

FÖLDRAJZI
KÖZLEMÉNYEK.

SZERKESZTETTE

BERECZ ANTAL,

TANÁR S A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSULAT ELSŐ TITKÁRA.

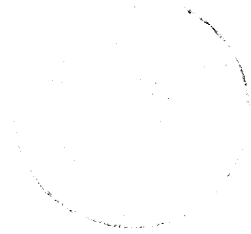
KIADJA A

MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSULAT.

NEGYEDIK KÖTET.

BUDAPEST, 1876.

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSULAT TULAJDONA.

TARTALOM.

A magyar földrajzi társulat t. tagjaihoz. Berecz Antaltól . . .	1
Jelentés a földrajz körében 1875-ben tett munkálatokról. Hunfalvy Jánostól	3
Ausztráliáról. Laky Dánieltől	42, 89
A szállóművelés és aszúbor-készítés Santorin szigetén Görögországban. Szabó Józseftől	52
Arábia régi geographiájáról. Dr. Goldziher Ignácztól	63
Vázlatok közép-ázsiai utamból. Ónody Bertalantól	121, 167
Az oroszok Khokandban. Vámbéry Ármintől	142
A Sárkánypuszta és Sárkánytó. Vámbéry Á.-tól	161
Nekrolog 1874. és 1875-re. Berecz Antaltól	178
Albánia és az albánok. Dr. Erödi Bélától	201
Cameron utazása Közép-Afrikán keresztül. Sámi Lajostól	218
Montenegró. Dr. Erödi Bélától	201, 212
A IX. nemzetközi statisztikai kongresszus	224, 251
Jelentés a brüsszeli kongresszusról. Id. gr. Zichy Edmuntól	281
A belga király megnyitó beszéde	284
Az amerikai tengerközi csatorna terveiről. Hunfalvy Jánostól	286
A Darieni csatorna. Türr Istvántól	297
Az európai törökországi cserkeszek. Dr. Erödi Bélától	321
Egy magyar hittérítő úti élményei a múlt század derekán. Ifj. Szinnye Józseftől	332
Kartografia. Dr. Erödi Bélától	341

KÖNYVÉSZET.

IV. und V. Jahresbericht der geogr. Gesellschaft in München	30
Die Höhlen und die Ureinwohner Europas	106
Cenni generali intorno ad un viaggio nella Bassa Albania (Epiro) ed a Tripoli di Barberia da Guido Cora	108
Société de Géographie Commerciale de Bordeaux	150
Delesse küldeményének rövid ismertetése	196
A magyarországi Kárpát-egylet Évkönyve	256
Buletinul Societatii Geografice Romane	257
A Fekete-Körös és Vidéke	301
Sketch of the Orange Free State of South-Africa	304
Keleti Életképek	344
A Duna Budapesten	345

FÖLDRAJZI TÁRSULATOK.

Magyar földrajzi társulat	20, 29, 76, 109, 306, 346
Az angol királyi földrajzi társulat	79, 110, 152, 236, 261, 308
A párisi földrajzi társulat	80, 111, 152, 237, 263
Az orosz császári földrajzi társulat	82, 112, 153, 237, 264
Berlini földrajzi társulat	82, 154, 310
Bécsi földrajzi társulat	83, 266
A magyarországi Kárpát-egyesület	110, 234, 347
Új földrajzi társulatok	235
Az olasz földrajzi társulat	265, 312
A bukaresti román földrajzi társulat	268
Az egyiptomi földrajzi társulat	312

VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

<p>A távirdák terjeszkedése 1874. 33</p> <p>Largeau utazása Ghadamesbe 37</p> <p>A Colorado-állam 39</p> <p>Régi romok 39</p> <p>Norvégi kirándulás Szibériába és Novaja-Zemljába . . . 40</p> <p>Cameron utazása Afrikában . 84</p> <p>A Livingstonia-vállalat . . . 85</p> <p>Japán 85</p> <p>Népszámlálás Massachusettnban 85</p> <p>Kholera járv. Szüriában 1875. 86</p> <p>Orosz éjszaksarki expedíciók . 86</p> <p>A magyaror. Kárpát-egyesület 86</p> <p>Német exped. Afrika belsejébe 87</p> <p>A sz.-gothardi vasút 87</p> <p>Munzinger Wernerről 87</p> <p>A Zuyder Zee 88</p> <p>Cameron vállalata 113</p> <p>A Duna mérése 115</p> <p>A dunai tork. kereskedelméről 116</p> <p>London népessége 117</p> <p>Ceylon, gyöngyhalászat . . . 117</p> <p>Largeau utazásáról 118</p> <p>Az orientalisták 119</p> <p>Német exp. az éjszaki sarkhoz 119</p> <p>Olaszország és Japán 119</p> <p>Kréta sziget 120</p> <p>Zanzibar 120</p> <p>Cameron 156</p> <p>Az osztr. m. birod. kereskedése 157</p> <p>Délsarki expedíció 157</p> <p>Khina 157</p> <p>Ninive 158</p> <p>A finn keresk. tengerészet . . 158</p> <p>Törökör. a philadel. kiállításon 158</p> <p>Forró vizü tó 159</p> <p>A portugali király 159</p> <p>Perurói 200</p> <p>A nemzetközi stat. kongr. . . 200</p> <p>Utazás a föld körül 237</p> <p>A szaharai tenger 237</p> <p>Turkesztán 238</p> <p>Az Obi torkolata 238</p> <p>Odessa 239</p> <p>Khina 239</p> <p>Új-Guinea 240</p> <p>Olasz expedíció Afrikába . . 240</p>	<p>Az első szab. cs. kir. Duna-gőzhajózási társaság 238</p> <p>A Manche alagút 239</p> <p>A Niagara vízesés 240</p> <p>Törökország népessége . . . 269</p> <p>Törökország vasutai 270</p> <p>Statiszt. adatok a m. korona területén levő áll. és vasúti távirdákról 272</p> <p>Az osztr.-m. Friedrich-korvette 272</p> <p>Stanley utazása Közép-Afrikában a tavak vidékén . . . 274</p> <p>Francia exped. Új-Guineába . 277</p> <p>Stanley expedíciója 277</p> <p>Szibéria 277</p> <p>A nagy sóhegyek 277</p> <p>Papirhordók 278</p> <p>A sz.-gothardi vasút 278</p> <p>Indiai babona 279</p> <p>Halguano 279</p> <p>Új exped. Közép-Ázsiában . . 280</p> <p>Adatok folyóink vízrajzi ismeretéhez 314</p> <p>Az angol éjszaksarki expedíció 314</p> <p>A brüsszeli kongresszus . . . 315</p> <p>A hollandok exp. Szumatrába 316</p> <p>Éjszaki szibéria expedíció . . 316</p> <p>Új-Guinea 317</p> <p>Óceánia különös terményei . 318</p> <p>Az angol vasútak 319</p> <p>A sz.-gothardi nagy alagút . 319</p> <p>A német birod. népessége . 320</p> <p>Az Alb.-Nyanza körülhajózása 320</p> <p>Orosz kereskedés 320</p> <p>A Darieni tengerközi csatorna 350</p> <p>Hajókázható csat. Bosnyárországon át a Duna és az Adria között 351</p> <p>A baja-bezdáni csatorna . . . 354</p> <p>Orsz. vásárok Törökországban 354</p> <p>Halotti szert. a kis-oroszoknál 357</p> <p>Kutató expedíciók Grönlandb. 358</p> <p>Adrinápoly statisztikája . . . 358</p> <p>A Szamoa szigetek 359</p> <p>Giles utazása Ny.-Ausztráliáb. 360</p> <p>Kiállítás Finnországban . . . 360</p> <p>A négerekkel való bánásmód 360</p>
--	--

A magyar földrajzi társulat t. tagjaihoz.

A t. tagok a jelen füzetben a »Társulati ügyek« rovatában található titkári és pénztári jelentésekből láthatják, hogy társulatunk anyagi ereje még mindig oly csekély, hogy Közleményeink kiadását is alig bírjuk fedezni. Ennek ellenében a szellemi munkásság a földrajz terén a lefolyt társulati évben már annyira fokozódott társulatunk körében, hogy a felolvasott s közlésre benyújtott dolgozatok egy részét nem volt módunkban Közleményeink szűk kerete miatt kiadhatni. A magyar földrajzi társulat tehát csakugyan megteremtette ama központot, melyben a földrajz barátai s művelői találkozhatnak, s munkásságuk eredményét a közönségnek bemutatathatják. Felolvasó üléseink s az azokról megjelenő tudósítások a földrajz iránti érdeklődést szélesebb körben is felébresztették s folyton ébren tartják. Azonban társulatunknak nem csupán ez a célja, hanem az is, hogy hazánk földrajzi viszonyainak kutatását és ismertetését előmozdítsa, és ezen cél felé még eddig csekély anyagi erőnk miatt egy lépéssel sem közeledhattünk; s ha nem teszünk valamit, — nem is fogunk egyhamar feléje közeledhetni! — Igen, de mit tegyünk? — A választmány folyamodott ugyan a magas kormányhoz, hogy társulatunkat más államok példája szerint támogatásban részesítse; a mai viszonyok között azonban nagyon kétes, hogy e folyamodásnak lesz-e kívánt sikere. Én sokkal nagyobb eredményt várok, ha mi magunkhoz folyamodunk, oly módon, hogy minden egyes tag tekintsen körül ismerősei körében s legyen azon, hogy társulatunk tagjai számát legalább két—három új taggal szaporítsa. Ha tagjaink száma még egyszer annyi lesz; a társulat jövedelme is kétszer annyi leend! Különösen ez okból, de mivel erre több oldalról különben is felszólítottunk, a jelen füzethez min-

den tag számára egy aláírási ív van mellékelve és tisztelettel kérjük a t. tagtársakat, hogy azokat minél több aláírással ellátva szíveskedjenek hovahamarább a titkári hivatalhoz visszaküldeni.

De nemcsak azt fogjuk nyerni tagjaink megszorodása által, hogy anyagilag megizmosodunk: hanem azt is, hogy a földrajzi ismeretek terjesztésére czélzó törekvésünk szélesebb körben fog érvényesülni, s ez által a nemzeti közművelődés e téren is lendületet nyerend. Nem lehet pedig egy magyarra nézve sem közömbös, hogy ez megtörténik-e vagy nem! Az által, hogy társulatunknak nemcsak férfiak, de nők sőt hatóságok, testületek, intézetek és társulatok is lehetnek tagjai, a taggyűjtésre tágas tér nyílik társulatunk minden jóakarója előtt.

Az aláírási ívek a titkársághoz származtatandók vissza; kérjük azonban a t. taggyűjtőket, hogy minden aláírót szíveskedjenek levelezési lapon azonnal bejelenteni, hogy az illető részére Közleményeinket azonnal megindíthassuk.

Egyúttal e helyen is komolyan felkérjük a társulat azon tagjait, kik évdíjokkal hátrálékban vannak, hogy tartozásukat minél rövidebb idő alatt szíveskedjenek leróni.

Végül pedig örömmel jelentjük a t. tagtársaknak, hogy Közleményeink ezután évenkint nem hat, hanem tíz füzetben fognak megjelenni, mi a társulati működés élénkítésén bizonyára nagyot fog lendíteni.

Kelt Budapesten, 1876. febr. 1-én.

Berecz Antal,
társ. első titkár.

Jelentés a földrajz körében 1875-ben tett munkálatokról.

Felolvastatott az 1876-dik január 27-dikén tartott közgyűlésen.

A mult év meglepő földrajzi felfedezésekben nem volt gazdag, s a földrajz körében tett más munkálatokról sem közölhetünk valami rendkívüli dolgot. Azonban számos utazó és kutató az előbbi évek alatt gyűjtött tapasztalatait a mult évben tette közzé, önálló munkákban, a földrajzi társulatok közleményeiben s más szaklapokban. A földrajzi ismeretek terjesztése körül mind élénkebb munkásság fejlődik ki, s e tekintetben Europa kis nemzetei, a dánok, hollandok és svédek is, sikerrel versenyeznek a nagy szellemi és anyagi erővel rendelkező nagy nemzetekkel. Fájdalom, a mi társulatunk még nem birt anyagilag és szellemileg annyira megizmosodni, hogy nemzeti állásunkhoz méltó munkásságot fejthetne ki, hogy kitűzött feladatait minden irányban és kellő mértékben megoldhatná. Még nagyon szegények vagyunk; még mindig a kezdet nehézségeivel, az erők gyűjtögetésével küzdünk. Mindazáltal átpillantván a mult évi Közleményeink tartalmát, öndicselkedés nélkül mondhatjuk: annyit tettünk, a mennyit körülményeink között tennünk lehetett.

A földrajzi tudományok terjesztése és fejlesztése érdekében előfordult események közül a Párizsban tartott nemzetközi földrajzi kongresszus említendő első sorban. Tárgyalásairól és kiállításáról már tettünk jelentést, s e helyen csak azt jegyzem meg, hogy, ha a kongresszuson hazánk és nemzeti tudományos törekvéseink képviselve voltak, az jobbára a mi társulatunk érdeme.

A felfedező utazásokat illetőleg a mult évben is az afrikai utazások költötték az általános érdeklődést. Rohlf, Nachtigal, Schweinfurt, Soleillet és más afrikai utazók, szerencsésen hazatérvén, kisebb-nagyobb dolgozatokat tettek közzé utazásaikról; különös említést érdemel Schweinfurtnak »Artes africanae« című munkája. Ugyancsak a mult évben a Livingstone utolsó utazásáról való feljegyzések is megjelentek.

Livingstone és bajtársainak önfeláldozó, fáradhatlan munkálkodása mellett is Afrika belsejében, az egyenlítő két oldalán,

még mindig egy körülbelül 70,000 □ mfdnyi terület van, melyet európai ember még nem látott, mely tehát a tudományra nézve »terra incognita«. Ezen még nagyjából és felületesen sem átvizsgált vidék éjszak felé az éjszaki szélességnek majdnem 14-dik, dél felé pedig a déli szélességnek körülbelül 10-dik fokáig terjed. Határai szögletesek, mert egyes utazók éjszokról és délről, keletről és nyugatról helyenként tetemes előnyomulásokat tettek benne. Nevezetesen éjszokról bemélyedtek: Barth Adamaua fővárosáig, Joláig (1851) és a Tuburi tóig (1852); Nachtigal a Csád tóba szakadó Sári folyó mellett Bagirmi országtól délre a 10-dik fokon túl (1872) s Vádaj országtól délre majdnem a 10-ik fokig Terkamáig (1873) s onnan Darfur fővárosába, a Tendelti tó mellett fekvő Fáserbe; Russegger Kordofantól délre a 11-dik fokig (1839); Schweinfurt pedig Darfertitbe és Dem-Bekerig (1871) s a Niam-Niam országon túl az Uelle folyóig és Munszáig (1870).

Az egyenlítő alatt kelet felé a Mvutan tó, Karagve s odább délre a Taganyika tó éjszaki csúcsa képezi az ismeretlen vidékek határát Livingstone arra felé Manyuema országban Nyangvéig jutott s Kazembe országát is megvizsgálta. Ettől nyugatra a Muata-jan-vo birodalma, Moropu vagyis Molua terjed el; ennek fővárosát, Kabebét, Graca (1846) és Magyar László látogaták meg. Ugyancsak hazánkfia a Kaszabi folyó nyugati oldalán is legmesszibbre nyomult elő.

Angolában Livingstone utazás: vonalánál kezdődik az ismeretlen vidék; nyugat felé pedig a Kongo és Ogové folyók között majdnem egészen az Atlanti tengerig ér, s ott még maga a partvidék sincsen mindenütt szabatosan átvizsgálva és megállapítva. Du-Chaillu, Walker, Compiègne, Marche és Lenz utazóknak a Munda és Gabun s az Ogové folyók mellékein csak egy-két foknyira sikerült előnyomulniok. A Kongo folyón fel felé Tuckey és Magyar a nagy vízesésig jutottak, legujabban csak Grandy testvérek értek el beljebb eső pontot.

Közép-Afrikának azt a nagy ismeretlen területét akarta a Berlinben alakult Afrikai társaság a tudomány számára elfoglalni. Úgy vélték, hogy ez az egyesült és politikailag megizmosult Németországhoz kiválóan méltó feladat, s alig kételkedtek a vállalat sikerében. Tetemes pénzüsszegeket gyűjtögettek és jól felszerelt nagy expeditiót terveztek.

Az expeditio dr. Gűszfeldt vezérlete alatt angol hajón indult el Liverpoolból 1873. május 30-kán; már az úton nagy szerencsétlenség érte, Sierra Leone közelében hajótörést szenved-

tek s úti készleteik és műszereik csaknem mind oda veszték. Azonban más hajón folytatták útjokat s 1873. júliusban Dél-Afrika nyugati partján kiszálltak. Ott a Kongo vagyis Zaire folyó torkolatától egy fokkal éjszakra egy hollandi kereskedési telepet találtak, melynek neve C s i n c s o c h o (Chinchoxo), ezt szemelték ki főállomásúl, honnan a belföldre való kirándulásaikat akarták tenni.

Az utasításokat Berlinben készítették. Bastian, mint a berlini földrajzi társulat elnöke s az Afrikai társulat feje onnan akarta az expeditio mozdulatait vezetni. Ez hosszas várakozás után megkapván az utána küldött műszereket és úti készleteket, elég költségesen berendezte központi állomását s holmi apró kirándulásokat tett a legközelebbi környékre. Nagyobb utazásokat is terveztek ugyan, de most azt tapasztalták, hogy könnyű dolog utasításokat és terveket készíteni, de nem oly könnyű azoknak kivitele. Oly nehézségekre és akadályokra bukkantak, melyeken sem dr. G ü s z f e l d t ügyessége a hegymászásban és csillagászati észlelésekben, sem M e c h o w őrnagy hadi jártassága és vitézsége, sem B a s t i a n személyes megjelenése nem tudtak diadalmaskodni.

Nagy baj az, hogy Közép-Afrikában nincs teherhordó vagy igavonó barom. Éjszaki Afrikában a teve, Déli-Afrikában az ökör, Szudanban és Abessziniában a szamár áll az utas és kereskedő rendelkezésére, de Közép-Afrikában minden árút, minden műszert és úti készletet az embernek kell szállítania. Ámde számos tagból álló tudományos expeditiónak sok podgyásza van, s minél nagyobb utat akar tenni, annál több a vinni valója; már pedig nem könnyű feladat benszülött teherszállítókat elegendő számmal összegyűjteni, s még bajosabb őket rendben tartani s a szökéstől visszatartóztatni.

Azután Közép-Afrika égalji viszonyai sem kedvezők az európaiakra nézve, kivált a tengerparton. Az esős évszakban, mely néhol hat hónapig tart, csaknem teljes lehetetlen az utazás; a roppant záporok következtén minden patak és folyó kiárad, s minden térség átláthatatlan mocsárrá változik. Ilyenkor a 10—12 láb magas füvel borított rétségeken s a süppedékes talaju erdőségeken áthatolni majdnem lehetetlen; az ember sehohsem talál száraz helyet, minden elpenészesedik s elrohad. S a nedves és forró levegőben az európai ember elveszti lelki s testi ruganyosságát és csakhamar halálos betegségekbe esik. Mindezekhez hozzájárul a benszülött népségek ellenséges indulata, sokféle babonája s a sok apró főnök kapzsisága és féltékenykedése.

Grandy testvérek még nagyon szerencsések voltak, hogy 1874-ben a Kongo folyót oly helyen érhatték el, mely jóval jobb esik, mint a Tuckey által 1816-ban elért pont. Onnan haza tértek, engedvén a visszahívó rendeletnek, mert nem tartották lehetőnek a Kongo mellékein a földség belsejébe előnyomulni.

A németek tovább maradtak ott, s Berlinben még mindig remélték, hogy az expeditio nagy feladatának legalább egy részét fogja megoldhatni. De majd az esőzések, majd a teherszállítók hiánya új meg új akadályokat gördítettek útjába. Végre Gűszfeldtnek Angolában sikerült vagy száz teherszállító embert összegyűjtenie s magával vinnie Csincsochóba, de mielőtt onnan nagy utjokra elindulhattak volna, a teherszállítók nagy része elhalt, többi része megszökött. Végre Bastian is odahagyta Afrikát s Amerikába utazék, miután meggyőződött arról, hogy a német expeditio által központi állomásul kiszemelt Csincsocho a legeslegalkalmatlanabb kiindulási pont.

Ily körülmények között Gűszfeldt, Homeyer, Falkenstein, Mechow s az expeditio többi tagjai is beleúntak a dologba s haza mentek, a nélkül, hogy többet tettek volna, mint azt, hogy a legközelebbi partvidéket barangolták be s ott holmi észleléseket tettek és természetrajzi tárgyakat gyűjtögettek s egyszersmind a Kongo vidékeire vonatkozó régibb portugál tudósításokat állították össze. Ez bizony elég csekély eredmény, mely a nagy készülődéshez s a vállalatra fordított nagy költséghez méltónak alig mondható.

A berlini Afrikai társulat által kiküldött emberek közül csak dr. Lenz maradt még Afrikában s folytatja némi sikerrel kirándulásait az Ogové és Gabun folyók mellékein; továbbá ott maradtak dr. Pogge és Lux ausztriai hadnagy is, kik Pungo-Andongóból, tehát a Kuanza mellől, szándékoztak a Muata-jan-vo birodalmát meglátogatni.

Az Ogové mellékein egy francia expeditio is mulat még s onnan akart keletre a Nilusig előnyomulni. Walker, ki néhány évet ott töltött vala részint mint kereskedő, részint mint utazó, nem rég visszatért hazájába, Angliába.

Nagyobb sikert mutathatnak fel azok, kik Afrika keleti oldalán s a nagy tavak vidékein működtek. Ott most kivált angol tiszték új meg új tartományokat kapcsolnak a khedive egyiptomi birodalmához, mely immár Darfurt, Darfertitet, Vádajt, Dinka-országot stb. foglalja magában. Ő királyi Fensége, Iszmail pasa, az egyiptomi khedive, s külügyi minisztere ő nmga Nubar pasa,

az angolok állítása szerint, a geographiának legnagyobb barátjai keleten. Stone tábornok Kajróban, mint az egyiptomi tábornok feje, Gordon és Purdy ezredesek s más angol tisztek oly szerencsésen működnek, hogy állítólag nemcsak a rabszolgavadászatnak és rabszolgakereskedésnek vetettek véget a felső Nilus vidékein, hanem azt is elérték, hogy az arra felé tett hadi expedíció költségei a meghódított tartományokból teljesen megkerülnek, egyedül csak az alkalmazott takarékoság s azon tartományok ildomos megkimélése következtén. Ezt állítja Rawlison a londoni földrajzi társulat elnöke, mult novemberi jelentésében.

Gordon ezredes, Baker utódja, a mult évben a fehér Niluson az Azua folyó torkolatáig jutott fel csónakokon; útközben Makedo, Beddin, Kerrie és Appudo nevű helyeken hadi őrállomásokat állítván fel. Appudo vagyis Ibrahimia az Azua torkolatán felül fekszik s már csak mintegy 140 angol mfldnyire esik az Albert Nyanza (Mvutan) tótól. Azalatt nagy ügygyel bajjal egy gőzhajót is sikerült a Gondokoron felül levő vízeséseken át majdnem Appudóig felvinni. Azon felül már csak egy nagyobbacska vízesés van, azután pedig a gőzhajó minden további akadály nélkül mehetne fel a fehér Niluson, melyet ott **Bahr-el-Dzsebelnek** neveznek, egészen az Albert Nyanzáig.

Az egyiptomi alkirály birodalma dél felé most már az É. Sz. 2-dik fokáig, vagyis az Albert Nyanzába kelet felől ömlő Somerset (Viktoria Nilus) folyóig terjed. Az ott meghódított új tartományok az egyenlítőmelléki kormányzóságot képezik, mely Gordon kormánya alatt áll. Ez tehát a Bahr-el-Ghazaltól és Szobat folyótól délre az Albert-Nyanza keleti oldalán elterjedő Unyoro országig ér. Gordon ezen kormányzósága főhelyéül Ladót alapította, mely Bariországban, Gondokorótól délre fekszik. Ez utóbbi hely most egészen el van hagyva, mert a folyó a mult évek alatt nyugatra fordult, s Gondokoro mellett csak egy holtág (chor) maradt, mely posványjaival a környéket nagyon egészségtelenné teszi. Most az egyiptomi birodalom legdélibb helyőrségi állomásai a következők: Laboré, Dufilé, Fatiko és Fauér. Ez utóbbi a Somerset folyónál fekszik, nem messze a keletre eső Karuma zuhatagoktól.

Azalatt, hogy a hadi foglalások folynak, egyes tisztek a tartományok tudományos megvizsgálásával is foglalkoznak. A mult 1874. és 1875. években a felső Nilus mellékein kivált Long ezredes, továbbá Kemp mérnök és Marno tettek nagyobb kirándulásokat és kutatásokat. Long ezredes a Bahr-el-Dzsebel keleti

oldalán Ibrahimiaig s azután délkeleti irányban Fauerig ment, onnan délnyugatra Unyoroország fővárosáig, Mazindiig, továbbá délre Uganda országba utazott, mely az Ukereve vagyis Viktoria Nyanza tó északi oldalán terjed el. Ott Mtéza a főnök uralkodik. E nagyon is nagy tisztelettel fogadta Long ezredest: testvérjének, Mbugurúnak (fehér fejdelemnek) nevezte, székre ültette, s első udvari látogatása alkalmával 30, minden utóbbi látogatásakor pedig 8-10 alattvalóját fejeztette le az ő tiszteletére. Long az Ukereve tavat akarta meglátogatni, Mtéza sokáig vonakodott őt oda eresztetni, nehogy a gonosz lelkek bajt szerezzenek neki s végre is csak úgy egyezett bele, hogy hét embert, mint a tó örlekeit, lefejeztetett. Így elindult Long a tó felé s kirándulást is tett rajta egy csónakon, de csakhamar vissza kellett fordulnia, részint betegeskedése, részint kísérőinek ellenzése miatt nem csónakázhatott odáig, hol a tóból azon folyó folyik ki, melyet Somersset folyónak neveznek, s mely Speke szerint ott, hol a tóból kifolyik, a Ripon-zuhatagot képezi. Long ezredes Mtéza falujából északkeletre szárazon menve Urondoganinál jutott a Somersset folyóhoz s onnan lefelé követvén a folyót egy jelentős tavat fedezett fel, melyet Ibrahim pasa tavának nevezett el. A Somersset folyó e tapon átfoly s onnan északi irányban kanyarodik tovább a Karuma-zuhatagig.

Ugyancsak Long ezredes 1875-ben Marno társaságában Ladóból nyugatra tett egy kirándulást Makrakaországig.

Gordon ezredes 1875-ben Linant francia születésű tisztet küldé Mtézához, hogy vele kereskedelmi szerződést kössön. Azután Chippendall urat egy hadi csapattal az Albert Nyanza felé küldé, maga a gözös érkezését akarta bevárni, hogy azután a gözösön és csónakon folytassa útját az Albert Nyanzáig. Ez azonban eddigelé, úgy látszik, nem sikerült Gordonnak.

Azalatt Stanley a Viktoria Nyanzát hajózta körül s vizsgálta meg partvidékeit.

Stanley valóban bámulatos tettet vitt véghez, midőn a New-York Herald nevű amerikai hírlap kiadó-tulajdonosának felhívására elindult, hogy Livingstonet Afrika szívében felkeresse. Ő keresztültört minden akadályon s 1871-ben csakugyan megtalálá Livingstonet Udzsidsziben. Ezen útjából szerencsésen visszatérvén, csakhamar új és még nagyobb expedícióra vállalkozék. Folytatni s befejezni akarta Livingstone nyomozásait. Az uti költséget most a New-York Herald és Daily Telegraf angol hírlap kiadó-tulajdonosai adták meg, még pedig oly bőven, hogy Stanley

mindent megszerezhetett, a mit a nagy vállalatra szükségesnek vélt: fegyvert, portékát, úti készüléket, csillagászati és természettani eszközöket s egy szétszedhető s így a szárazon átszállítható nagy vitorlás csónakat, melyen az afrikai tavakat akarta megvizsgálni.

Stanley Zanzibarból átkelvén Bagamojóba, ezen parti városból indult el nagy útjára több mint 300 embernek, katonának és tehervivőnek kíséretében 1874. novemberben. Ugogo tartományig a már ismeretes, s 1871-ben általa is követett úton ment, azután éjszaknyugati irányban még egészen ismeretlen országokon utazott keresztül, s 103 napig tartó utazás után 1875. február 27-dikén az Ukereve vagyis Viktoria Nyanza tó déli partját éré el.

Ez úton annyit tapasztalt, látott és szenvedett, hogy levelében a legfőbb eseményeket sem győzi leírni: »A főnökök a szokásos mesterségeket űzték, kizsebeltek s minden alkalommal megszedték a zsványadót . . . Széles és szomorú pusztaságokon haladtunk át, hol nem volt eleség s hol a posztó (a fizetési eszközül szolgáló gyapotkelme) gyorsan fogyott; azután megint hegyes vidékekre jutottunk, hol elegendő ételmi szert találtunk, s hol a főnökök jószívűek voltak. Majd a harcztól feldúlt tartományokba jutottunk, hol az emberek ellenségesek és gyanakodók voltak. Így váltakozott a jó és balsors Ugogóban való utunkon. Dühös záporosók kísérték folytonosan, s gyakran a természet és emberek egyesülve harcoltak ellenünk, míg máskor ismét egyesülve jót tettek velünk. Többnyire nyomoruságos körülményeink között kíséretem szemlátomást fogyott; az emberek elhaltak fáradtságtól és éhségtől, nem egyet betegen ott kellett az uton hátra hagyni, míg mások, sokan, megszöktek. Igéret, nyájasság, fenyegetés, büntetés, mind hiába volt. A expedíció már-már, úgy látszék, a végveszélyre volt kárhozható. A fehér emberek, jöllehet csak az angol köznépből valók, derekasan, sőt hősiesen megtették kötelességüket.«

Ugogo nyugati határát 1874. utolsó napján éré el. Onnan Ukimbún át Urimibe jutottak. Rémitő vadonon kellet át haladniok, hol semmi ételmi szert nem találtak. Búsan telepedtek le az éhségtől gyötrött emberek. »Iszonyatos éhségök enyhítésére tenni akartam valamit, írja Stanley. »Elővettem egy vasbádogból való ládát, kiszedtem tartalmát, vizet töltöttem beléje s a tüzre tettem. Azután elővettem orvosi szertáramat, kivettem öt font skót zablisztet s három doboz revalenta arabicát, s ebből levest

készítettem, hogy vele 220 embert etessem. Sajátságos látványt szolgáltatottak a szegény kiéhezett emberek, a mint az óriási fazékká átváltoztatott ruhaládához siettek s a főzésnél segítettek, a mint a tüzet gerjesztették, hogy a víz hamarább felforrjon, s a mint a tők kupákból friss vizet öntöztek az üstbe, ha a habzó leves ki akart folyni. S még kellemesebb látványt nyújtott a megelégedés sugara, mely arczukon végig futott, midőn a kedves ételt jóízűen elkölték. A betegesek és gyengék nagyobb részletet kaptak sátram közelében, s egy más doboz zablisztet vacsorájokra és reggelijökre nyitottam ki. De nagy időnek kell elmúlnia, mielőtt elég bátorságom lesz leírni érzelmeimet, melyekkel az élelmi szerekért előre küldött embereim visszatérését lestem. . . Végre 48 órai aggodalmas várakozás után megjöttek és szerencsére hoztak némi gabnát. De még két szegény emberem meghalt, mielőtt tovább mehettünk.

Végre Vinyata faluba s a Livumbu folyóhoz érkeztek. Ennek völgyében vagy 200 néger falut találtak. Ott Stanley néhány napig pihenni akart. A benszülöttek eleintén hidegen fogadták, azután nyájasabb képet mutattak. De nem sokára vad kiáltozások hallatszottak minden faluban, s a férfiak hadi díszszel és fegyveresen sereglettek össze. Némelyeknek fején tűzok, sas és keselyű tollak lengedeztek, máscknak sötét homlokát a zebre és zsiraf sörénye övezte. Mindnyájan balkezőkben íjat és nyilat, jobb kezőkben hajító dárdát viseltek.

Stanley mindent elkövetett, hogy az összeütközésnek elejét vegye. Mind hiában. Kénytelen volt erővel visszaverni a támadást, s a csatározás három napig tartott; győzelmesen állotta meg a harcot, s a feldúlt ellenséges falvakból elegendő gabnát és marhát szerzett, de emberei közül huszonegyen veszték el életüket. Most már csak 194 embere volt.

Folytatván útját Iramba, Mombiti, Uziha, Mondo tartományokon s Uzukuma ország más területein át végre Kagchji faluba érkezék, mely a Viktoria Nyanza déli partján fekszik.

A helységtől keletre a tóba a Simiju folyó ömlik, mely az Uríml országban eredő Livumbúval egy és ugyanazon folyó, s melynek középső szakaszát Monangah-nak nevezik. Hossza, Stanley szerint, körülbelül 350 angol mfld, s tehát legnagyobb azon folyók közül, melyek délről, nyugatról és keletről a Viktoria Nyanzába ömlenek. Ha ez csakugyan áll, s ha a tó északi oldalán kifolyó Viktoria Nilus vagyis Somersset valóban a Mvutan vagyis Albert Nyanza tóba ömlik, melyből a Fehér Nilus kifolyó: akkor

a Simiju vagyis Livumbu volna a Nilus legdélibb forrásfolyója, s ennek forrásai a déli szélességnek körülbelül 5-dik foka alatt feküdnének.

A Simiju torkolatától északkeletre a kisebb Ruana folyó ömlik a Viktoria Nyanzába. A tó nyugati mellékvizei közül, úgy látszik, legnagyobb a Kagera vagyis Kitangula.

Stanley azután a csónakot összeállítván elsőben a tónak keleti oldalán vitorlázék végig, s minden szigetét, félszigetét és öblét vizsgálta meg. Folytatván útját a tónak északi oldalán, Mtéza székhelyére érkezék. Onnan tovább csónakázva a tónak nyugati oldalát is megvizsgálta s így visszatért Kagehijibe. Tehát az egész tavat csónakázta körül, és csak délnyugati partjainak egy részét nem vizsgálta meg. Utazásának rövid leírásához a tavat és környékét ábrázoló földképet is csatolt.

Most tehát az Ukereve vagyis Viktoria Nyanza tónak fekvését, alakját és terjedelmét már eléggé szabatosan ismerjük. Éjszaki partja nem ér egészen az éjszaki szélesség első fokáig, déli partja pedig két öböllel majdnem a déli szélesség 3-dik fokáig nyulik. Kelet-nyugati irányban több mint két fokra terjed el a tó. Alakja hosszukás négyszöghez hasonlít. Nagysága, Petermann számítása szerint, 1525 német □ mfd., miből a szigetekre mintegy 75 □ mfd. esik. Tenger feletti magassága, Stanley szerint 3808 angol láb. Speke szerint 3740 angol láb. Mélységét Stanley egy helyütt 275 angol lábnyinak találta.

Tehát az Ukereve valóságos és pedig nagy kiterjedésű tó, nem pedig csak nagy mocsár, mint némelyek vélték, kik Speket és Grantot túlzásokkal vádolták.

A Viktoria Nyanza felől Stanley az Albert Nyanza felé akart utazni, hogy annak is meghatározhassa fekvését, alakját és kiterjedését. Valjon oda jutott-e már, arról még nincs tudomásunk.

Mtéza helységében Gordon ezredes megbizottjával, Linant urral találkozék, s neki adá át úti jelentését. Linant elhagyván Ugandát, Gordon táborába tért vissza, de mielőtt azt elérhette volna, ellenséges népek által megtámadtaték s kísérelővel együtt megöleték. Stanley tudósítását Chippendall emberei egy nádasban találták meg. Más tudósítása Stanleynek Zanzibaron át jutott Angliába.

Gordon a legujabb tudósítások szerint a barik azon néptörzset készült megfenyíteni, mely Linant urat megölte.

A khedive hadai Abessziniában és környékein is tesznek foglalásokat. Ott egyik egyiptomi hadcsapat, melynél egy hazánkfia,

gróf Zichy szolgált mint önkénytes, orozva megtámadtván, teljesen megvereték, s hazánkfia is megöleték.

A Veres tenger partvidékén egy svajczi ember, Munzinger Verner, néhány év óta nagy sikerrel terjesztette az egyiptomi alkirály hatalmát és birodalmát. Munzinger azelőtt a felső Nilus és Veres tenger közötti tartományokban tett vala utazásokat a igen életrevaló utazónak és kutatónak bizonyította magát. Azután az egyiptomi alkirály szolgálatába lépven, Masszauában ütötte fel tanyáját. Onnan minden irányban terjesztette ki hódoltatásait s kutatásait. Legujabban Tadzsurából a gallák ellen indult el egy hadcsapattal, de éjszaka véletlenül megtámadtván, megöleték, s emberei közül is csak kevesen menekülhettek meg.

A Veres tenger partvidékein az afrikai és sarkvidéki utazá sairól híres Heuglin is tett megint néhány kirándulást a mult évben, nevezetesen az Anszaba völgyét s Beni Amer hegységet látogatá meg.

De a mult évi afrikai utazók közül legszerencsésebb Cameron angol hadnagy volt. Ez 1872 végén Livingstone fölkeresésére küldetett vala ki, s ő volt az, ki a hűséges szolgálkkal találkozték, kik Livingstone holttestét és irományait Csitamba főnök helységéből, Ilalából, hol az 1873. május 1-jén meghalálozott vala, a keleti part felé szállították. Cameron 1874. márczius elején érkezett Udzsidszibe, a Taganyika keleti partjához. Uti társai közül némelyek elhaltak, mások Livingstone tetemeivel és irományaival visszamentek Zanzibárba, Cameron maga ott maradt, folytatni akarván a Livingstone által félbehagyott munkát. Elsőben a Taganyika tó partjait vizsgálá meg s felfedezé a belőle kifolyó Lukuga nevű folyót. Azután ezen folyót követvén, déli irányban folytatá útját. Így egy uj tavat fedezett föl, melyet Livingstone tavának nevezett el, s melybe a Lukuga folyó szakad. Belőle a nyugati oldalon egy nagy folyó folyik ki, mely nyugati irányt vesz; Cameron most a Livingstone tavának ezen letolyását követte nyugati irányban, de a benszülött népségek ellenségeskedése miatt mind végig nem követhette a folyót, hanem kénytelen volt más irányban folytatni útját. Ekkép végre a mult évi nov. 19-kén Afrika nyugati partjára érkezék, 47 ember kíséretében, s a megérkezéséről való hír Madeirán át jutott Európába. Cameron tehát Zanzibar felől az egész afrikai földségen utazott át s a keleti partról elindulván, a nyugati parton levő portugál birtokokat érte el, t. i. Loandát, mely város a Kongo torkolatától délre

esik. Cameron úgy tartja, hogy a Livingstone tavából eredő folyó a Kongóval azonos.

Afrika tóvidékének bővebb megvizsgálására egy olasz expedíció is készült elmenni. Ez expedíció feje Antinori örgróf, ki már azelőtt több utazást tett vala Afrikában. Czélja az, hogy az Abesszinia déli oldalán fekvő Soaországból kiindulván, a Viktoria Nyanza keleti partvidékeit érje el, s így egészítse ki a vizsgálatokat, melyek a Khartumból Ankoberbe, továbbá a Khartumból a Viktoria-Nyanza tóig, s az innen Ankoberig húzott vonalok által berekesztett területen már tétettek. Ezzel a felső Nilus vízkerényéke teljesen ki volna kutatva. Az olasz expedíció folyó évi januáriusban akart elindulni, három évig szándékozik Afrikában maradni, költsége 100,000 lirára tétetett, melyet a római földrajzi társulat és egyes adakozók adtak össze.

Ez körülbelől mind, a mit a múlt évi afrikai utazásokról jelentenem lehet.

Örömmel ragadom meg e helyen az alkalmat, Sám i tagtársunk becses munkáját felemlíteni, mely a Dél-Afrikában tett utazásokat röviden, de igen érdekesen ismerteti meg a magyar olvasó közönséggel. E munka címe: Dél-Afrikai utazások és fölfedezések.

Ázsiáról nincs sok jelenteni valóm. Palesztinában az angolok és amerikaiak a múlt évben is folytatták felvételi és fölmérési munkálataikat; 1874. október óta Conder mérnöki hadnagy vezeti azokat.

Közép-Ázsiában egy orosz expedíció Sztoljetov ezredes vezérlete alatt az Amu-Derja jobbparti mellékeit vizsgálta meg helyrajzi, földtani, néprajzi és meteorologiai tekintetben, egyszersmind felmérési és lejtezési munkálatokat is tett. Az Aral-tó és Káspi tenger között két vonalon tett lejtezésből kitetszik, hogy az Aral-tó 74 méterrel fekszik magasabban, mint a Káspi tenger. Kiderült az is, hogy hajdan a Szir-Derjának egyik ága csakugyan az Amu-Derjába folyt. Az oroszok új khivai birtokaikon munkálataikat jobbra már 1874-ben végezték el, és csak a meteorologiai megfigyeléseket folytatták még a múlt évben is.

Más orosz expedíció a Szamarkand és Koláb közötti vidéket látogatta meg, s a híres Vaskapun át Hisszárig ment. Ugyancsak a Jaxartes és Oxus ezen felső hegyes vidékein néhány hindu is járt, kiket az angolok küldtek vala ki. Ekkép a Pamir feltérség és a környező vidékek is mindinkább kilépnek a homályból.

Asszamban az angolok tettek újabb kutatásokat; ugyancsak az angolok Börmából, Mandalajból Sinán át Shanghaiba küldtek ki egy expedíciót Browne Horác z vezérlete alatt, de erről még semmi hírt se vettünk.

Az orosz Miklucho-Maclay a múlt évben Malakka félszigetet vizsgálta meg, két utazást tevén ott, 1874. deczembertől 1875. februáriusig Szingapurtól az Indau folyóig utazott, azután pedig az egész félszigetet járta be Szingapur és Szingoro között, s végül a Szingapur és Queda közötti földszorosán kelt át. Eként sok vidéket járt be, hol európai ember még nem fordult meg; különösen néprajzi tanulmányokkal foglalkozott.

Az Ázsia és Ausztrália között elterjedő nagy szigetvilágnak egy nagy tagja, Uj-Guinea még most is a legismeretlenebb országok közé tartozik, noha terjedelménél, sok ritka és szép növényei- és állatainál és sajátságos népségeinél fogva a legnevezetesebb szigetek közé tartozik. Egy idő óta a közfigyelmet mindinkább magára vonja, s új meg új kísérletek tételnek belsejének kikutatására.

Az angolok és hollandiak partjainak nagy részét már megvizsgálták. Az orosz Miklucho-Maclay az Asztrolabe-öböl környékén mulatott hosszasan, s 1874-ben a sziget délnyugati oldalán, az Adi sziget és Buru fok közötti vidéket vizsgálta meg. Ugyancsak 1874-ben és a múlt évben néhány olasz utazó tartózkodott a sziget különböző vidékein.

A Genua város költségén kiküldötte, s a genuai polgári muzeum számára állatokat és növényeket gyűjtető Beccari Eduard 1874. óta a sziget nyugati és éjszaki partjait vizsgálta meg Kaffoera fok és Dorei kikötő között, azután a Kei és Aru szigeteket látogatta meg, végül Uj-Guinea éjszaknyugati oldalán egy nagyobb utazást tett s ott egy folyót fedezett fel, melynek neve Va-Szamszon (azaz zavaros víz), s mely nagyobb mint a Kabrara folyó, továbbá az Arfak hegyeket mászta meg, s a Geelvin k-öböl környékeit látogatta meg.

1875. május és június havakban az olasz kormány által Japánba küldött »Vettor Pisani« korvetta tartózkodott Új-Guinea partjain, nevezetesen Dorei kikötőben.

A londoni »Missionary Society« 1874-ben Macfarlane és Stone vezérlete alatt küldött egy expedíciót Új-Guineába, hogy délkeleti oldalán egy folyón fel a sziget belsejébe nyomuljon, s alkalmas helyen misszionárius állomást alapítson. Azon a vidéken szándékuk nem sikerülvén, a múlt évben Macfarlane és Stone a

sziget déli oldalára utaztak, s ott csakugyan felfedeztek egy hajózható folyót, melyet a benszülöttek *Mai K a s s z á*-nak neveznek, s melyet az angolok *Baxternek* neveztek el a skót asszony tiszteletére, ki a hithirdető társulatnak azon expedícióra egy gőzhajót ajándékozott vala.

A múlt évben az ausztrálieiak kísérletet tettek Új-Guinea déli partján egy gyarmatot telepíteni. Az ausztráliei expedíció *Macleay* vezérlete alatt márczius 3-án Sidney-ből kiindult, s a *Fly* folyó torkolatának tartott. Ezen folyón azonban a víz csekélyisége s a benszülöttek ellenségeskedése miatt nem hajózható felfelé, s egy más folyón, a *Katau-on* sem sikerült a dolog. Ezen sikertelen kísérletek után *Macleay* visszament Sidneybe. A múlt novemberben az angol lapokban az »*Anti-Slavery Society*« felhívást intézett az angol kormányhoz, engedje meg egy magántársulatnak, hogy Új Guineán egy területet szerezhessen, s ott angol gyarmatot alapíthasson. Előbb-utóbb, úgy látszik, az angolok csakugyan biztosítani fogják maguknak *Torres* szorosát s Új-Guinea birtokát.

Végre a múlt évben az olasz *Albertis* utazék Új-Guinea-ba. Nehány napot *Somersetben* töltött, mely város nem régen keletkezett Ausztrália északi partján, *Királyné*földjéhez tartozik. Környékén nagy madrepóra- és trepang-halászat van. Az égalji viszonyok mind *Somersetben*, mind a *Torres-szoros* apró szigetein az európaiakra nézve igen kedvezők. *Somersetből* *Albertis* átkelt *Yule* vagyis *Roro* szigetre.

Az északi sarkvidékre a múlt nyáron egy angol expedíció indult el. Az angol kormány a *Franklin*-expedíció maradványainak felkeresésére számos hajót küldött vala ki, de azután sokáig vonakodott újabb expedícióra megadni a költséget. Azalatt a svédek majdnem minden esztendőben új meg új nyomozásokat tettek a *Jeges* tengeren; az észak-amerikaiak sem hagytak fel kísérleteikkel; *Petermann* ösztönzésére a németek is kiküldtek két expedíciót; sőt a magyar-osztrák lobogó is megjelent a *Jeges* tengeren.

Végre tehát az angol kormány engedett a londoni földrajzi társulat unszolásának s 112,250 font sterlinget utalványozott egy új expedícióra. Ez minden szükséges dologgal igen jól szereltetett fel, s tapasztalt emberek vezérletére bízott. Két gőzös szereltetett fel. Az expedíció fejei *Nares* és *Stephenson* hajóskapitányok s *Markham*. *Nares* kapitány már ott járt a sarkvidéken, t. i. 1855-ben *Kellett* expedíciójának tagja volt, s akkor

1500 angol mföldnyi útat számkán tett. Legújabbán ő volt a »Challenger«-expeditió vezére, mely a tengerek mélységeinek mérésére küldetett vala ki.

Mindegyik gőzhajón 60 ember van, s az élelmi szer és más úti készlet több mint három évre elegendő. Az »Alert« és »Discovery« két gőzös múlt évi május 29-én indult ki Angliából, Grönlandig a »Valorous« nevű teherszállító hajó által kísérteték. Grönland felé hajózván, erős viharokkal kellett küzködniök, mindazáltal baj nélkül érték el Diszko szigetét, hol a köszén és élelmi szer egy részét lerakták. Onnan a Valorous hazafelé ment, az Alert és Discovery pedig július 17-én éjszak felé folytaták útjukat, még pedig nagyon kedvező körülmények között. A különben oly bajosan hajózható Melville-öbölben csak vékony zajló jeget találtak, melyen akadály nélkül törhettek keresztül, mert a nagy tömörült jégmezők és jéghegyek már eltakarodtak vala dél felé. A gőzhajók tehát gyorsan haladtak előre, s már július 26-kán Carey szigeteit érték el, hol első raktárukat felállították. A Meville-öböl áthajózása Uperniviktől York fokig csak 70 óráig tartott vala. Július 27-kén ismét föl húzták a horgonyt s a Smith-szund felé fordultak, s a mint Nares és Markham legújabb tudósításaiból kitetszik, a jégviszonyok ott is oly kedvezők voltak, hogy azt remélték, hogy az É. Sz. 85-dik fokát még a tél beállta előtt fogják elérhetni. Csakugyan azon naptól kezdve, melyen az É. Sz. 76-dik foka alatt levő Carey-szigeteket elhagyták, még vagy hat héten át folytathatták a hajózást, s így remélhették, hogy az egész munkát egy évszak alatt fogják megtehetni.

A múlt novemberben a sarkvidékről Adams kapitány érkezik haza a Baffin-öbölből; ő ott célhalászattal foglalkodott vala s onnan október 20-kán indult haza felé. Az ő tudósítása szerint a múlt nyáron csakugyan rendkívül kedvező körülmények voltak a Jeges tengeren; ő is messzire éjszak felé tartó nyílt tengert talált.

Nares és Markham legújabb tudósításait Allen Young kapitány hozta Angliába. Ő egy hónappal később indult vala el a Baffin-öbölbe; célja az volt, hogy a Franklin-expeditióról ne talán még hátrahagyott némi emlékeket keressen föl. Megérintvén Carey szigeteit, a Lancaster-szundon és Barrow-szoroson át a Peel-szundba fordult be s a Bellot-szorosig nyomult elő. Ott áttörhetlen jégtömegekre akadván, kénytelen volt visszafordulni. Most újra meglátogató Carey szigeteit, s ezen alkalommal felfedezé

Nares kapitány körakását és tudósításait, melyekkel a múlt évi október 16-kán érkezék meg Angliában.

A múlt évi felfedező utazások közül kétségkívül egyik leg-érdekesebb az, melyet a svédek tettek a sarkvidéken. Egy vagyonos kereskedő, Dickson Oszkár Göteborgból, ajánlotta fel a svéd expeditióra való költséget. Feje Nordenskjöld tanár volt, ki már számos sarkvidéki utazást vezetett vala nagy sikerrel. Nordenskjöld és útítársai ez alkalommal éjszakkéleti irányban az Obi és Jeniszej szibériai folyók torkolatáig akartak előnyomulni, s ekkép azon feladatot megoldani, melynek megoldása 1558 óta annyi angol és hollandi hajósnak s utóljára Weyprecht és Payer uraknak sem sikerült vala.

Nordenskjöld egy kis vitorlás hajón indult ki Tromszöböl a múlt nyáron jun. 8-kán; június 17-kén körülhajózta a Jégfokot, s 22-kén már Novája-Zemlya partjait éré el. E kettős sziget partjai épen nem regényesek, csaknem mindenütt laposak. Tavaszszal és nyár kezdetén előttük kisebb nagyobb távolságban tömörült s majdnem mindenütt áttörhetlen jégöv nyúlik el, mely nyár folytában többnyire elolvad, s melyben rendszeren már korábban két átjárás támad, melyek csak zajló jéggel vannak eltelve, úgy hogy rajtuk át a szigetek mentén elterjedő nyílt tengerágba lehet jutni. Az egyik átjárás a Matotskin-Sarr előtt, a másik pedig az éjszaki Lúdfok irányában szokott támadni. Nordenskjöld az utóbbi átjáráson nyomult elő jun. 22-kén s így a Lúdfoktól éjszakra eső öbökében vetett horgonyt. Azután éjszak felé folytatá útját a Matotskin-Sarrig, s a hol csak lehetett, kikötött s a partra szállt. A tenger a partok mentén a Matotskin-Sarrig csaknem egészen ment volt a jégtől, de azon tengerszorostól éjszakra a jégtömegek majdnem a partig terjedtek, úgy hogy tovább éjszakra nem lehetett hajózni. Nordenskjöld tehát a Novája-Zemlya két szigetét egymástól elválasztó Matotskin-Sarron akart áthajózni a Karai tengerbe. De azon szoros keleti részét vastag és tömör jég rekesztette el; azért Nordenskjöld július 13-án délre fordult s július 25-kén a Karai szorost éré el. Ezen sem nyomúlhatván át, a Wajgacs sziget nyugati oldalán folytatá útját nagy viharok között. Azon szigeten kikötvén, érdekes földtani vizsgálódásokat tett, s ott szamojédokkal is találkozék. Július 31-kén tovább indulván, a Jugori szoros felé tartott, melyen át augusztus 2-kán a Karai tengerbe vitorlázék. Ezt majdnem teljesen mentnek találta a jégtől, s elég kényelmesen vizsgálta meg. Jalmal félszigeten, mely a Karai tengert az Obi torkolatától választja el, a partra szállott s ott

többi közt jegesmedve, rozmár, rénszarvas stb. csontokból felhalmozott oltárt talált, melyen uszadékfából idomtalanul faragott két bálvány állt. Jalmal félszigetről éjszaki irányban vitorlázék Nordenskjöld, de csak az É. sz. 75° 30'-ig nyomúlhatott elő, ott folytonos tömörült jégmezőkre akadt; onnan a jégmezők szélén keleti irányban hajózik tovább s így augusztus 15-kén szerencsésen eléré a Jeniszej torkolatát, hol horgonyt vetvén, kitűzé a svéd lobogót.

Még otthon megállapodtak vala abban, hogy ha sikerül a Jeniszej torkolatát elérniök, az expeditio két részre fog oszlani, egyik része a tengeri úton, a másik része pedig Oroszországon át szárazon fog haza menni.

Nordenskjöld tehát Lundström magántanár, Stuxberg s még más három ember kíséretében egy a végből magukkalvitt csónakon a Jeniszej folyón evezett felfelé. Dr. Kjellmann pedig a többi úti társakkal a hajón hagyá el aug. 19-kén a Jeniszej torkolatát s Novája-Zemlja éjszakkéleti partja felé vitorlázék. Augusztus 23-kán az É. sz. 75° 24' érte el, de Middendorf fokánál jégtömegekre akadt, melyek onnan kelet felé terjedtek nagy messzire. Ott néhány napot töltvén, aug. 28-kán a partok mentén folytatá útját; arra felé Novája Zemlya partja magas és meredek a roppant jegesek nyúlnak le a tenger felé. Azon vidéken különösen sok tenger növényt találtak a Karai tengerben, melyről azt hitték vala, hogy benne nincs növény. Az állatvilág is rendkívül gazdag azon tengeren. De a parton alig mutatkozott növényi és állati élet. Szept. 3-kán a Matotskin-Sarrba fordultak be s ott egy hetet töltöttek; végre szept. 11-kén tovább hajóztak haza felé s október 3-kán már Tromszöben kötöttek ki.

Azalatt Nordenskjöld a Jeniszej folyón csónakázott fel felé, október 5-kén Krasznojarszkba, 18-kán Tomszkba s 30-kán Jekaterinburgba érkezék, mely város már az Ural aljában fekszik. Onnan küldött telegrammjában többi közt azt mondja: »Nem sokára nagy kereskedelmi út fog megnyílni Szibériából a Jeniszej torkolatán s a Jeges tengeren át Európába.«

Baer orosz tudós azt állította vala, hogy a Karai tenger életnélküli jégverem, s ezt sokan valóban tartották még akkor is, midőn a norvégiai halászok majdnem minden nyáron meglátogatták. Koholmánynak vélték, a mit a norvégiai halászok híreszteltek. Most Nordenskjöld utazása minden kétséget eloszlat e tekintetben.

Ausztráliában szintén folytatják a felfedező utazásokat.

A földségen éjszokról délre keresztülvonuló telegrafvonaltól keletre eső rész jobbára már ki van mutatva, de attól nyugatra még nagy területek vannak, melyek még egészen ismeretlenek. Az utazók tehát leginkább Ausztrália nyugati vidékeire irányozzák törekvéseiket.

A múlt 1874. és 1875. években kivált Forrest János és Sándor testvérek, Ross János, Lewis J. W. és Giles Ernő tettek nagy utazásokat. Forrest testvérek a Murchison folyó mellékeiről keletre a telegrafvonalig hatoltak elő; Ross Dél-Ausztrália délnyugati részét, Lewis az Eyre tótól éjszakra és keletre eső vidékeket, Giles a Fowler-öböl és Torrens tava közötti vidéket kutatták ki.

Mióta az ausztráliai utazók tevéket használnak, azóta könnyebben járhatják meg a rémítő tüskés fű, spinifex vadonokat, a még rettenetesebb sülevényes homoksivatagokat, hol sok napi járó földön egy csepp vizet sem találnak.

Az ausztráliai utazóknál igen gyakoriak az ilyféle jelentések: »átmentünk a legrettenetesebb vidéken, minél borzasztóbbat még sohasem láttunk, s milyent sohasem vágyunk többé látni. Öt hétig a legsűrűbb bokrosban, a legmagasabb homokbuczkák között, a legszúrósabb spinifex (tüskésdisznófű) mezőkön tartózkodtunk s lehető legkevesebb vizet találtunk.«

Rendkívüli egyhangúság, képzelhetetlen ridegség uralkodik Ausztrália nagy részében; igen nagy területei még a legsoványabb legelőkre sem használhatók. Kevés gazdagságot és változatosságot mutat a növényvilág és állatvilág, s benszülött emberek is csak ritkán mutatkoznak. Forresték egész utazásuk alatt nyugati Ausztrálián keresztül csak két ízben találkoztak benszülöttekkel. Egy alkalommal vagy 40, másik alkalommal pedig vagy 100 főnyi csapatra bukkantak.

Mindezeknél fogva az ausztráliai felfedező utazások épen oly veszélyesek, mint az afrikai vagy sarkvidéki utazások, de korántsem oly érdekesek.

HUNFALVY JÁNOS.

TÁRSULATI ÜGYEK.

I. Közgyűlés 1876. január 27-én. (A főposta-palota dísztermében.)

Elnök: Vámbéry Ármin, később dr. Hunfalvy János; jegyző: Berecz Antal.

1. Vámbéry Ármin az elnöki széket elfoglalván, kijelenti, hogy a tagok az alapszabályok értelmében elegendő számmal jelentek meg, s ezzel a közgyűlést a megjelent tagokat melegen üdvözölve megnyitja.

2. Az elnök felkéri dr. Hunfalvy Jánost, hogy olvassa fel jelentését a földrajz terén 1875-ben tett munkálatokról.

Mire dr. Hunfalvy János felolvassa jelentését. (Lásd e füzet 3-ik lapján.) A jelentés felolvasása után a jelen voltak lelkes éljenekkel üdvözölték a felolvasót.

3. Elnök előterjeszti, hogy ezen közgyűlés egyik feladata levén az elnökséget és a választmányt 1876-ra megválasztani, a szavazatszedő-bizottság tagjaiul Jablonszky János, Király Pál és Palóczy Lipót tagokat nevezi ki; a közgyűlési jegyzőkönyv hitelesítésére pedig Takács János és Tomsits István tagtársakat kéri fel, s azon időre, míg a szavazatok benyujtatnak, a közgyűlést felfüggeszti.

4. Az elnökséget dr. Hunfalvy János átvevén, a közgyűlést újból megnyitja.

5. Berecz Antal társulati első titkár felolvassa következő jelentését az 1875-diki társulati évről.

Tisztelt közgyűlés!

A magyar földrajzi társulat az 1875-dik év lefolytával negyedfél éves lett. S midőn évi jelentésemet a társulat működéséről, társulatunk korának felemlítésével kezdem: világos, hogy ez által már előre is jelezni óhajtom, hogy a felmutatott eredmény nem valami világra szóló, hanem csak szerény, társulatunk korának és szűk működési körének s igen csekély anyagi erejének

megfelelő. Ámde, habár működési körünk szűk is, s ha anyagi erőnk még oly csekély is, társulatunk a lefolyt évben még is oly erkölcsi erőt fejtett ki, mely már idősebb és izmosabb társulatoknak is becsületére válnék. Alkalmat nyújtott erre a múlt évben Párizsban tartott nemzetközi földrajzi kongresszus és kiállítás! Miként már múlt évi jelentésemben is érintettem az említett kongresszus és kiállítás közelebbi érintkezésbe hozta társulatunkat a legidősebb földrajzi társulattal, a párizsival, mely a kongresszus és kiállítás kezdeményezője és rendezője volt. A nagyméltóságu külügyi miniszterium kezdeményezése folytán a nm. vallás- és közoktatási miniszter úr társulatunkat bizta meg, hogy felszólítást intézzen a hazai közönséghez, melyben az a földrajzi kiállításban való részvételre buzdítottassék. A társulati választmány nemcsak ezen megbízásnak sietett eleget tenni, hanem hazai körülményeinket fontolóra véve, a nagyméltóságu vallás- és közoktatási miniszter urat tiszteletteljesen fölkérte, hogy a külügyi miniszterium által a monarchia mindkét része számára kiállítási biztosul kinevezett Walcher lovag mellé, külön magyar kiállítási biztost is nevezzen ki, kinek feladata legyen nemcsak kint Párizsban képviselni hazánkat s különösen a hazai kiállítók érdekeit: hanem kinek kiváló és főgondja legyen már idehaza annak idejében mindent elkövetni a végre, hogy hazánk e kiállításon méltóan legyen képviselve. A nagyméltóságu miniszter úr társulatunk kérését meghallgatván, annak ajánlata folytán D é c h y M ó r társulati választmányi tagot nevezte ki kiállítási biztosul; s a következmények bebizonyították, hogy ha társulatunk ily előrelátással nem intézi el e dolgot, a párizsi nemzetközi földrajzi kiállításon Magyarországnak alig lett volna külön kiállítási terme vagy ha lett volna, alig ment volna oda annyi tárgy, mely azt betöltötte volna; semmi esetre sem jutott volna hazánknak azon elismerés és kitüntetés, melyet ily módon elnyerni szerencsések voltunk. S itt meg kell ragadnom az alkalmat, hogy a t. közgyűlésnek örömmel kijelentsem, miszerint az ajánlatunkra kinevezett kiállítási biztos ur, mindent elkövetett, hogy társulatunk erkölcsi tekintélyét a külföld előtt emelje s annak érdekeit minden irányban előmozdítsa. Az ő, s nemkülönböztetve elnökünk dr. H u n f a l v y J á n o s, alelnökünk V á m b é r y Á r m i n s Párizsban élő hazánkfia U j f a l v y K á r o l y tanár uraknak, kik mint magyar jurorok működtek, köszönheti társulatunk, hogy a nemzetközi jury társulatunk eddigi működéséről kimerítő tudósítást nyert, s hogy ennek folytán 2-od osztályu érem és díszoklevéllel tüntettetett ki. Valamint társulatunk tette meg az első lépést arra,

hogy a nemzetközi földrajzi kiállításon Magyarország méltóan legyen képviselve, épen úgy szerény társulatunk nyújtotta nagy-érdemű elnökünknek az alkalmat, hogy a földrajzi kongressuson, az alelnökök közt foglalhasson helyet, kik tudvalevőleg a földrajzi társulatok elnökeiből állottak s hogy ezen minőségben a kongressus ünnepélyes megnyitása alkalmával, — midőn a földrajzi társulatok elnökei egyenként anyanyelvükön szólták, — magyarul szólhatott s hogy így ott, a nagy világvárosban, a legműveltebb nemzetek képviselői körében megcsendülhetett az édes magyar szó is!

A kiállításon a magyar kiállítók közül 17-en nyertek kitüntetést; a nyert érmek és díszoklevelek társulatunk októberhó 28-án tartott ünnepélyes ülésen, méltóságos T a n á r k y G e d e o n államtitkár úr, mint a nagyméltóságú vallás- és közoktatási minister úr képviselője által osztattak ki. A kongressus alkalmával társulatunkat közvetve azon szép megtiszteltetés érte, hogy igen tisztelt elnökünk a francia közoktatásügyi miniszter által, francia közoktatási tisztté neveztetett ki, s az erre vonatkozó okmány és díszjelvény ugyanezen alkalommal nyújtott át tisztelt elnökünknek a magas kormány képviselője által. Társulatunk választmánya már ezen alkalmat is megragadta volt ugyan, hogy nagyméltóságú T r e f o r t Á g o s t o n vallás- és közoktatásügyi minister úrnak azon fáradozásaért, melylyel a kiállítás sikerét előmozdítani, sőt biztosítani méltóztatott, meleg köszönetet mondjon: a közgyűlés lévén azonban hivatva a társulat nevében nyilatkozni, kérem a t. közgyűlést hogy ezen köszönetnek ez alkalommal is adjon minél melegebb kifejezést!

A választmány az 1875. évben összesen 9 ülést tartott, melyeken élénken foglalkozott a párizsi kiállítás ügyével, gondoskodott a felolvasó ülések tárgyairól s elintézte a folyó ügyeket. Zsigmondy Vilmos megválasztott választmányi tag ezen állásáról sokoldalú elfoglaltsága miatt leköszönvén, helyébe a választmány határozata folytán L a k y D á n i e l tagtárs hivatott meg a választmányba, miután a póttagok közt a rendes választ. tagságra ő kapott volt legtöbb szavazatot.

Felolvasó ülés ez évben hét tartatott, és pedig január 7-én, február 18-án, márczius 18-án, április 15-én, május 13-án, október 28-án és november 11-én. Felolvasást tartottak:

D é c h y M ó r »Jelentés a párizsi nemzetközi földrajzi kiállításról.«

D e G e r a n d o A t t i l a »Kövár vidékéről.«

Dr. Erődi Béla »Herczegovináról.«

Dr. Goldziher Ignác »Arabia régi geographiájáról.«

Dr. Hunfalvy János »Jelentés a párizsi nemzetközi földrajzi kongressusról.«

Király Pál »Dalmáciáról.«

Laky Dániel »Ausztrália benszülötteiről.«

Molitor Ágost »Hét hó a tengeren.«

Palóczy Lipót »Kirándulás az Ampezzovölgybe.«

Dr. Szabó József »Utazási jegyzetek Szerbiáról.«

Takácsy József »A postászat rövid ismertetése tekintettel newyorki utazásomra.«

Tomsits István »A kataszteri felmérésről.«

Vámbéry Armin »Jelentés a földrajz körében 1874-ben tett munkálatokról« és »Középázsia új térképének ismertetése.«

Az ülések január és február hóban a tud. akadémia-palotájában tartattak; márczius 18-kától kezdve azonban, miután méltóságos Gervay Mihály úr választmányi tag fáradszón közbenszjárása folytán társulatunk titkári hivatala itt e díszes palotában elhelyeztetett, s engedélyt kaptunk, hogy minden gyűlésünket e díszes teremben díjtalanul tarthassuk, a társulat rendes ülései mind itt a főposta-palota dísztermében tartattak. S így teljesedésbe ment, mit mult évi jelentésben érintettem, hogy t. i. társulatunk végre saját hivatalos helyiséggel bír. Ezáltal t. közgyűlés nemcsak azt nyertük, hogy könyvtárunk, s irataink mind egy és biztos helyre jutottak, s így az ügykezelés jelentékenyen megkönnyebbült: hanem azt is, hogy körülbelül évenkénti 100 frtnyi kiadástól kiméltetünk meg, mely összeget eddigelé a gyűlések által használt helyiségekért kellett fizetnünk. A nagyméltóságú földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi ministerium és mélt. Gervay Mihály úr választm. tag társulatunkat oly hálára kötelezték le, melyet egyelőre csak is meleg köszönetünk kifejezésével róhatunk le. De nem hagyhatom el e pontot a nélkül, hogy köszönettel fel ne említsem azon rendkívüli előzékenységet s a felmerült esetekben tanúsított készséget, melyben társulatunk ügyei elintézésénél, úgy nagyszágos postaigazgató dr. Novotny Károly úr, valamint tekintetes Obadits János postagondnok úr részéről minden alkalommal találkoztunk.

Közlönyünk »Földrajzi közlemények« cím alatt ez idén szintén hat füzetben jelent meg 27 és 1/4 íven. Megjelent benne 15 nagyobb, 66 kisebb közlemény és 13 könyvismertetés. A na-

gyobb közleményeket jobbára a felolvasott értekezések képezik, a kisebb közlemények és könyvismertetések pedig Berecz Antal, Belányi Ferencz, Király Pál, de legnagyobb részben dr. Erődi Béla tagtársunk tollából eredtek.

A »Földrajzi közlemények« ez évi III-dik füzete mellé a Magas-Tátra gyönyörű tájképe volt mellékelve. Hogy szerény pénzvisszonyaink közt is ily értékes műmellékletet adhattunk, azt Péchy Imre választmányi tag társulatunk iránt való kiváló érdeklődésének s főleg azon körülménynek köszönhetjük, hogy a karczolatot Haske Ferencz tagtársunk minden díj nélkül volt szíves elkészíteni, miáltal a kiállítás költsége jelentéktelen összegre olvadt le.

A lefolyt évben új csereviszony fűződött a Rómában székelő olasz földrajzi társulattal, a Turinban megjelenő s Guido Cora által kiadott és szerkesztett »Cosmos« című jeles földrajzi folyóirattal s a Párizsban megjelenő »L'Explorateur« nevű földrajzi heti lappal.

A társulati tagok létszáma 1875. év végén volt 399; ezek közül:

Tiszteletbeli tag	14
Alapító tag	9
Levelező tag	2
Rendes tag	374
Összesen	399

azaz 17-tel több mint tavál.

Ez évben felvétetett 39 új rendes tag, választatott 3 tiszteleti és 2 levelező tag; a szaporodás volt tehát: 44 tag. Meghalt 3, kilépett 10, az alapszabályok 8-dik pontja értelmében kitöröltesett 14; vesztettünk tehát 27 tagot.

A halál kiragadta tiszteletbeli tagjaink sorából:

Dr. Andree Károly Tódort a »Globus« jeles szerkesztőjét Drezdában s

Dr. Peschel Oszkárt a kitünő földrajztanárt Lipcsében. Mindkettőről a »Földrajzi közlemények« V-dik füzete emlékezett meg tüzetesen.

A rendes tagok közül a lelkes honleány Szendeffy Ágnes halálát kell szomorúan bejelentenem.

Könyvtárunk ez évben szintén szaporodott, miről azonban a másod titkár fog a t. közgyűlésnek jelentést tenni.

Bevételeink és kiadásainkat illetőleg utalok a pénztárnoki jelentésre. Itt csak azt jegyzem meg, hogy a tagdíjak nem

folytak be oly mérvben, mint szabályszerint befolyások kellett volna s ami be is folyt, igen nehezen folyt be s miután ez évben valami csekély butorzattal az irodát is el kellett látnunk, kénytelenek voltunk kiadásainkat részben a meglevő készletből fedezni. A t. tagtársaknál azonban 600 frtot meghaladó követelésünk van künn — s el nem mulaszthatom ez alkalommal a hátrálékos tagtársakat felkérni, hogy hacsak nem akarják társulatunk fenállását komolyan veszélyeztetni, — tartozásukat hova hamarább róják le.

Végül legyen szabad még meleg köszönetet mondanom mindazoknak, kik társulatunkat a lefolyt évben bárminemű adományban részesítették, kik közül különösen ki kell emelnem azokat kik könyvtárunkat gyarapították; a bécsi cs. és kir. katonai földrajzi intézetet, mely a Monarchia nagy térképének lapjait ingyen megküldötte; De Gerando Attila urat, ki »Kővár vidéke« cz. cikkét díjtalanul engedte át Közleményeink számára; Fanda és Frohna nyomdászokat, kik a kisebb nyomtatványokat egész éven át ingyen nyomatták; a napi lapok t. szerkesztőit, kik társulatunk iránt a lefolyt évben is meleg részvétellel viseltettek.

A titkári jelentés tudomásul vétetett, s az abban indítványozott köszönetek megszavaztattak.

6. A pénztárnok a közgyűlésre meg nem jelenvéu, ugyancsak az első titkár felolvassa a következő pénztári kimutatást:

Pénztári kimutatás

a magyar földrajzi társulat részére 1875. jan. 20.—decz. 31-ig.

Bevétel.

Pénztári állapot 1875. jan. 20-án	frt	683.57
1875-re szóló tagdíjakkból	»	1488.—
1876-ra szóló tagdíjakkból	»	57.—
Tagdíjhátrálékokból	»	243.—
Előfizetésekből	»	40.—
Oklevelekért	»	86.—
Felolvasásból	»	72.16
Kamatokból	»	43.15
Összesen	frt	<u>2712.88</u>

Kiadások.

A »Földrajzi közlemények« kiadása	frt 1528.45
Titkári fizetés ,	» 300.—
Irodai költség átlagban	» 100.—
Tagdíjak beszédeseért	» 86.—
Butorzat és ingóságokért	» 122.95
Postai költségre	» 40.98
Vegyes nyomtatások	» 42.75
Szolgálat	» 65.50
Hurczolkodási költség	» 12 92
Vegyes költség	» 2.40
Összesen	<u>frt 2301.95</u>

Maradt a pénztárban frt 410.93.

Ebből a takarékpénztárban van 300 frt; földhit. záloglevélben 100 frt; a kézi pénztárban frt 10 93 = 410.93.

Budapest, 1875. Decz. 31-én.

AIGNER LAJOS,
társ. pénztárnok.

»A számadásokat átvizsgáltuk és az eredeti mellékletekkel egybevetettük; az egészet rendben találtuk.«

Budapest, 1876. Jan. 23-án.

Dr. CSÁSZÁR KÁROLY, RUBIN SIMON, BERECS ANTAL,
közgyűlésileg megbizott számvizsgálók.

7. Rubin Simon a pénztárvizsgáló-bizottság részéről indítványozza, hogy jövőre nézve intézkedés tétessék, hogy a tagdíjak nagyobb erélylyel hajtassanak be.

A közgyűlés ezen indítványt a választmányhoz teszi át.

8. Ugyanazon tagtárs indítványozza, hogy a pénztárnok az 1875-dik évi számadások terhe alól felmentessék.

A közgyűlés Aigner Lajos társulati pénztárnokot az 1875-dik évi számadások terhe alól felmenti.

9. Az első titkár jelentést tesz a társulat vagyónállásáról 1875-dik évi deczember 31-én, mely szerint a társulat vagyona állott:

Készpénzben: A takarékpénztárban
300 frt, kézi pénztárban 10 frt 93 kr. 310 frt 93 kr.

Értékpapírban: Egy földhitelinté-
zeti 100 frtos kötvény 100 „ — „
Átvitel 410 frt 93 kr.

Áthozat	410	frt	93	kr.
Künnlévő követelés: Budapest fő- város 100 frtos alapítványa s ennek három évi kamatja	115	„	—	„
Évdíjhátrálékokban	632	„	—	„
Ingóságokban: A titkári hivatal bu- torzata vételár szerint	152	„	—	„
A könyvtár és térképek becsértéke	150	„	—	„
Különféle nyomtatványok becs- értéke	100	„	—	„
Összesen	1559	frt	93	krból.

10. Az első titkár felolvassa a választmány által 1876-ra készített költségvetést; mely szerint a valószínű bevétel leend:

360 rendes tag díja 1876-ra 5 frtjával	1800	frt
30 újtag „ „ 7 „	210	„
Tagdíjhátrálékokból 632 helyett	200	„
Kamatokból	40	„
Előfizetésekből	30	„
Összesen	2280	frt.

Kiadás lesz:

A „Közlemények“ kiadása.		
25 ív nyomtatása à 28 frt	=	700 frt
25 ív írói díja à 20 frt	=	500 „
Boríték 10 füzetre	=	80 „
Könyvkötőnek	=	40 „
Expediálásért bel- és külföldre	=	100 „
Czímzalagokért	=	30 „
Titkári tiszteletdíj és irodai átlag	400	„
Helybeli tagdíjak beszédéért	100	„
Könyvtárra	200	„
Szolgálatért	60	„
Vegyességek	70	„
Összesen	2280	frt.

A közgyűlés ezen költségvetést megjegyzés nélkül elfogadta.

11. Az elnök ajánlatára 1876-ra számvizsgálókul megválasztottak: dr. Császár Károly, Kőszeghy Antal, Rubin Simon és az első titkár.

12. Dr. Erődi Béla másodtitkár, s egyuttal könyvtárnok felolvassa a következő jelentést:

T. közgyűlés!

Van szerencsém a magyar földrajzi társulat könyv- és térképtár állásáról a következő jelentést tenni: A könyvtárban van összesen 121 munka 76 kötetben és 97 füzetben, összesen 173 darab. Ebből a lefolyt évi szaporodás tesz 14 kötetet és 69 füzetet. A könyvtár szaporításához becses adományaikkal hozzájárultak: Luciano Cordeiro, Plinio Cortesi, José Julio Rodriguez, Delesse, Versteeg ezredes, Rey M. E. G., Auguste Meulemans, N. W. Posthumus, Déchy Mór, Berecz Antal, Laky Dániel, Visontay János, a délmagyarországi természettudományi társulat. Ujabb csereviszonyba léptünk Guido Corával, az olasz földrajzi társulattal s a párizsi »Explorateur«-rel.

Térképtárunk áll 123 darab térképből és 5 atlaszból. Ujabb szaporodásunk kiváló becsü térképekből áll. Térképtárunk gazdagításához hozzájárultak: A bécsi katonai földrajzi intézet, a portugalli biztos és Versteeg, németalföldi biztos.

Mindezen becses adományokért kérem a t. közgyűlést, szavazzon köszönetet a nagylelkü adományozóknak.

A közgyűlés ezen jelentést tudomásul veszi, s az adományozóknak köszönetet szavaz.

13. A választmány ajánlatára egyhangulag megválasztatnak, tiszteletbeli tagokul: Báró Czörnig, Delesse A., báró Richthofen, báró de Reille, Ruelans, Szemenov, Szeverczov és Versteeg; levelező tagokul pedig: Guido Cora, Ujfalvy Károly, Meulmans Auguste és Sakir Bej.

14. A szavazatszedő-bizottság elkészülvén munkálatával, kihirdeti a választás eredményét. Beadott 25 szavazat és megválasztattak 1876-ra:

Elnökké: dr. Hunfalvy János kir. tanácsos és egyet. tanár 24 szavazattal.

Alnelnökökké: Vámbéry Ármin kir. egyetemi tanár 24 szavazattal.

Gervay Mihály, orsz. főpostaigazgató, 15 szavazattal.

Választmányi tagokká:

Hunfalvy Pál, akadémiai főkönyvtárnok, 25 szavazattal.

Dr. Cherven Flóris, kir. főgymn. tanár, 24 szavazattal.

Péchy Imre, az államnyomda igazgatója, 24 szavazattal.

Takács János, orsz. főtávirda-igazgató, 24 szavazattal.

Déchy Mór, magánzó, 23 szavazattal.

Dr. Szabó József, kir. tanácsos és egyetemi tanár 23 szavazattal.

Dr. Floch Henrik, pénzügyi tanácsos, 22 szavazattal.

Gönczy Pál, miniszteri tanácsos, 22 szavazattal.

Király Pál, ref. főgymnasiumi tanár, 22 szavazattal.

Laky Dániel, ref. főgymnasiumi tanár, 22 szavazattal.

Visontay János, főreáltanodai tanár, 16 szavazattal.

Sami Lajos, miniszteri fogalmazó, 10 szavazattal.

Ezeken kívül szavazatot kaptak:

Az elnökségre: Dr. Szabó József 1 szavazatot.

A 2-dik alelnökségre: Dr. Szabó József 2 szavazatot.

Választmányi tagságra:

Gervay Mihály	9	szavazatot.
Hantken Miksa	8	»
Keleti Károly	6	»
Tomsits István	4	»
Luger Károly	3	»
Szily Kálmán	2	»
De Gerando Attila	2	»
Garami Rikárd	1	»
Ribáry Ferencz	1	»

15. Dr. Hunfalvy János ez alkalommal ötödízben megválasztot elnök, a jelenvoltak lelkes éljenzése mellett újra elfoglalván az elnöki széket, az új választmányt a társulati ügyek iránt való buzgóságra serkentvén, a közgyűlést, melynek napirendje teljesen kimerítettett, berekesztette.

II. Felolvasó ülés jan. 13-án. Elnök: Dr. Hunfalvy János; jegyző: Berecz Antal.

Felolvasást tartottak:

1. Dr. Szabó József »A szőlőművelés- és aszukészítésről Szantorin szigeten Görögországban.« — A felolvasás Közleményeinkben meg fog jelenni. Felolvasás után a t. felolvasó megköstoltatá a jelenvoltakkal a Szantorin szigetről magával hozott vino sanctót is.

2. Berecz Antal a Kalit-tisztelet és családi életről Palau szigeten.

Február hóban két felolvasó ülés lesz. Az egyikén Pulszky Ferencz fog olvasni az ókori Athénaeről; a másikon pedig Ónody Bertalan ázsiai utjáról.

K ö n y v é s z e t .

Vierter und fünfter Jahresbericht der geographischen Gesellschaft in München. Redigirt von C. Arendts. München, 1875.

A müncheni földrajzi társulat egy 17 ívre terjedő csinos kötetben adta ki negyedik és ötödik évi jelentését. A társulatnak 1872—73-ban elnöke volt Jolly tanár, alelnöke Hermann v. Schlagintweit-Sakünlünski, I. titkára dr. Arendts. A társulat két évben 23 nyilvános ülést tartott, melyeken több igen érdekes felolvasást tartottak. Nem lesz talán érdektelen közölni jegyzékét azon felolvasásoknak, melyek szönyegre kerültek: Jolly tanár „A gletscherek földrajzi elterjedéséről.“ Hellwald Fr. Bécsből „A Balkan-félsziget ethnológiája.“ Dr. Gerland Halleből „Az emberi nem egységéről.“ Gerster tanár Luzernből „A földrajzi tudomány módszerei és a földrajzi oktatás reformjai.“ Dr. Seidlitz tanár Dorpatból „A Darwin elméletéről.“ Dr. Rüdinger tanár „Az ember és a gerinczes állatok közt levő rokonsági viszonyokról.“ Ruith M. kapitány „Szárazföldi és tengeri utazások Skóciában természettudományi és népismereti tanulmányokkal összekapcsolva.“ Schliep F. „A keletindiai Archipelagusról, mennyiben a németalföldi uralom alatt áll.“ Dr. Seep tanár „Baalbeck és a libanoni háborúról.“ Heine W. „Japán és újabb művelődési törekvései.“ Dr. Wagner M. „Némely újabb feltevések a földünkön levő élet kútforrásairól.“ Dr. Pitschner „A Mont-Blanc csoportozata.“ Dr. Stieler K. „A Mont-Cenis.“ Dr. Guthe „Németország kereskedelmi kikötői az északi tengeren.“ Schab Starnbergből „A Rózsasziget a Würmseeben és annak történeti jelentősége.“ Jolly tanár Afrika térképének keletkezéséről értekezett s hozzáfűzte az újabb időben e földrész kikutatására eszközölt expedíciók ismertetését. Hellwald „A Tianschan földrajzi kikutatása.“ Geistbeck M. „A térkép mint a földrajzi tanulmány és tanítás alapja.“ Dr. Lauth tanár „A Moeris-tó“ és Zittel tanár „Rolf expedíciója a libyai sivataghoz.“

Az évkönyvben közzé van téve a társulat tagjainak névsora.

Van összesen 17 tiszteletbeli tagja, köztük Don Pedro, braziliai császár, 329 rendes tagja, kik között van hat a királyi házból.

A társulat ügyeit illető közleményeken kívül vannak az évkönyvben felolvasások és értekezések, számra 11 nagy közlemény azon művekből, melyek a két évben a társulat ülésain felolvastattak. A megjelent közlemények Hellwald, Gerland, Seidlitz, Ruith, Sepp, Wagner, Stieler, Schab, Geistbeck és Zittel fennemlített művei.

E.

Malaji Atlasz. Versteeg W. F. társulatunknak tiszteletbeli tagjától megjelent és társulatunknak is beküldetett a következő című malaji nyelven szerkesztett atlasz. »Atlas ja itoe kitab jang isinja Gambar-Gambar Doenia dan Sekaliën tanah jang mengarang toewan W. F. Versteeg 1873—1874.

Az eszme, hogy a németalföldi indusok szükségleteinek kielégítésére népszerű atlaszt szerkesztsenek, nem új. A németalföldi társulat »Tot nut van der Javaan (a jávaiak művelődésére) már régen foglalkozott e tervvel, de mostanig nem tudta azt érvényesíteni. Minél inkább haladott a törekvés, hogy a jávaiak művelődésére iskolákat alapítsanak, annál égetőbbé vált e munkának készítése. Az ügy végre az által kezdett megoldásához közeledni, hogy a jávai iskolák tanfelügyelőjének indítványára a németalföldi kormány e célra segélyösszeget tűzött ki. Ennek kifolyása az előttünk fekvő csinos kézi atlasz.

Versteeg, a szerző különféle tekinteteket tartott szeme előtt e mű szerzésénél, melyek más viszonyok között fel nem merültek volna.

E tekintetek közt felemlítendőnek véljük azt, hogy míg az angol gyarmatokban a benszülötteket angol nyelven kényszerítik tanulni, addig a németalföldiek általában a malaji nyelvjárásban eszközlik a tanítást. Az atlasznak tehát e nyelven kellett szerkesztetnie.

A malaji hajósok már századok óta folytatott hajózásaikban megismerkedtek a közönségesebb földrajzi elnevezésekkel, minők pl. tenger, folyó, fok, sziget stb. De a szerző csak nehezen talált megfelelő kifejezéseket a malaji nyelvben azon fogalmakra, melyek a tudományos földrajzban előfordulnak s a nép nyelvén ismeretlenek, minők pl. sark, hosszúság stb.

A malaji nyelv már nagyon sok arab műszót vevén át nyelvébe, a szerző arab műszókkal segített e zavarán. Másrésztől azonban újabb nehézséget okozott az arab szavaknak a malaj nyelvbe való átültetése. Hasonló forgott fenn a tulajdonneveknek

a malaji nyelven való kiejtését illetőleg. A malaji nép az angolt »ingriss« néven nevezi, s a szerző ennek folytán Angliát »Tanah (ország) Ingriss«-nak nevezi. A szerző ha nem is oldotta meg teljesen nehéz feladatát, de legalább e téren az első járható ösvényt elkészítette.

E nehéz munkában szerzőt több tudós nyelvész, különösen pedig dr. Cohen Stuart és dr. Veth támogatta.

A nyelvtől eltekintve, az atlasz szerkezetében is el kellett térni némileg az ilyféle művek szokott módszerétől. A szerzőnek némileg az indiai szigettenger lakóinak álláspontjára kellett helyezkednie. A mint az európai első sorban az ő hazájának környezetével s Európa nagyobb államaival kíván tüzetesebben megismerkedni, azonképen az indiait legközelebről érdeklik a Szunda nagy és kis szigetei, Ázsiának szárazföldre sőt Afrika is, melynek népeivel kereskedelmi és vallási összeköttetésben áll. Ezen az alapon a szerző más rendet követett a térképek elhelyezésében. Nagyobb súlyt fektetett továbbá Németalföldre, mint a melytől tügg az Archipelagus. E szempont nagyon megnehezítette a szerző feladatát, mert ebből kiindulva teljesen át kellett idomítania a többi térképeket. Tökéletesen átídomítva és hitelesen átdolgozva vannak pld. a Molukki szigetek és Új-Guinea térképei. (10. számú az atlaszban.)

Az atlasz iskolai használatát tekintve kissé nagy terjedelművé nőtte ki magát, de a szerző több osztálynak szükségletét tartotta szem előtt.

Az atlasz áll 20 lapból következő rendben: 1. Gambar Doenia (földkép), 2. kereskedelmi földkép, 3. Gambar Benoewa Asia (Ázsiai világrész térképe), 4. Gambar Poeloe-poeloe Hindi-Nederland (a németalföldi ind szigetek térképe), 5—6. Gamb. Tanah Djava (Java tartomány t.) nyugati és keleti rész külön lapokon, 7. G. Poeloe Pertja (Szumatra sziget t.), 8. G. Poeloe Kalimantan (Borneo sziget t.), 9. G. Poeloe Selebessi (Celebes sz. t.), 10. G. Poeloe-poeloe Moloeka (a Moluki szigetek térképe) és Uj-Guinea (Tanah Papoewa), 11. G. Poeloe-poeloe Soenda ketjil (a Szunda szigetek t.), 12. G. Tanah Tjina, Siam, Djepang, Poeloe-poeloe Filippina (Khina, Sziam, Japan országok térképe és a Filippi szigetek), 13. G. T. Hindi Ingggris (Angol India t.), 14. G. T. Afghanistan dan Beloechistan, T. Adjam dan T. Arab, Mesir, Noebia. (Afg. Bal. Persia, Arabia, Egyptom és Nubia t.) 15. G. Benoewa Europa (E. világrész t.) 16. G. T. Nederland (N. Alföld t.) 17. G. Benoewa Afrika, 18. G. Ben. Amerika

Oetara (Éjszaki A. t.) 19. G. B. Am. Selatan (Déli Am. t.) 20. G. Benoewa Awstrali (Aust. világr. t.)

Az atlaszról az előforduló malaji szavak után is némi fogalmat szerezhetünk magunknak az illető nyelvnek grammatikájáról.

A lapok finom velin-papírra vannak nyomva, díszesen és tisztán kiállítva, hogy az atlaszt a mi magyar iskoláink is irigyelhetik a jávaiaktól. Köre metszette Jung Amsterdamban és Kugers Hayeban. Nyomatott Trapnál Leidenben. Dr. E. B.

Vegyes közlemények.

A távirdek terjeszkedése 1874-ben. Ez év legkiválóbb eseményét képezi Európának Délamerikával való már régóta várt összeköttetése. Már 1864-ben Franciaország, Brazília, Portugal, Olaszország és a Haiti-i köztársaság kormányai egyezményt kötöttek, — hozzájuk csatlakozván később még a dán kormány is — arra nézve, hogy Európa és a két Amerika között nemzetközi táviróvonal építtessék, s az arra való engedélyt Balestrini Alberto nyerte el. Ezen egyezmény értelmében, a vonalnak Lissabontól kezdődve Cadixon keresztül kellett volna menni, azután elhagyva az európai szárazföldet a marokkói part hosszában vonulni. Madeirát és a Canári szigeteket érintve St. Louis és Gorée-nál partot érni, s eljutni a Zöldfok és San-Roque-fok szigeteire. Innen két ágra szakadván, ezek egyike Bahiánál csatlakoznék a braziliai hálózathoz, másika pedig Brazília északi partjain felfelé haladva érintené a francia Guyanát, továbbá holland és angol Guyana mellett elmenve, összekötné az Antillák főbb szigeteit és végre Uj-Orleansban, Louisianában érne véget.

Nem akarjuk itt kutatni, mik voltak azon akadályok, melyek az engedélyezett vonal kiépítésének útjában állottak; elég az hozzá, hogy hét évvel az engedély megadása után még semmi sem volt elkezdve s 1872. april havában a fentemlített kormányok képviselőiből összegyűlt egy értekezlet, mely a portugál kormány indítványára kijelenté, miszerint az European and South American Telegraph társulat, melyre a Balestrininek adott engedély átruházott, jogát elvesztette.

Nemsokára azután a portugál kormány a Falmouth and Gibraltar és Construction Telegraph and Maintenance társulatoknak új engedélyt adott egy táviróvonalnak lé-

tesítésére, mely Portugalt — Madeira és St.-Vincentet érintve — Braziliával lesz összekötendő. Ezen két hatalmas társulat kezében megszűnt ama lassúság és bizonytalanság, mely a Délamerikával való közlekedés vállalatának szerencsés keresztülvitelét eddigé megghiúsította; haladék nélkül összeállott egy új társulat »Brazilian Submarine« név alatt s az egész vonal első szakasza, Lissabon és Madeira között — mielőtt az 1873. év lejárt, már el volt sülyesztve.

Ámde a balsors, mely a vállalatot már oly régóta üldözte, még most sem látszott legyőzve lenni, mert ezen első szakasz hibás volt, s nem lehetett azt átadni a sürgönyzésre; — és csak 1874-ben lön az kijavítva, midőn a másik két szakasz is Madeira és St.-Vincent, úgyszinté St.-Vincent, és Brazília között elkészülvén, a délamerikai táviróhálózat Európával először jött végre valahára közvetlen távir dai összeköttetésbe.

Ezen idő alatt egy másik társulat a Western and Brazilian Company szintén elkezdé lerakni kábeleit Para-tól Rio grande do Sul-ig, oly módon, hogy az amerika-portugali tengeralatti vonal megnyitása alkalmával már a braziliai partokkal való közlekedésre minden előkészület be volt fejezve. Nemsokkal későbben a szárazföldi vonalokon Montevideo és Buenos-Ayres-sel, továbbá a két városon át az argentin köztársaság és Chili táviróhálózatával is helyre lett állítva az összeköttetés. A Montevideo és Rio grande do Sul közötti összeköttetés egyébiránt nemsokára egy tengeralatti vonal által lesz megkettőztetve s a mű, meglehet már el is készült volna ha a la Plata gőzös, mely az e célra szánt kábeleket vitte, a múlt év december havában szerencsétlenségre hajótörést nem szenved.

Másfelől egyébiránt folytatták a két Amerika hálózatának összefüggésbe való hozását is egy Para és Cayenne között szintén 1874-ben lerakott kábel által, mely egy hiba miatt eddigelé nem adatott ugyan át a sürgönyzésre, de megjavítatván tovább is fog folytatatni Cayenne-től Demerara-ig, innen pedig Trinidadig, hol az Antillák vonalaihoz fog csatlakozni. Remélni lehet, hogy azon nagyszerű terv, mely 1864. évben a két Amerikának egymással és Európával Brazilián keresztül való összeköttetését célozta, nemsokára valósulását fogja elérni.

Az Északamerikával való sürgönyzés is nemcsak nem csökken, de évről-évre egyre növekszik. Az Anglo-american telegraph Comp. 1872-ban szerencsésen lerakott egy negyedik transatlanti kábelt, s nem kevesebb szerencsével 1874-ben egy

ötödiket állított helyre. És a vonalak ezen sokasítása egyáltalában nem hiábavaló pazarlás. Mert egyrészt nem kell feledni, hogy a társulatnak 5 kábele közül az első, az 1865-diki, már két éve meg van szakadva, anélkül, hogy mindeddig azt helyreállítani sikerült volna másrészt a kábelek 1874-ki megszakadásainak története számunkra egy üdvös tanulságot is nyújt, a mennyiben láttuk, hogy egy erős vihar következtében 1874. év szeptember 8-án a Breton fok és Neufundland közötti valamennyi kábel egyszerre megszakadt, s Európa 1866 óta először néhány órára egészen meg volt fosztva az egyesült államokkal való közvetlen közlekedéstől.

Kevésbé szerencsés volt hatalmas vetélytársánál a Direct United States távirótársulat, — mely szintén az Európa és Északamerika közötti sürgönyzés közvetítése végett alakult — első kábelének lerakását illetőleg, a mennyiben a balesetek egész sora és a kedvezőtlen időjárás által a kábel elsüllyesztésének befejezésében akadályoztatván, azt még maig sem végezhetette be. Reméljük azonban, hogy itt csupán a dolog elnapolásáról van szó, és hogy a kábel szerkesztésére fordított nagy gondosság, az elsüllyesztés végett egy külön gözös építése nem lesznek hiába való áldozatok s a közel jövőben szerencsésen be lesz fejezve ezen mű, mely az 1874. évben kezdődött.

Az újvilággal való közlekedés helyreállítására és biztosítására irányzott ezen nagyszerű vállalatok mellett az 1874. év még magáénak nevezhet több szerényebb ugyan, de a kölcsönös közlekedés fokozatos fejlesztését hathatósan előmozdító műveket is.

Europában a Direct Spanish Telegr. Comp. az India Rubber társulat utódja Marseille és Barcellona között tengeralatti távirdai összeköttetést hozott létre, mely annál becsesebb vala, miután a Spanyolország északi részében pusztító gyászos polgárháború a francia-spanyol határon a szárazföldi sürgönyzést nagyon kétevé tette. A Black Sea Telegraph Comp. Odessa és Constantinápoly között rakott le kábelt, végül az »Eastern Telegr. Comp.« szintén befejezte azon kábelét, mely Zante és Candia szigeteken keresztül Otrantot Alexandriával köti össze.

Ázsiában a haladás nem annyira jelentékeny. A japáni kormány nem gondolva a területén kiütött, rövid ideig tartott belzavarokkal, folytatta táviróhálózatának továbbterjesztését és Nippon szigetét Yeddoval összeköté, másrészt a sinai kormány adott engedélyt egy szárazföldi vonalra Amoy és Fu-Cseu között. Végül

az éjszakamerikai államok egy e célra felszerelt hadihajóval gondosan tanulmányoztatják a Csendes tenger mélységeit San Francisco és Japán között, hogy kitudják azon helyeket, melyek az ázsiai és amerikai szárazföld között tervezett kábel felvételére legalkalmasabbak volnának.

Ausztráliában a különböző gyarmati kormányok vetélkednek azon közlekedési eszközök kiterjesztésében, melyek őket egymás között és a földgömb többi részeivel kötik össze. Kelet-Ausztrália, mely eddig el vala szigetelve Adelaide tartományyal egyetértőleg dolgozik azon vonal felállításán, mely Albany-t Port-Augusta-val lesz összekötendő; Adelaide és Victoria az Európával folytatott sürgönyzés díjait egyre lejjebb szállítják. Uj-Wales törvényhozó testülete elhatározá egy Uj-Zélandig érő kábel lerakását, Queensland pedig Normantown-t Singapore-val szándékozik összekötni.

Végre Afrikában a capföldi gyarmat belső hálózata szintén gazdagodott néhány állomással, és a gyarmati kormány egy oly vonal felállításának tervével foglalkozik, mely a gyarmatot a világ többi táviróhálózataival kösse össze akár Aden-en akár Ceylon szigetén keresztül, kétségenkívül érintvén utközben Madagaskart, úgyszinte Maurice és Reunion szigeteket is.

A távirók 1874. évi terjedésének ezen vázlatos előadásában különösen a tengeralatti összeköttetések és az e végett alakult társulatok működéséről szólottunk, a mi magától értetődik, miután ezen vállalatok főképp azok, melyek új összeköttetéseket hoznak létre; ebből azonban korántsem következik, hogy az ó és új világnak távirdaigazgatásai a távirдахálózat kiterjesztésében megállapodtak volna.

Az ujonnan megnyitott állomások azon jelentékeny száma, melyek a földgömb minden pontján 1874-ban megnyitottak, erről elegendő tanúbizonyságot tesz; ezt számon tartani azonban inkább a statistika feladata, és mi itt megelégszünk e tény általános megemlítésével, csupán röviden jelezvén még némely utasításokat és tökéletesítéseket, melyek az egyes államokban az 1874. év folytán előfordultak. Schweiz és Holland behozta a Franciaországban már előbb alkalmazásban volt a Mayer-féle multiplexgépeket. Oroszország leszállította belföldi díjait és Dánia is készül őt utánozni. Spanyolország a Portugallal való sürgönyzésre egy új utat nyitott meg Villa-Realés San-Antonio-n keresztül. Belgium a közönség számára új könnyebbséget engedett, nevezetesen a sürgönynek levélileg és levelező lap által való feladatását is megengedte. Franciaország újjelre bérbeadott oly vonalókat, melyek

Párist Londonnal kötik össze. Végül Svajcz szintén megkísérté a vonalok bérbeadását meghatározott órákra, egy bizonyos időre.

Mindezen különböző, a közlekedés könnyítésére és a jövedelem szaporítására irányzott intézkedések eléggé mutatják, hogy az 1874. év a távirdák terén jelentékeny haladásokat mutat fel, és e tekintetben elődei mellé bátran sorakozhatik.

A »Journal telegr.« után M. L.

Largeau utazása Ghadamesbe. Largeau, kinek szaharai első utazásáról »Közleményeinkben« elég részletesen megemlékeztünk, a párizsi földrajzi congressus után egy második utra ment Szaharába. Vele mentek ez útra Say, tengerész-tiszt, Lemay, a New-York Herald és a Rappel szerkesztője, Faucheux, kereskedő és egy arabokból álló kíséret. November 20-án indult el Biskrából Tuggurtba, innen El-Uedbe, honnan az Explorateurnek megküldötte úti naplóját, melyből kivonatban közöljük a következő adatokat: A társaság november 23-án indult el Biskrából s hét napi út után érkeztek Tuggurtba. Nyolcz teve és nyolcz öszvér szállította a személyeket és a podgyászokat. A társaság állt négy francziából és tizenegy arabból, mely utóbbiak jobbára tevehajtások és szolgák. November 26-án Largeau korán keltette fel útítársait, hogy a Melghit homokjában a fölkelő nap által előidézett délibábban gyönyörködjenek. A délibáb rendkívül pompás szigettengert varázsolt szemeik elé gyönyörű fákkal és lombos cserjékkel. Reggel 7 óraker a szokott kávézás után útra keltek s tíz óra felé már az El-Lurir nevű kis oázra értek. Eleségük kifogyván a szomszédos El-Mrhayer oáz seikhjétől, Si-Mohammed-el-Thebibtől 7 francért egy juhot vásároltak s abból rizszel kusz-kuszt készítettek. Az utazók, kik Párisban alig birtak étvágygyal a pusztán rendkívül sokat és jóízűen ettek. November 28-án Urhlama oázra értek. Itt Largeau elvezette útítársait a Lehaut hadnagy emlékére felállított emlékoszlophoz, mely a régi artézi kút mellett az oáz bejáratánál van. Itt felkeresték a seikh öcscsét s megmutatták neki azt a földgömböt, melyet a ghadameszi kaimmakamnak visznek ajándékol. A szegény emberek csodálkozva szemlélik a földön levő sok vizet, míg a Szaharának csak alig jutott ki belőle. A Genf környékének fényképeit rendkívüli bámulattal szemlélték. November 29-én közeledve Tuggurthoz nagy szélvész kerekedett s a homokfelhők akadályozták őket útjukban. Az ég egészen eltűnt szemük elől, mindenütt csak sűrű setét homoktömeg borította őket. A rettenetes szél nem volt ugyan a Számu, de a homokfergeteg rohamossága miatt ép oly veszedelmes mint amaz. L. egy

hírnöket küldvén Tuggurtba, az aga Si-Mohammed-ben-el-Hads-ben-Drisz tizenketted magával lovagolt ki a jövevények elé. A lovasok egy része sebes vágatva előre megy a városba s üdvözlésekkel adják tudtára a lakóknak, hogy az idegenek érkeznek, kiket az asszonyok *yu, yu, yu!* kiáltással üdvözöltek. Vendégség és látogatás tölti be ott időzésük legnagyobb részét. A Biskrából Tuggurtig jött tevehajtsárok visszamennek állatjaikkal s L. itt újakat fogad. Az aga nyugodtnak mondja a Szaharát, a közbiztonság veszélyeztetve, a tuaregek és sáambák sem nyugtalankodnak, félve hogy az időszakban lovakkal üzőbe vehetik, míg nyáron a vízhiány miatt az meg nem történhetik. Az aga elvezeti vendégeit kertjeibe, hol gyönyörű gyapotot láttak, mely május óta műveltetik. A magvakat Oran tartományból és Szudanból hozták. Ez utóbbiaknak szárai 3 mét. és 25 c. magasságra nyúlnak s 8—10 burokkal birnak, melyeknek némelyei már megrepedeztek s finom gyapotot rejtettek magukban. E föld igen alkalmas volna a gyapottermesztésre, mert a talajban csekély mélységre már vízre akadnak s szorgalom által nagy gazdagságot húzhatna innen Franciaország és Algir is. Ép oly kincses bányája lehetne ez a francziáknak, mint India az angoloknak. Az az előnye is van ennek a birtoknak a francziákra, hogy semmi veszélyes elem el nem zárhatja tőle a francziákat és nem versenyezhetne velök; míg Indiát több felől fenyegetheti az eilenség s egy nagyobb európai háború könnyen elvághatná az angolokat Indiától. De hiába, sohajt fel L., mi nagyon felületesen és könnyen veszünk mindent, míg a csatornán túl levő szomszédaink komoly és gyakorlati emberek, higgadtan tanulmányoznak és nem rettennek vissza az első lépés sikertelenségétől. Say lerajzolta a vidéket, hol a gyapottermesztést sikerrel lehetne folytatni.

Deczember 4-dikén indultak el Tuggurtból. El-Uedig 15—20 méter magasán tornyosodik fel néhol a homok, s ezen akadályon keresztül csak nehezen haladhatnak.

Az nap nem érhetek El-Uedbe s Kuininben háltak. Másnap 10 óra felé értek oda, három lovas fogadta őket a város határán. Si-Ali-ben-Ahmed, a város khalifája volt egyik, a másik egy seikh, a harmadik egy Kufi volt. Vendégszeretőleg fogadták őket s megvendégelték. A khalifa másnap kivitte őket egy magaslatra s megmutatta nekik a várost, mely lábaiknál terült el. A házak mind bizar kúpfödelekkel vannak borítva. El-Ued városnak levegője egészségtelen s makacs lázbetegségek uralkodnak benne; mert az oáz alsó részén mocsaras ingoványok vannak. L. egy pár találko-

zást ír le az ottani előkelőbbiekkel, kiknek Say előadást tartott a földtekéről, mely tanokat ők a Koránból vett állításokkal igyekeztek megczáfolni.

Deczember 8-án L. készüléteket tett a tovább utazásra s különösen a nagyobb mennyiségben eszközözendő vízszállításra az eddigi nyolcz tevé helyett tizenkettőt fogadott, minek ára a tevéhajtsárokkal együtt 2160 frankra rúg. Itt megszakad naplója s az útnak további folytatásáról más alkalommal adunk folytatólagos közleményt.

E.

A Colorado-állam, mely legujabban lett az Egyesült-Államok sorába felvéve, 38-dik csillagát képezi az észak-amerikai lobogó csillagképének; 50,000 lakossal bír 104,500 négy-szögmértföldnyi területen. Lehet mondani, hogy ezen állam az, mely leggyorsabban haladt előre a kulturai fejlődésben. -- Míg 1871-ben még csak 20 millió dollárt képviselt a közvagyon, ma már 70 millióra emelkedett és 200,000 hectare föld van művelés alatt. Coloradot tekintik Észak-Amerika vas- és kőszénben leggazdagabb vidékének. Ez utóbbi évi kiaknázása értékét egy millió dollárra teszik. Az arany- és ezüst-bányák termékenysége sem megvetendő. Jövedelmüket 5 millióra becsülik. A marhatenyésztés egy főágát képezi a lakosság foglalatosságainak és évi jövedelmét 2 millióra becsülik, a tej és gyapju jövedelmét hozzá nem számítva. Vasutat 1873-ban 624 mértföldnyi hosszúságban bírt, 1874-ben további 544 mértföldnyi volt munka alatt.

Még fölemlítendő, hogy Colorado klímáját gyenge testszervezetűeknek mint gyógyhatását ajánlják.

Miután az új állam jó része még ismeretlen, a múlt év tavaszán Hayden tanár vezetése alatt Denverből, az új állam fővárosából főleg a nyugati tartományok felmérésére és kikutatására egy bizottság volt kiindulandó az észak-amerikai államok költségén. E bizottság hat alosztályban működik, s a munkálatok évenként új meg új részein ez államnak mindaddig folytatni fognak, míg az egész állam felmérve és a közismeretnek kitérve nem lesz.

Bi.

Régi romok. Az oroszok közelebről a Káspi tenger keleti részén megejtett kém szemle alkalmával egy régi város romjaira akadtak, mely eddigelé teljesen ismeretlen volt. Találtak arab építészeti stýlben készült minarékat, melyek még meglehetősen ép állapotban voltak s ezt kétségkívül a szilárd építészetnek köszönik. A tudós világ érdekléssel várja e fölfedezésnek megvilágítását.

P. B. után E.

Norvégi kirándulás Sziberiába és Novaja Zemljába. A Pröven visszatéréséről Kjellman egy levelet irt Dicksonnak, melyből a Nordenskiöld expedíciója után útra kelt hajónak hosszas és viszontagságos kalandozására vonatkozólag a következő földrajzi adatokat soroljuk fel: Ismeretes, hogy Nordenskiöld elhagyván a Pröven hajót, az Anna hajóra szállt augusztus 19-én, hogy ezen folytassa útját. Pár óra múlva Kjellman parancsnoksága alatt a Pröven emberei felszedték a horgonyt azon szándékkal, hogy nyílt tengerre szállva Novaja-Zemlja északkeleti részére hajózzanak, hol a híres Behring az 1596—97-iki telet töltötte. Két mértföldnyire a parttól jéggel találkoztak, mely mindazonáltal nem volt oly szilárd és nagy tömegű, hogy őket útjukban akadályozta volna. 21-én az Obi torkolatánál voltak, midőn hirtelen északkeleti szélvész kerekedett. Felvonták minden vitorlájokat, nehogy a szélroham az Obi torkolatába dobja őket, mely tele van zátonyokkal, vagy az Obi és Jenisszei közt fekvő félszigetre kerüljenek. De a nagy szélroham miatt nem használhatták minden vitorlájukat, félve, hogy a Fejér szigetre kerülnek, melynek környékén a tenger alig egy pár ölnyi mélységű. A Pröven legnagyobb erőfeszítéssel működött s a kettős veszélyen szerencsésen túlesett. Midőn a kapitány attól tartott, hogy a Fejér szigethez közeledik, azt tapasztalta, hogy a tenger nemhogy sekélyednék, ellenkezőleg mindig nagyobb mélységű lesz. A hajó szerencsés áramlat által majdnem teljesen északkelet felé hajtattott. 20-án délben a hajó jéggel találkozott s 72° 22' északi szélesség és 66° 30' hosszúság alatt (Greenwichtől számítva) evezett. A jég észak és északkelet felé szilárd és tömör, nyugat és északnyugat felé a víz sok helyen jégtől ment volt. Az utasok kerülve a jeget északnyugatnak eveztek s az este két mértföldnyire délre voltak a Middendort foktól. Megállapították tehát, hogy a jégvonal mindinkább közeledik a szárazföld felé. A Pröven a szél által a jégben törött öbölbe hajtattott. A szél délnyugati volt. Kjellmann megfordította a hajót s útját délre Mototsk-Scharr felé irányozta. Másnap csendes és ködös idő volt. Ez az időjárás tartott majdnem 5 napig szünet nélkül. A hajósok csak rövid időközökben látták a földet, jóllehet alig két-három mértföldnyire volt tőlük.

Expl. — E.

Ausztráliáról.

Felolvasatott az 1875. apr. 15-diki ülésen.

Ausztráliáról szándékom felolvasást tartani, a róla irt legjobb munkák nyomán. Ismertetni akarom felfedezési történetét, fizikai, és statisztikai viszonyait, jellemezni ő s lakóit s mindezeket a felolvasásra kiszabott időhöz mért rövidséggel. Ha azért felolvasásom alig lesz egyéb, mint sovány vázlat, az tulajdoníttassék a a jelzett körülménynek.

Ausztrália csak a 17. század első évében, midőn azt a portugál Godinho de Eredia — az eddig napfényre került adatok szerént — az európaiak közül legelőször megpillantotta, kezdett kibontakozni az ismeretlenség homályából. De már századokkal előbb sejtették létezését, a 16. században pedig közhitté vált, hogy a »terra australis incognita«-nak létezni kell valósággal is s e hitnek kifejezést is adtak az e korban megjelent földabroszokon, melyeken ott áll Ausztrália képe is, és e kép folyton látható volt a földképeken egészen Cook James 2. utazásáig. A hollandok, kik hatalmukat a kelet-indiai szigeteken megalapították, 1605. november 18-án egy Duyfken nevű hajót küldöttek ki Bantamból, a csendes tengerbe vezető átjárás keresése végett s ez a hajó 1606 márczius havában a Carpentaria öböl keleti partját felfedezte. Kevéssel ezután, de ugyanezen évben, a spanyol Torres az Uj Hebridi szigetekről Indiába való utazása alkalmával felfedezte a róla nevezett tengersizorost. A Duyfken után több hajó indult utnak az északi és nyugati partok kikutatása végett s a megismert part vonalak mellett eső földet elnevezték Carpentaria-, Arnhem-, Vandiemer-, De Witt-, Eendracht-, Edel-, Leeuwin és Nuyt földének részint egyes emberek, részint pedig a hajóknak neveiről. Ausztrália megismerésében 42 év leforgása alatt annyira haladtak, hogy a carpentariai öböl keleti partja, az Arnhem földé, a nyugati part egészen és a déli partnak nyugati fele nem volt többé ismeretlen előttük. Ekkor, vagyis az 1642. évben indult utnak Tasman Ábel, a 17. század legnagyobb felfedezője, Van Diemen, az indiai főhelytartó parancsa folytán, Bataviából két vitorlás hajóval s november 24-én este felfedezte

azon sziget déli partjait, melyet ő Van Diemen földének nevezett, de a melynek 1855 óta Tasmánia a neve. 1644-ben 2. utjára kelt Tasman s körülhajózta az északi és északnyugati partokat egészen az Eendracht földéig, hogy megtudja, hogy a különböző időben felfedezett partvonalak egy egészet képeznek-e? Idáig a hollandusoké az érdem Ausztrália megismertetése körül, kik a fenebbiek szerint az ausztrália szárazföld összes partvonalának felét ismertették meg a világgal. Tasman után 126 évig nem sok történt Ausztrália további kikutatására nézve, ha csak azt nem akarjuk említeni, hogy a holland Vlaming felfedezte 1696-ban a Hattyú folyót és az angol Dampier az északnyugoti partoknál tett kutatásokat.

A több mint 100 évi csend után a nagyhírű Cook J. vette kezébe Ausztrália kikutatását. 1770. ápril 19-én a délkeleti part Howe fokához érkezett, mely partvidéket ő Déli-Uj-Walesnek nevezett el, s innen észak felé menve a Botany öbölbe hajózott, melyet Bank utitársa javaslatára meglepő növénygazdagsága miatt nevezett így el. A Grafion fokig szerencsésen hajózott, de a Nagy-Torlat-gátnál, a Tribulation fok mellett oly hasadás támadt hajóján, hogy a legközelebbi kikötőben kijavításához kellett fognia. Ezen idő alatt ismerkedett meg Ausztrália nagy erszényesével, a kénguruval. 1770. auguszt. 21-én a York fokhoz ért s a már teledésbe ment Torres szoroson áthajózáván, Batavián keresztül hazájába tért vissza. Cook utjával be lett hát végezve Ausztrália körrajzának kikutatása nagyban és egészben, a déli part keleti felének kivételével, s ezután csak a körülményesebb tanulmányozásra volt szükség, a mi nem is maradt el s napjainkig folytattott, úgy hogy ma már igen pontos térképeink vannak az e téren tett munkálatokról.

Cook leírásai után, melyeket a Botany öbölről adott, az angol kormány ösztönözve érezte magát fegyencz-gyarmatot alapítani Ausztráliában s 1788. január 26-án a Port-Jackson mellett Sydney város alapját vetette meg, Phillip Arthur, Déli-Uj-Wales első kormányzója által. Phillip és emberei nagy buzgalommal fogtak uj hazájuk földének kikutatásához s már 1791-ben a Kék hegyeken áttörni igyekeztek, de a kitört belzavarok s a fél-földdel való ismeretlenségük miatt törekvésük egyelőre meghiusult. Ugyanezen évben sikerült az angol Vancouvernek a György király sundot gondosan kikutatni, a francia d'Entrecasteaux pedig a Recherche csoportot, melyet hajójáról nevezett így el, kutatta ki pontosan. 1795-ben Flinders és Bass felfedezési utra indultak

a Port Jacksontól délre eső partvonal megvizsgálására, de elváltak egymástól s Bass felfedezte a róla nevezett út északi partját; 1798-ban pedig ismét együtt utazva az egész Bass szorost felfedezték. Flinders a következő évben a Moreton öblöt kutatta ki, Grant hadnagy pedig az 1801. évben a mai Viktoria partvonalát pillantotta meg, melyet róla egy ideig Grant földének neveztek. Meg kell említenünk azon expedíciókat is, melyeket ugyan ezen évben a francia és angol kormányok küldtek ki a partok körülményesebb megvizsgálására. Baudin és Hamelin voltak a francia expedíció vezérei s a két hajó, melyen megindultak a legteljesebben elvala látva minden szükségességekkel s több tudós vett részt a vállalatban, az angolok pedig egy rozzant hajót adtak Flindersnek s ez az útban fel is mondta a szolgálatot. A francziák a nyugati partokon és a Bass utnál tettek kutatásokat, Flinders pedig az egész déli partot megvizsgálta, sőt a keleti partot Sydney vidékétől egészen a Palmerston fokig pontosan kikutatta; a Torres szorosban felfedezte az egyedül biztos utat, s a Carpentaria öblöt felvette. Utazási munkájában utolérhetetlen mintáját adta a tengerészi felvételeknek.

A 19. század első éveiben külső kényszerítő okok hatása folytán kísérletet tettek a Kék hegyeken keresztül hatolni. A roppant mérvben dúló szárazság miatt a legelők elégtelensége volt az indító ok e vállalat megindítására. Legelőszőr sikerült ez Caley növénytudósnak. Utána Evans mérnök küldetett ki, ki is a Bathursti lapályt és a Macquarie folyót felfedezte s megépítette az első hegyi utat a kék hegyeken keresztül. 1817-ben az Evans által felfedezett Lachlan folyó kikutatására Oxley mérnök küldetett ki, melyet ő egészen a lapályraéréséig kísért, hol az egy mocsáros tómedenczébe vész el. 1818-ban ugyanő a Macquarie folyó megvizsgálására indult, melynek folyását azon nagy nádasokkal borított mocsáros síksáig kísérte, melyben a folyó eltűnt s a mely annyira el volt borítva vízzel, hogy tovább nem mehetett. Kelet felé fordult tehát s a hegyvidéken átmenve a Liverpool síkságot s több folyót útjában felfedezte. Miután tehát nem sikerüle vala alkalmas legelő térséget találni, felhagytak az ez irányban tett kutatással s a Déli Uj-Valesi hegyvidék megismerésére fordították figyelmüket, a mi 10 évi fáradságos munka után sikerült is.

Mig ezek történtek, az alatt a partok megismerésében is nagyot haladtak előre. King kapitány ugyanis 1817-ben a nyugati partot az északny. foktól a Forrestier csoportig kikutatta,

a következő évben az éjszaki part felvételét a Wessel és Brathwaite fokok között bevégezte. 1820-ban és 1821-ben az éjszaknyugati és nyugati partok felvételére szentelte munkásságát s nagy alaposággal s gondnal végzett munkája után Európába tért vissza.

Az 1826. évtől kezdve több évig tartó szárazság dult Déli-Uj-Walesben. Ez arra indította Sturt-ot hogy felfedezési útra induljon. Megindult Bathurstból 1828-ban s a Macquarie mentében haladt előre, melynek ekkor oly csekély vize volt, hogy azon nádasokkal borított mocsáros síkságot, mely Oxley-t feltartóztatta utjában, akadály nélkül megvizsgálhatta. Innét éjszaknyugot felé fordulva elébb a Bogan, majd a Darling folyóra bukkant s utóbbit a D'Urban hegyekig kísérte. Második utjára 1829-ben indult el Sturt. Sydneyből a Morumbiji felé tartott s ezt azon mocsáros lapályig kísérte, melyet a folyó mély mederben vág keresztül, majd kíséretének egy részétől megválva a Murray-t egészen az Alexandrina tóba szakadásáig megvizsgálta. Az 1829. év azért is nevezetes Ausztrália történetében, mert a Nyugot-Ausztráliai gyarmat ekkor alapított Stirling kormányzó által a Hattyú folyó torkolatánál. Csakhamar ismeretessé vált a Hattyú folyó melletti partvidék, a Darling hegység s az ennek keleti oldalán fekvő síkságok az Avon folyó völgyéig. A kutatások leginkább az örsereg tisztjei által történtek, kik között Dale hadnagy tűnt ki leginkább, a ki is a parttól 100 mföldnyire nyomult előre. 1831-ben Barker kapitány megvizsgálta az alsó Murray és a Vincze öböl közt levő területet, melyet ő ép oly termékenynek talált, mint előtte Sturt. Nehány év múlva meg is alapítottatott itt a Déli-Ausztráliai gyarmat. Mitchell utazásai (1831, 1835) megerősítették Sturt azon véleményét, hogy a Darling és a Murray összeköttetésben áll egymással. Fontosabb volt az ő 3. utazása, melyre 1836-ban vállalkozott. Sydneyből a Bathursti felföldön át a Lachlanhoz jutott s ezt torkolatáig kísérte. Azután a Murray mentében haladt a Darling torkolatáig sőt ezen felfelé haladt mindaddig, míg arról győződött meg, hogy ez az a folyó, melyet ő elébbeni utazása alkalmával látott. Majd felfedezte a Viktoriai hegyvidéket, melynek ő természeti előnyeinel fogva Ausztrália Felix nevet adott s e név legjobban megilleti ezt, Ausztrália minden gyarmatai között. Az ő úti vázlatai lényegesen befolytak e virágzó gyarmat alapítására. 1838-ban Wickham a Bass szorost vette fel s másutt is tett parti felvételeket.

Déli Ausztrália belső vidékeire Eyre vállalkozott először, ki

a róla nevezett tónak és a Torrens tavának lett felfedezője. O vele hosszú sora kezdődik azon kimondhatlan szenvedésekkel járó utazásoknak, melyekkel az Ausztrália belsejében utazó minden lépten nyomon találkozik. Több napi járó földet mehet itt az utas, míg egy kevés ivó vizet talál, mert a forró nap kiszárit patakok forrást egyaránt. Átjárhatatlan cserjebozót, forró homoktenger, mészkőlap, fa és bokor nélkül váltakoznak útjában. Éhezést, szomjúságot kell túrnia annak, ki ily útra vállalkozik s a betegség, vagy halál elmaradhatlan következménye a viszontagságos utazásnak. Valójában az ausztráliai utazónak ép oly nélkülözésekkel s veszélyekkel kell küzdenie, mint Afrika naptól égetett sivatagjain, vagy a sark fagyos vidékein bolyongónak. Sőt tán itt nagyobb. Afrika barátságatlan vidékein legalább élelmiszerekre szert tehet az utas, de Ausztráliában mindent magával kell vinnie, különben menthetlenül elvész. Eyre Adelaideből indult meg s a Wakefield folyón átmenve a Broughtont fedezte fel, melyet a Spencer öbölhöz kísérve az ezt keleten határoló hegység mentében az öböl csúcsáig ment fel. A vízhiány miatt azonban sem éjszakra sem az öböl nyugati oldalán dél felé nem mehetvén, ismét a hegyek felé tartott, melyeken átmenve a Murray torkolatához érkezett. Pt.-Lincolnból a déli part hosszában Cap-Bell környékéig haladt, de a vízhiány miatt tovább nem mehetvén, visszatérni kényszerült s felfedezte a Gawler láncolatot. 1840-ben a Flinders láncolat megvizsgálása végett küldetett el Adelaideből, mely alkalommal a Torrens tavát is felkereste. Ennél tovább nem tudott hatolni éjszakra s visszatért a Spencer öbölhöz s ennek nyugoti partja hosszában Pt.-Lincolba érkezett, honnét a déli part mentében az 1839-ben elért pontig jutott. Itt elhagyva kíséretének nagy részét, mindenütt a víztelen partmelléki sivatagon haladva, roppant szenvedések után Albanyba (a György király öböl mellett) érkezett. 1839-ben Tyers mérnök átutazta déli Viktoriát kijelelni a határt Uj-Dél-Wales és Déli-Ausztrália tartományok között; 1840-ben pedig Strzelecky kezdte meg geológiai kutatásait a Déli-Uj-Walesi hegységnek, mely több évet vett igénybe. 1841-ben Stokes a Carpentaria öbölénél tett kutatást. 1843-ban Frome a Flinders hegységtől keletre eső síkságot vizsgálta meg. Blackwood pedig a Nagy Torlat-gát északi részét alaposan felvette.

Az 1846. évhez nagyszerű események emléke fűződik. Nem kevesebb történet, mint Ausztráliának egyik parttól a másikig keresztül utazása. Leichhardt Lajos, Urbitschi (Friedland mellett) születésű német tudós vállalkozott a merész terv kivitelére, ki is

az 1844. év októberében a Moreton öbölből indult meg egyes emberek segélyével csak szegényesen felszerelt expedíciójával A Moreton öbölből Jimbába ment, mely Dalby várostól éjszakra fekszik. Ezt elhagyva a Condamine völgyben haladt egy darabig, mignem nyugatra fordult s azután állandóan éjszaknyugati irányban folytatta útját. Útjában a Dawson, Mackenzie és Isaac folyók területén hatolt át, főlebb azon vízvásztón, mely az Isaac és Suttur közt van. Az Isaac mentében haladt annak, a Cape-ba torkolásáig, azután a Cape mentében odáig, hol ez a Burdekinnel egyesül. Burdekin mellett haladt egészen forrásáig, majd átlépte a vízvásztót, mely ezt a Lynd-től elválasztja, s a Lyndet a Mitchellel való egyesülésig, utóbbi pedig a Carpentaria lapályig kísérte. Innét mindenütt a Carpentaria öböl körül menve, a Roper mentében az éjszak-ausztráliai hegyvidéken át Essingtonba érkezett. Csaknem $\frac{5}{4}$ évi időt vett igénybe ez az út. Leírhatatlan örömmel fogadták Sydney-ben az elveszettnek hitt utazót. Egész Ausztrália csudálta a derék férfiú kitartását s elismeréssel adóztak erélyének és tehetségeinek s az általa elért sikert mindenki bámulva említette. Alig végezte be ez útát, a merész utazó már is azzal lepte meg a világot, hogy szándéka a continenst kelet-nyugati irányban beutazni. 1846. decemberben indult útnak s a Condamine-től éjszaki irányban a Mackenzie folyóig ment, de az élelmi szerek elfogyása s a társai közt kiütött betegség miatt visszatérni kényszerült. Ez által azonban nem fosztott meg bátorságától s 2-od ízben is vállalkozott e terv kivételére. Megindult a Moreton öböltől s nyugati irányban haladva a Maranoán át Barku-ig ment. Ez idő óta nem tud róla senki s valószínűleg övéivel együtt áldozatául esett rettenthetlen bátorságának. Egyidejűleg Leichhard első utazásával más kísérlet is tétetett a szárazföldet délről éjszakra átutazni s erre Sturt kapitány vállalkozott. 1844-ben hagyta ő el Adelaide-t az angol kormány által felszerelt expedíciójával s a Darling felé tartott, melyet a Cawndella tónál hagyott el; kikutatta a Grey- és Stanley lánczatokat s a déli-ausztráliai hegyvidék éjszaki végénél levő tómedenczékhez jutott el, honnan két kirándulást tett éjszak felé; az első alkalmával felfedezte a Coopert, s deltavidékének keleti részén és a köves sivatagon áthatott; második kirándulásában a sivatagtól és a Cooper deltájától nyugatra a déli szélesség 25 fokáig nyomult be, honnét a teljes vízhiány visszatérésre kényszerítette. Az ő vállalata, ha nem mutat is fel fényes eredményeket viszonyítva más utazókéhoz, de a mi az utazó

szívós kitartását s a kiállott szenvedéseket illeti, egyik ausztráliai vállalatnak sem áll utánna. 1846-ban Gregory indult útra testvéreivel és Helpman hadnagygyal, Toodyaytól éjszakkélet felé a Brown tavon át a Jackson hegyig nyomult előre, honnan a vízhiány visszatérítette. Ezután éjszaknyugat felé fordult s elérte a Hillman által felfedezett Moore tavat, innét a felső Arrowsmith völgyéhez érkezett és Toodyay-ba visszatért. 1847-ben ugyanő pontosabban kikutatta a most említett földet a Hattyú folyó és az Arrowsmith között. 1848-ban a Murchison völgyét s az ettől délre eső partvidéket kutatta ki s az említett folyónál ólom-érczeket fedezett fel. Ugyanezen évben utazott Roe a Perth-től délkeletre eső vidékeken.

Leichhardt után Quensland kutatására Kennedy küldetett ki, ki is 1848-ban Sydneyből megindulva a Rockingham öböl felé tartott, hogy innét a belsőt York fokig kikutassa. Ámde e vállalatnak igen szomorú vége lön. A meredek sűrű erdőkkel fedett hegyeken, melyek a Rockingham öböl melléki síkságot határolják, roppant idő és erővesztés után tudtak átmenni s ez után a Mitchell folyó forrásvidékén haladtak át s a Kennedy mentében elérték a partot a Sarolta herczegné öbölnél. Innét éjszaki irányban folytonosan a part mellett haladt expeditiójuk, de mivel élelmiszertük fogyatékán volt s az úti fáradalom is kimerítette őket, két különböző helyen hagyta társait s maga Kennedy csak egy benszülött által kísértetve, próbát tett a York fokot elérni. Majdnem el is érte már, midőn a benszülöttek cseleinek esett áldozatul. Az 1851. évben Mitchell, Clarke és Hargraves tettek geológiai kutatásokat Uj-Dél-Walesben, Selwyn pedig Viktoriában, melyek által Ausztrália ezen részének ismerete jelentékenyen szélesbedett. 1852-ben, midőn a gyarmati kormány benszülöttektől azon hírt hallotta terjesztetni, hogy Leichhardt Maranoa közelében az őslakók által agyonveretett, expeditiót küldött nyomozás végett, de mivel Howenden Hely, egészen képtelen emberre bízott, semmi eredménye sem lett. 1855-ben Gregory Augustt megbízást kapott a Viktoria folyó melléki földet, melyről Wickham felfedező kedvező rajzot adott, megvizsgálni. Septemberben elért a Pearce fokhoz, hol kikötött s megindult az Alsó-Viktoria felé, kikutatta ennek egész vidéket forrásáig s W. előnyös tudósításait megerősítte; átment a hegyvonalokon, melyek azt délen határolják s az attól délre fekvő mélyföldön a Sturt folyót kísérve a 20- szélességi fokig nyomult előre. A vízhiány miatt tovább nem mehetvén, kísérőinek egy részét hajón

visszaküldte, a többivel először kelet felé nyomult, mignem a Roperre bukkant. Ezután egyenközűleg Leichhardt útjával a Carpentaria öböl nyugati és déli partja hosszában keletfelé a Gilbert völgyön át a felső Burdekinhoz ért. Ezt a Cape torkolatáig kísértte, a Cape-ot pedig felfelé s végre déli Queensland hegyvidékén át a Curtis melletti telepítvényekig. 1856-ban Herschel Babbage és Bonner kiküldettek a Flinders lánczolat legéjszakibb részét geologiai szempontból kikutatni, mely alkalommal a Mac Donnel folyó vizgazdag völgyét felfedezték. 1857-ben Goyder megbízást kapott az egész Flinders lánczolatot felvenni. Ő a Mac Donnel a Gregori tóba való torkolatáig kísértte, melynek vizét — hihetőleg a Barku területén leszakadt esőömlések következtében — édesnek találta. E meglepő hírre Freeling kapitány utnak indult még azon évben, de a Goyder kedvező vázlata felett való örömet csakkamar lelohasztotta az ő tudósítása, mert a tavat iszappal és sós vízzel telve találta. 1857-ben Hack a Gawler lánczolatot kutatta ki s felfedezte a Gairdner tómedenczét. Vele egyidejűleg kutatta Warburtun ezen vidékeket s folytatta 1858-ban. Fontosabb volt Schwinden gyarmatos két expeditiója, melyekre 1857-ben vállalkozott. Keresztül ment a Torrens tó és a Spencer öböl közt levő földszoroson és éjszaknyugat felé fordult a Torrens nyugati oldala melletti vidékre, melyet nem talált oly nagy mértékben száraznak és víztelennek, mint a tó keleti oldala melletti síkságot. 1858-ban két expeditió küldetett e vidékre. Az első Herschell Babbage vezérlete alatt, a gyarmati kormány által minden segédeszközökkel gazdagon ellátva Port Augusztából indult ki, átkutatta az isthmust, a Spencer öböl és a Torrens tó között, azután a Torrens nyugati oldalán levő vidék felé indult, hol a hosszú tó-lánczolatot, mely a Gairdner-től éjszakkeletre fekszik, alaposan kikutatta. Innét az Eyre tóhoz ment, s ennek délnyugati partjait kikutatta. Kevéssel később ugyanitt utazott J. Mac Douall Stuart. Ő a Torrens tó nyugati oldala hosszában az Eyre tó délnyugati szögletéig nyomult, hol a Chamber Creek-et felfedezte, innét éjszaknyugat felé ment egy hegyvonal éjszaki lejtőjének hosszában, mely most a felfedező nevét viseli, ezen átmenvén, déli lejtőjét kísértte délkelet felé, mignem dél felé egy tómedenczére bukkant, melyet ő a Gairdner éjszaki végének tartott. További útja nyugat felé vitte a Gairdner tó nyugati végéig, hol a sivár víztelen vidék kezdődik, mely a Nagy Ausztr. öböltől a belsőbe benyúlik; itt megmászta Stuart a Finke hegyet és sok szenvedés után a part mentében a gyarmatba vizatért. E merész

vállalat nemcsak Déli-Ausztrália északnyugati részének ismeretét mozdította elő, hanem az utazó szívós kitartását is fényesen igazolta. 1859-ben 2. útjára indult Stuart. Az Eyre és Torrens tavak közt levő földszoros kutatásával kezdte meg ezen vállalatát, azután északnyugatra nyomult, felfedezte a Neale folyam völgyét s felfelé ment rajta a szoroson át, melyben az a Hanson lánczolatot áttöri. Az általa felfedezett vidékeket szorosabban 1859. novemberétől kezdve kutatta ki pontosabban, nevezetesen ez alkalommal a Nealét az Eyrébe való torkolatáig kísérte és felfedezte a Frew-t alsó folyójában. Nagy fontosságúak voltak ezen vállalatok Déli-Ausztrália északnyugati részének helyesebb ismeretére nézve, de még nagyobb jelentőségüknek tűnnek fel az által, hogy ezek ébresztették fel Stuartban a gondolatot azon nagy utazásra, melyek Központi Ausztráliát a föld geographusok előtt megnyitották. 1858-ban Gregori Augustra bízott Leichhart sorsát kikutatni, a mi azonban neki nem sikerült. Ugyancsak 1858-ban Frank Gregory jelentékenyen szélesbítette Ny.-Ausztráliáról való ismereteink határát. Ő ugyanis a Geraldine folyam mentében haladt előre s ennek mentében haladt a Nairn hegyvidékéig, azután áthaladt a Murchison és Gascogne közt levő vízvásztón s elérte utóbbinak a völgyét felső folyásában, melyet lefelé kísért torkolatáig. Második utazásakor a Fortescue völgyében járt, melyet egészen forrásáig kísért, azután délre fordult az Ashburnham völgyén át. Ő kutatta ki a Nickol öböltől keletre eső partvidéket, felfedezve a Jule és Degrey folyókat. Azonban nem annyira a felfedezett föld kiterjedése, hanem azon körülmény adott jelentőséget utazásának, hogy a Ny.-Ausztr. hegyvidék éjszaki részében termékenyebb vidékeket talált.

Az 1858. évben Melbourneban alakult egy társulat, mely egy nagy expeditió felszerelésére vállalkozott, melynek feladatául tűzték ki a Cooper vidékéről az éjszaki vidékekre felfelé nyomulni. Burkera bízott e vállalat vezetése, melynek érdekességét emelte az a körülmény, hogy benne ázsiai tevék voltak alkalmazva. 1860. októberben hagyta el ezen expeditió Menindie-t a Darlingnál, de már ekkor annyira meg volt győződve Burke vállalata nehézkes voltáról, melyet épen a túlságos gazdag felszerelés tett ilyenné, hogy utitársai közül néhányat hátrahagyott Wright felügyelete alatt. Coopernél ismét elhagyta Brahét néhány utitársával együtt s decemberben Wilssel és két másikkal tulajdonképeni felfedező útjára indult. Átment a Cooper deltán és a Köves sivatagon, s rábukkant a folyóra, mely most az ő nevét viseli s

melyet ő egészen addig kísért, a meddig az dél felé foly; átnyomult az attól éjszakra eső síkságon, keresztül ment a földhátan mely vízválasztóul szolgál a Carpentaria öböl folyói és Déli-Ausztrália északi tómedenczéibe futó folyamok között, majd a Cloncurryhoz, a Flinders egyik mellékfolyójához ért s ezen folyó mentében haladva, elért a Golf partjához. Ugyanezen úton tért vissza s megviselve s kifáradva elért a Cooperhez. Idáig szerencsés volt Burke vállalata, de vége annál szerencsétlenebb lőn. Ugyanis Wright azon utasításnak, hogy a hátrahagyott élelmi czikkekkal Burke után a Cooperhez nyomuljon előre, sok akadály által visszatartatva nem tehetett eleget a kellő időben s csak nyár közepén hagyta el a Darlingot s nem tovább, mint a Bullu folyóig haladhatott. Brahe pedig, miután 4 hónapig várt Burkera, elhagyta a Coopert s Wright-tel egyesülve a Darlinghoz tért vissza. Ugyanezen este, a melyen ő a Coopertől elvonult, érkezett oda Burke s szerencsétlenségére arra határozta el magát, hogy kísérletet tesz Gregori útján a Strzelecki Creek mentében a Déli-Ausztráliai pásztorállomásokat elérni, a helyett, hogy követte volna Brahét. Ezen egy pár órai késedelem idézte elő a vállalat szomorú végét. Ugyanis Burke és Wills 1861 júliusban a kimerültségnek és éhségnek estek áldozatul s közülük csak egy — King — maradt életben az őslakók vendégszeretete és barátsága folytán, ki Burke naplóját valamint Wills jegyzeteit és térképeit megmentette. Alighogy megtudták Melbourneban a gyász hírt, legott expedíciót küldtek Howitt vezetése alatt, mely 1861. szeptemberben a Cooperhez ért s Burke életben maradt társa által értesült mindkettőjük haláláról. Több expedíció is ment, még mielőtt Burke haláláról értesültek volna e vidékre, melyeknek a Gregory s különösen a Flinders és Thomson területeinek kikutatása lett az eredménye. 1861-ben Kinlay vezetése alatt indult meg egy Adelaideből, mely vállalatnak lehet köszönni a Cooper deltájának és a Burke folyamvidékének kikutatását.

Harmadik keresztülutazása a continensnek Macdonall Stuart által történt. Ő már mint Sturt kísérője a Cooperhez való utazáskor, megszerezte magának a tanulmányokat, melyek őt e felé vállalatra képesítették, s Déli-Ausztrália északnyugati részében tett utazásai alkalmával, annyira megismerkedett e vidékkel, hogy kedve támadt innét a szárazföld belsejébe benyomulni. 1860. máraziusban indult meg magános emberek gyűjtéséből csak szegényesen felszerelt expedíciójával az Eyre-tó déli partjánál beömlő Chamber Creektől és északnyugot felé a Neale folyó völ-

gyén át a Frew völgyébe nyomult, azután éjszak felé a Központi ausztráliai hegyvidék fensíkjai és a Stevenson, Finke és Hugh folyók vidékén át, innét a Macdonnell és Reynold lánczatokon át, az utóbbtól éjszakra fekvő hegyig, melyet ő mint szerénte a continens közepén fekvő hegyet Központi Stuart hegységnek nevezett el. Innét egy kis vonalon nyugatra fordult, megmászta a Denison hegyet, a legmagasabbat, mit idáig Központi Ausztráliában ismernek és megkísértette éjszaknyugat felé a Viktória tolyót elérni, de ezen kísérlete a sivár pusztaság és a vízhiány miatt meghiusult. Azért a Stuart hegységtől tovább éjszakra kiterjedő hegyek felé indult, egymásután hágtá át a Forster-, Crawford-, Davenport-, Murchison-, Macdonall és Short lánczatokat, s az utóbbtól kísérletet tett éjszaknyugatra a Viktória folyóhoz eljutni, de ebbeli törekvése ép oly sikertelen lett, mint az előbbi. Midőn pedig éjszakkéltre a Carpentaria öbölhöz akart volna menni, ellenséges indulatú benszülött csapatra bukkant az Attack Creeknél, a mi őt, miután élelmiszere is fogyatékán volt, visszatérésre bírta. Így tehát Ausztrália éjszaki partját nem érhetette el, de a 19. szélességi fokon felül ment. A merész utazót, ki oly veszélyes utat csak két kísérővel tett meg, örömjajjal fogadták Déli-Ausztráliában s a gyarmati kormány sietett előteremteni az eszközöket egy 2. expedíció létesítésére, hogy Stuart a szárazföldet éjszaki partjáig keresztül utazhassa. Már 1861-ben januárban megindult a Chamber Creek-től, de az utazásnak nem lett meg a kívánt sikere. Először az elébbi úton tört előre Attack-Creek-ig, innét éjszakra a központi ausztráliai hegyvidék utolsó hegyvonalai, a Whittington és Ashburton hosszában, mignem az utóbbtól éjszakra a Newcastle Water-nél s annak mellékén mélyföldre talalt, melyen semmi irányban sem tudván áthatolni, visszatérni kényszerült. E váratlan esemény nem hangolta le sem őt, sem Déli-Ausztrália lakóit. Új expedíciót indítottak tehát meg s ez 1862. januárban hagyta el a legéjszakibb pásztorállomást az Eyre tó nyugati oldalánál s a már ismert úton nyomult előre a Newcastle Waterig. Nagy fáradsággal sikerült végre utat találni éjszak felé a mélyföldön át, mely a Strangways folyó völgyéhez és a Roperéhez vezetett. A további útnak csekély nehézségei voltak, éjszaknyugatra valamivel nyugatibb irányban ment, mint Leichhardt, átlépte a Roper folyamvidéken át az éjszak-ausztráliai hegyvidék fensíkját, honnan az Adelaide völgyébe szállott le, melyet torkolata felé kísért s végre elérte az oczeán vagy inkább a Vandiemenn öböl partját a Chamber öbölnél. A cél ezzel el lett

érve, de a derék férfi a nagy szenvedések és fáradalmak következtében nem sokára meghalt. Stuart felfedezései és útirajzai folytán a déli-ausztráliaiak kísérletet tettek Ausztrália ezen részében telepeket állítani, eddig azonban nem sok szerencsével.

1859 – 61-ig Elphinston Dalrymple kikutatta a még eddig nem ismert Burdekin torkolatot és felfedezte, hogy az egy delben a clevelandi és Bowlinggreen öbölbe ömlik. Ez adott okot Bowen város alapítására a Denison kikötőnél. Erre a pásztorok állomásai északi Queenslandon túl a Burdekin forrásáig elterjedtek a mi Cardwel gyarmatnak a Rockingham öbölnél való alapítását eredményezte 1864-ben. Kevés hónappal ez után Somersét alapították a York foknál. 1864-ben Jardine testvérek a felső Burdekinről megindultak és a York félszigetet először a nyugati, később a keleti oldalán átutazták. Ugyanezen évben Mac Intyre meglátogatta a Barkutól északra eső vidéket új legelők keresése végett. A Darlingtől felment ennek mellékfolyójáig, a Paru-ig, melyet 1862-ben Neilson fedezett fel; innét a Barkuhoz és tovább egy új uton azon hegyvonalokon át, melyek a vízválasztót képezik a Burke és Thomson között a Carpentaria földhöz és ezen túl az alsó Flinders-ig. 1865-ben Landsborough Rockhamptonból meglátogatta a Thomson mellett levő állomásokat rövidebb úton, mely Nogoából egyenesen az Alice folyóhoz vezet. Ugyanő 1868-ban kikutatta a Flinders torkolatának környékét. 1866-ban Mac-Kinlay egy nagy útra vállalkozott az Adelaide torkolatától ennek és az Alligator folyó völgyének kikutatására, de ezen útnak csekély eredménye lett. 1866-ban Warburton major megjellette az Eyre tó északi végét és felfedezte a Cooper északi nagy ágának torkolatát. 1867-ben Cadell kapitány Észak-Ausztrália északi és keleti partjai, különösen a Liverpool völgye kutatásához fogott, melynek közelében a Blyth folyót felfedezte.

1869-ben Forrest Nyugati-Ausztráliában tett utazást és a 28½° d. sz. alatt a 123° keleti délkörig hatolt előre, 1870-ben pedig a nagy-ausztráliai öbölnél ugyanazt az utat tette meg, megfordított irányban, a mit Eyre előtte 30 évvel. Az 1871-dik évben Gilmore vállalkozott az eltűnt Leichhardt nyomai felfedezésére. Okot e vállalatra az a hír adott, hogy a Cooper Creek-től nyugatra a Leichhardt-féle expedícióból egy fehér ember él a feketék között. E hír folytán a Queenslandi kormány Gilmore-ra bízta az expedíció vezetését, a ki is január 16-án indult útnak s Wantattánál talált is ruhadarabokat és csontvázakat, melyek egy európai származású emberekből álló expedíció elveszését

engedték sejtteni, de Leichhart eltűnését ez uttal sem sikerült kinyomozni. 1871. szeptember 11-én másod ízben indult útnak Gilmore ugyanazon czállal mint elébb, de ebbeli törekvése ujólag sikertelennek bizonyult. Az 1872. évtől kezdve napjainkig több rendbeli utazások történtek Ausztráliában, Giles, Gosse, Warburton, Elphinstone Dalrymple s legutóbb Forrest vezetése alatt, melyek a »Földrajzi közlemények«-ben társulatunk elnökei évi jelentéseiben említve vannak. A helyett tehát, hogy ezekkel itt az időt töltenők, átmehetünk Ausztrália természeti és statistikai viszonyai vázolására.

LAKY DÁNIEL.

(Folyt. következik.)

A szőlőmivelés és aszabor készítés Santorin szigetén Görögországban.

Felolvastatott a f. é. jan. 10-diki ülésen.

A történelemből tudva van, hogy a szőlő Ázsiából jött át először is Görögországba, onnan Sziciliába Olaszországba, innen Franciaországba és Kr. u. 282 évvel Spanyolországba; ugyanezen időtájban Probus római császár a Szerémségbe hozatott szőlőveszszőket s katonái által Magyarország Dunavidékén is eszközölt ültetéseket, s innét jutott el a Tiszavidékére. A magyarok honfoglalásakor Tokaj-Hegyalján a szőlő már mivelve volt. A XIII. század közepén Béla király olaszokat telepített oda (Olasz Liszka), kik a legjobb fajokat honosították meg, s így a borkezelés is fejlődvén, végre a XVII. század végén az aszabor termelés is életbe lépett.

Aszabort azon a költséges módon mint Tokaj-Hegyalján tán sehoh nem készítenek, egyrészt azért drága az oly annyira és azért nem is termelnek többet.

Évekig foglalkoztam Tokaj-Hegyalja geologiai tanulmányozásával és ugyanakkor a talajra is kiterjesztvén figyelmemet, akarva nem-akarva a szőlőmivelés és borkészítés viszonyainak némi ismeretébe is bejutottam, s ennél fogva természetes, hogy Santorin szigeten 1875. évi szeptember és októberben tett hasonló tanulmányok alkalmával a szőlőmivelés és bor-készítés ottani módja összehasonlító eszméket költött fel bennem, és így adato-

kat gyűjtöttem, melyeknek közlésére indíttatva érezem magamat.

* * *

Santorin sziget Görögországhoz tartozik, az aegi tengernek cycladok neve alatt összefoglalt szigetei között a legdélibb, úgy hogy délre tőle Kreta esik, s fekvése délibb mint Afrika legészakibb részén Tunis és Algiré. Athen kikötőjétől Pyreustól 128, Syrától 68 mértföld. Neve Santo Ireneo-tól van, s azt az egykori velencei hódítók adták, de az előtt még Cadmus egyik utódja neve után Thira vagy Thera-nak nevezték. A görögök a régi neveket mindenütt visszaállítani törekedvén, úgy egymás közt, mint hivatalosan jelenleg ismét Thira-nak nevezik az egész szigetet, s a Santorin nevet még csak az idegenek használják. Alakja egy háromszorosan megszakadt kör (36 milia vagy mértföld kerülettel), vagy tán helyesebben egy lópata, melynek fő ívét a részletesen is Therának mondott szigetrész képezi, s ennek két vége között van a Therasia és az igen apró Aspronisi. Az öble nyugatnak esik, s közepében 3 csoportban a Kammeniknak nevezett történelmi vulkánok foglalnak helyet, melyek egyikének utolsó kitérése 1866—1870-ben volt.*)

Santorin szigeten terem jelenleg a legjobb bor Görögországban. Szólani fogok a talajról, a szőlőmivelésről és azután a borról s különösen az aszuborról.

A talaj. Santorin sziget talaja egy fehér vulkáni homókos tufa, keverve tajtkő és ritkábban trachyt kavicsokkal, felette laza, szikkadt, sok levegőt tartalmaz és vízgyűjtő képességgel bír. Sajátosságai közé tartozónak mondhatom azon tulajdonságát, melyről kísérleteim által közvetlenül győződtem meg, hogy likacsai között kevés kén és kősó van, ezeknek lengületét, üvegcsőben hevítve, mindenkor megkapjuk. Képlékenysége semmi, az legkevesebbé sem áll össze. Hasonlít azon talajhoz, mely Tokaj-Hegyalján kőpornak neveztetik és különösen Erdőbényén foglal el nagyobb területet. Ezen talajt iparos tekintetben Santorin-földnek mondják és mint vulkáni trasz nagy mennyiségben használtatik a Földközi tenger távolabbi vidékein is. Helyenként a hegyek teteje felé csekély vastagsággal bír és ott az altalaj maga annak a hegynek a közete, néha mész, másszor csillám-pala, de leginkább sűrű

*) Santorin sziget geologiai történelme. Szabó Józseftől. Természettud. társulat közlönye 1876. január, február.

feketés trachyt; általában azonban tetemes vastagságu, úgy hogy a lejt alantabb helyein az altalaj több méterre le változatlanul ugyanazon köporból áll.

Amint az ember Santorin szigeten valami helységből kiér, azonnal a szőlőkbe jut, s a szomszéd faluig szakadatlanul azok közt halad. A hol csak létezik talaj, az kevés kivétellel mind szőlőnek van felhasználva; s ezen kivétel csak is a helységtől valamennyire távolabb eső dülőkön adja elő magát, hol gyapotot és még ritkábban árpát termesztenek. Az utak mentében kőkerítések vannak, melyek által tehát a szőlők vannak befogva s egymástól elkülönítve; ezen utak ritkán szélesebbek két méternél. Szekér ugyan nem létezik a szigeten, de már a kosaras öszvérek elől is igen bajos a szemközt jövőnek kitérni. Ezen fukarkodás a térrel azt mutatja, hogy a földnek becsét már régóta ismerik és méltányolják. Egy másik feladata ezen kőkerítésnek a talaj oltalmazása az éjszaki szél ellen, a mely gyakran rohamos és a mozgó talajt nagyobb mennyiségben hordaná el, mint így a kőgátak által védett állapotában teheti.

Santorin sziget összes területe a legujabb számítás szerint 36000 négyszög mértföld vagy a görög mérték szerint 11400 stremma, csupa művelt föld, melyből csak 700 stremma szántóföld (ide tartozik a lakatlan Aspronisi), a többi mind szőlő.

A szőlőművelés. A szőlőművelésnek egy oly feltűnő módja van ott divatban, melyhez hasonlót eddig sehol sem láttam. A bevégzett szüret után, a mint már a leveleket az öszvérekkel leetették, és a venyigevevesszőket mint konyhatüzelőt lemetsették, csupa barna vesszőből font kosarakat lát az ember heverni a szőlők sík talaján. Ezek mindegyike egy-egy hatalmas szőlőtöke, a melynek ágaiból mindjárt a föld felett van a kosár fonva, a fonadék gyűrűi eleinte szűkek, de későbben mindinkább tágulnak. Az öregebb tökéket nagyobbat, a fiatalabbak kisebb ilyen kosarat szolgáltatnak. Magasságuk átlagosan vagy fél méter, hanem ennél magasabbak is vannak; a felső átmérője 50—60 cm.

Tavaszzal a sok hajtás közül csupán annyit hagynak meg, a mennyit szükségesnek találnak, s tekintettel vannak arra, hogy ezen termőágak a töke kosárnak különböző helyein legyenek eloszolva. Amint a hajtások bizonyos hosszúságot érnek el, úgy hogy magukat a levegőben fentartani nem képesek, a földön terülnek el, kúszva a szomszéd tökekosár felé, és emiatt egyik és a másik kosár között legalább is két méternyi tér van hagyva.

A talajnak sajátsága és az égalj szelídsége miatt felette egy-

szerű az egész elbánás: téli munkák közül más mint a kőgátrakás nem adja elő magát, a melyhez a szükséges trachyt kődarabok rendesen magából a szőlő talajból vagy annak közelében a hegy magaslatá felé kaphatók, e szerint elmarad a Hegyalján szükségelt téli munkák közül a sülyesztés vagyis a szőlők trágyázása, úgyszintén a torkolás vagy földelés. A tavaszi munkák közül mindjárt elesik a nyitás, minthogy Santorin enyhe éghajlatában a szőlőtőkék lefedezése a téli fagyok vagy vízállások ellen nem szükséges; csupán a metszés és a szőlőszaporításnak vagy a vén tökéek megújításának munkája vitetik végbe. A nyári munkák közül a kapálás és karózás elesik, miután ezen felette ritkás talaj azt meg nem kívánja, csupán a kosárképzésének felügyelete, illetőleg fonása s kötözése az, a mit megtenni kell. Ha meggondoljuk, hogy téli fagy ott nem létezik, hogy a jégeső ismeretlen, hogy az egész szőlőtermési időszak egyenletes hőfok és nedvességi viszonyok közt foly le, fogalmunk lesz arról, hogy Santorin sziget 15,000-nyi lakóssága már századok óta merészi egész existenciáját a szőlőterméshez kötni. Van némi ingadozás a mennyiségben és a minőségben, de megsemmisült évi termés eddig feljegyezve nincsen. E részben van már különbség Santorin és Athen között is. Athenben az éjszaki szél noha csak vagy 2 hétig, de érezteti a telet; a fagy nem bántja őket, valamint a hó sem, mit csak a távoli hegyeken látnak; vagy negyed századonkint azonban kellemetlen kivételek adják elő magukat, így történt, hogy 1850. januárban a lapályon a hőmérő 2 fokra szállott 0° alatt és fagyás állott be, melynek az ilyen hideghez nem szokott állatok és fák ezrei lettek áldozatává. Hogy a szőlőmivelés ily biztos jövedelmi forrássá vált, az égalj felette kedvező voltának és ezenkívül a talaj sajátosságának tulajdonítható, mert e miatt érik be a mivélésnél oly csekély munkával, oly jelentéktelen kezelési költséggel.

A borkészítés. Felette sok faj szőlőt látni ott, mondják hogy tán 60-féle is van, melyek nemcsak kinézésre, ízre, hanem a belőle készítendő borra nézve is felette különböznek. Van fehér, van vereses, van kék szőlő s ezek némelyikét megaszalják napon annyira, hogy mint ilyet, nálunk malaga-szőlő néven ismert áru czikk gyanánt, hozzák kereskedésbe. Ennek fő készítési helye Santorin sziget éjszaki részében Epanomeria vagy röviden Oia város, melynek lakosai között sok tehetős ember van s kik mint kereskedők és hajóbirtokosok nagy ügyességet és erélyt fejtenek ki. Legnagyobb részéből a szőlőnek azonban bort szűrnek, és ez vagy közönséges, vagy aszu, melynek különös neve is van, azt már a

velenczei uralom óta t. i. vino santónak nevezik. Egy kevés bort visznek Pyreusba, Syrába, Konstantinápolyba, de legnagyobb része s a vino santoról mondhatni, hogy tán egészen Oroszországba megy, úgy hogy már Athenben sem kapni vino santot, a közönséges santorini bor sem gyakori s még erről is sokan mondták, hogy ritkán valódi.

Az évi termelés, a hely színén nyert adatok után 70—100 ezer hordo. Egy hordó 48 okka, 5 okka körülbelül 6 liternek felelven meg, egy hordó 57.6 litert tesz.

Midőn bő termés van, helyben a hordó bor ára 8—9 drachma (valamivel kevesebb mint ugyanannyi frank), ha szűkebb a termés, a közönséges bor ára 17 drachmára is felszökken. A vino santo jóval drágább: bő termésnél hordaja 25, csekélyebb termésnél 50 drachma. Távolabb a szigettől az árak tetemesen emelkednek: Athenben már 2 frank egy üveg (messzelyes) a közönséges borból. Oroszországban 10 okka vino santo már 5 rubel, sőt csekélyebb termésnél 6.

A közönséges santorini bort legjobban hasonlíthatom az ó-ciprusihoz, színe veressárga, íze emlékeztet a finoman készített badacsonyi főtt ürmösre, de némileg vizezni is engedi magát. Tartós bor, daczára az általános pinczehiánynak Görögországban, nem romlik meg, de meg se tisztul soha, hanem bizonyos zavarosság egyik állandó sajátsága.

A vino santo egészen édes bor. Van fehér és fekete. A sokféle szőlőfaj közül csupán egy-kettő az, mely jó vino santot ad és ezek fehér szőlők. A bogyók alakjára, husosságára s a fűrt egész alakulatára nézve közel áll a tokaj-hegyaljai furminthoz. Ez adja a fehér vino santot. Minthogy azonban az el nem távolítható zavarosság valami igéző tulajdonságnak a fogyasztó szemei előtt nem mondható, fekete szőlőt is vesznek hozzá, és ekkor lesz belőle a fekete vino santo, mit a santorinioták bortermelésök legmagasztosabb terményének tartanak, mert a szín csakugyan tetszetősb, s tán az íz is előnyösen változott meg ezen keverés által.

Vino santot készítenek néha más szőlőből is, például csupa színes szőlőből, és a bor jó, de két év alatt el kell fogyasztani, mert tovább nem áll, míg a valódi vino santoból 60—80 éves borok is ismeretesek. Egy helyen volt alkalmam olyan vino santot inni, melyről azt mondták, hogy már 21 éves.

A vino santóhoz csupán aszú-szőlőt vesznek. Ezen aszú-szőlő-készítés felette egyszerű, és a helyi körülményeknek telje-

sen megfelelő. A szüret szeptemberben történik, és eltart vagy 2—3 hétig. A vino santora alkalmas szőlőt is ugyanekkor szedik, de a szedés után magában a szőlőben, rendszeren a lakházak közelében, a fehér egyenes szőlőtalajon fürtönként elterítik, és 10—15 napig úgy hagyják kitéve a napnak és a szellőnek. Ezen idő alatt minden szem egyaránt megtöpped, és ennek következtében a fürtök egészen használhatók aszúbor-készítésre.

Én 1875. szeptember 26-án láttam a bevégzett szüret és bevégzett töppesztés után Kanakari úrnál ezen szőlőnek taposását Emporion helységben, hol általában a legjobb vino santo készíttetik. A must gránátpiros tiszta és egészen édes szőlő ízű. Félév után már kész árúszik válik belőle.

A ki be van avatva az aszúbor-készítésének menetébe nálunk Tokaj-Hegyalján, tudja, hogy a töppedt szemek adják azt nálunk is, és hogy ezen aszott szemek mennyiségétől függ, hogy jól jövedelmez-e a szőlő vagy nem, s hogy általában jó-e az év vagy nem.

Az aszú szemek képződése a vízrészecskék eltávolodása, a szőlőnedv tömörülése, édesülése és bizonyos vegyváltozása által áll elő; hogy ezen folyamatnál egyik fő tényező a hő, világos. Tény, hogy Tokaj-Hegyalján a fürtnek minden szeme soha sem aszik meg, hanem több-kevesebb, és ezeket aztán szemenként szedik le, s így használják az aszúbor-készítéshez. Mely szemek azok, melyek megasznak? azok, melyek korábban fejlődtek ki, midőn a kifejlődésre még minden tényező, s különösen a legfőbb, a kellő hőmennyiség meg volt. Októberben, s különösen november felé a hőmennyiség tetemesen fogy, s így az aszú szemek alig szaporodhatnak, hanem legfőlebb fejlődhetnek, de kedvezőtlen esetben pusztulhatnak is. Ki lévén téve, az ekkor rendszeren beálló esőzésnek, sőt fagnak is hányszor következik be rothadás, mi által az is, a mi meg volt, elvész. Hogy nem lehetne-e az aszú-képzést nálunk is rövidebb időre vonni össze, és különösen nem nyújtani bele a dermesztő időjárásba, midőn a gyümölcs már tápot a tőkétől nem kap, hanem csak csüng rajta épen úgy, mint csünghetne bármely kóron, vagy feketne deszkán védett helyen, hol a megaszás vegyfolyamata rövidebb idő alatt és a mennyiségre nézve biztosabb eredménnyel járhatná le magát.

Én nagyon tudom, hogy az egy-egy helyen dívó eljárások évtizedek, de évszázadok tapasztalatain szoktak alapulni, de megszokni a jót is épen úgy lehet, mint a roszt; tudom azt is, hogy az ilyen idő és hagyomány szentesítette eljárásokkal rögtön

szakítani nem lehet, mert azoknak eredményét mint gazdák számításba tudjuk venni, s az experimentációk eredménye bizonytalan; de azért még sem találom feleslegesnek elmélkedésre alkalmat szolgáltatni a fölött, hogy másutt nagyobb százalékkal tudják előállítani a töppedt szemeket mint nálunk; mindenesetre sokat tesz az égalji különbség, de azért nem volna épen czéltalan kicsiben megkísérteni nálunk is, midőn a tőke már befejezte az ő szolgálatát, a fürtök teljes megérése után, vajjon nem lehetne-e a töppedési folyamatot hasonló vagy megközelítő módon mint Santorinon fejezni be.

Hogy a Hegyalján roszat is szoktak meg, azt újabb időben már sokan belátják és elhagyni kezdik. Általában a tokaji bor kezelésére nézve is bizonyos mozgás indult meg a gondolkozó s számító főkben, mely előbb-utóbb hasznosat is eredményez. A tokaji borokra nézve ma is áll az, a mit Beudant egy francia geolog, ki Tokaj-Hegyalját 1818-ban járta be, s nemcsak a közetokról, hanem a talajról és borkészítésről is bőven adott jelentést munkájában; *) összehasonlítva a francia borokkal azt mondja, hogy a tokaji borok között felette jók vannak, a melyek más borokat messze hagyják maguk után, de oly költséges a készítmód, hogy annak követését még sem ajánlaná a frontignani és a luneli szőlőbirtokosoknak.**)

A hegyaljai helytelen felfogások egyikének szabadjon részemről is határozottan hadat izenni és ez azon feltevés, hogy a tokaji bor sepreje a másolás készítésnél a tényező. Ismeretes dolog, hogy a Hegyalján a régibb emberek még ma is folyvást a seprőn tartják a bort, és a szinbort csak addig veszik le, míg tisztán

*) Voyage minéralogique et géologique en Hongrie pendant l'année 1818 par Beudant. Paris, 1822.

**) Il est de fait que le bon vin de Tokaj est excellent, qu'il a un bouquet particulier qu'on ne saurait définir, et qu'on ne retrouve pas dans les vins même qui en approchent le plus. Mais la différence n'est pas assez grande pour compenser en France celle du pris auquel ils reviennent, comparativement aux bons vins de Frontignan et de Lunel, qui ont avec eux de très grands rapports; je suis même persuadé, que si on prenait dans le Languedoc tous les soins qu'on prend à Tokaj pour la culture de la vigne, pour la maturité et la dessiccation du raisin sur place, que si on avait constamment la précaution de ne pas porter à la cuve les raisins gâtés, etc on pourrait rendre ces vins de liqueur infiniment supérieurs à ce qu'ils sont habituellement, et qu'on en obtiendrait de réellement comparables à ceux de Tokaj. Les vins connus sous le nom de vin de paille, parce qu'on les fabrique avec des raisins desséchés artificiellement, ont aussi, lorsqu'ils sont bien fabriqués, quelque analogie avec le Tokaj, et ce sont eux qu'on vend assez communément sous ce nom. (Tome II, p. 251.)

jön, a többi benn marad és most ezen u. n. seprőre, ha valami közönséges hegyaljai bort öntenek, lehet az még másvidéki is, abból lesz a másolás, az nemesebbé válik mint volt magában. A tény igaz; de azon felfogás, hogy ebben a seprőnek valami része van, merőben téves. Tevékeny része van azon tokaji bornak, mely seprővel keverve visszamaradt. Próbálja valaki ezen részt a seprőtől elválasztani, és az attól megfosztott seprőre magára önteni azt a más bort, azt fogja találni, hogy az mit sem változik, a seprő oly közönbösen viseli magát, mint ha csak kavicsra öntöttük volna a bort. Viszont, ha a seprőről levont tiszta tokaji borhoz öntünk más bort, akkor az ismert nemesedés a seprőnek, a bor fejlődés ezen ürülékének, minden közbe jötte nélkül is bekövetkezik.

Én ezen kísérletet közvetlenül keresztül vittem s itt a valódi tényállást közlöm.

A santorini szőlő és éppen így az aszabor is ízre nézve a mienktől felette különbözik. A vino santonak meg van a nagy cukor tartalma, meg van a testessége, de zamatja kevés, jóval kevesebb mint a tokaji aszunak. A vino santo fél évi állás után a mint a kereskedésbe hozatik tulajdonképen még nem is bor, csak jó anyag a borkészítésre vagy önmagából képződésre. Körülbelül a Tokaj-Hegyalján készíteni szokott essentiával lehet párhuzamba tenni, a mi alatt ott azon sűrű folyadékot értik, mely az aszuszemekből, a mint ezek egy rakásba vannak téve, önként ki csepeg. Kezdetben ez sem bor, mert szeszt nem tartalmaz. Nyitott edényben hagyva vizét veszti, még sűrűbb lesz s cukor kristályodik ki, miként ezt Selbstherr testvérek nagyszerű borüzletökben Mádon láttam, de zárt edényben tartva, fejlődik benne kevés szesz, több zamat és sok simaság, s idővel képződhetik oly phenomenes ital, melynek nemes tulajdonságai minden képzeletet meghaladnak.

A vino santo az essentiánktól annyiban különbözik, hogy nem egyes szemekből, hanem az egész fűrtből tapostatik ki, a nedv higabb és az együtt lévő csutka csersava miatt fanyar, szóval távol sem oly nemes folyadék. A szamorodnihoz még közelebb állna, de ettől abban tér el, hogy míg a szamorodni uralkodólag nem töppedt szőlőből s a fűrtön elvétele találtató töppedtből állítatik elő szintén a csutka jelenlétében, ennek mustja sokkal higabb, mint a vino santo. Ez tehát némileg a szamorodni és az essentia között foglal helyet, és legkevesebbé sem tehető azon kategoriába a hova a tokaji egy-, két-, három- vagy négyputtonos

aszu tartozik, a mi, miként tudva van, must, melyhez a mondott számban adatik (34 itcze ürtartalmu) puttonnal aszu szem, s kelölőleg elkészítve együttesen erjesztetnek borrá, a mely, a rendes körülmények között, a puttonok száma arányában édesebb és testesebb.

A bor egy bonyolódott szerkezetű szervi test, a melyben a vegyi változások egész hosszu sora áll be és a legkülönbözőbb eredménnyel foly le. Ezen folyamat gyorsabb vagy lassubb, s bizonyos időben eléri azon fokot, melyben a nyelv areopagja azt mondja ki, hogy a fejlődés tetőpontjára jutott, azon túl a hanyatlás szaka áll be, végre minden vegyrokonsági differentia kiegyenlődvén a bor olyan folyadékká változhatik át, mely többé arra, hogy mi volt, nem is emlékeztet.

A híg boroknál kevesebb anyag jön actióba, ezeknél a folyamat gyorsabban fejeződik be mint a sűrű testes boroknál. Ezek közéz tartozik a vino santo és a mi valódi essentiánk.

Ezen utóbbi természetesen nem képezi a kereskedés tárgyát olyan állapotban, mint a melyben képződik, azt legfőlebb tehetősebb szőlőbirtokosok pinczejében lehet feltalálni, s ott aztán nemzedékről nemzedékre átszálló üvegek hirdetik annak tartosságát és mennyei nectár természetét.

A királyi udvarnak terjedelmes szőleiből a tokaji nagy hegyen és Tolcsván egyebet Bécsbe ritkán szállítanak mint ilyen essentiát, és néhány évvel ezelőt volt alkalmam Tarczalon a cs. k. udvar pinczejében elszállításra elkészített essentiát vagy 4 gönczi hordóval látni. Hogy Bécsben a további kezelés miben áll, vagy hogy hány éves korában használtatnak el, nem tudom; de annyi ismeretes, hogy ő Felsége ilyen essentiával szokott fejedelmi ajándékokat tenni, s többi közt Londonban a nagy követ évenként szokott a lord mayor-i ebéd alkalmával ő Felsége nevében egy kis hordóval kedveskedni. 1862-ik kiállítás alkalmával Londonban lettek boraink először a nagy világnak bemutatva, jól volt képviselve a tokaji is aszukban. Alkalmam volt angoloktól, kik az »imperial tokay«-t, miként ők nevezik, a city-i ebédről ismerték, véleményeket hallani, ki azt mondta, hogy nagyon édes, konty alá való (it is a lady's wine), ki egekig magasztalta. Egyik különösen a »Times«-ba külön cikket írt, melyben azt nyilatkoztatta ki, hogy ő keresztül vizsgálta a magyar borkiállításban a tokaji borokat, de abban »imperial tokay«-t nem talált, miből azt következtette, hogy az udvari szőlőnek valami rendkívül jó fekvésűnek és olyan hegyen kell lenni, melyen más nem bír,

nem is gyanítván a valóságot, mely szerint, ha kevesebb aszú terem, az imperial tokay számára aszú-szőlőt a legszegényebb birtokostól is vesznek.

A vino santonak szintén évek kellene, hogy a szőlőnedv abban oly itallá fejlődjék, melyben van szesz, zamat és rendszeren még valami avasság. A tokaji bor minőségét azonban meg sem közelíti a zamat finomsága, a simaság és elevenítő hatás tekintetében.

Görögországban egyebütt szintén termesztik a szőlőt nagy mennyiségben, és bort is készítenek, a mely nem ros, és a hol pincze van, mint némely kolostorban, el is tartható; de általában nincs a házaknál pincze, üvegyár az országban nem lévén, a palaczk luxus, sőt a nép tömegénél a hordó is hiányzik, a bort tehát szobában rendszeren kádban tartják. Így vajmi hamar romlanék el! ezt meggátlandók friss gyantát tesznek bele, úgy a mint a fenyőfákból kiizzad, s hogy ezek bőven szolgáltatassák, baltával bemetszik. A gyanta igen sok illó olajt tartalmaz, s a bor egészen terpentinelaj ízű. Neve »rezzinato.« Idegennek ezen szesz-szurok-ital felette visszatetszik, de meg lehet szokni. A bor így eláll s tiszta. Mondják egészséges is. Annyi bizonyos, hogy a görögöktől rezzinatot senki sem vesz, azt mind maguk isszák meg. Részeg embert az országban nem látni, miként több utazó jegyezte már fel. Ez bizonyosan nagyrészt a rezzinato érdeme, nem lévén alkalmas arra, hogy abból valaki többet igyék, mint szomjúsága kívánja. Némileg orvosság. Athenben olykor már látni részeg embert, de nehezen a rezzinatotól.

Van Görögországban még egy különös szőlő is, melyből nem készítenek bort, hanem mint apró szőlőt »Korinth« név alatt hozzák kereskedésbe.

A korinthusi szőlőt művelik a hasonnevű szorostól Arkádiáig, Moreának csak nem egész éjszaki és nyugoti partvidékén. Bogyója ibolyaszínű s pöszméte nagyságu; magva nincs, fürtje hosszú, laza. Szüretelik csak akkor, mikor a többit. Leszedve aszalják kemenczében, és rakják angol hajókra, Anglia számára, hol a plum-pudding és plum-cake egyik lényeges keverékrésze gyanánt használják. 8—10 ezer hektar területen termesztik, s az 6 millió drachmánál többet hoz be Görögországnak. Baj azonban, hogy csak Anglia a vevő, mert így, minthogy a fogyasztás

összege állandó, a művelés kiterjesztése a jövedelmet nem szaporítja, és a tényleg megindított nagyobb termelés következménye csakugyan az lett, hogy az ár annyira lement, hogy a művelési költség is alig lett megtérítve.

SZABÓ JÓZSEF.

Arábia régi geographiájáról.

Felolvasatott az 1875. november 11-diki ülésen.

Sprengert Alajost a tudományos világ évtizedek óta ismeri mint Mohammed legkimerítőbb kritikai életíróját, mint a »Bibliotheca indica« legkiválóbb munkatársát, sőt mondhatjuk: munkavezetőjét és különösen mint a mohammedán traditio kritikájának legelső úttörőjét. E jeles orientalistának irodalmi munkálkodása különösen földrajzi társulatunkat is kiválólag érdekelheti, a mennyiben a keleti geographia Sprengernek nem csekély gazdagodást köszön. Ő volt az, és ez geographiai téren legkisebb érdeme, melyet azért említek meg röviden első sorban, hogy annál tovább állapodhassunk meg jelentékenyebb dolgozatai mellett, mondom ő volt az, ki Mekka és Medina, a két mohammedán szent város környékének eddig legpontosabb és legmegbízhatóbb térképet szolgáltatta, mely különösen a geographizáló orientalistának használna nem eléggé becsülhető útmutatóul és segédeszközül, midőn a mekkai zarándoklás ritusait tanulmányozza e forrásokból. Ezen térkép nem önállólag készült ezen célra, hanem Burton kapitány mekkai útjának illusztrációjaképen látott napvilágot ezen híres és vállalkozó angol utazó könyve mellett, melyben érdekes musuman zarándok útját írja le, (Personal narrative of a Pilgrimage to Mecca and Medina, mely könyvnek harmadik legújanyosabb kiadása három kötetét képezi a Tauchnitz-féle »Collection of British Authors«-nak; Lipcse 1874.) egy igen tanulságos magyarázó szöveg kapcsolatában.

Terjedelmesebb Sprengernek egy másik munkálata, mely a keletnek, különösen az iszlám területének geographiájára vonatkozik, és mely megjelenése óta az iszlámitikus kelet geographusaira nézve valóságos forrási értékkel bír, a mennyiben a leghozzáférhetlenebb eredeti itinerariumok abban oly világos és átlátszó elrendezésben vannak feldolgozva, hogy a keleti nyelvekhez nem értő kartograph mindig elegendő felvilágosítást nyerhet belőle arra nézve, hogy a helységek, folyamok sat. fekvéséről, illetőleg egymásközi topographicus viszonyáról, mit tudnak és mondanak a legrégebb és legmegbízhatóbb arabs írók. Érdemes lesz, hogy megemlítem egyszersmind, hogy miképen és mi czélből jöttek létre azon itinerariumok, melyek Sprenger ezen munkájának (Czím: Die Post- und Reiseouten des Orients, Lipcse 1864.), melynek kiadása által (az Abhandlungen der Deutschen morgenländischen Gesellschaft III. kötetének

3. száma) a lipcsei orientalista egyesület a keleti geographia körül szerzett nagy érdemeit (a Jákút geographiai lexicon a hat testes kötetben is ezen társaság költségén jelent meg) öregbíté, főként forrásul szolgáltak. Itinerariumok, mint igen könnyen érthető, létesültek azon gyakori utazások által, melynek különböző neméről egy tavaly tartott előadásomban bővebben szólottam. De volt létesülésüknek még egy másik oka és alkalma is: a postai közlekedés, mely a Khalifatusban igen korán fejlődött ki. Némelyek már Omar idejében is akarják ismerni a berîd (állami posta) intézményét; bizonyos az, hogy az ommaja'd dynasztia idejében már virágzó állapotban volt. Nem kell a dolgot úgy képzelni, hogy a khalifák oly élénken viselték a közkönyelem gondját, hogy rendezett póstáról gondoskodtak az alattvalók részére. Bizony a szegény alattvalónak magának kellett felfogadnia valami »alkalmatosságot«, ha kedve kerekedett távol országba hírt adni magáról, vagy hírt kérni másról. Érdekes fejezete volna a keleti kulturtörténetnek, a »levelezés« viszonyait kutatni az iszlám területeire nézve, azon idöket illetöleg, mielőtt a régi persa berîd szó helyébe ez a tösgyökeres kultur szó lépett: büszta. A posta a khalifatusban csupán csak az állami hivatalos adminisztrációnak szolgált. Mai nap már nagyrészt telegraph végzi e munkát. Nagy úr volt ott a főpostamester, mert állásában csupán csak a fejedelemtől függött, csak vele közlekedett. De nagy is volt a feladata. Ő referált a tartományokban előfordult minden kisebb-nagyobb politikai érdekü eseményről és minden városban megvoltak ügyvivői, kik a híreket ő hozzája juttatták. A politikai központból küldött futárok összeszedték a különféle főpostaállomásokról a jelentéseket és így tudódott meg előbb Damaszkus később Bagdádban: mi hír az országban? Igen fontos volt tehát az adminisztrációra nézve, hogy a főpostaállomások fekvése és a közöttük levő utak pontosan ismerve legyenek, és innen van, hogy már a harmadik századból birunk ily postai itinerariumokkal. Ezek annak idejében hivatalos természettel és jelleggel bírtak. Sprenger, ki e ritka kútforrásokat használta, a régi khalifatus hivatalos jegyzeteit és kimutatásait a geographiai ismerve legyenek haladására használt fel. Ezen postai itinerariumokból valamint még egyéb utazás jegyzetekből nagy szorgalommal és ritka combinációval állította össze azt a 16 mappát, melyek a »Post- und Reiserouten«-hoz vannak mellékelve. A legutolsó és legkimerítőbb ezek között Arábia térképe, mely országnak a könyv szövegében is aránylag legtöbb hely van szentelve; a mi azért is természetes, minthogy épen Arábiára nézve legbővebben lehetett ellátva itinerariumokkal, mert a sokfelől ide történő zarándoklásoknak következtében ez a terület a legtöbb oldalról dolgoztathatott fel. Mióta Sprengernek ezen dolgozata napvilágot látott, azóta bátran mondhatni Arábia földrajza és kartographiája lényeges haladást tett, a miről könnyen győződhetünk meg, ha p. o. összehasonlítjuk Sprengernek magyarázatát, a melyet az itinerariumok szerint készített, Kiepert Henriclek Sprenger könyvvével egyidejűleg megjelent arabiai

mappájával, (Arabien, zu C. Ritters Erdkunde Buch III., West-Asien Theil XII. und XIII. bearbeitet von H. Kiepert; neue berichtigte Ausgabe, die Orthographie revidirt von Th. Nöldke. Berlin bei D. Reimer 1864.), mely magában véve is igen jeles és megbízható munka, de minthogy ifjabb és kevésbé specialis források szerint készült mint Sprenger vázlata, az utóbbi nyomán igen sok részt nyerhet kiegészítést.

Látjuk azt, hogy Ázsiának egy oly részére nézve, melylyel a kulturtörténetnek oly sok tekintetben van dolga, csak a legújabb forráskutatások nyomán alkothatunk a részletességek tekintetében is biztos geographiai képet. A geographia Arábiát egyáltalán véve csakis a legutolsó évtizedekben illeszthette be ismereteinek inventariumába. Alig hinné az ember, hogy az eredeti források megismerése és némely vállalkozó utazó kutatásai mily lényeges hézagokat töltöttek ki oly ország földrajzi ismeretére nézve, melynek területén, midőn a földrajz embereinek várakozó pillantása majd csaknem kizárólag Afrikának belsejére volt irányozva, terra incognitáról nem igen beszéltek. Pedig mondhatni, hogy Arábia tényleges geographiája csak a legújabb időben szabadult meg számos előítélettől, mely a róla való képzeteket töltötte ki azon időig, míg e téren is sok homály eloszlott, számos kérdőjel eltűnt. Hadhramaut, Nedzsd, a vahhabita fensik térképe csak von Wrede és Palgrave óta szabadultak meg azon számos egészen kitöltetlen területektől, melyek odáig a karthographiában majdcsaknem egy színvonalon állottak az elhagyott sivatagokkal, míg ma sűrű lakosság által elfoglalt virágzó városokkal töltheti ki a mapparajzoló.

Arábia geographiájának az eredeti arab geographiai kútforrásokon kívül, még van egy másik igen jelentékeny kútforrása, és ez a classicus nyelven meglevő geographiai irodalom; nevezetesen Strábó és különösen Ptolemaeus, nem említve a rómaiakat, mint Plinius-t, ki a görög írótól függ adataira nézve. Ezen cikkemben különösen Ptolemäus fog érdekelni bennünket. Tudva levő dolog, hogy ezen jeles alexandriai tudós, ki a második század első felében Hadrianus és Marcus Antonius uralkodása alatt élt és ezen korban a geographiai irodalmat megalapította, munkájában bőven szól Arábiáról is és nevezetesen a VI. könyv 7. fejezetében az úgynevezett Arabia Felix (boldog Arábia) földleírását közli. Maguk az arabok azon számtalan görög munka között, melyeket ama nevezetes időben, midőn szyr közvetítés folytán a legjelesebb görög tudományos munkákat áttették saját irodalmukba. Ptolemaeus munkáit is belevonták a fordítási műveletbe, és arab nyelvre áttették az Almagest-et, a Geographiát, a Liber quadripartitust (sive de apostelesmatibus et judiciis astrorum) a Centiloquiumot, és egyéb földrajzi és csillagászati munkáját a nevezetes alexandriai tudósnak. Különösen a híres al-Kindî Ibn. Huncin, Thâbit b Korra, foglalkoztak Ptolemaeus fordításával miután már előttük számos ptolemaeusi munkát elsajátította volt a szyr iro-

dalom;*) és Ptolemaeus munkáinak ezen szorgalmas tanulmányozásából következett az, hogy az arabs tudomány az astronomiai földrajz tekintetében tökéletesen függ a görögöktől, különöseu pedig Ptolemaeustól. Ibe Hâik és Masz'ûdi a régiebbek közül, igen bőven adják elé Ptolemaeus egész földrajzi elméletét; tôle tanulták el mindazt a mit a föld alakjáról és nagyságáról mondanak, a mit a fokmérésről, a gömbmagasság meghatározásának módjáról tudnak; a későbbi geographiai írók, mint pl. Jákút, lépten nyomon idézik Ptolemaeust, különösen akkor midõn egyes helységek fekvését fokok szerint határozzák meg. Még magának Arábiának geographiájára nézve is használják a tudós görög adatait; de természetesen nem mehetnek vele sokra, minthogy igen bajos a legtöbb helyütt identificálni Ptolemaeus földrajzi tulajdonneveit az eredeti nevekkal.

Ez azon körülmény, mely Ptolemaeus földiratának Arábiára vonatkozó részét használhatását és értékesíthetését oly annyira nehezíti: a tulajdonnevek azonosítása elé gördülő akadályok. Ptolemaeus kiadói e tekintetben nem tehettek sokat; elég volt tölük, ha a codexek zavaró eltérései halmazából a Ptolemaeus által írt alakot némi valószínűséggel bírták helyreállítani. Egyebet tölük mint kiadóktól nem lehetett követelni. Tudva van, hogy Ptolem. arab geographiája kiaknázhatlan bánya maradt mindeddig. Ugyancsak Sprenger-é az érdem, hogy egy épen megjelent munkájában megtörte itt is a jeget. A híres tudós azon munkája, melyre vonatkozom, ez évben (1875.) jelent meg Bernben ily cím alatt: *Die alte Geographie Arabiens als Grundlage der Entwicklungsgeschichte des Semitismus* (egy kömetszetű mappával, 343. lap 8 rét). Mielõtt azonban azon nagy érdemeket méltathatnók, melyeket Sprenger ezen munkájában Arábia régi geographiája körül épen úgy mint Claudius Ptolemaeus munkája körül szerzett, előre kell bocsátanunk egy pár megelőző megjegyzést. Sprenger azon meggyõzõ tésbõl indul ki, hogy Claudius Ptolemaeust nem jól jellemzik ha földrajzírónak nevezik; õ tulajdonképen kartograph nem geograph, vagy mint maga fejezte volna ki magát nem chorograph hanem geograph. Épen onnan, mivel a régiek a mappakészítõt nevezték geographusnak, mely elnevezés újabb idõkben általánosabb értékkel bír, van az, hogy az alexandriai tudós földrajzírónak van ismerve, nem pedig szoros értelemben véve: mappakészítõnek. Legelsõ célja volt a föld különbözõ részeit kartographice bemutatni. Azért is munkájának elején arra tanít, hogyan kell gömbszelvényeket síkban elõállítani, más szóval, hogyan kell abroszhálózatokat készíteni, és õ maga tíz ily hálózatot mutat be Európára nézve, négy afrikait, tizenkét ázsiait, egy szóval egy egész atlasz-t. Ezen mappák

A Ptolemaeusra vonatkozó keleti, jelesül syr, arab és persa fordítási irodalomról lásd bőven: I. G. Wenrich könyvét *De auctorium Graecorum versionibus et commentariis syriacis arabicis armeniacis persiacisque commentatio* (Lipcse 1842.) §§. CLV—CLXIII, 226—237. lap.

képezik a geographia sajátképeni lényegét »Ha Sennfelder Alajos« úgymond Sprenger »egy pár ezer évvel előbb él, akkor Ptolemaeus ezen 26 mappát lithographice sokszorosította volna és bevégzettnek mondotta volna munkáját. De azon körülmény, hogy az ő idejében még csupán csak kézzel lehetett másolni, nem nyújtott elég biztosítékot a másolatok pontosságára nézve. Hogy tehát munkájának gyümölcse az utókorra nézve kárba ne vesszen, arra kényszerült, hogy a mappákban előforduló neveket a hosszasági és szélességi fokokkal, melyek között ott helyet foglalnak, egy külön könyvbe jegyezze fel, mely könyv segítségével a mappákat akár mikor pontosan lehet előállítani.« Így támadt a mappákat kísérő szöveg, az a mit Ptolemaeus földrajzi munkájának szoktak nevezni. Sprenger kimutatja, hogy Ptolemaeus csakugyan nem csalatkozott, midőn jövődő másolói pontosságát gyanú alá vette, és hogy a ptolemaeusi mappák legnevezetesebb kéziratú másolatai és az azok nyomán később nyomtatott példányok, a mennyiben Arábiára vonatkoznak, csakugyan nem felelnek meg a szerző intentióinak. Jó volt tehát, hogy hozzátette a magyarázó szöveget, melynek czélszerű tanulmányozása lehetővé teszi az eredetinek helyes reconstitcióját. Sprenger megbírkozott ezen nehéz feladattal, és munkájának függelékeként kömöszettű mappáját mutatja be Arabia felixnek, úgy a mint a szöveg egybevetése után Ptolemaeus által eredetileg készültnek következik. Hogy mily nehézséggel és mennyi mellékes akadály leküzdésével járt ezen munka, azt könnyen megértjük, ha tekintetbe vesszük, hogy maga a szöveg, mely egyedül szolgálhat útmutatónak a ptolemaeusi mappák reconstitciójára alkalmával, a maga részéről is elég corruption ment keresztül. A fokok meghatározása például a különböző codexekben és kiadványokban számtalan eltérést mutat fel; az ellenőrző maga is szertelen fogyatkozásban szenved és mindenütt csak a legélesebb kritika vezethetett célhoz.

Denique megvan Ptolemaeus arábiai mappája; azaz megvan a külső csontváz. De ezután következik még csak a valódi bökkenő, a mappákban és megfelelőleg a magyarázó görög szövegben előforduló tulajdonnevek meghatározása. Pedig mi haszna volna a modern geographiai tudományra nézve az egész fáradságos műtétnek, ha nem tudja az ember, a Ptolemaeusban előforduló tulajdonneveknek micsoda helyek felelnek meg?

A görög alakjuk szerint ismeretlen tulajdonnevek nagy hal-maza van ugyanis előttünk és a földrajzi exegris feladata ezen helyneveket azonosítani. Ezen azonosításra nézve a legközelebb fekvő kulcs az, hogy Ptolemaeus helyneveit egybevesse az ember azon helynevekkel, melyek amazoknak arabs geographiai írók munkáiban (és ilyenek, mint egy régibb alkalommal e Közleményekben kiemeltem, roppant nagy számmal vannak) megfelelnek. Ezen azonosítás nem oly könnyen sikerülő eljárás, mint azt talán oly ember, ki ilyen feladat elé még nem volt állítva, képzelné. Különösen két nehézség akadályozza e tekintetben az eljárás könnyűségét és biztosságát:

1-ször. A görög íróknak, kik idegen tulajdonneveket dolgoztak fel, az volt a sajátságok, hogy ezen idegen neveket a legtöbb esetben hellenizálták, úgy hogy a tulajdonnevek eredeti alakjára csak kisebb-nagyobb nehezséggel lehet visszakövetkeztetni. Elég lesz, ha erre nézve a tisztelt olvasóknak emlékezetébe hozom p. o. csak Herodotost. Az a sok egyiptomi meg persa tulajdonnév, mely ezen görög történetíró munkájában előfordul, csupa görög alakot öltött; némelykor úgy hogy még reá ismerhetni az eredeti névre, de sok esetben oly formán, hogy a görög ruhába öltött névnek eredeti alakja alig ismerhető már fel; mint Scaliger József mondja: *nomina propria exterarum gentium alienis apicibus additis ita transformantur, ut ab ipsis gentibus agnoscere non possunt.* Gondoljunk csak például arra, mily alakban tűnnek élénk a phönikai tulajdonnevek a görögöknél és rómaiaknál? Ki volna képes első látásra Hamilcar és Hasdrubal neveiből az eredeti pún alakot kibetűzni? És hogy ezen processus alatt különösen sokat szenvedtek az arabs nevek a középkori európai irodalomban, az sokkal ismeretesebb tény, sem hogy egyébre volna szükségem mint röviden reá mutatni. Így támadtak az arabs bölcsészek azon kifczamodott nevei, melyek alatt azok még mai napig is tovább élnek az európai irodalmakban; így lett Averroesz-sé Ibn Rusd, Avicebra-ná Ibn Gebîrol. Ibn Szîná, Avicennává, Ibn Bága Avenpace-vé Így lett Gebel al Târik-ból a geographiában Gibraltar, Algazîrê-ből Algier sat. A középkorban Alphons nevezetes tábláiban szenvedtek a keleti tulajdonnevek igen sokat a kiejtés corruptiója által. Chinát például Civitas regni altini-nak nevezi, és ez az altini szó úgy keletkezett, hogy a táblák szerzője China arabs nevét »al-Sîn«, al-Tîn-ná rontotta el, a mi annál könnyebben érthető, ha tekintetbe vesszük a két felcserélt betű grafikai hasonlóságát az arabs írás szerint. Bagdad mindig Baldach néven fordul elő, Mekka és Medina pedig Mecha et Almadian-ná váltak sat. *) Így jártak nagyrészt az arab geographiai tulajdonnevek is a görög írók tolla alatt. Sokszor a legbehatóbb philologiai találékony-ság is cserben hagy az azonosítás munkálatára nézve és innen van a sok kérdőjel, mely e terén a kevés bizonyos mellett annyi sok valószínűtlen combinatióval és oly sok *crux interpretum*-mal jár.

De az arab geographiai nevek hellenizált alakjai még mindig nyújthatnak némi támpontokat az azonosításra nézve, ha nem lépne fel nehezítőül még egy másik még súlyosabb körülmény; tudniillik

2-szor a codexek minősége. A már magukban véve a görög szerzők által elég zavaró módosításnak alávetett geographiai nevek a későbbi másolók és kiadók kezei alatt kezdtek csak javában szenvedni. Minden egyes tulajdonnév a különféle codexek szerint egy egész halmazát nyújtja a *variae lectiones*-nek. A kia-

adóknak legnagyobb részt nem volt módjában ezen variánsokat más módon tárgyalni, mint úgy, hogy a közönséges kézírati kritikával éltek és legjobb esetben, hogy összehasonlították a Ptolemaeus szövegének variánsait azon nevekkal, melyek a többi görög íróknál és Pliniusnál, ki a geographiai dolgokat illetőleg görög elődeinek könyveiből compilált, a megfelelő helyekről előfordulnak. Magukat az arab írókat nem vehették tekintetbe, vagy azért, mert az arab geographiai irodalom csak a legújabb időben kezd ismeretessé lenni, vagy pedig azért, mert nem bírtak semmi elegendő tájékozottsággal és ismeretekkel az arab nyelv és irodalom terén. Pedig a Ptolemaeus arabs geographiájának variánsaira nézve, mint mindenki könnyen belátja, a szövegkritika kizárólag megbízható támaszpontja és methodusa csak az lehet, hogy az ember a variánsok közül előnyt ad annak a lectiónak, mely legközelebb áll a megfelelő arabs eredeti névhez. A codexek eltéréseire nézve nevezetes még az, hogy ily variánsok nem mindig a másolók hanyagsága vagy tájékozatlansága által keletkeztek, hanem némelykor készakarattal történt módosításaiként ismerhetők fel a szerző által használt elnevezésnek. Hogy mily érdekek vezérelték némelykor az ilyféle módosításokat, arra nézve érdekesnek találok Sprenger egy észrevételét itt kiemelni. Az a város, melyet az arabok al-Higr-nak neveznek, és Pliniusnál Egra név alatt fordul elő, a hozzáférhető Ptolemaeus-codexekben egynek kivételével, hol szintén Egra van, mindenütt Negrannak neveztetik. Ha, mint rendszeren a szövegkritikusok részéről történni szokott, midőn egészen parlamentáris módra szótöbbség szerint választják ki a lectiót, itt is majoritás által akarná az ember eldönteni a geographiai nomenclatúra ezen ügyét, legeslegalkalmasabbnak kínálkoznék az, hogy Negrann-t tartsa meg az ember mint Ptolemaeus intentióját. Pedig mégis ez a helytelen lectió. De honnét támadt a codexek egybevágoóság e helytelen névre nézve? Sprenger erre nézve egy igen találó magyarázatot nyújt. Negrának neveztetik tudniillik azon hely, mely 523. Kr. u. midőn a déli Arábia a keresztények üldözésének volt színhelye, egy ilyen üldözés által lett nevezetessé. Már most egy keresztény másoló ezt a Negrann-t minden áron megakarta találni Ptolemaeus helységnévtárában. Nem ismert pediglen rája Nagara alatt: (*Ναγαρα μητροπολις*) ergo reá tukmálta Egra-ra, melyből Negrann-t csinált. Némelykor lelkiismeretesebbek voltak a másolók, ha saját ingeniumokból vezettek be módosításokat a szövegbe. Tudniillik az önkényes módosítást csak a margóra jegyezték és nem változtattak a szöveg olvasási módján. Például egy másoló az Aelius Gallus hadjáratában szereplő helyneveket akarta Ptolemaeusból kiösmerni. A közöttük szereplő Maokosmos-t nem sikerült neki Ptolem. mappáján megtalálni; fogta magát és a Pt.-nál előforduló Naskos-t Maokosmos-sal azonosította és e felfedezését a codex szélére jegyezte. A jegyzet véletlenül megmaradt a margón és érintetlenül hagyta a szöveget.*) De ha tekintetbe vesszük, hogy mennyit szenvedtek

*) Die alte Geographie Arabiens, 3. lap.

a régi codexek azáltal, hogy a glossák belejutottak a textusba, ugy okvetlenül Ptolemaeusra nézve is következtethetjük azt, hogy nem egy okoskodó copista egyéni ötlete ronthatta az idők folyama alatt a másod-, harmad- és negyedleges másolatokban a szöveg eredeti tulajdonneveit.

Az individualis combináció még egy másik irányban is módosítólag hatott a Ptolemaeus által eredetileg használt tulajdonnevekre. Az éretlen emberi elmét egyáltalában véve jellemzi bizonyos etymologiai ösztön, mely az érthetetlen idegent azáltal véli az értelemnek közelebb hozni, ha az anyanyelvben talál számára magyarázó alapot. Így keletkeztek az ugynevezett népetymologiai is. Ezen eljárás által nem keveset szenvedtek a keleti geographiai tulajdonnevek is, ha idegen tolla alá kerültek. Így Ptolemaeus is. Csak egy példát. A délarabiai parton régi időben többek között egy néptörzs is lakott, melynek neve: 'Akk: ezen név eredetileg az általuk elfoglalt területre vonatkozhatott; annyit jelent, hogy melegség; de mint sokszor meg szokott történni helynévből népnévvé lett. A mohammedán hódítás után ezen 'Akkiták többnyire Persiába és Syriába vándoroltak ki, nevezetesen az 'Akka nevű syriai partvárost tekinti Sprenger az ő telepítésüknek. Ezen néptörzs neve Ptolemaeusnál a codexek szerint 'Αχχίται, vagy 'Αχίται, 'Αχχίται vagy plane 'Αχίται között ingadozik. Stephanus azonban már 'Αχχίται-nak nevezi őket, azon etymologiai megjegyzéssel, hogy e név alkalmasint ἀπὸ κή-nyakból származik. E nép t. i. az erythraei tenger nyakán lakik. *)

Ily természetűek azon nehézségek, melyek ellen az, ki Ptolemaeus arabs geographiájával boldogulni akar, csupán magának a szövegnek részéről, megküzdeni köteles. A görög nevek azonosítása a megfelelő arabs nevekkal, ez a főneheztség. Sprenger azáltal vélt a feladat megoldásának lehetőségéhez közelebb jutni, ha az egész kézirati apparatust, a mennyire kínálkozik, ujonnan felkutatja, és a kiadók által részben még nem is használt Ptolemaeus-codexet is felhasználja a helyes lectiók megállapítására nézve. Különösen három kéziratot használt még, melyek Ptolemaeus legújabb (egészen be nem fejezett) Wilberg-féle kiadása, sem pedig a Nobbe-féle kiadás számára nem vétettek tekintetbe; az Athos hegységén levő görög zárda könyvtárában őrizett kéziratot. A konstantinápolyi belga követ, és von Kremer külügyministeriumi tanácsos ezen szövegkritikai munkálatban lényegesen támogatták Sprengert. Ennélfogva feltehetni, hogy azon tulajdonnevek, melyek Sprenger könyvében, hol Ptolemaeusnak Arábiára vonatkozó részlete nincs ugyan újra kiadva, de — mi ennél fontosabb — magyarázólag van tárgyvalva, vannak bemutatva mint a Ptolemaeus által használtak, magukban véve nagyobb valószínűséggel bírnak mint a Wilberg-félék, és az identificációnak inkább szolgálhatnak alapjául. Az olvasó számára az ellenőrzés fel van tartva azáltal,

*) Sprenger i. h. 259. lap

hogy Sp. lelkiismeretesen oda jegyezte minden cikk élére codexei-nek eltéréseit.

De mennél biztosabb alapon dolgozott Sprenger, annál érezhetőbben mutatják azonosításainak eredményei, hogy mily ingatag és problematicus térré terelték a másolók vagy pedig tán már maga Ptolemaeus is ezen eljárást philologiai tekintetben. Azért mondom, hogy tán már maga Ptolemaeus is, mert ezen alexandriai tudós a kérdéses tulajdonneveket bizonyára pusztá hallás után írta le görög betűkkel. Már pedig ha Sprenger azonosításai helyesek, vagy csak valószínűk is, a mit ily óvatos tudóssal szemben okunk van fel tenni, vajmi rosszul hallhatta Ptolemaeus e neveket, illetőleg vajmi rosszúl nézték másolói az előttük fekvő alap codexeket. Igaz, hogy oly esetben midőn a codexek ily egymástól távoleső variánsokat mutatnak fel, mint pl. *Ἀαχασηνοι, Ααχασημιβαι, Ααχασημοιβαι. Ααχαριμηνοι, Ααχαρημοιξαι*, vehet magának a kritikus annyi bátorságot, hogy azt mondhasssa: egyikük se helyes, hanem így kell: *Χαδαριμηνοι* (egy kis metathesis útján) megegyezőleg ezen arab névvel Chadhârima. 261. lap.) De azért ily azonosítások mint pl. *Μασδαλα* = Musakkar, *Βιλαινα* = Bu La^cba, vagy hogy *Μαρασδου* = az Azdita törzs Mara nevű helysége sat. minők Sprengernél lépten nyomon előfordulnak, mégis egy kissé magasra csigázzák az olvasó phantaziáját. De mondom, azon tagadhatatlan tény, hogy minő corrupt alakban szoktak egyéb téren is a keleti tulajdonnevek idegen nyelvekbe átmenni, igazolja az illetőn azonosítások jogosságát is, midőn, mint ez szerzőnkrol mindíg áll, a bizonyító adatok egész halmaza erősíti a conjecturákat.

De azon nehézségekkel, melyeket a görög szöveg nyújt az azonosításokra nézve, még nincsenek kimerítve azon akadályok, melyek ellen küzdenie kell annak, ki Ptolemaeusból indul ki mint alaptól. midőn Arabia régi geographiáját tárgyalja.

Ép ilyen akadályok gördülnek eléje a másik oldalról is, tudniillik az arabs földrajzi irodalom részéről. Az arabs geographiai tulajdonnevek nagyrészt csupán históriai értékkel birnak, a mennyiben az illető nevek a megfelelő helyeken már nem fordulnak elő és pusztán csak az irodalomból ismeretesek. Az arab geographiai szótáraknak úgyszólván egyharmada mindig oly nevekről szól, melyek csak onnét ismeretesek mint helynevek, hogy valamely régi költő vonatkozott reájuk, és már maguk a szótárírók az illető cikkekben is féltuczat számára hozzák fel a philologok és a verstradensek és magyarázók adatait az illető helyek fekvésére nézve. Másrészről maga az iszlám is a keletnek geographiai nomenclatúrája nagy befolyást gyakorolt. Ilyen csupán csak az irodalomból és a költészeti traditióból (mert az arab verseket sok százon keresztül csupán csak szóbeli traditió útján őrizték meg) ismert, az élő használatból és a tényleges állapotokra vonatkozó leíró földrajzból pedig kiveszett nevek annyiféle corruptionnak vannak alávetve, a mennyi a görög írás mértékével meg sem mérhető. Ez lényegesen összefügg az arab írás technikájával.

Mindenki, aki valamikor arabs betűket látott, tudja azt, hogy az arabs írott ABC-ben előforduló egyes alapalakok, sokszor magukban véve nem bírnak semmi hangtani értékkel és csak a szerint a mint ezen alak fölé vagy alá egy vagy két vagy három pont járul, különféle mássalhangzókat jelölnek (egészen eltekintve a magánhangzóknak jeleitől). Ezen alak pl. —^1 így magában nem jelent semmit, de jelöli az *n*, vagy *t*, vagy az angol *th*, vagy *b*, vagy *j*, vagy *p* (persa-török) hangokat, ha egy, kettő, három pont járul az alaknak föléje vagy pedig alája. Innen a codexekben nagy helye van a zavarnak. A leíró ki előtt az illető név tökéletesen ismeretlen, igen könnyen elhibázzá a pontokat, a miáltal valóságos monstrumok szoktak előállani. Hogy egy példát idézzek, melyben az épen magyarázott jel sokértelműsége okozza a zavart, arabs geographoknál találkozunk e kifejezéssel $\text{B a h r N e j t a s} =$ a fekete tenger. Mi ez a *Nejt as*? Ha így magyar betűkkel írom *Nejt as* az olvasó alig veszi észre, hogy ez *Pontus-* vagy *Bontus-*ból (az arabs a *p*-t is *b*-vel fejezi ki) támadt. A helyett hogy a fent említett jel, mely kétszer egymásután következik, először egy (illetőleg három) ponttal lent és a másodszor egy ponttal fölnt lett volna ellátva, gondtalan másolók egy pontot tettek az első alak fölé, és kettőt alája; így lett *Bn*-ből *Nj*, a magánhangzót pedig ad libitum szokták hozzáképzelné. De ez csak egy példa a sokból és könnyebben érthető, mert utóvégre a fekete tenger távol esik az arabs ember látkörétől. De ugyanaz megtörténik közelebb fekvő helyekre nézve is. Nézzünk még egyet. Istakhri arab földrajzíró némely codexeiben a Sinai félsziget geographiájában előfordul a félsziget partján *Târân*. Ibn Haukálnál ugyanaz *Bârân*, *Abi-Alláh*-nál csakis az így: *Kâzân*; pedig mind e nevek ebből vannak corumpálva: *Fârân**) a mit mindenki könnyen megért, a ki tudja mily hasonlóság van az arab *B*, *T* között, az utóbbi és a *K* között, *K* és *F*, valamint *R* és *Z* között. Hogy ilyféle felcserélések mily érezhetően érintik az arab szövegeket, azt leginkább a történeti irodalomban érezzük, midőn az ottan szereplő személyek nevei maradnak sokszor kétesek, sőt még a szótári irodalomban is, midőn kétes marad vajjon bizonyos régi (a használatból kiveszett szó *r*-rel vagy *z*-vel sat.) hangzik e? Azért már korán látták be az arab tudósok szükségét annak, hogy ha valamely tulajdonnév előfordul, mindjárt hozzátegyék eurgimez ennyi ponttal írva fentt vagy lentt sat., épen úgy mint mi, midőn valamely számot meg akarunk óvni a hamisítástól kiteszszük azt számjegyekkel is, betűkkel is. Az is megtörténik, hogy a másoló semmiféle pontot nem használ és a csontvázat elének adja, reánk bízva a lehető combinatiók közül melyiket választjuk, és nevezetes, hogy e sajátosság a régiebb codexekben gyakoribb, mint az újakban. De végtére jobb az ilyen csontváz, mely semmiféle hamis olvasást nem nyújt elém, hanem tabula rasát, melylyel

*) Tuch, Zeitschrift der deutschen morgenländ. Gesellschaft IV. köt. 122. lap

kényem kedvem szerint járhatok el, mint valamely hamisan pontozott alak, mely mint a tapasztalt ember tudja, sokszor tévútakra csábítja az ember kombinációját.

Ilyen graphikai nehézségekkel küzdött meg Sprenger, és be kell vallani, hogy a legélesebb kombinációval törekedett mindenütt Ptolemaeus helyneve mellé megfelelő arabokat tenni, és aztán oly bő apparatussal, a minővel e terén a jelenkorban csak ő rendelkezik, az irodalomból igazolni állításait és hozzávetéseit. Igaz, hogy e téren nem ő a legelső kezdeményező. Méltatlanság volna, ha a régiebb és kisebb terjedelmű kísérleteket ez alkalommal el-mellőzve, e helyütt nem említeném fel Blau Ottó-t, előbb szerajevó-i most odesszai porosz főconsult, ki Sprenger előtt ezen specialis téren a legtöbb érdemeket szerzett. Különösen két nagy értekezésében, melyek a Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft XXV. és XXVII. kötetében jelentek meg (1871. és 1873) e cím alatt *Alt arabische Sprachstudien* azon volt, hogy exact philologiai methodussal mutassa ki egyes grammatikai csoportokon, hogy bizonyos arab tulajdonnévi alakok mivé lettek a görög geographok átírásában. Ezen tanulmány, melyet mind a philológiára, mind pedig a keleti ethnographiára és geographiára nézve emlékezetesnek nevezhetünk, természetesen Ptolemaeus arabs helyneveivel is fölötte sokat foglalkozik és Arabia régi geographiája tekintetében azért is külön kiemelés érdemel, mert Blau e nagyfontosságú dolgozatát egy mappával kísérte, melyen az arab nyelv kiterjedésének geographiája van kimutatva a régibb korra nézve. Blau philologiai szempontokból indult ki mint már a jeles dolgozatnak címe is mutatja; a geographiai nyeresémet csak mellékuton nyújtja és azonkívül is a Blau által kitűzött problémának természeténél fogva, nem rendszeresen. Blau-on kívül Nöldke Tivadar straszburgi tanár is foglalkozott kisebb mértékben a görög adatok összehasonlításával és verificálásával. (A Zeitschrift d. deutschen morgenländ. Ges. újabb folyamaiban szétszórva.) Sprenger a legelső, ki Ptolemaeus összes arabs adatait sorra tárgyalja, és az egész kérdés hosszadalmas fonalát pusztán csak a historiai geographia szempontjából legombolítja. Még hozzá kell tennem, hogy a mint Sprenger munkája a Ptolemaeus tárgyalására nézve teljességénél fogva úttörő, úgy a felhasznált geographiai kútfők tekintetében is haladást jelez a keleti geographiában.

Az arab geographia régibb forrásai közül eddig hézag volt érezhető Délarabiára nézve. Azon munkákat, melyek a másodlagos kútfőkben, minő pl. Jakut nagy szótára, Délarabiára nézve idéztetnek, elveszetteknek gondolták és csakis a legújabb időben kerültek napvilágra; különösen *Abû Mohammed Haszan b. Ahmed b. Jâkûb Hamdânî* (meghalt a hidzra 334. évében) két munkájára gondolok itt. Az egyiknek címe *Szifat gezîrel al-Arab* azaz: az arabs félsziget leírása, a melyben az egész félszigetnek de különösen a déli résznek földrajzát, ethnographiai viszonyait és történetét tárgyalja, és a mely Sprenger

itélete szerint Mukadeszi (szintén 4. századbeli író) munkáján kívül a legnevezetesebb könyv, melyet az arabok a földrajzról irtak; a másiknak címe al-Iklîl azaz: a korona, mely inkább történelmi érdekű, és melyet az érdemdús von Kremer használt fel Délarabiáról irt munkájában. Bennünket itt közelebről az első érdekel. Legelőször Capt. S. B. Miles maszkati angol konzul szerzett meg belőle egy codexet; most Ch. Schaefer francia tudós és kéziratgyűjtő is bir belőle egy codexxel. Sprenger mind a kettőt használhatta a délarábiai földrajzra nézve és ennél fogva mondhatjuk, hogy ezve ritka és régi kútfőmunkát Arábia régi geographiájára nézve ily nagy összefüggésben legelőször Sprenger értékesítette legújabb könyvében.

Sprenger könyvének, mely e cikkünk tárgyát képezi, kettős címe van. Nemcsak Arábiának régi geographiáját akarja tárgyalni, hanem meg akarja »egyszersmind alapítani a semitismus fejlődése történetét.« Más szóval vannak ethnographiai czéljai is. Ezen ethnographiai mozzanatok egyrészt összefüggésben állanak Ptolemaeus szövegével, a mennyiben az alexandriai geographus nemcsak helyneveket tárgyal, hanem nagyrészt a geographiai felsorolásokba beleszó nép- és törzsneveket is. Itt Sprengernek alkalmá nyílt ismét összeegyeztetni a görög-római írók adatait azokkal, a miket az arabok maguk mondanak a megfelelő törzsekről. Legyen elég a sok közül kiemelni a himaritákról való értekezést (*Ομηριτικῶρα* 72—79. lap.) és a 198—314 terjedő részletet, tehát a könyvnek majdcsak nem felét, mely Délarabiára nézve a legtanulságosabb ethnographiai értekezések sorozatát nyújtja elénk, melyek nemcsak Ptolemaeus adatait hozzák tisztába, hanem egyáltalán azon tudósításokat, melyeket arabsírókból a délarab törzsek viszonyairól a szerző összegyűjtött egy szerves rendszerré dolgozta ki, mely ezen ethnographiai problémákat új világításban tünteti fel. Minden nagyítás nélkül mondhatta a szerző a címlapon hogy e részben »alapvető« munkát végezett. De nem csak a délarab ethnographiát hozza tisztába, hanem midőn az összes sémiség ethnographiáját akarja összefüggésben felfogni, egy új hypothesis felállítására nyer alkalmat, melyet itt csak futólag akarok még érinteni.

A sémiak vándorlásáról újabb időben több tudós, különösen Schrader, azon tételt vitatja, hogy az nem mint eddig képzelték, éjszokról délnek indult, hanem megfordítva délről éjszak felé.*) Sprenger ezen új felfogást még úgy látszik osztja, de nagyban korlátozza, midőn könyvének 293—295. lapján azon nézetet állítja, hogy az egész sémi faj népei tulajdonképen nem egyebek mint az arab népnek más-más helyeken megtelepedett rétegei; és pedig Közép-Arábia őslakossága szolgáltatja Mesopotámiának, Délarabiáé pedig Syriának az ott található sémi népességet. Ezen hypothesis szá-

*) Zeitschrift der deutschen morgenländ. Gesellschaft XXVI. kötet.

mára Sp. támaszt talál abban, hogy a Délarábiában előforduló helynevek azonos vagy rokon alakban sokszorosán ismétlődnek Syriában, a mit más módon nem lehet magyarázni, mint úgy, hogy az észak felé vándorló Délarabok eredeti lakhelyeik neveire keresztelték új telepítvényeiket. Magától érthető, hogy ezen hypothesis méltatása sok tekintetben nyelvészeti kérdés és azért ezen helyet nem találok alkalmasnak arra, hogy miután már amugy is elég tért vettem igénybe, ezen ethnographico-philologiai problémával, itt minden oldalról foglalkozzam, és annál fogva a tisztelt olvasónak egyelőre is figyelmébe ajánlom azon értekezésemet, melyet »a sémi vándorlás kérdésének legújabb állásáról« a »Nyelvtudományi közleményekben« bocsátok egyidejűleg nyilvánosságra.

Az olvasó már ezen rövid vázlatomból, melyben Sprenger új könyvének tartalmáról csak számot adtam, anélkül, hogy arról kimerítőleg értekezhettem volna, is látja, mily gazdag tartalmu a híres svájci tudós legújabb munkálata, és hogy az a historiai földrajz valódi gazdagításának nevezhető.

Végül csak még annyit akarok megemlíteni, hogy Sprenger nem egy érdekes excursussal élénkítette az előadás száraz menetét. Különösen kiemelem az »Ophir« kérdéstről szóló excursust (49—63. lap). Tudva levő dolog, hogy a historiai és bibliai geographia századok óta mennyire faggatja azt a bibliai Ophirt, mely aranyáról nevezetes és azon expedíciókról, melyeket Salamon király küldött oda. Armeniában, Phrygiában, Iberiában, sőt Peruviában is keresték régi időkben, újabban Indiában (különösen Lassen) sejtették.*) Mauch, nem rég elhunyt Afrika-utazó, ki Közép-Afrikában egy egész régi cultura emlékeit vélte felfedezhetni, melyet Salamon király alapított, és mely rokonságban állott a palaesztinai művelődéssel és valláscultural, Középfrikába tette a bibliai Ophirt. Arabiáról is szólottak már a régiek. Sprenger az egész kérdést újból beszéli meg a biblia adatait és a görög írók helyeit egybevetve arab kútfőivel, itt is különösen a fentemlített Hamdânival, és hosszadalmas úton igen gazdag apparatussal Ophirt Délarábiába helyezi. Fontos itt különösen még az, a mit ez alkalommal a bibliában Ophirral kapcsolatban említett ékkövekről mond.

DR. GOLDZIHÉR IGNÁCZ.

*) Az olvasót Gesenius Thesaurusának Óphir-cikkére utalom 141—143 lap.

FÖLDRAJZI TÁRSULATOK.

Magyar földrajzi társulat.

Felolvasó ülés február 10-én. Elnök: Dr. Hunfalvy János; jegyző: Berecz Antal.

A főposta-palota díszterme a társulat tagjaival és vendégekkel zsufolásig megtelt, kik között a nők is igen szép számmal voltak képviselve. Felolvasást tartott Pulszky Ferencz az ó-kori Athenaeól. E kiválóan érdekes és vonzó modorban tartott felolvasásról rövid kivonatban adjuk a következőket: Pulszky Konstantinápolyból harmincz óra alatt érkezett Syrába, mely a kereskedés központja az Archipelagusban. A város annyira felvirágozott, hogy 30,000 lakója van. Syra szigetén a város két törvényhatóságból áll, a felsőt, ó Syrát katolikusok lakják, az alsót, Hermenopolist orthodoxok. Este a kis Lloyd-gözsre szálltak, mely Athen és Syra közt tartja fenn a közlekedést. Reggel a száraz földhöz közeledtek, nemsokára a Pyraeusba evezett a hajó. A kikötő várost vasút köti össze Athenaevel, de felolvasó mégis inkább kocsin ment be Athenaebe, arra, a merre Themistokles a hosszú falukat építtette. A város maga egészen új, kilencz tized-része 1834. óta épült, s úgy néz ki, mint egy német provinciális város, a királyi lak sem palotaszerű, ámbár fekvése festői, parkja elég csinos. A régiségek vonták azonban kizárólag figyelmét magukra, s ezek közt leginkább az Akropolis s a Parthenon, a legszebb épület, a legszebb helyen e világon, szentesítve a legnemesb visszaemlékezések által. Athenae legrégebb hagyománya a fellegvárhoz fűződik, ez Poseidon s Pallas-Athene vetélkedésének emléke a város védnöksége felett. Elmondja a régi mondát, mely a város és a fellegvár építésére vonatkozik. Az Erechteion csonkítása mellett is mindig legválasztékosabb emléke a klasszikai kornak.

Az Erechteionnál is híresebb és nagyobb szerű a Parthenon, az Akropolisnak csak nem kellő közepén: Perikles és Phidias ezen utólérhetetlen remekműve romjaiban is a világ legnemesebb épülete. A Parthenon emlékei teljes ismeretére csak azóta jutot-

tunk, hogy Lord Elgin a szobrokat csak nem mind, a metopok közül azokat, melyek legjobban voltak megtartva, s a párkányzat legnagyobb részét leszedette, a többit gypszbe formáltatta, Angolországba vitette s a British muzeumnak átengedte. Egy időben divatos volt Lord Elgint mint szentségtörőt és rablót bélyegezni, most azonban csak a dilettánsok és felületes touristák teszik. A Parthenon szépségét kiegészítik a nagyszerű Propyleumok s előttök a sziklacsúcson Athene Nike gyönyörű kis temploma. Elmondja e szentélynek érdekes történetét, ismerteti az ásatásokat, melyek jelentékenyek ugyan, de az Akropolis még most sincs tökéletesen felásva, különösen a keleti oldalán még sok törmelék fedi a sziklatalajt, mely közt talán sok érdekes töredék található fel.

Az Akropolisról leérve a város völgyébe, fél úton egy másik szikladomb emelkedik, s alsó részében hozzá tapadt a várhegy tövéhez, ez a híres Areopag, hol a bírák szabad ég alatt főben járó büntények felett ítéltek. Élénk színekben festi e szikladombnak szépségét és történelmi nevezetességét. Ismerteti az Akropolistól nyugatra fekvő szikladombot a Pnyxet, melynek a város felé fekvő része félkörben fal által támasztatik. Ez a régi athénai népgyűlések helye. A szószék itt is eleve sziklából van kifaragva.

Szemközt az Akropolissal egy szép térén ott fekszik az Olympeion, az olympi Zeus temploma, melyet Pisistratus a VI. század vége felé építeni kezdett. Herodes Attikus a Stadionon kívül az Akropolis déli oldalán meghalt nejének emlékeül egy nagyszerű Odeont emelt s 6000 embernek adhatott helyet. Nagyszerű romjai még most is fenállanak. Ezen Odeon szomszédságában van a Dionysos theatroma, melyet 1862-ben Curtius Bötticher és Strach ásattak ki. Athenae minden emlékei közt legépebb állapotban van a Theseion. Ezen gyönyörű épület a perra hadjárat után, a peloponvesusi háború előtt épült a művészetek legklasszikusabb korában. Új időkben a templomot régiség raktárrá alakították át, de ezt Pulszky jelenleg rendetlenségben találta. Behatólag ismerteti az ókori Athen egyéb műemlékeit s azután áttér a mythos országába tett kirándulásának elbeszélésére.

Görögországban számtalan az emlék, de sehol oly szűk térren több s nevezetesebb mint Argolisban, mely a régi görögöknél is a legtávolabb őskor bélyegével volt megjegyezve. Itt van Nauplia, itt Tyrins, itt Argos Larissájával Acrisius ugyanazon várával, melyben Danae leányát hiában őriztette az ércztorony-

ban itt Mykéne mellett Atreus sirja s kincsháza s a sziklatorokban maga a vár, melyben Agamemnon székelt. Mindezen váraknak és emlékeknek maig is fenn állnak még romjai, pedig romok voltak már a római időkben is. És ezen mesevilág oly közel fekszik Athenaehez, hogy megnem látogatni csakugyan bűn volna. Mindjárt a szároni öblön túl nyulik a tengerbe az argosi vörös trachyt hegláncz, mely alatt a habok szűk árral ismét mélyen behatnak az Jnachus völgyébe, melynek legszélsőbb szegletében épült Nauplia. Nyolcz vagy tíz óra alatt a gőzös könnyen ér ide a Pyraeusból s mégis kevés utazó mehet Argolisba, mert a közlekedés sok nehézséggel jár. Hogy a felolvasó rövid idő alatt tehesse meg a kirándulást Argolisba, Trikupis görög miniszter elnök a Nauplion ágyunaszádót adta az utazó társaság rendelkezésére. Nokos kapitány és Karpuni hajóhadnagy szívesen és előzékenységgel fogadták az utazó társaságot. A naszád este indult el, sötét éjjel haladtak el Aegina mellett s reggel már Nauplia öblében közel voltak a városhoz. Pulszky egymásután élénk és vonzó módorban ismerteti Tirynst, a naupliai erődöt, Naupliát, mely Uj-Görögországnak székhelye volt egy ideig, míg a király Athenaebe tette át lakását. Tyrins Akropolisától Mykene felé kocsiztak, felkeresték gyalog az Atreus kincsházát, mely Pausanias kíváncsiságát csak úgy érdekelte, mint a mienket s ki azt tizenhat század előtt csak úgy bámulta, mint mi jelenleg. E földalatti épület tökéletes félgömb alakú, magassága 50 láb, szélessége 47¹/₂. Óriási sziklából készült ezen kupola, a kövek faragottak és szabályos közsorokban úgy vannak egymásra rakva, hogy minden felsőbb kő az alsóbbnál szűkebb. Belül látszanak még a fal egész területén a szeghelyek, sőt itt-ott megmaradtak a bronzszegkek is bizonyosságául, hogy az egész terem érczczel volt bélelve. Atreus és Thyestes szelleme lebeg e falak közt. A régi Argos emlékei meglehetősen távolságra esnek a vásostól. Fenn az 1000 láb magas képalakú sziklatetőn áll a fellegvár, mely itt is, mint több helyütt Görögországban Larista nevet visel. A híres Heraion egy mért-földre volt Argoshoz. Délre Argostól meglátogatták a theatromot, melynek nagyobb része eleven sziklába vágatott s azért még most is fennáll. Esteledni kezdett már mire Naupliába visszatértek. Karpuni az ott szállásoló ezred zenekarát vitte a hajóra s a víg kedv megeredvén, a görögök bemutatták nemzeti táncukat a vendégeinek. Reggel Hydra szigetéhez értek, itt horgonyt vetettek s megtekintették a kalauriai monostort, melynek szép vidéke bőven kárpótolta az utazókat Aegina mellőzéseért.

E vidékről a felolvasó azt állítja, hogy nem ismer a világtól elzárt a természettől gazdagabban szépséggel megáldott zugot, mint a kalauriai monostor vidékét, mindnyájan el voltak bájolva. Nehezen váltak meg Kalauria erdős magányától s öt óra tájban ismét a Pyraeusban vetettek horgonyt.

A felolvasást a szép számú közönség tapssal és éjjennel fogadta.

Az angol királyi földrajzi társulat.

Mult évi november 29-én Rawlinson H. elnöklete alatt este $\frac{1}{2}$ 9 órakor tartott ülésében Grant ezredes felolvasta a következő című értekezését: Stanley H. M. kutatása a Victoria Nyanza tavánál. E felolvasásában azt állítja, hogy Stanleynak közelebről tett utazása egyike a legfontosabbaknak és legfényesebbeknek, melyeket Közép-Afrikában, vagy akármely más vidéken tettek. Mert ha vesszük a rövid kilencz hónapot, mennyibe az egész expedíció került, majdnem oly hihetetlennek látszik, mint volt Livingstone feltalálása. Nem csak a rövid idő feltűnő, hanem a földrajzi feladat is, melyet megoldott, megerősítvén Speke felfedezését, hogy a Victoria Nyanza egy nagy bel-földi élő vizű tó, 1000 mértföldnyire körülhajózta partjait, megmutatván ezzel, hogy vize folytonos.

Mielőtt Grant ezredes Stanley levelére megtette volna észrevételeit, előbb tárgyalta a Stanley ideje előtt e nagy tórol uralkodott ismeretet.

Közép-Afrika tavairól már 833-ban bírtak tudomással; de a Tanganyika és Victoria tavakról csak a kir. földrajzi társaság által 1857-ben kiküldött Burton és Speke kapitányok tesznek először említést. Részletesen szól Speke 1860-iki 2-ik expedíciójáról. Elmondja az egyes geographusok nézeteit a Victoria Nyanzáról, s azután áttér Stanley útjának leírására.

Stanley 1874. október havában indult el Zanzibarból 300 emberével, s gyors menetben tett 720 mtfldet a Victoria Nyanza délnyugati sarkáig.

Febr. 27-én látta meg legelőször a nagy tavat. A folyók közül, melyeket utazása alatt a déli, keleti, északi és nyugati parton látott délről kelet felé, a következőket számítja elő: Monunguh, Luwamberri és Duma, e három egyesül és a Simijut képezik. A Ruana folyó a Speke öbölbe szakad és 90 mtfld hosszú, 50 mtflddel éjszakra van a Mara, 70—80 mtfldnyi hosszú folyással, 12 mtflddel éjszakra a Mori, azután egymásután

a Sirati, Gori, Ugoweh és Jagama. Összesen 10 folyó van a térképen. A Leewumbu vagy Simiju, melyet csak egyedül ír le részletesen, a legnagyobb folyó; szélessége száraz időben 10 láb, mélysége 2 láb. Stanley nagy fontosságot tulajdonít e folyónak, mint a mely legdélibb vize a Nilusnak. Ugoweh folyót is jelentékenynek tartja, a mennyiben vízi lovak vannak benne. A nyugati parton szintén csak egy nevezetes folyó van, a Kitangule-Kagira. Ezután megemlékezik az Ukerewe szigetről és a vidék lapályairól. Az Ugeyeya hegyet St. óriásinak mondja. Különbözik hogy a nyugati part hegyei magasabbak-e, azt Stanleynek egy későbbi levele fogja majd felderíteni. A tóban levő szigetek száma 60—80-ra megy, melyek közt legnagyobb a Szassze. A Nyanza magassága a tenger felett 3550—3650 lábnyi volt egyik aneroidon; más meghatározás szerint 3808'-ra tehető magassága.

Grant ezredes egybevetvén Speke és Stanley térképeit, úgy találta, hogy Sp.-nél a tó kerülete 645 földrajzi mtfld, St.-nél 890 mtfld. De ha Speke térképéhez hozzáadjuk a 265 földrajzi mtfldet, melyet a Victoriától külön feltüntetett Bahr-ingo tó foglal el, akkor Spekenél 910 mtfldet nyerünk, a mi nagyon kevés különbséggel egybeütő a Stanley mérésével.

Grant ezredes nagy dicsérrettel zárja be felolvasását Stanley utazása alatt tett tudományos vívmánya felett. A felolvasás feletti eszmecserében részt vett Sir Sam Baker, Burton kapitány, Edwin Arnold, Hutchinson; végül az elnök emlékezett meg röviden és dicsérőleg a Stanley által tett nevezetes felfedezésről.

A december 13-iki ülésen szintén Rawlinson elnökölt, s Octavius Stone felolvasást tartott a Mai-Kassza vagy Baxter folyóról Új-Guineában. Az érdekes felolvasás fölött, mely az ujabban eszközölt utazás eredményét ismerteti, többen belevegyültek az eszmecserébe. Behatóan ismertette a felfedezést Mulleus, Evaus kapitány, mely utóbbi három évig időzött Új-Guinea vidékén, és Nicholis, a ki szintén hajózott a Boigu sziget nyugati partjain.

A január 10-iki gyűlésen Cameron leveleit mutatta be Rawlinson elnök, mely igen érdekes és nagyfontosságú tárgyról a »Vegyes közlemények« rovatában közlünk rövidre vont értesítést.

Geog. Mag. — E.

A párisi földrajzi társulat.

A társulatnak decz. 15-én tartott ülésén Delesse elnöklete alatt tiszteletbeli tagokul megválasztottak: Bäeyer ezredes, dr. F. V. Hayden, dr. Hochstetter, A. A. Humphreys ezredes, dr. Hun-

falvy János, Montgomery T. G. őrnagy, Sir Henry Rawlinson, Nulens M., Semenof M. P., Severtzof M. N., dr. O. Torell, Versteeg W. F. és Vorsua M.

Az ülésen szőnyegre került Abbé Berthon, hittérítőnek ajánlata, melyben szolgálataát felajánlja a társulatnak Kuj-tsen tartományban teendő utazására és kéri a társulatot, hogy küldjön neki némely segédeszközöket, ezen útjának könnyebb módon való eszközlésére. Leírja levelében Kuj-tseut, mely Khinának 18 tartománya között a legkisebb, de tág mezőt ad a természetbúvárnak kutatásokra.

A decz. 20-iki népes és különösen sok nő által látogatott gyűlésen báró de la Roncière Le Noury elnökölt. Delesse elnök jelentést tett a lefolyt évben tett földrajzi működésről, a titkár a társulat állásáról, minek befejeztével Desjardins Ernő a történeti földiratról értekezett. Az évi közebed decz. 22-én volt, melyen De la Roncière Le Noury báró ült az asztalfőn.

A választmány jan. 14-én tartotta évi tisztújító gyűlését. A választás eredménye következő: Elnök: M. V. A. Malte-Brun, ki a múlt évi elnök M. Delesse helyébe választatott meg; mert a társulat alapszabályai értelmében a központi bizottság elnöke csak egy évig viselheti e tisztet. Alelnökökké választattak: Emile Levasseur (akad. tag) és Daubrée (akad. tag); főtítkár: Charles Maunoir; segédtitkárok: Henri Duveyrier és Jules Girard. A társulat nevében az új elnök Malte-Brun érzékeny szavakban fejezte ki sajnálatát Delessenek az elnöki széktől való megválása felett; ő alatta a társulat igen sokat és szép eredménnyel működött, s a társulat sokat köszön az ő fáradhatatlan működésének.

A társulatnak jan. 19-én Malte-Brun elnöklete alatt tartott ülésében, nevezett elnök meleg szavakban mond köszönetet Delesse elnöknek. Ezután jelentést tesz William Martin a pénztár állásáról és előterjeszti az 1876-iki költségvetést. A társulatnak 1874. december végén 13,267 frankja volt pénztárában; az 1875-ik évben volt 71,356 frank bevétele, ez összesen tesz 87,998 frankot, ebből levonva az évi kiadásokat, maradt az 1875-ik év decz. 31-én a pénztárban: 23,565 frank. A társulat utazási alapjának állásáról a következő adatokat juttatja köztudomásra.

A múlt év végén volt 2082 frank; ebből a Largeaunak, de Brazzanak, Harmand és Mardocheus rabbinak adott útiköltséget levonva marad 402 fr. Antoine Abbadie Egyptomból való visszatérésekor több pályadíjat tűzött ki utazási munkák jutalmazására.

A társulat egy bizottságot küldött ki, mely a londoni tanszerek kiállítása ügyében a kellő lépéseket megtegye. Folyó ügyek intézettek el ezután. (Exp.) — i. B.

Az orosz császári földrajzi társulatnak

nov. 17-én tartott havi ülésén, mely Semenof alelnök elnöklete alatt tartatott, a társulat üdvözölte kebelében Nordenskiöld, Landström és Stucksberg urakat, a svéd sarki kirándulás tagjait, kik Dickson Oscar költségén keltek útra, s a Kara tengeren és a Jeniszzej folyón jöttek Norvégiából Szibériába. Semenof lelkes beszédben emelte ki a Nordenskiöld tanár utazásának nagy fontosságát, mely a kereskedésnek nagy előnyére fog válni. Nordenskiöld elmondta utazásának folyamát, melynek fő feladata volt megismerkedni azzal az úttal, melyet eddig csak norvégiai halászok tettek meg. Nordenskiöld abban a hitben van, hogy a tengernek ezen része augusztus és szeptember havának egy részében ment a jégtől, s megemlíti azt is, hogy a Jeniszzej torkolatában egy igen alkalmas kikötőt talált, melyet Dickson kikötőnek határozott elnevezni. Abban a nézetben van, hogy az újonnan felfedezett út nagy előnyére lesz a szibériai kereskedésnek, mit az utána szólók is elismertek. November 22-én Nordenskiöld és társai tiszteletére nagy ünnepélyt rendeztek, melyen N. elmondotta utazásának részleteit. Ugyanekkor Latkin kijelentette, hogy 2000 dollárt kész adni jutalmul az első utazónak, ki a svéd expedíció útján az Obi torkolatához hajózik. (G. Mag.) — rö —

Berlini földrajzi társulat.

A január 8-iki ülésén, mely báró Richthofen elnöklete alatt tartatott, bemutatták a Mercator-féle legrégebb mappák photolithographikus másolatait, melyeket a belga kormány saját költségén készíttetett. A mappa 14 darabból áll. Kiepert ezután nagy dicsérettel emlékezett meg Cameron működéséről. Leveleket olvastak fel dr. Lenzről, ki most az Ogowe vidékein eszközöl kutatásokat. 20 napi nehéz út után Okanda tartományban Lope nevű helységébe ért; de az Osheba tartományba be nem hatolhatott a benszülöttek ellenségeskedése miatt, kik 1870-ben Compiègne marquist megtámadták, s minthogy akkor közülök sokan elestek, bosszút esküdtek a legelső fehér ember ellen, ki tartományukba lép. Lenz visszatért Lopeba, s most is ott tartózkodik.

Dr. Nachtigall, az afrikai társaság elnöke jelentést tett a Loango és Angola parti expedíciók jelen állásáról. Az első ille-

tőleg dr. Petschnel-Lösche és Lindner kísérleteket fognak tenni a behatolásra, dr. Soyaux még beteg Csinchochoban, ő és Falkenstein visszatérnek Európába. Dr. Pogge, Homeyer vállalatának egyedüli tagja, ki még Afrikában maradt, eddig talán már Kobebe érkezett, s útban volt a Tanganyika felé. Ezután dr. Neumayer olvasott egy tanulmányt a hydrographiáról és tengeri légtűnnettéről.

(G. M.) — di.

Bécsi földrajzi társulat.

Január 25-ikén tartotta a társulat havi ülését dr. von Hochstetter elnöklete alatt. Szőnyegre került dr. Richard Drasche-Wartinberg levele Manilából decz. 6-áról keltezve. Ebben arról értesít, hogy megmászta Ceylonnak legmagasabb hegyét a 8300' magas Pedro Talogalát. Úti kalandjai leírása után azzal végzi levelét, hogy májusig szándékozik ott maradni, onnan aztán Japánba megy.

Felolvassa továbbá az elnök Helmersen levelét Szt.-Pétervárról, melyben a Nordenskiöld expedíciójáról ad értesítést.

Ezután az afrikai utazásáról hazaérkezett Lux hadnagy beszéli el élményeit nyugati Afrikában.

Majd dr. Toula tanár adta elő utazásának eredményét az Iszkerdefilében. A társulatnak van jelenleg 62 tiszteletbeli, 124 levelező, 620 rendes tagja. Vagyona 3029 forint készpénz. A társulat 2000 forint államsegélyt élvez a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumtól.

M. d. k. k. G. G. — a.

Vegyes közlemények.

Cameron utazása Afrikában. Az afrikai utazók között, kik újabb időben kutatásokat tettek, nagy figyelem tárgya lett Cameron hadnagy. A tengerész tisztek közül sokan kitűnő szolgálatot tettek mint afrikai utazók, most Cameron hadnagy méltán vívta ki az első rangot azon jegyzéken, melyen Lyon, Clapperton, Tuckey, Baikie, Julian Baker és Grandy nevei díszlenek. Sir Henry Rawlinson a londoni földrajzi társulat jan. 11-iki ülésén örömmel olvasta fel Cameron hadnagynak hosszás hallgatás után küldött három levelét. Az első levél Loandaban kelt 1875 november 22-én, a második Sa-Kelembében 1875. szept. 7-én, a harmadik Sikumluban szept. 17-én. E levelek, illetőleg az első sürgöny a Times hasábjain jelentek meg. Cameron e sürgönyében tudatja, hogy a Congó útját kénytelen volt elhagyni s útját délebb irányban folytatta. 1874. máj. 19-én hagyta el Udsidsit, mely idő óta — másfél évig semmit sem hallatott magáról. Majdnem segédforrások nélkül, európai társ nélkül, betegségeknek kitéve, folytatta kétségbeejtő vállalatát. Ha egy tekintetet vetünk a térképre, be fogjuk látni, mily fontos lehet az ő felfedezése. Magában foglalja a nagy területet, melyet keleten Livingstone, nyugaton Magyar László bejárt, mely két pont, legkisebb számításal 300 mértföldnyire fekszik egymástól. Sir Henry Rawlinson, e levelek bemutatása után rendkívüli elismeréssel szólott a merész vállalkozóról s ha sikerülend e vállalatát végrehajtani, akkor a földrajzi felfedezések terén páratlan ténynt művelt s az afrikai utazók között mindenesetre első rangot fog magának biztosítani. Annyi áll, hogy Cameron nem teljesítette egészen fogadását, mert nem hatolt elő a Lualaba mentén a Congó torkolatáig; de a szárazföldet kelettől nyugatig egy teljes ismeretlen vidéken bejárta. Tanulmányai alapját képezendik egy későbbi kutatásnak. Cameron vállalatának feladata volt, hogy meggyőző bizonyságokat szerezzen a Lualaba és Congo azonosságáról. E kérdés felett ezután már nem fog kétség fennforogni. A levél felolvasása és az e tárgy felett folyt eszmecsere után, mindnyájan lelkes éljenzésben törtek ki a bátor Cameron vállalkozása és annak sikere felett.

Cameron utazásáról még a következő részleteket kell fel-
említenünk. Cameron decz. 8-án Benguelába, Afrika nyugati part-

jára érkezvén, a tartomány kormányzója látogatta meg őt, ki arról értesítette, hogy kormányától nyert utasítás folytán szükséges pénzt és élelmi szerezket fog rendelkezésére bocsátani. A kormányzó egyszersmind saját palotáját ajánlá fel neki lakásul. Cameron hadnagy egészségi állapota felett komoly aggodalomban voltak s az orvos által számára rendelt minden gyógyszert ingyen küldött meg neki az oda való kórház. Kisérőit, kik mindnyáján benszülöttek Zanzibárból, a kormányzóság régi palotájában helyezték el s a tartásukra fordított költség 73 fontra rúgott. Decz. 19-én Cameront az angolai főkormányzó Andrade a legnagyobb vendégszeretettel fogada. A konzulsági palotában szállott meg s kísérői, 60 arab, a San Miguel erődben szállásoltattak el. E—i.

A Livingstonia vállalat. Egy Cape Town-ból érkezett sürgöny szerint — írja az Expl. — a Livingstonia embereinek, kik Young kapitány parancsnoksága alatt állanak, sikerült az Ilala gőzöst a Nyassa tóra vinni. 700 emberre volt szükség, hogy a gőzöst és az élelmet a Murchison vízesésen túl vigyék. Mapunda, a tó déli vidékének főnöke barátságos indulattal volt, úgyszintén azon főnökök is, kik a Sire partján vannak. A vállalat emberei mind egészségesek, csak egy-kettő szenvedett lázbetegségben. A Mozambala mocsár most 20 mértföld körülettel bír. A vidék csendes, háborútól nem lehet tartani. Joung teljes elismerést érdemel erélyeért, melylyel vállalatát betölti. —i.

Japán. A japáni birodalomban van összesen 12597 iskola, melyekből 7998 a kormány, 4599 a vidéki községek alakítottak. A tanerők közt van 2696 tanár és 411 tanítónő. A tanulók közt van 880,335 fiu és 302,633 leány. A nevelés és tudományos haladás tekintetében legtöbbet köszönhet Japán a Tokio és Kiotobeli Fu-nak és a Sikama-beli Ken-nek; utánok a yamashinai és ghifoni Kené a főérdem; a többi kerületek majdnem egyenlő mérvben hoztak áldozatokat. E.

Népszámlálás Massachusettben. Az 1875-ben elrendelt népszámlálás eredménye a következő adatokat tünteti föl. Van M. összesen 1,651,652 lakója, 794,284 férfi és 857,368 nő. E számok az 1870 iki szövetségi népszámláláshoz képest 194,301 lélekkel való szaporodást mutatnak. A városok feltűnően gyorsan népesedtek, a legfőbb községek lakóinak száma következő: Boston 341,040, Cambridge 47,838, Fall River 45,040, Lawrence 34,907, Lowell 49,677, Lyon 32,600, New Bedford 25,826, Salem 25,955, Springfield 31,052, Tannton 20,429 és Worcester 49,265. (G. M.)

E.

Kholera járvány Szyriában 1875. A pusztítva duló kholera Hamában a Damaskustól éjszakra fekvő kis városban vette legelőször kezdetét, hová — mint látszik — Arábiából jövő csapatok hozták be. Katona kordonnal zárták ugyan el a várost, de azért rövid idő alatt egész Szyriában elterjedt s még most sem szűnt meg áldozatokat ragadni. Hamából elterjedt Damaskus, Aleppo, Antiochia, Latakia, Tripolis, Zaïda Dsebleh, Beyrut és Libánon némely vidékeire. Junius végétől augusztus közepéig magában Damaskusban 9319 ember halt meg (8894 mohammedan, 278 keresztény és 147 zsidó.) Beyrutban július 27-től szeptember 15-ikéig 150 ember halt meg. Ez évben azonban mégis kevesebben haltak meg mint 1865-ben. A lakosok egy része a Libanonba menekült a rettenetes mirigy elől.

G. M.

Orosz éjszaksarki expedíciók. Egy orosz egyén, ki névtelen akar maradni, az ipar- és kereskedelem előmozdítására működő társulat egyik ülésén Szt. Pétervárott 25,000 rubelt ajánlott fel egy tudományos kirándulásra, melynek feladata volna kereskedelmi utat keresni északi Oroszországból a Behring szoroshoz. Nordenskiöld tanár vállalkozott ez expedíció vezetésére, mely jövő nyáron fog elindulni.

Egy más expedíció részére már 26,000 rubel gyűlt össze aláírás útján; ez két hajóból fog állani, s feladata lesz kikutatni az Obi öblöt és az Archangel és Szibéria közötti tengeri utat. Ezen expedíció vezetésével Wiggins kapitány fog megbízatni Sunderlandből, a ki előre nem látott esetekre szabad akaratú eljárást kötött ki magának, s Szt. Pétervárott maradt, bevárva az irkutzki, krasznoyarszki, tobolszki, tiumeni, tomszki és akaterinburgi parancsnokokat, kiket távsürgöny útján behívtak, hogy a vállalatot illetőleg tanácskozzanak. Egy krasznoyarszki aranybánya vállalkozója azóta 500 font sterlinggel járult e vállalat támogatásához.

G. M. —i.

A magyarországi Kárpát-egyesület Késmárkon január 7-én ülést tartott Berzeviczy Egyed elnöklete alatt. Több érdekes tárgy fordult elő. Felolvasták az iratot, melyet a miskolci gőzmalmi társulathoz, mint Tátrafüred jelenlegi tulajdonosához intéznek, a tavalyi gyógydíj harmadának átengedéseért, mivel az egyesület működése főleg Tátrafürednek válik javára. Felolvasták a francia köztársaság elnökének köszönő levelét is az átnyújtott »Kárpáti album«-ért. Jelenték, hogy az egyesületi évkönyveket küldöttség nyújtotta át Budapesten ö felségöknek, hogy a 700 frtba kerülő tátrai térkép nyomás alatt van, s ezer magyar s

ugyanannyi német példányban nyomatik; hogy a tátrai »Kalauz«-könyvet a Franklin-társulatnál fogják kiállítani stb. Az egyesület tőkije jelenleg 1752 frt 95 kr.; a pénztárban pedig 768 frt 62 kr. van rendelkezés alatt, habár a térképre már 400 frtot kiadtak. Ez évre leendő kiadásokat harmadfél ezer forintra számítják, melyet a tagdíjak fedezni fognak. Az idei »Évkönyv«-re már is tizenegyen jelentettek be dolgozatokat, melyek majd mind a Tátrák természetrajzára vonatkoznak. H—n.

Német expedítio Afrika belsejébe. Egy új német vállalat van keletkezöben, — írja az Augs. Allg. — mely Afrika belsejét tüzte ki kutatásainak célpontjául. E vállalat parancsnoka egy ifjú katona tiszt, ki hosszabb időre nyert szabadságot s a vállalat rövid időn már útnak indul. Afrika nyugati partjairól fog befelé hatolni. Egy kis gözöst is visznek magukkal, mely könnyen szét-szedhető, mint a Livingstonia vállalaté. A Szomali földet szándékozik kikutatni, hol Deak báró megöletett. Ez a vállalat teljesen független a berlini afrikai társulattól, mely — mint az a berlini földrajzi társulatról közlött értesítésünkéből látható — újabban szintén életjelt kezd adni magáról. B—a.

A sz. gothardi vasút. Hellwag a gothardi vasút építőtársaság főmérnöke beadta az igazgatóságnak építési tervét, melyben a tervezett vasúti munkálatok ez évben vennék kezdetöket. A vasút teljes elkészülésének határidejéül az 1880-ik év október elsejét tüzte ki. A hátralevő négy évet elegendő időnek tartja arra, hogy e nehéz vállalat elkészüljön; de ez az idő nagyon rövidnek látszik arra, hogy kézzel több alagútát elkészíthessenek. Valóban 1280 nap alatt, mert annyi munkanap van számításba véve, majdnem lehetetlen 1024 méter hosszú alagútakat vájni. Hat alagút pedig még e méretnél is hosszabb, t. i. a goldami 1421 méter, a Reuss völgyi, Meitschlingen mellett 1100 m., a faidai 1375 m., a giornicoi 1385 m., és a montecenerei alagút 1620 m. hosszúra van felvéve; ez utóbbi a leghosszabb. Ha e tervezett alagútakkal a kitűzött időre akarnak elkészülni, gyorsan kell munkához fogni s kitünő gépekkel dolgozni. Az Expl. után E.

Munzinger Wernerről, kit közelebről a Tadsurra és Soa közötti uton meggyilkoltak, melegen és elismerőleg emlékezik meg a Geogr. Mag., melynek közleményeiből átveszszük a következő adatokat: Munzinger született Altenben Sveiczban 1832-ben. 1852-ben egy alexandriai kereskedői háznál nyert alkalmazást. 1854-ben a Verestenger partjára utazott egy megbízás folytán és bizonyos ideig Zerenben a Bogos tartományban időzött, hol

megnősült. 1861-ben a német expedícióhoz szerződött, melynek Heuglin volt a vezetője; majd Massowaban angol és francia konzullá neveztetett ki. Ismervén az abyssiniai ügyeket és birván az amharik nyelvet részt vett a Magdala elleni vállalatban.

1868-ban Adowába Kása herceghez küldetett követségbe. Jelen volt Magdala bevételénél. 1870-ben igen érdekes utazást tett Déli-Afrikában Miles kápitánynyal s visszatérvén onnan Massowa és Suakin egyiptomi kormányzójává neveztetett ki, hol a város építése és szépítésében nagy érdemeket szerzett magának. 1872-ben meghódította Bogos tartományt egyiptomi sereggel. Békét szerzett az egyiptomi és abyssziniai határvonalon. Az abyssziniai expedíciók sajnálattal fogják nélkülözni e tevékeny és rendkívüli ügyes ember tanácsát és támogatását. Az irodalom terén is szerzett érdemeket a következő művekkel: *Die Sitten und das Recht der Bogos* (1859). *Ostafrikanische Studien* (1864.), a *Royal Geographical Society* évkönyvében két műve jelent meg: Afar tartományban tett utazásának leírása (1864.) és egy belső délafrikai utazásáról tett jelentése. (1871.) E.

A Zuyder Zee. A XIX. század egyik nagyszerű vállalata lesz, az éjszaki tenger Zuyder Zee nevű öblének kiszárítása. A rómaiak idejében a mai Zuyder-Zee helyén egy kis tó állott a Lacus Flevo, mely a Flevum csatorna közvetítésével összeköttetésben állott az éjszaki tengerrel. 1282-ben egy katasztrópha következtében képződött a mai Zuyderzee. Hogy e szárazföldi veszteséget visszanyerjék, már 1849-ben Diggelen, 1865-ben Beyerinck tettek kísérletet. Kimutatták, hogy a tengerfenék egy nagy része termő földdel van fődve, s hogy annak kiszárítása nem járna rendkívüli nehézségekkel. A kérdést kezébe vette a kormánynak e célra kiküldött bizottsága s 1870-ben kedvezően nyilatkozván ez ügyről, s miután a költség megszavaztatott, a munka kezdetét fogja venni.

Egy 164 láb széles és a fenékről 26 láb magasságra emelkedő töltést fognak készíteni a víz kizárására. E töltés Enkhuizentől az Urk nevű kis szigetig, s innen Kampenig fog nyúlni s egész hosszúsága 25 mértföldnyi lesz. A bezárt terület kis részekre lesz osztva, s a vizet kiszivattyúzzák belőle. Hajózható csatornák fogják összekötni Amsterdamt, Hoornt, Eidamot és más helyeket, melyek most alig hozzáférhetők a víz hullámzása folytán. Az így kiszárított területet 485,785 holdra becsülik. E vállalatnak nagy hordereje abban áll, hogy Németalföldnek összes területe csak 12,679 négyszög mértföld; a kiszárított terület pedig 759 [] mtfölddel szaporítná e területet. G. M. — E.

Ausztráliáról.

(Vége.)

Ausztrália földszíne tulnyomólag alföld, a felföldi alakzat pedig amához viszonyítva szűk térre szorul. Az alföld a continens belsejét foglalja el, melynek nagy része még ma sincs kikutatva, a felföld a partmelléki területeket foglalja el s így amant mintegy körülszegélyezi. A felföld a közben eső számos horpadás s az alföldnek néhol egészen a partokig kinyúló egyes ágai által annyira meg van szaggatva, hogy összefüggő egészet nem képez. Jellegré nézve e felföld oly hegyes vidék, mely dombos felsikokból s egyes sziklás hegyekből áll, melyeknek felületét ritkás — lehetne mondani -- parkszerű gyepes erdőség borítja. A hegyeket átmetsző folyamvölgyek nagyobb részben termékeny talajúak, sőt a hegyek közt levő hasadékok is sok helyütt buja növényzettel ékeskednek.

A partok mellékeit elfoglaló hegycsoportok ezek: A Viktoriái hegyvidék, mely dombos s nagyobbbrsznt termékeny talajú felsikokból áll, miért is Ausztrália ezen részének Ausztrália Felix nevet adtak. E felsikokon emelkedik a Grampien heglánczolat és a Pyrenei hegység 1160 meterig emelkedő csúcsokkal. A Déli Uj-Wales-i hegyvidék legmagasabbra az Ausztráliai havasokban vagy az u. n. Warragong hegyekben emelkedik fel, ezekben vannak a continens legmagasabbra emelkedő pontjai, a Kosciuskó (2137 meter) és a Hotham hegy (1955 meter). Az ausztráliai alpoktól északra a Kék hegyek területén el melyek erdős hegysort képeznek, mély szakadékok által sokszorosan eldarabolva, a mik e vidéket csaknem járhatatlanná teszik. Nagyobb részük erdővel van borítva s vadregényes tájakok által tűnik ki, de a talajuk terméketlen. Ezeketől északra a Liverpool heglánczolat húzódik kelet-nyugati irányban, mely több egymással összefüggésben álló zord hegyek által képeztetik. E lánczolat csúcsai az 5 ezer lábat is eléri s köztük valószínűleg az Oxlei Peak a legmagasabb. E heglánczolat szorosai között legismertebb az u. n. Pandora szoros. A Queenslandi hegyvidék déli részét ter-

mékeny síkok képezik, melyek a barom-tenyésztésre igen alkalmasok, északi része szintén fensík helyenként termékeny s buja növényzetű vidékekkel. Az Éjszaki ausztráliai hegyvidéket, valamint az északnyugati is kevésbé ismerjük. Előbbinek belsejét, különösen a Roper, Alligator s Viktoria folyók mellett termékeny talaju s helyenként buja növényzettel borított völgyek s erdős feltérségek foglalják el. A Nyugati-ausztráliai hegyvidék is, csak részben ismeretes előttünk. Ennek északi részének nyugati felében többnyire termékeny talaju területek vannak, melyeken kelet-nyugati irányban csapó heglánczok emelkednek, déli része pedig szerfelett terméketlen térségekből áll, melyeken hegysorok emelkednek. Sok helyütt tómedenczékre, vagy inkább mocsárookra akadunk, melyek sós vízzel és iszappal vannak megtelve. Nyugati-Ausztrália ezen részét a parttól egy csomó hegysor választja el (Darling-, Herschell-, Viktoria-lánczolat). A Déli-ausztráliai hegyvidék déli része sok kicsi parti folyók által öntözött felsikokból áll, melyek igen termékeny talajúak és sokféle érczekben különösen pedig rézben bővölködnek; északi felében a baromtenyésztésre igen alkalmas kisebb lapályok találtak.

Az Ausztrália belsejét elfoglaló alföld a legkietlenebb sivatagok egyike, melyhez hasonló a földön keveset ismerünk. Talaja vörös színű, homokos agyag, hol kisebb, hol nagyobb sótartalommal. Növényzete leginkább cserjebozót (skrub), tuskédisznófü, imitt-amott ritkás akáczbokrokból áll. Víze rendkívül kevés van, forrás is nagyon ritkán található itten. Eső csak ritkán látogatja, de ha egyszer esni kezd, oly rohamosan ömlik, hogy a beláthatlan síkságok valóságos mocsár-tengerekké változnak át, melyeket azonban az égető nap csakhamar felszárít. A régiek azt hitték e lapályról, hogy merőben sík, ma pedig már bizony állíthatjuk róla, hogy közepe táján magasan fekvő síkságok, sőt heglánczok emelkednek, melyek központi ausztráliai hegyvidéknek neveztetnek. Az ausztráliai mélyföld nem képez egy összefüggő egészet s egyik része a másiktól, mint ezt látni fogjuk, természetére nézve sok tekintetben eltérő. Az a része a síkságnak, mely a Murray, Darling s ezek mellékvizeinek vidékét foglalja el, kopár, víztelen lapály, melyet többnyire áthatolhatlan cserjések borítanak, erdőt azonban csak imitt-amott lehet rajta látni. Az egész vidék a lehető legnagyobb egyhangúsággal bír s csak az északi és keleti részében előjövő hegyek és heglánczok kölcsönöznek neki némi változatosságot. Művelésre — egyes helyeit s

a tenger melletti vidékeit kivéve — egyáltalában nem alkalmas. Egészen más természetű az a lapály, mely a Torrens tó és a Cooper alsó folyása körül fekvő vidéket foglalja el. Ezen lapály kitűnik gazdag tó-képződése által, melyek egymással nincsenek összeköttetésben. Legnagyobb ezek közt az Eyre tó és a Torrens tó. Elébbenitől keletre és délkeletre számos tóval vagy inkább posványokkal találkozunk, melyeknek medenczében rendszeren sós iszap szokott lenni. A Gairdner tói lapálynak éjszaki része korántsem oly kietlen és lakhatatlan, mint a síkság többi részei. Talaja kavicsos s többnyire fűvel és apróbb fákkal van borítva. Vize is inkább van, mint a többi lapálynak s néhol baromtenyésztésre is alkalmas. Belsejében egy rakás tómedenczét találunk, melyek olyanforma minőségűek, mint az elébb¹ említett tómedenczék. E tavak közt a Gairdner-tó a legnagyobb, melytől délre a zord és vad Gawler lánczolat huzódik. Déli része ezen síkságnak az Eyria félszigetet foglalja el, melynek csak az oczeán melletti részein lehet barmot tenyészteni, a többi része a legkietlenebb s vízben a legszegényebb sivatagok egyike. Az u. n. Burke lapály, mely a központi ausztráliai hegyvidék és Queensland legnyugatibb magaslatai közt levő tért foglalja el s délen a Cooper-ig, éjszakon pedig a Carpentaria földhátig nyúlik, csak azon részeiben ismeretes előttünk, melyeken Sturt és Burke keresztül utazott. Sturt, ki az Eyre völgyében utazott, mindenütt kietlen, víztelen vidékekre talált, Burke pedig azt írja, hogy a vidék, melyen ő járt, többnyire kavicsos talaju, helyenként azonban vizet, fát és fűvet is lehet rajta látni. Az u. n. köves sivatag, melyet Sturt nevezett így el, egészen kavicsos felületű. A Carpentaria földhátat körülövező lapály is csak középső részében ismeretes előttünk. Ez pedig némely helyen termékeny s a művelésre is alkalmas; vízben nem szükölködik s dús növényzettel van borítva. A nyugati mélyföldnek az a része, mely a Nicholson folyótól éjszakra a Carpentaria öböl nyugati partja mentében a Roper folyóig terjed, szintén olyan minőségű, mint a Carpentaria lapály, ellenben a déli része, mely a 20. szélességi vonaltól le az ausztráliai nagy öbölig terjed, melyről csak 2¹/₂ évvel ezelőtt is azt irták, hogy egészen ismeretlen, Warburton Gosse Giles s legujabban Forrest utazásai által annyira ismeretessé lett előttünk, hogy a mint Peterman magát kifejezi «már most tisztában vagyunk e vidék természetével» s már ma tudjuk azt, hogy nyugati Ausztrália jobbára sós sivatag, jelentős hegység és folyó nélkül.

Ausztrália éghajlati viszonyai kedvezőtlenek. Éjszaki részében, mely a forró égöv alá esik, két évszak van: a nedves, mely októbertől áprilig tart és a száraz évszak, mely ápriltól októberig terjed. Déli részében az évszakok mindig ellenkezőleg vannak, mint nálunk. Nagy szerencsétlensége a földrésznek az esők szabálytalan eloszlása s még inkább azoknak gyakori hiánya. A nyár itt különben is forró, még inkább az, ha az eső kimarad, mint már 3 ízben is történt Uj Déli-Walesben, hogy több egymásután következő évben nem volt eső. Iszonyu az az állapot, a mit egy ily pusztító szárazság okoz. A folyók, tavak, patakok kiszáradnak, a legelők teljesen lesülnek, a barmok rakásra hullanak az éhség miatt. Növelik e szárazság hatását a szárazföld belsejéből jövő perzselő szelek. Olyanok ezek, mint a kemenczéből kijövő melegség, mely elpusztít minden növényzetet. Rendesen egy-két napig szoktak a szelek dühöngeni, a mikor is a levegőt a finom porból alakult fellegek egészen elhomályosítják. Ilyenkor a hőmérő árnyékban is 45° C. emelkedik.

Nagy tökéletlensége és hátránya a földrésznek, hogy nagyságának megfelelő s tökéletesen kifejlődött folyói nincsenek. Ez különben természetes következménye annak, hogy nincsenek jelentékeny hegyláncolatai, melyek a folyóknak táplálékot szolgáltatnának. A Murray és Morumbiji-n kívül, a többi folyónak nincs, sem állandó folyása, sem bizonyos medre. Nagy esők alkalmával kiáradnak s iszonyu károkat okoznak; ha pedig szárazság uralkodik vagy egészen kiszáradnak, vagy pedig tavakra és pocsolyákra szakadoznak fel.

Ausztrália növényzete nagyon sajátos. Erdő nincs annyi, mint nálunk, s ha itt-ott nagyobb tömegekben fordul is elő, az is mindenütt ritkás. Az erdők tulnyomólag eukalyptus és akáczféléfákból állanak. Ezeknek levelei fakó vagy kékes-zöld színűek s nem vízszintesen állanak, mint a nálunk előforduló fáké, hanem függőlegesen, s e miatt árnyékot nem tarthatnak. Az eukalyptus-félék vagy más névvel mézgafák (melyek azért neveztetnek így, mert az arab mézghához hasonló igen tiszta mézgát izzadnak ki) keménységük s szilárdságuknál fogva épületfáknak igen alkalmasok. Ezekon kívül vannak az u. n. casuarinák, melyeknek némely fajtát keménységükért vasfának is szokták hívni; továbbá ausztráliai czédrusok, melyeknek fájuk szépségre nézve hasonlít a mahagoni fához, csakhogy nem oly tartós, mint amaz. Ausztráliában a rétek is mások, mint nálunk. Ezek többnyire ligetesek, az az fű nélküli kopár területek által vannak megszaggatva, miért is itt a

baromtartásra sokkal nagyobb tér szükséges, mint nálunk. Táp-növénye s gyümölcse e földrésznek eredetileg igen kevés volt. A mernongon kívül, mely olyanforma, mint a paszternác s a benszülöttek enni szokták, továbbá a jibbongon kívül, mely a szilvák fajához tartozik, találtak némely vidéken vad rizst, melyet a benszülöttek kövek közt szoktak lisztté őrölni, továbbá vad zabott a moharfélékhez hasonló nardu növényt és vad szőlővesszőt; azonban a szárazföld gyarmatosítása óta bevitettek a gabna- és gyümölcsfajok, a szőlővessző s némely vidéken szépen díszlenek; itt-ott a theabokrot is kezdik meghonosítani. Virág igen sok és igen szép van Ausztráliában. Ilyenek a dampierrák, laudoniák, prosztantherák, klanderiák, thómaziák.

Ausztrália állatvilága ép olyan sajátosságos, mint a növényzete s a magasabb szervezetű emlős állatok eredetileg hiányoztak a földrészen.

Állatai közül említendők: az óriási kenguru (*Halmataurus giganteus*), melyet husáért és bundájáért vadásznak; a vombat (*Phascolomys*); a koala (*Phascolartos*), mely olyanforma, mint a medve; a csőrönd (*Ornithorhinchus paradoxus*); a hangyász csőrösűn (*Tachyglossus*); repülő evet (*Petaurus sciureus*); repülő róka; a dingó vagy ausztráliai kutya. A madarak osztályából: az emu vagy ausztráliai strucz, másképp *casuar* (*dromaeus novae Hollandiae*); fekete hattyu (*cygnus plutoneus*); a pompás menura (*menura superba*); másképp lantmadár, (akkora mint a fácán, s farkának olyan alakja van, mint a lantnak); nagylábu tyúk; talagella. Éneklő madarak eredetileg csaknem egészen hiányoztak, azonban az európaiak által bevitettek, valamint a hasznos házi állatok juh, szarvasmarha és ló is, s ma már e három állatfaj nagyon el van szaporodva. Kígyók, férgek, mérges pókok, skorpiók nagy számmal vannak s ezeknek némely fajtáit a benszülöttek megeszik. Most már a teve és láma is el van terjedve némely vidéken.

Az ausztráliai szárazföld politikailag 5 gyarmatra oszlik fel. Legelőször Déli-Uj-Wales gyarmat alapított 1788-ban. Lakói kezdetben csak fegyenczek voltak, kik az angol kormány által azért küldettek ide, hogy alkalom nyujtassék nekik a megjavulásra. Később azonban a felszabadult fegyenczek s az ide önként beköltözött emberekből egy szabad népség állott elő, kiknek száma a folytonos bevándorlások által napról napra szaporodott. A 2. gyarmat Nyugat-Ausztrália névvel 1829-ben alapított szabad emberekből. A harmadik gyarmat 1836-ban keletkezett s Dél-

Ausztrália lett a neve. A 4. gyarmat Viktória név alatt 1851-ben állítottatott fel s ez most valamennyi közt a legvirágzóbb. Az 5-1859-ben keletkezett s Queensland nevet nyert.

Az ausztráliai gyarmatosoknak legfőbb s legjövödelmesebb foglalkozásuk az állattenyésztés. A hegyes vidékeken, melyek jó legelőkkel borított ritkás erdőkből állanak s a folyók mellett levő lapályokon, hol földmiveléssel a folyók romboló áradásai miatt csaknem lehetetlen foglalkozni, a lakosok egyenesen utalva vannak az állattenyésztésre. Az állattenyésztés legjelentékenyebb Queenslandban; Déli Uj-Wales-ben is magas fokra emelkedett, de már nyugati Ausztrália földje nem alkalmas az állattenyésztésre. Déli Ausztráliában nem foglalkoznak vele úgy, mint Kelené, Viktoriában pedig háttérbe szorítatik a földmivelés és a bányászattal való foglalkozás által. Az állattenyésztésnek legelterjedtebb ága a juhtenyésztés, melyben Déli Uj-Wales és Queensland áll legelő. A juhtenyésztés után első sorban a szarvasmarhatenyésztés következik, melyben Déli Uj-Wales és Viktória tűnik ki leginkább. Jelentékeny a lóteuyésztés is különösen Déli-Ausztrália és Déli Uj-Wales-ben s folyton emelkedik, mert India innét szokott lovakat szerezni. Disznót, kecskét nem igen tartanak többet, mint a mennyi a belföldi szükségletre elégséges. Hogy mily arányban áll az állattenyésztés egyik ága a másikhoz, az legjobban megítélhető a következő számokból: a juhok számát teszik 40—42 millióra, a szarvasmarhákét 4—5 millióra, s a lovakét 600.000—700.000-re. Az állattenyésztés után legjelentékenyebb foglalkozása a gyarmatosoknak a bányászat. Az itten található érczek közt mennyiségére nézve is első helyen áll az arany, melynek nyomára Hargraves akadt először Bathurst mellett 1851-ben, de már elébb Murchison több mint valószínűnek mondotta, hogy az ausztr. hegyek aranyat rejtenek magukban. Majd a Turon folyónál, később a Lachlannál s a Shoalhaven folyónál leltek aranyat; mindezeket azonban túlszárnyalták a Viktoriában 1857 óta felfedezett arany mezők, különösen a ballarati, bendigói és Sándor hegyiek. Ezek emelték Viktoriát arra a nagy gazdagságra, mely által a többi gyarmatoknak fölibük emelkedett. A többi gyarmatokban vagy éppen nem jön elő az aranyércz, mint Nyugat-Ausztráliában, vagy pedig csekély mennyiségben. Réz nagyobb tömegben fordul elő, különösen a kapundai és burraburrai bányákban, szintén a York félszigeten, Wallarunál. Ölmot-Viktóriában, Déli-Ausztráliában és Nyugat-Ausztráliában találunk; legnevezetesebb a geraldinei bánya, Ny.-Ausztráliában.

Vas is elég van, de nem termelik, mert olcsón kapják az anyaországból Szenet Uj-Déli-Walesben mindenütt lehet találni. Viktoriában is nagy mennyiségben fordul elő.

A földművelés nem emelkedett még nagy jelentőségre a szárazföld természetében rejlő akadályok miatt. Ezekhez járult még az a kedvezőtlen körülmény, hogy munkaerőt a megkívántató mennyiségben nem lehet előállítani. Ez az oka annak, hogy csak déli Ausztrália termel a szükségleten felül, másutt mindenütt bevitelre van szükség. Leginkább termesztik a búzát, s ezt is a legnagyobb mértékben déli Ausztráliában. Kukoriczát is sokat termesztnek. Krumplit legtöbbit új déli Walesben. A kertészet még igen alacsony fokon áll. Gyümölcsöt termelnek ott, hol az éghajlat kedvező reá. Új déli Walesben sok narancs terem, ugyanitt, valamint Viktoriában és déli Ausztráliában szőlőműveléssel is foglalkoznak. A két első gyarmatban dohánytermesztéssel is foglalkoznak, bár a külföldi dohányhoz olcsón jutnak. A halászat régebbi jelentőségéből sokat veszített s igen alá hanyatlott.

A gyári és kézműipar nem fejlődhetett ki még a gyarmatokban, s a szükségelt cikkeket Európából viszik be, de a gyári ipar némely ágai, mint p. o. a sörfőzés, szappankészítés, szivargyártás szép fejlődésnek indultak. A hajógyártás kezd jelentőségre emelkedni, s a legjobb hajók a Sydney gyárakból kerülnek ki.

Kereskedelme a legújabb időben bámulatraméltó virágzásra emelkedett. A bevitel értéke 35 millió fontot, a kivitelé 36 millió fontot képviselt. A gyarmatok jövedelme $9\frac{1}{2}$ millió font sterlingre rugott 1873-ban.

Oly összeg ez, mely India ki- és bevitelének nem sokkal áll utána, s Anglia gyarmatai közül e tekintetben egyik sem múlja felül Ausztráliát. A gyarmatoknak egymással való kereskedelme részint a közlekedési eszközök elégtelensége, részint a rossz utak miatt jelentéktelen. Általában az utak igen rossz karban vannak Ausztráliában. Nevezetes pályák: a déli pálya új déli Walesben, mely Sydney-ből dél-nyugati irányban halad, s már Goulburn-ig járnak rajta; a nyugati pálya, mely Sydney-ből indul ki, s nyugati irányban a kék hegyeken keresztül van vezetve s Bathurst-ig készen van. Viktoriában fontos pálya az, mely Melbourneból indul ki, s a Murray folyóig ér (éjszakai pálya). Fontos az is, mely Melbourne-t Geelonggal és Ballarattal köti össze. Déli Ausztráliában az adelaide-kapunda. A kész vasutak hossza 1873-ban tett 320 mfdet, a készülöben levöké pedig 350 mfdet.

Ezek a kereskedelem fő közvetítői, melyekhez járulnak a főbb kereskedelmi helyek (Melbourne, Geelong, Brisbane, Adelaide) közt közlekedő gőzösök. Kiviteli czikkei: gyapjú, fagygyú, ló, arany, réz, ólom, szén, búza, liszt, fa. Beviteliek: gyári és kézműipar-czikkék. Mind a beviteli, mind a kiviteli czikkékre nézve legélénkebb a forgalom Angliával s ennek gyarmataival, melyekkel mintegy kicserélik áruikat. Élénk közlekedés áll fenn Chinával, Vitivel és Caledoniával is.

Az egyes gyarmatok egészen és teljesen függetlenek egymástól. Megkísértették ugyan köztük 1863-ban a conföderatiót létesíteni, de ezen törekvés nem sikerült. Minden gyarmat élén egy helytartó áll, kit az angol kormány nevez ki, mellé egy végrehajtó tanács van rendelve, melynek tagjait a kormány nevezi ki. A törvényhozó hatalom két kamrából áll. A pártok közt heves küzdelem szokott kifejlődni, miniszter-krízis igen gyakori. Közigazgatásuk s törvénykezésük megegyez az anyaországéval. Említettem, hogy a gyarmatok pénzügyileg kedvező helyzetben vannak. Fő jövedelmüket az állami fekvő birtokok s a vámok szolgáltatják. Vámot fizetnek mindazon szeszáruktól, melyek nagyobb mennyiségben fogyasztatnak, minők kávé, bor, sör, thea, opium stb. Jelentékeny jövedelmet hoznak a távirdák, posták és a vasutak. Mindamellett, hogy a gyarmatok bevétele évről évre nagyobbodik, kölcsön felvételére is volt szükség vasuti és más gyümölcsöző befektetésekre. A gyarmatok állami adóssága 1873-ban 31.754,671 font sterlinget tett. Roppant mértékben szaporították újabb időben a távirdákat. Az egész szárazföldön keresztül éjszakai irányban, körülbelől azon a vonalon, melyen Stuart először jutott a Carpentaria öböljéig a telegrafhuzal fel van állítva. Ennek hosszában állandó telepek támadtak, melyek kiindulási pontokul szolgálnak nyugati Ausztrália ismeretlen vidékeinek kikutatására. A távíró-sodronyok hossza az 1873. évben 4100 mfdet tett. Ausztrália a földrészekkel postagőzösök által áll összeköttetésben. Minden hónapban indul innét hajó Európába, s Európából is minden hónapban indul hajó Ausztráliába.

A szárazföld lakóinak számát a legújabb számítások 1.700,000-re teszik. Vallási tekintetben a lakosság fele az anglikán egyházhoz tartozik, $\frac{1}{4}$ -e pedig katolikus. Vannak azután mindenféle protest. kisebb felekezetek, u. m. skót-presbyterianusok, Wesleyanusok, német lutheránusok, independensek, baptisták, unitáriusok és zsidók. Legszámosabban vannak az apróbb felekezetek között a presbyterianusok és wesleyanusok. Ezen adatokból is látszik, hogy

Ausztráliában tökéletes vallásszabadság uralkodik. Államegyházat nem ismernek. Az oktatásügyre általában véve nagy gondot fordítanak, egyre-másra szaporítják az iskolákat, de a sok áldozat mellett is sok még a tennivaló, mert igen jelentékeny azoknak száma, kik iskolázatlanul nőnek fel. Az állam által gyámolított népiskolákon kívül felekezetek és egyesek is tartanak fenn népiskolákat, és pedig ezeknek száma igen jelentékeny. Vannak azután gymnasiumok, vagy u. n. Grammar-schools-ok, s egyetem Sydneyben és Melbourne-ben az angol egyetemek mintájára berendezve. Általában annyit el kell ismernünk az ausztráliai gyarmatokról, hogy az anyagi érdekekről való gondoskodás mellett a szellemieket sem hanyagolják el. Különösen a nagyobb városok kezdik felkarolni a művészetet, s az irodalom is fejlődésnek indul. Vannak jól szerkesztett lapok, tudományos intézetek és társulatok állottak s állanak elő, melyek közt leghíresebb a melbourne-i.

Nemzetiségi tekintetben a lakosok túlnyomólag angolok, skótok és irek. Németek mintegy 10,000-en lehetnek. Nagy számmal vannak chinaiak is, kik itt, valamint mindenütt, a hol lábukat megvethetik meggazdagodnak, s azután innét visszatérnek hazájukba, a miért is épen nem szívesen látott vendégek. Az őslakók számát mintegy 50,000-re teszik.

Ausztrália benszüllött lakói testi jellegükre nézve egy egészen külön emberfajtat képeznek. Sötétveres, némely vidéken fekete, néhol pedig barnás bőrszín, göndőrfekete hajzat, apró, mélyen ülő élénk szemek, keskeny s hosszúdad koponyaalkat, felső részével hátradőlt, alsó részével a szemöld felett kidudorodó homlok, töben keskeny, de alá felé szélesbedő lapos orr, idomtalan nagy száj, vastag, rövid nyak, egészséges, szép fehér fogak általános megismertető jegyei az ausztráliai benszüllött lakóknak. Termetükre nézve általában véve középmagasságúak mondhatók, s csak ritkán lehet köztük találni 6 lábnál magasabb és 5 lábnál alacsonyabb embert.

Testük mindenütt dús hajzattal van borítva s egészben véve jól termett, csak karjaik és lábszáraik soványok és vékonyak. Testi erőre nézve nagy különbség van az egyes vidékek lakói között a szerént, a mint magukat jobban vagy rosszabbul táplálhatják. A partokon és a hegyek közt lakók sokkal szebb testalkatúak, izmaik jóval fejlettebbek s általában véve csinosabb külsejűek; míg a földrész bellebb eső vidékein lakók sokkal gyengébb testalkattal bírnak, soványabbak és idomtalanabb külsejűek.

Ennek egyik okát abban kell keresni hogy a partvidéki lakó, valamint a hegyi benszülött nép sokkal jobban táplálkozik, mint a sivatag belvidék lakója:

Amazok ugyanis bőviben vannak a hálnak és a vadnak, míg a szegény belföldi nép csak ritkán jut tápláló eledelhez, s többnyire növényekkel tengeti nyomorult életét. A legjobb testalkatuaknak s legerőteljesebbeknek mondják a Queensland partvidékén lakó törzseket.

Nyelvük a világ többi népeinek nyelvétől egészen elüt, s tömérdek sok dialectusra oszlik, minek oka kétségkívül az, hogy az egyes törzsek igen ritkán érintkeznek egymással. A szójárás oly sokféle s oly annyira eltérő egyik a másiktól, hogy az egymástól alig 200 angol méfere lakó benszülöttek csak nagy nehezen értik meg egymást. Beszéli Beckler tudós, hogy az ő feketéjük, ki a Darling mellékéről való volt, a Wonaminta Crcek melléki benszülöttek nyelvét csak hiányosan tudta érteni; pedig az utóbbi vidék, mely Ausztrália belsejében fekszik, alig 100 méfere van a Darlingtól. A Moreton öböl vidékéről való ember pedig, ki velük járt s az ottaniak nyelvét folyékonyan beszélte egy szót sem értett belőle. Az ausztráliai nyelv hangzására nézve nem kellemes. A gondolati tárgyak jelelésére szolgáló szavakban igen szegény, ellenben gazdag az érzékelhető tárgyakat jelelő kifejezésekben. Nyelvtani alakokban igen gazdag. Esetvégzete 4-el van több, mint a latinnak, az egyes és többesszám mellett dualisa is van. Igeidőkben oly gazdag, mint a latin, van dualis száma is, a 3. személyben 3 nemi ragja, a cselekvő-; szenvedő alakon kívül reflexiv-, reciprocal-, determinativ és continuativ formája.

Szellemi tehetségeikről különbözőleg ítélnék az utazók és természettudósok. Sokan a világ legbarbárabb népének tartják őket, a kik nemcsak hogy semmit nem tanultak azon idő alatt, mióta a szárazföld gyarmatosított, sőt még azzal a képességgel sem bírnak, a mely méltóvá tenné őket arra, hogy embereknek neveztessenek. Mások s köztük Darwin is kedvezőbben ítélnék felőlük s nemcsak nem állítják őket egy sorba az orangutánokkal, hanem több u. n. barbár népeknek határozottan fölibük helyezik őket. Véleményünk szerint, akkor ítélünk rólunk igazságosan, ha tekintetbe vesszük azt, hogy ők a többi földrésztől merőben elszigetelt continens lakói, kik miután e földrész csak a 17. század első évében fedeztetett fel s csak 1788 óta gyarmatosított, a művelt világgal későn jöttek érintkezésbe; minél fogva mint

magukra hagyatott emberek nem fejthették ki lelki képességeiket. Ha ennek ellenében azt az ellenvetést teszik némelyek, hogy az angolokkal való érintkezés óta sem látszik meg rajtuk a civilizáció hatása, erre meg azt lehet felelni, hogy az épen nem a tehetség hiányának róható fel, hanem nagy részben annak a durva bánásmódnak tulajdonítható, melyet a művelt angolok e szegény vad emberekkel szemben tanusítottak. Annyit bátran el lehet mondani róluk, hogy a természettől, nem a legközönségesebb lelki adománnyal vannak meg áldva. Tanuskodnak erről meséik, regéik, s tanuskodik az a körülmény, hogy mindenféle gépies munkákra sikerrel, alkalmazhatók s általában véve a mindennapi élet körébe vágó munka s foglalkozásokban ügyeseknek s használhatóknak bizonyultak be. Ezt bizonyítja különösen az a körülmény hogy bármely nyelvet könnyen és gyorsan megtanulnak, hogy fegyvereiket és szerszámaikat ügyesen kezelik. Hogy sok korlátolt tehetségű is van köztük, az bizonyos, de az ellenkezőre is számos példát lehet felhozni s volt reá eset a 40-es évek elején, hogy a Sydney-College-ben benszülött nyerte el az első jutalmat.

Jellemző vonásaik a jószívűség és barátságosság; az európaiak iránt azonban ellenséges indulattal viseltetnek, mert a legnagyobb fokú bizalmatlansággal vannak eltelve irántuk. Ez az oka annak is, hogy ezekkel szemben hallgatók és tartózkodók. Kegyetlenség egyáltalán nem sajátja az ausztráliai benszülötteknek. Ellenségeikre dárdát vetnek, vagy buzogánnyal leütik őket, de hogy azoknak kínzásában gyönyörködnének, azt nem állítják róluk az utazók. Ellenséges érzelmeiket el tudják takarni s rögtöni bosszúállás nem tulajdonuk; de a vett sérelmet sem tudják feledni s ha kedvező alkalom kínálkozik reá, mindenkor készek a visszatorlásra. A törzs iránt, melyhez tartoznak, szeretet köti őket. Egymás irányában bizalmasok és békések, de ezen érzelmeiket gyakran épen a legvadabb indulatokkal cserélik fel s barátból hirtelen válnak ellenséggé. Utazók állítják, hogy a szeretet, melylyel övéik s különösen gyermekeik és szülők iránt viseltetnek valami megragadó, s olyan alakban és példákban nyilatkozik náluk, milyenre a civilizált embereknél sem mindig akadunk. A leggyengédebb módon ápolják előregedett szülőiket s ha menni nem tudnak, hátukra veszik s úgy hordozzák őket ide s tova.

Vallásuk egészen fejlettlen állapotban van. Erről azonban igen nehéz valami biztosat tudni, mert a hittérítők adatai oly annyira ellenmondásban állanak egymással, hogy azok közt el-

igazodni nem lehet. Hisznek jó és rossz szellemet, jó és rossz istent, am azt Koyannak, másutt Peiamei-nek nevezik s azt hiszik róla, hogy az égben lakik s mindent ő teremtett; azért Mahmam-murok azaz mindenek atyja a neve. Peiameiről azt hisz egy törzs, hogy messze keleten egy szigeten lakik s halakat eszik. Hitregegek közt szerepel az özönvízről szóló monda is. A földet kezdetben sötétség borította, mignem Pupperimbul, a föld azon korbéli lakóinak egyike a napot teremtette. Az akkori emberek későbbben csillagokul rakattak az égre s mint szellemek megjelennek különböző alakokban s az emberekre befolyást gyakorolnak. Vannak egyes törzseknél a keresztyén mythosokhoz hasonló hitregék. A holdat a nap férjének tartják némely törzsek, melyet ez minden új hold alkalmával meggyilkol. A gonoszság istenét Potoyan-nak nevezik, a ki gyermekeket eszik. Vannak azután minden vidéknek szellemei, hazajáró lelkei, melyek éjjel vizik végbe gonosz munkájokat. Hogy ezeken kívül a babonás képzeteknek egész özönével találkozunk náluk, azt mondanunk sem szükséges. Az üstökösök megjelenése szeréntük is valami rendkívüli eseményt, vést, háborút jelent. Az éji madár huhogása hallt. A fényes köveket szent dolgoknak tartják, melyeket csak a varázslóknak szabad érinteni. Cultuszuk nincs, azonban némely barlangokat szent helyekül tartanak. Papjaik sincsenek, hanem vannak köztük varázslók, kiknek feladatuk a gonosz szellemek kiengesztelése s azok ártalmatlanná tétele. E mellett gyógyítással s jóvendöléssel is foglalkoznak. A varázslók teendői közé tartozik: az orrfalakat átlukasztani, az ifjak előfogait kiütni, a leányok balkeze kis ujjának két tagját lemetszeni. Ezekhez pótlólag, még csak azt jegyzem meg, hogy a lélekvándorlás hite is el van terjedve köztük s azt hiszik, hogy lelkeik a halál után fehér emberekbe vándorolnak át. E hit azonban csak a fehérekkel való ismeretség óta fejlődhetett ki köztük. Megkísérlették őket megnyerni a keresztyénségnek, de igen csekély eredménye lett az ez irányban tett fáradozásoknak. Ép oly sikertelennek bizonyult minden lépés, mellyel őket a civilisationak akarták megnyerni. « Ugyan mi jót tanulhatnának a mi gyermekeink ti tőletek?» kérdé egykor egy benszülött az európaiktól, s e rövid kérdésben súlyos, de sok tekintetben igaz vád, foglaltatik a nemes angol nemzet ellen. Nyakukra vitték a deportált gonosztevőket s ezek elterjesztették köztük az erkölcstelenséget, iszágosságot s a legundokabb nyavalyákat. A gyarmatosok is cseppel sem voltak különbek a fegyenczeknél. Valódi kannibalismust folytattak ellenük,

nejeiket rabolták el s minden kigondolható módon kesergették őket. Vadászatokat rendeztek ellenük, csupa kedvtelésből lelövöldözték őket s fejeiket diadalmi jelvényekül elfogadó termükben állították ki. Ily bánásmód mellett csoda-e ha nem lehetett őket megnyerni az Ausztráliában erkölcsileg elvadult európaiak civilisatiójának?

Említettük felebb, hogy az ausztráliai benszülöttek több törzsre oszlanak. E törzsek egészen függetlenek egymástól s egymással csak néha-néha jönnek békés érintkezésbe s akkor is csak ritkán válnak meg egymástól, mint jó barátok. Mindegyik törzsnek meg van a maga vidéke, melyet sajátjául ismer és tart s ezen belől az egyes családoké, melyeknél azonban nehéz meghatározni, hogy birtokukhoz való joguk miben áll és meddig terjed; bár azt állítják, hogy az ilyen magán birtokokon mások csak bizonyos megszorítással vadászhatnak. Csak az idegen törzsekkel szemben beszélhetünk inkább megállapított határokról, melyet ha valamely törzs vagy annak bármely tagja átlép vagy megsért, casus belli-nek tekintetik. Az egyes törzsfőnökök ebbeli hatalmukat s a törzsre való befolyásukat nem annyira annak köszönhetik, mintha a törzs egy ily intézmény szükségét érezné, mint inkább az ily egyének személyes előnyei iránt való meghódolásnak, vagy vérszomjas természetüktől való félelemnek. Az, ki a fegyvert legügyesebben kezeli, vagy a ki a harcban felülmulja társait, bebizonnyította arravalóságát, hogy törzsfőnök lehessen. Elébb mondtam, hogy a különböző törzsek ritkán ugyan, de mégis érintkeznek egymással, az ily érintkezéseknek vagy az szokott czélul szolgálni, hogy egyik törzs a másiktól jobb fegyvereket vagy eszközöket szerezzen, mint a minőket ők tudnak készíteni, vagy pedig valami multság, leggyakrabban kénguru-vadászat.

Szóljunk most az ausztráliaiak családi viszonyairól. A gyermeket az anyák csak akkor választják el, ha már futni tud, sőt némely vidéken 4—5—6 esztendőskorokban. Az egész nevelés abban áll, hogy megtanítják azokra a mesterségekre és ügyességekre, melyek által életét fentarthatja. A figyermek az ember-sorba csak bizonyos szertartások kiállása után vétetnek fei, mely abból áll, hogy metsző fogaikat kiütik, bőrüket a karon, vállon, vagy a lábszár felső részén bemetszik és befestik. Ezek után felvannak jogositva részt venni a férfiak társaságában s multságaikban s ha tetszik meg is házasodhatnak; bár ez utóbbira — Browne szerint — csak akkor léphetnek, ha már teljesen kinőtt a szakáluk. Náluk tehát nemcsak külső diszül szolgál a szakáll,

hanem a legbecsesebb portékák egyike, mely a valódi férfiúi jogok egyik legnevezetesebbikének gyakorlatára adja meg a képesítvényt. Szerencsés ott az a férfi, a kinek nagy testi ereje van, vagy más személyes előnyök által kitűnik társai közül, mert az fiatal és szép leányt kap feleségül, még pedig annyit, a mennyit csak el tud tartani; míg a ki ily előnyökkel nem dicsekedhetik, ott lehet a szakála, azért csak olyan leánnyal kénytelen beérni, a milyent kap. Egyébiránt ne irigyeljük dolgukat azoknak az ausztráliai fiatal embereknek, mert azok az ausztráliai szépségek nem oly szépek ám, mint a milyeneknek mi gondoljuk őket. Browne, kinek módjában volt őket szemügyre venni, egyáltalában nem tartja őket igézőknek. Szeretném — így szól ő — ha kedvezőbbet irhatnék róluk. Rendesen kicsinyek s tagjaik ijesztően soványok s ha ragyogó szemeik nem volnának, közülök a legtöbbet inkább gondolnák mumia-vázoknak, mint élőlényeknek. A házassulandó vagy eljegyzés által tesz szert feleségre, a mi néha már a gyermekkorban megtörténik s az így eljegyzett kis leány a völegény családjához tartozik, néha pedig a szülői háznál marad, míg egészen kifejlődik, — vagy pedig idegen törzsből rabolja feleségét. Az egybekelés szertartás nélkül szokott végbemenni, melynek megtörténte után az új menyecskét beveszik az asszonyok sorába szertartás mellett, mely abból áll, hogy a bal kis ujjából két tagot levágnak. Házi életünkben az asszony gondján fordul meg minden, az ő tiszte végezni minden házi teendőt, a gunyhó készítés az ő dolga, a gyermekekkel való bajlódás s vándorlás alkalmával azok czipelése s általában véve a dolog nehezebb vége, mind ő reá néz. A férj feleségével durván bánik, — valóságos rabszolgájának tartja. Evéskor az étel javát ő eszi el, mi alatt a nő illő távolban hallgatagon ül s a maradékkal kénytelen beérni. És ők e lenézést, durva bánásmódot békével türik, megadják magukat a sorsnak, a nélkül, hogy a kölcsön visszadására gondolnának. Sőt a férfiak közt előforduló csetepaték alkalmával a nő mindig férjének fogja pártját s szóval és tettel küzd férje oldala mellett. Mint anyákról azt állítják róluk az utazók, hogy nagyon szeretik gyermekeiket s ha meghal gyermekük leirhatatlan fájdalmat éreznek szívükben, sőt vannak rá példák, hogy az anyák megholt gyermekük hulláját több napokig hordják magukkal. Ily érzelmekkel azután bajos összeegyeztetni azon szokásukat, hogy gyermeküket, ha táplálni nem tudják, vagy ha több születik, mint a mennyit kívántak, vagy ha az fehér apá-

tól származik, — megölik. Olyankor is megölik a gyermeket, ha anyja elhal, vagy ha meg nem ölik elevenen temetik el.

Eledelükben az ausztráliaiak nem válogatnak. Megesznek mindent, mit kapnak. Táplálékuk: kéngurú, hal, tengeri kutya, emu, opossum, madártojás, kígyó, béka, egér, különféle gyümölcs s a legundokabb férgek; sőt földet is esznek bizonyos reszelt gyökérrel öszekeverve. Vadászsákmányuk nagy részéhez az élőfákra való mászás által juthatnak. S a ki tanuja volt annak, miként kúsznak fel az emberek az ágatlan gummi fákra, az a legnagyobb bámulattal telik el ügyességük iránt. Az állat a mi után a gummifákra' felmásznak az opossum, s minthogy a gummifa külső bőre oly puha, hogy pusztá körömmel is be lehet metszeni, az opossum nyomai meglátszanak rajta, úgyhogy a gyakorlott szemű benszülött többnyire meg tudja mondani, hogy a vad fenn van-e fán vagy nincs? Legfőbb táplálékukat azonban a vadászat és a halászat szolgáltatja. A nyári hónapok alatt a tengerpartokon halásznak s ha a tenger dőglött bálnát vet ki a partra, van akkor lakzi, — öszszegyűlnek s vigan lakmároznak. Tél közeledtekor a szárazföld belsejébe vonulnak, hol az erdők által védve vannak a partokat látogató szélvészektől. S minthogy a kéngurú is, mely legkedvenczebb eledelük ilyenkor a bellebb eső vidékekre húzódik, hihető, hogy ez is gyakorol befolyást rájuk, hogy a belsőbb vidékekre vándoroljanak.

Minthogy az ausztráliai törzsek — csaknem kivétel nélkül — ide s tova vándorolnak, lakhelyeik készítésére kevés helyütt fordítanak gondot. Némely vidéken barlangokban huzzák meg magukat vagy lyukat ásnak a földbe vagy pedig méhkaszhoz hasonló gunyhókat készítenek, melyeken oly alacsony bejárást hagynak, hogy csaknem úgy kell rajta bemászni. Ez oltalmazza őket meleg és hideg ellen. Nyílása előtt tüzet raknak s maguk kéngurú bőrből burkolózva a kunyhóban lakoznak. Helyel-közzel azonban kényelmes gunyhókat is készítenek, melyek elég tágasak s fonva vannak és jó fedéllel vannak ellátva; a szárazföld északi és északnyugoti részeiben pedig p. o. a Coburg félszigeten és a Carpentaria öböl mellett egészen jól épült lakokat is lehet találni agyaggal betapaszolva s jó tetővel fedve s oly téreseket, hogy több család elfér bennük.

Ruhát a legtöbb vidéken nem viselnek, hanem egészen fedetlenül járnak; legfeljebb egy rövid előkötőt hordanak. A délibb vidékeken azonban a hűvösebb évszak ideje alatt kénguru, vagy opossum bőrből készült köpönyeget szoktak hordani mind a

nők mind a férfiak; a nők ezen kívül egy általvetőt is viselnek hátukon, melyet szíjjal a mellükhöz erősítenek s ebben hordozzák kis gyermeküket s mindenféle czókmókjaikat. Ugyanezt a köpenyt használják a nagy esőzések alkalmával, különben pedig semminemű ruhát meg nem szivelnek magukon és csak éjjel bujnak be a köpönyegükbe, hogy az éjszakai hűvös levegőtől s a nagy harmattól magukat megóvhassák. Valami övfélét is hordanak, melylyel a gyomrot át szokták szorítani, hogy az éhséget ne érezzék.

Fegyvereik s szerszámaik nagyon kezdetlegesek. Legtöbb fegyvereik: 1., a bumerang, mintegy 3 lábnyi hosszú, fából csinált, félhold alakú készítmény. Ha ügyes kézben van, veszélyes fegyver; 2., a hajító dárda. Ennek több fajtája van. Az, a mit az ellenség ellen használnak, 9—12' hosszú, nyele fából van, a hegye pedig éles kőből, mely a nyélhez van erősítve; a vadászatra használt dárda ennél rövidebb; halászatra használt dárda végében pedig kénguru fogak vannak. Szerszámaik: a fejsze és a bárd melyek leginkább kőből vannak készítve s fa nyélbe ütve. Kés gyanánt éles csontot használnak, tü helyet csontszálkákat, melyen lyuk van fúrva.

Érdemesnek tartom megemlíteni s elősorolni azokat az eszközöket s cziczomázási módokat, melyekkel magukat szépíteni vélik. A testnek bemetszését, hosszabban, vagy rövidebben, mélyebben, vagy kevésbé mélyen a test egyik ékességének tartják. A bemetszést éles kővel vagy kagylóval viszik végbe s a vért meghagyják rajta száradni s ezzel készen van a hegjegy. Néha különösen ha mélyebb bemetszést akarnak testükön tenni, egyszerre nem is sikerül a műtét, mert a nagy fájdalmat, melylyel ilyen műtét jár, nem bírja ki mindenki: Ilyen esetben bevárják, míg a seb beheged s azután újra hozzáfognak az operatiohoz. A nők leginkább hátukon és mellükön a férfiak a vállukon, karjaikon vagy a lábszár felső részén viselik ezeket a díszjegyeket. Szokásban van náluk a test befestése is, még pedig fehérre, sárgára, vörösre vagy feketére. A fekete szín szent szín, ezzel a legtöbb vidéken a halottakat szokták befesteni. A fehér színt a háború színének tartják nyugoton és északon, délen pedig ez a gyásznak a színe. Egyébiránt a színnek jelentésére nézve nagy eltérés uralkodik a különböző törzsek között. Frisurájukra is nagy gondot fordítanak. Hajukat vagy apró fűrtökben viselik, vagy pedig fűből készült kötővel csomóba fogják össze. Hajékul virágokat, emu tollat, kakadu tollat, vagy dingo

farkat viselnek. Hajkenőcsül zsirral kevert agyagot használnak. Orrdíszüll tollakat, csontot, vagy fabotocskákat viselnek, melyeket az orrfalakon dugnak keresztül. Egész testüket leginkább zsirral vegyített vörös agyaggal szokták befesteni.

Mulatságot is tartanak néha-néha a benszülöttek, s ilyenkor énekelni és tánczolni szoktak. Dalaik közt vannak olyanok, melyekre tánczolni is lehet, s ezek közt ismét olyanok, melyekre több tánczot is el lehet járni. Dalt sokat tudnak, s az idegeneket is hamar eltanulják, bár az európaiak dalait nem tartják szépnek. Zeneszereket csak ritka vidéken lehet találni, s azok is szörnyű primitív alkotásúak. Így p. o. használnak bambusnádból készített fuvolát s opossum bőrből készült dobot. Tánczolni leginkább csak a férfiak szoktak, az asszony-népség pedig nézéssel vagy dalolással vesz benne részt. A tánczok közt különbséget szoktak tenni, vannak ugyanis vallásos, hadi és mulató tánczaik. Megemlítjük itt két legnevezetesebb tánczukat a corroberrit és a kénguru-tánczot. A corroberrit szemtanúk állítása szerint legjobban hasonlít a ballettánczhoz, a kénguru-táncz pedig abban különbözik a corroberritől, hogy egy férfi a kéngurut utánozva, ugrálva a tánczosok közé megy, erre a tánczot abbahagyják, s a társaságból valaki a vad üldözésére indul, s a két egyén a kénguru-vadászat módját adja elő, melynek végeztével tovább folytatják a tánczot.

A kénguru-vadászat szintén kedvencz foglalkozásuk a benszülötteknek. Leginkább tó közelében történik, hol sok kénguru tartózkodik. A vadászok nagy kört foglalnak el messze a tótól. Eleinte meglehetősen távolban állnak egymáshoz, majd lassanként szűkebb lesz a kör a mint a tóhoz közelednek, miközben orditoznak s dárdáikat és a vamerákat verik össze. A kéngurukat a zaj a kör közepére kergeti, hol mindenfelől vadászok által vannak körülkerítve. Hiába próbálnak menekülni, — a sikertelen erőlködés folytán egy részük elesik, a többi pedig a víz felé menekül, hol üldözőiknek zsákmányul esnek. Ezen mulatságokon kívül regékkel, mesékkel s elbeszélésekkel töltik idejüket. A régi hősokról, óriási kigyókról, csodaállatokról különösen estéknként szeretnek beszélni.

Végre a halottak eltakarítása körüli szokásaik közül említünk meg annyit, hogy némely vidéken, mint épen éjszaki Ausztráliában is eltemetik a halottat s fölibe sírhalmot emelnek, másutt horgas fákra keresztbe tesznek egy vagy több fát, s kéreg közé téve a holt testét, felteszik e keresztbe tett fákra s füvel és sással betakarják. Vannak vidékek, hol elégetik a halottakat s

hamvaikat megőrzik. Legközelebbi rokonai meleg hamút hintenek fejükre vagy összekarczolják képüket. A férfiak levájják szakállukat vagy befestik a mellüket. A halott nevét azontúl nem szokják többé említeni. Ennyit Ausztrália benszülötteiről, a kik napról-napra fogynak, pusztulnak, kevesbednek részint vidékeiknek állati és növényi táplálékokban való szegénysége, részint a fehérektől eltanúlt iszákosság s az ezektől átszármazott nyavalyák következtében. S közel az idő, midőn a világ végkipusztulásukról fog értesülni.

LAKY DÁNIEL.

K ö n y v é s z e t .

Die Höhlen und die Ureinwohner Europas. E cím alatt jelent meg Lipcsében Boyd Dawkins »Cave-hunting« című munkája német fordításban. Boyd Dawkins, Manchesterben a geológia tanára, régóta fáradhatatlan szorgalommal foglalkozik a barlangok s a bennök találtató állati és emberi maradványok tanulmányozásával. Nagybritannia, Franciaország és más országok barlangjait nagy részben maga vizsgálta meg, de könyvében nemcsak saját kutatásainak eredményeit közli, hanem azt is megemlíti, a mit mások Német-, Olasz-, Spanyolország, Belgium stb. barlangjaiban felkutattak. Elsőben rövid átpillantást ad a barlangok kikutatásának történelméről. A régibb időben az emberek bizonyos félelemmel és tisztelettel tekintették a barlangokat, de a 16. és 17. században az »ebur fossile« (ásatag elefántcsont) különösen hatásos gyógyszernek tartott sokféle betegségek ellen, s e balvélemény következtében Német- és Magyarország különböző barlangjaiban keresték és találták az ásatag elefántcsontot. Tudományos szempontból csak 1774 és 1804 óta kezdék a barlangokat megvizsgálni és leírni; s nagy jelentőséget geológiai és történelmi tekintetben csak a legújabb időben mutatták megoly buzgó bűvárok mint Boyd Dawkins.

Megismertetvén általában a barlangok természeti viszonyait elsőben azokat a barlangokat írja le, melyek még a történelmi időben is emberek lakásául szolgáltak. Azután azokat a barlangokat ismerteti meg, melyeket a vas, és bronz korszakban használtak az emberek. Vannak továbbá barlangok, melyekben az újabb és regibb kőkorszakról való állati és emberi maradványokat és készítményeket találnak. A legrégebb állati és emberi maradványok és készítmények a barlangok azon földrétegeiben for-

dulnak elő, melyeket a geologusok a pleistocén korszakhoz számítanak.

E helyen csak azon eredményeket akarom közleni, melyekre Boyd Dawkins a barlangokban talált maradványok tanulmányozása következtén a történelem előtti időben Európában élt emberfajok tekintetében jutott.

A legrégebb földrétegek, melyekben emberi maradványok és készítmények találtak, a pleistocén korszakba valók. Régebbi kőzetekben eddigelé emberi nyomokat nem találtak. Európában tehát az ember a pleistocén korszakban jelent meg, a barlangi medve, mammut, bölény, óriási gim, rhinoceros, megarhinus, gyapjasszörű orrszarvú, machorodus latitens, rézszarvas stb. társaságában. Időjárástában Európa természeti és különösen égálji viszonyai nagyon megváltoztak, s a palaeolithi népek azon változások alatt kivesztek, egyetlen maradékaik az eszki mók. Hogy azon ősrégi népek lelki és testi tekintetben alacsonyabb fokon, vagy az állatokhoz közelebb álltak volna, mint számos mostanában élő vad népek, arra semmi bizonyítékunk nincsen. A nyomok, melyeket maguk után hagytak, semmi felvilágosítást sem adnak arra nézve, hogy vajjon helyes vagy helytelen-e Darwin fejlődési elmélete.

Egyébiránt itt csak arról van szó, hogy Európában mikor jelentek meg az első emberek, nem pedig arról, hogy általán véve az emberi nem kezdete micsoda korba nyúlik fel? Az emberiség kezdetét nem Európában, hanem a forró öv alatt s alkalmasint Ázsiában kell keresnünk. . .

A pleistocén korszak alatt Franciaországban, Belgium- Németország- és Angliában éltek emberek, kik a földművelést nem ismerve csak durva kőszközöket használtak és vadászatból meg halászatból éltek.

A későbbi korszakban más népek terjedtek el Európában, azok a barlangokat nemcsak lakásul, hanem temetkezési helyül is használták. Már csiszolt kőszközöket használtak. A barlangokban talált maradványaikból következtethetjük, hogy azok részint hosszúfejű (dolichocephal) és kis termetű, részint rövid vagyis széles fejű (brachicefal) és nagy termetű emberek voltak. Ezek közül úgy látszik a hosszúfejű faj a régebbi, a rövidfejű pedig a fiatalabb. Azon régebbi emberfaj maradvékait vagy rokonait a mai baszkokban találja Boyd Dawkins, kik Európa nagy részét szállták vala meg. Azon neolith baszkféle népségek származékait Anglia, Irország, Franciaország és Belgium mostani lakosainak

egy részében még felismerhetjük; azok t. i. a kis termetű, barna és fekete hajú emberek, kik nagyon különböznek a szöke, magas termetű és halványszínű emberektől.

A bronz korszakban, úgy látszik, az emberek ritkán használták a barlangokat. De a történelmi korszakban Anglia és Wales barlangjai menedékkül szolgáltak a briteknek, kik a római uralkodás megszűnte után az angolok, szászok, piktek és skótok ellen nem tudták magukat megvédeni.

Cenni Generali intorno ad un viaggio nella Bassa Albania (Epiro) ed a Tripoli di Barberia da Guido Cora. Ily cím alatt közli Guido Cora 1874. szeptember havától 1875. januárig Albániában és Tripolisban tett utazásáról általános észrevételeit. A munka, mely a vázlatos benyomást és tapasztalatokat magában foglalja, Turinban jelent meg a szerzőnek kiadásában nagy negyed alakban fényes kiállítással és egy térképpel, mely szerzőnek utvonaltát tünteti fel. A munka Musztafa Aszim pasának Tripolis kormányzójának van ajánlva. E vázlatos műben szerző csak számot akar adni utazása alatt tett legfőbb tapasztalatairól és földrajzi tanulmányairól; az utazás részletes és tudományos feldolgozása szerzőnek Cosmos című földrajzi folyóiratában fog napvilágot látni. Két részben fogja utazásának élményeit közölni; az első fog szólni Albániáról, a második Tripolisról. Egy harmadik tanulmányt, melyben a szerző Brindisit fogja részletesen ismertetni, a megjelent két rész után fog szerző közzétenni.

A most megjelent mű a következő fejezetre van osztva. I. Alsó-Albániára vonatkozó földrajzi művek; itt különösen Kiepert és Lehnert térképeit ismertetni, II. Utazása célja, mely Albániának háromszögellési tervezetét képezte. III. Brindisitől Valonáig, ebben tanulmányt ad Brindisi hydro- és ethnographiai viszonyairól. IV. Valonától Beratig, a tenger felett 1910 meter magas Kuduszi hegy megmászását s Amantia romjainak megmászását írja le. V. Lumi Beratit kikutatása, mit előtte még senkisésem eszközölt VI. Erszекből Janinán át Korfuba, Ismerteti Janinát és a janinai tavat s az Albánia partjain eszközölt hydrographiai munkákat. VII. A Stugara hegyek északi esése. VIII. Janinából Prevezába. IX. Kirándulás Tripolisba és visszatérés Olaszországba. Maltán át tette meg a szerző útját egy hosszú és sok kellemetlenséggel egybekötött tengeri uton. X. Utazási térképére tett észrevételeit és megjegyzéseit közli az utolsó fejezetben. E térképét szerző maga rajzolta a jelenlegi földrajzi helyzetek alapján 1:4.000,000 mértékben. A mű ára két olasz lira.

E—i. B—a.

FÖLDRAJZI TÁRSULATOK.

Magyar földrajzi társulat.

A magyar földrajzi társulat február hó 9-én dr. Hunfalvy János elnöklete alatt tartott felolvasó ülésén Onódy Bertalan tartott felolvasást közép-ázsiai útjáról, mely a Közleményekben egész terjedelmében fog megjelenni. Az ethnographiai, földrajzi és természetrajzi adatokban érdekes és tanulságos felolvasás nagy közönséget vonzott az ülésre. Felolvasását érdekesebbé tette azzal, hogy annak végén a magával hozott különböző tárgyakat mutatta be és magyarázta meg a közönségnek. A bemutatott tárgyak között kiváló érdekűek az ipar és termények mezejéről bemutatott czikkek, a selymek és ruhaneműek, melyeknek némely darabjait ajándékképpen kapta, másokat Orenburgban, Khivában és más helyeken vásárolt; a pénznemekből egész gyűjteményt hozott magával az apró paráktól fel a legnagyobb tömegű ezüst pénzig, melynek feltűnő csolnak alakja van. A termények közül bemutatta a szeszszektut fát, mely ott pár év alatt felnő és a puszták megbecsülhetetlen fűtő anyaga. Hozott magával kitűnő handsárokot, kardokat és késeket, valódi damaskusi pengéket. Képviselve voltak a hozott tárgyak között az ott lakó népek szellemi termékei is, mennyiben könyveket és irásokat is mutatott be. A könyvek közt van a Sahname képekkel illusztrálva, egy két kötetes orvosi könyv, a korán és más művek. A hozott tárgyak legnagyobb részét a muzeumnak ajándékozta s ezek becses adalékok lesznek a keleti ethnographiai tárgyak között; a könyveket és írásmintákat a magyar tudományos akadémiának adta: magának csak azon tárgyakat tartotta meg, melyekhez emlék van kötve. Az érdekes felolvasás $\frac{1}{2}$ 6-kor kezdődött s a zsufolásig megtelt terem közönsége élénk érdeklődéssel hallgatta végig a $\frac{1}{2}$ 8-ig tartott felolvasást s a tárgyak magyarázatát, mely szintén másfél órát vett igénybe.

A magyarországi Kárpát-egyesület

márczius hó 15-dikén tartott választmányi ülésén a következő ügyek intéztettek el. Elnök jelentette, hogy az évkönyvet a király és a királyné ő felsége, úgyszintén a koronaherczeg ő fensége kegyesen elfogadták, s a király ő felsége az egyesület céljaira ujabban 200 frtot adományozott, mely adományért az egyesület elnöke személyesen mondott köszönetet. A Tátra térkép készülöben van, azonban a Kalauz ez évben közbejött akadályok miatt meg nem jelenhetik. Az elnök jelenti, hogy az idei közgyűlésre Tátraüredre jönni szándékozó egyleti tagok részére a magyarországi összes vaspályákon való árleszállítás tárgyában még pedig július 28-ától aug. 16-ikáig terjedő időre (a közgyűlés aug.6-án lesz) a közlekedési miniszteriumnál az egyesület kérvényét átnyújtotta s ennek kedvező elintézése bizton várható.

Az egyesületi jelvények végleges megállapítása egy háromtagú bizottságra bízott.

Pénztárnoki kimutatás szerint az egyesületi vagyon fel nem használható tökében 2292 frt 74 krt, felhasználható összegben pedig 926 frt 75 krt tesz. Az egyesületi tagokhoz azon kérelem intéztetik, hogy tagdíjaikat mielőbb befizessék. Cornides Dániel jelenti, hogy a zöld tónál felállítandó menház építése május havában megkezdetik. A felkai völgyben tervezett menedékházra nézve abban történt megállapodás, hogy miután erre a közgyűlés által engedélyezett 300 forintnyi összeg nem elegendő, ennek felépítésére nézve az egyesület a tátrafüredi fürdő birtokosait és a fürdő vendégek egyesületét fogja anyagi hozzájárulásra felhívni. A Rózsa menház és a kis karpataki kút kijavításának foganatosításával az egyesületi pénztárnok bízott meg. A Párisból érkezett kitüntető okmány örvendetes tudomásul vétetik s a kiállításban résztvett tagoknak köszönet szavaztatott.

Az angol királyi földrajzi társulat.

A társulat február 28-án Londonban a szokott időben a Burlington kertben Rawlinson H. elnöklete alatt tartotta ülését. Az elnök tudatja a társulattal, hogy ujabban még semmi biztos hírt sem kapott Cameron hadnagyról; aggályát fejezi ki az iránt, hogy a Cameron hadnagy hazaszállítására Loandába küldött Serious nevű hajó aligha későn nem érkezik meg oda. A hajó csak január 15-én hagyta el Ascension szigetét, s csak

február hó végén fog Loandába érkezhetni; Cameron pedig már a hó közepén szándékozott onnan elutazni.

Markham M., a társulat titkára felolvassa Ney Elias közlését, melyben Khinába való kirándulásáról értesíti a társulatot. Ney pár év előtt a londoni földrajzi társulatnál arany érmet kapott egy igen hosszú és veszedelmes utazásáért, melyet mint teljesen magára hagyott utazó vitt véghez.

Markham felolvassa az Afghanisztáni társulatnak Lynch ezredes munkája nyomán készült közleményét, mely Ázsiának két legfontosabb útját írja le, melyek a hindosztani angol birtok között levő nagy határhegységekbe vezetnek. E közlemény nagybecsű historiai, földirati és régiségtani adatokat közöl Afghanisztánról.

A Times of India közleménye szerint a khilati ügyeket sir W. Merewetherre ruházták. Remélik, hogy a kormány rövid időn elmozdítja a khant és elfoglalandja területét. Nuruden, menguli lázadó főnök, ki a khan ellen sok lázadást szított, egy összeütközésben megöletett. A khan vezére, Atta Mohammed megsebesített, testvére pedig megöletett. A karavánok útjai nagyon veszélyesek, és a pasani kereskedők beszüntették a kereskedelmi cikkeknek Khoraszanba való szállítását.

Schreider ezredes, Aden kormányzója, ki a Briton nevű állami gőzösön titkos küldetésben járt, visszatért Adenbe. Hirlik, hogy Szokotora szigetnek átvétele iránt alkudozott s foglalóul 6000 dollárt fizetett volna. Szind határszéli törzsei között a véres összeütközések még folyvást tartanak. —E.

A párisi földrajzi társulat.

Február 2-án tartott ülésén Malte-Brun elnökölt. Elnök bejelenti két tag halálát, az egyik Larabit, a másik Beaumier, mogadori francia konsul. Beaumier 30 évet töltött Marokkóban, s Afrikának ezen részét legjobban ismerte korunk szakfőrfiai között. Beaumier több ízben utazta be a marokkoi partvidéket, s mindannyiszor érdekes és becses adatokat tett közzé e vidékről. A társulat sajnálatát fejezte ki e munkás tag halála felett.

A társulat tudomásul veszi Wagner H. értesítését, hogy a Mercator-féle projectióban nagy néma térképeket készített, melyeket a társulatnak is felajánl megvétel végett.

Afrika keleti széléről megnyugtató híreket kapott a társulat Gordon őrnagytól, kit Linant de Bellefondsnak a silluk által történt megöletése folytán semmi veszély sem ért. Gordon a

Laido és Düffi közötti vidéket járta be, s levelében arról közöl részletes adatokat.

Leopold Hugo gróf érdekes adatokat közöl a társulattal Amerikának a khinaiak által történt felfedezéséről.

Éjszaki Afrikából Largeau levelét mutatja be Duveyrier a társulatnak, melyben az utazó részletesen leírja Ghadameszbe tett útját.

Laval, a francia fényképészeti társulat alelnöke felkéri a társulatot, hogy a május hóban Párisban tartandó fénykép-kiállítást támogassa. A fényképészeti társulat ezen átiratában nagyon kiemeli a fényképezés fontosságát és nagy horderejét a földrajz terén történendő munkálatokban.

Paquier tanár érdekes közleményben közöl adatokat Marco Polonak Pamir vidékén tett utazásáról a XIII. században.

—r—

Az orosz császári földrajzi társulatnak

január 14-dikén tartott közgyűlésén Szemenof, alelnök elnökölt. A társaság asztalára le vannak téve a lefolyt évben a társulat által kiadott munkák, és pedig: Oroszország népismeri térképe, Rittichtől, a Poliakof által szerkesztett általános földirat évkönyvének 5-ik kötete, s ugyanennek a művek Rikatsef által szerkesztett 6-ik kötete; a kaukazi osztály évkönyveinek 11-ik kötete, Gamazof által szerkesztve, s végül Riga kereskedelméről közzétett jelentés.

Az ülés a múlt évről szóló jelentés felolvasásával nyitott meg. A társulatot nagy veszteség érte halottjaiban. Meghalt Tsefkin, ki az oroszországi bányákról írt érdekes műveket; Voronof, ki kétszer nyert érdemdíjat statisztikai munkálataiért, Kropotof, ki a népismeri terén szerzett érdemeket; Kovalevszky, Uszlar báró, Timkaszký, ki Khinában utazott.

Majd számot ad a jelentés a társulat költségén tett utazásokról; az Amu Darja körüli munkálatok bevégzéséhez közelednek. Egy évig tettek ott meteorológiai megfigyeléseket.

A társulat 1875-ben célba vette Sziberia nivellirozását. E nagy munka 3 év előtt vette kezdetét, s ez évben fog befejezteni.

A társulat érdekelve volt Sziberia hajózható útjainak felkutatásában is.

Tsekanofszky a Lena torkolatában utazott; Miklukho-Maklaï folytatta útját keletnek távoli vidékein; nagy küzdelmek és nehéz

fáradalmakkal Malacca félszigetbe ért, s ott érdekes anyagot gyűjtött az antropologia és népisme köréből.

Az asztalon levő munkákon kívül a társulat még több művek kiadásához is hozzájárult, melyek részben önálló vállalatok, részint támogatások. Számot adnak az 1875-iki párisi földrajzi kiállításról és a congressusról. A Konstantin-féle érdemjelt a statisztikai bizottság ajánlatára, Strelbitzkynek ítelték oda »Oroszország felszínének kiszámítása« című műveért. A Lütke F. gróf érdemjelét Andrejefnek ítelték oda »Ladoga tava« című művéért. Az apróbb érdemjelek száma igen nagy, s a kitüntetett írók mind oroszországi tárgyú munkákkal nyerték meg azokat.

A szokott választás megejtése után tiszteletbeli tagokul megválasztottak: báró Richthofen, Hochstetter, dr. Fan, Quatrefages.

— E.

Vegyes közlemények.

Cameron vállalata egyedül áll a maga nemében. A világ történetben ez az első eset, hogy európai utazó az egyenlítői Afrikát keletől nyugatig bejárta. De Cameron ennél is többet tett; a 3000 mértföldnyi út csak egy része nagy művének. Olyan mérvű tudományos észleleteket tett, melyek őt a gyakorlati geographusok között első helyre sorozzák, bejárta a nagy Tanganyika tó déli részét, megfejtette a Kongó folyásának rejtvényét s megállapította a Kongó és Zambezi közötti folyamvidéket. 1872-ik év december havában hagyta el Cameron Angolországot, s ez idő alatt vitte végbe nagy művét. E rendkívüli férfiú életrajzi adatait időszerű lesz itt felemlíteni. Született 1844-ben s 1857-ben lépvén a tengerészetbe, csak 28 éves volt, midőn Zanzibarban Sir Bartle Freretől utasítást kapott s a livingstoni keleti parti vállalat parancsnokságát átvette. Az ifjú hadnagy már első fellépésével megmutatta, hogy a vállalatra felette alkalmas. Cameronnak ezen útjában annyi akadálylyal kellett küzdenie, mennyivel még addig egy sem nézett szembe. A láz, mely minden utitársát megtámadta, őt is leverte lábairól s azon felül még szembajjal is kellett küzdenie.

Utitársai közül Murphy hadnagy visszatért, Dillon az égaljnak és szenvedéseinek áldozatául esett, s így Cameron magában maradt. Udsidsiben magához vette a Livingston által készített

és ott hagyott térképet, Unyanyembe felé tartott s onnan nyugatnak irányzá lépteit november 11-én 1863-ban. Egy teljesen ismeretlen vidéken át utazott s 1874. február 21-én a Tanganyika tó partjaihoz ért. Livingstone mappáját visszaküldte Zanzibárba s feladatának első részét ezzel megoldotta. Ezenfelül neki is nagyszerű felfedezéseket sikerült végrehajtani. A Tanganyika tóról Cameron azt az adatot szerezte meg, hogy az 2755 lábbal fekszik a tenger felszíne felett. 1874. márcz. havában csónakra szállt s a tó déli részét körülhajózáván, felfedezte a Lukuga nevű nagy folyót. Cameron úgy találta, hogy a Lukuga a Luabába szakad a Luwera és Kamorondó összefolyása felett. 1874. máj. 19-én küldötte Cameron utolsó leveleit Zanzibarba és Udsidsiből megindult nyugati irányban nagy útjára. A Cameron által átkutatott vidéken részben Livingstone, Magyar László és Graça tettek utazásokat; de ő mindezeknek utazásait egyesítette.

Udsidsiből elindulva augusztusban a Nyangve mellett a Luabához a Livingstone által beutazott vidék legszélsőbb pontjához ért. E pontot Livingstone által hibásan meghatározva találta; az csak 1400 lábnyira emelkedik a tenger felszíne fölé, mi által a Nilussal való összeköttetésének véleménye elesik. Cameron így folytatva útját, felismerte a Lualaba és Kongo azonos voltát. Nyangvetől való előhaladása volt útjának legnehezebb része. A bennlakók mindenütt akadályozták a felfedező útjában. Urua tartományon át utazva, ő az első, ki e tartományról tüzetesebb és megbízható adatokat közölt. Cameron 1874. októbertől 1875. februárig maradt Urua tartományban. Itt sok becses adatnak jutott birtokába a Kongó vizét és mellékfolyóit illetőleg. Egy új, Kaszszali nevű tavat is fedezett fel, melyen át foly a Lualaba és egy Mõhoya nevűt, melynek partjain falvak vannak. Katanga kerület a Lualaba és Lufira között fekszik. Cameron a felső Kongó vidékéről teljesen megbízható adatokat fog közölhetni.

Cameron több rendbeli akadályok után Alvis nevű mullattól kísérvé Kilembéből Benguelába ment.

Sok folyamon át Sa-Kilembébe (Magyar Lászlónál Sa-Kilem) utazott, melyet szeptemberben ért el s innen Benguelába ment.

Cameron vázlatosan bemutatott útjának részletei csak később fognak köztudomásra jutni, mikor útjának fáradalmi után haza érve, élményeit maga fogja leírni. Tudományos kutatásainak becsé igen nagy. Az egész távolság, melyet Zanzibartól Bengueláig tett 2953 mértföldet tesz. Ezen útjában 85 állomáson pihent meg és 706 megfigyelést tett, 4718 aneroid mérést eszközölt. Cameron

— mint írja — útjának sikere fölött nagyobb örömet érezne, ha barátja Dillon életben maradt volna.

Ha minden utazó úgy teljesítené munkáját mint Cameron, mondja a Geogr. Mag., akkor kevés kivánni való maradna hátra.

E.

A Duna mérése. Horváth Ignác műegyetemi tanár mártius hó 9-ikétől kezdve majdnem a hó végeig a Duna sebességének meghatározására tett kísérleteket. E kísérletek célja egy rész tudományos érdekű, az t. i., hogy legnagyobb pontossággal és részletességgel tanulmányoztassanak azon törvények, melyek szerint a víz általában a folyamokban mozog. A másik cél különösen gyakorlati fontossággal bír s abban áll, hogy meghatározassék, vajjon mily nagy vízmennyiséget hordoz a Duna ily rendkívül magas vízállás mellett; s ezzel kapcsolatban az, hogy adatokat lehessen szolgáltatni arra nézve, mily elvek szerint kell a Duna szabályozásnál ezentúl eljárni, s esetleg szükséges-e az eddigi szabályozási terveket módosítani, vagy változtatni.

Nagy folyamokon az eféle kísérletek roppant költséggel járnak s eddig még igen ritkán eszközöltettek. Ezelőtt mintegy öt évvel történt ilyen kísérlet a Missisipin, azonban az akkori műszerek még sokkal tökéletlenebbek voltak, hogysem pontos eredményt lehetett volna elérni. Horváth kísérleteit terjedelemben és az eszközök tökéletessége folytán nagy subtilitással végzi. A kísérletek a Duna-gőzhajózási társulat kezdeményezése folytán történnek. Az experimentatio költségei tetemesek s ezeket (a kísérletek befejezéséig több mint 20,000 forintot) kizárólag a gőzhajózási társulat fedezi. De azonkívül a kormány is támogatja a kísérlettevők működését, így pl. az országos táviradintézet a szükséges gépeket rendelkezésükre bocsátotta. A kísérletek egy e célra szerkesztett hajón történnek. E hajó egy remorqueurhez van csatolva, mely azt feljebb-alább vontatja. A kísérletek lényege a következő: A hajót beállítják a Dunának egy bizonyos keresztaszélyébe; hogy azt pontosan lehessen eszközölni, a partokon négy mérnök áll s a hajó minden megállapodásánál meghatározza annak fekvését, ezenkívül a hajón van egy sextans, melylyel a hajón levők szintén meghatározzák azon pontot, a hol állanak. A mint ez megtörtént, hozzálátnak az azon ponton folyó víz sebességének meghatározásához. Az erre szolgáló készülékek közül legnevezetesebb az Amsler-féle sebességmérő. E műszer egy hengerből áll, mely két csavarszárnnyal van ellátva (mint a csavar-gözös evező csavara); a mint a henger a víz alá merül, azonnal

forgásba jön, e forgás gyorsasága változhatatlan összefüggésben van a víz folyási sebességével. A forgás fogaskerekek segítségével fokiven járó mutatókra vitetik át, melyekről azt időről időre le lehet olvasni.

A leolvasás végett azonban a műszert ki kell emelni a vízből s ez gátolná az észlelés folytonosságát. Azért az Amsler-féle készülék egy villanyoszloppal van összeköttetésben, mely minden századik fordulásnál bezáródik s egy egész távol eső kis kabinban jegyzi fel a fordulások számát. A számos egy célra szolgáló műszerek, melyekkel az észlelés történik, arra valók, hogy egymást ellenőrizték.

El van látva a hajó a legpontosabb chronometerekkel, anemometerrel; mert a szél erejét is be kell vonni a számításba, s egyáltalán minden szükséges készülékkel. Az észleleteket azonnal feljegyzik s e jegyzetek nyomán Horváth tanár felfogja dolgozni észleleteinek eredményét.

A dunai torkolat kereskedelméről az Österreichische Monatschrift für den Orient következő adatokat közöl:

	1865-ben:	hajó:	tonna:
Görögország		1·178	-- 157·998
Olaszország		254	— 65·415
Angolország		213	— 64·155
Osztrák-Magyarország		210	— 55·361
Törökország		470	— 40·626
Oroszország		146	— 16·075
Franciaország.		40	— 12·823
1870-ben:			
Olaszország		374	— 159·076
Angolország		366	— 136·482
Görögország		724	— 110·471
Osztrák-Magyarország		223	— 86·377
Törökország		549	— 42·376
Franciaország.		42	— 16·081
Oroszország		79	— 12·291
1875-ben:			
Angolország		340	— 259·750
Görögország		426	— 79·754
Osztrák-Magyarország		116	— 49·529
Törökország		589	— 48·345
Franciaország.		36	— 25·564

	1875-ben :	hajó :	tonna :
Oroszország		77 —	16·949
Olaszország		57 —	16·551

A mint e kimutatásból látszik Angolország nagy haladást tett a dunai kereskedelemben is s majdnem egészen magához ragadta azt. A vitorlás hajók helyét 1865 óta a gőzösök vették át. 1875-ben a gőzösök csak 52,664 tonnát, a vitorlás hajók 389, 565 tonnát szállítottak; 1870-ben az összes tonnasúly 600,970-re rugott, melyből 469,321 tonna esett a vitorlásokra, és 131,449 tonna a gőzösökre; 1875-ben szállítottak összesen 531,735 tonnát, melyből a gőzösökre 355,070, a vitorlásokra csak 166,665 tonna esik.

E szerint 1865 óta a gőzhajók kétszer annyi tonnát szállítottak mint a vitorlás hajók. —i.—

London népessége. London népessége az újabb statistikai összeszámlálás alapján 3 millió és 489,400 lelket számlál; ha e számhoz hozzáadjuk a külső környezetnek 800,000 lakóját, kik a fővárosi póstai és rendőri hatóság alá tartoznak, akkor az angol főváros összes lakosságát 4 millióra lehet tenni. London a lefolyt évben 80 ezer lélekkel szaporodott részben beköltözés részben születési növedék által. A többi angol városok népessége következő: Liverpool 521,000, Manchester 496,000. Birmingham 371,000, Leeds Sheffield külön-külön 100,000 lélek.

E—r.

Ceylon, gyöngyhalászat. Ceylon sziget hajdan híres volt drágaköveiről; de már jó ideje, hogy ott sem gyémántot, sem rubint, sem gránátot, sem topázt nem találnak, vagy ha találnak is, az oly kevés, hogy szót sem érdemel. A gyöngyhalászat szintén elvesztette egykori jelentőségét; hajdan egy-egy évben a kihalászott nemesgyöngy értéke 4 millió frankra is rúgott; most tizedrészét sem teszi; még 2—300 hajó szokott a gyöngyhalászatban résztvenni, mindegyik hajón egyremásra 23 ember van, kik közül 10 buvár. — A főszemély nem a kapitány, nem is a buvárok főnöke; hanem a czápák varázslója. E hatalmas halandó jelenléte nélkül egy buvár sem merne a tengerbe bocsátkozni. A ceyloni kormány jól tudja azt, s itt helyén van megmondani, hogy maga a kormány zsákmányoltatja ki a gyöngykalókat a mennyiben azokat egészben vagy részben haszonbérbe nem adja.

A bűbájos mester kuruzsolásai által felbátorított buvár félelem nélkül beugrik a tengerbe a maga hálójával; rendesen egy perczig víz alatt marad s felmerül egy rakás kagylóval, melyek

száma 50 és 200 között változik. E mesterségével naponként 10—12 frankot keres, mert a kihalászott kagylók egy negyedében részesül, az egy napon egy buvár által felszedett kagylók értéke pedig egyremásra 40 frank.

A kagylókat apró halmazokra osztják fel gondosan, s e halmazokat azután elárverezik. Ez árverés valóságos sorsjáték, mert sok kagylóban a legparányibb gyöngy sem található. A buvárok babonája szerint azon kagylókban van gyöngy, melyek a tenger fenekétől felszállnak akkor, mikor eső esik, hogy egy csep esőt elnyeljenek, mely azután gyöngygyé válik.

Egyik oka annak, hogy a gyöngyhalászat oly bizonytalan az, hogy a gyöngykagyló kiköltözik. Ismeretes dolog, hogy időről időre ott hagyja a kondacsii öblöt s azután kisebb nagyobb időközök mulva ismét visszatér oda; de az időközök hossza ismeretlen. Azt sem tudják micsoda idő alatt fejlődik ki teljesen a gyöngy, némelyek három, mások hét esztendőt állítanak.

E—r.

Largeau utazásáról Ghadameszbe újabb hírek érkeztek az Explorateurhoz. Largeau és utitársa Say sürgönyöket küldtek Biszkrából a nevezett lapnak. Ghadameszből Tuggurtig 30 napi utazás volt szükséges. A sürgönyöket Tuggurtból az ottani aga Si-Mohamed-ben-Drisz küldötte Biszkrába. Largeau csak annyit sürgönyözött, hogy megérkezett és karaván fog onnan menni Algirba. Say sürgönye terjedelmesebb és következőleg szól: »Januar 5-én érkeztünk Ghadameszbe. Utunk kivételesen jó volt és a fogadtatás felülmulta reményünket. Husz teve megrakodva elefánt csonttal megy Tripoliszba. El-Hadsi-el-Attija, a legvállalkozóbb ghadameszi kereskedő 500 tevével érkezett meg Rhatból. Ghadamesz mintegy húsz összekötő pontot tudna alapítani s közvetlen összeköttetésbe akar lépni Algirral, a mi megtízszerezné kereskedelmét. Szerencsétlenségünkre azonban a tripoliszi kormány féltékeny a verseny iránt s nem fogna kitérni útjából.«

A mint ebből látszik vállalata, hogy Közép-Afrikával összeköttetésbe hozza Franciaországot, sikerülni fog. Largeaunak Ghadamesz felé tett vállalata sikerülvén, most ugyanezt a feladatot tűzte ki magának In-szalahba. Ha ez a feladata is sikerül, akkor Algir és Közép-Afrika kereskedelmi összeköttetésének akadályai teljesen le vannak győzve, s Franciaország előtt nyitva áll a gazdag Szudan. Hogy ez a feladat teljesen sikerüljön az Explorateur felhívja az egész francia sajtót, hogy Largeau vállalatának elősegítésére aláírásokat eszközöljön. —di.

Az orientalisták nemzetközi kongressusa ez évben Szent-Pétervárott tartja harmadik ülését. Az orosz szervező bizottság közétette már az ülés tárgysorozatát. Az ülés szeptember 1-én kezdi meg ülés szakát s tart tíz napig. A kongressus tárgyai első sorban oroszországi Ázsiát érdeklik. Az erre vonatkozó tárgyakat négy ülésben hozzák szönyegre. Az első ülés Sziberiával a második az orosz területű Közép-Ázsiával, a harmadik a Kaukazzal, a negyedik a Kaukazuson túl fekvő országokkal, Georgiával és Örményországgal fog foglalkozni. Az ezt követő három ülésen a kongressus Ázsiának többi részeit fogja tárgyalni három csoportban és pedig: keleti Turkesztán, Tibet, Mongolország, Mandsuria, Koria és a tulajdonképeni Khina és Japán egy csoportban, India a Gangesen innen és túl, Afghanistan, Persia és az indo-khinai archipelagus a második csoportba lesznek beosztva; a harmadik felkarolja Törökországot, ide értve Arábiát és Egyiptomot. A két ülésszakon át tárgyalta ügyek felölik a kartografiát, ethnografiát, a nyelvészetet, történelmet és az illető országok irodalomtörténetét. A két ülésen a keleti népek archeológiáját és érmészetét, vallási és bölcsészeti rendszereit fogják tárgyalni.

A kongressus keretéből a politikai és vallási fejtegetések, a modern kereskedelmi és közigazgatási viszonyok tárgyalása ki lesznek zárva; a kongressus tisztán tudományos irányban fog haladni.

Az orientalisták nemzetközi kongressusának biztosául Magyarország és a Dunai fejedelemségek számára az orosz rendező bizottság Vámbéry Armin urat, társulatunk érdemes alalnökét választotta meg és kérte fel e tisztség elvállalására.

—i.

Német expedíció az éjszaki sarkhoz. A német éjszaksarki társulat 1876-dik év nyarán egy expedíciót szervez, melynek feladata lesz éjszaki Szibériának vidékét tanulmányozni s készülleteket tenni egy 1877-ben a császári kincstár költségén tendő északsarki expedícióra. Az 1866-iki expedíciónak tagjai lesznek Brehm és Finsch, ismert természetbuvarak, Waldbourg. Zeil gróf, Würtembergből, mely utóbbi saját költségén és kedvéből akarja az északi sarkot kikutatni.

—e.

Olaszország és Japán. A japáni kereskedelemben Olaszország az ötödik helyet foglalja el Angolország, Khina, Egyesült-Államok, Francia- és Németország után. Az angolok kereskedelmi üzlete a japánokkal évenként 10 millió yenre rúg; a franciaiké negyedfél millióra rúg; a lefolyt hat hóban az olasz bevi-

tel növekedett, 11,138 yenre nőtt, a kiviteli cikkek értéke Japánból Olaszországba 108,172 yenre hágott. J. B. után. E.

Kréta sziget. Minthogy közelebbről megint szó volt arról, hogy Kandia vagy Kréta szigetén lázadás van készülöben, időszerű e szigetre vonatkozó legújabb adatokat közzé tenni.

Krétának van 227,9²/₄ lakója, kik közül 134,400 görög, 93,126 török és arab 345 zsidó. A közigazgatásban 609 hivatalnak működik: 400 mohammedan, 204 görög és 5 más vallású. A helyőrség áll 8 zászlóalj sorkatonaságból és 3 zászlóalj tüzérségből; de az utóbbi hónapokban ez állomány felét Herczegovinába szállították. A rendőrség áll 5 zászlóaljból, összesen 2500 emberből, kik között 110 a tisztek száma. Van rajta összesen 42,000 ház, 1553 gunyhó és 395 olajsajtó. A sziget jövedelme az utolsó évben 3,517,500 frankra rugott, a kiadások 3.337,500 frankot tettek. A vám 771,750 fr. jövedelmezett; a jövedelem több része a tizedből és a rendkívüli járulékokból folyt be. —E.

Zanzibar. A zanzibari szultán Baxter tudornak egy levelet írt, melyben köszönetét fejezi ki Victoria királynőnek és az angol kormánynak, hogy az Egyiptommal folytatott háborúban részt vett. Szajjid-Bargas-ben-Zaid elhatározta nagy áldozatokkal hatni arra, hogy államában a rabszolgakereskedést megszüntesse. A fejedelemnek költségvetésében évi 2.500,000 frank szerepelt mint a kereskedelmi cikkből folyó jövedelem. A fejedelem, kinek csak szűk jövedelmi forrásai vannak éveken át kénytelen várni, míg a jövedelem más oldalról befoly. Az angol hajókon érkező árucikkek közül csak 5% jövedelme van, mégis ő kénytelen a kikötők, világító tornyok stb. költségeit viselni. Szajjid-Bargas-ben-Zaid nemcsak a tengeri, hanem a szárazföldi rabszolgakereskedést is beszüntette, s e határozatát tavaly kelt rendeletében tudatta alattvalóival. A kormányzók szigorú rendeletet kaptak a kereskedés megszüntetésére. Burton kapitányt, ki most Hindosztánban van, türelmetlenül várják Zanzibarba, hol elő fogja adni a szultánnak az ország jövedelmeinek szaporítására és előnyeinek értékesítésére vonatkozó tanácsait. E—r.

Vázlatok középázsiai utamból.

Midőn múlt év telén a Közép-Ázsiába teendett utazásom iránti szándék ismerőseim tudomására jutott, legtöbbnek feltűnt, sőt különösnek tűnt fel utam iránya, mely kerülve a cultur népeket s égőveink buja növényzetü s természeti szépségeiben gazdag regényes vidékeit, egy oly tartományba czélt vezetni, melyről ez ideig sem a történelem, sem az általok ősmert utazók mondhatni semmi különöst, semmi megragadót fel nem jegyeztek. Ismerőseim megütközésén közbeszúrólag legyen mondvá, éppen nem is csudálkoztam, mert hozzá még tudták, hogy én sem nyelvbuvár, sem őshazánkat kutató, sőt még régész sem vagyok ; tehát nem követem az eddig csakis ez irányokat követő keleti utazóink nyomdokait. Pedig engemet eltekintve a fenn jelzett irány- és czéloktól szinte nyomós indokok vezettek khivai utam megtételére, melyek talán ha nem is szellemi s nem oly nagy szabásúak voltak, mint utazó elődeimé, mind a mellet csak is abból az érzetből fakadtak, abból a honfíui kötelességérzetből: hazámnak használni, használni t. i. az anyagi téren, az Oxus képartján elterülő khivai khánság nagybecsü gazdasági haszon, olaj és gyógynövények magvainak s számos jeles gyümölcs fajainak összegyűjtése s itthon majdan követendett honosítása által. Ez volt az a főczél, mely távol Középázsia megmérhetlen pusztáiba, illetőleg a vad- és vakhitűnek jellemzett népek által lakott Turkesztánba vezetett. De egyszersmind előre feltett czéлом volt ez utam alkalmával Közép-Ázsia föld- és néprajzi viszonyainak lehető beható megfigyelése. A Jaxartes és Oxus, vagy is a Szyr és Amu Deria folyam völgyei, s a Kirgiz sivatag természettani szempontokból való tanulmányozása s részben gyűjtemények eszközlése, csak is mint mellék czél lebegett szemeim előtt.

Hogy ez utóbbi, kizárólag tudományos irányú céljaimat mennyire közelítém meg, mily eredményt értém el a természet rajzi vizsgálódások és gyűjtések terén, erről mint e társulati felolvasások szakkörén kívül eső tárgyakról itt hallgatni kívánok, nem mulasztandván el a gyűjtött anyagok rendszeres feldolgozá-

sával s mint reméllem már a közel jövőben jelentésemet ez ügyben a tek. magy. tudományos akademiához és alkalmilag a m. kir. természettudományi társulathoz, is megtenni és ez által az ez irányban vállalt erkölcsi kötelezettségeim mikénti betöltéséről beszámolni.

Vágy Turkesztánt látni, már több mint egy évtizeddel ezelőtt keletkezett benem, kiváló előszeretettel olvasva az e tartományok leírásait tárgyazó orosz útleírásokat, úgy jeles utazónk Vámbéry Ármin, ez időszerinti társulati alelnökünk utazási munkáját, míg egyrésztől felismertem Khiva, Bokhara és Khokand három khánság természeti kincsekben, különösebben pedig hasznos növények, s nagybecsű terményekben való gazdagságát, melyek közül csak egy némelyeknek is behozatala, s honosítása folytán rendes kultur növényünnké emelése talán milliókkal emelendné nemzeti vagyonosodásunk alaptökéjét. Más részről ama leírások után összehasonlítást téve ama khánságok terményei misége, ama khánságok és hazánk némi égalji, főleg pedig talaji viszonyai közt felettébb nagy hasonlatosságot találtam. Ugyanis ama khánságok karakterisztikus gazdasági növényei szinte a gabna fajok, és hüvelyesek, éppen mint nálunk. Ott van p. o. a buzáknak sok jeles faja: mint a Bokhara budai, tokmakbas budai, kara budai, szüllü: a czirok fajok: mint a dsüggeri stb. a hüvelyes s a mieinknél is kitünőbb ízű főzelék növények közül; a nokhut, más stb. Ama khánságok továbbá ugyanazon gyümölcsökben tünnek ki mint hazánk, t. i. kobakosak családjához tartozókban, a világon legjobb sárگا és görög dinnyékben s a szőlőben. Turkesztan derült egéhez hasonló a magyar ég sokszor rémletes kontinentalis klímája, hol sokszor a forró meleget fagy váltja fel, hol a hőmérő rövid időközök alatt a hő fokokról a fagy pontra száll alá, s viszont oly hirtelen emelkedik. Hasonló némileg a szelek vad ereje, iránya s változása. De hasonló mindenek felett különösen az Oxus vidék talaja, és a magyar alföld talaja a megmérhetlen verőfényes síkság sós és szikes gazdag televény tartalmú futó szélhordásos homok területektől szaggatott felrétegével s kemény iszapos agyagtalajával, mely alkata s minden összes tulajdonai a talajnak ott mint nálunk egy a tenger dagadó hullámaintól megszabadult medenczéjü tenger fenékre mutatnak.

Igy tehát nem csak felismertem Turkesztánnak terményekben gazdagságát, hanem a termények égalj és talaj közt talált hasonlatosságokból következtetve, azon jelesnél jelesb terményeket nálunk is meghonosíthatóknak és haszonnal termelhetőknak

véltem és vélem. Szóval hasznos eredményünek véltem közép-ázsiai utam megtételét úgy közigazgatási mint éppen a talaj és égalj hasonlatosságánál fogva földrajzi szempontból is.

Meg kell azonban itt az igazság érdekében jegyezni, hogy Közép-Ázsiáról, különösen a khivai khánságról való ismereteim szélesbitését, a Vámbéry úr által magával hozott Mollah Iszhák tatárnak köszönhetem, kivel több évi együttlétem alkalmával tett részletes és alapos közlései szellemileg egészen az Oxus vidéki életbe és viszonyokba helyeztek. Ő nekem e tartományról, annak földje, terményei és népszokásairól oly részletes és élethű leírást adott, hogy oda érkeztemkor alig volt előttem valami új, mit képzeletemben már előre ne ismertem volna. De ezenkívül e ritka értelmi tehetségű s fájának az európai művelődésre magas fokú képességét fényesen bebizonyított egyén irányában előismerésemet abból az okból is nyilvánítanom kell, mert az ő vonzó elbeszélései míg egyrésztől utazási vágyamat élénkíték, más részről az ottani vallási és társadalmi szokásokkal gyakorlatilag megismertetvén s nyelvismeretemet is gyarapítván, az ázsiai bensülöttekhez könnyebben simulhattam, rokonszenvüket megnyerhettem s így ismereteimet jobban megszerezhettem.

Uti előkészületeim közt egyik legfőbb fontosságúnak tartottam a beutazandó vidékeken divó nyelv megtanulását; azért az 1875^{5/6}. év telén tarsulati alelnökünkötől Vámbéry urtól elébb magán órák utján, majd később — mint egyetemi magánhagató — sajátítám el a török és dsaggatai nyelvek alapismeretét. Nem akartam más európai turistákhoz hasonló lenni; komolyabb céljaimhoz képest reám nézve nem lehetett kielégítő a tapasztalati főérzékek egyike, a látás által szerezhetett hiányos, egyoldalú ismeret; nekem a halláson alapuló nyelv és beszéd szerzte beható ismeret és körültekintő tájékozás kellett. Hogy előre ekként gondolkodtam és ez irányban képeztem magamat, annak később nagy hasznát is láttam, bátran kimondhatván itt, hogy Közép-Ázsia bensülöttei közt, kik az európai külön nemzetiségekről távol fogalommal sem birnak, kik halálos ellenök: az oroszok, és testvérök a törökön kívül más európai népeket nem ismernek, s kik tehát minden nyelveket nem beszélőt oroszoknak vagyis politikai s vallási ellenségöknek tekintenek s így nemcsak minden érintkezést maguktól elzárnak, hanem mondhatni életükre törő ellenségeiként állanak; az utazás magános utazónak felettébb nehéz, mint kutató és tanulmányozónak pedig teljesen lehetlen.

Szükségelt előkészületeim befejeztével, ellátva birodalmi leg-

főbb kormányunk, továbbá a magyar tudom. akademia s több tudományos egyletek, mint p. o. a m. kir. természettudományi társulat stb. a muzeumi igazgatóság ajánlataival, kiknek mély köszönetemet itt és ezennel a nyilvánosság előtt kifejezhetni ezennel édes kötelességemnek ösmerem, felszerelve magam többnemű hőmérő, egy száraz vagyis aneroid légsulymérő s más egyéb nélkülözhetlen műszerek, hátultöltő jó fegyverzet, tartós meleg ruházat, lóra s tevére felcsatolható többnemű bőröndökkel s más apróbb nélkülözhetlen szerelvényekkel, mult 1875. év június 20-án indultam el Budapestről nagy utamra.

Elöre megállapított s később egész pontossággal meg is tartott útirányom volt: Budapestről kiindulva Rutka, Oderberg, Varsón keresztül, mint első megállapodási hely Sz.-Pétervárra, inne Moszkva, Nizsny-Novgorod, Kazán és Szamarán keresztül az európai és ázsiai orosz birodalmi részek közti határváros: Orenburgba, innen az Ural hegységeken keresztül a már ázsiai kirgizföldi város Orszk, majd innen a kirgiz pusztákon és a Karakum sivatagon keresztül az Aralhoz közel s közvetlen a Szyr-Deria (vagyis a régiék Jaxartese) partján levő Kazalinszk nevű orosz és kirgiz s részben tatár lakojú kis városkán által, a Szyr-Deria folyamon le és az Aral tón keresztül s fel az Oxus (helyi nevén az Amu Deria) torkolatán s magán az Amu Derián a Khiva és Khanka várostól az Amu Deria jobb partján, szemben eső utolsó orosz erőd: Petro Alexandrowszkba, mint harmadik megállapodási helyre, végül az Oxus balpartján fekvő főváros Khivába, mint végmegállapodási pontra. Khivából s Petro Alexandrowszkból haza felé vissza Kazalinszkgig, útirányom az oda utazási útiránytól eltért, t. i. Kazalinszkba az Araltótól mintegy 15 mföldnyi távolban szárazon, a parti irányt követtem, keresztül a Dsuwankum sivatagon. Kazalinszktól tovább haza felé útirányom a már leírttól, európai Oroszországban tett kivétellel sehol el nem tért. Európai Oroszthonban a Volga melléki Szamara várostól kezdve utamat nem Kazan-Nizsni-Moszkva és Sz.-Péterváron keresztül az éjszakibb irányban; hanem délibb irányban Oroszország szívéen: Szyzran, Tula, Szmolenszk, Minszk és Breszten keresztül tettem meg Varsóba. Utam tehát a Vámbéry urétól egész ellenkező irányban történt. Míg ő a Törökbirodalom és Perzsiát keresve a Kaspi tengert érintette, s a déli türkmén pusztákon keresztül hatolt Khivába, én mindenütt az orosz birodalmon, jelesül a kirgiz földön, a Szyr-Derian, Aralon és Amu Derian keresztül éjszokról jöttem Khivába, s sok részben mint p. o.

a Kazalinszktól a Szyr-Derían Aralon és az Oxus Deltáján keresztül, oly téreket s irányt futottam meg, melyet — kivéve talán a világ előtt ösmeretlen érdekű s eredményű valamely orosz utazót — egy európai utazó sem tett meg.

Még talán hazai közönségünk előtt is feltűnő lehet, az oroszok előtt pedig éppen különösnek tűnt fel, hogy a közép-ázsiai három khánság t. i. Khokand, Bokhara és Khiva közt miért épen a khivait, s Taskend és Szamarkand helyett, miért éppen Khivát választottam utazásom végcéljául.

Az oroszok gyakran kérdék: hogy lehet az, hogy én Közép-Ázsiának az európai civilizációját legjobban magába fogadott, legiparosabb, s legtöbb európai által lakott, s már európaiszerű gazdaságot és kertészetet felmutató kormányzék helyi várost, an oroszok boldog Taskendjét s majdan a történelmi emlékekben leggazdagabb Szamarkand városokat kerülve, épen csak az Oxus folyam völgyébe s Khiviába megyek? Mire egyszerűen azt a magyarázatot és indoklást adtam, hogy Khiva általán, de különösebben is a nálunk magyarországiakkal, ugyanaz vagy rokon, honosítható, s így reánk nézve legalkalmasabb termények fajai és válfajaiban minden más középázsiai vidékek felett bővelkedik, sőt azokat felülmúlja; ezenkívül a Kazalinszk Taskend és Szamarkand közti főút, mint egész turkesztáni orosz kormányzóságban egyedüli közlekedési vonal, hol a katonai csapatok rendes szállítása, s melyen keresztül a sok orosz tudósoknak áramlata történik: már annyira járt és ösmeretett, hogy az földrajzi és természetrajzi tekintetben is kevés feljegyezni s ismertetni való újat hagy fenn. Míg ellenben maga Khiva, a khivai khánság, valamint az odavezető különböző utak csak csekély mérvben ismeretesek. Az én útirányom mondhatni még alig ismeretes: tehát előttem mint több újat, s érdekesb feljegyzés- és megfigyelésre méltóbb anyagokat nyújtó, minden egyéb középázsiai helyeknél s irányoknál sokkal érdekesebb, mondhatom egyedüli érdekű volt.

Az eddigiiek előrebocsátásával, melyeket felemlíteni, utazásom keletkezte genezisének megérthetésére szükségesnek véltem, áttérek most már magára utazásomra; annak európai oroszországi részéről a tárgyhalmaz nagyságánál fogva ezúttal hallgatván, szölok csakis Orenburg és az attól kezdve folytatott ázsiai utamról, erről is azonban csak dióhéjba foglalva.

Budapesttől kezdve Orenburg város volt második nagyobb állomásom. Orenburg fekszik Európa és Ázsia határvonalán, az

Éjszaki szélesség 51-ik foka alatt, közvetlen elterülve az Ural folyó jobb partján, tehát még az európai oldalon, egyike úgy csín, mint népesség, kereskedelem és hadászati helyzet tekintetében az orosz birodalom legelsőbb rendű városainak. Lakosainak szám aránya szerint, mely az itt már majdnem állandó katonakéval mintegy 70,000 emelkedik, európai Oroszországban Sz.-Pétervár, Moszkva, Varsó, Odessa, Riga s Tula után, körülbelül az első, tehát 7-ik legnagyobb városnak tehető. Fekvése terjedt és festői, különösen az ázsiai oldalról tekintve meglepő bájos látványt nyújt, egy az Ural folyó feletti magaslaton elterülő tömör palota sorai s karcsú minaretjeivel, melyek halgatagon állanak, hiányozván róluk az imára hívó müezzín, kinék, hogy e falakon mélabús hangjai elhaltak, az orosz uralomnak a tatár lakosság iránti, de csak is e részben való túlszigorának tekinthető; mert minden másban, úgy vallási mint nemzetiségi dolgokban, különben az orosz elég tolerans. A tatár és más mohammedán törzseknek minden egyébben vallásos szertartásaiknak korlátlan gyakorlatát megengedi, a hivatalos és katonai pályákon való előhaladásban a kormány az oroszokkal egyenlően szabad versenytért enged nekik, úgy hogy saját magamnak volt alkalmam a legmagasabb kormány hivatali, tábornoki állásban levő tatár urat ismerhetni, ki különben mindenben megtartá vallása és nemzeties szokásait. A város zömén kívül, melyet egy széles hosszú útca az u. n. főútca választ ketté, s melyen a város majdnem minden nevezetesebb épületei vannak, európaiasan berendezett orosz fűszer, dísz s másnemű kereskedésekkel, éjszakkeleti oldalon fekszik az apróbb házacskákából álló kozák városrész, melynek lakói kivétel nélkül urali kozákok; míg maga a tulajdonképeni város csak mintegy $\frac{2}{3}$ részben bír orosz ajkú lakossággal, a többi egyharmada tatárság. A város több fényes s több emeletű palotákban gazdag, legmonumentalisabb épületei a katonai főgymnasium 4 emeletes, a polgári főgymnasium, a főkormányzói lak, a kormányzósági iroda palotája, a polgári kormányzói lak s annak irodai palotája, egy leánynövelde, az állami pénz és szertári erődszerű épület stb. egy nagy zöld kupolájú mohammedan mecset. Az orosz templomok Moszkva s más városokéhoz hasonlítva említésre alig méltók, továbbá van két nagy vendéglője stb. Van a városnak két nagy-szerű bazárja, az egyik, mely a város főútcájára dül, egy hosszában mintegy 180 öl, szélességében mintegy 90 öl hosszú négyszög alakban épített, két egyenlő részre beosztott udvarú földszintes, magas domború s zöld bádoggal tetőzettel fedett óriás

épület két főbejárattal, alól számlálhatlan apró kereskedői czellákkal, melyek előtt mindkét udvarban egyenlő oszlopcsarnok vezet az egész épület belsejében körül. Ezen czelláknak az utcára semmi nyílások sincs, az ajtók az udvarra nyílnak, ablakai egyiknek sincsenek. Ez apró kereskedési rekeszeket, szobácskákat foglalják el, de csak is az ázsiai kereskedők, azért is neveztetik »Bokharai bazár«-nak. A másik az u. n. cserebazár a városon kívül, ahhoz mintegy 5 verstre, túl az Ural folyón, annak balparti részén fekszik. Építészeti stílyje, alakja, berendezése teljesen hasonló az előbb leírthoz, csakhogy amannál még nagyobb. Igen érdekes a bazárokon a tarka népelet, ez élénk sürgés-forgás az udvarokban, Azsia minden népeiből láthatni itten; van itt főleg képviselve a kirgiz és bokharai, de láthatni khivai és kokániakat, persa sőt khinaiakat is, kiket az ember nemcsak öltözetükről, hanem különösen arczjellegeikről is kezd lassanként felismerni. A már letelepedett kereskedők boltjaikban térdelve, vagy ülve fogadják vevőiket, s elütőleg általán a más európai városokban található mohammedán boltosoktól, az alkut is megtűrik, bár nem lehet mondani, hogy az árakban túlkövetelők lennének.

Mi a társas életét illeti, úgy az oroszok, mint a tatárság közt egyenlően víg, zajos és kedélyes. Az esteli társas összejövetelek a nyári évszakban az Ural melletti dús lombú nyár és éger erdőkben, s illatdús virányokon elterülő nyári lakok, illetőleg sátrak (kibitkák) felette érdekes, s itt az ember teljes mérvben látja gyakorolni a keleti vendégszeretetet.

Orenburg egyike Oroszország legnagyobb főkormányzósági székhelyeinek. Maga a kormányzósági kerület is egyike a legterjedtebbeknek; körülbelül oly nagy mint Magyarország. A főkormányzó, jelenben Krizsanovszki tábornok alatt, ki egyszeremind a czár tábornoki hadsegédje (Generaladjutant), tehát egyikét a legnagyobb orosz katonai rangoknak viseli, ki egyike is az orosz nagyok legnemesebb, emberbarátibb gondolkozású s rendkívül mély műveltségű egyéneinek — még három kormányzó, s két alkormányzó áll, tehát összesen öt. E kormányzók a rendet mindenütt fenntartják, s azon 80,000 rubel rendelkezési alap, mit a czár Krizsanowszky főkormányzónak évenként szabad kézre nyújt, melyből soha egy krajczárig sem köteles számolni, mindenkor rendelkezéséhez képest nemes és közhasznú czélokra: mint utak jókarban tartása, iskolák segélyezése, a főváros t. i. Orenburg szépítése, s szegény tisztak s polgárok özvegyei s árváinak felszegélyzésére fordíttatik. (Ily szabadrendelkezési alapot minden főkor-

mányzó hűz, a turkesztani főkormányzó Kaufman, 120,000 rubelt kap e czímen évenként.)

Orenburgnak legfontosabb azonban katonai és kereskedelmi előkapui minősége. Az Ural hegy és folyó által elválasztott Ázsia szélén, fontos stratégiai ponton feküdve, hadászati tekintetben éjszakkeleten főkulcsa Ázsiának. Az összes ázsiai csapatok, szerelvények, gőzhajók építészeti és erődítvényi szerek mind e városból s városon keresztül vitettek és vitetnek jelenben is az összes ázsiai orosz birodalomba. Itt nyerék a hadcsapatok még felszerelésöket, sőt az ázsiai katonai szolgálatban levő tiszték is most már legtöbbsnyire az orenburgi katonai főgymnasiumban nyerik kiképeztetésöket, mely mondhatni alig hagy valami kívánnivalót hátra. De Orenburg kereskedelmi előkapuja is Ázsiának. Itt nyernek közvetlen cserét az orosz ipartermények: az ércz, különösen a réz nemű gyártmányok, a szörkésztmények, gyapot, cattun szövetek, cukor, üveg s több apró árúk, Ázsiának nyers terményei; mint: bőr és prémmeműek, gyapot, fűszerek s különösen Bokhara nyers selyme és bizarabbnál bizarabb színpompájú és rajzú kitünő minőségű selyem szöveveivel stb. Ázsiából naponként a tevék százaiból álló számtalan karavánok szállítják ide Bokhara s Khiva selymét s nyers gyapotját, finomnál finomabb aszalt gyümölcsöket; míg viszont Európából száz meg száz és ezer ökrös és lovas szekereken hozzák ide a vas és réz, üveg és gyapot gyártmányokat, sőt újabb időben már fényűzési czikkeket, külföldi különösen francia borok nagy tömegét is. Hogy többet ne említsek »Zacho« című orosz cégnek oly fényűzési és díszkereskedése van itt, mely a sz.-péterváriak legtöbbsjével is bátran kiállja a versenyt.

E zajos mozgalmas élénk kereskedelmi élet, s azon jó és barátságos társaságok, melyeket Orenburgban élvezék, a főkormányzónak irányomban való barátságos szivessége s előzékenysége e várost örökre felejthetlenné teszük előttem.

Ezekon kívül a Volga folyam melletti Szyzran és Szamarától jövő s.az épület befejeztéhez közel álló új vasútvonal, mely csak egy része a dél Szibérián és Taskenden keresztül Pesaurig vagyis Indiáig vezetni czélzott nagy vasútvonalnak, mely ez év nyarán már Orenburgig meg is fog nyitattni, Orenburgot közvetlen és egyenes vasúti összeköttetésbe hozandja európai Oroszország szívével, és mint kétségtelen, egy évtized alatt Indiával is, ekkor Orenburg világkereskedelmi várossá leend.

Orenburgból 17 napi ott mulatás után útnak indúltam saját tarantasszomon Orszk és Kazalinszk felé mindenütt váltott posta-

lovakon Orenburgban leginkább azért kelle ily huzamosb ideig maradnom, mert az orosz külügyi miniszteriumnak az ázsiai kormányzókhöz szálló ajánlatatai késtek. Európai Oroszországban t. i. bár több mint egy évvel ezelőtt a postai útiengedély, oroszul: »podorozsnya« rendszer már megszüntetve lett, s közönséges külföldi útlevél mellett bármely idegennek is szabad a járáskeles, de az ázsiai orosz birodalomban most is fennáll az, még pedig oly vas szigorral, hogy Ázsiába europait által sem bocsátanak, sőt oroszot is csak olyat, ki arra a helybeli kormányzótól külön engedélyt nyer. Európai utazó az ázsiai orosz területre s különösen Turkesztánba csak úgy juthat, ha erre a sz.-pétervári külügyi miniszteriumtól különös engedélyt nyert, ez pedig a turkesztáni területre vajmi kevésnek adatik, s előttem csakis Skayler és Mac Gahan élvezék azt. Ezen külügyministeri rendeletek nyiták meg nekem Ázsia kapuját, s ha azok meg nem érkeznek, szepen visszafordulhattam volna száz és száz mértföldeket tett utamból.

Mint említém tehát 17 napi időzés után felszerelve magam 600 drb lancaster tölténnyel, egy pár font jó orosz fekete karaván theával, mely itt életszükségleti czikk, — s mely nélkül úti fáradalmaimat kiállani képes nem is lettem volna — egy csomó füstölt kolbász, sajt és kétszersülttel, thea kanná, csésze és kanállal, egy jó meleg bokharai s gyapottal tömött selyem takaróval, aug. 10-én hajtattam ki örült sebességgel s pokolí kövezet zörgések közt Orenburg »Dvarenckij-Szobranij« (magyarúl: nemcesek köre) című vendéglőjéből. Tarantasszom oly erős szerkezetű volt, hogy a töréstől legkevesbé sem tartottam, hanem inkább féltem a feldüléstől, mivel ez orosz postakocsisok, orosz néven »jemsi k«-ek, nemcsak szélvészékként hajtának, hanem a helyeket sem válogatják, sőt hogy a szekér lendületet nyerjen, s így a felhúzás a lovaknak könnyíttessék, a 30 öles mély szakadások lejtőjén, midőn már annak közepéig lehajtottak még inkább megcsapkodják a lovakat, úgy hogy a fogat gözmozdony sebességgel rohan feltartóztatlanúl lefelé. Hála azonban a teremőnek egyszor sem dültem fel, kikerültem e veszélyt, valamint az utamban fenyegető még másik két veszélyt is, t. i. a Khiva és általán Közép-Ázsiában uralkodó egyiptomi szembetegséget és a turkomannok megrohanását, s éjjel nappal, egy óráközi szünet nélkül, szakadatlan és örült rohamú hajtás mellett, az éjket is folyton szekeren töltve, 5½ napi utazás után megérkeztem az Ural hegység, a kirgiz puszták és a Kara Kum (fekete homok) sivatagon keresztül, az Aral tóhoz közel eső s a Szyr-Deria mellett fekvő orosz kis városkába, Kazalinszkba.

A közlekedés Orenburg és Kazalinszk közt mint említém posta lovakkal történik, s van köztök 51 állomás névszerint: a Nyezsinka kanmizernoj, Wizowszki, Krasznagorszkaja, Girial, Werchneozernaj, Nikolszki, Iljinszki, Podgorni, Gaberlinszki, Chabernu, Orszk, Tokan, Ascsi-butak, Isztemez, Araltübe, Tazdebutak, Szarikamis, Boguszaj, Dandéz, Baskarabutak, Karabutak, Atsiszaj, Tsulukraktisz, Kumszaj, Karaszaj, Kopanyiczke, Szarali, Teren üzak, Kyzyljer, Büzgümir, Irgizgorod (más néven Uralszk erőd) Dsalengats, Akszaj, Dsuvavlinszki, Tűrükli, Dsulusz, Karakuduk, Konsztantinowszki, Dongulukszor (v. Dungurluk), Kulkuduk, Nyikolajewszki, Attekuduk, Akdsulpasz, Szapak, Andreoszky, Kumislibas, Golowszkaj, Bikbauli, Juniszki nevűek, s végül maga Kazalinszk. Ezek közt a legrövidebb állomás Kulkuduk és Nyikolajewszki közt van t. i. 11 werst (egy mértföld = 7 werst), a legtávolibb vagyis leghosszabb Dsuvali és Tűrükli közt van, itt a távolság 40 werst, a többi állomások távolságai ezek közt változnak. Az összes távolság Orenburg és Kazalinszk között 1014 werst, vagyis egy werst híján 145 mértföld, ezt 5 $\frac{1}{2}$ nappal elosztva, naponta megfutottam 26 $\frac{4}{11}$ mértföldet.

Midőn elébb az állomások neveit felsoroltam, az olvasók közül sokan bizonyosan azt hinnék, hogy ez állomások legalább is falvak. E csalódásban azonban nem hagyhatom, mert valamint egy fa nem erdő, úgy egy ház sem falú, már pedig ez állomások, Orszk, Karabutak és Irgizgorod kivételével, melyek közül Orszk mintegy 5000 lakójú város, Karabutak 12 sárházból álló falucska-féle valami, egy század katonaságot rejtegető kis sárerőddel, Irgizgorod pedig daczára, hogy város neve van, egy mintegy 40 házból álló rozzant falucska, egy 4—5 század katonaságú sárerőddel, a többi állomásokat mindenütt, csak egyetlen egy ház képezi, mely egészen új tiszta épület, teljesen elég arra, hogy az utas benne pár perczet, vagy télen talán egy éjet is kitöltsön. Állanak e házak rendesen két szobából, melyek közül egyik a posta főnöké, másika az utazók számára van szánva, egy asztal, pár szék s körül a falon egyszerű bőrrel bevont széles keretekkel bebútorozva. Enni valót találni egy állomáson sem lehet, szeszes italt mérni pedig rendőrileg szigorúan tilos. Tehát ha valaki e hosszú útban éhen veszni nem akar, Orenburg és legkésőbb Orszkban el kell magát látnia kenyér és más valami hideg étkekkel s főleg théával. Gőzölgő szamovárt minden állomáson lehetővé kapni, így az ember e pusztaságokon valódi vendégeskedést is csaphat. A postaház mellett néhol rozzant akol féle is van, hová a rendesen

ménés számra tartott és a szabadban legelésző lócsapatokat netalán rossz időkbén be lehet hajtani. Az állomások — kivéve a »Karakum« sivatagját, hol sehol folyó vagy álló víz nincs — másutt mindennütt vizek partjaira vagy közelébe építvék, hol egyszersmind a Kirgiz föld sovány növényzete mégis jobban díszlik, s így a ménések a házak közelében legelészve, midőn az utas megérkezik, pár kocsis — kik rendesen kirgizek, kevesebb orosz — vágatva vagy szaladva csap a ménés közé s abból a szükséges számú lovakat kiszakítva a tarantaszhoz tereli, s rögtön befogja. Ez oly gyorsan történik, hogy az egész készülődés alig tart 10 percznél tovább, mely időköz alatt a lovak teljesen befogva is vannak. Kivételt szenved csak is az az eset, ha az utas az elébbi állomáson elmulasztott a jemsiknek 20—25 kopek borraivalót adni.

A posta vonalat Orenburgtól Kazalinszkig 3 társulat tartja bérben. Ezek közül az egyiknek vonala Orszkig, a másiké Orszktól Tüürüklüig, a harmadiké Tüürüklütől Kazalinszkig terjed. E társulatok a postai szabadalomért bizonyos bért fizetnek a kormánynak, s ők a részökre járuló bizonyos meghatározott díjakért, melyet ló számra szednek, kötelesek az utazók tova szállítását teljesíteni. E díjak Orenburgtól Orszkig minden egyes darab lótól 3 kopek (egy kopek = 1 1/2 kr.) Orszktól Kazilinszkig 2 1/2 kopek. E díjjakat az utas Orenburgtól Orszkig állomásonként előre, Orszkban egyszerre egész Tüürüklüig előre, Tüürükliben pedig szinte egyszerre és előre egész Kazalinszkig fizeti le, annyi ló után t. i. mennyit a rendörségnél váltott podorozsnyába beírat, vagyis a mennyivel utazni szándékozik.

Az út Orenburgtól — mely természetesen nem csinált kőút — Orszkfelé egész Podgorni állomásig, magaslatok által megszakítottan, legtöbbnyire az Ural folyó völgyén vezet, Podgornitól körülbelül Gaberlinszki állomáson innen mintegy 8 werstig a Konaplanka (magyarul: Kenderfolyó), és azon ponttól Gaberlinszkiig a Guverli folyamocskák partján vezet, gyönyörű szil, nyárnyír, fasóska s vadmegyiligetek közt, melyek közei oly sűrű vadkender, csalán, bojtortján s takács mácsonya-féle dudva és kórókkal vannak benöve, hogy az uton kívüli téreken az ember alig hatolhatna által. Gaberlinszkitől Orszkig az Ural hegyhasadékain s majd annak tetején kigyózik végig az út.

Az Ural folyó, Orenburg tájékán körülbelül a Bodrog és Szamoshoz hasonló széles, de legtöbb helyütt sekély, hogy csónakokat kivéve más nagyobb vízi járművek s különösen még a legpróbb csavar gőzösök sem járhatnak rajta. Folyása középsebes,

iránya a Tiszáéhoz hasonlóan kigyozó. A Kanaplanka és Guverli pedig rohamó nagy hegyi patakok, melyek az Uralnak éltető ereit képezik, s az Ural hegységből néhány mértföld futás után az Uralfolyóba szakadnak. A talaj Orenburgtól Orszkig általán emelkedett hullámos, minősége általán a partokon kemény veres nyirok, a folyamvölgyekben fekete televényes homokos iszap. Podgorni állomásnál, tehát Orszkon idébb 81 és $\frac{1}{2}$ wersttel kezdődik a tulajdonképeni Uralhegység, körülbelül a budai hegységgel egy magasságban. Ezen érczekben oly gazdag hegység felettébb szagztatott, üreges völgyek és menedélyekkel, közete fekete trachit. Csúcsai majdnem egyforma magasságban állanak, úgy hogy az út több mértföldre mindenütt a hegyek tetején vezet s innen tekintve inkább egy vakand túrásos fensíkhöz, mint egy tekintélyes hegycsoportozathoz hasonlít az ó világ ez egyik legnevezetesebb hegyláncza. Éghajlata e vidéknek zord és kietlen, nyárban a völgyekben rekkenő hőség, a rövid nyár eltüntével dermesztő hideg éjszaki és éjszaknyugati szelek uralkodnak. Hogy a zord hidegről fogalmat nyerjünk, felemlítem itt, hogy Khabarnu és Goberlinszki állomások közt az Uralban, október 26-ika körül reggel 9 órakor 8° R. hideg volt. Orszkban pedig azelőtt két nappal reggel 7 órakor a hőmérő épen a fagyponton állott, s az Ural mindenütt arasznyinál vastagabb hó réteggel volt borítva, mely, mint az ottani lakosok állíták már állandóan továbbra is megmaradt, különben az Orenburg és Orszk közti vidék csinos falukkal népesített. Lakói részben oroszok, részben mohammedán vallású baskirok, kik mint általán a többi határság köznépe is, az orosz köznép felett értelmi felsőbbségben állanak.

Orszktól kezdődik az u. n. Kirgiz pusztaság s utvonalamban tarta Tűrükliig. Tűrükli az első hely a Turkesztani kormányzóság szélén. Egész Tűrükliig terjed ki az Orenburgi kormányzóság, attól fogva kezdődik a turkesztáni kormányzóság, vagy is a tulajdonképeni Turkesztán.

A Kirgiz föld, valamint maga Turkesztán sivatagjai is, bár megmérhetlen síkságok, mind a mellett még sem oly tábla egyenes mint a magyar alföld; többé kevésbé hullámos az. Különösen Közép-Ázsia sivatagjai magas homok buczkákkal borítottak és sokban hasonlítanak Szabolcs megye »Nyir« vidékéhez, csak hogy a mesterséges ültetések teljesen hiányoznak, sőt vad növényzete is sokkal szegényebb. Az Aral éjszaki végén elterülő Karakum sivatagon pedig a növényzet teljesen kihalt az itt ott látható törpe néhány hüvely magas jausan fü kivételével teljesen

kopár. A Kirgiz földön a növényélet igen szegény, a turkesztáni sivatagokon pedig mondhatni semmi. Azért a pusztá, s még inkább a sivatag, végtelen leverő benyomást gyakorol az azt' először látóra. A Kirgiz földön pedig még találhatóak vízerek, melyek a mi u. n. »Folyásaink«-hoz, ereinkhez hasonlóak; ezekben a víz a legnagyobb nyárban sem szárad ki, és jóízű, míg ellenben Turkesztán sivatagjain teljesen vízhiány van s a napok hosszant víz nélkül tébolygó utas és állat, szomját csak is az egymástól százwersztekre eső ázott kutak rossz ízű sós vizével enyhítheti. Turkesztán sivatagjain, a folyók, erek és tóvíz teljes hiánya, oka a növényzet kihalásának. Mert esők hiányában, Közép-Ázsiában csak is ott van élet, hol víz van. Zárják el ma az Oxust vagy vigyék más felé, s a virágzó khivai khánság tenyészetét két huszonegy óra alatt kihalva lesz.

Mint elébb említém, a Kirgiz pusztaság az azt először szemlélőre végtelen leverő benyomást gyakorol, s ha már a pusztaság is ily szomorú benyomást tesz, gondolhatni, mily megdöbbenést érez az ember, mily szorongó érzés lepi meg keblét, a valódi sivatagok, mint például a »Karakum« látásán. A Kirgiz pusztákon legalább még van élet, dús nyájak borítják a legelőket, s a vágató Kirgiz lovasok, kik majd nyájaikat terelve, majd valamely más vidékről auljaikba (faluikba) térve, valamint a gyakran elvonuló tevekaravánok élénkitik a tájt. Sok helyütt pedig éppen festői képet adnak a tájnak: a fejér és szürke nemezből álló kupolás kerek tetejű sátrak »kibítékék« csoportjai. Mind ez azonban másképp van a sivatagokon, itt e mozgalom s élet hiányzik, s hogy a természet életet tud adni, s hogy a természetben valamint sehol, úgy itt sincs halál, azt az itt-ott törpe bokrocskákban növe jausan fű (egy fajta az ürömnék), s a nagyon ritka jelenségként tova száguldó vad juh és vad szárnak szemünk előtt elvonuló s a távol láthatáron letűnő körrajza mutatja.

Mégis mind a mellett, ha az ember a pusztaságokat és Közép-Ázsia sivatagjait átutazza, gyakran a természet nagyszerűen csodás és megragadóan szép jelenségeit szemlélheti, s a táj vonzóbbá lesz, úgy hogy többet ne említsek, ott vannak a Kirgiz pusztákon a délibábok végtelen képei, melyekhez hasonlítva alföldünk délibábjai eltörpülnek, kicsinyszerűek lesznek. Ez aether tengerek a nyári napokon szemünk előtt elárasztják a pusztai tájt s az öles hosszú ostoronyeleket forgatva száguldó kirgizeknek bennök sokszorosan nagyított alakjai herószok táborát tüntetik fel, s szemünk elé varázsolják Közép-Ázsia regeköltészetét hőse.

nek Rusztemnek óriási harczeit. Ott láthatók a sivatagokon az óriási 50—60 öl s magasabbra emelkedő homoktölcsérek, forgatagok, melyeknek majd koromsötét, majd égő láng színekben játszó oszlopai a mindent magával ragadó forgó szelek által mindég magasra emelve, az eget látszanak ostromolni. Majd elötűnnek a szélvész által felkorbácsolt tömör homokfellegek, melyek tova hömpölygő hegyek nagyságára duzzadt, bizonyos mély vörös-narancs, majd hirtelen bíbor pirosba átjátszó hullámai, egy a természet nagy laboratoriumában óriási Drumondlángként keletkezettben, a föld elégését féltetik. Oly nagyszerű átmeneteket mutatnak e jelenségek, hogy behatások alatt önkénytelen leborúl a teremtés paránya, az ember, a teremtő végtelen hatalma előtt. Végül mind ezekhez Közép-Ázsia örök derült ege, a nap nagy izzó tányérjának vakító fénysugarai, melyek az árnyékot és világosságot oly élesen elválasztják, s így elötűnőbb körvonalokat alkotnak, a megragadóan bájos napnyugta, midőn a sötét-narancs színre lehelte tájra rögtöni 'hirtelenséggel az éjfátyola rá száll, melynek sötétjét a nagy ezüst golyó, a hold és a vakító gyémántként tündöklő csillagok miriádjainak fénye töri keresztül: mind ez oly bájos kép, hogy hatása emlékünkre örökre bele vési magát, s igazolja állításomat, hogy t. i. a puszták és sivatagok is tudnak az ember szívéhez szólni, csak ne zárja el az ember előle.

Feltűnő jelenség a Kirgiz puszták és Közép-Ázsia sivatagjain, a nappal és éj közötti hőmérsék különbözete, mert míg a nappalok oly forróak, hogy mint Khivában történt, Sz.-Pétervárról magammal vitt öreg inasomnak a lovon kantárt tartva, keze fején a bőrt hólyagossá felégette s lefoszlasztotta, más részről az éjek oly hidegek, hogy a hőmérő gyakran a fagypontra is leszáll, sőt mint szavahihető főtisztek beszélték: egy velők együtt menetelő orosz lovascapat őrszemül kiállított több egyes közlegényeinek füle — Turkesztan Taskend városok között — éjjeli mozdulatlan állatokban elfagyott. Én magam is éjjel gyakran annyira fáztam, hogy különösen visszajövet, az Aral körüli pusztákon, október hó elején, éjjel egy jó meleg kirgiz bundát és még arra egy bokharai meleg selyem paplant is kelle felül vennem, hogy hűlést ne szenvedjek. A hőmérsék e szökkenései azonban a nagyvizek: mint p. o. az Oxus s csatornáik körül nem annyira érezhetők, s csak is így érthető ott a növényélet tenyészte.

Orenburg és Kazalinszk közt, sőt be egész Khiváig a talajnak két különféleségét különböztethetjük meg, u. i. 1-ör

Orenburgtól mondhatni Tüürkliig (Turkesztán határáig), vagyis a Kirgiz földtalaját, mely általában veres, majd szürke nyirok, tehát legfelülete is kemény, s növényzete is európai Oroszország határos keleti részén elterülő pusztákéihoz teljesen hasonló, a mennyiben az alantabb helyeket csáté, sás, az ezek partjait kivételkép nád, a partosabb vagyis emelkedettebb helyeket pedig vadzab, vadzsálya, kék katáng, s homoki perje-féle füvek borítják. Tehát csak is fü és kórók, fa sehol. 2-or Tüürkilitől be egész Khiváig vagyis Turkesztan talaját, melynek felülete mindenütt — egy pontocska kivétele nélkül — mind sós homok, alrtege pedig kemény szürke agyag, szinte gazdag sóvegyülettel. A tenger leszáradása után a talajban hátramaramadt sók mennyisége oly nagy, hogy a homokban elszórva, mindenütt több centimeter nagyságú sókristályokat is találhatni. Természetesen e talajon az európaítól egészen elütő növényzet tenyész, itt másnemű növényzet nem tenyész, csak csupán az u. n. Solaceak családjához tartozók. Ezek legtörpébbjeinek egyike, melylyel a puszták itt borítva vannak, a »jausan« nevű ürömféle fü, melynek dús illata, különösen reggel egészen balsamossá teszi a leget, s a kirgizek burnót készítéshez használják, a legnagyobbja pedig az u. n. Sexeul (Anabaris Ammodendron), mely Turkesztánnak a Kirgiz sivatagot határoló szélén még csak törpe bokrocskaként jelentkezik, délen pedig az Aral tó déli része és Turkesztan város felé 2 öles magasságú fa nagyságig emelkedik. E két növény faj jellemzője Turkesztan növényzetének. Ezeken kívül van még több faj, mintegy $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ meter magasságban növv bokornövények, ezek szinte délfelé nagyobbak és fejlettebbek, mint az éjszakibb tájakon, mind kivétel nélkül húsos, tapintásra száraz levelűek; levélzetük többnyire élénk szín; mint vérpiros, sötét kék, aranyárga stb., viráguk a levélzettől színre nézve alig különböztethető meg. Rendesen lobor vagy gömb alakban nőnek, s élénk színöknél fogva a tájat eléggé díszítik. Az Oxus partjai tamarisk és itt-ott füz, nyár (populus diversifolia) és vad dside fákkal vannak szegélyezve, t. i. az emeltebb helyeken, mert a lapályosb mocsáros alantosb partok, az Oxusnál ép úgy mint a Szyr-Deria vagyis a Jaxartesnél, nádtengerekkel vannak benőve.

Nem mulaszthatom itt ezúttal Középszázia pusztái és sivatagjainak egyetlen fáját és tüzelő szerét, a Sexeult röviden megismertetni. E fa a rutaceak családjához tartozik. A legnagyobb s egyébként teljesen terméketlen homoksivatagokon, partokon díszlik, felnő 3 méter magasságig, s czombnyi vastagságig. Lom-

bozata nagyon szomorú, czérna vékony levelei, melyek arasznyi hosszúra nőnek, s melyből később ágak fejlenek, a tikkadt utasnak kevés árnyékot adnak, általán lombja levélzete az újhollandi fák tipikus lombja, illetve levélzetéhez, s a nálunk leginkább ismert tamariskáéhoz hasonlít. Törzse és ágai növése girbe-görbe, oly annyira, hogy 600 werst hosszú úton keresztül, galyai közül 3 drbnál többet vágni nem tudtam, bár ezek sem egyenesek. Fája elég súlyos, hogy a vízben leül, s felette kemény; faragásra nem alkalmas, mert aczélként pattan, hanem fűtő anyagúl annyival inkább. Oly meleget fejleszt, minőt a világban egy fa sem. E fa öt év alatt megnő, s rendesen akkor ki is vesz, kiszárad; úgy hogy lábbal kirúgható, mire ugyan nincs szükség, mert magától is kidül, s így azt vágni soha sem kell, csak felszedni a földről s reá rakni a tűzre. Ez egyetlen tüzelő szere Közép-Ázsiának. Városokba tevéken vitetik be s árúsíttatik el. Azt hiszem fáját tömött keménységénél fogva fametszetekhez kitünően lehetne fel dolgozni.

Ázsiai utamban Khiváig két táj lepett meg: a »Karakumisivatag« és az »Aral.« Az előbbinek reám tett benyomásait már fentebb rajzoltam, hátra van még hogy szóljak az Aralról is pár szót. Már Orenburg és Kazalinszk között s Kazalinszkon innét mintegy 100 werst vagyis 15—16 mértföldre Akdsulpasz állomásnál látható lesz az Aral, ezen Ázsiának legnagyobb tava, mely a közéletben nagyságánál fogva tengernek nevezetik. E nevezett állomáshoz nyúlik ki legéjszakibban fekvő keskeny öble »Szaritsaganak« névvel. Midön az Aralnak még vizét nem is látjuk, már is sejtethjük a láthatáron mutatkozó ködszerű felhőről jelenlétét, lévén Középázsia ege nyárban teljesen felhőtlen. Az Aral felett látható felhőcskék is csak inkább a tónak párái. Közéledve a tóhoz, egy mély lazur kék színű víztükör terül el szemünk előtt imponans nyugodtságában. Midön t. i. én megpillantám még fodrok sem játszottak tükrén. Az Aral különben nem mindég ily békés, midön szeptemberben a napéjgyenleti nyugati s éjszaknyugati szelek itt megindulnak, habhegyek keletkeznek különben redőtlen felületén, s zúgása és morgása mértföld távolokra hallatszik, ilyenkor a legnagyobb orosz hadigözös is meglapul a Szyr vagy Amu Deria folyam partjánál, s bevárja lecsendesedését. E hirtelen támadó óriási viharoknak tulajdonítható, hogy a sík tengerre, az orosz pár hadigözöst kivéve, sem most sem azelőtt hajó vagy csónak soha kimenni nem bátorkodott, s az Aral habjait mondhatni az oroszén kívül, — ki is épen csak

a legszükségesebb szállítmányokat teszi — más hajó soha nem szeldeste.

Az Aralnak nyugati oldalán, az »Üszt-Jürt« fennsíknál néhol, mint hallám 30 öl magas partjai vannak; északkelet és délen azonban parti emelkedése semmi. Vize éjszakon és keleti oldalon a homokban, délen pedig az Oxus mocsáraiban vész el. Mélysége a nyugati oldalon legnagyobb, hol 25—30 öl közt váltakozik, s keleti oldala felé mindig fogy, keletiebb oldalán fekvő Kaskagulan és Tolmacsev szigetek irányában, hol keresztül hajóztunk, mélysége 1 $\frac{1}{2}$ —12 öl közt váltakozott. Az Aralnak több apró szigete ember és emlős állatj által lakatlanok, csak madaraknak szolgálnak pihenő pontúl, sőt legtöbbnek homokjait emberi nyom soha nem tapodta. Annyira elhagyottak s lakatlanok e szigetek, hogy a vadmadarak az embert s pusztító természetét nem ösmerve, alig repülnek el tőle. Magammal történt, hogy midőn Kryloff hajóparancsnok szívességéből vele együtt egy ily pusztaszigetre az »Obrucsef«-re kiszállék, megtekintendő annak földjét, két, majdnem fehér tollazatú, általam sem azelőtt sem azután nem látott fajú két vadkacsa, két lépésnyi távolban mellettök elmenvén, fel nem repült hanem tovább gyalogolt, és mintegy 20 lépes távolban ismét leült és tovább sütkérezett a homokban. Mint látám, a sziget felületét homokbuczkák képezék, itt-ott nádbokrok-kal a mélyedésekben. E szigetek, mint általán az Aral partján, apró színes kagylók héjaival annyira borítvák, hogy az ember mindenütt e recsegős talajon járhat. Halban az Aral, tok, viza s a legfinomabb húsú fajokban oly gazdag, hogy partjain számtalan haltetekem feküsznek, melyek nyáron sokszor kellemetlen kigözölgést is szülnek.

A természetről áttérve az emberekre, az általam bejárt közép-ázsiai puszták egyedüli lakói a kirgizekre, kik magukat nem kirgiz, hanem »k a z á k«-oknak nevezik, röviden jellemzőleg fel-
említem, hogy mint tudva is van, ök mind, kivétel nélkül nomád életet folytatnak, törzsenként vagy családanként csapatokban élve, ló, juh és baromtenyésztés, illetőleg legeltetéssel foglalkoznak. Igen békés szelid természetű emberek, kik valamint nem lopnak, úgy nem is rabolnak, azonban rendkívül piszkosak. Azt hiszem, vizet mosdási célból igen kevés, szappant pedig egy sem értetett még testéhez. Egy kirgizhez érni vagy még inkább kibitkéjébe csak bemenni, az emberen már hemzsegnek a sok apró bogárkák, s miután leginkább az érintkezést az ember ki nem kerülheti, tele is lesz azon alkalmatlan s hivatlan lakókkal, mint tele let-

tem én is úgy Khivában, mint visszautaztamkor. Öltözete a kirgiznek egy hegyes nemez főveg, alól lelógó, a füleket és nyakat teljesen elfedő prêmes leppentyűkkel, neve: »t u m a k«, melyet télen-nyáron egyaránt hord, testének egyéb részét — kivéve lábait, melyeken hegyes orrú rongyos bőrcsizmát visel — egy török kaftánféle, térden alól majd bokáig leérő meleg szőr, vagy könnyebb szövetű szürke vagy meghatározatlan színű bő öltöny fedi, mit »k h a l a t«-nak vagy »t s a p a n«-nak is neveznek. Általán mohammedán vallásúak, de annak parancsait, szertartásait, szokásait nem követik. Azt hiszem, igen kevés kirgiz volt valaha mecsetben (templomban), s ünnepeit nem csak hogy meg nem tartja, de hogy lennének s melyek lennének azok, arról tudomással sem bír. Még nevet is a kirgiz gyermekének a természeti tárgyak után ad, rendszeren a szülés megtörténte után a kunyhójából való első kilépése alkalmával először megpillantott tárgy után. Eledelök kizárólag hús és hal. Arczkinyomata valóságos mongol, nyomott arcz, kiálló pofacsontokkal, széles nyomott orr, nagy száj, kis szemek, általán buta kifejezéssel. Én részemről a kirgizt mindenben mongol eredetűnek tartom.

Közép-Ázsiában először megpillantott város Kazalinszk volt. E város, melynek lakossága mintegy 4000-re tehető, apró lapos fedelű szürke agyag sárházaival, rendetlen labrynthszerű keskeny girbe-görbe utcáival, számtalan szélmalmai, s egy terjedtebb mintegy 2000 ember őrséget magába fogadó csillag alakban épített földhányású erődjével fekszik a Tiszánk szélessége s mélységéhez hasonló Szyr-Deria folyam jobb partján. Egyszersmind fő helye a hasonnevű katonai kerületnek. Itt lakik a kerületi parancsnok, »Ujezni Nacsalnik« (ottlétemkor Goloff nevű ezredes), egyszersmind székhelye az orosz Aral hajóhadparancsnokságnak is, mely jelenben öt hadigőzösből és több uszályhajóból áll. A városnak van egy téres, de meglehetősen rokkant bazárja, vegyesen tatár és orosz kereskedésekkel. Általán e város élénk kereskedelmi hely, mert Bokhara és Khiva árúinak nagy része e városon keresztül jut Orenburgba, s így sok karaván népesíti. Magam bemutatva az említett kerületi parancsnoknál és a hajóhad parancsnokánál, értésemre esett, hogy az akkor még útban levő »P e r o w s z k« nevű két gépezetű hadigőzös megérkezése után 3 nap alatt 150 lázadó urali kozák családot az Amu-Deria vidékre szállítandó, rövid időn megint útra induland. Miután a parancsnokok Szt.-Pétervárról utasítva voltak, engemet alkalmilag a Khivába menendő hadihajóra felvenni, az alkalmat felhasználni kívánva,

Kazalinszkban bevártam, míg a »Perowszk« megérkezett, s így mintegy 10 napi ott mulatás után, nevezett gőzösön — hol, mint a kormány hajóján semmi vitelbért sem fizettem — augusztus 29-én elhagytam Kazalinszkot. Hajózásunk oly lassú volt, hogy az Amu-Deltájában fekvő Kökka vagy Mekhterkaláiig 496 werst, vagyis 71 mértföld utat 8 nap alatt tettük meg. Oka ennek abban rejlett, hogy úgy a »Perowszk«, mint az Aral többi hajóhadai gőzösök mind gyenge gépezetűek. Kronstadtból kimustrált régi hajók, melyek gyenge erejőknél fogva, az Aralon beállt vihar korbácsolta habokat átszelni képtelenek, s így nekünk is szép csendesen a Szyr-Deria torkolatához közel vesztegelni kellett mind addig, míg kün az Aral le nem csendesedett.

A Szyr-Deria folyam, melyen lefelé 150 werstet tettünk, mindenben hasonló nagyságu és természetű Tiszánkhoz, kivéve, hogy sebesebb folyásu. Kigyózva kanyarogva fut Kazalinszktól nyugat felé be az Aralba. Partjai mindenütt legalább egy öl magasak s két oldalán legkeskenyebb helyütt néhány werstre, szélesebb helyein pedig több mértföldre tavak és nádasokkal borítvák. De a mocsárok s nádasok, és a tulajdonképeni part közt a folyam mentén gyengébb emelkedések húzódnak végig, melyeken leginkább szarvasmarhákat legelésztetnek a kirgizek, kiknek barmaikon és halon kívül, egyedüli táplálékok még a dinnye, melyet kunyhóik mellett egy két vékás területnyi emelkedettebbek helyeken termelnek, a dinnyés egyik vége rendszeren tökkel lévén beültetve. A mint az előadottakból, láthatni a Szyr-Deriának csak is part vidéke lakott, a víz járta és állásos területeken kijebb a parttól, már az örök homok sivatag terül.

(Vége következik.)

Az oroszok Khokandban.

Az oroszok tíz évnél tovább tartott folytonos elönyomulás, győzelem és foglalás után végre méltó ellenfélre találtak a mi illeti erélyét és kitartását, de nem védelmét és összeütközését tekintve, melyet a benyomulás megakadályozása ellen kifejt. — E megjegyzés jogosult az oroszok újabb műveletei folytán, melyekkel a kipcsakok és kara-kirgizek ellen felléptek, kik Khokandnak keleti részén laknak, és ismeretlen idők óta kiváló szerepet játszottak, nemcsak az Ó-Fergana, hanem keleti Turkesztán történetében is, mióta annak a seregnek magvát, melylyel a tehetséges Baber Hindosztánban birodalmát megalapította, ha nem is kizárólag, de legnagyobb részt kipcsakok képezték, kik kalandos vezérüket Andidsan kies völgyeiből az öt folyó (Pandsab) gazdag tartományába követték. De kik a kipcsakok? E nép, melynek eredetéről a törökök legrégebb történeti emlékei csak hiányos értesítést adnak, *) egy Közép-Ázsiában szétszórt családnak ágát képezi. Az eredetét legtisztábban megőrzött s idegen érintkezéstől legkevesebbet szenvedett ág bevándorlása óta az Alaj déli lejtőjén és a Narin legfelsőbb folyásánál maradt. Ha, mindazonáltal találunk kipcsakokat a karakok és özbegek között is, ezeket oly családdhoz tartozóknak kell vennünk, kik régi nevüket akkor is megtartották, midőn a török nemzet más ágaival vegyültek. Lehet, hogy a kipcsakok mai hazájának ereje a hegyi és nem könnyen hozzáférhető tartományban van, vagy a kalmukokkal és az O-Dsungaria mongolaival folytatott hosszú és véres harcaik, vagy a khinaiakkal folytatott újabkori küzdelmeik tették őket oly harci szelleműekké és edzettekké, hanem tény, hogy a rettentetlen harcosok hírnevét már 4—500 év óta kiérdemelték. A Saibani-name**) című elbeszélő költeményben, mely Mohammed Saibani khanról szól, osztályozva találjuk a Ferganából jött és a

*) A név egyik ősöknek egy redves fa (kapcsak) alatt történt születésétől veszi eredetét, innen nevezték el az egész törzset.

**) Lásd Bokhara története című művemet.

hódító zászlaja alá szegődött török törzseket, s itt a kipcakok mint a hősök hősei vannak feltüntetve. A timuridák megdülése után, és az özbegeknek megszilárdulása után a három khánságban, keveset vagy épen semmit sem lehet róluk hallani az Oxus és Jaxartes közötti tartományokban, de annál több részük van keleti Turkesztán ügyeiben, hol majdnem minden politikai forradalom a Khokandból jött törökökkel van kapcsolatban. Ezek kétségen kívül kipcakok vagy kara-kirgizek voltak.

A mi illeti a kipcakok mostani szereplését a történelemben, köztudomású tény, hogy habár részt is vettek az utóbbi huszonöt év harcaiban az oroszok ellen, lassan leereszkedvén két vidékről, jelesen Khokandnak éjszakkeleti részéből a Szemirie csenszk kerületből és Khokandnak éjszaknyugati részéről a Jaxartes torkolatától, nem játszottak kiváló szerepet s a kifejtett erély korántsem volt arányban korábbi harcias hírnevükkel. Csak rövid ideig tartott ez, t. i. midőn a nagyon gyűlölt Khudajar khant kiűzték országából, s az éjszakeről betódulóknak hatalma ellen fegyvert fogtak.

Alem-kul, maga is kipcak, seregének élén Taskend alatt elesett, de mihelyt Khudajar visszahelyezettett hatalmába s biztosította magát előbbi ellenségeinek pártfogását, a kipcakok és kara-kirgizek egyszerre visszavonultak, keblökben kétszeres gyűlölséget és boszút táplálva Khudajar ellen, mint Muszulman-kulnak, az ő nemzeti hőjüknek gyilkosa ellen épen úgy mint azok törzsének többi főnökei és hűtlen elleneik ellen, kik függetlenségüket fenyegették. Tíz év előtt figyelő állást foglaltak el hazájukban, keresve alkalmat a megtorlásra. Hazájuk a Narin és Kara-Daria között fekszik, hol meglehetősen biztonságban, aggodalommal várták az alkalmat, mikor Khudajar, orosz pártfogóitól elhagyatva, hozzájuk hasonló sorsa jut. Habár e remény hiúsulhatónak is látszik, nem kell felednünk, hogy annak felébresztésére sokat tett Nasziru-'d-Din Tör, az utolsó khohandi uralkodónak idősb fia és elbizakodott örököse, ki kormányzójuk volt s rosz lábbon állván atyjával, mindig szívesen vette az összeesküvések- és forradalmakról terjesztett híreket, melyek siettették trónra lépését, habár atyja hatalmának megdülésével is. Nasziru-'d-Din, a ki rövid taskendi időzése alatt, meglepő haladást tett az orosz-európai műveltségben, nevezetesen megbarátkozván a pezsgővel és kártyajátékkal, s bizalmas lábra állván orosz tisztekkel, meggyőzhette a kipcakokat, hogy a fehér czár előtt közönyös, vajjon az őszhajú vagy az uralkodó herczeg legyen-e képviselője, feltéve, hogy az oroszok iránti kötelezettségeit nem hanyagolja el. Valóban a

nagyravágyó és természetellenes fiúnak könnyű volt atyja trónját felforgatni. Khudajar khan teljes életében kegyetlen és kincsszomjas zsarnok, az orosz pártfogás alatt majdnem szenvedhetlen lett. A különféle módok és utak, melyeken alattvalóitól pénzt zsarolt, majdnem hihetetlenek. Beszélték nekem, hogy egyedárúságban tartotta a pióczákat, s a kiknek vérzésre volt szükségük, azoknak nagy összegeket kellett fizetniök az ő vérszopóinak. Behozta azt az intézkedést, hogy medvéket hordoztak körül a városban a nép mulattatására s ha volt vagy nem is volt valakinak kedve mulatni a rengetegek lakóinak ügyetlen tánczán, a királyi medve-tánczolatónak bőkezűen kellett fizetnie. Ez az atyai kegyesség nem tarthatott sok ideig, s nem okolhatjuk a khohandiakat, ha megkísértették nyakukról lerázni azt a fejedelmet, kit már négyszer kergettek el, s kit mindannyiszor idegen uralom kényszerített az ő nyakukra.

Mellőzve a kipcsakoknak két év előtti minden sikertelen felkelésüket, melyet az oroszok közbelépése semmisített meg, a mostani harcznak első híreit ragadjuk meg, melyek a múlt nyár végén jutottak el hozzánk. Meglepő, hogy Kaufmann tábornok ne habozott volna július 11-én, vagyis a forradalom kitörésekor, diplomatikai és tudományos expeditiot küldeni a fejedelem udvarába, ki épen akkor szedte össze podgyászait, hogy elhagyja országát. Szkobelef tábornok, ki e küldetéssel volt megbízva, igen ügyes tiszt, különösen híressé lett kutatási ügyességéről a Kaspitól a Szary Kamis tóig a khivai táborozás előestéjén. A khant nagyon kellemetlen helyzetben találta, fenyegetve volt minden oldalról nyílt és titkos ellenségeitől, kiknek sorában voltak nemcsak legfőbb tisztjei, hanem saját gyermekei is, sőt a trónnak törvényes örökösei, legidősebb fia Nasziru-'d-Din.

Orosz vendégeinek megérkezésekor, Khudajar khan minden módon igyekezett eltitkolni veszélyes állapotát, de a lázadók által, kik keletről és délről előbbi tábornokai és fia vezérlete alatt jöttek, nagyon sarokba szoríttatván, kitérte sebeit az oroszoknak, támogatásukat kérte e szorongatott helyzetben s július 22-én (a régi számítás szerint) elhagyva székhelyét, nyugat felé ment. Fővárosától alig egy pár mértföldnyi távolban Khudajar mintegy habozni kezdett, hogy mittevő legyen. Volt rendelkezésére még néhány ezer embere s épen azzal a szándékkal foglalkozott, hogy orosz társait feláldozza. De midőn katona erejének maradéka hirtelen átcsapott az ellenséghez, nem maradt egyéb hátra, mint Szkobelef oltalma alá adni magát, kinek husz kozák és néhány orosz keres-

kedő segítségével sikerült az egész csapatot biztosan Kodsendbe vezetni. Egy legközelebbi megszökés bizonyos volt, de más részről az a tény, hogy a lázadók ezrei mindig nyomában ólálkodták a szökevénynek, meggyőz minket arról, hogy türelemmel kellett lennie. A khokandiak meg voltak elégedve, megszabadulva látván magukat gyűlölt uralkodójuktól s futásának megakadályozásából semmi sem következhetett. Khudajar khan elérvén az orosz területet, egy szenvelgős levélben mondott köszönetet szabadítójának, s királyi személyét úgy mint királyságát a fehér fejedelem kegyébe tette le, megtartva magának a kincscsel megrakott 20—30 tevét, a mi módot és eszközt nyújtott neki arra, hogy mint száműzött herczeg éljen a Neva partjain.

Ez esemény után a fölkelés Khokandban általános lett. A mozgalom tulajdonképeni lelke, kezdettől fogva Mohammed-Kul fia Abdu'r-Rahman volt, ki Aftabedsi (mosdókanna-tartó) czimet viselt, egy erélyes és katonai tapasztalattal bíró férfi, ki a népnek, különösen a kipc sakoknak bizalmát teljes mérvben birta. Hozzá legközelebb állott Pulad bej (az aczél herczeg), karkirgiz kiadás, az előbbinél tevékenyebb, de kevesebb kitartással. Nagy befolyása volt Karatiginre és sikerült forradolmat támasztania Macsában (Kuhisztan), Szamarkand hegyes kerületében. Voltak ezenkívül mások is, mint Iza Aulia (Jesszaul?), Mohammed Amir, Batir Tör, Iszfendiar Khalik-Kul, Kazi-bek, Nar Mohammed, és kevés befolyással bíró khodsák; de ezek nem maradtak mindig előtérben s csak az előbb nevezett két férfit kell a mozgalom vezetőinek tartanunk. A forradalom kezdetekor sem Aftabedsi sem Pulad bej nem árultak el vágyat a legfőbb hatalom iránt. Ők Nasziru'd-Dint nevezték ki jövődö khannak, de látván, hogy bátorságának hiánya folytán az ő ügyöktől el fog állani, egyszerre tul adtak rajta, s ők vették kezökbe azt a harczot, mely a legnagyobb erőfeszítéssel folyt, melyet középázsiaiak idegen megtámadók ellen valaha kifejtettek. A felkelők terve volt, nincs benne kétség, kiüzni nemcsak Khudajart, hanem az ő orosz barátait is, nemcsak Taskendből, hanem egész Közép-Ázsiából. A felkelésnek ekép szövött terve elég ügyes volt. A felkelésnek egyszerre kellett volna kezdődnie Khokandban, Szamarkandnak és Khodsendnek szomszédos orosz területén, Bokharában és a pusztákban, de a jó kipc sakok valószínűleg elfelejtették számba venni, hogy hol egyszer az orosz fegyverek ropogását és a pattantyúk füttyülését hallották, ott a gaza (szent háború) kiáltás viszhang nélkül hangzik el. Úgy is lett, hogy míg az Ó-Fergana és Kuhisztán keleti része,

valamint Macsa, Abburdan és több kevésbé hozzáférhető helyek örömezt csatlakoztak a hitetlen támadók elleni harcba, az alatt az orosz uralom közvetlen közelében levő népek még meg sem mozdultak s ígéret helyett csak kevés pénzzel és ajándékokkal járultak az úgynevezett »szent ügyhöz.« Különböző orosz hivatalos lapok közleményeiből ítélve, azt kell hinnünk, hogy Amir Jakub, a kasgari khan is titkon hozzájárult támogatásával és buzdításával a khokandi felkeléshez. Mindezt összevéve meg kell vallanunk, hogy az egyszerű és harczkedvelő kipc sakok hadi terve megghiúsulása daczára meglepett minket. Látjuk a megfélemezhetlen bátorság, a rendkívüli kitartás, és a szabadság és szülőföld tartalék nélküli szeretetének példányképét, oly erényeket, melyek ritkán vannak meg ázsiai népben, de annál fényesebben tündöklenek a kipc sakok és kara-kirgizek véres harczáiban, melyekről rövidre fogott tudósítást közölök.

Az első khokandi oszlop, mely az orosz területet megtámadta, az volt, mely Khodsendet szándékozott megrohanni augusztus 8-án. Rendkívüli katonaságból álló egész nagy tömeg volt az, mely buzgalmának daczára, a háború kezdetétől fogva kimutatta képtelenségét egy jól begyakorolt s jól fegyverzett és jól vezetett sereggel szemben. Három különböző oldalról támadták meg Khodsendet és pedig keleten a khokandi útról, éjszakon a Szamgar helységről (Kuruma kerület) és délen a Nau kapujánál. Nolde bárónak, ama helyek orosz parancsnokának csak egy pár század gyalogságot és egy pár ágyút kellett ellenük küldenie, s azonnal hátra vonultak minden oldalon nem úgy mint a bokharai és khivai seregek tettek, melyeket megkapva egyszer páni félelem, többé nem mertek tűzbe menni, hanem hogy újra más pontokon feltűnjenek s újra megtámadják ugyanazt az ellent, kiknek ügye és öldöklő fegyvereik az ő szomorúan elpusztított soraikban elég kézzelfogható bizonyítékot szolgáltatottak. Augusztus 10-én megújult harc folyt a Nau kapuja mellett, 11-én a Jaxartes jobb partján és 12-én a Kosztakaz falu mellett, a khokandi úton, mely helyeken, az orosz értesítés szerint, a felkelőket megverték és súlyos veszteségekkel kiűzték. Más adatok hiányában hitelt kell adnunk az orosz hivatalos és félhivatalos tudósításoknak; de, más részről, megütközésünket kell kifejeznünk, hogy a gyakran gyalázott és számtalanszor megvert khokandiak elég erőt meríthettek, hogy oly hatalmas állást foglalhattak el 22-én Mahramnál, mely helyt az oroszok csak rohammal vehettek be, s miután azt mintegy kitépték félig fegyverzett védők kezéből, szüntelen harczot kellett

küzdeniök minden lépten-nyomon a khánság megtámadásánál. Megvallom nem oszthatom Kaufmann tábornok bámulását, midőn a »mahrami győzelem«-ről oly fennen dicsekszik, melyben, az orosz tudósítások szerint, 50 ezer khokandit futásra kényszerítettek egy pompás hadi csellel, melyet Karaksikum intézett ezen erősség ellen. Teljesen megengedjük, hogy Mahram, a felső Jaxartes völgyének torkolatánál feküdvén, alkalmas hadászati pont s ennek ismerték el az előbbeni háborúk műveletlen hadvezérei is, de kétségbe kell vonnom a khohandi seregnek tulajdonított nagyságot, mert maga Aftabedsi sem birt tudomással hadi erejének számáról, nem is lehetett terve, hogy oly nagyszámú sereget központosítson a mahrami vár körül, melyet mindenesetre távolesőnek tarthatott hadműveletének központjától, mely ama két városnak szomszédságában fekszik, melyeknek tadsík népsége a háború kezdetétől fogva ellensége volt ez ügynek.

A »mahrami ütközet«, melyet a véres dráma első felvonása utolsó jelenetének kell neveznünk, oly nagy változást hozott létre az ügy állásában, hogy Aftabedsi Khohand nyugati részéből visszavonult, melyet ellenségének adott át, s a keleti és délkeleti kerületekbe ment erejét újra szervezendő. Kaufmann tábornok, azt képzelvén, hogy a tartománynak háborítatlan birtokában van, a könnyen nyert díj felett kezdett rendelkezni s annectálván a khanságnak azt a részét, mely Abikhurek (iható víz) állomástól Narinig terjed, s mely akadályozó ék gyanánt volt a khodsendi kormányzóság és Szemirie-csenszk közé ütve, nagylelkűen atyja trónjára ültette Naszirud-Din khant, az új orosz hűbéresnek engedvén át azt a fejedelmi kegyet, hogy foglalja vissza a tartomány fővárosát a kipcsakoktól, a mit mint látni fogjuk — ő sohasem tudott végrehajtani. A mi illeti az elfoglalt új orosz területet, mely előbb Namangan (a szó eredeti alakja Nemek-kan, sóakna) tartomány név alatt volt ismeretes és hat kerületre volt osztva, majdnem természetesnek találjuk, hogy a városok lakói, legnagyobbbrészt békés és iparos tadsíkok, meghódoltak a hódítónak, sőt a hitetlen hódítók kedvetlenségét 40 ezer kenyérrel igyekeztek elűzni; de legyen szabad kételkednem azon nagy öröm és várakozás felett, melylyel állítólag az orosz uralmat fogadták; mert ez az állapot nagyon ellentéte annak, mely pár héttel később bekövetkezett, midőn irtózatos vérengzéssel adták jelét az idegen járom alól való felszabadulások kívánságának. Kaufmann tábornok, ki a szinpadi hatás szeretetéről ismeretes, nagyon rajta volt, hogy a bekebelezés tényét ünnepélyes módon eszközölje s felosztván a

tartományt két katonai kerületre, úgymint Namanganra és Dsusztra, visszatért Taskendbe, az elfoglalt új területet Szkobelef tábornok és egy erős katonai helyőrség gondjaira bízta.

De az a megszokott könnyűség, melylyel az orosz katonák eddig elé babéraitak Közép-Ázsia harctérein aratták, nem moslygott ez úttal a rangra és érdemjelekre sóvárgó versenyzőkre.

A gyémántokkal kirakott tiszteletkard, e felirással: »Za Khrabroszt« (vitéséért), melyet Kaufmann tábornoknak Sz.-Pétervárról küldöttek, egy kissé korán érkezett, mert a valóságos küzdelem, Khokandnak valóságos elfoglalása csak azután kezdődött. Aftabedsi, gyorsan visszavonulva Mahramból, siettetett meneteléssel Mardsilanba ment; de a tadsikok kétszínűsége és megbizhatlansága folytán nem maradott ott, hanem folytatta útját Aszakba, üldöztetve egy Szkobelef saját parancsnoksága alatt álló orosz hadoszlop által. Szept. 9. és 10-ike közötti éjelen az üldöző és üldözött Mingtepe (ezer halom) mellett ütközetbe bocsátkozott s bizonyára túlzott az oroszok azon állítása, hogy a tatárfőnök 10 ezer követője közül csak 400 maradt mellette, míg a többi, a harcz kedvezőtlen kimenetele miatt elhagyta vezérét.

Az eféle állítást nem lehet szó szerint venni. Aftabedsi hátrálásának czélja volt elérni a Kara-Kuldsa szorosnak hozzáférhetlenebb helyeit, Üzkend szomszédságában, mely az ő törzsének (kugai) székhelye, hogy magának erőt gyűjtve, alkalmas időben előre törhessen. E körülmények között követőinck összes száma tényleg semmi esetre sem mehetett vele, tehát nem elpártolás folytán történt, hanem parancs következtében, hogy minden ember nézzen saját biztonsága után és keressen rövid üdülést. Midőn azért Szkobelef elfáradva a további üldözésben, Usból Mardsilanba, a főtáborba vonult vissza, Aftabedsi korántsem ment der-vis ruhában Mekkába, mint azt a piaczi fecsegők hiesztelték, hanem minden lehető erőfeszítést elkövetett, hogy pártfeleit az utolsó támadásra lelkesítse s másodsor is síkra szálljon az ellenséggel.

Az oroszok teljesen elváltak foglalva az elfoglalt Namangan berendezésével, erődök építésével és a meghonosodással, midőn a már elaludtnak vélt láng kitöréséről szóló hírek terjedni kezdettek. A hírek napról-napra növekedtek s elodázhatlan szükségévé vált táborba szállni s Aftabedsi és Pulad egyesült hadereje ellen Andidsan felé nyomulni, hol ők — hir szerint — 80 ezer emberrel állottak. Megengedve, hogy a mondott számot megint alá kell szállítani, mindazon által bizonyos, hogy Trotzki tábornok, ki a

vállalatokat vezényelte, kemény tusával állott szemközt. Andidsan ostroma szeptember utolsó napjaiban és azt követő október elsején és másodikán folyt erős ütközetek élénken emlékeztetnek Samil seikh vakmerő és kétségbeesett harczára Dágisztánban és Abdel Kadir követőire Algirban. Az orosz katonáknak, a hely ostromában torlaszokat és sánczokat kellett bevenniök, minden előre tett lépésért küzdeniök kellett, s midőn elértek a város közepébe, mely Baber születéshelye, állásukat egy óránál tovább nem tarthatták s kénytelenek voltak hátrálni ugyanazon nehézségekkel, ugyanazon harczczal és ugyanazon vérontással.

Valóban ilyen ellenállás nem tréfa, tekintve az oroszok katonai ügyességét s fegyvereik kitünőségét összehasonlítva a tatár védők üres kezeivel. És mégis ezen egyenlőtlen harcz, kevés megszakítással, majdnem négy hónapig tartott. Az október 3. 4. és 5-én folytatott harcz a hátráló oroszok és előnyomuló kipcsakok között a Balikcsi úton folyt, míg a hónap 9. 12. és 13. napja a namangani kerület több helyein kiütött lázadásról nevezetes, azon kerület lázadásáról, melyről az oroszok csak pár héttel előbb azt híresztelték, hogy megkérték a Jarim-padisaht (fél-császár, a hogyan Kaufmann közönségesen nevezik), részeltetné őket az orosz uralom áldásában. Namkend, Jengikurgan és Kazan helységeket Fride ezredes egy katonai csapattal meghódoltatta, míg Meller Zakamelszki ezredes Karaszkan és Kizil Rabat helyeket tisztította meg. De ez nem törte meg Batir Törnek, a felkelés vezérének lelkét, mert 22-én újra találkozunk vele a Tere Kurgan erődben, melyet az oroszoknak rohammal kellett bevenniök ugyanazon eredménnyel, mint Andidsannal volt az eset. Az a körülmény, hogy az oroszok egy nagy áldozattal nyert helyről kétszer kiűzettek, nagyon csökkentette az orosz katonaság befolyását s főleg a varázs illetén elvesztésének kell tulajdonítani, hogy a kipcsakok a kara-kirgizek társaságában, távol attól, hogy nyomorult életük elvesztése megszegné bátorságukat, a helyett, hogy lelkük a védelem által elcsüggedt volna, annál kétségbeejtőbb lett s egy helyről elűzve vagy megverve, megújult erővel és kétszerezett rettenetességgel tüntek fel megint más helyen. Tere-kurgan ágyú-bömbölései még nem viszhangzottak el az Alai szikláin, midőn Namanganban, hol százával működtek a kezek egy új erőd építésén, vagy a réginek kijavításán, lázadás ütött ki s 24-én a kipcsakok támogatva a namanganiak által előnyomultak az oroszok által elfoglalt erőd felé.

Az ostrom egyszerre három oldalról történt. A terye, mely

az erődöt a toronytól elválasztja, tele volt a dühödt támadókkal; de a halálos lövöldözés daczára, melylyel Garnovszky alezredes, a helyparancsnoka a támadó tömeget fogadta, s annak a körülménynek daczára, hogy a nevezett ternye a szó valódi értelmében borítva volt tatár tetemekkel, az ütközet egész napon át folyt Namangan utczáin, hol a torlaszokat és sánczokat de sőt minden házat külön-külön kellett az oroszoknak bevenni. Október 27-én, öt órai ágyúzás után, mi az egész várost (mondják 10 ezer házból áll) összerongálta, vonultak vissza a kipcsakok. Nyugalomra volt szükségök, de hősi lelkök nem volt megtörve. A helyett, hogy az apró harcoknál időznénk, melyeket Picsugin ezredes harczolt, kinek feladata volt, a Namangan és Kodsand közötti összeköttetést fenntartani, s ki folyton a portyázó khokandiakkal volt elfoglalva, inkább a Balikcsi melletti elkeseredett harcokkal kell foglalkoznunk, mely hely a Narin és Kara-Daria folyók összefolyásánál fekszik s azért hadászatiilag nevezetes hely. Ez a komoly ütközet november 12-én volt s olvasva az ellenséges orosz tudósításokat e napról, csak Veli Khan Tört, a kipcsak vezért kell bámulnunk e küzdelemben vakmerő védelméért és rendkívüli bátorságáért, melylyel ő és roszul fegyverzett katonái harczoltak. Ez ütközetnek részletei, hol az oroszok csak rohammal győztek, sokkal borzasztóbb, mint az andidsani. Tere-kurgan és Namangan és az a tény, hogy a tatár parancsnokok és katonák mindnyájan a harcztéren halva találtattak, a legjobb bizonyíték katonai vitézségökről. Az orosz félhivatalos lapok jelentései szerint a kipcsakok száma 20 ezer volt s 2 ezer maradt halva a harcztéren.

Untatnám olvasóimat, ha folytatnám e nevezetes harcok részletezését, melyeket egy maroknyi félnomád nép és egy idegen megtámadó a legujabb szerkezetű löfegyverekkel ellátott sereg között folytak. Legyen elég elmondanom azt, hogy november 30-án és a következő napokon újabb vérengzések folytak Görtepénél, Balikcsi, Mardsilan és Khokand között fekvő középuton s hogy a kipcsakok megint 2000 halottat hagytak a csatateren. A dolgok így folytak kevés félbeszakítással december hónapban keresztül s csak 1876. január havában történt az, hogy egy két hétnél tovább tartott ütközetben a Jaxartes bal partján Andidsan és Khokand között véget ért az oroszok által ugynevezett »aszaki győzelem«. A védelem lehetősége, nem a megfogyatkozott és elaludt erély, kényszeríté, a kipcsakokat a megadásra. Aftabedsi, Batir Tör, Iszfendiar Kkalik-Kul, Kazi-Bek, Nar Mohammed és másokkal együtt átadta fegy-

verét Szkobelef tábornoknak Hindi-Kislaknál (Andidsantól mintegy négy mértföldre fekvő helyen), alávetvén ezzel magát és hazáját az idegen hódítónak. Oroszország ez uton legalább egy időre biztosította magának kétségbevonhatlan uralmát az egész khánság felett. Kényszerítve látta magát, katonai tisztjeinek nagyravágyása által olyan lépést tenni, mely érdekei ellen van, mely előleges terveiben nem foglaltatott s mely mindenestre kárára lesz. Az egész khokandi khánságnak elfoglalása által Oroszország olyan tettet művelt, melylyel legközelebb az egész világot meglepte. Khokand, mely a három khánság között illetve népségét és művelhető talaját a legszegényebb, nagy teher lett az orosz kincstáron, mert a kormány költségei nagyok, a kipcak és kara-kirgiz népeket pedig nem lehet összehasonlítani ama többi városok népeivel, a tadsikokkal és szartokkal s részben özbegekkel. A jelenlegi meghódolás daczára nincs kétség abban, hogy a felső Narinsziklás szorosai és az Alai Oroszországnak második Kaukazusa lesz, azzal a különbséggel, hogy a jövő Seikh Samyl vallás rokonainak nagyobb erejére s egy szomszéd mohammedán állam hatalmára fog támaszkodhatni. Az oroszok most megfogják tanulni, hogy nekik is vannak sebhető részeik, nemcsak Európában, hanem Ázsiában is, s hogy az önellenőrzés és mérséklet ideje bekövetkezett.

VÁMBERY Á.

K ö n y v é s z e t .

Société de Géographie Commerciale de Bordeaux. Bulletin Nr. 1. Année 1874—75. Ily cím alatt adta ki és küldte be társulatunknak a bordeauxi kereskedelmi földrajzi társulat első évkönyvét. E társulat, mely tulajdonképen csak egy alkatrésze a club girondin »de l'Association française pour l'avancement des Sciences« nevet viselő társulatnak, 1874-ben alakult. A társulat alakulása szükségessé vált azon körülménynél fogva, hogy a kereskedelmi földrajzra eddig nem nagy gondot fordítottak.

A társulat alakulásától kezdve, mint ezt az évkönyvből látjuk, nagy munkásságot fejtett ki arra nézve, hogy a tagok számát szaporítsa és őket munkásságra serkentse. 1874-től 1875-ig 17 kiváló becsű közleményt nyert a társulat tagjaitól, melyek részben a külföld, de leginkább Franciaország s különösen az Oceán partjának ismertetésével foglalkoznak. A társulat egy érdekes kirándulást szervezett volt 1875-ben az Arcachon medenczéhez, mely kirándulásról egy nagy feltűnést keltett közlemény jelent meg az évkönyvben. A bordeauxi kikötőt részletes tanulmányává tette Labat, melyről szintén nagybecsű közleményt hoz az évkönyv, melyből a következő érdekesebb közlemények címét említjük még fel: A Gironde kerület földtani térképe. A Gironde departement földművelése. A Gironde département nevezetesebb iparczikkei, a senegali francia telep eredete. A többi czikkek leginkább külföldi vidékek földrajzi ismertetésére vonatkoznak, főtekintettel azok kereskedelmi viszonyaira.

A társulat ügyeiről a főtitkár, Foncin közöl részletes adatokat, melyekből megemlítjük, hogy a társulat Bordeauxban egy földrajzi, népismeji és kereskedelmi muzeum felállítását tervezi, melyben a világrészek szerént rendezve lesznek kiállítva térképek, tervek, termények és iparczikkek.

A bordeauxi földrajzi társulatnak dicséretes buzgalma a földrajzi ismeretek népszerűsítése és főleg azoknak a gyakorlati életre való alkalmazása által, félreismerhetlen tanúbizonyysága an-

nak, hogy a francziák rohamosan és helyes tapintattal igyekeznek pótolni azt, mit e téren évtizedek óta elhanyagoltak. Örövendetesen látjuk őket munkálkodni s a földrajz fontosságát és hasznos voltát ma már alig kell náluk többé fejtegetni. Erről tanuskodnak az egymásután alakult és szép fejlődésnek induló társulatok és folyóiratok, mely utóbbiak sorából megint egy új közlőny jelent meg ily czímmel:

La Revue Geographique internationale. Szerkeszti: George Renaud, az Institute laureatja. A közlőny az Explorateurhoz hasonló alakban és kiállításban minden hó 10-én és 25-én jelenik meg. A harmadik számnak, mely hozzánk is beküldetett, tartalma következő: Közép-Afrika Cameron szerént. Algir és Largeau, Renaudtól. Belföldi futár. Náncy Wildtől. Könyvészet. Léon Bourgeois és Henri Defert »Les peuples slaves de l'Europe orientale «La Hongrie.« Tchèques« című művének ismertetése Sayous Edétől. A tudós ismertető, ki Magyarországról is irt munkát, örömmel üdvözli az ifju szerzőket, kik — mint az ismertető megjegyzi — nagy hézagot töltenek ki a francia irodalomban. E két kötetes műben Magyarország és Csehország szlávjai vannak ismertetve nemcsak száraz adatokban, hanem a megfelelő országok történelmével kapcsolatosan. E munkák egyike tehát ránk magyarokra nézve is fölötte érdekes, s minden esetre fontos kérdés, hogy a magyar viszonyokat milyen színben és tárgyilagossággal tüntette fel, s mutatta be a szerző a francia közönségnek. A két szerző két kötetes műve közös cím alatt jelent meg, a Magyarországról szóló részt Bourgeois, a Csehországra vonatkozót Defert írta.

Dr. E. B.

FÖLDRAJZI TÁRSULATOK.

Az angol királyi földrajzi társulat.

Marcz. 27-én Sir H. Rawlinson elnöklete alatt tartotta az angol földrajzi társulat ülését. Az elnök bejelenti, hogy Cameron hadnagy april 2-án a Congó hajón fog Liverpoolba megérkezni, mely alkalommal a földrajzi társulat tagjainak a helyszínén való tömeges megjelenését kéri. Felfogja kérni a társulat nevében Cameront, hogy a földrajzi társulatnak James-Hallban tartandó ünnepélyes ülésén adjon jelentést utazásáról. Az elnök azon reményének ad kifejezést, hogy az edinburghi herczeg fog elnökölni ez ülésen.

Az elnök azután Andersonnak adott szót, ki az angol és Egyesült Államok határának meghatározására kiküldött bizottságnak tagja, hogy e bizottmány munkásságáról jelentést tegyen. E bizottmány munkaköre kiterjedt az éjszaki szélesség 49-ik fokáig majdnem 900 mértföldnyi hosszúságra, mely határon túl a fagy miatt nem hatolhattak. A bizottmánynak 1872 és 1873-ban rendkívüli hideggel kellett küzdenie. A hőmérő 30° állott a fagy-pont alatt majdnem egy álló hétig és pedig több ízben, sőt még a 0 alatt 50° hideget is állották ki! 1873 és 1874 nyarán 800 mértföldnyi területen állapították meg a határvonalat a Veresfolyó és a sziklás hegyek között. E vidéknek »Az amerikai nagy sivatag« nevet adták.

Anderson azt állítja, hogy az utazók által e vidéknek elhíresztett terméketlensége túlzott. A Veresfolyó völgye nagyon termékeny.

*

A párisi földrajzi társulat.

Február 16-án Malte-Brun elnöklete alatt tartott ülésen felolvasták F. Warington-nak, a tripolisi angol konsul fiának levelét, jelentést tevén abban Barry tudor, német utazónak Aggarba tervezett utazásáról. Berthelot egy kö-feliratot ismertett, mely lybiai-pun betűkkel van írva, s Don Aquilino Padron

által tálaltatott a Valverde közelében Ferro szigetén. R a m p o n Reyesnek egy ifju tudós columbiai utazónak közleményét olvasta fel, melyben az amazonok vannak ismertetve, különösen azok gőzhajózására terjeszkedve ki. M a u n o i r felolvasta Largeau jelentését, ki január 5-én érkezett Ghadamesbe. Több apró ügy következett.

A márczius 1-én tartott ülésen szintén Malte-Brun elnökölt. Olvastatott Perrier levele, melyben értesíti a társulatot, hogy Algir felmérése vége felé közeledik, még csak Nemur fekvésének meghatározása csillagászati és távsürgönyi megfigyelések alapján van hátra. W e y p r e c h t hadnagy levelében értesíti a társulatot, hogy természettani észlelők (observatorium) felállítását szándékozza az éjszaki sarkon célba venni, mihez az orosz és svéd kormányok már segédkezet nyújtottak s reményli, hogy a francia kormány is hozzá fog járulni. Ez ügy tárgyalásánál Babinet felemlíti, hogy hasonlóknak célba vételét Latkin is szóba hozta a földrajzi kongressuson, s az orosz kormány elhatározta, hogy egy Novaja-Zemljában felállítandó észlelőnek költségeit fedezni fogja. Egy állomás felszerelésére Wilczek gróf szintén ajánlkozott a költségeket fedezni.

Dr. H a m y előadja, hogy Kuba szigetén egy barlangot fedeztek fel, melyben számtalan karaibot találtak, miből azt lehet következtetni, hogy e faj lakta egykor e szigetet.

G u e r i n Victor jelentést tett palesztinai utazásáról, mely alkalommal meglátogatta Galilet és annak vidékét. Ő vizsgálta meg legelőször a pellai, gadarai, gamelai és más régi városok romjait. Mielőtt elhagyta Palesztinát több időt szentelt Tyrus és vidékének kikutatására.

**

Az orosz császári földrajzi társulat.

A márczius 15-én Szemenof alelnök alatt tartott ülésen Konstantin nagyherceg, a társulat elnöke is jelen volt.

Wilson titkár jelentést tett C s e k a n o f s z k y-nak Éjszaki Sziberiában tett földtani kutatásairól. Miután Csekanofszky a múlt évben a Lena és Olenek alsó vidékét kikutatta, most a Lena folyamnak Jakucskon alóli vidékét és az Olenek legalsó részét kutatta át. Máj. 15-én hagyta el Irkucskot, június elején pedig Jakucskot, hol a folyamon való utazás előkészületei miatt egy hétig kellett időznie. Kísérője volt Venglofszky. Hosszas és fáradságos utazás után a Lena folyón július 1-én Siganszkba és 26-án Bulunba értek. A szél nagyon ellenük járt, minek folytán a Lenan való további utazásról

lemondottak s Aiakiknál (Bulun alatt 15 versztnyire) elhagyták a Lenát és az Olenek folyóra szállva folytaták utjokat, augusztus 26-án érve annak torkolatához. A folyó legszélső pontjától Bulun felé folytatták utjokat, hova september 18-án érkeztek meg. Csekanofszky földtani és földrajzi tekintetben egyaránt érdekes utat tett meg, mi közben gazdag palaeontologiai, növénytani és entomologiai gyűjteményt szerzett.

Csekanofszky és Szosznofszky vállalatának ismertetése után, kik közül az utóbbi az ülésen jelen volt, az alelnök megemlíti, hogy közelebbről két kirándulás van tervezve. Az egyik Potaniné, ki éjszak-nyugati Mongolországot akarja beutazni, a másik Prshevalszkyé kinek részletes tervét az alelnök jövő ülésen ígéré közzé tenni. Az alelnök ekkor bemutatta Brehm, Finsch és Waldburg-Zeil grófot, mint a bremai Polarverein tagjait, kik Sziberiába utaznak.

Ezután Szosznofszky tett jelentést khinai utazásáról, melyet a kül-, pénz- és hadügyi ministeriumok megbízása folytán tett. Célja volt az orosz iparnak új piacot szerezni, kikutatni a Zaisszantól Dsungarián és a Szecsнем tarmányon át vezető utat s kipuhatolni, mennyire alkalmas az a kereskedelemre. Továbbá feladata volt értesülést szerezni a Tunghan forradalomról és a khinaiak által szándékolt elnyomási terveiről. Az expeditio Szosznofszkyen kívül állott Matussofszky felügyelő, dr. Piasszecszy természettudós, Bojarszky tolmács és fényképész, végül egy kiachtai tea-kereskedőből. Az expeditio Kiachtából indult el Pekingbe és 1874. októberben ért Hankofoba. Innen a Han Csian folyón Zaisszanba mentek, érintve Hancsung, Hami, Barkul és Göcsen helyeket. Szosznofszky leírván útját, ismerteti ama vidékek lakóit, ipar és kereskedelmi cikkeit. Bemutatott több rendbeli khinai terményt, ipar és kereskedelmi cikket. Az érdekes előadást népviseletek, vidékek és más érdekes tárgyak fényképeinek bemutatásával tette élvezetesebbé.

A berlini földrajzi társulat.

Február 5-én br. Richthofen elnöklete alatt tartott ülésében elnök jelenti, hogy a bremai éjszaksarki társulat elhatározta dr. Finsch és Brehm urakat Éjszaki-Sziberiába, az Obi és Jeniszej völgyeinek kikutatására kiküldeni.

Lux hadnagy, a Homeyer-féle expeditiónak egyik tagja, jelentést tett nyugat-afrikai utazásáról. 1875. május 2-án ért Loandába, s értesülvén, hogy Homeyer és dr. Pogge már Punge

Andongoba érkeztek, azonnal oda utazott s június 10-én oda meg is érkezett. Homeyer ekkor erős lázban és köszvényben szenvedett s elhatározta, hogy hazatér. Lux és Pogge ekkor föltették magukban, hogy kísérletet tesznek Afrika belsejébe való haladásra. Nem sokára elértek Malandsebe, mely a tenger felett meglehetősen magasan fekszik s egészséges éghajlattal bír. Julius 14-én Kazandsebe indultak s három napi utazás után átmentek a Talamongonga hegyeken, melyek 4—5000 láb magasan fekszenek s 23-ik napon a Quango folyóhoz értek, melynek forrásáig hatolt Lux hadnagy. Úgy találta, hogy a folyó még más kettővel együtt egy fensíkon ered s ezek egyikét a Congo forrásának tartja. Folytatva utjokat Porto Muszesszán át, augusztus 20-án Kimbondoba, Lunda egyik községébe érkeztek. Heves láz akadályozta Lux hadnagyot a további előrehaladásban, visszatért Maszindsén és a Kasszandse völgyön Malandsébe, hová október 9-én megérkezett. Október 31-én Loandában volt s négy nap mulva a »Monrovia« gőzösön visszatért Európába. Lux az általa beutazott útvonalat kikutatta és hét helynek fekvését pontos csillagászati megfigyeléssel meghatározta.

B. Richthofen előadta, hogy Lux észleletei minden bizonynyal becses adatokat fognak szolgáltatni Cameron észleleteihez s reményét fejezte ki, hogy dr. Poggenak talán sikerülend elérni a Muata Janno tartomány fővárosát, melyről azt híresztelték, hogy körülbelül 80—100 ezer lakosa van.

Dr. Kiepert némi észrevételeket tett Lux hadnagnak állítólagos Congó forrásáról.

Horn von dem Horck azután jelentést tett egy utazásáról, melyet múlt évben a francia földrajzi társulat egy tagjával a sarki tengertől Lapországon át a Bothni öbölbe s onnan Finországon át Szent-Pétervárra tett. Az általa meglátogatott vidékek belsejéből kevés volt ismeretes, ezen utazása alatt gyűjtött tárgyai pedig, melyeket a társulatnak bemutatott, érdekessé tették előadását. A beutazott országban igen sok folyó, patak, tó és vízeséses hely van, melyek a hajón való közlekedést lassítják. A vidék különben nagyon szomorú és egyhangú, úgy hogy csak itt-ott láthatni földdel és mohával fedett vityillókat.

Végül dr. Rein adott rövid jellemzést Japánról, melynek egy jó részét előadó beutazta.

*

Vegyes közlemények.

Cameron hadnagy, a híres afrikai utazó, megérkezett Európába. Ápril 2-án, vasárnap d. u. 2 órakor érkezett meg Liverpoolba, hol a herczeg kikötőjében beláthatlan néptömeg várta az érkezőt. A legmagasabb rangúaktól le az utolsó gyári munkásig, mindenki élénk érdeklődéssel tolongott a parton, hogy e bátor utazót láthassa. A londoni földrajzi társulat részéről Sir H. Rawlinson elnökön kívül Tinne, a társulat legidősb tagja s többen is voltak jelen, hogy a felfedezések hőseit fogadják. Liverpool városa pedig nagyszerűen kitett magáért ez alkalommal. Az African Steamship Co. Congo nevű hajója szállította őt vissza hazájába. A liverpooli maire-n s a földrajzi társulat küldöttein kívül a kikötőnek elzárt helyén ott volt Cameron hadnagy anyja, legifjabb fiával Fülöppel és unoka testvérei Liverpoolból. Midőn a Congo kibontakozott a láthatár ködéből, az érdeklődés és izgatottság már fokozódott s midőn a hajó a kikötési műveleteket végezte, a közönség egetrázó »Hurrah« kiáltással üdvözölte az érkezőt. Cameronnak kilépésénél első tette volt, anyja nyakába borulni s örömkönyök toltak az anya és fiu szemeibe, azután üdvözölte a jelenlevőket. Dsonka, a szerencsen fiú, ki Cameront egész utjában kísérte, nagyon elbámult, midőn e rendkívüli megtiszteltetést látta, el sem képzelhette, hogy e tolongás és ünnepélyes fogadtatás őket illesse. Liverpool maire-je saját kocsijába ültette Cameront s Livingstone alderman meghívására a Town's Hall-ba kocsiztak, hol a fogadtatás ünnepélye kezdődött. Innen Thomson tábornak kocsijában Lace házához kocsiztak, hol anyja már napokon át várta fia megérkezését.

A liverpooli maire kérésére Cameron 32 órát időzött Liverpoolban. Hétfőn este C. anyjával, öccsével és rokonaival együtt a Town-Hallba ment, hol őt a város tanácsosai, a különböző társulatok s egyetek küldöttei várták, s midőn Thomson asszonynak, a maire nejének karján belépett a terembe, háromszoros hurrah-val fogadták. Thomson a város nevében üdvözölte Cameront, vállalatának sikeres megoldása és szerencsés megérkezéseért.

Az ünnepélyt lunch követte, mely alatt a piacon a Nelson szobra körül összesereglett kereskedők és nagy néptömeg kérésére, Cameron kilépett az erkélyre, s nagy örömrivalgással üdvözöltetett. A lunch alatt a maire poharat köszöntött a királynéra és az ünnep hőisére. Mire Cameron maga megköszönve a kitüntetést, elbeszélte uti élményeit Afrikában 1872. november 30-ától Európába való visszatéréseig.

Egy francia tudós, ki a fogadtatásra utazott volt Angliába, elragadtatással emlékszik meg a kitüntetésről, melylyel Angliában a tudomány férfiai fagadják. Szerettem volna magam is angol lenni, kiált fel tudósítása végén.

Cameron April 11-én Londonban a James Hall-ban tett jelentést utazásáról, mely alkalommal az edinburghi herceg, mint a földrajzi társulat tiszteletbeli elnöke foglalta el az elnöki széket. A belga király Cameront H. Rawlinsonnal meghívta Lackenbe, hogy vele megismerkedjék. Az angol királynő pedig szintén elfogadja, ha visszatér Németországból. E—

Az osztrák-magyar birodalom kereskedése az 1875-ik évben következő forgalmat tünteti fel. A bevitt áruczikkék értéke 544,405,946 forintot képvisel, a kivitel 496.699,732 frtra rug. A bevétel tehát 47,705,218 frttal haladta tul a kivitelt. Ha most egybevetjük az 1874 és 1875-iki évek forgalmát, azt találjuk, hogy a bevétel csökkent 24,271, 818 frttal, a kivitel ellenben 51.777,878 frttal emelkedett. —r—

Délsarki expedíció. Az éjszaki sark kikutatására tett mozgalmak felébresztették a déli sark iránti figyelmet is. Az új-zelandi tudóstársaság egy délsarki expedíció megindítása ügyében tett kezdeményezést, melyről bővebben azonban még nincs tudomásunk. Ugy látszik délen is kezdenek már ébredni. Egy sidneyi lap azonnal magáévá tette az ügyet s komolyan kezd mellette harczolni. Az ügy e szerint nem fog talán elejtetni, s mindenesetre óhajtandó volna, hogy ez irányban is lássunk tudományos érdeklődést. A déli sark tengerei szintén annyira ismeretlenek, mint az éjszakiak: s egy vállalatnak mindenesetre sikerülend annyi becses felfedezést tehetni a tudomány érdekében, mint tettek az éjszaki sarkiak. Nincs még félszázadnál több, hogy Biscoe Dumont-d'Urville, Clark, Ross és mások velünk e világrészt megismertették, s azóta majdnem semmivel sem gyarapították a tőlük kapott ismereteket. Az ausztráliai és új zelandi tengerek sokkal alkalmasabbak a felfedezésekre, hogy sem siker ne koronázza a vállalkozók fáradságát. —ő—

Khinát, ugy látszik, fölülmulja Japan tudományosság tekintetében. A pekingi kormányzóság a japáni hydrographoknál négy ezer térképet rendelt meg a mennyei-birodalomról egy minta szerént, melyet egy ügyes japáni metsző mutatott be a pekingi kormányának.

—E után —d—

Ninive. George Smith, a londoni British Museumból a napokban utazott Smyrnába, honnan az aleppoi kikötőbe hajózik: innen a damaskusi vasuton Bagdadba megy. Egy rövid ott időzés után Mezopotanniába folytatja utját azzal a szándékkal, hogy a ninivei királyi palota környékén folytassa kutatásait. Smithnek főcélja a királyi könyvtár romjait felkeresni, melynek az általa felfedezett és kibetűzött lajstromai nagyon érdekes és fontos közleményeket tartalmaznak a világ teremtéséről és a vizözönről.

A török kormánynak fermanja szabadalmat ad Smithnek két évig egymásután kutatásokat és ásatásokat eszközölni Ninive határán.

—i.

A finn kereskedelmi tengerészetnek ez évben összesen 1842 hajója van 141,598 tonna tartalommal. E számból 668 hajó a városok, 1174 a falvak tulajdonát képezik. Az első rendbeliek 70,508 tonnájuk, az utóbbiak 71,890 tonnát képviselnek. B—

Törökország a philadelphiai kiállításon képviselve lesz. A török kereskedelmi miniszter több rendbeli honi terményt vásárolt össze, melyeket a philadelphiai kiállításra fog küldeni. A török kiállítás rendező-bizottsága a magas porta részére kijelölt csarnokot a washingtoni török minister gondjaira bízta. Ludovic és Vallauri elegendő helyet kaptak egy török kávéház és bazár felállítására, mely utóbbiban himzések, selyemkelmék és különféle belföldi termékek lesznek kiállítva. Egy örmény a Törökországban termesztett dohányokból fog kiállítást rendezni s a dohány termesztésénél használt eszközöket ugyszintén a dohányvágót és szivar-készítőgépeket is be fogja mutatni.

Ez az első alkalom, hogy Törökország részt vesz amerikai kiállításon.

—é—

Forró vizü tó. A Dominique szigeten egy forró vizü tavat földöztek fel.

Csak nagy fáradsággal lehet a sziklahasadékokon s a forró viz zuhatagokon át a tóhoz jutni. A tó tulajdonképen nem más mint egy kénköves barlang; medenczéje kénkövel borított talajon nyugszik s folytonosan fel-felbuggyanó kénkövel van telve. A tó formája krater alakú, partja a tó felszine felett itt-ott 60 lábnál magasb sziklacsucokkal van körülveve. A tó mélysége majdnem

megmérhetlen; mert a parttól 10 lábnyi távolságban csak 135 láb hosszú mérővel lehetett fenekét elérni. A tó vizének színe sötét szürke színű, valószínűleg azon szikla- és kénkö-töredékek miatt, melyek benne bomlásnak indulnak. A víz egy keskeny nyíláson kifelé oson, úgy hogy a nyílást mindig tágabbra és tágabbra vájja, miből azt lehet következtetni, hogy a víznek ilyen folytonosan növekvő kiömlése által a tó nemsokára kiszárad.

A víz forrása a tónak csak egy részén tapasztalható, hol a víznek bizonyos mennyisége három—négy láb magasságra löketik fel; de ez a forrás és lökés az egész tó felszínét folytonos mozgásban és hullámlásban tartja, minek folytán a fölületen forró kénköves gőzök és fellegek emelkednek.

E gőzölgés ártalmas hatással van a tónak környékén levő fákra és növényekre, mely azon fokban száll alább, a mint a tó vize fogyatkozásnak indul. Észrevették ugyanis, hogy azok a fák és cserjék, melyek máskor és távolibb vidékeken fejlődésnek és dús tenyészetnek indultak, most lassanként elbetegesednek és kivesznek. A környező vidék talaja, melyet a gőz nem érint, rendkívüli termékenységgel bír. A hőmérsék nem rendkívüli, naponként 56—65° F. váltakozik.

E forró vizü tó a természetnek mindenestre csodás tüneménye s alkalmas tanulmány tárgya lehet a geologusoknak. —1—

A portugali király egy állandó földrajzi bizottmánynak alakítását rendelte el. Az erről szóló rendelet, melyet társulatunknak is megküldöttek, következőleg szól: Tekintve, hogy nagy haszonnal van egybekötve és előnyös eredményeket fog szülni egy állandó bizottmánynak olyan férfiakból való alakítása, kik tudományos ismereteik által a földrajzi, népismei, a történelmi, régészeti, anthropologiai és természetrajzi tudományokat különös tekintettel Portugaliára és telepítvényeire képesek kiszélesíteni és tökéletesíteni, hogy e cél az által lesz elérve, ha részint tudományos kutatásokat fognak eszközölni, részint földrajzi czélokra gyűjtendő termények által, részint történelmi kutatások eszközölése vagy a rendelkezésökre álló eszközökkel tudományos munkák létrehozására való hozzájárulásuk által, vagy végül hogy a bizottmány kormányom elé terjeszti az általa czélszerűeknek vélt indítványokat, melyek a nagy terjedelmű és fontos portugál telepek lehetőleg teljes megismertetésére vezetnek: elrendeltem a következőket:

1. czikk. Egy állandó bizottmány van rendelve a tengerészügyi miniszterium alá, melynek feladata felkeresni, összegyűjteni és felhasználni a tudomány és nemzet hasznára minden okmányt,

mely a földrajz, történelem, régészet, anthropologia és természetrajz köréből Portugaliát és telepítvényeit érdekli.

2. cikk. A működő és kiküldött tagok a bizottmányban teendő szolgálatért díjt nem élveznek.

3. cikk. A bizottmány áll három szakból, mindenik hat tagból. A három szaknak elnevezése: Földrajzi, Népismeit-történeti, Anthropologiai-természetrajzi szak.

4. cikk. A tengerész- és telepítvényügyi miniszter elnöke a bizottmánynak. A kormány választja meg a bizottmány működő tagjai közül a főtitkárt.

Minden szak elnökét és titkárát a szakok mindenike önállóan és az ő körének tagjaiból választja.

5. cikk. A különféle hivatalok és állami intézetek közreműködése szükséges levén arra, hogy a bizottmány teljesíthesse teendőit, a kormány ezek között és bizottmány között az összeköttetést létrehozandja.

6. cikk. A bizottmány életbeléptetése után közölni fogja működési szabályait a kormánynyal és minden natározatát, hogy az életbe léptethessék előbb jóváhagyás végett felterjeszti.

A külügyi miniszter, és időközben a tengerész- és telepítvényügyi miniszter, a rendeletről tudomással bírván, annak életbeléptetését elrendeli. Aláírva a király. Kiadatott 1876. febr. 17-én. Ellenjegyezve João d'Andrade Carvo külügyminiszter.

A rendelet értelmében következő tagok lettek az állandó földrajzi bizottmányba kinevezve: Antonio Augusto Teixeira de Vasconcellos, dr. Antonio José Teixeira, Bernardino Antonio Gomes, Carlos Eugenio Corrên da Silva, Carlos Ribeiro, Carlos Testa, Ficalho gr., Palmella herczeg, Francisco Antonio de Brito Limpo, Gorge Cesar de Figanière, José Julio Rodrigues, D. José Maria d'Almeida Correa de Lacerda, José da Silva Mendes Leal, José Tavares de Macedo, José Vicente Barbosa du Bocage, Luciano Cordeiro, marquis de Sousa Holstein, dr. Thomas de Carvalho.

Az állandó bizottmány főtitkárául José Julio Rodrigues lett kinevezve.

A portugal kormánynak ezen rendeletét, melylyel a földrajznak nagy fontosságát és hasznát elismeri, örömmel üdvözöljük, s a portugaloknak a földrajz terén tett eddigi sikeres kutatásaik és felfedezéseik reményt nyújtanak az iránt, hogy e bizottmány a földrajzi tudomány előbbre vitelét sikeresen munkálandja. Egyuttal megemlítjük, hogy Lisabonban egy földrajzi társulat is alakult, melynek elnöke Vicomte de S. Januario, főtitkára Luciano Cordeiro, másod titkára Rodrigo Pequito.

A Sárkánypusztá és Sárkánytó.

Ha Közép-Ázsia 20 év előtt általában a regék, mesés mondák és számtalan földrajzi és népismei csodadolgok gazdag mezeje volt, akkor e terra incognitának keleti része a titokteljes fátyol megett a heves képzelőtehetségnek annál nagyobb joggal lehetett kalandos birodalma. Már nevét illetőleg is nagy zavar uralkodott a geographusok között. Nevezték a Hatváros, Hétváros országnak, Khinai Tatárországnak s a legújabb időben Keleti Turkesztánnak nevezték. A nevek egész halmaza s a benszülöttek még sem nevezik hazájukat külön néven. Turkesztánnak nevezik, vagyis Törökországnak, mely néven egyáltalán az Oxus vidékét, az oszomán császári birodalmat s más országot is neveznek, melyben törökök laknak.

Szemünk elől sokáig elzárva, Marco Polo és Goëz óta egyes pontjaiban csak gyenge körvonalakban ismertette a török-tatár népcsaládnak e keleti hazája természeti jelenségekben valóban gazdag. Nagyszerűek és óriásiak a hegylánczok, melyek dél, nyugat és éjszokról körülzárják; a hegyvidékek legcsodásabbika, egy hómezőkkel borított alpvilág, melynek csucsai a tenger felett 18,000—29,000 láb között váltakoznak, vonul Künlün név alatt délkeletről délnyugatig síma hajlásban, míg nyugaton a 12—14,000 láb magas Pamir fensík az Alai fensíkkal egyesülve meredek gránitfalként ereszkedik le Kasgar és Jarkend felé, s hol végül éjszakon a Tiansan hegység Karasertől a 12,000 láb magas Turgat-Divan-szorosig fantasztikusan nagyszerű csúcsokkal égneik emelkedik. A mily magas és nagyszerű a hegyvidék, ép oly mély és rettenetes a nagyszerű völgyképződés, mely Takla-Makán vagy Gobi pusztá, de helyesebben Lop-pusztá (Sárkánypusztá név alatt a 78-ik hosszúsági foktól a 95-ikig s 41-ik szélességi foktól a 37-ikig elvonul, e pusztá, melyről itt tüzetesebben fogunk szólni.

A jelentékeny víztömegek daczára, melyek Keleti Turkesztán területére három oldalról özönlnek, az még is csak alig 20—25 földrajzi mértföldnyire nyúlik le a hegyek lejtőitől a sivatag felé. A Khoten, Jarkend, Kasgar, Akszai és más, jelentékeny számú patakok és folyók mind Tarim név alatt szakadnak a nagy homoktenger felé s csak egy kis része a vizeknek ömlik a Lop-Nor vagy Sárkánytóba. Az utóbbinak földrajzi fekvését egyelőre nem lehet teljesen meghatározni, mert egy európai szem sem látta eddig elé. Létezését csak hallomásból tudjuk, valamint egyáltalán ama vidék egyes részleteit is csak ama missionak köszönjük, melyet az angol-indiai kormány 1873-ban T. D. Forsyth vezetése alatt Keleti Turkesztánba küldött. Ezen angolok közül némelyek látták a Sárkánytó szélét, s azt sóréteges vastag kéreggel sűrűn borított határtalan síkságnak mondják, melyen csak a vad teve haladhat, a ló térdig süpped alá, az embert pedig a felkavart por megfulasztja, vagy a hófehér sófelület fénye megvakítja. E homok, melyről a Keleti-Turkesztán emberei mindig borzalommal beszélnek, valódi csapás, melynek borzalmassága a föld kerekiségén sehol annyira nem uralkodik mint itt; és csak most értem némileg, miért szörnyűködtek annak idején utitársaim, midőn a nyugati világ áldásos tavaszi esőzéseiről beszéltem. Eső alatt t. i. amaz emberek a beláthatlan nagy homokfelhőket értik, melyeket az éjszaki szelek a Sárkánysivatgtól magukkal hoznak, hogy a repülő homokrétegek által az emberi szorgalommal a természettől kieroszakolt művelőtalajt tönkre tegyék.

A homok rendesen félhold alakú tömegben kerekedik föl, s mivel, hogy e természeti jelenség folytonos menetét megtartja, a homokrétegek vastagságából a keletkezésnek idejét századokig előre ki lehet számítani. Valóban a körülfekvő hegyvidékek örökös jégmezei elmúlt századok sőt ezredek előtt bizonyára jóval nagyobb kerülettel bíró művelt talajt szegélyezhettek, mint a mily nagy a most lakott Hatváros területe. Marco Polo Csarcsan nevű tartományról és hasonló városáról beszél, melyeknek azonban ma nyomára sem akadhatunk. Hasonló értelemben nyilatkoznak a keleti földrajzirók is, valahányszor a középpázsiai alpvilágnak e rettenetesen fennsleges medenczéről irnak. Khotennek aláhanyatlott dicsőségéről is nyerünk némi felvilágosítást, ha a homok viharok pusztító természetét közelebről szemügyre vesszük.

Az angolok, kik Jengi Hisszarba, a szent Ordum Padisah szekrényéhez kirándultak, szintén földöztek föl egy holt várost, melyet hajdan Keteknek ezt hivatnak, s ki is kutatták. Minthogy

az illető homok rétegeknek vastagságát a szelek erejéhez képest szokták megítélni, Mirza Hajdarnak, a Tarikhi Rasid szerzőjének igaza lehet, midőn azt a véleményt kockáztatja, hogy az a Ketek, mely a 14-dik században ment tönkre, egyetlen egy homok vihar-
nak esett áldozatául. Állítólag csak néhány ember menekült meg, a többieket homok takarta el. Valódi Pompeji és Herkulanum Ázsia belsejében. Hogy ez a képzelem szüleménye-e, vagy való-
ságos tény, nehéz volna meghatározni; ha azonban hitelt adunk e vidék vadászainak és pásztorainak, akkor az ő állításuk szerint a szélvihar által felkorbácsolt homokhullámok alól az egykori Ketek házai, tornyai és kupolá néha-néha feltűnedeznek. Mesedol-
gokat mesélnek ama házaknak érintetlenül álló butorai és esz-
közeiről, sőt még állítólag emberi csontvázakat is ép oly állás-
ban találnak, melyben őket a borzasztó jelenet meglepte.

A pásztorok és utasok e csodadolgokat a napfényben csil-
lámló, kevésbé sűrű homokfelhők által képezett ködön át látják, megjegyzik magoknak az egyes tornyok és tárgyak állását; de ha a vihar elzúgott, s az északi szélvész a borzalom helye felett végig
tombolt, akkor a látottat hiú káprázatnak tartják, mert minden homok takaróval van elfödve, s csak hosszabb ásatás, a mihez a juhászoknak bátorságuk és kitartásuk nincs, vezetné a kutató-
kat célhoz. E nézetet Forsyth ur nagyon indokoltnak tartja, midőn nagy érdekű jelentésében *) következőket mondja: «A betörő homoknak első rohama az utjában álló házat eltemetheti, de a folytonos szél a laza homok részeket elsöpri, s ezek a tala-
jon előbbi rendes állásukat elfoglalják, míg az időnként elborított tárgy a homokhullámból előtűnik, hogy az utána következő réteg megint eltakarja. Így megy az szüntelenül, míg a felszállható homok tömeg a szóban forgó tárgy felett elnyargalt. Csak így
lehetséges, hogy idők folytán az eltemetett Lop és Ketek városok ugyanazon alakban és helyzetben, melyben századok előtt elte-
metettek, ujralfeltűnnek, sőt ha a szükséges adatok birtokában volnánk, az ujraszületés idejét előre meg lehetne határozni. Saj-
nálatunkra azonban hiányzanak a szomszéd vidékre nem is említve a messze fekvő óriási sárkány-sivatag kiterjedésére és a homok viharra vonatkozó ismereteink. Már a Kum Sahidan nevű hely is, melyet az angolok láttak, hasonló eredményű történetre emlékeztet. Kum Sahidan »a homok martirjait« jelentené, mely-
nek a török szó nyelvtanilag teljesen nem felel ugyan meg; de

*) Report of the Yarkund Mission Calcutta 1875.

ki tudja, hogy az utókor által martyrokként ünnepelt egyének mikor estek a homok dűhének áldozatául.

Közvetlenül a nagy homoksivataghoz, melyen át éjszak és dél felé némely utak vonulnak, melyek mentén még mondai alapra fektetett helynevek is fordulnak elő, a Sárkánytónak mocsáros vidéke csatlakozik. Áthatlan kákamezőkből álló végtelen síknak festik, mely nyárfák és tamariskák övével van körülvéve. A különféle vízi madarak, szúnyogok, mérges legyek, borzasztó rovarok és kigyók egész raja által lakott vidék embereknek is szolgál lakóhelyül, kik halászzattal foglalkoznak s gyík és hattyúbőrrel jelentékeny kereskedést űznek Kucsen és Karaser között. Az egész kerület, melyet Lop névvel jelölnek s a bevezetésünkben említett Tarimfolyó mellett fekszik, kelet és nyugat felé mintegy 30 napi járó területre terjed. Meddig a szem ellát, az egész beláthatlan síkság, kivéve némely kova-körakásokat, melyek a különböző mocsárok között felemelkednek. Az ide vezető utak többnyire a Tarim folyó mentén terülnek el s kiinduló pontokul szolgálnak különösen: Maralbasi, Akszu, Kucsen és Kurla.

A lakók karakalpakok, kosotok és tungutok s a benszülöttek előadása szerint körülbelől 1000 házat s mintegy 5000 lelket képeznek. Ezek körülbelől 160 év előtt telepedtek le ide, de találtak itt már egy vadember (java kisi) telepet, kikről a szomszéd vidékeken különféle furcsa mende-mondák járnak szájról szájra. Allítólag a vad állatok társaságát keresik fel s házi állataikkal a mocsarak és sűrűségek között tartózkodnak. Kicsiny, fekete embereknek mondják hosszan lefüggő fekete hajjal, kik, mihelyt idegent látnak, azonnal kereket oldanak s a káka közé rejtőznek. Mások társaságában gyávák, de az állatokkal való harcban rettenetesek, nyíllal, baltával és dárdával vadászva azokat. Öltözetük »luf« nevű durva szövetszálból áll, melyet egy növény szálaiból készítenek és kereskedésben is előfordul. A növény neve Toka-csiga, a homoksivatag mocsárainak partján bőven terem s a helyi viszonyok között azzal a hasznos tulajdonnal bír, hogy az abból készült ruhák a szúnyogok és más rovarok szúrásai ellen megvédenek. A luf szálainak készítése oly módon történik, mint nálunk a lenéi.

E lakók után a sivatagnak legszamosabb népfaját a dolánok képezik, kik 25 ezer lelket számítanak 5000 házra terjednek s a Maralbasi nevű kerülethez tartoznak. Dol vagy dul tatáruul szegényt, elhagyatottat jelent, a mi nagyon találó elnevezés ezen emberek életére és fentartására, kik a török nép nagy családjának legelhagyatottabb és legmegvetettebb ágát képezik. Lakásuk hosszú-

dad, fölalatti lyukakból áll, melyek kákafődelekkel vannak ellátva. Az utasnak alig tűnnek fel a távolból, csak akkor ismerik meg, ha közvetlen közelükben van az ember. Itt lakik a dulan ökrei, juhaj, kecskái és szamarai társaságában, mely utóbbiakat nagy számban tart s melyek segélyével cserekereskedést űz tűzifa, hamuzsír, só, vaj, turó és más czikkekkal, melyeket gyapjúkelmékkel, liszt, kenyér és ruhaneműekkel cserél ki. A kalmukok maradékainak látszanak, de szellemileg és természetileg tőlük ma már nagyon elütők. Forsyth úr a tibeti bot néphez hasonlítja, s kicsiny és jelentékeny alakúaknak, nyomott homlokú, visszasztító arcvonású és tatár arczkifejezésűeknek festi. Rendszerént törökül beszélnek, de maguk közt más nyelvvel élnek, valószínűleg tatár és kalmuk-vegyülékkel. Iszlám hitvallásuk nagyon gyenge lábón áll. Erkölcsi életüket is rendkívül elhanyagoltnak mondják az igaznivő mozlímok, kik itt is, mint egyáltalán mindenütt nőközségüket vetik szemükre. A derék keleti turkesztániak beszélték az angoloknak, hogy e rossz szokás annyira elharapózott náluk, miszerént minden vendégnek akár akarja, akár nem, át kell vennie a házi úrtól a jus matrimoniit s hogy ha ez utóbbi meglát neje ajtaja előtt egy pár cipőt, a belépés neki tiltva van.

Az eddig még csak kevésbé ismert Sárkánysivatag területéről adott rövid jelentés után még valamit kell mondanom a Lop-Köl (mongolul Lop-Nor) azaz Sárkánytóról. Az európai által még nem látott víztömeg állítólag az ismertetett sivatagnak legszélsőbb keleti határán fekszik s mint minden ismeretlen, a legkülönfélébb módon irták le. A »Tarikhi Rasidi« szerzője szerént e tó négy havi kerülettel bíró területet foglal el s nyugaton a Khinából jövő Kara-khoran folyót veszi fel. Angol utazónk, ki a tájt látott benszülöttektől értesítéseket szerzett, ezeket mondja: »Jóllehet a különféle tudósítások a részletekben egymástól jelentékenyen eltérnek, mégis mindnyájan megerősítik e tónak létezését s annak összeköttetését a nyugati mocsárokkal valamint a vidéknek és népességének általános jellemzését. A tónak inneni részét némely keleti turkesztáni Jakub khannak a khinaiakkal folytatott háborúja folytán látta, a tulsó partot azonban, azaz a nyugatit, ők is csak hallomásból ismerik. Azt állítják, hogy teljesen lakatlan 5 napi kerülettel bír s keleti partján csak 3—4 napi járásnyira lehet hozzáférni, mert a finom és mély sóporban állat és ember elő nem haladhat a nélkül, hogy térdig ne süppedne. A tótól délkeleti irányban egy folyó vonul át a rengeteg só- és homoksivatagon, mely folyó 15—20 napi járásnyira eltűnik s csak Khinában jön

újra felszínre. Régi időkben egy ifjú ember ment a tónak kutatására. Miután hét napon át utazott a folyón, szemben állott egy hegygyel s látta hogyan szakad alá a víz a sziklák között egy mély, fekete örvénybe. Csónakát föl akarta tartóztatni, hanem a hullámvész magával ragadta a mély örvénybe. Most hirtelen hátára vetette magát a csónak fenekén; hallotta hogy járművének eleje a sötét üreg falához dörzsölődött s érezte, hogy kövek hullottak rá, s midőn újra a szabadban volt, azon vette észre magát, hogy csónakja nem kövekkel, hanem csillogó aranydarabokkal volt tele. A folyónak tulsó részén, a mi képzelgős tatárunk, ki az Odysseát nem olvasta, cyklopokkal találkozott, kik őt elfogták s Pekingben eladták, hanem 22 évi távollét után mint öszfürtü öreg tért vissza. Mint látjuk a képzelemnek tág játéktere van úgy itt mint másutt, hová a földrajzban való járatlanság fátyolát kiterjeszti. Fa-hian, khinai utazótól kezdve a legújabb becses adatokig, melyekkel a tudós Yule Marco Polonak kiadását ellátta, e tájról sok érdekes és titokszerű dolgot hallottunk. A mit az angolok a csodás síkföldről és a Kün-lünről írnak, már több valószínűséget, több megbízható adatot tartalmaz; reméljük, hogy ha Emír Jakub khan országában a viszonyok némileg megszilárdulnak, Prsewalszki a felső Jangcse-kiang vidékén félbeszakított utazását nyugati irányban folytatni fogja s a Sárkánysivatag és Sárkánytóról is fel fog a fátyol némileg lebentetni.

VÁMBÉRY Á.

Vázlatok középázsiai utamból.

(Vége.)

Az Aralon csekély hullámvás mellett, a Szyr-Deria torkolatával szemben eső »Kos-Aral« sziget nyugoti partja, közelében, egyenesen déli irányt tartva a »Kaska-Gulan« szinte nyugati partja közelében, majd lejjebb »Tolmacsew« és »Obrucsew« szigetek közt elhaladva, s Obrucsewtől kissé keleti irányt véve, szerencsésen behajóztunk a »Tuscsebasz« öbölbe, melybe az Oxusnak legkeletibb ága: a »Jeniszu« szakad s mely ágán az Oxusnak »Kök Kala vagy Mekhter Kaláig hajóztunk fel, a hol is partra tétetve, utamat inasom, egy szabadságról visszatérő kozák major és egy Bresztből Petro Alexandrowszkba rendelt catasteri hivatalnok kíséretében, egy óriási kétkerekű taligán u. n. arabán, melybe egy kis ökör volt két rúd közé fogva Csimbaj-i az Amu Deltában levő karakalpak városig, majd innen csónakon 2 karakalpak által vontatva fel a »Kegeeli« csatornán a »Kuvan-Dserma« nevű Oxus ágon és magának az Oxusnak vizén, Kökhalatól 3 nap alatt az első orosz erődbe Nöküszebe, majd ismét innen szinte 3 nap alatt — ugyan csak arabán utazva — az Amu-Deria orosz kerület fő székhelyére, az Oxus melletti legujabb és jelentékenyebb erődbe: Petro Alexandrowszkba értem. Ez utam tehát Nöküsig az Amu deltáján keresztül. Nöküstől fogva pedig az orosz foglalás előtt szinte khivai khánságot képezett Oxus jobb oldali részén, jelenben már az orosz birodalomba bekebelezett vidékeken Ribazar és Sabaszveli városokon vezetett keresztül.

Az Oxus torkolatát képező »Tuscsebasz« öböl sárgásba játszó vitzükrevel, mindjárt egyikét a legérdekesebb jelenségeknek mutatja, t. i. daczára, hogy a sós tenger vizü Aral tónak egy öblét képezi, vize mégis az Oxus beömlése pontjától számítva, több werstre befelé a tengerbe, mindenütt édes és iható, kitünő ízű.

A Jeniszu melléke valamint általán az Oxus többi ágainak melléke is az Aral közelében mérhetlen terjedelmű mocsarakkal

és nádasokkal van borítva, melyekben csapatokban a vaddisznó s a szárnyas vadaknak: gödények, vadludak darvak, karakatuák, vadkacsák és szalonkák különböző fajainak milliói tanyásznak télen nyáron egyaránt. A vadak itt is aránylag szelidebbek a mienknél s nagy bőséggel ejthetők. Különösen fáczán, úgy a Szyr-Deria mint az Oxus mellékén Nöküszig, mindenütt oly nagy bőségben van vad állapotjában, hogy nap-nap mellett összelőttünk (3—4 vadász) 15—20 darabot még pedig csak is pár óra alatt, míg nem utoljára teljesen reá utunk, s inkább más szárnyasokra kezdtünk vadászni.

A Jeniszu melléke beljebb a tengertől a khivai khánságban nagy homokpartok közt rohan el, s partjainak valami paradicsomi szépséget kölcsönöz a tamariskának egy különös faja, mely inkább golyó formájú bokor alakban nő. Sötét kék lombozata különösen teteje felé a szó szoros értelmében elárasztva piros fürtös virággal, s az egész oly kedves és élénk színvegyületet képez, hogy e folyam partjait valódi virágos kertté varázsolja. E tamariskaváltozmányt, Nöküszön felül valamint egész utamban sehol másutt nem láttam. Nöküszön felül, az anyafolyam partjait, bár mindkét oldalon szinte tamariska-erdők borítják, de ezek nem oly tövér fejlődésűek, s nem oly élénk kék színű lombozatuk s piros viráguk, bár növésük magasabb, de lombozatuk sárgás zöld, s sokkal ritkább. Virágaik halvány test színűek, szóval teljesen a mi kerti tamariskánkhoz hasonlóak.

Az Oxus és ágainak víz folyása felette rohanó, sebes, ropant iszapolásokat tesz, s míg medre egyhelyütt majdnem feneketlen mély, máshelyütt oly sekély, hogy csónak is alig taszítható el rajta, azért hajózásra, rendszeres folyamtisztítás nélkül nem alkalmas, kivált nyárban, s ilyenkor a torkolati ágakon is alig legfeljebb Kökkala s annak irányáig járhat a hajó. Tavasszal ellenben, nagy vízálláskor már egyszer s máskor Nöküszig, sőt két ízben P.-Alexandrowszkiig is felmerészkedtek a gőzössel. Partja az Oxus s torkolati ágainak igen alacsony, sok helyt a víz pár hüvely hiján a föld felszínével egyszer, sőt vannak helyek, hol állandóan ki is csap, a hol is mocsarokat képez, mint p. o. az Aral közelében. E tulajdona az Oxusnak képesíté a khivaiakat az egész khánságokban kiterjedt csatornarendszer létesíthetésére is. Az Amu deltáját általában karakalpakok lakják, kik szinte leginkább marha s kevésbé lótenyésztésből és halászatból élnek. Igen egyszerű s együgyű félnék emberek, kevés szellemi tulajdonokkal. Általán a kirgizekként szinte kunyhókban laknak. Mohammedánok,

de vallásukat kevésbé ismerik s még kevésbé gyakorolják annak szertartásait s szokásait. Oly gyávák, hogy egy turkoman 10 karakalpakot is megszalaszt rablások alkalmával. Vonásaiak némileg hasonlók a kirgizekéhez, szinte széles nyomott arc, formátlan orr és szája. E faj a kirgiz és özbeg közt áll.

Az oroszoknak az amu-deriai kerületben ez ideig csak két erődje van, ezek egyike Nöküsz, mely nem egyéb, mint egy nagy négyszögletű, mintegy 8 öl magas falazatu sárépület, építve közvetlen a khivai expedíció befejeztével, bezárható nagy kapuval. Az erőd két keresztben átellenes szögletén rotundák, melyeken ágyuk vannak felállítva. Ez erődben volt ottlétemkor néhány század lovas és gyalog katona. Fekszik az erőd az Oxus egy keskeny ágának partjától pár száz lépésnyire. Beune Gribionkin alezredes parancsnok, ki a taskendi lapban közzé tett nyelv és ethnographiai tanulmányai folytán, az orosz hadsereg irodalmi férfiai közt foglal helyet.

A másik erőd »Petro-Alexandrowszk«. Ez építésnél fogva, erődnek sem nevezhető, mert az egész nem egyéb, mint a khivai expedíciókor egy khivai fő úrtól elfoglalt s $1\frac{1}{2}$ öl magas sárfallal körül kerített kert, melyben a gyümölcsfák — a szükséghez képest — több helyeken kivágva, s azok helyére guggon ülő házacskák, műnyelven: barakkok, egyenes 4 sorban építve s a kerítés szögleteihez rotundák toldva (melyek mindegyikén két-két vontcsövű ágyu tátong), ime előttünk az egész erőd képe. Az erőd azonban jó nagy s körülbelől 30 holdon fekszik 4—5000 ember helyőrséggel, kik kora tavasztól kezdve, mondhatni tél elejéig künn a szabadban az Oxus partján táboroznak, s csak téltre vonulnak be az erődbe.

P.-Alexandrowszkba szept. 12-én megérkezve, számomra egy egész ház jelöltetett ki, künn az erődön kívül, az orosz családos katonák által épített mintegy 60—70 sárházból álló városkában, lévén e községecske már most rendes bazárral megnagyobbítva, hetenként két meglehetősen élénk heti vásárral. E házat Ivanof ezredes, az Amu-Deria orosz kerület főparancsnoka jelöltette ki számomra, minden bérfizetés nélkül. E házban kezdtem meg, rendeztem és fejeztem be mag-gyűjteményemet. P.-Alexandrowszkból az onnan 60 werstre vagyis $8\frac{4}{7}$ mértföldre eső Khivába végre szeptember 26-án utaztam tova. A Khivába való átmenetellel azért kelle megérkeztemtől annyi ideig várnom, mert a khivai Khán: Szeid Muhammed Rehim, P. Alexandrowszkba érkeztemkor a fővárosból távol a turkomannok elleni egy kis expedícióban volt

(t. i. a házi adó behajtása végett, melyet rendszeren fegyverrel kell eszközölni) s csakis megérkezéssel léphettem, mint az orosz kormány által pártfogolt idegen, birodalmának területére.

A nevezett nap reggelén vágtattam ki, a Khivából épen a szokásos hadi sarczot meghozott s a khánnak a fővárosba visszaérkezését Ivanoffal tudató, udvari első miniszter, a haza utazandó divánbégi (neve: Divan Pelvan) s mintegy 30 lovasból álló kíséretével, úgy az én saját inasom, egy más kísérem és a lovakat bérbe adó őzbek társaságában. Az Oxusig folyton ügetve s annak két ágán átkelve, delelni megálltunk Khankában, az Oxus tulsó oldalán épült kis városkában, mely különösen dinnyeiről híres s pár órai pihenés után ismét megindulva, esti szürkületkor értünk be vágyaim Mekkájába, Khivába. Itt a khán egyik udvari emberének, Serab bejnek házában lettem én és kíséretem elszállásolva.

Utam, P.-Alexandrowszktól a hozzá mintegy 7 werstre folyó Oxusig homokpartok közt vitt, tul az Oxuson azonban Khanka környékén, valamint az egész területen Khiváig, virágzó és szorgalmasan mivelt gyapot, rizs, dinnye, helylyel közzel dsuggeri, búza és »más« földek közt vezetett, melyek szélei dside őszi és kajszin baraczk, szeder, eperfákkal s szőlővel beültetve Lombard-Velenczét varázsolták elem. Csak hogy ennél még festőiebbé tesz e földeket a majom-kenyérfa (Baobab), nagyságra növä »K a r a a g a c s o k« (a szilnek egy változványa), melyeknek sűrű golyó alakú lombkoronáján az égető napnak egy sugara sem képes áthatni.

Egész khivai khánság — teljesen esők hiányában — az Oxusból kivezetett egész csatorna hálózattal van bevonva, melyek tetszés szerint megnyitvatva vagy elzárva, a gazdasági földek (akár az egész khánság is) tetszés szerint elöntethetők. Ezen csatornázásnak köszönheti a khivai khánság termékenységét, hol évenként kétszer aratnak s a föld mégis mindig bő termést ad. Mondhatni, hogy e khánságban nemcsak intensiv, hanem valóságos kerti gazdaságot folytatnak, s az egész khánság — értve az Oxus bal oldalát — valóban egy viruló nagy kerthez hasonlítható, s a mivelt Európának legtöbb nemzete által távolról sem megközelített fejlettségű kertészettel és gazdászattal bir. Buzája, gyapotja, rizse s főzelékneműje minden más közép-ázsiai e nemű termények felett áll, őszi baraczkja, kajszinja s főleg dinnyéi a világ minden ezen gyümölcsseinél jobbak, selyme kitünő, gyümölcsaszaltjai jóság tekintetében minden franczia aszaltakat felülmúlnak, szóval Közép-Ázsiának legtermékenyebb paradicsomi kis oáza.

Szeptember 26-án estve beérkezve Khivába s házi gazdám: Serab bej által, mint tulajdonképen a khánnak vendége — igen szívélyesen s vendégszeretőleg fogadtatva, a puha turkoman szőnyegeken kényelmesen kinyugodott éj után másnap — mint a következőkön is — kitűnően megvendégtetve, nyugodtan vártam a khán küldöttét, ki az elfogadás óráját nekem tudtul hozandó volt. E küldött délután 2 és 3 óra közt csakugyan meg is érkezett s értesemre adta, hogy a khán rögtön elfogadni kész. Ezen udvari ember s főhivatalnok: »Abdiszettár« nevű, özbek által kísértetve s öreg inasom s másik P.-alexandrowszki kísérrömmel együtt hozott apró ajándékaimat magammal vive, (Abdiszettár volt később Khivából visszautaztamkor is P.-Alexandrowszki a khán által kísérrömmel adva) Khiva girbe-görbe utcáin s sötét bazárjan keresztül a khán palotájához jutottunk, melynek kapuja alatt az első miniszter, a már ismert divánbegi által fogadtatva, tekervényes síkátorokon egy mintegy 200 □ ölnyi téres udvarba nyíló folyosónak végére értünk, hol is minket megállapodásra intve s balra betekintve egy rövid pillanat mulva az udvarba való belépésre jelt adott. Kiséretemmel belépve az udvarra, egy balra nyíló nyílt terasszon térdelve, s hátát egy oszlopnak vetve, ült egy turkman szőnyegen Khivának ura és fejedelme: Szeid Muhammed Rehim Khan, búzavirággék színű s a szokásos khivai szabású szerpajban (felső ruha), hengeralakú, felül egyenesen elmetszett fekete asztrakán főveggel (telpekkel) fedett fővel. A négy fokból álló lépcsőzeten kíséretemmel s leg hátul a divánbegivel felhaladva a terasszra, ott a khánt üdvözöltem, mire ő kezét nyújtva intett, hogy melléje üljek. Kisérröim a szőnyegen kívül letérdelve s hozzá térden menve, a khánnak kezét csókoltak s majd ismét visszamentek s a szőnyegen kívül a földre letérdeltek. Ezután a khán igen barátságosan kérdezősködött hazámról (miről persze távoli fogalma sem volt), kérdé, mily messzire esik Konstantinápolytól, egy fejedelmünk van-e a törökökkel? Midőn felvilágosítám, hogy nem, kérdé: ha saját nemzetünkben van-e a fejedelmünk? Én ezekre a kellő felvilágosítást megadva, elbeszélém neki nemzetünk őstörténetét, kívándorlásunkat Álmos alatt Ázsiából, valamint az Árpád-ház trónra emelését, s örökösödését, majd annak kihaltát, a vegyes házból származott királyok korszakát, majd a Habsburg-Lothringen háznak trónra jöttét, mely közléseimet nagy figyelemmel hallgatta. Midőn különösen megmagyaráztam neki, hogy a magyar, török és özbek (mely Khivában uralkodó fajból ő is való) közös test-

vérek, s hogy mi két elébbi nemzetek szinte Közép-Ázsia földjéről vándoroltunk ki, arczán öröm sugárzott és csudálkozását fejezte ki azon véletlen felett, hogy én oly messze földről ismét ős házamba visszajutottam, melynek okát és a czélt a miért ide jöttem midőn neki megmagyaráztam, a legnagyobb készséggel felajánlá: birodalmát megszemlélhetni, sőt rögtön ígére mellém egy udvari embert és szakértőt adni, ki nekem úgy az ott divó csatornázási rendszert, földmívelést s kertészetet, valamint a városnak minden érdekességeit megmutatandja, s egyszersmint kijelenté, hogy vendége vagyok s hogy az udvartól lesz ellátásom; mely ígérését csakugyan mindenkben be is váltotta. Ez és ilyenmü beszélgetés s társalgás után a diván begi előhozta s a khán lába elé kirakta apró ajándékaimat, melyek voltak: egy napórával ellátott kompasz, egy marokkin kötésű jegyzőkönyv, egy kézi üveg vízpipa, egy üveglevélnyomó, egy kis kés s dohány- és szivartárca. Ezeknek megszemlélése s átvétele után szolga jött ki, theával kínált meg, miből egy pohárral elfogyasztva s köszöntve őt, távoztam. Khivából elmenetelemkor ismét, búcsú-tisztelgést tettem nála, a midőn is tőlem szives búcsút véve egy fekete színű khivai felöltőnyel »s e r p a j«-jal ajándékozott meg, mit hűségesen magammal haza is hoztam, a nemzeti muzeum számára ajándékul.

A khán fiatal 28 éves, arca szabályos, kissé hajlott orral, gyönyörű mandula alakú fekete tündöklő szemekkel, tömött szemöldök s a szemet beárnyaló hosszú szempillákkal, koromfekete kis göndör szakállal, s az egész arczon valami kimondhatlan nyájaság, de egyszersmind bizonyos mélabús kifejezéssel, beszéde nyájas, egész magaviselete finom és előkelő. Arczának barnás teintje s kezeinek bőre oly finom s gondozott, hogy a legelőkelőbb párisi is megirigyelhetné. A legszebb férfi, kit valaha láttam.

A khánnál való tisztelgése után következő napon, a khán által ígért udvari ember csakugyan eljött hozzám, s a várost minden részében megmutogatta, így utcáit, a belső vagyis kéjkereteket (mik idegenek előtt zárvák), a bazárt, mecseteket, az iskolákat (medresze) stb. Majd kikisérve engem őt napi ott mulatásom után Khivából, az útban részletesen megmutogatta a különféle fajú veteményeket, mindenből segített magot gyűjteni, megmagyarázta azok különféle művelési módjait, megmutogatta a csatornákat, megmagyarázta évenkénti kitisztításának módját, a vízemelő gépek szerkezetét stb. Nem lesz talán érdektelen, ha ezúttal az idő rövidsége s a térszükéhez mért rövid leírását is adandom Khiva városának.

Khiva Khanka felől jöve, mintegy félmérföldre lesz a már ott magas kertfalak közt vivő útnak, egy hirtelen emelkedéséről látható, körülbelül Debreczenéhez hasonló területen feküdve, terjedtségénél fogva is, de még inkább felmagasló, bizar, s az európai szem előtt szokatlan stülű tornyai, kupolás tarka téglákkal kirakott tetőjü mecsetjei, medreszéi, magasra emelkedő kervenszerailjának falai, az itt-ott kimagasló egyes úri lakok lapos tetőzetükkel, a Meddemin khán által építtetni kezdett, de halálával félépítésben maradt, kívül egészen glazúrozott téglákkal tarkábbnál tarkább czifrázatokban kirakott csonka tornyával, nemcsak impozans, hanem valóban az európai szem előtt szokatlan és a legnagyobb mérvben festői látványt nyújt. Alkonyatkor, midőn én is először pillantám meg, tarka és glazúrozott téglákkal kirakott magas minaréjei s kupolái a lemenő nap sugarai által megaranyozva, s tündökölve a légben, valami tündérkép, méltó egy Claude Lorraine vagy Markó ecsetjére. Bár a városba beérve, a girbe-görbe utcák és ablaktalan sárházfalak és bokáig érő por láttára jóval csökken e kellemes látomány, mindamellett érdekét még sem veszíti el.

Khivának utczái mint említém ritkán egyenesek, leginkább görbe síkátorok, össze-vissza keresztezve egymást. Házai, sőt nagy középületei, sőt maga a khán palotája is sárból van építve. Csatlakoznék azonban, ki azt hiszi, hogy e házak valamely ingatag gyenge alkotásuak, sőt ellenkezőleg igen erősek azok, mert a falrakásnál az anyagot nem kimélik, a falakat igen vastagra rakják, s azon ott levő szürke sós vegyülékü agyag a forró száraz légben kiszáradva egy ködarabbá áll össze. Az épületek illetőleg magán lakházak egyenes tetőzetei szinte sárból lévén, nagyobb tűzveszélyeknek a város kitéve nincs. A házak falain, legyenek azok bár emeletesek, kívül ablakok nincsenek, csak egy ajtócska vezet az épület belsejébe, melyben turkoman szőnyegekkel borított, kényelmesen beosztott szobák találhatók, rendesen az udvarra nyíló nagy széles s a szobákhoz hasonló berendezésü teraszszal, mely előtt legtöbbsnyire egy a csatornáktól táplált négyszögletü tócska van rendesen mellette elterülő Kara Agacs, napsugaraktól áthatlan, lombjaival beárnyékolva.

Khiva nevezetesebb épületei közt a khán palotáján, mely maga egy kis városrész területü, legfeltünőbb építmények a medresszék, ezek közt legnagyobbak: Meddemin Khan, a Medrim Khan, Kutlu Murat Inak és Alla Kulu Khán medreszéje, ezek után jönnek a DüSabbáz s SzeidNiáz bėjé- valamint még 6 más kisebb. E medresszék vagyis főiskolákban

tanítják a koránt s a persa és arab nyelvet. Hallgatói számosak. E medreszékben minden tanulónak külön magán lakcellája is van. Nagyszerű épület még a kervan-szeraj belül egyemeletes, boltcellákkal s körörkörül a czellák előtt íves folyosóval. Feltűnőek Khivának mecsetjei (templomai) is. Ezek: a Dzsüma mecset, ide jár a khan is imádkozni, hozzá van építve a Khivában legmagasabb minaret a »Nezer Esan« nevű, honnan különösen a turkoman elitélteket zsákba kötve lelökik. Érdekesebb a Dzsüma mecsetnél a Hezret Pelvan mecset, melyben Khiva legfőbb szentjének Pelvan Atának s legnagyobb khánjának Meddemin Khánnak és két fiának sirja van. Van még több mecset is, de melyeket itt helyszűke miatt fel nem sorolok. A Meddemin Kkan medreszéje mellett van Khiva minden minaretjei közt a legvastagabb, legszélesb, és legfeltűnőbb építményű csonka torony, kívül borítva glazürözött különböző élénk színű téglákból összerakott, gyűrűként körül vevő s más különféle alaku czifrázatokkal; e tornyot szinte Meddemin Khán építette, csakhogy szédítő, magasságra szándékozván felhúzatni, éltében be nem fejeztethetett, utódai pedig talán harmadrész nagyságban mint eredetileg tervezve volt félbe hagyták, s így csonkán maradt. A bazar, mely U alakban épített, csúcsos boltozatokkal, közepén nagy kupolával, a kereskedés gyupontja. Bár Orenburgéhoz távolról sem hasonlítható, mégis hetenként kétszer, szerdán és szombaton tartatni szokott vásárai elég élénkek. Leginkább nyers termények búza, rizs, gyapot stb. s gyümölcsök és selyem-neműek, valamint fűszerfélék s dohány vannak az árúk közt legtöbb mennyiségben.

Khiva fővárosát magát özbegek és szartok lakják, s egy csomó felszabadult persa rabszolga, kik megvagyonosodván s jobban találván magokat mint hazájukban az orosz bevonulás s hódítás után is Khivában maradtak.

Az egész khivai khánság lakossága: mint uralkodó faj az özbegekből, turkomanok, szartok, és kara kalpakokból áll. Ezek közt az özbek s turkoman áll legközelebb alakja, nyelve és szokásai tekintetében a magyarhoz s méginkább a törökhöz, mely utóbbival egy, és csak dialectusban különböző nyelvet beszél. Az özbek s leggyakrabban a turkoman arczvonásai is a magyaréhoz igen hasonlók, csak hogy arczszínök barnább s szakálluk ritkább növésű s inkább hegyesebb, leginkább az ajakból nő ki, szemeiket ők is mint minden középzásiai a nagy fény miatt rendesen hunyorítva, illetve félig lezárva tartják. Az özbek és turkoman azonban úgy életmódra, mint szokásokra, igen külön-

bözik egymástól, s csak is abban egyeznek meg, hogy mind kettő egyformán vendégszerető s nem hazug és csaló. Élesen abban különböznek egymástól, hogy az özbek mind állandóan letelepült lakó s földműveléssel és kertészettel foglalkozik, mely polgáriás foglalkozásban már kissé el is puhult. A turkoman ellenben többnyire sátrak alatt él s nomád életet folytat. Első előtte lova és fegyvere, csak úgy jön a felesége s családja, általán rablás vagy kivételkép állat-tenyésztésből élnek, mondhatni hogy a turkoman lovon születik s azon hal meg. Az oroszoknak kérelhetlen ellensége s a hol teheti még most is megöli s fejét levágja. Oly jó és gyors lovaik vannak, hogy eddig csatában az oroszoknak még egyetlen turkomant sem sikerült elfogni, pedig sokszor kettős teherrel is vágtat, szokása lévén e népnek halottjait és sebesültjeit nem hagyni a csatatéren. A szartok persa eredetűek s most is mindebben hasonlók nagy Persia lakóihoz, kivétel nélkül városokban laknak s kereskedést űznek. Igen speculativ, haszonleső nép s velők szemben igen vigyázni kell a megcsalástól. Semmit sem tesz érdek nélkül, még a vendéglátást is utólagos jutalmazás reményében gyakorolja. A karakalpakokról már fentebb szólottam, azért ez úttal hallgatok róluk.

Mind ez elősorolt népek az iszlamot követik, s az özbekek és szartok igen vallásosak is. A turkoman a vallás dolgával sem sokat törődik. Kkivának politikai viszonya Oroszországhoz teljesen alárendelt. Névleg még külön államisága van ugyan, de tényleg már orosz provincia. A khán bár az oroszoktól függetlenül intézi a polgárok és saját apróbb házi ügyeit, de fontosabb kormányzati ügyekben, mint netalán a katonaság számának emelése hadjáratok, nagyobb vízművek létesítése, kereskedelmi stb. ügyekben Ivanof beleegyezése s jóváhagyása nélkül semmit sem tehet, sőt annyira alárendelt helyzete van, hogy ha székhelyéről az országán kívüli valamely idegen helyre távozik vagy onnan haza érkezik, mindenkor be kell neki azt P.-Alexandrowszokban Ivanofnak jelenteni.

Az orosz Khivát birodalmába csak azért nem kebelezte be, mert ha névleg is bekebelezi, a kormányzat terheit s költségeit mind neki kell viselnie, míg a jelen helyzetben az a khánnak jut osztályrészül, s mindamellert így is az történik, mit az orosz akar s hozzá minden költség s fáradság nélkül huzzák tőlük sarcz czimen a khánság adóját.

A khivai khánságnak e nyomott helyzetben jövője alig van; mert az orosz birodalmának keleti s kelet-déli irányban terjesz-

tésére fordítván figyelmét a kereskedelmet is ez irányban nyitja meg, míg a délen, tehát az érdekelt fő irányon kívül eső kis khánság tovább előtte érdeklél nem bír, minthogy határait ne zavarja s másokat a zavarásban ne segítsen. Így tehát az ez irányban való kereskedelmi utak fejlesztését elhanyagolja, az egyetlen biztos vízi utat, mely Khiva terményeinek kivivő csatornája lenne, e kevés költséggel teljesen hajózható vonalat Kazalinszk és P.-Alexandrowszk közt hagyja majdnem régi használhatatlan állapotában. Így Khiva elzárva az orosz birodalom kereskedelmi útjaitól, magában elkülönözve, mezőgazdaszatában s kereskedelmi forgalmában is napról napra észrevehetőleg hanyatlik, s jobb jövőt nekik csakis az orosz ázsiai politikájának megváltoztatása hozhat. Hogy pedig az megváltozzék, alig hihető, s így szegény khivaiaknak jövője rózsás színben épen nem festhető.

Khivából P.-Alexandrowszkba visszatérve s ott mag-gyűjteményemet összerendezve, bőröndeimet tele nyomva búza, dsuggeri, gyapot, nokhut, más, kündsü, zire stb. gazdasági s más hasznos növények és gyümölcsök magvaival, mint Khiva összes sárga- és görög dinnye fajainak, badering, kajszin és őszi barackok, dside, füge és más jeles gyümölcsöknek magjaival, körülbelül 10 pudot (1 pud = 40 font) nyomó málhámat tevére rakatva, magamat nyeregbe vetve, öreg sz.-pétervári inasommal Bonzsset-tel együtt s egy tevehajtsár és hivatalos leveleket vivő Urasz bej nevű kirgiz kíséretében, 4 tevé és 2 lóval épen azon nap délutánján, midőn az erdőben levő jegenyefák leveleiket először hullatni kezdték, vagyis október 5-én Kazalinszk felé, egyenesen keresztül a sivatagokon visszaindultam, s ugyan a hó 15-én estve szerencsésen Kazalinszkba meg is érkeztem.

P.-Alexandrowszkból Kazalinszk felé, az Araltól keletre, éjszaki irányban haladtunk el a Kökcse vagy ottani kiejtéssel Koksötau nevű hegyecske mellett, érintve a P. Alexandrowszktól közel 200 werstre eső ez utban első kutat a Tadszi-Kazgan, majd találva a Tausan-Kazgan, Hodsabég, Don Kazgan, Deria bajkuduk és Kuvan Kudukot, melyek kettő kivételével mind rossz sós izüek, áthaladtuk a Kuvan Deria kiszáradt ágyát. E 600 werstnyi útvonalon csakis e 6 kutat találtuk.

Ez út vidéke ép oly jellegű, mint Közép-Ázsia általam beutazott többi részei, melyeket mint általán a sivatagokat már fennebb leírek. Ez útban több mértföldre terjedő Sexeul erdőt khivául: togajt találtunk, ezenkívül a pusztákon kigyókat és

egy teknőnczöt s meglehetősen számmal gyíkokat, s az egyedül honos pusztai tyúkokat (*Pterocles*, *Steppenhuhn*) találtunk.

Khiva éghajlati s hőmérséki viszonyainak némi bővebb ismertetésül szolgáljanak az alábbiak: A khivai khánságban különösen annak Nöküsztól délre eső részében, eső nyáron soha sincs, az ég teljesen derült, felhőtlen, s a nap függőlegesen fejünk felett süt le égetően. A nyár tropikus forró és száraz, legmelegebb hónap június, midőn a hőmérő Celsius szerint mint legnagyobb meleget árnyékban 38—42°-ot, a napon 48—52°-öt mutat. Hogy a nyár vége és az ősz eleje is mily meleg, mutatja az, hogy a hőmérő ottlétemkor szeptember 13-án 35° C. fokra emelkedett fel az árnyékban.

A tél bár érezhetőleg hideg, az Oxus Nöküsztól délre a leghidegebb télben is alig pilledzik be, s egy pár hópelyhet szálongani látni, nagy ritkaság. Az Oxus Nöküsztól éjszak felé befagy ugyan néha, de a jég oly vékony és oly kevésbé állandó, hogy alig 1¹/₂ havi időtartam után felolvad. Tehát Khiva tele teljesen enyhének; zordnak pedig távolról sem mondható.

Kazalinszkban magamat a ló és teve hátán tett 600 werstnyi pusztai út fáradalmaitól pár nap alatt kipihenve, onnan október 18-án délután kiindulva, éjjel és nappal folyton utazva és sikeresen megküzdve a Volga feneketlen saraival, november hó 27-ik napjának estvéjén mindennemű gyűjteményeimet szerencsésen megóva, összesen 1626.2 mértföldet tevő út hátrahagyásával, minden nagyobb baj nélkül — kivéve hogy szemeim kissé meggyengültek — szerencsésen megérkeztem családom körébe, Nyir-Bátorba.

Ezek voltak röviden összefoglalva úti élményeim és tapasztalataim, melyeket hogy megszerezhettem, az orosz kormány előzékeny pártolásának s az ázsiai kormányhatóságok barátságos támogatása sikeréül tekintek.

ÓNODY BERTALAN.

Nekrolog 1874. és 1875-re.

Adami Károly C. L., kinek glóbusai majdnem oly ismeretesek, mint Stieler térképei. 1874. január hó 23-kán ismételt gutaütések áldozata lőn. 1802. november 2-kán született Berlinben, korán elvesztette atyját s így a hallei Frank-féle árvaházban nyerte neveltetését, azután pedig házi nevelő lett Daberkowban (Mecklenburg), később segédtanító lőn Berlinben, letette vizsgáit és 1827-ben Potsdamban a városi fi-tanodánál lett tanító, honnan később az ottani katonaiskolába ment át. Innen az ötvenes évek elején mindinkább elvesztvén hallását, megvált. Már Daberkowban foglalkozott térképek rajzolásával, de olcsó és jó glóbusai készítését csak Potsdamban kezdette meg, s pedig oly eredményel, hogy a harminczas évek elején a porosz kormány által kiírt díjt nyerte meg és a növekvő keresletnek szélesebb alapokra fektetett gyártás által kellett megfelelnie. E globus gyártásnak, melyekhez reliefglobusok és égi globusok mindenféle nagyságban járultak, legtöbb erejét szentelte egész haláláig, kivált mióta egy berlini kiállításon 1844-ben iskolai globusokért az első díjt nyerte. Gyárát az ötvenes években eladta Reimer D.-nek, de a művezetést megtartotta, és ezóta készületei, részben Kiepert tanár által újra átdolgozva, különböző nyelveken az egész művelt világon elterjedtek. E mellett szintén Reimernél később Kiepert által folytatott iskolai atlaszt és 1869—70-ben munkát a matematikai földrajzról »Das Weltall« cím alatt 4 kötetben sok térképpel és ábrával adott ki.

Andree Károly, meghalt 1875. augusztus 10-kén. Rövid életrajzát a »Földrajzi közlemények« III. köt. 5-dik füzete hozta.

Argelander, a csillagászat tanára Bonnban és az ottani csillagvizsgáló igazgatója, meghalt 1875. február 17.

d'Arrest, Lajos Henrik Dr. csillagász, született Berlinben 1822. július 13-kán, itt végezte tanulmányait is, tanárja Encke volt; 1848-ban lipcsei, majd 1857-ben kopenhágai tanárrá lett s ez utóbbi helyen egyszersmind az observatorium igazgatójának neveztetett ki. Különböző üstökösöket fedezett fel és 1862. okt.

21-én a Freia nevű kis bolygót; tanulmányainak legfőbb tárgyaivá a ködfoltokat tette, a melyeknek színképelemző átvizsgálása miatt 1875. februárjában a londoni királyi csillagvizsgáló társulat nagy arany-érmét nyerte el. 1875. június 14. halt meg Kopenhágában.

Artemjew Ivanowits Sándor, orosz statisztikus, meghalt 1874. október 11-én 54 éves korában, A kasani egyetem történet-physiologiai fakultásának elvégzése után tíz évig mint könyvtárnok foglalkozott ugyanazon egyetemen; azután 1852-ben belépett a belügyminiszteriumba és Szent-Pétervárra költözött át. Eleinte a statisztikai bizottság első szerkesztője volt, később pedig a statisztikai tanács tagja lön, mely állásban 1871-ig maradt. Ez állásban legélénkebb részt vett a »Statisztikai táblák« (1856), »Statisztikai évkönyv«, »Az orosz birodalom lakott helyei« (1861. óta), „Városi telepítvények az orosz birodalomban“ (1860—1868), „Szent-Pétervár az 1869-iki népszámlálás után“ és „A városok nemzetgazdászati fekvése“ című hivatalos kiadványok szerkesztésénél. E mellett a Miljutin vezetése alatt álló paraszt-felszabadítási szerkesztőségi bizottmányban tevékeny részt vett és az az által kiadott, a pór nép jólétére irányzott folyóiratot is szerkesztette. Azonkívül számtalan statisztikai cikket írt a belügyminiszterium folyóiratai és egyebek számára. De buzgósága nem szoritkozott csupán hivatalbeli teendőire. Tagja volt az archaologiai és földrajzi társulatnak. Ez utóbbiaknál két ízben volt az elnökség tagja, másod ízben haláláig. Tagja volt e két társulatnál mindazon bizottságoknak, melyek jutalmak kiosztására és bírálatokra voltak hivatva. Szerkesztette a földrajzi társulat statisztikai osztálya évkönyveinek 1—2 kötetét, és a társulat 25 éves jubileuma alkalmával ő írta 1871-ben a társulatnak a történelmi földrajzra nézve kifejtett tevékenységéről szóló jelentését. Végül megemlítendő, hogy ő volt a trónörökös nagyherczeg kísérője európai utazásaiban.

d'Avezac Marie-Amand-Pascal de Castera Macaya, francia geograph, született 1800. április 18-án, Tarbesban, meghalt 1875. január 14. Első műve szűkebb értelemben vett szülőföldével foglalkozik, címe: „Essais historiques sur le Bigorre“ (1823.) (Tanulmányok Bigorre történelméről). 1833-ban, a párisi akadémiában, Mungo Parknak Afrikában elfoglalt csillagvizsgáló állomásairól értekezett; azon túl sokat írt, különösen az ő és középkori földrajzról és ezeknek történetéről, így 1844-ben. „Esquisse générale de l'Afrique et l'Afrique ancienne“, (A mai és az ókori Afrikának általános vázlata), 1848-ban „Les îles d'Afrique“

(Afrika szigetei), 1860-ban „Aperçu historique sur la Boussole“ (Megjegyzés Boussole történetéről), 1863-ban „Coup d'oeil historique sur la projection des cartes de géographie“ című műveket bocsátott közre. 1852-ben Aethicus, régi geographnak munkáit adta ki commentárokkal; sokat foglalkozott Columbus életével is. A párisi földrajzi társulatnak 1833-tól 35-ig főtitkára volt, ugyane társulat alelnökéül 13-szor, majd elnökéül hatszor választott meg; tagja volt az „Institut de France“-nak és egyike a párisi ethnologiai társulat alapító tagjainak.

Baines Tamás, angol művész és utazó, 1855-től 1856-ig Gregory A, C-t kísérte észak-ausztráliai utazásában, 1858—1859 ig Livingstonet zambezi utjában, 1861—1862-ig a Walfish-öböltől a Ngami tóhoz és a Victoria-esésekig utazott, 1869—70-ben egy bányaművelő társaság érdekében meglátogatta a Tati aranyföldeket, azután meg a Matabele és Masona hegységeket. Különböző cikkeket bocsátott közre a királyi földrajzi társaság (Royal Geographical Society) közlönyében, a mely társulatnak helyiségei általa készített sok rajzot és vázlatot őriznek; azután írta: „Kutatások délnyugati Afrikában (Explorations in South-West-Africa London 1864), továbbá „A zambezi Victoria esések“ (Victoria Falls of the Zambezi London 1866) című munkákat; utóbbi műve a vizesések tíz különféle képét és leírását tartalmazza. 1875. júniusban meghalt.

Elie de Beaumont, Franciaországnak leghíresebb geologusa 1874. szeptember 22-én halt meg Canon kastélyban (Dep. Calvados), hol 1798-ban szeptember 25-kén született volt. Az Ecole polytechnique és 1819. óta az école des minesben geologussá nevelve, belépett a bányász-csapatba, 1827-ben tanár lett az Ecole des mines-en, 1832-ben a Collège de France-on; később bányászati főinspectorrá és szenatorrá emelkedett, 1835-ben felvétetett az akademiába, melynek 1853. óta állandó titkára volt. Legjelentékenyebb és legtartósabb becsü munkája Franciaországnak Dufrenoy társaságában kidolgozott geologiai térképe (1818—1848.) 6 lapon. Népszerűségét azonban a hegysorok viszonylagos koráról írt munkája alapította meg (1829).

Beke Charles Tilstone született 1800. október 10-kén Londonban; eleinte kereskedőnek képezte magát London, Genua és Nápolyban, de később jogot tanult s csakhamar a kelet története és földrajzának tanulmányozására adta magát. »Origines biblicae« című munkájáért a tübingai egyetem doktor czímet adott neki; de e munka igen éles megtámadásoknak lett kitéve, úgy hogy 1836-ban Lipszében, hol 1838-ig angol consul helyettesként

működött, védíratot bocsátott közre. Ezen kívül ezen időből nagyszámu ethnographiai, földrajzi és geologiai értekezése létezik, melyek a „Philosophical Magazine“ és az „Edinburgh new philos. Journal“-ban láttak napvilágot. 1837-ben Moore kíséretében beutazta Palaesztinát, s behajózta először a Holt-tengert, hol mélység méréseket eszközölt és főleg a Középtenger színe alatti fekvését állapította meg. Erről szóló jelentése az angol földrajzi társulat 1837-iki közleményeiben jelent meg. 1840—43-ban beutazta Abessiniát, utját Tudjurrából Soába vevén, egy évig időzván Godjamban és Massauának térven vissza. Főmunkája ez utazásról 1846-ban jelent meg Londonban ily czim alatt: „A statement of facts, relative to the transaction between the writer and the late british political mission to the court of Shoa, at Abessinia.“ Ezen kívül nagyszámú értekezést irt e tárgyról, melyek az angol és párisi földrajzi társulatok közleményeiben és külön is megjelentek az 1846—49. években. Abessiniai utazása legjelentékenyebb tette volt, melyért el is nyerte a londoni és a párisi földrajzi társulatok nagy díjérmeit. Visszatérte után 1853-ig a londoni Association for the protection of british industry and capital titkára volt, azután Mauritius szigetén telepedett le mint kereskedő, onnan Bekesbourne-ba ment (Canterbury, Angolország), hol 1874. július 31-kén meghalt. Későbbi munkáiban is mindig megtartotta előszeretetét éjszakkéleti Afrika és a Szentföld iránt. Folytonosan foglalkozott a Holdhegyek és a Nilus forrásai kérdésével, s ezek kinyomozására 1848-ban el is küldötte Bielablatzkit, ki azonban csak Zanzibarig ért. Főmunkái a Nilusról, melyek közül különösen „The sources of the Nile“ említendő fel, többnyire a „Philos. Journal“-ban és a londoni geographiai társulat közleményeiben jelentek meg. Ez érdeklődés a vörös tenger és mellékei iránt okozta, hogy 1865-ben, mikor az angol abessiniai viszály kifejlődött, felajánlta szolgálatait az angol kormánynak, a foglyok kiszabadítása végett: ez azonban az ajánlatot nem fogadta el. E mellett folyton szem előtt tartotta a Szentföld topographiáját és történetét és e tárgyról számos értekezést irt, sőt 1861-ben nevével odautazott ismét, hogy sejtelmét, miszerint Harran Damaskus mellett feküdt, igazsággá emelje, és az utat felfedezze, melyet Jakob Laban előli menekülésében tett. Ez irányban tett nyomozásait nem csak folyóiratokban, de külön is közzé tette Londonban 1864-ben ily czim alatt: „Jacob's flight or a pilgrimage to Harran and thence in the patriarcs foot steps into the promised land.“ Különösen érdekelte a sinai

hegy fekvése, melyet a Djebel el Nurral azonosított, mely keletre fekszik az akabai öböltől. E tárgyban 1838-tól 1874-ig több értekezést bocsátott közre és utolsó utazása 1874-ben is oda volt irányítva. E kívül egy nagy munkával foglalkozott. Gesit de Veer-nek a XVI. századból eredő utleirási munkájának kiadásával, mit 1853-ban a Hakluyt társulat megbízásából bocsátott közre.

Dr. Bergstraesser, cs. orosz államtanácsos és az astrakani sóbányáknak igazgatója, később a naphta-iparnak Kaukaszban leendő emelésére kiküldött biztos, ismeretes a kaspi tengerből a Kuma-Manits völgyön keresztül Fekete-tengerhez vezető csatornának tervéről. Meghalt Tamauban 1874. április 19-én. E tárgyban több munkát és értekezést bocsátott közre a hatvanas években, melyek Petermann Geografische Mittheilungen-aiban jelentek meg. Ehhez sorakozik egy értekezés az astrakani sóstavakról, mely ugyanott jelent meg.

Bernhardy Károly Kristian Zsigmond. Theol. dr. a casseli országos könyvtár könyvtárnoka, született 1799. október 9-kén Ottrauban (Oberhessen tart. Poroszország) s meghalt Casselben 1874. augusztus 1-jén. Ő volt szerzője az ismeretes, alapos tanulmányokra fektetett német nyelvtérképnek. (Cassel, 1844. 2-dik kiadás 1849). Egyéb tevékenysége a nemzeti politika terén mozgott.

Bleek Vilmos, Dr., egyike a délafrikai nyelvek legelső ismerői és nyomozóinak, egy ismeretes theologus fia, született 1827-ben Berlinben, szülővárosában és Bonnban tanult s már tudóri értekezésében foglalkozott a délafrikai nyelvekkel (1850), 1855-ben beutazta Natalt és Kaffrariát, ahol több hónapot töltött a bennszülöttek kunyhóiban, hogy nyelveket és szokásaikat tanulmányozza. 1857-ben a Fok-gyarmat igazgatója, Sir G. Grey, tolmácsnak alkalmazta; és amikor ez becses könyvtárát a gyarmatnak ajánlódékozta, annak gondokává Bleek választatott. Európába való utazásakor (1869) sikerült neki az angol civillistából évdíjat nyernie, mi lehetővé tette, hogy egész idejét művének »A délafrikai nyelvek összehasonlító nyelvtanának« (»Comparative Grammar of South African Languages«) szentelje. A halál 1875 augusztus 17-én érte utól, amikor a Buschmann-nyelvek szótárán dolgozott. Azonkívül irt még »De nominum generibus linguarum Africae Australis,« a mozambiquei nyelvekről (The Languages of Mozambique) »Reinekke Fuchsról Afrikában« és „A bennszülöttek meséi és regéiről.“

Dufour tábornok, a nagyérdemeket szerzett svájci katona, akinek hazája azt a dicsőséget köszöni, hogy minden európai

államénál jobb térképét birja saját földének, agg korában halt el 1873. július 14. Genfben.

Findlay, Sándor György, angol hydrograph és geograph, született január 6-ikán 1812 Londonban, meghalt 1875 május 3-án Doverban, előbb ó és ujkorbeli geographiai térképeket adott ki, de különösen a hajósok számára adott utmutatásai által lett nevezetessé, így 1851-ben írta az »Utmutatás a Pacific Ocean partjai és szigeteit illetőleg« (Directory for the Coasts and Islands of the Pacific Ocean) című művét. Midőn Laurie nevű kiadója 1858-ban elhalt, átvette ennek üzletét és több tengerészeti kiadványt rendezett e kiadványok közül legnevezetesebb a »Hat hajózási utmutatás az egész világ számára« (Six Nautycal Directories for the whole World) című, azonkívül több tengeri térképet adott ki. A különböző hírlapokban közzé tett értekezéseiben a tengeráramlatok, világító tornyok és az északi sarkok kérdéseivel foglalkozott, azonkívül írt belső Afrikáról, továbbá a londoni földrajzi társulat közlönyének 29-ik kötetében a Burton és Speke utazásaihoz mellékelte kitűnő térképet ő rajzolta.

Fau kapitány, ki 1763. végén Moreau kapitánynyal a francia követséget Mandaleybe, Birma fővárosába kísérte mint tudományos tag, Moncban az Iravaddy mellett a hideg láz áldozata lőn 1874 jul. 11-én a mint épen készülöben volt Moreauval utazást tenni Kiang-Hangba, a Mekong mellett.

Franklin lady, a híres angol éjszaksarki utazó neje, született 1792-ben (mások szerint 1805?) már mint leány utazta be Európának nagyobb részét, férjhez ment 1828 november 5-én és férjével együtt beutazta a Közép-tengert, Aegyptomot, Syriát és Görögországot, a Van-Diemen földét és Australáziát. 1844 május 18 Sir Jon »Erebus« és »Terror« hajóival elhagyta örökre Angolországot. Három évvel később Sir John Richardsont és Sir James Ross-t küldötték el az ő felkeresésére, de ezek eredmény nélkül tértek haza. Lady Franklin azonban kieszközölte, hogy Sir Belcher vezérlete alatt küldessék el egy újabb expeditió, mely Rae kutatásaival kapcsolatban állapítsa meg Sir Franklin sorsát. Mivel azonban az angol kormány a hajóknak további kiküldését megtagadta, felszerelte ő maga M'Clintock vezérlete alatt, a »Fox«-öt, mely a Franklin expeditiója és haláláról szóló okmányoknak a King-Williám földén talált első részét haza hozta. E tetteért a londoni földrajzi társaság az arany éremmel tüntette ki. Később nagy utakat tett Lady Franklin Amerika, Ázsia és Afrikában és mindvégig érdeklődött az éjszaksarki kutatások iránt, 1875, július

18-án halt meg, Phillimore Gardeus-ben lévő birtokán, 83 éves korában.

Frisch C. F. Lic. theol. hosszú évek során korrektor a stockholmi német nemzeti lyceumon, meghalt u. o. 1874 május 27-én; Skandinávia földrajzának nagy szolgálatokat tőn önálló dolgozatok és fordítások és ismertetések által. Igen ismert és elterjedt munkája »Handbuch für Reisende in Schweden« (1869. 4. kiadás) mit 1869-ben egy »Praktisches Handbuch für Reisende in Norwegen« követett. Legjelentékenyebb geographiai munkálatának tekintendő Dán-, Svéd- és Norvég ország földrajza. Ezenkívül közre bocsátott nagy számu földrajzi értekezést a Petermann-féle Mittheilungen, a „Globus“ és „Aus allen Welttheilen“ című folyóiratban, melyek mind Svéd- és Norvég országra vonatkoznak.

Grinell Henry a sark kutatások bőkezű buzditója, az amerikai földrajzi társulat első elnöke, meghalt 1874 június 30-án 70 éves korában New-Yorkban; New-Bedfordban (Massachusetts) született, de csakhamar Newyorkba került, hol mint kereskedő és hajótulajdonos nagy tekintélyre és vagyonra tett szert. Még inkább lett nevezetes az által, hogy Franklin felkeresésére hajót szerelt fel és küldött ki E. J. De Haven parancsnoksága alatt (1850—52) és hogy a Kane-féle sarkutazásnak 1852—55-ben, valamint a később De-Hayes és Hall-féle sarkutazásainak költségeit jó részben és ugyanott ő viselte.

Godenaugh, James Graham, angol tengerészeti tiszt, született 1830 december 3-án; 1873 májusában az ausztráliai állomás parancsnokává lett, 1874-ben igen becses tudósítást irt a Fidsi szigetekről, és ugyan e szigeteknek angol kézre való kerítéséhez fogott; 1875 áprilisában az Uj Hebridák szigetcsoportján különböző méréseket eszközölt. 1875 augusztus 12-én a bennszülöttek mérges nyilakkal meglövéldözték. Meghalt 1875 aug. 20-án Sidneyben, temettetett el 24-én.

Guthe Herman, egyike Németország legjobb földrajzi íróinak, s jeles kedvelt munkák szerzője, született 1825 Aug. 22-én Andreasbergben a Harzban; meghalt Münchenben 1874 január 29-én. Berlinben Ritter előadásai által lett megnyerve a földrajz számára, mihez magát azután 1848/49-ben Göttingában matematikai és természettudományi tanulmányok által jobban kiképezte. Már 1849 október óta hannoveri lyceumon mint tanár alkalmazva, 1863-ban átment az ottani polytechnikumhoz mint a matematika és ásványtan tanára; de 1862 óta módot nyert földrajzi ismereteit is érvényesíteni, mint a hannoveri király gyermekei, nem külön-

ben a hannoveri hadapród tanoda földrajz tanára. Ezen földrajzi működéseiről, melyeknek az 1866-iki események gyors véget vetettek, származnak kedvelt munkái »Die Lande Braunschweig und Hannover mit Rücksicht auf die Nachbargebiete geographisch dargestellt« és „Lehrbuch der Geographie für Mittelschulen“ (4. kiad. 1874.) valamint térképe, mely 1:250,000 arányban Hannover királyságot ábrázolja. Nagyobb tevékenységre volt 1873 óta hivatva, mikor a müncheni polytechnikai főtanodához hivatott a földrajz tanárának, de itt csakhamar áldozata lett a kolera járványnak családjával együtt, a tudomány nagy veszteségére.

Heusden Albertus Arcanius kinek hollandiai nyelven irt földrajzi tankönyvei és munkái az ország határán túl is jó hírnévvé bírnak, meghalt Bredában 1874. április 16—17. közötti éjjelen. 1808-ban született Haagában és 1832—72-ig a bredai katonai akademiában működött mint az irodalom és történet tanára.

Holcombe, angol hadnagy, éjszakkéleti Indiában a Naga Hill leképelésével foglalkozott, a bennszülöttek 1875. február elsején megölték és fejét diadalmi jelvényül, vitték el.

Kellett Henry Syr, angol altengernagy, 1822-ben adta magát a tengerészetre, és 1825 óta Owen kapitánytól tanult mérnökséget, amelyet majdnem egy negyedszázadig practice is gyakorolt. Afrika, a középtenger, Portugal, de különösen a China és a csendes Oceán tengerpartjai voltak hasznos munkálkodásának színhelyei. A China elleni háborúban úgy kitűnt, hogy két év alatt hadnagyból kapitánnyá lett. Senki se ismerte Afrika déli partjait a 72° é. szélességtől, a 33° d. szélességig úgy, mint ő; eme partnak a Guayaquil folyótól egész a Vancouver szigetéig való letérképelését neki köszönjük. Az 1848-iki és az ezt követő évben részt vett a „Herald-on a Franklin után való kutatásokban és 1840. augusztusában felfedezte a Behring uttól éjszakkéltre a Herald és Plover szigeteket (Wrangel-föld). 1852-ben a Sir E. Belcher vezénylete alatt álló éjszaksarki expediciónál átvette a „Resolute“ feletti parancsnokságot s ezen a hajón kutatták ki a Parry szigetek északi részét, megmentették az „Investigator“ legénységét, de a hajókat a jégben voltak kénytelenek hagyni. 1854-től 1859-ig Kellett a nyugotindiai állomás parancsnokává lett, 1864-től, 1867-ig Malta Dockyard tengernagy helyettesévé, majd 1869-től 1872-ig a chinai állomás parancsnokává választott. Innen a Clomnel melletti Clauocodyba huzódott vissza, ahol 1875. márczius elsején meghalt.

Kittlitz Friedrich Heinrich Freiherr von az ismert természetbúvár és utazó, született Bresslauban 1799. február 17. én; meghalt

1874. április 10-én Mainzban. Károly porosz herceg kíséretében Szent-Pétervárra jövén megnyílt számára az alkalom a Lübke-féle földkörüli utazáson a Senjavin corvetten részt vehetni. Ezen 1826—1829-ig tartó utazás ornithologiai eredményeiről Oken „Isis“-ében s más folyóiratokban tett visszatérte után jelentést, még Szt. Pétervárról. Németországba visszatérve, a Rüppel-féle abissyniai utazáshoz akart csatlakozni, de betegség miatt Egyiptomból vissza kellett fordulnia, s azóta nem lelt többé alkalmas nagyobb utazás tehetésére. De mint kitünő rajzoló és rézmetsző, természetrajzi képek előállítására adta magát. Nevezetesebb művei: (Már 1832-ben kiadta Sauerländernél hefejezetlen maradt) „Kupfer tafel zur Naturgeschichte der Vögel“, „Vierundzwanzig Vegetations-Ansichten von den Küstenländern und Inseln des stillen Oceans“, „Vegetations-Ansichten aus den westlichen Sudeten“, „Natur-scenen aus Kamtschatka“, „Bilder vom stillen Ocean“, „Denkwürdigkeiten einer Reise nach Russisch-Amerika“. A 70-iki hadjárat alkalmával magára vállalta egy hadi kóroda szervezését, s ez ügyben való utánjárásai alkalmával történt szerencsétlen esés vetette meg halálának alapját.

Klun Vincenz, Dr. ausztriai geograph, született április 13-án Laibachban, előbb az államkönyvitelnél kapott alkalmazást, később a tanügynek szentelte magát. Eleinte zárai tanárrá lett, majd 1857-ben az újonnan alapított bécsi kereskedelmi akadémiában a földrajz tanárává választott. Ugyanekkor az egyetemen magántanárnak habilitáltatta magát és a földrajzi társaság másod titkárává lett. Számos dolgozatot közölt a földrajzi tudományok köréből. 1867. a tartomány és birodalmi gyűlésbe választott be és igen erélyesen védte a németek ügyét Krajnában a slovenek ellen. Miután Plener ministersége alatt egyideig a kereskedelmi ministeriumban volt alkalmazva, Luzernba huzódott vissza. 1874. közepe óta Bécsben ismét foglalkozott az irodalommal. Meghalt 1875. július 15-én Karlsbadban.

Krisch Otto, a „Tegetthoff“ gépésze és az osztrák magyar éjszaki sarkexpeditó egyetlen halottja; meghalt Tegetthoff hajón 1874. márczius 16-án az újonnan felfedezett Ferencz József föld déli oldalán.

Linant de Bellefonds, Ernő, az Aegyptomról szóló munkái miatt híres Liuant de Beilefonds fia, Gordonnak közép Afrikába küldött egyiptomi expeditiójában mint ezredes vett részt majd, 1875. januárjában Victoria Nyanzaba utazott M'tesa királyhoz, ahol Stanleyvel találkozott, akinek egyik levelét kellett átadnia. Éjszakra

való visszatérésekor, mikor már a célhoz közel volt, Dufilé és Kerri között 40 emberével együtt a bennszülöttek megölték. Testvére, Auguste egy évvel ezelőtt halt meg a most elhagyott Gondokoróban.

Logan, Vilmos Ede Sir, angol geolog született 1798-ban Montrealban, 1875 júniusában halt meg a pembrokeshirei Castle Malgwinban. Edinburghban nevelkedett, kereskedővé lett. később a földtanra adta magát. Első munkái a déli Wales és nyugati Anglia köszen földjeivel foglalkoztak. 1841-ben ugyanily földeket vizsgált Pensylvania és Nova Skotiában; 1842-ben Canadának öslényi köveit tanulmányozta. 1843-ban Canada geologiai térképelésének vezető igazgatójává lett; s innen küldött évi tudósításai híressé tették nevét mind a két féltekén.

Lyell Charles, Sir, híres angol geologus, 1797 november 14-én született a Forfarshirei Kinnordyban; meghalt 1875 február 21-én. Csak is oxfordi tanulmányának bevégezése után, 1819-ben, kezdett a földtannal foglalkozni és éles megfigyelő tehetséggel számos értekezést irt a „földtani társaság“ közlönyébe (Geological Society), 1830-ban tette közzé a híres „földtan elveinek“ (Principles of Geology) első részét, mely azóta számos kiadást ért. Sokszor utazott Európa és Amerika legnagyobb részében, ez utóbbi földrészt 1841 és 45-ben látogatta meg. Effelől irta „az éjszak amerikai utazások és más földtani megfigyelések az egyesült államokban“ Canadaban és Nova Skotiában“ (Uravels in North America, Whit Geological Observations on the United States, Canada and Nova Scotia) (1845), továbbá: „Második látogatás az éjszak amerikai egyesült államokban“ (Second bisét to the United States of North America) (1849) című műveit. 1846-ban nemesi rangra emeltetett, 1864-ban Palmerston lord bárónak nevezte ki.

Maedler, Johann Heinrich v. a híres csillagász, cs. orosz államtanácsos; 1874 márczius 14-én halt meg Hannoverben. Berlinben, hol 1794 május 22-én született, nyomasztó viszonyok közt kivívta kiképeztetését csillagász és matematikussá, ugyanott 1822—56 években mint seminariumi tanár működött s mint ilyen az akkor alkalmazott szépírási mintákat szerkesztette, sőt egy munkát is irt a szépírásról. 1825-ben miután biztatására Beer Vilmos titkos kereskedelmi tanácsos, kinek 1824 óta magánórákat adott a csillagászatban és matematikában a berlini Thiergarten melletti nyaralójában 1429-ben egy magán-csillagdát épített, majdnem kizárólag csillagászati munkáknak szentelte magát, s kivált 1830—36 években eszközölte nagy jelentőségű holdméréseit és

holdvázait nagy hold-térképéhez, mely megjelent 1834—36 években négy táblán ily czim alatt, „Maedler und Beer: Mappa selenographica.“ E térkép magyarázata ugyancsak Berlinben 1837-ben jelent meg két kötetben ily czim alatt: „Der Mond nach seinen kosmischen und individuellen Verhältnissen oder Allgemeine Selenographie.“ 1836-ben a berlini csillagda observatorjává és a csillagászat tanárává neveztetett ki, de innen 1840-ben a dorpati csillagda igazgatójává hivatott meg, hol 1865-ben bekövetkezett nyugdíjazásáig működött. Azóta Göttingában, Bonnban és Hannoverban élt. Nagyobb művei közt a legismertebbek „Populäre Astronomie“ (2 kötet Berlin 1842 később még 5 kiadás) „Astronomische Briefe“ 3 kötet (Milan 1844—86) „Die Central-Sonne“ (Dorpat 1846) Der „Himmel. Volks-Kosmos“ (Hamburg) 1869 Ő volt a berlini földrajzi társulat alapítója.

Maltzan, Heinrich Karl Eckard Helmuth von az ismeretes afrikai és keleti utazó született 1826 szept. 6-án Findlater nyaralójában Dresda mellett, s testi szenvedéseinek 1874 február 22-én vetett önkéntesen véget Pisában. Miután Wiesbaden és Heidelberg legjobb tanintézeteiben felnevekedett s jogot végzett volna, betegeskedés miatt 1850—51 telét Meranban töltötte, azután meglátogatta Romát, Nápolyt, Sziciliát, onnan visszatért Németországba, majd megint bejárta nyugat Európát. Atyja meghalván vagyonának teljes ura lön, s 1852-ben márczius 15-én Algierben lépett először afrikai földre, meglátogatta Orant, Marokko éjszaki kikötőt, Spanyolországot, Portugalt, a Balearokat; 1852—53 telében Kabyliába hatolt Tuggurtig, 1853 tavaszán Tunisba ment, és Tripolison keresztül a Tuareg-föld határáig hatolt. Ez év nyarán még bejárta Európa és Kis-Ázsia keletét; 1853—54 telét Egyiptomban töltötte, és 1854. Sinain Palestinán és Damaskuson át visszatért Európába. 1856—57 években beutazta Constantine tartományt és az Algeriai Saharát, 1858-ban Marokko fővárosába került, s Madeirán keresztül tért vissza Algierba. 1860-ban megtette Mekkei zárándoklását. Aden és Bombay meglátogatása után majdnem két évig régészeti tanulmányokkal foglalkozott Európában; 1861/62 telén megint Algierban volt, honnan kirándulást tőn El-Aghuatba a Saharába, s 1862 nyarán bocsátotta közzé első utazási munkáját Lipcsében ily czim alatt „Drei Jahre im Nordwesten von Afrika“ mit néhány szépirodalmi munka és Mekkei zárándoklásának leírása követett. 1863—64 telén megint Algierban találjuk, 1868-ban Szardinia szigetén át, Tunis és Tripolisban utazott és egy időig Malta szigetén tartózkodott, melynek pún feliratait fényképezési

uton közzé tette. Ezután ezen utolsó útja és Wrede hadramauti utazásának közrebocsátásával foglalkozván, 1871-ben megint Dél-Arábiába ment, mely útjainak eredménye volt utolsó nagyobb munkája „Reise in Arabien“ (Braunschweig 1873). Habár főfigyelme régészetre volt is irányozva, mégis munkái igen sok adatot nyujtanak az általa beutazott vidékek népéleti és földrajzi viszonyaira.

Margary August, Raymond, a bátor utazó, ki először utazott a száraz földön Sínától Birmába, 1875 február 22-én a nyugati Jünnanban fekvő Manveinban megöletett. Margary 1846 május 26-án született a bombayi Belgaumban, a diplomáciai pályára adta magát és a sinai nyelvben való jártassága miatt a pekingi angol követségnél mint tolmács alkalmaztatott. 1870 és 1871-ben a Formosán fekvő Tam-sui-ban volt tolmács. Wade angol követ megbízásából 1874 augusztusában Sangaiból elindult, hogy Hunnan, Kveitsau, és Jünnan tartományokon keresztül sina nyugati határáig hatoljon és ott a Browne Horace ezredes vezénylete alatt álló expeditiót várja meg, mely expeditió az Jravaddi mellett fekvő Bamotól a nyugati Sinaig terjedő kereskedelmi utat akarta megnyitni. Csakis egy sinai titkára és két szolgája kíséretében vitte véghez Margary a reá bizott feladatot és 1875 január 15-én Bamoba érkezett s e helyet 23-án elhagyta. Nemsokára azután megöletett; megöletésének okait még ma sem tudjuk.

Mason Francis, az ismertes birmai hittérítő Rangunban 1874 márczius 3-án halt meg. Nehány karen biblia fordítás és egyéb karen nyelvű munka fordítása mellett legismertebb két földrajzi munkája Tennaserim és Birmáról, melyek angol nyelven 1852. és 1860. években jelentek meg.

Mauch Károly, az erélyes német afrikai utazó, akinek a Natal és a Zambesi között fekvő földek bővebb ismeretét, továbbá a délafrikai aranyföldek felfedezését köszönjük, 1837 május 7-én született a württembergai Stettenben, meghalt 1875 április 4-én Stuttgartban.

Meadows T., előbb angol konsul Sanghaiban, később a peruani követség tolmácsa Pekingben, Tientsinben halt meg 1875 augusztus végén. Ő írta a „The Chinese and their Rebellions, viewed in connection with their national philosophy, ethics, legislation, and administration“ czimű művet. Egyike volt Sina legalaposabb ismerőinek.

Munzinger Werner, híres afrikai utazó, egy svájcz szövetés-tanácsos fia, 1832-ben született Oltenben, Bernben tanult természet-tudományokat és történetet, München és Párisban keleti nyelve-

ket; 1852-ben pedig egy káirói kereskedői házba lépett be; 1854 a vörös tengerre küldött expedíció főnöke volt, mely alkalommal Massauaban töltött egy évet. 1855-ben ismét oda tért vissza, hogy az észak-abessíniai határokon kelet afrikai tanulmányoknak szentelje magát; mely tanulmányoknak eredménye volt a kicsiny, de nagy érdekeltséget keltett „Sitten und Recht der Bogos“ (Winterthur 1859) című munkája. Munzinger ezután az 1861 és 62-iki években részt vett a Heuglin vezénylete alatt belső Afrikába küldött német expedícióban, Heuglin visszalépése után átvette a vezényletet és ekkor a Massaua s Chartum között fekvő tartományokat utazta be. 1863-ban visszatért Európába és 1864-ben az „Ostafrikanische Studien“ majd 1865-ben a „Vocabulaire de la langue Tigré“ műveit bocsátotta közre. Ekkor neveztetett ki massauai angol konsullá, majd 1870-ben Bejé és Massauanak egyiptomi kormányzójává neveztetett ki. A civilizáció terjesztése és Abessínia határainak kikutatása körül nagy érdemeket szerzett; így nevezetesen 1871-ben, midőn a Habab és Beni-Amer közti vidéket utazta be. 1875-ben, mint pasának 350 emberrel és két ágyúval Tadsurrából Abessíniába kellett volna törnie, de november havában utközben a Gallaktól orozva megöletett. Vele együtt esett el, 230 katonáján kívül, Bruggból való barátja Haggemacher, ki 1874-ben a Somali földön fekvő Berberától délre egész Libaheli-ig (8°40' é. sz.) utazott.

Muravieff Andrei Nikolajevits cs. orosz államtanácsos, szül. 1798-ban, meghalt 1874 aug. 30-án Kiebben. A földrajzi irodalomban ismeretes több rendbeli a Szent-földet, Armeniát, Ukriániát s Sebastopolt tárgyzó útleirási dolgozataival.

New Charles, angol hittérítő és afrikai utazó, született 1849 Fulhamban, előbb hajóépítő, azután hittérítő volt és az 1862-ik év végén a keletafrikai Mombasba utazott. Kilencz évi ott tartózkodása alatt különböző fontos utazásokat tett Afrika belső részében; így 1866-ban a Gallá-k vidékét utazta be kétszer, másodsor Wakefielddal ment. 1871 a Jipe tavon keresztül Kilimandsarora ment, melyek havas kúpját. augusztus 14-én, ő mászta meg először. Hazatérő utjában a még addig ismeretlen Tsala tavat látogatta meg. 1872-ben egy időre Angolországba tért vissza és ott írta: „Life, Wanderings and Labours in Eastern Africa“ című munkáját. 1874 májusában visszatért Zanzibarba, innen nemsokára Usambaraba, majd Mombasba utazott. Ugyanez év deczemberében Tsaggaba ment; onnan való hazatértében, 1875 február 5-én a Ribe hittérítői állomás melletti Durumában meghalt dysenteriában.

Oates Frank, 1840 április 6. született a Leeds melletti Meanwood Sideba, Oxfordban tanult, 1872-ben mint zoologus utazta be éjszak és közép Amerikát, 1874-ben déli Afrikát, eljutott a Zambesinak Viktoria eséseig s meghalt 1875 február 5-én a Matabele földön, lázban.

Omalius d'Halloy, Jean-Baptiste-Julien, híres belga geologus és ethnographus, született 1783 február 16-án Lüttichben, meghalt 92 éves korában, 1875 január 15-én Brüsszelben. Európának legjelentékenyebb tudományos társulatai a természettudományok eme Nestorát tagjaik sorába emelték és, habár legutolsó éveiben irodalmilag nem is működött, számos előbbi műveinek hatása még folyton tartott. Életét a politika és a tudomány között osztotta meg. Miután 1087-ben még Skeuvre és Braibanti maire, majd Dinanti aligazgató s végre lüttichi főtitkár volt, 1815 től 1830-ig már Nanur tartomány kormányzójává, azután 1848 től 68-ig a senatus alelnökévé választott. 1808-ban írta: »Essai sur la géologie du nord de la France« című művét, mely a stratigraphicus földtan egyik kiinduló pontját képezé, eme munkája folytán I. Napoleon Franciaország földtani térképének elkészítésével bizta meg, mely térképet 1813-ban elvégezé és 1823-ban adá ki. Tizenöt évi szünet után írta az »Éléments de Géologie« (1831), »Introduction á la Géologie« (1833), »Précis élémentaire de Géologie«, (1843), »Abrégé de Géologie« (1853) továbbá »Éléments d'Ethnographie« című műveit; azonkívül számos értekezést közöltek tőle a »Journal de physique«, az »Annales des mines de France«, a francia földtani és anthroopogiai társulatok évkönyvei s végre a belga akadémia közlönye.

Sherard Osborn, angol tengernagy és éjszaksarki utazó, született 1822 április 25, meghalt Londonban 1875 május 6-án. 1837-ben lépett tengeri szolgálatba, küzdött hátsó Indiában és Sinában, meglátogatta azután Délamerikát és a Csöndes-Oceánt, 1850-ben Austin éjszaksarki expedíciójában egy hajót kormányzott és 1851-ben részt vett a Prince of Wales tartomány kikutatásában. Azóta mindig melegen pártolta az arktikus expedíciókat; 1852-ben jelent meg »Stray Leaves froman Arctic Journal« című könyve, 1853-tól 1855-ig ismét vezényelte a »Pioneert« még pedig a Wellington csatornába, messze kiterjedő szán-utakat tett, a Krim háborúban igen kitüntette magát és 1857-ben Sinába ment, ahol a Taku erősség visszahódításában részt vett és a Jang-tse-hajózás megnyitását kieszközlé. 1859-ben, félfizetést huzva, tért vissza Angolországba és önfenntartási célból igen sokat irt tengerészeti

és keletázsiai ügyekről, megírta továbbá a „The career, last voyage and fate of Sir John Franklin“ című könyvét. 1861-ben Veracruz elé kormányzott egy hajót, 1862-ben sinai szolgálatban részt vett a tengeri rablók elnyomatásában, 1865-ben a Great Indian Peuinsular Railway Companynak bombayi ügynöke és szervezője lett; 1867-től 73-ig a Telegraph Construction and Maintenance Company igazgatója volt és a földalatti táviró vonalak húzása által nagyérdemeket szerzett e társaság körül. 1865-ben izgatni kezdett egy új angol éjszaksarki expedíció érdekében, 1872-ben folytatta az izgatást még pedig oly sikerrel, hogy a kormány az „Alert“ és „Discovery“ nevű hajók elküldésére határozta el magát. Csakhogy ez expedíció körül kifejtett munkálkodása közepett hirtelen elhalt. 1856-ben megjelent »The Discovery of a Nord-West-Passage« by H. M. S. „Investigator“, „Captain R. M'Clure“ című könyve 4 kiadást ért; előbbi iratainak összes kiadása 3 kötetben jelent meg 1865-ben.

Peschel Oszkar, a lipcsei egyetemen a földrajz tanára, 1826 márczius 17-én született Dresdában, meghalt Lipcsében 1875 augusztus 31-én. Lipcsében és Heidelbergában tanult 1845-től 1848-ig jogot, majd berlini rövid tartózkodása után az „Ausgburger Allgemeine Zeitung“ szerkesztőségébe lépett s azután átvette az »Ausland« szerkesztését. 1858-ban jelent meg tőle a „Geschichte des Zeitalters der Entdeckungen,“ majd 1865-ben a „Geschichte der Erdkunde bis auf A. von Humboldt und Karl Ritter“, s végre 1870-ben „Neue Probleme der vergleichenden Erdkunde“ (2-dik kiadás 1876-ban). 1871-ben a földrajz rendes tanárává neveztetett ki Lipcsébe, 1875-ben adta ki „Völkerkunde“-ját, mely néhány hónap múlva második kiadást ért. Az „Ausland“ szerkesztőségében öt követő „Hellwald Oskar Peschel. Sein Leben und Schaffen“ cím alatt e tudós érdekes életrajzát írta meg. (Augsburg 1876 Lampart u. Comp.)

Plath János Henrich, az ismeretes szinolog, szül. Hamburgban 1801. aug. 25-én s meghalt 1874 nov. 16-án Münchenben. Theológiát tanult, már első hitszónoklatát is tartotta Hamburgban, mikor Göttingába visszatért, hogy bölcsészet mellett főleg történeti tanulmányokkal foglalkozzék. Habilitáltatta magát ugyanott mint a történet magántanára és ott jelent meg 1830/31-ben két kötetes munkája „Geschichte der Völker der Mandscherei“ mint első része a kéziratban visszamaradt „Asien“ című munkájának. Történeti dolgozatai Ázsiáról arra birták, hogy a legkülönbözőbb keleti nyelveket, de különösen a sinait is tanulmányozza.

Az 1831-ki mozgalmakban való részvétele miatt 11 évi börtönfogságot kellett szenvednie, azután hasztalan iparkodott állomás után Hamburgban és a Svájcban; tudományos utazást tönkölthetett Angolhonban; 1848/49-ben birodalmi könyvtárnok tisztjét viselte Frankfurtban, honnan a viszonyok változtával átköltözött végleg Münchenbe, hol a tudományos akadémia legbuzgóbb tagjainak egyike volt s hosszabb ideig az udvari és államkönyvtár katalógusának szerkesztésével is el volt foglalva; de biztos, állandósított állásra itt sem tehetett szert. Münchener 24 évi tartózkodása alatt jelentek meg számos értekezései Sina, India és Egyiptom fölött, igen gyakran még ki nem adott munkák töredékei kíséretében, többnyire a bajor tudományos akadémia közleményeiben, az „Ausland“-ban, a „Raynische Zeitung“ reggeli lapjában, a „Zeitschrift für allgemeine Erdkunde“ és a „Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft“ folyóiratokban. Stein általános földrajzi kézikönyve számára írta Ázsia általános bevezetését, Bluntschli »Staatswörterbuch“-ja és a „Real-Encyclopaedia“ számára is írt számos cikket, s ezenkívül nagyszámu könyvismertetés Zarnke „Literarische Centralblatt“-ja és a bajor akadémia „Gelehrter Anzeiger“-jában tőle van.

Quetelet Lambert-Adolfe-Jaques, a híres természettudós és statisztikus 1874 február 17-én halt meg Brüsszelben. A brüsszeli akad. 1820-ban beválasztarott, hol is 1834 óta haláláig mint állandó titkár működött; e mellett 1828 óta elvállalta az ő kezdeményezésére felállított observatorium igazgatói állását és a katonai iskolában is mint a csillagtan és geodésia tanára működött. Miután Németalföld 1826-ban a statisztikát közigazgatási ággá emelte, Quetelet az ez irányú munkálatokat Brabant számára elvállalta; 1841-ben a belga kormány a statisztikai központi bizottságot hívta életbe, melynek elnöke volt haláláig. Eltekintve a belga népszámlálásokról kifejtett nagy tevékenységétől, ő alapította meg a nemzetközi statisztikát, melynek első congressusa 1813-ban lépett össze Brüsszelben és ő terelte ezen tudományt új utakra annak társadalmi és morálpolitikai viszonyokra való alkalmazása által.

Reuschle, a mennyiségtan tanára és több földrajzi tankönyv szerzője (Handbuch der Geographie oder neueste Erdbeschreibung, 2. kötet; Elementar-Geographie 3. kiadás; Die Physik der Erde; Beschreibende Geographie 4. kiad. 1872.) született 1812. december 12-én Stuttgartban és ugyanott halt meg 1875. május 22-én.

William Winwood Reade, ismeretes afrikai utazó, 1838. december 26-án született a Crieff melletti Murrayfieldben, Oxfordban

tanúlt, Du Chaillunek Gorilla festéseitől indítva 1862-től 63-ig, mint első utazta be a nyugatafrikai Gabun-vidéket és tapasztalásait s felfedezéseit a »Savage Afriká«-ban írta le (London 1864). Néhány évi, különösen orvosi tanulmányai után, 1868-tól 70-ig Sierra Leona hátsó tartományába ment egész a Nilus felső folyásáig és a bennszülötteket barátságos viszonyba hozta a gyarmat kormányával. Ekkor megmutatta, hogy a Niger, csakis 250 mértföldnyire Sierra Leonától, a Senegal és Gambiával együtt ered egy hegyből, s ismét 100 mértföldnyire már hajózható. Ez utazását a »The African Sketch Book«-ban írta le. Az asanti háborúban a »Times«-nek levelezője volt, részt vett az amoafuli csatában és kumassi meghódításában, de a megerőltetések miatt tüdő és szivbajba esett, aminek következtében 1875 ápril. 24-én meghalt. Utolsó könyvei voltak, »Comassi« és »The Outcast«.

Rössler Robert, tanár a gráci egyetemen, u. ott 37 éves korában meghalt 1874 augusztus 20 án. Főleg történész volt s az aldunai tartományok viszonyaival szeretett foglalkozni, (Zur Geschichte der unteren Donauländer. Wien, 1864—66 stb.) E mellett a dák, thrakiai és kún nyelvvel is foglalkozott, de a földrajz terén is írt egy jeles tanulmányt ily czim alatt: „Die Aralseefrage noch einmal geprüft“ (Bécs 1873.)

Stoliczka Ferdinand, 1838 május havában született Morvaországban a kremsieri gymnasiumba járt és egyetemi tanulmányai befejezése után a bécsi császári királyi földtani intézetbe lépett, hol csakhamar paläontologiai tanulmányok által tünt ki. 1862-ben a keletindiai földtani bizottság tagja lőn. Ott is őslénytan volt főtárgya, főleg Dél-India kréta őslényeit dolgozta fel, a »Palaeontologia India« czimű munka számára. Kutatásai két ízben 1864 és 65-ben Tibetbe tett utazásai alkalmával megvetették alapját ezen vidék jövő tanulóvizsgálásának. E mellett mint zoologus is munkálkodott és a bengaliai Asiatic society titkára is volt 1868 óta. 1873-ban mint geologus csatlakozott a Forsyth-féle szövetséghez, Kasgarba ment Gordon ezredessel és Trotter kapitánnyal meglátogatta a Tsatirkult Thiansanban és Pamiron át Vachanba ment és vissza, de a kiállott fáradalmak felemésztették életerejét és 1874 június 19-én meghalt Murghiban a Shayok mellett, Ladak tartományban a Sasset szoros közelében. Ezen utolsó útja eredményeit Richthofen a következőkben foglalja össze: 1) A Himalaja északi szélein a harmadlagos képződmények nyilvánulnak; 2) a Himalaja és Küenlün közti fennsík silur képződmény s a Karakorum köszén és trias képződmény összesítései

által képeztetik; 3) Keletturkesztan mendenczéje belső szélein krétakorszak nyilvánul; 4) Kasgartól éjszakra elnémult vulkánok kraterei léteznek, miáltal Humboldt állítása, hogy e hegység vulkanikus eredetű igazoltatik; 5) a Thiansan hegység Kasgarból három hegysorban emelkedik, melyek egyike fiatal harmadlagos, a másik eruptív képződmény, a harmadik régi triaskorszakbeli; 6) Keletturkesztan a jelen időben, valószínűleg az eruptív működések alkalmával ülededett, miáltal a neocen rétegei sorrendjükben gyakran megszakítottak.

Timkovszki, a legidősebb orosz sinai utazó, született 1790-ben, meghalt 1875 februárjában Sz.-Pétervárott. A Mongolföldön keresztül Pekingbe való utazásának leírása tette őt híressé. Erről szóló könyve 1823-ban jelent meg, mely németre is fordítottatott s értékét még ma sem veszítette el. Különös érdemeket szerzett magának azon támogatásért, amelyben, mint pekingi hivatalos személy, Bitsurin Hyacinth patert, kitűnő sinologot részesítette.

Uslar Péter, báró, kiváló orosz katona és nyelvtudós, született 1816 szeptember 2-án Kurowoban Vysni-Volotsok mellett (Twer kormányzás), 1833-ban lépett a hadmérnöki iskolába és egész a tábornagyig felvitte. Számos hadi statisztikai munkálatok bevégzése után, a Kaukasus ethnographiai leírásával bízott meg és ezért tanulmányozta e hegység nyelveit s nyelvjárásait; az ide vonatkozó kutatásai Schiefner Antal közbenjárása által jutottak a nyilvánosságra. 1875 június 20-án halt meg szülőfalujában.

Wilkinson John Gardner, Sir, 1797-ben született a westmorelandi Hardendaleban; már korán tanulmányozta a hely színén az egyiptomi régiségeket, 1827-től 1828-ig közzé tette a »Materia Hieroglyphica«-t, 1830-ban »Auszüge aus hieroglyphischen Monumenten«, 1833-ban »Theben und Altägypten«-t s végre 1837-ben gazdagon illusztrált három kötetes főművét »Sitten und Gebräuche der alten Aegypter;« mely művét 1841-ben két kötettel gyarapítá. Azután különböző kisebb értekezésein kívül írta népies modorban az »Aegypten und Theben« című művét. 1858-ban a következő három könyvet írta: „Über Dalmatien und Montenegro“, — „Die Aegypter zur Zeit der Pharaonen“ és „Über Farbe und die Nothwendigkeit der Vorbereitung des Geschmacks in allen Classen“; Ő eszközölte továbbá a nagy angol Herodot fordításnak egyiptologiai részét. Meghalt 1875 október 29-én és Llandoverlyben temették el.

Willemoes-Suhm Rudolf Dr., zoologus, 1871 óta a müncheni állattani intézeten mint tanító és segéd működött, 1872-nek végén Wyville Thomson tanár tudományos környezetébe lépett, amikor

Thomson a »Challenger« hajóval körülhajózá a világot, ugyancsak hajónak fedélzetén halt el 29 éves korában 1875 szeptember 13-án, amikor a Sandwich szigetéről Tahitiba utaztak.

Zhishman Antal Ede a trieszti cs. kereskedelmi és tengerészeti akadémia igazgatója Triesztben meghalt u. o. 1874 febr. 8-án 32 éves korában. Mint földrajzi író is ismeretes volt s egyebek közt a cs. k. földrajzi társulat közleményeiben bocsátotta közre »Die Inseln St. Paul und Neu-Amsterdam« (1857) és »Die Nikobaren Inseln« (1858.) B.

K ö n y v é s z e t .

Delesse küldeményének rövid ismertetése. A múlt évi párisi földrajzi kongresszus alatt többi között a központi bizottság elnökével, Delesse bányászati főmérnök és tanár úrral ismerkedtem meg. Ő sok sziveséget mutatott irántunk a kongresszus alatt, s társulatunk könyvtárát is két becses munkával gazdagította.

Egyik főmunkája az, melynek címe: Lithologie du fond des mers. Ez sok tekintetben úttörő munka, mely a tengerek fenekén lerakódó képződményekkel ismertet meg. Vannak számos tengeri térképek, melyeken a tengerek mélységei, néha fenékek minőségei is, továbbá a tengerek áramlásai s az uralkodó szelek vannak feltüntetve. Mindezen térképeket gondosan megvizsgálta Delesse s egybeállította az azokban előforduló adatokat. Továbbá Franciaország partvidékein különösen megvizsgálta a lerakódásokat s összehasonlította azokat a folyók medrében és mellékein lerakódó képletekkel.

Kétséget nem szenved, hogy érdekes megismerkednünk azon földrétegekkel, melyek a tengerek fenekén lerakódnak, mert ezen mostkori képződmények egykor talán fel fognak merülni a vízből és szárazföldre fognak válni, s mert azok szerkezetéből és minőségéből következtetést vonhatunk a mostani szárazföld régibb és újabb közeteinek képződésére.

Sok nehézséggel jár a tengerek fenekének földtani és ásványtani tanulmányozása, mindazáltal mégsem lehetetlen. Bizonyosnak tarthatjuk, hogy a tenger fenekének rétegei a szomszéd partvidékeknek s a tengerbe ömlő folyók környékeinek közeteivel hasonlatosságot és rokonságot mutatnak, mivel vagy a partvidéki közetek közvetlen folytatásai vagy az illető partvidékek és folyóköz-

nyékek közeteinek tördelékeiből, koptatékaiból és bomlásaiból származnak. Ezekhez járulnak azután a tengerben élő szerves lényektől s vulkáni kitörésektől eredő képletek.

Delesse munkájának tartalma és berendezése a következő: Az első részben bevezetésül az eljárást adja elő, melyet a lerakódások megvizsgálásában és ásványtani minőségek meghatározásában követett, s Franciaország orographiai viszonyait vázolja röviden. A második részben a hatószerket ismerteti meg, melyek a kőzetek képződésére befolyást gyakorolnak. E hatószeretek vagy szervesek vagy nem-szervesek. Szerves hatószeretek az állatok és növények. A nem-szerves hatószeretek: a légkör, a víz s különösen a tenger; ezeket külső hatószereteknek nevezi; továbbá a földalatti vizek, a vulkáni kitörések s a vetődések, melyek a belső hatószeretek.

A munka harmadik részében Delesse részletesen leírja Franciaország folyó és állóvizeinek lerakódásait, valamint a tengerpartokon való lerakódásokat is. A víz folytonosan rágyja, surolja, koptatja és bontogatja a kőzeteket s alkotó részeit feloldva vagy lengve vagy fenekén hőmpölygetve viszi magával. A folyó a súlyosabb tördelékeket, kavicsot és nagyobb hőmpölyöket csakhamar ismét lerakja vagy kihányja a partra, a könnyű és szétaprózott részeket messzire, egészen a torkolatig és tengerig is szállítja. A folyó lerakódásai tehát különböző szakaszaiban s a különböző vízállás és sebesség szerint is különbözők. A tengerpartokon a tengeri lerakódásokhoz a tengeri állatok és növények lerakódásai járulnak.

A munka negyedik részében Delesse a sík tenger fenekén való képződményeket írja le. Végre az ötödik részben ismét Franciaországra tér vissza s azon képződményeket írja le, melyek Franciaország területén a régibb geologiai korszakokban a tengerekből rakódtak le.

A munkához egy atlasz van kapcsolva, s a könyvben tárgyalt viszonyok térképeken is fel vannak tüntetve.

Delesse úr második munkája, melyet könyvtárunk számára küldött, két lapból álló nagy térkép, mely Seine-et-Marne departement hydrologiai viszonyait tünteti fel. Ez, mint tudva van, Franciaország nagyobb megyéi közé tartozik s Páristól és a Szajna megyétől keletre esik; legnevezetesebb városai: Melun, Fontainebleau, Montereau, Meaux, Nemours stb.

A térkép a francia, táborkar földképe szerint készült; a

föld domborzatát fekete görbékkel megjelölt, 20 meternyi körökben való magassági rétegek mutatják; ezek szerint a megye legmagasabb pontja Saint-Georges, mely a departement de l' Aisne határához közel esik, legmélyebb pontja pedig Seine-Port; amannak tenger feletti magassága 215, emezé 37 meter.

A különböző színek a megye különböző vízterületeinek eloszlását és kiterjedését mutatják.

Delesse megkülönbözteti a látható vagyis felszíni vizeket, hová a folyó és állóvizek, tócsák, mocsárok tartoznak, s a láthatatlan vagyis alszíni vizeket. A megye folyóvizei: a Szajna s mellékvizei, t. i. a Yonne, Yères, Marsanje, Loing, Lunain és Orvanne; továbbá a Marne s a beléje ömlő Ourcq, Nagy- és Kis-Morin, s ezeken kívül még néhány jelentéktelen ér és csermely. Mindezen folyó vizek, s a kisebb-nagyobb álló vizek és mocsárok kék színnel vannak megjelölve.

Az alszíni vagyis földalatti vízterületeket Delesse két osztályba foglalja. Azok is, mint a felszíni vizek a légköri csapadékokból származnak, t. i. a csapadékok kisebb-nagyobb része a földre szivárog, s a nehézség törvényét követve mind nagyobb mélységbe nyomul, odáig, hol a vizet át nem eresztő földrétegre akad, mely azután a feneket képezi, melyen szétterül, lejtőjét követve minden irányban. Ebből következik, hogy a földalatti vízterületek annál nagyobbak és bővebb vizűek, minél nagyobb a nekik megfelelő felszíni hydrographicus felület, s minél nagyobb a felettök települő vízeresztő földrétegek vastagsága.

A földalatti vízterületek egyik osztályát azok teszik, melyek a folyó és álló vizek szélein terjednek el, s azokkal vannak kapcsolatban. Azok a szivárgási vízterületek. Állásuk mindig viszonyban van az illető folyó és álló vizek állásával, a mint ezek dagadnak vagy apadnak, azok is magasabbra emelkednek vagy alább szállnak. Bőséjük tehát a felszíni vizek állásától, bőségétől vagy sekélységétől, s egyszersmind az azok medrét képező földrétegek áteresztőségétől függ. Ezek azon vízterületek, melyeket mi föld árjának nevezünk.

Seine et-Marne departement-ban ily szivárgási vízterületek leginkább a völgyek áradmányi és hordaléki közeteiben, továbbá a fehér krétában, azután a mocsári mészkőben, a felső és középső homokban s a durva mészkőben találtnak; s a térképen három különböző szín által vannak kimutatva.

A többi földalatti vízterületek a folyók és felszíni álló vizektől nagyobb távolságban fordulhatnak elő, s mindig oly föld-

rétegek felett terjednek el, melyek a vizet át nem eresztik. Ily földrétegek a kérdéses megyében leginkább következők: a Beauce-féle malomkö-agyag; a zöld agyag, vagyis azon rétegek, melyeket a Brie-féle malomkö-agyag csoportjába foglalnak össze; a képlékeny agyag.

A Beauce-féle malomkö-agyagon levő vízterületek csak a legmagasabb dombok tetején fordulnak elő, s néhol kis tócsákat képeznek, melyek régi kőbányák helyét foglalják el.

A zöld agyagon levő vízterületek az egész feltérseget foglalják el, melyet Brie-nek neveznek, s e tartomány minden közönséges kútja azokból kapja vizét. Ott, hol az agyag a felszínre kerül, s nincsen a Brie-féle mészkővel eltakarva, mocsárokat is képeznek.

A képlékeny agyagon levő vízterületek leginkább a megye északi részében fordulnak elő.

Delesse meghatározta a megyében találtató közönséges és fűrt kutak vízállását, továbbá megvizsgálta a felső és mélyebben fekvő földrétegek minőségét és szintjét. Így azután képes volt meghatározni azt, hogy az egyes források és kutak micsoda földalatti vízterületből táplálkoznak, s e vízterületek fekvését, alakját, magassági viszonyait és dőlését is meghatározta. Mindezen körülményeket feltünteti a térképen különböző színek, görbék és számok által. Ekkép az illető megyéről oly hydrologiai térképet készíthetett, mely nemcsak elméleti és tudományos tekintetben nagyon érdekes, hanem gyakorlati czélokra nézve is becses. Ha pl. valahol kutat akarnak ásni, a térkép megvizsgálásából már előre megtudhatják, mily mélységben fognak vízre találni, s vajjon bő, s lágú vagy kemény lesz-e a víz?

HUNFALVY JÁNOS.

Vegyes közlemények.

Peru-ról az Expl. következő adatokat közli; A guano mellett a salétrom képezi Perunak legnagyobb jövedelemforrását, s a kormány meg is tesz mindent, hogy előnyeit kizsákmányolja, midőn részint egyedárúsítja, részint nagy adót vet ki rá, végül pedig a kivitelnél a vám által.

Mult évi december 14-én kiadott rendeletnél fogva a kormány Tarapaca tartománynak minden salétrom-gyárát magához váltotta a tulajdonosoktól. E gyárak száma 51-re megy, melyek közül 31 teljes működésben van s a gyártmány értéke 59.400,000 frankra rúg, 11 van felfüggesztett, de mindig működésbe hozható gyár, melyeknek jövedelmét 10,325,000 frankra tehetni és van végül 7 gyár, melyek szükséges gépekkel még nincsenek ellátva, melyek azonban mégis behozhatnak, mintegy 6.850,000 frankot. A kormánynak ugyan azon napon kiadott egy másik rendelete értelmében minden mázsa salétrom után 3 franc és 50 c. kiviteli vám lett megállapítva.

Iquique a főhely, hol a külföldre szóló salétromszállítmányokat rakodják. A három utolsó évben következő mennyiséget szállítottak ki: 1873-ban 5.768,741 mázsát, 1874-ben 5.201,737 mázsát és 1875-ben 6.339,715 mázsát. A mult évi november hóban 1.129,600 mázsát szállítottak csupán Iquiqueből; a mult évben ugyanabban a hóban csak 862,400 mázsát szállítottak ki, tehát az 1874-ik évihez képest 267,200 mázsa többlet esik a mult évre.

Anglia vásárolja a legtöbb perui salétromot, azután az Egyesült-Államok, Francia- és Németország. Némely szállítmány Chilibe, a Pacifique vidékére és az Antillákba is küldetik. A többi államokba csak igen kevés szállítmány megy. E. B.

A nemzetközi statistikai kongressus ez évben Budapesten tartja üléseit. Ez a kilenczedik ülés, melynek mindegyike más-más európai városban szokott megtartatni. Kormányunk és a fővárosi hatóság már nagyban készülődik a kongressus tagjainak fényes fogadására. Az ülészak a nyár végén lesz. E. B.

Albánia és az albánok.

(Felolvastatott a földrajzi társulat május 26-ki ülésén.)

Teljesen igaza volt Schmerlingnek, azt állítván, hogy a Balkán félszigetet, a mi szomszédunkat, kevésbbé ismerjük, mint az Indiai Oceánt. De Gibbonnak is igaza volt, a ki a következő szavakkal ugyanazt mondotta Albániáról: »Olyan tartomány az, mely Olaszországgal szemben fekszik s Amerika belsejénél kevésbbé ismeretes.« Nagyon kevés európai utazó tette Albániát kutatása és tanulmánya tárgyává. E század elején Leake angol őrnagy, ki hivatalos működésben lakott Janinában, írt tüzetesebben róla, majd Lord Byron és Houbhouse utazták be e tartományt 1809-ben, utánuk néhány angol utazó, közöttük az 1853, 1861 és 65-ben itt utazott Henry Fanshawe Tozer utazásának köszönhetjük tüzetesebb ismereteinket. A francziák közül Heequard műve: »La haute Albanie«, s a német Griesebach és Hahn ismertették meg velünk e nagyon érdekes tartományt és népét. A többi nemzetiségi utazók között gr. Karacsaynak és néhány olasznak köszönhetünk szintén érdekes adatokat. A múlt évben Guido Cora, fiatal olasz tudós, a Cosmos szerkesztője is érintette Albániának déli részét, Epirust, ott egy pár magasságmérést tett, de művének még csak előrajzát közölte, mely szerint utazása eredményét feldolgozni fogja. Északi Albániának némely vidékei könnyen hozzáférhetők s egy kicsiny részét magam is érintettem; de épen Albániának ezen részében lagnak a mirditek, e független alban hegyiakók, kik között az utazás felette meg van nehezítve, ha nem is épen lehetetlen. Tozer e vidéket is meglátogatta, s a mit a miriditekre vonatkozót e kis ismertetésben közlök, az ő művének: The Highlands of Turkey köszönhetem.

Az albán nép századokon át nevezetes szerepet játszott és játszik ma is a Balkán félsziget történetében. E névhez bizonyos hősies jelleg és rettentetlen bátorság van kötve. Ha az albánoknak eredetét és a népek közötti rokonságát kutatjuk, nem a legkönnyebb feladat megfejtésére vállalkozunk. E népnek saját-

ságos jellege és nyelve nem egy tudóst vezetett már tévútra. Némelyek szlávoknak, mások görögöknek tartották őket; de a helyes utat egy sem találta el; a római rokonságot vitatók szintén tévúton vannak. Minden valósággal Hahnnak, ki éveken át lakott a skipetárok között, lesz igaza, midőn őket a pelasgok ivadékaiknak tartja. Nyelvükben sok görög és római elem van, de nyelvtani alakjaik mégis sok eltérést mutatnak az indo-európai családnak említett két ágától. Mint a pelasgok ivadékaik a görögökkel és rómaiakkal egy közös törzsből erednek, de míg ezek a mívelt-ségnek magas fokára emelkedtek, addig az albánok el levén zárva a világtól és a művelt népekkel való közlekedéstől, megőrizték eredeti jellegüket. Azt a földet lakják, melyben a pelasgoknak legnevezetesebb története lezajlott; az ő földükön állott a híres dodonai jósda; szokásaikban és viseletökben, erkölcsükben és jellemükben sok oly eredeti vonás van, melyek egy európai néppel sem közösek. Nem lehet tehát valószínűnek nem tartanunk a pelasgokkal való rokonságot, mely nép oly hirtelen tűnt fel s gyors letűnésével annyi rejtélyességet hagyott maga után. Az albánok önálló eredeti jellegüket évszázadokon át annyira megőrizték, hogy eredeti nemzeti írásjegyeiknek is birtokában vannak még. Pár év előtt több albán nyelvű és eredeti albán jegyű nyomtatványt szereztem Konstantinápolyban, melyeket Haszan Elbaszanit adott ki mint első albán nyomtatványokat. Az albánoknak nyelvét és eredeti írásmódját mindenesetre méltó volna tanulmány tárgygyá tenni, mi által sikerülne ezen ethnographiai rejtély fölött a fátyolt még inkább szellőztetni. Az albánok érdemesek is, hogy velök behatóbban foglalkozzunk, mert számra is, de szereplésök-nél fogva különösen jelentékeny helyet foglalnak el a Balkán félsziget lakói között.

De mielőtt magával a néppel foglalkoznánk, vessünk előbb egy tekintetet arra a földre, mely Albániának neveztetik s az albánok zömének lakóhelyét képezi; mert Albánián kívül, Görög- és Olaszország déli részén is nagyszámu albánokkal találko-zunk. Albánia mint török közigazgatási terület Ejalet Janina nevet visel, köznyelven Arnautluk néven nevezik. Mint közigaz-gatási területet közönségesen három főrésze szokás elkülöníteni, északi, közép és alsó, vagy déli Albániára, mely utóbbi Epirust foglalja magában. Határai északon Szerbia, Novipazar és Monte negro, keleten Rumelia és Macedonia, délen Görögország, különö-sen Akarnánia, nyugaton a Jóni és Adriai tenger. Területe 770 □ mértföldet tesz.

Albánia talaja nagyon különböző, a legvadabb sziklatömegektől kezdve a nádas mocsarakkal borított lapályig mindenféle változattal találkozunk. Az északi rész a Sar-dagtól délre egész Közép-Albániáig magas hegyekkel van borítva, melyek mind a Sar-dagból ágaznak ki. A Sar-dagnak főláncolata Prizrendtől délre emelkedik fel s déli és keleti egyenes irányban a keleti és nyugati tengerre majdnem párhuzamosan Thessaliába és Macedoniába vonul át, hol egyik ága a Grammos, Pindusnak északi ágával, a Zygossal találkozik. A Pindus Albánia, Thessalia és Macedonia között határvonalat képez. A Sar-daggal északon a Bertiscus egyesül, mely Djakovától északnyugati irányban Montenegro felé vonul s ott a Kommal egyesülve, elzárja Albániát Montenegrotól. Griesebach a Bertiscust a dinari vagy juli alpok utolsó ágának tartja, mely a Sar-dag és a nevezett alpok között kapcsot képez. A Klementi havasok a Bertiscussal párhuzamosan haladva, déli irányban a miriditek hegyeivel találkoznak. A Sar-daggal párhuzamos tagozatot képez a miriditek hegycsoportja, mely egy különvált önálló hegytagozatot képez s a hegylakóknak erősen körülkerített vára gyanánt tekinthető. Griesebach szerint a hegyvidék északon mészkőből áll, délen pedig kigyla és eruptív kőzetekből, különösen porphyr és gránitból áll. A miriditek és a Klementik között terül el a dukadsinok hegyvidéke. A miriditek-től délre kezdődik Közép-Albánia, melynek északi Albániától már teljesen eltérő jellege van. Ez síkságot képez s alföldünkhez hasonlítható, csak hogy a nádasok és mocsárok végtelensége terül el a tengertől kezdve a tartomány belsejéig s majdnem járhatlanná teszi a vidéket. Közép-Albániában van a rómaiak idejéből annyira elhiresedett via Egnatia, mely a tengerparton Durazonál (Epidamnus, a rómaiaknál Dyrrhachium) kezdődik s az Ochrida tava mellett a Sar-dagon átlépve, Macedonián át Konstantinápolyba vezetett. Egyik ága Epiruson át vonult Janina irányában. Nevezetes út volt az az ókorban; a római expedíciók kelet felé mind itt történtek. Pompejus itt ütközött meg Julius Caesarral 48-ban Kr. u. Közép-Albániának déli része kevésbé hegyes. A Tomorhegy keresztben vonul át rajta a Pindusig; a többi hegyek többnyire a Pindussal és a Joni tengerrel párhuzamosan haladnak déli Albániába, egész az Arta öbölíig.

A hegyrendszer tehát, mint láttuk, a Sar-dag láncolatából áll, mely Albániát hosszában és keresztben övezi s különféle változatokban és egyenlőtlen magasságú, néhol 8.000' magas csúcsokkal bír. A hegyek többnyire mészkőből állanak és vadregényes

tagozatokban emelkednek az ég felé. A folyók némelyike mint az Acheron a talajban eltűnnek, hogy a föld alatti pályafutás után másutt megint fölszínre jöjjenek. A hegyek a tengerpart hosszában, néhol, leginkább Epirusban oly közel vonulnak el, hogy meredek sziklafallal nyulnak a tengerbe. Ilyenek a görög szabadságharczból híressé vált Szuli hegyek, hol a szulioták laktak. Közép-Albániában azonban a tengerpart sík területet képez és inkább mocsarak és nádasok borítják el. Északi Albániában a hegyek pár órányira terülnek el a part mentében s alkalmas kikötő helyek találhatóak. A tengerpart csak egy helyen nyulik be öblösen a szárazföldre, s az Ambraciai, ma Arta öblöt képezi. Albánia hegyes vidéke azonban síkságokban sem szegény. Így északi Albániában találjuk a Pristina, Prizrend és Djakova között elterülő híres Rigómezőt (Kossovopoljet), a Skutari tó keleti része körüli Hotti fensíkot. Epirusban van egy termékeny fősík, Janina körül, melynek tava hajdan Acherusia nevet viselt, ma mint a janinai tó szerepel. Ennek déli részén, hol ma Janina fekszik, állt a híres Dodona jósa, mely a görögök vallási életében oly nagy szerepet játszott.

Vizekben Albánia gazdagnak mondható. Tavai nagy számban vannak. Legnagyobb jelentőségű a Skodra tava, Montenegró déli határán és egy kis részében hozzá tartozva, dél felé egyenlőtlen szélességben terül el. Halakban felette gazdag. Gróf Karacsay, ki Montenegróról és Albániáról becses adatokat szolgáltatott, a Skodra tavát is leírva, azt állítja, hogy különösen a szkoranczi nevű halak vannak abban nagy bőségben. E halakat a háringhez hasonlítja s érdekesen írja le fogásukat. E halak a Bojana vizéből jönnek ősszel tömérdek mennyiségben. A tónak vannak világosabb, tisztább helyei, melyekben a víz forrásként buzog fel a föld alól. E helyeket okonak nevezik az albánok s a szkoranczik nagy tömegben felkeresik e helyeket, mikor a víz hidegebb, mert a forrás vize magasabb fokú meleggel bír, mint a tó többi helyein. A halak ilyenkor olyan nagy tömegben nyüzsögnek ott, hogy a vízbe tett evező lapát megáll közöttök. Az okok bizonyos válalkozók, leginkább törökök tulajdonát képezik s ősszel nagy hálókkal hihetetlen mennyiségben fogják a halakat és szárítva jelentékeny kereskedelmi cikket képviselnek. E halak ikráját (baluk jumartaszi) mint izletes csemegét szárítva árulják az albánok, s Konstantinápolyban igen keresett cikket képvisel. Több arnaut ismerősöm engem is kínált e nagy becsben tartott madsuval, de valami különös jószágot nem tapasztaltam rajta. Az Ochrida

tó a Sar-dag fensíkján Közép-Albániában Török- és Görögország legnagyobb tava gyönyörű vidéken fekszik és halakban szintén gazdag. Vize nyugodt és tiszta, nyugati partja magas hegyekkel van körülvéve, melyek egymás felett tornyosulva, terraszszerűen emelkednek fel három sorban egymás megett. Északi részén alluvialis sík terül el. E síkságból fölemelkedve egy szikla magaslik ki, melynek csúcsán fekszik Ochrida városa. A Monastirból Ochridába vezető út (a via Egnatia) meredek lejtőn halad s a pompás tavat a maga teljes fenségében láttatja. A harmadik szintén nevezetes tó a janinai (Acherusia) déli Albániában, kisebb mint a skodrai tó, de történeti nevezetességgel birt már az ó-korban is. A többi kisebb tavak inkább mocsaraknak nevezhetők, melyek Közép-Albániában nagy számmal vannak, különösen Durazzótól Avlonáig a tengerpart hosszában.

Albánia folyói egynéhány kivételével, melyek a Joni tengerbe szakadnak, mind az Adriai tenger területéhez tartoznak. A Joni tengerbe szakad az Arta (Aractus), mely a Pindusban ered, keleti Epiruson átfoly, Artát megöntözi s az artai öbölbe szakad; az Acheron, Janina alatt veszi eredetét s a Szuli hegyeken átszakadva, hol folyása a sziklák között eltűnik, a Glükü hegy mellett nyugati irányából dél felé kanyarodik és Perga alatt Paxos szigettel szemben a Phanari kikötőben a tengerbe szakad. A Kalamasz (Thyamis) a janinai tótól észak-nyugatra elterülő hegyekben ered, Epirus síkjain áthaladva, a Corfu öbölbe szakad.

Az adriai tenger területéhez tartoznak következő folyók: Viosa, a Pindusban ered s Prenidi és Tepelen mellett elfolyván, a tengerbe szakad. Mellékfolyója az Argyrokastron, mely a hasonló nevű városon átfoly és a Dryno. A Beratino vagy Ergent, más néven Krevasta nevű folyó a Kastoriától észak-nyugatra elterülő hegyekben ered, Közép-Albánián átfoly, Beratot érinti, a tengerbe szakad. Szkombi vagy Tobi az Ergenttel ugyanazon hegyen ered s pályafutását is abban az irányban folytatja, Elbaszant érinti s a tengerbe veszi útját. Mati a miriditek hegyeiben ered s tartományukon átfoly, több kisebb mellékággal szaporodik s rövid folyás után eléri a tengert. A Drin két ágból áll; a fekete Drin az Ochrida tóból ömlik ki Struga, Dibra és Iballi mellett elhaladva, a fehér Drin nel találkozik, mely északon ered s Ipeket és Djakovát érintve halad dél felé. A két ág egyesülvén a Dukadsin kerületen át, Dagno és Les mellett elhaladva, az adriai tengerbe ömlik. A Bojana a eredetétől kezdve Montenegro határán déli irányban haladva, Moracsa név alatt sze-

repel s mint ilyen Podgorica mellett elhaladva, a Skodra tóba szakad s annak déli részén előtörve, Bojana név alatt folytatja pályafutását, Skodra városnak közepén áthalad s a tengerbe szakad. Montenegro vizei majd mind az ő területéhez tartoznak.

Albánia éghajlata nagyon változó. Az északi és déli részben egészséges, a középen a mocsarak kigőzölgése folytán nagyon egészségtelen s különösen nagy mértékben uralkodnak a makacs lázok, melyek a benlakókat is megtizedelik, idegenekre pedig épen veszedelmesek, különösen nyári évszakokban. A hegyes vidékekben nagy és hideg telek vannak; de viszont a nyár is nagy hőséget hoz, a hőmérő 35°-ra is felemelkedik, mit leginkább annak lehet tulajdonítani, hogy a magas hegyek elzárják az északi szeleket s védve vannak azoknak rohamaitól, melyek különösen Hercegovinát látogatják rendkívüli módon. Albánia nemzetgazdasági viszonyai a legalsóbb fokon állanak. Termékeny talajt csak középső Albániában lehet találni nagyobb mérvben; a hegyes vidék földművelésre épen nem alkalmas; azért az albán leginkább baromtenyésztéssel foglalkozik; a földművelést nagyon megvetett foglalkozásnak tartja a harcias jellegű nép. Az állatországból legnagyobb mennyiségben tenyésztik a juhot, mely állatnak felhasználásában az albánok rendkívüli ügyességet fejtenek ki. Albán juhászok járják be egész Rumeliát s a Balkannak hegyeiben is találkozunk velők, kik több ezerekre menő juhaikat több napi járó földön át hajtják Konstantinápolyba és Törökországnak többi városaiba. A szarvasmarhát nem nagyon szeretik, lovat, öszvért, szamarat szintén nem igen tenyésztenek, a lovaglásnak nem barátai, hanem a gyaloglásban kitűnők. Talajuk a földművelésre nem igen levén alkalmas, de természetüknél fogva sem levén annak barátai, a művelhető talaj is majdnem egészen parlagon hever; a mi földet művelve is találunk, azt leginkább oláhok és más nemzetbeliek művelik az albán számára; azért a nép nagyon szegény és majdnem mindennapi nyomorral kénytelen küzdeni. A növényországból leginkább kevés búzát és török búzát találunk; fák közül legsűrűbben van a fenyő, tamarisz, olajfa, mogyoró, füge és a gesztenye. Iparról szó sem lehet, a kezdetleges fonáson és szövésen, mi az alsó nép házi szükségletének kielégítésére szorítkozik és egy kis selyemfonáson kívül egyéb iparczikk alig van művelve.

A kereskedés is kezdetleges állapotban van; pedig Albánia előnyös fekvésénél fogva a tengerpart mellett nagy kiterjedésű kereskedést üzhetne; de minthogy az ipar és földművelés pang;

a kereskedés is ennek nyomán halad. A török kormány utakról nem gondoskodik; a tengerparton van egy pár nevezetes kikötőhely, de különösen Közép-Albániában a tengerparttól befelé a tartományba egyetlen csinált ut sem vezet, mocsarak és nádas ingovány zárja el a további utat a közlekedés elől. A távirtda közlekedés Albániában el van ugyan terjedve, hanem a kormánynak nagy áldozatába kerül; mert a hegylakók ez intézménynek nem barátai s mindegyre szétrombolják a hegyek között elvezető sodronyösszeköttetést.

II.

Albánia lakóinak száma 1,600.000-re rug, mely számból kerek számban egy millió esik az albánokra; a maradék megoszlik görögök, törökök, bolgárok, oláhok, zsidók, cigányok és más népség között. De az albánok nem csak e számra szorítottnak; mert az Albánián kívül Görög-, Olasz- és Törökországnak egyes tartományaiban elszórt albánok száma mintegy 600 ezerre megy. Görögországban van 200,000, Olaszországban 85 ezer, Sziciliában mintegy 40 ezer albán. A népességi adatok különben nagyon határozatlanok és ingadozók; mert itt is azzal a körülménnyel állunk szemben, mint Törökország többi tartományaival. A statisztikai nyilvántartás Törökországnak nem épen erős oldalaihoz tartozik. Így Reden a skipetárok összes számát 1.600,000-re, Lejean 1,309,000-re, Fischer 1.300,000-re teszi. Tozen és némely újabb időben a néppel foglalkozó tudós 2 millióra is teszi számukat. Én Reden adataihoz csatlakozom, a ki a két szélső pont között a középen áll. Az albán nép között különösen Epirusban feltűnő nagy számmal vannak képviselve a görögök. Argyrokastront lehet a legfelsőbb pontnak tartani, honnan kezdve délre mind nagyobb számban találjuk a görög népet képviselve. Ha a görög függetlenségi harcra csak futó pillantást vetünk, azonnal észre vesszük, hogy Epirus görög lakói nevezetes tényezők voltak annak kivívásában. A híres szulióták itt harcoltak a tulnyomó török hatalom ellen, itt vivatott egynehány nevezetes ütközet és itt esett el a görög szabadságharcnak nem egy hirneves bajnoka. Az epirusi hegyek nevezetes szerepet játszottak a felkelők harcaiban és sok görög népdal él ma is a nép száján, mely a vitéz epirotákat dicsőíti. A szulióták a függetlenség kiküzdése után elhagyták a török földet, átköltöztek Görögországba, melynek függetlenségeért életüket és vérüket adták. Epirus török kézen maradt s az itt lakó görögök ma is szomorú

dalokban adnak abbeli fájaldalmuknak kifejezést, hogy az anyaországtól elvála idegen országban (Εὐς Ἰθὺ ξενικῶν) kell élniök.

Albániának egyéb népségü lakói között a kutzovlachok, czinczárók, bolgárok nem játszanak különös szerepet, hogy róluk bővebben kellene megemlékeznünk s azért áttérek az albánokra, kik magokat skipetároknak, a törökök ellenben arnautnak nevezik őket. Az arnaut szó az albánból származik következő szószármaztatással: albanit, arvanit, hangátvetéssel arnavit és arnabut, arnaut. Sajátságos egy nép az! Majdnem ethnographiai rejtélynek lehetne őket nevezni. Mielőtt velök közelebbről megismerkednénk, politikai és vallási szempontból kell Albániát ismertetnünk, hogy a nép jellemét annál könnyebben megismerhessük. Tekintsünk csak Albániának közigazgatási területére s idők jártával majdnem mindig más-más határokat, más-más beosztást találunk. Albánia hol nagyobb, hol kisebb területtel birt. Nem régiben még Szerbia délnyugati határáig, majdnem a Dunáig volt kiterjesztve, mennyiben Nist az albán területéhez kapcsolták. E beosztást politikai tekintetek javasolták, hogy az alban nép által a bolgár nép tömege meggyöngittessék. Majd más fordulat állott le, mikor az albánoktól lehetett tartani; akkor megint egy-egy részt kiszakítottak az albán területből és Rumeliához csatolták; majd a Rigómezőt megrakták cserkeszekkel, hogy az albánokat féken tartsák. Ez a politikai terület változtatás nagy világot vet az albán nép szellemére és magatartására. Ha kell a töröknek szövetséges, hogy a szlávságot elnyomja, soha készségesebb elemet, az albánnál nem fog találni. Ezt az albánok századokon át fényesen igazolták. Azért merő képtelen állítás volt az, melyet pár hó előtt némely panszláv lap az albánok felkeléséről és a hercegovinaiaknak nyújtott segélyről a törökországi viszonyokkal ismeretlen könnyenhivő közönséggel elhítenni akart. A montenegróiak ezt igen jól tudják, érzik ők az albán nép gyűlöletének egész nagyságát. Soha szomszéd nép oly nagy ellenségeskedéssel nem viseltethetik egymás iránt, mint az albán a montenegrói és szerb iránt. Pedig az albánok között még nem épen a mohammedán felekezetűek a legelkeseredettebb ellenségei a montenegróiaknak. És mégis e számban tulnyomó skipetár nép, melynek élete, mindene: a harcz, öldöklés, melynél a legnagyobb vérengzés a legnagyobb erkölcs, nem tud gyűlölt ellenén fölülkerekedni, nem tud magának teljesen önálló független államot alkotni! Nem képes ezt végrehajtani; mert egy átok súlya nehezedett e szegény népre; a viszálykodás, a pártosság

daemoná ütötte fel átkos tanyáját közöttte. Kicsinyes nemzetiségi és felekezeti surlódás áthághatlan örvényeket, tátongó mélységet dobott e nép közé. Először három vallásfelekezetet, három táborra osztja a népet. A legnagyobb rész mohammedan s lakik egész Albániában elszórva; legnagyobb tömegben vannak együtt a dukadsinok elzárva a többi albánoktól magas hegyeik által s az iszlamnak fanatizált hívei. Tőlük délre vannak a miriditek északi Albániának kellős közepébe beékelve, áthághatlan hegyekben mint a sasok fészükben, dacolnak minden hatalommal. Független hegylakók; a török hatalomnak soha fejet nem hájtottak. Ma is a Skanderbeg családjából származott herceg kormányozza őket. A montenegróiaknak halálos ellenségei. Mind római katolikusok, mohammedant nem tűrnek maguk között, összes számuk 20 ezerre megy. Tozen, ki a hatvanas évek végén meglátogatta a miriditek hegyi tartományát, érdekesen írja le e népet, és hazáját, melyet nyugati utazó előtte nem igen látogatott. Ők magukat a dukadsinoktól származtatják, kik azonban most mind a mohammedán vallást követik. Nevüket illetőleg az a monda él közöttük, hogy II. Murat, midőn a rigómezei ütközet reggelén az ő törzsüknek fejével találkozott, ki a szultán segítségére nagy sereget hozott, őt albán nyelven mir dit (jónapot) köszöntéssel fogadta; az ütközet után pedig, midőn szövetségesének kiváltságokat adott, a jó vég előjelül kiejtett szavait ruházta rájuk s azóta viselik a miridit nevet. Erkölcsükről sok igen bélyegző vonást sorol fel. Többek között, pár év előtt egy férjgyilkos nőre azt azt az ítéletet mondta ki a tanács, hogy elevenen égessék meg, s azt az emberiebben érző Bib Doda fejedelem minden tiltakozása és kérése daczára is végrehajtották. Bib Doda emberséges hajlamánál fogva sokat küzdött az albánok és montenegróiak azon közös szokása ellen, hogy az ütközet után a levágott ellenségnek fejét diszül és győzelmi jelül kapujok felé rakják. A miriditek nem könnyen hajthatók engedelmességre, ha olyasmit parancsolnak nekik, a mi begyökerezett hajlamukkal és szokásaikkal ellenkezik. Bib Doda a vérboszut az albánoknak e százados szokását is el akarta törölni, vagy legalább enyhíteni; de sikertelenül küzdött ellene. A vérboszu a Balkan félszigetnek legtöbb népénél szokásban van; de legszánandóbb módon divatozik az albánoknál és közöttük is a miriditeknél. Évtizedeken át lappang némely család között a boszu, míg alkalom nyílik annak végrehajtására. A török kormány e vad szokás ellen már többször akart intézkedéseket életbeléptetni; de célhoz nem vezetett. Az

albán egész hidegvérüleg végzi e boszut, handsárját az áldozat melléből kihuzza, megtörli és tovább megy, a nélkül, hogy őt valaki ezért kérdőre merné vonni. A vérboszu végrehajtására legalkalmasabbak szoktak lenni a vásárok és más összejövetelek. Ezek vérengzés nélkül ritkán szoktak végződni. Olyan könnyen esnek ott túl rajta, mint nálunk a párbajviváson. Ha a két fél egymással találkozik, elkezdődik a vérengzés mindkét fél részéről, s ha áldozataikat elejtették, összeszámolnak s a gyűlölség véget ér. E szokás sokkal inkább meggyökerezett, hogysen azt bármely törvénnyel is kiirtani lehessen. A miriditek közt a legnagyobb mérvben uralkodik. Ugyancsak általánosan elterjedt szokás az albánok, de leginkább a miriditek közt a szentelt barátság, mely által két ifju egymásnak békére és háborura örök barátságot esküszik. E kötést a pap a templomban szokta felavatni. Hecquard e kötés megszentetésénél szokásos szertartásokat leírva, említi, hogy a két fél közösen áldozik a templomban s a boros serlegbe karjukból vért bocsátva, azt megiszszák. E kötést annyira tiszteletben tartják, hogy a pobratinok gyermekei, (így nevezik a frigy-kötöket), egymással házasságra nem léphetnek. E szokások minden keresztény albánnál érvényben vannak; de a miriditek itt is mint mindenben a tulzásig mennek. Érdekes mit Tozer a miriditek nőüléséről ír. A miridit sohasem vesz nőt saját törzséből és felekezetéből, ezt a házasságot nem tartja érvényesnek és megengedhetőnek; hanem a szomszéd mohammedan törzsekhez csap át s onnan rabol magának nőt, azt hegyeibe viszi, megkereszteli és megesküszik vele. A miriditek tartományának székvárosa Oros, itt lakik a fejedelem, itt van udvara, mely elég fejedelmi fényvel van berendezve, csakhogy a várostól kissé távolabb egy fákkal körülvett völgyben fekszik. A miriditeknek összesen 13 templomok van és ugyanannyi papjok, kik Skodrában végzik a theológiát és keveset olaszul is tudnak. A török kormány különösen a Montenegro elleni harcokban mindig bizton számíthat a harcias miridita albánokra. A miriditek két legnevezetesebb klastroma a Monte Santon és Santo Georgion van, mely utóbbi 2070 láb magasan fekszik s igen szép kilátást nyújt a közeli vidékre. A miriditek 1250-ig a keleti egyházhoz tartoztak; ekkor tértek át püspökükkel együtt a nyugatiba.

A dukadsinok és miriditek két törzse mellett Felső-Albániában még más két törzs játszik nevezetes szerepet, de nem oly hatalmas, mint a két előbbi. Ezek a Hotti és Klementi törzsek, melyek Montenegro délkeleti határán a skodrai kerületben

laknak és a legtekintélyesebb keresztény törzsek. Mindkét törzs katolikus és egymás között is, de különösen a szomszédos dukadsinokkal állanak ellenségeskedésben. A török fennhatóság alatt békésen élnek, s elemük a harcz-háboru, miből kis mértékben ki is jut nekik néha-néha; vásári összekocczanások közöttük és a montenegróiak vagy a többi törzsek között a gyakori eseményekhez tartoznak.

Az említett törzsek csak kicsiny számban vannak a két nagy törzs mellett, melyek egész Albániában el vannak terjedve. E két nagy törzs a ghek és toszk törzs, melyeknek elkülönített nyoma már Straboban meglelhető. Strabo ugyanis azt írja művében, hogy a via Egnátiától északra laktak az illyrek; délre az epiroták; e két törzs is épen ezen vidéken lakik, melyet Strabo a két törzs lakóhelyétől megjelölt. A ghekek lehettek az illyrek, a toszkok az epiroták. Epirus északi részét lakják a ghekek, déli részét a toszkok. A ghek törzs katolikus, a toszk orthodox. Nyelvjárásuk közt annyi különbség van, mint a német és dán között. A ghek törzs latin betűt használ írásában, a toszk görögöt; nemzeti betűiket egyik törzs sem használja, habár sokan ismerik is azokat. A két törzs, mit egyáltalán minden albán törzs között nagy az ellenségeskedés, mint a török saját előnyére szokott felhasználni. A ghek és toszk törzs viseletben is különbözik egymástól, jóllehet a szoros válaszfal a ruhában már nincs szorosan megtartva. A ghek veres felöltöt, fehér bő bugyogót, a toszk fehér ruhát hord.

Az albán nép nemzetség, vallás, és más körülmények folytán ennyi ellenséges táborra levén osztva, melyek egymást folyton-folyvást pusztítják, és fogyasztják egyszersmind a népet; nem csoda, ha az albánok szilárdabb és hatalmasabb testté nem tudtak összeforrni Szerencséje ez a töröknek, különben nehezen tudta volna őket megtörni s még nehezebben tudná felettük uralmát biztosítani. A törzsök egymás között féltékenykedve és nemzetiségi felsőbbtségük fölött versenyezve, könnyen eszközül adják oda magokat, ha a másik törzs megtörése forog szóban. Az albánoknak e jellemvonása a nemzeti büszkeség és uralkodási vágyból származik, mely két vonás feltűnően jellemzi az albánt. Jelleme általán büszke, dőlyfős, nyugtalan természetű, nagyra vágyó, kapzsi; de becsületes és hűséges. A vállalt kötelesség teljesítésében körömszakadtig kitartó; szolgálatkész és ragaszkodó. Hűségökről és ragaszkodó természetükről velők való érintkezésem alatt magam is igen sok szépet tapasztaltam. Éber és figyelmes,

de inkább könnyű és olyan szolgálatra vállalkozik, mely kevés erőfeszítéssel jár. Konstantinápolyban a külföldi hatalmak képviselői, a törökországi konzulok és tehetősebb urak rendszeren alban inasokat tartanak, az urasági lovászok (lakájok) mind albanok. E szolgálatra felette alkalmasak, nem nagy a munka és cifra nemzeti ruhájokkal büszkén végezhetik azt. A Balkanszigeten utaztunkkor Konstantinápolyban a követség egy albán kavaszt ajánlott fogadnunk, mint a kire utunkban elkerülhetlen szükségünk lesz. E kavasz gyönyörű példány volt a maga fajtájából. Mint minden alban erős és magas testalkotású, izmos tagokkal és éles arcvonásokkal, különösen kiálló arczcsontokkal birt, szemei tüzesen villogtak, hosszú bajusza, mely minden albant büszkévé tesz, mord tekintetet adott arcának; a kegyetlenséget lehetne a vonásokból kiolvasni, ha nem a dacot és nyerseséget. Kavaszunkkal azonban nem voltunk megelégedve, az ottani szokás szerint mindig pár száz lépéssel előre lovagolt ugyan, hosszú ostorával az együgyű bolgár parasztokat szásával elüzte utunkból az árkok szélére, egyebet azonban nem tett. Nekünk pedig a tulbuzgó szolgálatra szükségünk nem levén, másnemű szolgálatra akartuk alkalmazni; de nem lehetett. Szerettük volna, hogy lovainkat, ha utközben azokról leszállottunk, gondozta, vagy legalább bekötötte volna, de ő e helyett közénk ült s velünk kávézott. Később látva, hogy tőle más szolgálatot várunk, felkért engem, mondanám meg a társaságnak, hogy a kavasz teendőjét a mérnök urak nem ismerik s nem bánnak vele kellő gyöngédséggel. A kavasznak csak azt szokták mondani: Kavasz csodsum bin (Kavasz fiam ülj fel), kavasz csodsum en, (kavasz fiam, szállj le), a többi az ő dolga; de egyéb szolgálatot nem fog teljesíteni s csakugyan utunk közepén Szamakovból elkellett bocsátanunk a szolgálatból. A ragaszkodásnak és hűségnek igen szép példáját beszéli el Lord Byron is Dervis Tahiri nevű alban szolgájáról, ki őt hűségesen kísérte át a zord hegyvidéken. Midőn 1810-ben Athenben el kellett válnia tőle, hogy visszatérjen hazájába, a szolgát magához hívatta s kifizette bérét, Tahiri a pénzt földre dobta és kezeit arczára csapva, a kemény albán férfi keserves sirásra fakadt, hogy urától válnia kell. Alig tudott tőle a hajón szabadulni. Az albánok hűsége és becsületessége is ritka nagy mértékben van kifejlődve. Nyereségvágyó és kapzsi, de e szenvedélyének kielégítésére nem törekszik álutakon, az albánok a gyilkosságra legkönnyebben vállalkoznak, de rablásért soha sem gyilkolnak. A sértést, bármi csekély legyen az, el nem sziveli, azt vérrel kell lemosnia. E vo-

nást többek között egy sajnós esettel igazolhatom. A vasuti mérnökök között többen abban a hitben élve, hogy miveletlen, barbar nép között utazván, a lovagostor jó szolgálatot fog tenni, azt gyakran igénybe is vették. A bolgárok között, kik példás béketűrőssel bírnak, nem volt e miatt semmi kellemetlenségük; de az albanok hamar leszoktatták az idegeneket ennek gyakorlásáról. Az első korbácsütés egy mérnök életébe került, a sértett alban, egy kedvűen kapott az övében álló pisztolyhoz, csak annyit mondott: „Skoj More» s a meggondolatlan idegent földre terítette. Pedig az albánok sérthetetlen büszkeségére minden lépten nyomon a törökök és európaiak is egyaránt figyelmeztetni szokták az utazót, s hasonló mégis vajmi gyakran adja elő magát. A török hatóság e boszus természetet nem igen tudja szelidíteni s ilyen esetekben rendesen e kitérő válasz lebben el ajkukról: Dsanem, arnautda, tanzimat jok. (Barátom, az albannál reform nincs). Értik ez alatt a reformok életbeléptetését, mi az arnantoknál nem sikerül; minden új intézkedés, mit közöttük alkalmazni a török kormány megkísérlett, sikertelen volt. E néppel a török kormány boldogulni nem igen képes, s minthogy különben nagy hasznára van az albán, csakhogy még erősebben magához kapcsolja nem is háborgatja reformokkal és helyzetük javítását célzó intézkedésekkel. Azért barátjai is a török kormánynak, mely őket szolgálatjukért jutalmazni is tudja. A katonai főbb állások sűrűn vannak arnautokkal betöltve, egyszerű közkatonából nem egy arnaut emelkedik fel pasai, tábornoki rangra. Ez az egyedüli nép, melyet a török, ha keresztény is, befogad katonai szolgálatba, itt katonai váltság (bedel aszkerie) nincs, minden alban hű harczosa a félhold uralmának. Egy közmondások azt tartja: Hol a kard, ott a hit, s ez elég arra, hogy a miridita, klementi vagy hotti alban fegyvert fogjon az iszlam védelmére és a dsihadban (vallás hacz) keresztény ellen harczoljon. Vallási meggyőződése nem áll különben erős lábon. A mohammedán nem tartja az albant jó mohammedánnak, a keresztények viszont nem jó kereszténynek. Az a korlátolt vallási fanatizmus, a mi például a montenegróiaknál, de különösen a bolgároknál uralkodik, legkevésbé sem otthonos Albániában; vannak az albánnak is babonái, de tizedrészt sem annyi mint a bolgárnak, vagy herczegovinainak. E babonák oly sajátságosak, hogy majdnem egyedül állanak nemökben s alkalmasint még az őselasg korból valók. A mohammedánok a korán tilalmával nem sokat gondolnak, a bort megiszszák és annak több más tilalmát is áthágják. Az asszonyokkal nem épen

emberséges módon bánnak. Náluk is olyan alanti fokon áll a nő mint a montenegróiak és hercegovinaiaknál. Baromi munkát végeztetnek velök, a férfiak, hogy ök annál kényelmesebben élhessenek. Egy eset eléggé megvilágítja gondolkodásmódjukat. Sir Henry Ward Albániában utazván, látott egy albánt üres kézzel haladni, míg neje majdnem összeroskadt a hátán hordott teher alatt. Az angol gentleman szánalommal tekintett a szegény nőre, s megszólítja az albánt, miért rakott annyi terhet nejeire, mennyit csak egy öszvér tud elcipelni. Az albán hamar feltalálta magát s készen volt a felelettel: Igaz uram, de a gondviselés nem adott nekünk öszvéreket, hanem adott helyettök asszonyokat.

Az albánok viselete mint már érintettem különböző az egyes törzsek és vidékek szerént. A miriditek egyszerűen és tisztán öltözködnek, déli Albánia lakóinak viselete hasonlít a görögökéhez, északon különösen Prizrend és Pristina vidéken már nagyobb fénynyel és fényüzéssel öltözködnek. Festői látványt nyújt egy nemzeti viseletébe szépen felöltözött albán. Derekaról térdéig érő fusztanella (fehér szoknya) képezi az egyik sajátos ruhadarabot, mely mennél redősebb, annál szebbnek tartják, százredősnek kell lenni a legszebb fusztanellának. A test felső részét a fehér ing felett egy bőujjú zuavka-féle dolmány fedi, melynek dereka és ujja is gazdagon van kivarrva arany és ezüst szálakkal. Fején aranyos himzésű sapkát, lábán alacsony cipőt visel. A török szultán kíséretében levő albán testőrök tömege ünnepélyes kivonulások alkalmával nemzeti viseletökben valóban meglepő diszesek. Az albánok nem minden törzse viseli a fusztanellát; némelyek, különösen térdig érő piros nadrágot hordanak, mely a térdhajlásban át van kötve, s azon alul az alsó lábszárt durvább szövötű harisnya takarja, melyre alacsony cipőt huznak.

A férfi viseletének elmaradhatlan kiegészítője a fegyver, melynek különféle fajtát viseli az albán. Övében, mely rendszeren bőrtakaróval van borítva, legtöbb esetben két handsárt és pisztolyokat visel, válláról a hosszú csövű löfegyver sohasem hiányozhatik. A közönséges juhász sem jár fegyver nélkül. Az magától értetlik, hogy minél gazdagabb valaki, annál többet költ fegyvereire, melyek nélkül az albán élni sem tud.

A mily szép a férfiak ruhája, ép oly diszes a nőké, mely hasonlít az oláh asszonyok ruhájához, csak hogy a tehetősbéké tele van aranyfejtős varrással, a szegényebbéké pedig színes, rendszeren piros és zöld fonalakkal varrott virágokkal és diszitéssel.

Keresetforrása az albánnak, mint látták, nagyon szűk, kü-

lönösen hazájában, hol alig képes élelmét megkeresni. Ezért az albán sűrűn ellátogat idegen földre, hogy ott élelmét megkeresse. Kostantinápolyban leginkább házalással foglalkoznak. Az áruczikket, különösen gyümölcsöt és zöldséget rendszeren arnautok hordogatják utcáról-utczára és házról-házra. De legnagyobb mozgó kereskedést üznek a juhhussal, melyet maguk vágnak s lóra rakva bejárják azzal a várost. Az arnaut igen ügyes a juhhus elkészítésében, a juh minden részét feltudja használni és értékesíteni. Hogy erről fogalmat szerezzünk, csak keressük fel a sztambuli skembetsi (paczaltos) arnautokat, kik majdnem minden utczában jövedelmező üzlettel birnak. Nagy üstökben főzik az izletes skembe csorbát, melynek készítmódját csak ők tudják s mely kellemes savanyu ételnek Konstantinápolyban nagyszámú és minden rendű és rangú fogyasztói vannak; ugyanők a juhfejet katlanokba függesztve, a legpompásabb módon tudják sütni és feltálalni. A juh lábakat (pacsa) megfüstölik s kocsonyának készítik meg, vagy így is eladják. Évenként magának Konstantinápolynak százezerenként szállítják hazájukból a juhokat. Otthon kevés ipart üznek. A városokban van ugyan többféle mesterember, de az ipar még kezdetleges állapotban van. Janinának selyemfonása és bőrkészítése, Skodrának gazdag halászata, Dibrának ügyes asztalosai, Ipek Djakova és Pristina filigran ezüst ékszerészei, kik áruikat még hozzánk is küldik, méltán lettek híressé.

A albán szellemi műveltsége nagyon alanti fokon áll. Nem lehet tagadni, hogy a népnek sok természetes képessége van, megmutatták azt a nép alsó rétegéből felemelkedett férfiak, kiknek nagy száma Törökország államügyeiben nevezetes szerepet játszott és folyton játszik. De a nevelés teljesen el levén hanyagolva, a nép a közel jövőben sem ígér nagyobb fejlődést a műveltség terén. Természeti képességét mutatják a nép körében keletkezett dalok, beszédek és talányok, melyek a szomszédos új görög nép gazdag népköltészeti termékeit majdnem megközelítik. Nagy barátja a nép a képes beszédnek és talányoknak. Adok ez utóbbiakból egy párt. Zöld az atya, fia veres, mi az? Virágzó szegfű. Tánczol a barát, míg a fejér tehenet fejik, mi az? Rokkafonás. Bár nem ökör, szarvat visel, bár nem szamar, terhet czipel, s bárhová megy, ezüst szalat hint el. Mi az? Csigá. Kivül hordja husát, belül gyapját, mi az? Faggyú gyertya.

Az albán nem a szellemi műveltség, hanem a nyers erő, a vitézi tettek barátja. Ellenségeivel szembe szállni s rajtuk daldalt aratni, ez képezi büszkeségének netovábbját, az az ő élet

eleme. A török kormány nagyon hasznára tudja fordítani az albánok harczias természetét, katonaságának diszét az albánok képezik, s hol ezek harcolnak, ott a siker majdnem bizonyos. Kár, hogy a török féltékenységből rendesen messze vidékre, Szyriába, s a kurdok közé viszi az albán katonákat, hol a honvág e hegyi nép fiaiban nagy pusztitást szokott eszközölni.

Az albánok büszkék nemcsak saját hősi vitézségökre, hanem őseikre is, kiknek sorát Nagy Sándorral kezdik, kinek anyja Olympias, epirusi törzsből való volt s innen tartanak igényt Nagy Sándorra, mint elődjükre. Másik hősük, ki a római történelemben játszott nagy szerepet Pyrrhus, kinek tettei számíthatók a római nép történetébe, mint Nagy Sándor tettei az egész világgal közösek.

Az albánok kizárólagos nemzeti hőse Skanderbeg, más néven Kastriota György, kinek életéről röviden a következők elmondására szoritkozom. Kastriota 1404-ben született északi Albániában, atyját a törökök adófizetőjükké tették s tuszokul három fiát, közöttük Györgyöt is II. Szultán Murad udvarába kellett küldenie. A két testvér korán elhalt, Györgyöt azonban a Szultán atyja akarata ellenére az iszlám vallásban nevelteté s kegyébe fogadá. Felvette testőrei közé s Iszkender nevet adott neki családi neve helyett. Atyja halála után a szultán elfoglalta Albániát és egy török kormányzó kezére bízta. Iszkender bey, kinek nevét az albánok Skanderbeynek mondják, nem hagyta jogait s magát függetlenné tette, oly módon, hogy midőn őt a szultán Hunyady ellen küldötte, titkos levélváltásba bocsátkozott Hunyadyval s vele szövetkezvén a töröknek Nisnél való megveretűsét elősegítette. A zavarban kieroszakolt a szultán titkárától egy fermant, mely által Albánia kormányzójától elvette Kroját, a tartomány fővárosát és a szomszéd kerületet. Kezébe kerítvén a hatalmat, eldobta az álarcot s mint a mohammedának nyílt ellensége lépett fel, földieit megértették s ő lett függetlenségi harcz vezére. Huszonhárom év alatt a töröknek sok kellemetlenséget okozott, több ütközetben részt vett s hősiességével méltó hírnevet szerzett magának. Ellensége nem egyszer rontott le Krojába, de a Skanderbeg mindannyiszor vitézül verte vissza; maga a Szultán Murad 1450-ben Kroja ostrománál veszélyes sebet kapott. Olaszországban is harczolt II. Pius pápa meghívására, segílyt nyujtván a nápolyi királynak Anjou ellen. E szolgálataért Skanderbeg nagy birtokot kapott ajándéku Olaszországban, melyet albán kivándorlók 1460-ban el is foglaltak. Hosszas küzdelmek után 63 éves korában vé-

gezte életét Alessioban, mely ma Les nevet visel. Itt volt eltemetve, de tetemei nem sokáig nyugodtak; a törökök fölhányták sírját és csontjaiból talizmánokat csináltak abban a reményben, hogy az ő vitézsége rájuk fog szállani. Ennyire rettegett és dicsőített volt Skaderbeg télete és vitézsége. Neve ma is lelkesíti az albánokat, emlékét több nép költemény dicsőíti.

Janinai Ali pasa az alban népnek az újabb időben is volt egy hőse, ki egyszerű kleffönökből emelkedett fel Albánia kormányzóságáig, s később függetlenítvén magát a török hatalom alól, mint önálló fejedelem uralkodott, déli Albániában, míg a sors keze utól érte s gyászos véggel pecsételte meg dicsőséggel kezdett életpályáját. Ali pasa rövid kormánya alatt Albánia virágzásnak indult a kereskedést, ipart, szellemi miveltséget gondjai alá vette, iskolákat alapított, fényes udvart tartott szülővárosában Tepelenben és Janinában; szóval Albánia történetében nevezetes szerepet játszott. Hozzá hasonló eljárást követett Északi Albániában Kara Mahmud, ki Skodrát tartotta hatalmában s utódjára Musztafára hagyta, kít azonban Mehemmed Resid dása megvervén, a skodrai várban megadta magát.

A területi beosztás és közigazgatási kerületek elnevezése Albániában is azonos a többi tartományokéval. A tartomány (éjalet) szandsakokra van osztva, melyek következők: Perzerin (Prizrend) Skodra (Iszkenderije), Janina, Ochrida, Ergeri, Avlonia, Narda, (Arta). A szandsákok kazákra, ezek nahiekre oszlanak. Az egyes kerületekben nevezetes városok; Janina, a vilájet székhelye, Epirus közepén, festői fekvéssel a Janinai tó nyugati partján. A város két erőddel bír, jól van építve, de utczái szűkek és rosszúl vannak kövezve; az egyik erődben lakik a pasa. A városnak iparagen jó lábán áll, van virágzó kereskedése is különösen festett szövetek, bőr és aranyneműekkel. Lakóinak száma 20 ezerre megy, kik albánok, görögök és zsidók. Északi Albániában nevezetes város Skodra (tör. Iszkenderije, európ. Szkutári), a Bojana és Drinassza mellett, erős és nagy város, virágzó kereskedést üz, lakóinak száma 24 ezer, van görög és katolikus püspöksége; van löpor-, fegyver-, és hajógyára. Ochrida nevezetes város a hasonló nevű tó mellett, a livának és görög érseknek székhelye. Környékén van ezüstbánya. Prizrend (Perzerin), a hasonló nevű szandsák székhelye, a barátságtalan és zord hírben álló albán és szláv lakóinak száma 15 ezerre megy. Északi Albániának Zadrina nevű kerületét lakják a miriditek, kik 32 községgel bírnak, főhelyeik Kroja és Oros. Az első Skanderbeg székhelye volt, ma

az utóbbiban lakik a fejedelem. Közép-Albániának nevezetes helyei: Valona, görög püspök székhelye, kikötőjéről nevezetes, Berat (Arnaut Beligrad) görög püspök székhelye 11 ezer lakossal bír, Elbasszan, görög püspök székhelye. 5000 lakossal. Durazzo, kikötővel az adriai tengerben, 5000 lakossal, katolikus és görög érsekséggel. Epirusban Janinán kívül nevezetes Zalagora nagy sóaknákkal és az Arta öbölben fekvő kikötővel gyönyörű vidéken fekszik. Preveza erős város az Arta öböl bejáratánál, virágzó kereskedéssel. Khimara a vad khimariotak főhelye, kik kalózkodásból és rablásból élnek.

DR. ERŐDI BÉLA.

Cameron utazása Közép-Afrikán keresztül.

I. Afrika hajdan és most.

Afrika ős időktől fogva mostanáig a földrajzi fölfedezések klasszikus földje volt mindenkor. A legrégebb kortól kezdve napjainkig ennek a földrésznek a térképén mutatkoztak legnagyobb hézagok, és az eme hézagok kitöltésére irányuló törekvések adtak ösztönt és lelkesedést a tudomány bajnokainak oly nagyszerű, fáradságos és veszélyes utazásokra, s oly rendkívül érdekes és fontos fölfedezésekre, a melyenek csakis a titokszerű »Fekete földrész« ismeretlen belsejében voltak lehetségesek. Összes ismereteink terjedelme az ó-világ e harmadik földrészéről még a jelen század elején is csupán a közvetlen partvidékekre szorítkozott, sőt még ez utóbbiak sem voltak földrajzi kézikönyveinkben és földabroszainkon határozottan körvonalozva. Most azonban, midőn mind egyre új fölfedezések gazdagítják érdekes adataikkal Afrikára vonatkozó ismereteinknek aránylag szegényes tárházát, mind jobban-jobban kezdjük belátni és elismerni azon egyelőre tulzottnak és így helytelennek látszó állítás igazságát, hogy a régiek aránylag sokkal jobban ismerték Afrikát, mint az új és legújabb kor nemzetei. A régi geographusok és utazók tudósításait, melyek a mi fogalmaink szerint teljesen megbizhatatlan mendemondákon s kétes értékű vizsgálódásokon alapultak, megszoktuk csak úgy félvállról és fitymálva tekinteni — holott ma már kénytelenek vagyunk akarva, nem akarva, bevallani, hogy ama tudósítások, ha koruk nagyhangu frázisaiból s titokszerűséget szenvedő homályosságából kivetkőztetjük s csupán a bennök rejlő lényegét, a

puszta tényt tekintjük, számtalan oly adatot tartalmaznak, melyeket később, századok multával tömérdek költség, fáradság és nem egy oda vesztett élet árán ujak gyanánt kellett fölfedeznünk.

Herodotus, a »történetírás atyja«, ki a keresztyén időszámítás előtti V-ik században élt, elég szabatosan írja le Afrika egész északi részét az Atlas-hegységtől Aethiopiáig, tehát a Nilus felső vidékeig; de a folyót, melyről azt állítja, hogy valahol Afrika közepén ered s onnan kelet felé tart, nem szabad sem a Nigernek, sem a Nilusnak vennünk, mert valószínű, hogy e folyó, mely — ha valóban létezett, — az Atlas-hegységből eredhetett, azóta teljesen kiszáradott, illetőleg a földrész belsejében lévő valamely homoksvatagon vagy »shott«-ban (mocsárterületen) enyészett el. Himilkó utazásai és Hanno »periplusa« (Afrika körülhajózása), időszámításunk előtt 1000 s illetőleg 600 év körül, mely sok ideig mesésnek tartott vállalatok annyi különböző irányu magyarázgatásokra szolgáltatott okot és alkalmat, úgy szintén Herodot elbeszélése is ama nevezetes utazásról, melyet a Necho egyiptomi faraó által kiküldött phoenicziai hajósok Krisztus előtt 604-ben a Herkules oszlopain túl az Erythraei tengerben Afrika körül tettek, oly határozottaknak látszó adatok által támogatott körülmények közt mentek végbe, hogy ez utazások valódisága igen valószínűnek tűnhetik fel s alig képzelhető, hogy azok ne lettek volna egyebek képzelemszülte költeményeknél. Plinius azt írja, hogy Cyzicusis Eudoxus is tett hasonló utazást. Az Astaborast (Atbara) és Astapust (Bahr el Azrek, Kék folyó) igen jól ismerték a régi egyiptomiak és a Bahr el Abiadot (Fehér folyó) a Nilus főforrásának tartották. Nero maga is, 60 évvel Krisztus születése után, expedíciót küldött az utóbbi folyón fölfelé s két centurió egészen a most is meglevő áthatolhatatlan mocsárterületig nyomult előre azon, s abban a hitben tértek vissza, hogy a Nilus forrásait azon a helyen fölfedezték. Ez utóbbi részletes adatok határozottan kijelölik az általok tett utazás végpontját s ezt az északi szélesség 9-ik vagy 10-ik foka körül állapítják meg.

Krisztus után a II-ik században Alexandria tudós geographusa, Claudius Ptolemaeus phoenicziai matrózok szavai és a tyrusi Marinusnak, fájdalom, elveszett munkájában foglalt tudósítások alapján azt állította, hogy Meroe szigettől jó messzire igen magas hegylánc emelkedik, melyet ő Hold-hegységnek nevez, hol — ugymond — tömérdek folyó ered s azok két roppant nagy tóba ömolvén, ezekből két nagy folyó szakad ki és e két

folyam egyesülése képezi a Nilust. Tagadhatatlan, hogy e tudósítások meglehetősen határozatlanok; de ha e régi adatokkal Közép-Afrika említett vidékének mostani nevét, *U n y a m v e z i t* — mely a benszüllöttek nyelvén szó szerint a »Hold birodalmát« jelenti, s melyben Stanley is a Nilus főágának forrását fölfedezni vélte, összehasonlítjuk; ha tekintetbe vesszük továbbá, hogy a két nagy tavat, t. i. a *Moutan-N'zighét* (Albert-Nyanza) és az *Ukerévét* (Victoria-Nyanza), melyekbe számos és nagyobbára jelentékeny folyó ömlik, valóban fölfedezték; végre, ha figyelemmel kísérjük ama tudósításokat, melyeket majdnem naponként nyertünk az újabb fölfedező utazásokról, bizony el kell ismernünk, hogy az alexandriai nagy geographus leírásaiban, melyeket különben is majdnem másfélezer éven át úgy szólva szentírásnak tekintett az egész tudós világ, több igazság rejtett, mint egyelőre képzeltük volna. Nem lehet föltenni, hogy Egyiptom, mindenható hatalmának korszakában és nagyszerű virágzásának hosszú századai alatt, elmulasztotta volna fölfedező expedíciót küldeni Afrika belsejébe és valószínű, hogy e téren oly ismeretekkel dicsekedett, a melyek később fájdalom! csaknem nyomtalanul elvesztek az emberiségre nézve.

Jóval későbbben, a középkor közepe táján, a 715-ik év körül, az arabok kiváló érveke és szeretete a földrajzi tudományok iránt, igen fontos fölfedezéseket hozott létre Afrika belsejében. A XII-ik században a nagyhirű *E dr i s i* „Nubia földrajza“ cím alatt II-ik *R o g e r* Szicília királya számára kitünő munkát irt az akkor ismert egész világról. Afrikát jó messzire kinyújtotta délkelet felé s Madagaszkár szigetével és *U a k - U a k* nevű tartománnyal végezte be azt. Északi részére *T u n e s t* (Tunisci) és *M e t s r - e t* (Mizrain, Egyiptom) helyezi s a közepét a *H o l d - h e g y s é g g e l* tölti be, hol a Nil a *M e t s r* (egyiptomi Nilus) forrásai erednek. A nyugoti tengerbe a *n é g e r e k* Nilusa (kétségtelenül a Niger) szakad. A velencei *C a d a m o s t o* és *I b n B a t u t a*, Ázsia tudós megvizsgálója, beutazták a földrész belsejét s *T i m b u k t u t* is meglátogatták. *M a r c o P o l o* kijelentette, hogy Afrika csupán a suez-i földszorosnál fogva függ össze Ázsiával és tanácsolta is a tengerészeknek, hogy Spanyolországból hajón menjenek az Indiákba, még pedig az afrikai félsziget megkerülésével. A portugálok lerázták a mór uralom jármát és *D o m H e n r i g o* infans minden tőle kitelhető módon és eszközzel éleszteni törekedett a fölfedező utazások iránti lelkesedést, mely csakugyan terjedt is akkor tájban szemlátomást. *S i l i a n e z* megkerülte a *N u n e z - f o k o t*; *M a*

deira szigetét 1419-ben s az Azórokat 1432-ben fölfedezték; azután egymásután ismerték meg a Zöldfoki szigeteket 1450-ben és 1456-ban, Guinea partjait 1462-ben, a benini öblöt és a Kongót 1484-ben. Később Diaz Bertalan 1486-ban elérte a Viharok fokát, melyet azonban II-ik János király a Jóremény fokának nevezett s végre Vasco de Gama 1497-ben megkerülvén azt, Kelet-Indiának nyugoti partjára, Malabárba, érkezett.

Ime, még ebben a korban is, a középkor sötét századaiban, szorgalmasan kutatták a „Fekete földrészt“ s annak belsejéről oly széleskörű tudomással dicsekedtek, hogy akarva, nem akarva, el kell ismernünk, miszerint már akkor is jóval többet tudtak Afrika belsejéről, mint a mi századunk ezelőtt husz-harmincz évvel.

Leo Africanus, kit nem ok nélkül neveztek így, Afrika legtöbb vidékéről ugyane korban oly kitűnő leírásokat közölt jeles földrajzában, hogy 1795-ben Mungo-Park egyenesen az ő utasításai nyomán tette meg nagyfontosságú, nevezetes utazásait. A XVII-ik században még a portugálok birtak Dél-Afrika belsejének nagy részéről, habár csak általános, de mindenesetre hiteles és megbízható értesülésekkel, miként ez akkor készült térképeikből is eléggé megítélhető. De már a XVIII-ik század elején összes ismeretök és földképek Afrika eme részeiről feledésbe jutott, úgy hogy alaptalan meséknek híresztelték el azokat, és az a hiedelem, hogy Afrika egész belseje futó homokkal borított sivár fensíkot képez, mind általánosabbá kezdett válni. Hogy e tudatlanságból kivergődjünk, a halhatatlan emlékü Livingstone nevezetes fölfedezéseig kellett várakoznunk.

A mi pedig a Tanganyika tavát illeti, melynek tája felé a földrajz s különösen Afrika földrajza iránt érdeklődő tudósok és nem tudósok szemei oly sok ideig voltak várakozásteljes figyelemmel irányozva s mely fölolvásásom tulajdonképeni tárgyához is közelebb fog vezetni, e nagyterjedelmű belföldi állóvizet még Diego Cam portugál utazó fedezte föl 1484-ben s öt évvel későbbben Gonzalo Sousa egy Banza Congo nevű hatalmas király udvarába jutott el rajta. Sousa megkeresztelte a tartomány királyát, ki a keresztségben San Salvador nevet vett föl, s az ott lakó összes népekkel barátságos lábra helyezkedett. Egy századdal későbbben 1591-ben, Pigafetta Rómában bizonyos Duarte Lopez utazásának leírását bocsátotta közre, ki Kongo királyának volt követe a római és lissaboni udvaroknál; a többi nagyon érdekes tudósítások közt ebben a könyvben találjuk legelőször megemlítve két nagy tónak, névszerint a Zambrénak

és Aque-lunának létezését, melyekből állítólag a Kongó eredne. Nehány évvel később, 1668-ban egy Giovanni Antonio Cavazzi nevű kapuczinus barát, szintén Rómában, egy jelentést tett közzé, melyből kiderül, hogy a portugálok akkori hatalma vagy legalább is befolyása 2--300 mérföldnyire terjedt a partoktól a földrész belsejébe. Cavazzi, ki több évig tartózkodott azon a vidéken, azt állítja, hogy a Kongo mellékfolyói körül az egyik, a Vambra nevű, ama hegységből ered, mely Funguót Moenemugitól elválasztja, és hogy a Quango és Berbela az Aque-luna-tón keresztül folyik. San Salvador város ez időtájtban rendkívül nagyterjedelmű lehetett; a földrész belsejében a parttól 50 mérföldnyire feküdt s tizenkét temploma, egy jezsuita collegiuma s 50,000 lakója volt. A Lopez által 1587-ben készített földkép a Zambré tavát a Tanganyika-tó által elfoglalt helyen tünteti elős ettől tovább nyugot felé az Aque-luna-tó látható, melyből a Kongó ered; az egyenlítő alatt két tó van fölveve: az egyik a Nilus tava, a másik, mely jóval tovább kelet felé fekszik, a Colué-tó, melyek úgy látszik, hogy a most már Albert-Nyanza és Victoria Nyanza név alatt ismeretes tavak voltak. Ez érdekes tudósítások részint elhanyagoltak, részint feledésbe jutottak egészen a legujabb időkig. Egészen 1816-ig kell a mai korhoz közelednünk, hogy a Kongó megvizsgálására tett újabb kísérlettel találkozzunk. Egy angol, Tuckey kapitány, a Yel-lala-vizesésekig hatolt föl e hatalmas folyamon; azóta sem tudott feljebb jutni rajta senki.

1849-től 1857-ig Magyar László hazánkfiá utazta be és vizsgálta meg Dél-Afrika belsejének jó nagy részét; a Kassabi vagy Loké folyó futását követve Kabében vagy Kóbében túl Yah-Quilem nevű helységig nyomult előre, hol egy Uhanya nevű nagy tóról hallott beszélni, mely észak felé fekszik s mely aligha nem Livingstone Ulengéje (Landzsi) lehetett.

Végre Livingstonenak s más kevésbé nevezetes utazóknak e tájban és ezután következett utazásait és fölfedezéseit, melyek már úgy is eléggé ismeretesek, csak épen fölemlítve, áttérek Livingstone legmértöbb utódjának, Cameron angol tengerész-hadnagynak épen oly érdekes, mint eredményében Afrika földrajzára nézve nagyfontosságú és nevezetes utazásai és fölfedezései rövid előadására.

II. Cameron küldetése és elindulása.

1872. decemberében Angolországból egy expedíció indult el Afrika keleti partjára Livingstone fölkeresésére s — ha szüksé-

gesnek mutatkozik — segélyezésére is. E fontos és nehéz feladat teljesítését Cameron angol tengerész hadnagyra bízta, ki az expedíció fővezényletét magára is vállalta. Cameron Verney Lovett hadnagy 1844-ben született és Skótszág egyik legrégebb családjából származik. 1857. augusztusától kezdve az angol tengerészetnél szolgált a Földközi- és Vörös-tengeren s Afrika keleti partján, hol főnökei földrajzi fölvételek készítésére használták őt. E fölvételi munkálatok alatt egyszerismind alkalmá nyílt a Kiszuâheli nyelvet is tanulmányozni, mely ama vidéken a leginkább használt kereskedelmi nyelv és a melynek használata meglehetősen el van terjedve a földrész belsejében is. Végre az egészség szempontjából is meglehetősen biztosítékát képezhette a sikernek ama körülmény, hogy Cameron hadnagy oly huzamos ideig lakott a térítő körök közt eső tájakon.

A londoni földrajzi társulat tehát keresve sem kaphatott volna alkalmasabb embert oly küldetés véghezvitelére, a melynek főczélja Livingstone segélyezése s nagy műve folytatásának lehetővé tétele volt. A társulat Sir Bartle Freret bizta meg, hogy Cameront, ki akkor még csak 28 éves volt, a szükséges utasításokkal ellássa s ugyancsak Sir Bartle Frere kezeihez a «Livingstone-alapból» 14.800 forintot is utalványozott, mely összeg Livingstonenak lett volna átadandó, mint a kinek segélyezésére az expedíció kiküldetett. Utasításai, melyek 1873. február 14-éről voltak keltezők, kötelességévé tették Cameronnak, hogy Livingstone számára élelmi szerezket szállítson, azután magát és egész expedícióját a nagy utazó rendelkezésére bocsássa s mindazt híven teljesítse, a mivel őt Livingstone meg fogja bízni, főfeladatuk mindenestire a Tanganyika-tónak pontos megvizsgálása és fölmérése lévén. Cameron, küldetésének egész tartamára, megtartá tengerész hadnagyi fizetésének felét. Ezenkívül egy Young nevű angol uri ember 20,000 forintot (2000 font sterlinget) ajánlott fel a londoni földrajzi társulatnak egy másik expedíció költségeinek fedezésére, mely ugyancsak Livingstone fölkeresésére s egyszerismind a Kongó megvizsgálására is Afrika nyugoti partjáról vala utnak indítandó. Ez utóbbi expedíció, mely Grandy tengerészhadnagy vezetése alatt csakugyan el is indult, nem volt képes oly szerencsés eredményekre jutni, mint az, melyről szólni fogunk.

Cameron expedíciója 1873. január 13-án, tehát a nagy Livingstone halála előtt csak négy hónappal érkezett Zanzibárba. Innen Bagamoyoba, Dél-Afrika keleti partjának Zanzibár szigetével átellenben fekvő kikötővárosába ment át, hol azonban két

hónapig kellett időznie, minthogy a kellő számu teherhordókat szerfölött nehéz volt összetoborzani, pedig mulhatatlanul szükség volt reájok, mert azon a vidéken a teherhordó állatokat legfeljebb hiréből ismerik; meg aztán bizonyos arab főnökök folytonos ellenkezése és kötekedése is nagyban késlelteté az expedició elindulását.

Cameron hadnagyot 1873. március 18-án Bagamoyoból történt elindulásakor Murphy Cecil tüzérhadnagy, Dr. Dillon, ten-gerezszeti orvos és Moffat kísérte. Az utóbbi Dr. Livingstone fiatal unokatestvére és unokája volt az öreg Moffat egykori protestans hittérítőnek, ki Livingstone előtt legjobban ismerte Dél-Afrika benszülött lakóit. Az expedició északnyugot felé tartott és egészen ismeretlen vidéken folytatta utját, mely a Burton és Speke által követett uttól északra esett s innen Unyanyembe tartományon keresztül a Burton és Stanley által követett utirányok között Udzsisi tartomány felé igyekezett, utközben pontosan megvizsgálván a Tanganyika-tóba kelet felől szakadó kisebb-nagyobb vizeket és jelentékenyen bővítve ama vidékről már meglevő ismereteinket.

III. Livingstone halála. — A Tanganyika-tó megvizsgálása. — A Lukuga-folyó.

Még mielőtt a Tanganyika tavát elérhették volna, kénytelen volt Cameron az egész expedició terhét a maga vállaira venni. Moffat épen akkor lépett életének 20-ik évébe. Cameron igen fiatalnak, igen gyöngének találta őt arra, hogy ily terhes és veszélyes vállalatban résztvehessen és nem szívesen vitte őt magával. Félelme és balsejtelmei csakhamar igazaknak bizonyultak be; a fiatal Moffat az ottani égélj veszélyes hatásának s egyszersmind az utazás nélkülözéseinek és fáradalmainak nem sokára áldozatul esett Rahennekóban, oly vidéken, mely csaknem teljesen a víz alá volt merülve s nagyon hasonlított ama tájakhoz, melyeknek hosszas ideig tartó beutazása Livingstonenál is a vérhast előidézte.

A partról történt elindulása után 107 nap mulva Unyanyembe fővárosába Taborába (Kazeh) érkezett a kis expedició. Cameront itt veszélyes szemgyulladás és váltóláz támadta meg, úgy hogy 45 napból 29 napon át betegen feküdt. Eközben Livingstone hű szolgája, Csúma érkezett hozzájuk, a kit a nagy utazó a Zambezi mellett váltott ki a rabszolgaságból. A derék szolga segítségért ment oda s egyszersmind értésökre adta, hogy Livingstone meghalt és a kis csapat, mely a nagy halottal erre felé tart, 20 napi járó földre maradt hátra; emberei majd

mindnyájan éhen haltak és a kik megmaradtak, szeretett urok és gazdájok könyveit hozzák két nagy ládában; Csúma hozzátevé, hogy a doktor, mielőtt meghalt volna, lelkökre kötötte, hogy a harmadik láda könyvet is hozzák el Udzsidsziból s a többivel együtt szállítsák Zanzibárba.

Cameron tehát azt a feladatot, a melynek véghez vitelére tulajdonképen kiküldve volt, t. i. a nagy utazó fölsegélését s a vele való együttes tovább működést, nem teljesíthette, miután Livingstone, mielőtt hozzá érkezett volna, meghalt; de Afrika Kolumbusának szelleme átköltözött Cameron hadnagy hős lelkületébe s habár megtagadta is tőle a végzet azt a büszke örömet, hogy dicső nevű és emlékü honfitársának utolsó perceiben, mint szándéka volt, segítségére lehessen, érezte, tudta, hogy küldetése itt nem végződött be, s miként a következés hatalmasan bizonyította, ebben tökéletesen igaza is volt.

A kiszenvedett nagy utazó földi maradványait szállító kis csapat, mely 79 emberből állott, néhány nap mulva meg is érkezett minden baj nélkül. Murphy hadnagy, hogy a folytonosan gyengélkedő Dr. Dillon életét megmenthessék, szükségesnek látta őt a koporsóval, Dr. Livingstone nagybecsű irataival és a Stanley által nála hagyott két láda könyvvel visszatérő karaván kíséretében szintén a parthoz szállítani. E karaván vezére és felügyelője maga Murphy lévén, mindent ritka gonddal szállított el a partig, bár a két láda különösen sok alkalmatlanságot és vesződséget okozott mindnyájoknak. Szentül azt hitték, hogy azokban ki tudja minő érdekes okmányok és nagy becsű tárgyak lehetnek. Képzeltük tehát meglepetésüket és boszszúságokat, midőn a két szekrényben a „New-York-Herald“ teljes gyűjteményét találták! Egyébiránt e hirlap gyűjteménynek mégis jó hasznát vette olykor-olykor az ősz utazó; ugyanis betegsége alatt ülő párnákul használta hol a gyalog hintókban, hol a háttas állatok nyergén.

A váltóláz heves rohamai, melyekben a szegény Dillon orvos-szenvedett, utoljára örültség fokozódtak és a derék orvos egy ily örülési rohamában, pár napi járó földre Taborától föbbe lőtte magát. Cameron ma is őszintén sajnálja szegény utitársát s „ügyes és buzgó tisztviselőnek, ritka képzettségű tudósnak s hű és állhatatos barátának“ nevezi őt. Mikor nagyszerű utazása után Loandába érkezett, onnan irt egyik levelében szomorúan emlékezik meg Dillonról s azt írja, hogy öröme és boldogsága úgy lett volna teljes, ha egykori utitársa és régi jó barátja is ott lenne most vele és együtt irhatnák meg tudósításaikat.

Különben a Dél-Afrikában uralkodó iszonyu láztól Cameron is többször csak úgy menekülhetett meg, hogy mindennap 35 centigramm chinint vett be. Így aztán sikerült magát teljesen lázmentessé tenni.

Udzsidzsi városába, melyet Cameron Kavélének is nevez, a Tanganyika-tó keleti partjára 1874. febr. 22-én érkezett meg utazónk. Itt érdekes csillagászati észleleteket tett, hogy e várofekvését pontosan meghatározhassa, később pedig a légsulymérő s hét hypsométer (magasságmérő) segélyével is gondos vizsgálódásokat kísérelt meg, hogy kiszámíthassa: mily magasán fekszik a Tanganyika-tó a tenger színe fölött. E mérésekből, a legpontosabbakból, melyeket ott eddigelé tettek, az egybevetések közép-eredményeül az tűnt ki, hogy a tó magassága 827 méter a tenger színe fölött, vagyis 65 méterrel több, mint Burton és Speke számították, de csak 40 méterrel több a Livingstone által utójára tett vizsgálódások eredményénél.

Cameron hadnagy Udzsidsziből csónakkirándulásokat tett a tó partjának hosszában és annak déli részéről az első részletes és hiteles térképet készíté el. Ugyanazt tette Livingstone a tó északi részén 1871-ben Stanley kíséretében, a Ruzizi torkolatáig. E kirándulások alatt Cameron 96 eddigelé ismeretlen folyó beszakadását constatálta és a tó terjedésének irányát is pontosabban meghatározta, minek következtében most már biztosan tudjuk, hogy annak medenczéje, a helyett hogy — mint ezelőtt gondoltuk, — északról dél felé terjedne, tulajdonképen észak-északnyugotról dél-délkeletnek tart, még pedig — közbevetőleg legyen mondva — a Lualaba folyóval párhuzamos irányban.

Ez utazás egyik fontos eredményeül kell üdvözlőnk ama fölfedezést is, mely szerint a tó déli része nem képez külön tavat, mint ezt Livingstone és mások állították, hanem tökéletesen összefügg a Tanganyikával. E déli rész nyugoti partján a Luemba-vagy Ruemba-törzs lakik, a kiktől e külön tónak hitt déli részt Livingstone és mások Luemba vagy Liemba tónak nevezték el s azt állították róla, hogy a Tanganyikával csupán keskeny szorosut köti össze. Különben a Cameron által vázolt térképen a Tanganyika-tónak most már egyesített vízmedenczéje délen ugyanazon szélességi fok alatt végződik, a mely alá Livingstone a maga Liembáját helyezte.

Egyetlen szám eléggé előtüntetheti azt a fontos és nagy terjedelmű földrajzi munkálatot, melyet Cameron a Tanganyika-tó körül végre hajtott; ő ugyanis teljes 970 kilométernyi partvidé-

ken tett fölvételeket, pontosan figyelembe vevén a part görbületeit, öblözeteit s följegyezve és eredeti neveiken kiírva minden fokot és folyótorkolatot. Bárha már ez a munkálat is nagyszerű vivmányt képez, Cameron hadnagy főérdeme nem csupán erre szorítkozik, hanem azáltal, hogy a Tanganyika-tónak Lu v u b u vagy L u k u g a nevű lefolyását fölfedezte, oly nevezetes földrajzi talányt oldott meg, miszerint ez egyetlen fölfedezés is elég lenne arra, hogy őt a legelső rangú fölfedező utazók közé helyezzük. Cameron 6 kilométernyire hatolt elő e folyón, melynek létezését a geographusok rég gyanították ugyan, de bizonyost még eddig nem tudhattak róla; árja rendkívül gyors, a mennyiben óránként körülbelül 170 méternyi sebességgel halad. Cameron nem mehetett nagyon messzire a folyón, mert 6 kilométernyi távolságon túl olyanszerű akadályok állták el útját, melyek a Nilus felső részén sem ismeretlenek, tudniillik a vízi növényekből, oda sodort fatörzsekből, iszapból s más hasonló tárgyakkól áttörhetetlenül összefüzdött gátak. Így tehát Cameron kénytelen volt útját a Lukuga folyón abba hagyni, de azért a szükséges adatokat mégis összegyűjtötte arról.

A Lukuga folyó a Tanganyika nyugoti oldalán szakad ki a tóból, alig 21 kilométernyire dél felé Kaszengétől, honnan Speke 1858-ban észrevehette a tó nyugoti partján azt a pontot, a hol 11 évvel később a nyugotról jövő Livingstone a tóhoz érkezett. Ez volna tehát az a Lukuga, mely a Zaire vagy Kongó folyóba vezeti le mindazon kisebb-nagyobb patakok és folyók fölösleges vizét, melyek a Tanganyika tóba ömlenek, és a mely ennél fogva a Zaire vagy Kongó hatalmas folyamvidékének természetes határait az Indiai-oczeántól csak 480 kilométernyi csekély távolságra tolná előre kelet felé, úgy hogy e szerint a Kongó vidéke mind magába ölelné azt a 2400 kilométernyi roppant területet, a mely Afrikának eme szélességi fok alatti szélességéből még fenn marad.

A Lukuga folyó fölfedezése után, mely mindenesetre a Lualaba folyónak, tehát a Kongó egyik gyanítható főágának képezi mellékfolyóját, Cameron visszatért Udzsidszibe, hogy innen nyugot felé Nyangvéba utazzék, mely a legtávolabb eső pont, melyet Livingstone errefelé a Lualaba folyón elért. Táborátját tehát Kaszengéből Udzsidsziba tette át, hova 1874. május 9-én érkezett meg.

Mielőtt azonban utazását innen tovább folytatta volna, Cameron igen becses növénygyűjteményt, melyben 60 egészen új faj is volt, és egy 1500 darabból álló érdekes rovargyűjteményt indí-

tott utnak Angolország felé, de az utóbbi gyűjtemény utközben elveszett. Ugyane vidéken gorilla-kunyhókat is fedezett föl. Ezek az állatok állítólag oly ügyesek ama vidéken, hogy kunyhóik körül nagy tüzeket raknak, s ezáltal védelmezik meg magukat és övéiket a többi állatok támadásaitól.

Ez állítás kissé hihetetlenül hangzik s nem is mernék jót állani érte, hogy Cameron ilyesmit csakugyan mondott. Én ezt utazásainak egy francia ismertetéséből vettem át, mely a „Revue Géographique Internationale“ czimű közelebbről megindult földrajzi folyóirat f. évi april 10-iki füzetében jelent meg, s magam igazolásául hozzá is teszem, hogy: „Fides penes auctorem.“ Itt egyuttal előre ki kell azt is jelentenem, hogy Cameron utazásainak ismertetésénél most még csupán a puszta tények, a tulajdonképeni földrajzi érdekű eredmények felsorolására kell szorítkoznom, minthogy e fontos és nevezetes utazásról még eddig nem adtak ki — én legalább nem olvastam — oly ismertetést, mely az ottani benszülöttek szokásaira, életmódjára, a fölfedezett vidékek természettani és természetrajzi viszonyaira is bővebben kiterjeszkednék s így a nagy közönséget is jobban érdekelhetné.

Cameron Udzsizsiben hamar összeszedte és szervezte nagy expedícióját, melylyel a Tanganyiká-tól nyugot felé tervezett fölfedező utjára készült indulni s miután utolsó leveleit Zanzibár felé utnak indította, 1874. május 2-án elindult a Lualaba folyó irányában nyugot felé, eleinte majdnem ugyanazt az utat követve, a melyen Livingstone haladott. Meglátogatta Pakorát a Luvika- és Mona-Adendát, a Luibunda folyó mellett, mely utóbbi a Luamo vagy Luama mellékfolyója, és augusztus havában a Lualaba folyó mellé Nyangvé városába érkezett.

IV. Nyangvétól Kilemáig.

Nyangvéban, mely a Lualaba folyó ama pontjánál fekszik, hol az már hajózhatóvá kezd válni, Cameron két fontos fölfedezést tett: az egyik az, hogy a Livingstone utolsó utazásairól készült térképeken, hihetőleg azért, mert azok az ő végleges számításai és csillagászati észleletei áttanulmányozásának bevégezése előtt vázoltattak, Nyangvé 54 kilométerrel tovább nyugot felé van helyezve, mint a hol valóban fekszik; Cameron tehát azt a távolságot, mely Nyangvét a Tanganyika-tó nyugoti partjától elválasztja, 360 kilométerre teszi. A második fontos fölfedezés pedig az, hogy a Lualaba folyó, a helyett, hogy Nyangvén tul észak felé tartana,

miként ezt Livingstone és mások hitték, ott nemcsak hogy megszünik észak felé folyni, hanem egyenesen nyugot felé fordul, azután pedig nyugot-délnyugoti irányt vesz s utoljára vagy ő maga válik a Zaire vagy Kongó főfolyójává, vagy pedig annak törzságába ömlik. Cameron hadnagy többektől hallotta, hogy a folyó, mialatt ez utóbb említett irányban siet nyugot felé, jobb partján több éjszokról jövő kisebb-nagyobb mellék-folyót vesz magába, melyek közt legnagyobb a Lova, vagy Louva, melyet a Buri alsó részének tartanak s mely majdnem akkora, mint maga a Lualába.

A Lualába magasságát Nyangvénál a tenger színe fölött Cameron hadnagy csak 426 méternyinek találta; s ez az egyszerű mérés, illetőleg annak eredménye kimutatván, hogy a Lualába Nyangvénál 153 méterrel alantabb fekszik, mint a Nilus Gondokoronál (melyet Sir Samuel Baker ezredes utóbbi expedíciója alkalmával Ismailiának nevezett el), végképen, határozottan és teljesen kizárja annak lehetőségét, hogy a Lualába a Bahr el Abiaddon (Fehér-folyón) át a Nilusba folyhasson. Másfelől pedig néhány arabtól, kik Nyangvétól északkeletre többször tettek már nagyobb utazásokat, Cameron hadnagy azt hallotta, hogy a M'outan-N'zige vagyis Albert-Nyanza dél felé korántsem bir oly nagy terjedelemmel, mint a mekkorának Sir Samuel Baker térképén látható, melyet ő a benszülőttek tudósításai alapján készített.

Cameron hadnagy jól tudta, hogy mily érdekes és fontos lenne a Lualába közelebbi megvizsgálása Nyangvén túl s el is követett mindent, hogy azt megtehesse, de fájdalom! a legjobb igyekezett mellett és semmi áron sem sikerült neki csónakokat szereznie, a melyek nélkül pedig a Lualában való leutazásra gondolni sem lehetett. E sajnos akadályt Cameron leginkább saját emberei féltékenységének tulajdonítja, kik — meglehet — maguk tettek meg mindent arra, hogy a benszülőttek csónakokat semmi áron se adjanak; ők ugyanis az ott lakó araboktól és vamerimáktól szerfölött megfélemlítő elbeszéléseket hallottak ama távolabb eső tájak borzalmáról és lakóik kegyetlenségéről.

Cameron hadnagy tehát kénytelen volt kedvenc szándékával felhagyni s most már a Lomâmi vagy Loeki folyó mellékére tett nagyobb kirándulást, mely folyó a nagy Lualábától nyugotra esik s mely mellett bizonyos Tipo-Tipo nevű arab kereskedőnek volt nagy tábortanyája. E kirándulás főczélja az lett volna, hogy Cameron Livingstonenak névtelen tavát keresse fel, melyet a

benszülöttek Sankorrának neveznek és a melyről azt beszéltek neki, hogy a Lualaba folyó abba ömlik s megizmosodva hagyja el azt nyugot felé. Azt is beszéltek a benszülöttek, hogy e tó környékéről olykor-olykor kalapot és nadrágot viselő kereskedők érkeznek hozzájuk, kik pálmaolajat és aranyport vásárolnak; árbocokkal és vitorlákkal ellátott nagy csónakjaik vagy inkább hajóik vannak, melyeken 180—200 ember is elfér s melyeken élelmiszerök sütésére és főzésére nagy tüzeket raknak. Cameron e civilizált kereskedőket Kasszandzsiból való úgynevezett pombeiróknak vagy talán fehér portugáloknak tartja.

Ámde a Lomâmi nyugoti partján lakó nép főnöke szintén megtagadta utazónknak a területén való átutazhatást; Cameron tehát dél felé fordította tekintetét s Urua főnökéhez fordult engedélyért a tovább utazhatásra. Három uruai benszülött szolgált kalauzul az expedíciónak ez állam fővárosáig, hol az egész nagy vidék leghatalmasabb főnöke lakott s kit — a mint mondák — gyakran felkeresnek a portugál kereskedők Kilemában, rendes tartózkodási helyén s azok a portugali kereskedők Cameront bizonyára szívesen fogják elkalauzolni a Sankorra taváig.

Tipo-Tipo arab kereskedő táborától Kilemáig vagy Kilemábaig, Urua főnökének lakhelyéig az ut csaknem mindenütt a Lomâmi keleti partján haladott végig s ez utazás alatt Cameron hadnagynak bő alkalma nyílt Közép-Afrika eme részének hatalmas vízrendszerével és rendkívül bonyolult vízrajzával megismerkedni. Itt volna helyén igénytelen felolvasásomban e nagyszerű vízrendszernek a Pombeirók, Graça, Magyar László, Livingstone és Cameron adatai alapján való bővebb ismertetése is, de arra most két okból nem vállalkozhatom; először azért, mert a világ e leghatalmasabb s — mondhatjuk — legkomplikáltabb vízrendszerének csak általános körvonalaiiban szándékolt rövid vázlata is egész külön felolvasást igényelne, másodsor pedig azért, mert alkalmas és most már teljesen kigolgozott, világosan érthető és áttekinthető térkép nélkül haszontalan és kárba veszett fáradság lenne minden igyekezet. Már pedig Cameron még maga sem állított össze utazásairól s azok végeredményéről az általa tett számítások és felvételek alapján kidolgozott földképet, azok pedig, melyek a Royal Geographical Society »Proceeding«-jeiben, a »Geographical Magazine« utóbbi füzetében, továbbá a »Revue Géographique Internationale«-ban, Petermann »Geographische Mittheilung«-jainak közelebbi számaiban s más földrajzi szakközlönyökben megjelentek, világosság és végleges megállapodottság

tekintetében még sok kívánni valót hagynak hátra. Nem fárasztom és untatom tehát tisztelt hallgatóim becses figyelmét száz meg száz nagyobbára még most is meglehetősen ismeretlen tó és folyó nyelvkinzó nevének felsorolásával s csupán ama bizonyosnak látszó tényt említem fel itt, hogy mind e felfedezések, tudakozódások és hozzávetések fő- és legfontosabb eredménye abban öszpontosul, miszerint a Lualaba nem a Nilussal, hanem a Zairevel vagy Kongóval áll összeköttetésben, és hogy a Tanganyika-tó s a tőle nyugot felé eső folyók nagy részének vize az Atlanti-oczeánba folyik le.

Urua-országot először Burton kapitány ismertette meg »Egyenlítői Közép-Afrika tóvidéke« (Lake Regions of Central Equatorial Africa) című munkájában. Szerinte Urua, vagy mint ő írja Uruwwa »nagy belföldi tartomány a Tanganyikától nyugotra« Kiyombó nevű főnök alatt, ki barátságos lábon áll az arabokkal s elefántcsonttal, rabszolgákkal és Katangában termelt rézzel kereskedik. E tartomány fővárosa Kilemba vagy Kilemas mostani főnökét Cameron Kaszongó-nak nevezi. Kilema igen fontos hely, a mennyiben itt jönnek össze a keletről és nyugotról való kereskedők. Mindjárt a város mellett még egy más helység is van, melyben csak nők laknak, mindössze valami 3000-en; a férfiak és fiúgyermekek teljesen ki vannak zárva e helységből. Az egész ország többféle törzshöz tartozó sűrű népességgel bír; a lakosok életmódja és szokásai nagyban különböznek egymástól, de valamennyi törzs egyaránt békés természetű. Némely törzseknél a tulajdonjog teljesen ismeretlen s »a mit az ő két szemök meglát, azt az ő két kezök ott nem hagyja«; fogalmuk sincs az enyém és tied közti különbségről. De a bünt nyomban követi a büntetés, mely a legválogatottabb kegyetlenségekből áll. Aránylag csekélyebb fokú vétségeket és kihágásokat is az orr, egyik fül vagy egyik kéz levágásával büntetik. Ha főnök hal meg, a feleségét lefektetik a sírra és a fejét levágják.

Mindenütt a legvastagabb fetichismus képviseli a vallásos érzületet, kivéve a főnököknél, kiknek nagy részét az arabok az izlamizmusra térítették át. A babonaság nagyban uralkodik a benszülötteknél, s e miatt utazónknak is gyakran meggyült a baja, mert némely főnök kísértetnek tartotta őt, mint a ki azért kóborol azon a vidéken, hogy a forrásokat kiszárítsa.

A benszülöttek tápláléka főleg banánból és kölesből áll. Házi állataik közül hiányzik a juh, de annál több kecskét és bivalyat tenyésztenek és fogyasztanak el. Végre Uruában meg-

szelidített zebrát is gyakran lehet látni, mely tudósítás annyiban figyelmet érdemel, a mennyiben sokáig azt hitték, hogy a zebrát egyáltalában lehetetlen megszelidíteni. A vadállatokat főleg orosz-lánok és hyenák képviselik, de csak csekély számban, bár Cameron egyik szamarát az orosz-lánok ragadták el.

Kilemában, mely valami 400 földr. mérföldnyire van Benguelától, Cameron egy Dsumah ibn Szalim nevű zanzibári arab kereskedővel, továbbá Alviz és Coimbra nevű bihei (Benguela) mulát kereskedőkkel ismerkedett meg. Az arab kereskedőkről s különösen Dsumah ibn Szalimról dicsérőleg emlékezik meg utazónk. »Nem elégedtek meg azzal« — írja egyik levelében Cameron — »hogyan míg velők voltam, élelemmel tartottak, hanem még akkor is egyre küldözgették nekünk a sok rizst és lisztet, mikor már Kaszongó városát odahagytuk és noha már több mint három hónapja vagyok utban, még mindig az általok küldött rizsből élek. Valamennyi előkelő arab szivélyes és barátságos vala hozzám s életmódjokban és viseletökben majd mindnyájan igazi gentlemaneknek mutatták magukat.«

Egyébiránt Cameron Kaszongó fővárosában tömérdék huzavonának volt kitéve, úgy hogy 1874. októberétől 1875. február végéig sehogy sem sikerült elindulnia onnan. A bihei kereskedők, kikkel Cameron együtt akart utazni Loandába, egyre huzták halasztották az indulást s mikor utazónk egyedül akart utnak indulni, Kaszongó határozottan megtagadta engedélyét a tovább utazásra, mely az esős évszak beálltával — mondá — úgy is lehetetlen lenne.

E kényszerített ott időzés alatt utazónk tömérdék adatot gyűjtött Afrika eme központi részéről minden irányban s egy Kasszali nevű új tavat is fedezett föl, melyen a Lualába keresztül folyik. Ezenkívül egy Mõhoya nevű más tavat is megvizsgált, mely arról nevezetes, hogy valóságos czölöp-építkezésű falvak borítják tükrének széleit; azon a vidéken tehát még most is a czölöp-építmények korszaka uralkodik, mint valaha — ki tudja hány ezer évvel ezelőtt? — Európa egész területén. Fölfedezte továbbá, hogy a Lomámé egészen külön folyó a Kasszabitól s egy Luwembi nevű nagy folyó szakad belé, mely nyugatról egy Iki nevű tóból, hihetõleg a Livingstone Lincoln-tavából jön. Katanga, Uruának híres réztermő vidéke a Lualába és Lufira nevű folyók közt terül el, a melyek csakhamar egyesülnek s miután így a kisebb tavak egész láncolatán keresztül folytak, Livingstone Lualabáját veszik magukba, melynek valódi neve Luvva. Az egye-

sült folyók onnan a Landsi nevű taven (Livingstone Ulengé-jen) folynak keresztül s Nyangvén túl a Sankorra-tóba s ebből mint Kongó a tengerbe szakadnak. Cameron e folyók valamennyi mellékfolyójának neve és fekvése iránt teljesen tisztába jött, úgy hogy az általa fölfedezett Felső-Kongó vidékének vizrajzáról bizonyára teljes és tökéletes térképet fog készíteni.

V. Kilemától San-Paolo de Loandáig.

Utazónk végre 1875 februárjának végén Alviz bihei mulát kereskedő társaságában elindulhatott dél-nyugot felé s legelőbb is Totelába érkeztek, hol ismét több mint husz napig kellett időzniök, mert Alviz emberei hol rabszolgákért, hol pedig más kereskedelmi czélokból szüntelenül szertekalandoztak. Totelából tiz nap alatt Lunga-Mándi fővárosába értek, ki Urua királyának volt hűbérese. Utjok a Lomamé és Luvembi forrásai közelében vonult délnyugot s később nyugot felé. Innen gazdag termékenységu felvidéken haladtak Sha-Kilembe városáig, melyet szeptember havában értek el. A város a Lumedsinek, a Zambezi egyik mellékága mellékfolyójának északi vagyis balpartján fekszik s a „Geographical Magazine» f. évi február havi füzetében az van mondva róla, hogy nem más, mint Magyar László Yah-Quilem-je, a meddig t. i. derék hazánkfia hatolt Közép-Afrika ismeretlen belsejébe. Az említett földrajzi közlöny ez állítását én legalább azért nem fogadhatom el még most készpénz gyanánt, mert minden térképen, a melyen Cameron utjának irányát megjelölve láttam, fel volt véve mind a két hely, még pedig Sha-Kilembe a Lumedsi mellett, Yah-Quilem pedig jóval feljebb északnyugot felé a Kasszabi partján. E kérdés tehát még nem tekinthető eldöntöttnek. Urua fővárosától idáig vezető utjában Cameron egy szóval sem tesz említést a titokszerű Muata-Yanvo nevű hatalmas főnök országáról, kinek fővárosát Graça és a Pombeirók meglátogatták s ki akkor a Kazembe birodalmáig terjedő egész nagy vidék fölött uralkodott. Kaszongo, Urua fejedelme, a leg-hatalmasabb ur azon az egész területen, a melyen Cameron átutazott. Így tehát az a Muata-Yanvo birodalma távolabb nyugot felé eshetik, a Kasszabi és mellékfolyói által öntözött vidéken s főnöke ma hihetőleg nem oly hatalmas uralkodó, mint Graça idejében volt.

Kilemától Sha-Kilembe-ig s még inkább innen Bihéig menő utjában Cameron utiránya több helyen átmetszette Magyar László

Graça és a Pombeirok utját s a különböző helyek földrajzi meghatározásánál főleg Magyar László följegyzéseinek sokszor igen jó hasznát vette.

Itt már az éjek kissé hűvösesek voltak, sőt kétszer valóságos fagy is volt s utazónknak igen jól esett, mikor a megfagyott rögöket ropogni érezte lábai alatt: hihetőleg hidegebb égalju hazája jutott eszébe akkor! Sha-Kilembéből 1875. szeptember 16-án indult el Cameron s öt meneten át oly vidéken utazott, mely csaknem észrevétlenül, de folytonosan emelkedett Shikumbi falváig, mely Peho város mellett Kibokoé tartományban fekszik. E tartomány lakói kereskedelmi összeköttetésben állnak Benguelával s e város piaczat, a Bihén át vezető rendes úton, ők látják el élelmi szerekkel s különösen mézzel és viaszszal. E tartományt Magyar László hazánkfia már korábban megismertette szintén Kibokoe, vagy Dziokoe név alatt.

Benguêla kikötőváros volt a cél, melynek elérésére most már utazónk teljes erejéből igyekezett; ámde Bihe és a partvidékek közt állítólag kitört villongások arra felé is elzárták előle az utat s már előre félt a lehetőségtől, hogy nagy kerülővel északnak Loanda felé kellend fordulnia. Mondták, hogy Bihe és a tengerpart között 6000 jól fölfegyverzett katonából álló hadsereg kóborol, mely az utat bátorságtalanná teszi. De utazónk utoljára is elszánván magát, nem sokat törődött ez ijesztő beszédekkel, hanem miután Lovale-ban (Magyar Lászlónak Lobalországában) kísérete számára élelmiszereket szerzett, elindult Bihe felé s onnan egyenesen Benguelának tartva, 2953 angol mértföldnyi utazás után végre az Atlanti-óceán partjára érkezett.

Mily őszinte örömet érezhettek a kifáradt utazók, mikor az utolsó hegyláncz 1800 méternyi magas ormáról a messze láthatáron az oceán kéklő tükrét megpillantották! Utazónk Katombellánál, Benguelától észak felé 25 kilométernyire érkezett ki a tenger partjához, majd mindenütt Magyar László utirányát követve. Utazásának végpontjául tehát Katombella városa tekinthető. Ott Guilhem Gonzalez egykori portugál tengerésztiszt, a ki ott egy kereskedelmi ügynökség felügyelője s már évek óta nem látott európai embert, tárt karokkal fogadta őt. Megérkezése után csakhamar beteg lett, hanem azért mégis elindult Benguelába, hol szintén a legszivesebb fogadtatásban részesült s onnan megrongált egészségének helyreállítása végett az egészségesebb levegőjű Loandába utazott. Ide érkezve mindenekelőtt afrikai utitársait szállíttatá hazájokba, illetőleg a keleti partra egy svéd hajón,

minek megtörténte után Madeira szigetére utazott s itt akarta bevárni egészségének tökéletes helyreállítását, de Sir Henry Rawlinson sürgető kérésére hamarabb elhagyta a szigetet, mintegy előre tervezte.

Hogy Cameron utja Liverpooltól egészen Londonig valóságos diadalut volt, talán mondanom is fölösleges és úgy hiszem, azt is természetesnek fogják találni tisztelt hallgatóim, hogy az angol kir. földrajzi társulat, melynek mult hó (ápril) 11-én tartott ülésén utazónk terjedelmes fölolvasást tartott érdekes utazásairól, a mult évre szóló nagy aranyérmét egyhangulag Cameronnak ítélte oda.

VI. Cameron utazásainak és fölfedezéseinek jelentősége tudományos és kereskedelmi szempontból.

Livingstone fáradhatatlan földrajzi buvárlatainak kivételével nagyon rég óta nem történt oly nagy fontosságú földrajzi esemény, milyenül Cameron hadnagy közép-afrikai utazását méltán üdvözölhetjük. Annyi érdekes és megbízható adatot ritka utazó halmozott össze az általános tudomány majd minden ága számára, mint e hőselkü fiatal tengerészhadnagy.

Harminczkét hónap alatt kerekszámban véve 3000 angol mérföldnyi (4600 kilométer) utazást tett meg s mikor a nyugoti parthoz érkezett, kísérete 50 főre olvadt le; tizenöt embere halt meg utközben. A többiek apránként megszöködtek tőle s a legtöbbször a rájuk bizott készleteket is magukkal vitték. Cameron az általa beutazott hatalmas területen 85 helynek fekvését határozta meg s 706 vizsgálatot tett, a melyek közül 137 a szélességi fokok meghatározására vonatkozik s utazónk a zenithől északra és délre eső csillagok állásából állapította meg azokat; 196 észlelet az idő állásának, 368 a hold változásainak, egy az 1875. évi ápril 6-iki napfogyatkozásnak s végre 4 a delejtű elhajlásainak megfigyelésével volt összekötve. Utijegyzeteiben majd minden általa meglátogatott hely hozzávetőleges szélességi és hosszúsági foka, sőt egymástól való távolságuk is meg van határozva. Cameron egyszersmind az Afrika belsejében lakó népek nyelvéből is 1400 szóból álló érdekes szótárt szedett össze.

Közép-Afrika roppant vízrendszerét, mely az egész föld kekségén körülbelöl a legnagyobb, Cameron hadnagy fogja utijegyzetei alapján legjobban megismertetni. Burton már is elnevezte kitünő utódját a „Tanganyika-tó második fölfedezőjének“, s utleírását olvasva e hízegző elnevezést nem fogjuk elhirtelenkedettnek vagy tulzottnak mondani. A Kongó felső részének föl-

fedezése szintén az ő érdeme. Kétségbevonhatatlan bizonyossággal ugyan most még nem tudhatjuk, hogy a Lualába és a Kongó ugyanegy folyó, de minden látszat oda mutat, hogy Cameronnak e részben nyilvánított hiedelme igaznak fog bizonyulni. Ez állítást egyelőre Petermann is tartózkodva fogadta „Mittheilungjai“-nak idei márcziusi füzetében. Ám ha tekintetbe vesszük, hogy egyfelől a Kongó vagy Zaire, másfelől meg a Lualaba mily óriási nagy folyó s ha figyelemmel kísérjük az utóbbinak Cameron által megjelölt irányát, lehetetlen ama gondolatra nem jutnunk, hogy e két nagy folyó egymásnak természetes folytatását, kiegészítését képezi. Ugyanis a távolság Nyangvétól az Atlanti-oceánig épen öt akkora, mint ugyane várostól a keleti partig, azaz körülbelül 1200 kilométernyi. Már most e roppant területen mi történnék a Nyangvénál is már oly hatalmas Lualabával? Vagy valamely ismeretlen beltengerbe kellene szakadnia, milyentről azonban Közép-Afrika benszülötteinak még szóhagyományai sem tudnak semmit, vagy pedig az Atlanti-oceánba ömlik s ez esetben mindenképen csakis a Kongóval egyesülten történhetik az, mert más akkora folyó, mely a Lualába víztömegének csak távolról is megfelelhetne, azon a vidéken egy sincs. Azt meg föl sem tehetjük, hogy egy ily hatalmas folyó valahol a földrész belsejét netalán elborító száraz homokterületben tűnjék el nyomtalanul.

Máskülönben is valószínű, hogy a Lualába és mellékfolyóinak roppant víztömege a Kongó medrében ömlik az Atlanti-tengerbe, mert a Kongó már torkolatától elég nagy távolságra 1,800,000 köblábnyi óriás vízmennyiséget hőmpölyögtet medrében másodperczenként s mikor a tengerbe szakad, 20 kilométernyi távolban sem vegyül össze annak vizével, oly hatalmas sodra van iszonyu víztömegének. A folyó középmélysége 80 méter, de sok helyen 300 sőt 310 méternyi mélységet is elér. Ily hatalmas folyó erejének és víztömegének csakis az a hosszúság felelhet meg, a melyet a Lualába, mint főág, adhat meg a Kongónak.

Kereskedelmi szempontból is nagyon érdekes Cameron utazása. Az általa beutazott vidékek bővelkednek a természet minden adományával; kőszén, arany, ezüst, réz, vas és a növényvilág minden hasznos faja bőven található Afrika e részében s ha Cameron terve szerint a Lualába, illetőleg Kongó és Zambezi folyamvidékét egy 30—40 kilométernyi hosszú csatornával egyesítenék, a világkereskedelem számára soha ki nem meríthető kincsbánya nyílnék ez óriási folyókkal keresztül-kasul szeldelt vidéken.

SÁMI LAJOS.

Vegyes közlemények.

Utazás a föld körül. A párisi földrajzi társulat mult évi novemberi ülésén Biard hajóskapitány egy tervet nyújtott be a földnek körülutazására. A társulat akkor nagy érdekeltséggel fogadta a tervet s annak létesítésére azonnal alakult is egy vállalkozó fiatal emberekből álló szűkebb kör, mely a módozatok és tervezet részletes megállapítása iránt tanácskozott. A kör azóta mindig több-több vállalkozóval szaporodott, kik e nagy és tanulságos útra menni szándékoznak. Biard azonban nemcsak a francia társaságra szorítkozott, hanem tervét és annak kiviteli módozatait idegen földrajzi társaságokkal is közölte s ott is helyesléssel találkozott. Ez az eredmény felbátorítá a vállalkozókat s a hajó, melyen ez utat megteendik, már készen áll, Dupuy de Lom, francia mérnök építette s első próbáját még ez évben fogja megtenni. Az eredeti tervezeten, mely alapjában fenntartatott, némi változtatást tettek, melyek megfelelőbbek a cél elérésére. A hajót gyorsnak és könnyűnek mondják, miáltal a vállalkozók száma is valószínűleg szaporodni fog s így az utazás is élvezetesebbnek és tanulságosabbnak ígérkezik.

A szaharai tenger. A régi földrajzirók a mai Szahara homok-sivatag helyén volt tengerről beszélnek; de az újabb utazások alkalmával tett tanulmányok is azt tüntetik fel, hogy Szahara egykor minden valószínűséggel tenger volt, s a hol most tigrisek, párduczok és oroszánok vágatnak végig és félénk antilopék nyargalásznak, ott hajdan a tengernek szörnyei tanyásztak. Ez a feltevés nem alaptalan s ebből kiindulva több nemzetbeli tudós már tett is tanulmányt arra a célra, hogyan lehetne e homok-sivatagot megint tengerfenékké átváltoztatni. Közelebbről Rondaire francia ezredes küldetett Tuniszba egy tudományos expedícióra. Az ő kutatásai oda terjednek, hogy Tunisz talaja csakugyan tengerfenék volt, s egy 20 kilomaternyi csatorna vagy bevágás elégséges volna arra, hogy megint víz borítsa el a régi tengerfenéket. A belföldi tenger 16,200 kilometer kerülettel birna, miből 10,200 esnék

Tuniszra, 6000 Algirra. E terjedelemből 270 kilométer esnék a tenger hosszára, és 50—60 kil. a szélességre. Mélysége 15 és 27 kilométer közt váltakoznék. A munka végrehajtására két esztendő volna szükséges, mialatt a tenger megint elfoglalná régi ágyát. Hogy a nagy munkát megkezdik-e és hogy sikerülend-e szerencsésen végrehajtani, az mindenesetre fontos kérdés.

Turkesztan. Oroszország középázsiai birodalmának újabban meghódított területéről érdekes statisztikai adatokat közölnek az orosz lapok. Taskend, mely középázsiai Oroszország fővárosa és a Szyr-Derja mellett fekszik, körülbelül 78,000 lakót számlál, vegyesen mohammedánt, zsidót és keresztényt. A múlt évben megejtett népszámlálás alapján a városban 4859 orosz lélek lakik, ide nem számítva az átmenetben levő katonákat és kereskedőket. 1871-ben csak 2073 orosz lakott Taskendben, a szaporodás azóta 2786 lelket tesz, az oroszok száma tehát kétszeresénél többre szaporodott.

Az Obi torkolata. Közlönyünkben már érintve volt, hogy Nordenskiöld svéd tudós az Obi és Jenisszej vidékén tett utazása alkalmával Oroszország fővárosába rándult s ott az orosz földrajzi tudósokkal egy új expedíció ügyében tanácskozott. Ennek az expeditionnak gyakorlati haszna az leendett, hogy az északi vidékek ismeretlen helyeit megnyissák a kereskedésnek. Nordenskiöld a Fehér tengerből az Obiba hajózott s utját e folyón folytatva Sziberián át hatolt Európába. Nem Nordenskiöld találta fel először ezt az utat, az első felfedezőnek vívmányát nem is tulajdonítja magának, hanem annak gyakorlati hasznosítása és fontosságának feltűntetése az ő érdeme. 1595-ben hollandi hajósok Kadguf szigethez érvén, a lakóktól azt az értesítést nyerték, hogy a Kholmogori lakói csónakjaikkal minden évben az Obi folyó torkolatáig hatolnak elő sőt a Jenisszejt is érintik, hogy kereskedést folytassanak. Ezek az utazások a Kara tengeren történnek meg, az Obi torkolatánál rendszeren 3—4 hét alatt és innen a Jenisszej torkolatáig tizenöt nap alatt érnek el. 1704-ben az orosz tengerészeti tanácsa expedíciót küldött az Obi folyóhoz, mely a Fehér sziget mellett elhaladva ért a folyóhoz és ugyanazon uton tért vissza Archangelbe. Ezek az adatok mindenesetre eléggé bizonyítják, hogy ezt az átjárást ismerték már a régi időkben; de honnan van az, hogy annak hasznosításáról azóta soha egyetlen szót sem szólottak? A tudós svéd utazónak, senki sem tagadhatja meg tőle, az az érdeme van, hogy egy feledésbe ment s gyakorlati hasznú tapasztalatot megújított s rámutatott azokra az előnyökre, melyek

abból nyerhetők. Az első felfedezője e vidéknek nincs tudva s egynehány kikötő több olyan nevet visel, melyek nem tulajdoníthatók a legelőször ott járt hajósoknak. Csak egy példát hozunk fel ennek igazolására. Így a Behring neve alatt ismeretes szorosról ma általánosan tudva van, hogy egy sziberiai kozák fedezte fel 1648-ban, s a tudós világ még sem habozott, hogy e szorost 80 év múlva a híres dán utazó nevének nevezze.

Odessa. Az odessai kikötőt joggal tartják a legnagyobb orosz rakodónak, mert az orosz kereskedésnek nemcsak a Fekete-tengeren, hanem az egész birodalomban legnagyobb rakhelye. Az 1875-ik évben 938 hajó kötött ki a kikötőben különböző súlyokkal. E számban van 567 gőz- és 371 vitorlás hajó.

A gőzhajók között volt 178 angol, 162 orosz, 88 osztrák-magyar, 53 olasz, 38 francia, 14 holland, 19 belga, 5 norvég, 5 német, 3 görög és 2 svéd.

A vitorlás hajókból volt 86 olasz, 85 osztrák-magyar, 75 török, 49 görög, 33 angol, 15 orosz, 11 norvég, 11 német, 7 belga, 1 dán és 1 amerikai.

Az összes kivitel 1875-ből mintegy 188.500,000 frankra becsülik; 1874-ben a kivitel 204.833,000 ért el; a lefolyt évben tehát 16.320,000 franknyi csökkenés mutatkozik.

A beviteli czikkeket illetőleg is csökkenés mutatkozik: 1874-ben 170 millióra rúgott a bevétel, a lefolyt 1875-dik évben csak 143 milliót tett.

Khina. A mennyei birodalomban az idő szerint két nagy forradalom dúl. Hong-Kongból San-Franciscoba a f. évi márczius 15-dikéig érkezett hírek szerint e forradalmak aggasztó mérvet öltének. Az egyik forradalom Kivor-Yingben ütött ki, s nagy terjedelmet öltött s annál veszedelmesebb jellegű, minthogy a forradalmárok leverésére küldött csapatok átpártoltak a felkelők közé.

A másik forradalom a San-szi tartományt pusztítja. Terjedelmét és veszélyes jellegét onnan is lehet következtetni, hogy Kiang-szi alkirálya egy 10.860,000 piasztanyi kölcsön iránt alkudozik, hogy a katonaságot díjazhassa és fegyvereket s felszerelést vásárolhasson a forradalom elnyomására. A kölcsön fedezésére a Jang-cse-kiang folyónak kikötőiben szedett vám köttetnék le.

A veszélyt még növeli az, hogy Szucsof vidékén rettenetes járvány uralkodik, melynek természetét nem ismerik, de iszonyú pusztítást visz véghez a tartomány lakóin. A halál bizonyos és

rögtön beáll, ha a baj megtámadja az embert. E csapás már több községet elpusztított.

Új-Guinea. Stone Octavenak, a fáradhatlan utazónak visszatéréséről küldöttek hírt Londonba. Stone a múlt évben járta be Új-Guineának egy nagy részét, leginkább annak keleti részeit látogatta meg s ott igen nevezetes felfedezéseket tett. A legbecsebb és legújabb adatokkal tér vissza hazájába. A nyugati résznek népeit hosszasan tanulmányozva, Stone arra a meggyőződésre jött, hogy e népfaj értelmesebb és kevésbé harcias, mint a papuak, kiktől annyiban is különböznek, hogy az emberévésnek nem barátai.

Olasz expeditio Afrikába. Az olasz expeditio, mely az egyenlítői Afrikába indult el, hosszabb ideig Adenben volt kénytelen megállapodni, s ez által eredeti terve kissé változást szenvedett. A vállalat podgyásza nagyon nagy, mivel az olasz király gazdag ajándékot küld Soa királyának, minek folytán még negyven tevét kellett vásárolni és több embert felfogadni. Azonkívül tudni kell, hogy a tartományban most lázadás teszi az előhatolást lehetetlenné; az Adenből érkezett hírek szerint egyhamar nem fognak Soába juthatni. Ankoberből várnak egy karavánt s az olasz expeditio ehhez fog csatlakozni. Remélhető tehát, hogy az expeditio rövid időn útra megy.

Montenegró ¹⁾

Montenegró a Balkan félszigeten századok óta igen nevezetes szerepet játszik s Európa figyelmét sokszor magukra vonták harcias lakói, s mégis alig van a félszigetnek vidéke, melyet Európa kevésbé ismerne, mint Montenegrót. Vuk Karadsics Montenegróról írott könyvének bevezetésében azt állítja, és nem alaptalanul, hogy Európának tudósai és államférfiai jobban tudják, mi történik a Nilus és Euphrat mellett, mint Hercegovina és Montenegróban. A közfigyelem, mely most Montenegró felé is irányul, felkeresi az irodalmat, mely a hegyi vidékkel foglalkozik, hogy abból merítsen magának róla ismeretet. Ebből eddigelé csak nagyon kevés és alig teljesen megbízható áll rendelkezésünkre; mert a kik eddigelé Montenegrót meglátogatták és róla írtak, jobbára azzal a célzattal és előleges szándékkal utaztak oda, hogy Montenegrót a tényleg nál kedvezőbb színben tüntessék fel. Elfogult emberek voltak jobbára, kiknek művein e vonás kirívó színben feltűnik. A legrégebb mű, mely Montenegróról szól: Bolizza Marianoé, ki 1614-ben a velenci köztársaság küldöttjeként járt Montenegróban. Műve kéziratban őriztetik a velencei Márk-könyvtárban. Azóta legújabb időkig semmi sem jelent meg Montenegróról, míg 1820-ban Vialla, francia ezredes legelőször ismertette meg tüzetesen Montenegrót. Műve sok ideig egyedüli kutforrás volt Európában Montenegróra vonatkozólag. Később Sir Gardiner Wilkinson,²⁾ ki 1840-ben járt Monte-

¹⁾ Forrásaím: Sestak und Scherb. Militärische Beschreibung des Fürstenthums Crnagora. Gustav Rasch. Vom schwarzen Berge, Stieglitz Henrik, Wilkinson Gardiner művei Montenegróról. Dr. Carl Freiherr du Prel. Unter Tannen und Pínien. Wanderungen in Montenegro.

²⁾ Dalmazia and Montenegro. London 1848.

negróban, adott róla nagyobb gonddal irt művet, melyhez 1841-ben Stieglitznek¹⁾ műve sorakozott méltóan. Montenegróról irt egy részletes és beható, de elfogult szellemű munkát Vuk Karadsics²⁾. Hasonló szellemű Cyprien Robert műve³⁾. Az eddig megjelent művek között legelfogultabb és legczélzatosabb Rasch műve, mely 1875-ben jelent meg Dresdában s a montenegrói fejedelemnek, I. Miklos Petrovics Nyegusnak van ajánlva. Ezekivül Du Prel bárónak rövid, de érdekes rajzát kell még megemlítenem; végül a legujabb termék, mely csak pár hó előtt hagyta el a sajtót. Frillay és Whahovitj műve⁴⁾. Az idézett művek mindegyike erős szláv színezettel van tartva; de legtulzottabb Rasch műve, melyből a törökök iránti végtelen gyűlölet és a montenegróiak rajongó szeretete minden sorban kirí, s azért csak óvatosan, még a történeti adatok tekintetében is nagy vigyázattal használandó.

Montenegró, szlávul Crnagora, törökül Karadagh, magyarul Feketehegy egy és ugyanazon jelentésű megnevezései a fejedelemségnek, mely tulajdonképen két külön részből áll, melyek közül a délnyugatra, az Adriai tenger felé eső rész a sajátképeni Montenegró, a belső, keletre eső rész Brda (Brdo-hegy) nevet visel. A két rész egyesülve egy közigazgatási területet képez. Határai kelet és délkeletről Albánia és Dalmácia, délen Dalmácia, nyugat- és északnyugaton Hercegovina, észak- és északkeleten Bosznia. Délnyugaton a Skodra tavánál a Sztjena előfoktól kezdve a határ Albánia és Montenegró között az Arvan, Szutorman és Vrszuta hegyen vonul át, innen északnyugatra elhajlik a hármashatárig, hol Törökország, Montenegró és Ausztria-Magyarország találkoznak. Itt fekszik az Adriai tenger jelentéktelen kikötője, Spizza, melynek birtokáért a montenegróiak nagyon sokat versengenek a törökökkel. De ennek hiányában Montenegró sehol sem közlekedhetik a tengerrel. Itt kezdődik az Ausztria-Magyarország közötti határ Prezjska nevű dalmát erőddel, s mindig északnak haladva, Cattarót érintve Dragalig terjed, hol egy kis félkört ír le nyugat felé s ott a Vuksi Zub nevű hegynél újra a török határral érintkezik. Itt veszi kezdetét a hercegovinai határ, mely eleinte északi irányban a Grahovo és

1) Ein Besuch auf Montenegro. 1841.

2) Montenegro und die Montenegriner 1837. Stuttgart.

3) Les Slaves de la Turquie. Paris.

4) Le Montenegro contemporain. Paris : 876.

Rudine kerületek mellett a Jasztrebica hegy hosszában halad, innen hirtelen keleti irányt vesz a Mala Kita és niksicsi Zeta mentében s a Szlivje hegyszoros mellett elhalad. Itt hirtelen hegyes szögben északi irányt vesz s egész a Vojnik hegyig megy. E határvonal az 1852—53-iki harczok alkalmával lett így megállapítva. A Vojnik hegynél kezdődik Bosznia határa, mely a Dormitor hegy déli lejtője mellett haladva, ketté vágja a Tusina völgyöt, átlép a Bukovicza folyón, a Szinjevina hegy hátán halad s a Tara folyón átlépve Kolasin falú mellett, a Vladus hegyhez ér s a Vaszojevics magas hegységet érinti. Itt hirtelen megint északi irányt vesz, a nevezett magas hegységet előbb keleti, majd déli irányban megkerülve a Gradisnicza, Dreckska és Ljubosticza patakok irányában haladva a Kucsi-Kom hegyig vonul le.

A Gardisniczának a Drecksába szakadásánál kezdődik újra az albániai határ, mely a Kom, Vardu, Crna-Planina és Djebeza hegyeken átlépve a Mala-Rjekának a Morácsába való szakadásáig terjed, majd a Moracsát követi, míg a Zeta belészakad s aztán ennek folyását visszafelé követvén, Spuz török erődnél elhagyja, egy félkört ír le az erőd és a Vizocsicza hegy körül, itt a Zeta jobb partjára megy át s ott déli irányt véve a Szitnicza folyó irányát követi s azt majdnem a Morácsába szakadásáig kíséri. Itt a Malo-Blató tavat átmetszve a Mala-Morácsa mentén a Skodra taváig halad. A tóból egy kis részecskét elvág Montenegró részére úgy, hogy Csaczovila sziget a montenegrói, Vranjani, és Lezandrija sziget pedig a török területre essék. Itt a határ folytatólag Sztjena előfokig terjed.

A határkérdés Montenegró és Törökország között sok és véres összeütközésre adott alkalmat; sőt osztrák-magyar részről is a harminczas években csak nagy öldöklés után lehetett a határt megállapítani és felmérni. Az európai bizottság csak 1859-ben állapította meg a határt, mely alól már 1862- és 1869-ben is némi elterés jött újra létre. Albánia felől a Velje és Malo-Brdo hegyek 1869-ben Törökországhoz csatoltattak, ugyszintén Zsabljak erőd is, melyet a montenegróiak semmi áron sem akartak török birtoknak elismerni, míg a diplomatiának kellett a vitás kérdést Törökország javára eldönteni.

Montenegró alakja hasonlít két szabálytalan háromszöghez. Az a vonal, melyen a két háromszög érintkezik a legrövidebb területrés s a Szlivje hegynyeregtől Spuz erődig $2\frac{3}{4}$ mértföldnyi hosszúságú. Északon Herczegovina, délben Albánia nyulik be ennyire Montenegróba. E vonalon Omer pasa Montenegrón át

egy katonai utat megrakva őrházakkal tervezett; de a török kormány e szerződésileg kötött tervet nem léptette életbe.

Montenegró területe összesen 78 □ mértföldet tesz, melyből 32 □ mtfld esik Crnagorára, 46 Brdára. A lakók számát csak hozzávetőleg lehet meghatározni; mert statisztikai adatokra Montenegróban nem fektetnek különös súlyt, s a népszámlálásnál csak a fegyverfogható férfiak jönnek tekintetbe. Némelyek szerint 190.000-re megy a lakók száma; de 150,000 is elég magas szám, melylyel a mindenben túlzó Rasch is megelégszik. Sestak 130,000-re teszi a lakók számát.

A fejedelemség, mint említettük két nagy részre oszlik, a tulajdonképeni Crnagorára és a Brdára. Crnagora az a terület, hová a szerbek a rigómezei vereség után futottak. Ez eredetileg kis terület volt; de az északi és északkeleti hegyes vidék is hozzá csatoltatván, Brda név alatt Crnagorának egyik főalkatrészét képezi.

Az 1859—60-iki európai határszabályozó bizottság által a Grahovo és Rudine kerületek szintén Montenegróhoz csatoltatta Herczegovinától, míg a vita tárgyát képező s a törökök iránt folyton ellenséges indulattal viseltető s a mostani háborúban is nevezetes szerepet játszó kucsi törzs lakhelye Kucsi-Drekalovics kerület Északi Albániához választatott el végképen.

Crnagora négy kerületre (nahie) oszlik: Katuuszka, Crnicska, Rjecska, es Ljesanszka nahie.

Brda szintén négy kerületből áll: Bjelopavlics, Piperi, Moracska és Kucska.

A nahiék megint negyven törzsre (plemena) s a plemenák falvakra oszlanak.

Montenegrónak hegyrendszere egy végtelen hegytömegből áll, mely vad, zord, szétszaggatott, majd éjig magasodó, majd rettenes mélységbe tátongó mészkőszikla csoport. A montenegrói igen jellemzőleg mondja hegyeiről, hogy midőn a teremő a föld felett elhaladott, hogy a köveket aránylagosan szétoszszsa, a zsák, melyben a köveket hordotta, elszakadt s a benne levő kövek mind Montenegróra szakadtak.

A montenegrói hegység iránt még nincsenek tisztázva a nézetek. Némelyek két főrendszerhez sorozzák a hegyágazatokat. A dél és délnyugati hegylánczot a Prolog végső ágainak, az északi és északkeleti lánczot a dinári alpok ágainak tartják. Tekintsük át kissé közelebről a hegyrendszernek egyes ágait és azok tagozatait. A Skodra tavától kezdve északnyugatra emel-

kedő határhegyek Montenegrót Albániától hat mértföldnyi vonalban választják el. E hegylánc a Skodra tava mellett körül fogja a Csernicza völgyet s a Szutormán hegyben jelentékeny magasságot ér el. Innen folytatva útját szintén jelentékeny magasságot a Vrszuta, honnan mindig északnyugatibb irányt vesz, körül fogja a Spizza (Zagradje) kikötőt s Cattaró és Montenegró között választalt képez. Itt emelkedik fel meredek sziklafal gyanánt a Krsztács, melytől délre fekszik Montenegró legmagasabb hegye a Lovcsen vagy Monte Sella (3240').

A hegyláncz Cattarótól északra vonulva a hercegovinai Zubcsi völgy irányában három nevezetes hegyet alkot, ezek: Orjen, Vuksi-Zub és Jasztrebicza. Ezek az ágak észak felé haladnak, míg a déli ág a Szutorinán át a Dalmácia és Hercegovina között határhegységet képező Prologgal találkozik.

E láncztól Rizano (a cattarói öböl mellett) és Dragal között egy nyereg ágazik el, mely e hegylánczot egy hegyvonallal köti össze, melynek előhegyei a Grahovo völgyet kerítik be, s ezután a Zucze, Csevo, Pjesivczi és Ozrinics között egy felől, és Grahovo és Rudine közt másfelől a Klicsevacz hegyből kiindulva egy északi irányt követnek.

Ennek a most vázolt hegyvonálnak legmagasabb hegyei a Pushti-Lizacz és a Budosz. Ez utóbbtól kezdve déli irányban mindig alacsonyabb lesz a hegyláncz, míg a (3000') magas Kapa-hegygyel a Szlivje szorosnál végződik. E hegy képez választóvonalat a montenegrói Bjelopavlics és a hercegovinai Niksics völgyek között.

Szlivjénél csak lassan emelkedik újra a főgerincz s rövid ut után a Mlijecsnobrdonál a dinárai alpokkal egyesül.

E melléknyereg Klicsevácztól kezdve a Mlijecso Brdo hegyig $10\frac{1}{2}$ mértföldnyi hosszúságu.

A dinárai alpok lánczolata mint a montenegrói, hercegovinai és boszniai vizek fővízválasztója a Dormitor (7600) és Vojnik (5500') hegygyel lép crnagorai területre s egyrésztől Oricsa Oszudjenicz, és Staracz, más részről a Mlijecso-Brdo, a Javorje és a trebjezi Vrmacz és Sziravacz hegyekkel a Jablanova hegyben egyesülve, körülzárja a Tusina völgymedenczét. Innen a vízválasztógerincz a Moracsza forrásokat megkerülve, a Tara forrásnál megint az Osztrocsova magasságtáig emelkedik és itt a Vaszojeviczi-Kom (8000') és Kucsi-Kom (7500') magas csúcsáig tornyosodik. Osztrocsovácztól dél felé halad a vízválasztógerincz, onnan kelet felé hajlik s a Djebeza és Cserna-Planinával elhagyja Monte-

negrót, hogy a Skodra tava és a Száva közt vizválasztót képezzen. A dinárai alpok láncolata Montenegrót 12 mértföldnyi hosszúságban futja át.

A Montenegrót körülzáró vizválasztó 30 mértföldnyi s négy főponttal jelölhető meg, ezek: Szutornán, Klicsevác, Vojnik és Csrna-Planina.

A Szutormán és Klicsevác közötti partszéli hegység az Adria tengert a Skodra tavától és mellékvizeitől választja el; a Klisevác és Vojnik közötti montenegro-hercegovinai határhegység vizválasztót képez a Skodra tava és a Narenta között; a dinárai vizválasztót végül a Vojnik és Csona-Planina között elválasztja a Skodra tava vízterületét a Drinától.

A jelzett fővonalakkal párhuzamos ágakat is találunk a tartomány belsejében. A tengerparti hegységgel párhuzamosan halad egy ág, mely Braicsétől Pushti-Lizaczig terjed. E hegyvonalak között egy hosszú fennsík terül el, mely a két egymásba szakadó ágak által több fennsíkra osztatik. A Braicsetől Lizaczig elnyúló hegyvonalnak nevezetesebb hegyei a Cettinjétől északkeletre fekvő Lizacz, és a Dobrogora mellett elterülő hasonló nevű hegy; de ezek egyike sem magasodik 3500 lábíg. A Sztavorból elnyúló ágak közül a Garacshegység magassága és vadságánál fogva a legjelentékenyebb. A Garacshegységhez a Zeta jobb partján a Banova-Gamila, a Vlje és Máló-Brdo hegyek csatlakoznak, mely két utóbbi azonban török területen fekszik.

A Skodra tavának területét elzáró főhegyvonal a tartomány belsejébe sok teraszszerű, rövid, sziklás és szakadozott hegylátat bocsát, melyek rövid és keskeny fensíkokat képeznek.

Montenegrónak keleti része, melyet a dinárai alpok széles nyujtványai fensík alakjában elborítanak, sokkal magasabb mint a nyugati rész.

A legkiválóbb hegycsoportok, melyek a főhegylánc és a Moracsza mélyen szakadozott völgyek közé két oldalról települnek, mint lakályos fensíkok a következők: Bjelopavlics Piperi, Kucsi és Moracsza. E kerületeknek legzordonabb vidékei a Kom hegytörzs a Felső-Vaszojevics és a Moracsza alsó részén vannak, mely vidéken Rovczi törzs lakik.

Nem kevésbé vad és hegyszorosokkal gazdagon átszelt úttalan vidék a színjevinok és trebjezi uszkokok által lakott terület a Moracsza felső részén és a boszniai Kolasin terület mellett.

A niksicsi zsupánsággal nyugaton határos hegység alacso-

nyabb jellegű és járhatóbb, s azért leginkább ezen a vidéken foly a közlekedés.

A hercegovinai-montenegrói hegygerinczen át két átjárás van: Niksicsből a Szlivje hegnyergen át a felső Zetavölgybe, és a Grahovo-völgyből Tresnyevóba.

Kevésbé szakadozott s azért járhatóbb a Cattaró és Cetinje, úgyszintén a Cetinje és Braicse közötti hegyvidék, s azért az Adriai tenger felől Cattaró és Braicse képeznek átjáró, pontokat Montenegróba.

Legnyitabb Montenegró délen és délkeleten a Skodra tava és alsó Moracska vidékén. A bejárást e vidéken semmi sem akadályozza. A Zeta és Rjeka-Csernojevics völgyei egészen nyíltak. Ettől délre a Csernicza völgyében elterülő vidék Napországa név alatt él a nép száján. A Zetától nyugatra fekvő rész terraszszerűen alacsonyodik dél felé.

A mondottakból kitűnik, hogy Montenegró az ő legmagasabb emelkedéseivel és legalacsonyabb mélyedéseivel „egy óriási sziklatatlanhoz hasonlítható, melyet a természet északon felemelt, hogy a Skodra tavába lefolyjon.“ (Serb).

A karsztképződés a vízválasztó-gerinczen innen már nem oly határozottan lép fel, mint Hercegovinában, de annál szembeötlőbbek a tátongó szakadások. A majd nem teljesen kopasz sziklatömeg különösen nyugaton Jura és Kréta képződés jellegére mutat. Az erdővidék csak kevésbé emelkedik a folyamok felszínére fölé. A keleti hegyekben, leginkább pedig a dinárai alpokon az erdővidék 3—4000' magasságban fordul elő, míg az alsó lejtők, valamint az erdővidéket felülmuló csucok egészen kopaszok.

A Vaszojevics alpok legmagasabb pontjainak mélyedésében örökös hó tanyáz. A sziklás talajon csak itt-ott lehet egy-egy vékony földréteget találni. Cetinje síkján némi fűmezőt lehet találni. Bjelopavlics nahiében, a Zeta partjain termékeny talajt lehet találni, úgyszintén a Rjecska és leginkább a Csernicza völgyben, mely utóbbi a Hónélküli ország, vagy a Napországa (zsupa) nevet visel. E kerületben csak a Szutormán legmagasabb pontjain van nyoma a tónak, a völgyekben, hol fűge és dinnye terem, hire sincs a télnek.

A mily különböző Montenegrónak hegyrendszere és talajminősége ép oly elütő vízrendszere.

Míg a mészkövel nyugaton, különösen a Cetinjetől a Grahóva völgyig terjedő fennsíkon egyetlen forrás sincs, s a vizet csak ciszternákban gyűjtik; addig a keletet a nyugattól elválasztó

Zeta völgyében kellő torrás van, a keleti brdáknban ellenben a források kelletinél nagyobb mennyiségben található.

Nyáron tartós hőségénél nemcsak a források, hanem a patakok és kisebb folyók is teljesen kiszáradnak; minek folytán a montenegrói pásztorok a hóval borított hegyekre kénytelenek hajtani csordáikat, hol a tűz mellett felolvasztott hólével itatják barmaikat. A talajnak meszes minősége miatt a legnagyobb csözés után egy nap alatt már nagy szárazság áll be.

Montenegrónak vizei egy pár forrás kivételével, melyek a dinárai alpoknak északkeleti részeiben fakadnak, s Drina folyamrendszeréhez tartoznak, mely azokat a Bojana folyó által az Adriai tengerbe küldi.

A Skodra tavának csak egy kis része tartozik Montenegróhoz t. i. a Moracsza torkolatától a Sztjena előfokig a Csaczočila szigetekkel együtt.

Nevezetesebb folyói következők:

1. A Moracsza a tartomány főfolyója. Javorjenél a dinarai alpok vizválasztójából ered, a Brdán egy szűk és élesen hasogatott völgyben foly át. A Mala-Rjekát magába vevén, a montenegrói határvonalon folytatja útját, míg a Zeta folyót magába felveszi, s azután rögtön albániai területre lép, s ott a montenegrói Sztitniczát és az albániai Zsjevnát felvevén, Vranja sziget átellenében a Skodra tavába szakad. Podgoricza felett a híres Vezir-Moszt nevű híd köti össze két partját. A folyó hossza $6\frac{1}{2}$ mértföld Montenegróban, a tóig $11\frac{1}{2}$ mértföld.

Mellékfolyói a bal parton Mala-Rjeka $2\frac{1}{2}$ mfd hosszú folyó, ered a vaszojeviczi hegyekben s magas, sziklás partok között folytatva futását szakad a Moracsába.

A jobb parton: Zeta, ered a herczegovinai Niksics völgy katlanában több kisebb patakból, Szlivjénél a Ponor barlangban a Kapa hegy alatt eltűnik, s a hegynek déli oldalán Osztrog klastrom előtt montenegrói területre lép. A folyónak rendes mélysége itt már 3—4 láb. A Zeta a jól művelt Bjelopavlics völgyön áthalad, Spuz nevű török erőd felett török területre lép, majd a határvonalon még $\frac{3}{4}$ mértföldnyi utat tesz s aztán Dukla romnál a Moracsába szakad. Spuztól kezdve magas partjai vannak. Hossza 5 mértföld. Mellékfolyói a Zetának: Szusicza és Szlatina, jelentéktelen, alig egy mértföldnyi hosszú folyócskák, de több harcz folytán nevezetesekké lettek.

A Moracsza mellékfolyója jobb parton továbbá a Sztitnicza, ered a Sztavor hegyben, felveszi a Golacz és Crkovicza folyókat

s $2\frac{3}{4}$ mértföldnyi folyás után Farmakinál a Moracsába szakad. Jobb partja magas, a bal lapályos.

2. A Rjeka Csernojevics. A Vertjelka hegyben, a Rjecska kerületben ered, felső folyásában Rjeka faluig szűk és sziklás völgyet szel át, melyen alul a völgy nyiltabb lesz, s a folyó déli irányban halad a Skodra tava felé, melybe Csacsovila szigettel átellenben szakad. Rjekán alól a folyó hajózható. Hossza két mértföld.

3. Az Orohovka Utrg mellett fakad és másfél mértföldnyi ut után Vir-Bazarnál a Skodra tavába szakad.

4. A Csernicza a Szutormán hegyből ered, a nap országán $1\frac{3}{4}$ mértföldnyi hegyektől körülzárt, termékeny völgyön áthalad s Vir-Bazarnál a Skodra tavába szakad.

A Drina folyamterületéhez tartoznak a Tara és a Dreicska.

A Tara a Kucsi-Komból eredő három forrásból, a Margaricza, Csarska és Lacskából keletkezik, a vaszejovicsi mély és sziklahasadékos völgyön át folyván, négy mértföldnyi ut után Boszniába tör át.

A Dreicska tulajdonképen csak a Lim mellékforrása, a Komból eredő Kreszdicza és Ljuboszticza forrásokból keletkezik s folyásában Albánia és Montenegró között határvonalat képez.

Vannak Montenegrónak is, mint Hercegovinának karsztvizei, melyek a meszes talajon eltűnnek, bizonyos területen át föld alatt folytatják útjukat, onnan megint előtörnek s a felszínen haladnak tovább. E folyóknak vízbősége a nedves és száraz időszaktól függ; ha esőzések vannak nagy bőségben van vizük, míg száraz napokban nagyon sekélyek. E vizekhez tartozik a Zeta is, míg Hercegovina területén foly, de Montenegróban sohasem hagyja el a felszint.

Montenegrónak karsztvizei a Tusina mellékfolyóival.

A Tusina a dinarai alpok láncolatában több forrásból keletkezik, főforrásai azonban a trebjezi hegyekben vannak, s a Tusina néhol mintegy 1000 öl szélességű, de magas hegyekkel szorosan elzárt völgyben folytatja útját északnyugati irányban Bosznia felé.

A második Tusina-forrás Boszniában a Dormitor és Vojnik közötti hegynyilásban fakad, délkeleti irányban a montenegrói határ felé halad, hol a két Tusina-forrás magas partok között találkozva egyesül s föld alatti uton tova foly.

Mellékfolyói a Bukovicza, mely a magas Dormitorról

szakad le s rohamos folyásban a Drobnjak terület határán elhaladva a Tusinába szakad; a Mokra patak a Javorje hegyből ered.

A dinarai alpokból eredő és rendszeren rövid futással bíró folyók szakadozott, parttalan, meredek sziklák között törnek maguknak utat, a köziekedésnek inkább hátrányára, mint előnyére vannak. Utakat vágni folyásuk irányában majdnem lehetetlen; a sziklákba vájt mélyedések s alig egy lábnyi szélességű gyalogösvények is nagy munkába kerülnek. A folyók áthidalása lehetetlen; mert partjaik hihetetlen magasságúak. A tartomány nyugati vidékein levő folyók egészen elütő jellegűek. Itt a völgyek nyitabbak, sőt a Zeta, a Szitnicza és az alsó Csernojevics majdnem egészen nyílt téren haladnak; több helyen gázlók vannak, sőt hídépítésre alkalmas helyek majd mindenütt találhatók.

Montenegró vizei között megemlítendő a Malo-Blato nevű tó is, mely fele részben török birtok. Képezi tulajdonképen a Mala-Moracska, mint a Moracsának egyik ága. 1600 öl hosszú és 700 öl széles felszinnel bír, s vize a kis Moracsával egy árok, a Csernojevics folyóval pedig a Karatuna csatorna által van összeköttetésben.

Montenegrónak éghajlata korántsem felel meg a szélességi foknak, mert ehez mérten a tavasznak már februárban kellene kezdődnie, de voltaképen csak ápril hóban veszi kezdetét.

Különben a kis Montenegrónak területéhez képest nagyon változó éghajlata van. A legzordabb éghajlattól a legenyhébb olasz időjárásig mindenféle változattal találkozunk. A dalmáciai partvidéki hegyekben, melyek a tengeri szeleknek folyton ki vannak téve, nyár közepéig is hókorona csillog, míg a Dormitor és két Komnak mélyedéseiben örökös állandó hó tanyáz. A völgyek, különösen az alsó Moracska völgy enyhe levegővel bír, s a hó mindjárt az első napsugártól felolvad. Délen, különösen a Csernicza völgyében olasz égaljjal találkozunk. A tél, különösen az északi vidékeken nagyon zord és viharos. A nyár ellenben különösen a délkeleti vidékeken nyomasztó hőséggel jár, a patakok kiszáradnak s a török-görög félsziget déli vidékeinek minden jelenségei és csapásai együtt találhatók. Az alsó Moracska és a Csernojevics völgyek mocsaras vidékei ekkor nagyon egészségtelenek. A szelek közül itt a Bora és a Scirocco szoktak az uralomért egymás között heves és makacs harcot folytatni. Az északi Borának viharai rettenetes erővel keresik fel a zord hegyi tartományt. Belekötnek a hasadozott és szétszaggatott sziklák fogaiba

és ott sivitva és üvöltve borzasztó játékot üznek, mely az embernek arczát és testét végig csapdosva, kegyetlenül megfagyasztja még a lélegzetet is. Idegen e szélviharral járó csípős, metsző hideget alig tudja kiállani, a montenegróiak is, kiknél pedig e jelenetek minden nap megújulnak, gunyhóikba vagy fedett állásba térnek e kegyetlen vendég közeledtekor. Éles sivítás és üvöltés váltja fel egymást, majd együttesen is jelentkezik, hogy annál rémletesebb játékot üzhessen. A Bora mint hideg szélvihar nagy károkat okoz, de egészségessé teszi a levegőt. A Bora mellett a délnyugati Scirocco is ellátogat a tenger felől Montenegróba s magával hozza Afrikának hőségét s nem ritkán a Borával egy időben lépve a tartományba, az egyik észak, a másik dél felől dühöngvén, egymásba kapaszkodva folytatják csatájokat, a Bora fagyot, a Scirocco hőséget használván fegyverül, míg egyik vagy másik biztosítja az uralmat. A győztes Scirocco rendszeren esővel árasztja el az országot.

Montenegró nemzetgazdasági viszonyai még alantibb fokon állanak mint Hercegovinában, pedig e tartománynak szegénységéről legújabb adatok alapján, nagyon szomorú képet nyújtottam.*) Montenegrónak kezdetleges állapota részint a terméketlen és a természetre egyáltalán nem alkalmas sziklás talajban és éghajlati viszonyaiban, részint a lakosságnak erkölcsében keresendő. A talajviszonyok első sorban okai e szegény állapotnak. Montenegróban a terméketlen, zord, fekete mészkövek — honnan a tartomány nevét is nyerte — játszsák a főszerepet s azoknak repedéseiből és szakadékaiból csak gyengén sarjadzik ki a sovány fű, és egy-egy árva cserje. A hegyeken leginkább boróka-fenyő, szederj és myrthus bokrok találhatók. A leginkább előforduló fák: gyertyán, tölgy, nyír, fenyő, fűz, eger, dió, vadkörte; a délibb vidékeken különösen a Rjecska és Csernicza völgyében gránát, olajfa, berzsen, mandola és szederfa. Ezekon kívül a növényországból otthonos még a buza, rozs, árpa és törökbuza, mely utóbbi a Bjelopavlics kerületben a Zéta partjain oly nagyságra nő, hogy egy lovas ember könnyen elrejtőzhetik abban, van továbbá hagyma, fokhagyma, burgonya és káposzta. Cettinjétől délre a Skodra taváig elterjedő vidéken, a Csernojevics partjain jól művelt gabonaföldeket és szőlőket is lehet találni. A Csernicza völgyében a déli gyümölcs, füge és mandola mellett dohányt és szőlőt természetnek.

*) Lásd a „Földrajzi Közlemények“ III-ik évfolyamának 6-dik füzetében „Hercegovina“ című közleményemet.

Itt az olasz éghajlat növényzetével találkozunk s ez Montenegró veteményes kertének és paradicsomának nevezhető. A nép ábrándosan tekint le hegyeiből e kis területre, mely a zord hegyekkel éles ellentétül van e szegény népek adva.

Az állatország adja meg a karpótlást a növényország mostohaságáért. Vadállatok közül van Montenegróban sok medve, farkas, róka, vaddisznó, őz és zerge. A házi állatok közül a vázolt talajviszonyok folytán ló és szarvasmarha csak nagyon kevés van. A lovakat az őszvérek és szamarak, a szarvasmarhát a juhok és kecskék pótolják; a sertés kedvelt háziállat. A baromtenyésztés igen nagy nehézséggel jár nemcsak a talaj terméketlensége, hanem főleg a délnyugati és északnyugati tartományok vízszüksége folytán. A szegény és szikár-növényzetű sziklák között csak juhok, kecskék és őszvérek találnak némi sovány táplálékot. A vadászat és halászat, különösen az utóbbi bő jövedelemforrását képezi a montenegróinak, s azért kedvelt foglalkozásai közé tartozik. A vadászat kellemes és harczedző szórakozást nyújt a sziklák rengetegeiben, hol a montenegrói a zerge merész szökéseinek üldözésében a harcztaktikájában szerez magának gyakorlatot. A halászat bő és gazdag keresetforrás. A folyók tele vannak a legjobb halakkal, a Csernojevics és Csernicza folyók pisztrángokban gazdagok. A Skodra tavában nagy mennyiségben fordul elő a »mugil cephalus« nevű hal, mely a szardinához hasonlít s a népnél szkoranczi nevet visel. E halakról Karacsay gróf, ki sok érdekes adatot közölt Montenegró és Albániáról, ezeket írja: »E halak a Bojana vizéből jönnek ősszel tömérdek mennyiségben. A tónak vannak világosabb, tisztább helyei, melyekben a víz forrásként buzog fel a föld alól. E helyeket »oko«-nak nevezik s a szkoranczik nagy tömegben keresik fel e helyeket, mikor a víz hidegebb, mert a forrásvíze magasabb fokú meleggel bír, mint a tó többi helyein. A halak ilyenkor olyan nagy tömegben nyüzsögnek ott, hogy a vízbe tett evező lapát megáll közöttük. Az okok bizonyos vállalkozók tulajdonát képezik s ősszel nagy hálókkel hihetetlen mennyiségben fogják e halakat és szárítva jelentékeny kereskedelmi cikket képviselnek.«

A nevezett foglalkozásokon kívül egyebet ne várjunk a montenegróitól; mert a munkát, kivéve fegyvereinek javítását, nem szereti. A házi teher a nő vállaira nehezedik. A kézműiparról az egész országban szó sincs. A czernagorcok vitézi jelleme e foglalkozást gyűlöli és megveti. Azért mesterembert Montenegróban találni sem lehet. A mi házi szükségletre kell, azt a házi asszony

készíti, a többit beszerzik Cattaróban vagy Vir-Bazáron a vásárban.

A kereskedés csekély és csak két irányban foly: a Skodra taván és az Ádriai tengerrel. Két kereskedőhelye van Montenegrónak, de saját tartományában csak egy: Vir Bazár, a másik a szomszéd Dalmáciában van: Cattaro. A kiviteli cikkek: juhgyapjú, füstölt juhhús (kasztradina), sóshal szárítva, kecsketúró, berzsenforgács, juh, kecske, sertés, burgonya, vaj és főzelékek, faggyú, bőrök, teknősbéka, szárnyasok, török buza és faszén. A beviteli cikkek: só, réz, vas, olaj, bor, pálinka, lőpor, ólom, kova (lőfegyverekre), üveg, papucs, bocskor-talpak, vászon, posztó, gyapjúkelmék, zsebkendők, veres sapkák (fezek) stb. A törököktől rabolt szarvasmarhával és lovakkal, török dohánnyal és több más tárggyal élénk kereskedést folytatnak Cattaróval. Gyáriparról, rendezett kereskedésről, egyáltalán szó sem lehet.

II.

Áttekintve Montenegrónak természetrajzi és nemzetgazdasági viszonyait, tegyünk egy körutat a tartományban, ismerkedjünk meg a közlekedéssel és a tartomány nevezetesebb helyeivel. Cettinje a tartomány fővárosa, a fejedelem lakhelye és a Feketehegy összes törvényhatóságainak központja; de e jellege mellett sem nyer annyit külsejében, hogy a mi fogalmaink szerint egyszerű falunál többnek tartsuk. Fekszik a főfennsíkon, a hasonnevű 3000 öl hosszú és 500 öl széles völgyben, 2010 lábnyi magasságban a tenger felett. A székváros körül elterjedő róna részint rét, részint szántóföld. Városi jelleget egy-két nagyobb háza kölcsönöz neki, ezek a fejedelem palotája, az ó klostrom, a leányiskola és mintegy 20 magán ház, melyek közül kettő korcsma; a többi épület hitvány vityilló náddal és szalmával fedve. Cettinje legnagyobb, legszebb és legpompásabb épülete az új palota, melyben a fejedelem és családja lakik. Meglehető nagy épület és homloka a Cettinjét átszelő főutcára néz. A palota földszintjén vannak a lakószobák és a tanácssterem, hol a tartomány ügyeit végzik s a kormány közegei hivataloskodnak. A földszintről egy kettős lépcső vezet az emeletre, hol a fejedelem lakik és fogadó terme van. Butorai elég izlésesek, s Párisból és Bécsből hozattak Cattarón át ide. Hogy szállításuk mennyibe kerülhetett el lehet képzelni, ha számba vesszük, hogy a cettinjei nagy haragnak szállítása csak Cattarótól Cettinjéig 125 Louisd'orba került. Az új palotát Daniló fejedelem özvegye Darinka kezdette épít-

tetni s a most uralkodó Nikita fejeztette be. A fővárost két főut metszi át, melyek egyike északtól délre, másika keletről nyugatra vonul s a főpiacson találkoznak; a főutakon kívül van egy pár mellékutcza is, melyek a főutakra vezetnek. A magánházak között van néhány emeletes is, meglehetősen csinosan építve. Legdiszesebbek Matanovich tanácsos, Masa Vrbicza tanácsos, Andrea Jovanovics podeszta, Sztanko Radonics tanácsos és a tanácselnök háza. A nyilvános épületek között nagyság tekintetében feltűnők a kórház, a leányiskola, a vendéglő és a börtön. A vendéglőt a kormány maga építtette; mert magán egyén vendéglőnek tartására nem vállalkoznék. 1872-ben építtetett ez s már azóta három bérlő jutott benne tönkre; pedig a kormány ingyen adja át a vendéglőt, sőt 300 forintot fizet a vendéglősnek fáradságáért, csakhogy vendéglőnek hiányában ne legyen a Feketehegy fővárosa. Van Cetinjinének egy magánvendéglője is, mely azonban kezdetleges berendezésű s inkább korcsmának nevezhető, hol a feketehegyiek telepednek meg, ha a fővárosba viszi őket foglalkozásuk; van két kávéháza is, szintén csak a cernagorczok igényeinek megfelelő. Hanem annál kényelmesebb és meglepőbb a központi országos fogház, mely két részből áll, külön a férfiak és nők számára. A kórház épület csak névleg viseli a nevet, de e célra berendezve sincs; hanem helyette sok mindenfélét halmoztak össze az épületben. Itt van a fegyvergyár, vagy inkább tölténygyár, hol elültöltő-fegyverek számára töltényeket és golyókat készítenek. Egy más teremben van a feketehegyiek színháza, egy rögtönzött és kezdetleges mulatóhely, melyben Szubotics Péter, a cettinjei postamester végzi az igazgatói teendőket. Ugy látszik a postaközlekedés terhei mellett, melyeket egy segéddel végez, elég ideje van a muzsáknak is szolgálni.

A postamesterről levén szó, emlékezzünk meg Montenegrónak postaközlekedéséről is, mely 1874 óta áll a külfölddel összekötetésben. Ennek érdeme a nevezett postamestert illeti, ki Montenegrónak tizenhat helysége között hozott létre postaközlekedést gyalog levélhordók által. Külfölddel Cattarón át közlekedik a posta. Postahivatalok vannak Cetinjin kívül: Nyegus, Danilograd, Grabovo, Vir és Rjekában. Távirdaközlekedés Cattaro és Cetinjin kívül a nevezett főbb helységek között is már szervezve van. A Feketehegynek említett művelési tényezőin kívül még egy nevezetes intézménye van, mely Nikita fejedelemnek köszöni léteét. Ez egy leányiskola, melynek külön épülete van s elég czélszerűen van berendezve. Ez az intézet államköltségen 1869-ben alapított

s évi költségei 5500 rubelre rugnak. Az intézet személyzete áll egy igazgatónőből (ki jelenleg Pacsevics Nadejda, orosz származású nő), két szerb tanítónőből, egy vallásstanítóból és az intézet lelkészéből. Az intézetben 30 leány nyer nemcsak tanítást, hanem részben ellátást is, mennyiben az iskola mellett nevelőintézet is van. A 30 növendék közül 20 államköltségen nyer teljes ellátást, 10 pedig évi 200 forintot fizet teljes ellátás és tanításért. Az épület, melyben az intézet elhelyezve van egyemeletes és tizenhét ablaka van az utcára, a fejedelmi palota átellenében. A tanítónők évi fizetése teljes ellátás mellett 300 osztr. é. forint. Van Cettinjének egy tanítóképezdéje is, mely azonban csak nagyon kezdetlegesen felel meg e czélnek. A fővárost északtól délre átmetsző főutnak északi végén áll egy nagy épület, mely palotához, klostromhoz és bástyához is hasonlít egyszerre, úgy hogy nem lehet tudni, voltaképen hova sorozza a szemlélő. Ez az épület másfélszáz éves fennállása óta mindhárom minőségben megtette szolgálatát. A törökök ostroma ellen gyakran szolgált bástyául, az épületben pedig a Feketehegy vladikái, míg e méltóság a fejedelem rangjával egyesítve volt, hosszú időn át laktak; az épület középső része pedig kápolnájával klastromi minőségben használtatott. Ma e nagy épület klastromnak neveztetik s a Feketehegy egyházi fejének Ilarionnak, a cettinjei püspöknek palotáját képezi. A régi klastrom, mely 1485-ben alapítottatott, lejjebb feküdt a völgyben; de a törökök 1623-ban és 1714-ben szétrombolván azt, a mostani erősebb és hozzáférhetlenebb helyre, egy sziklafokra építettet, hátával a völgy sziklafalára támaszkodva. Épen a klastrom fölött egy kiszőkellő sziklafokon áll a vésztorony, egy lőrésekkel ellátott négy-szögű torony, ez Cettinjének legmagasabb pontja. A torony tetején köröskörül hosszú karók láthatók, melyekre a montenegróiak évszázadok óta a csatában elesett törökök fejét tűzik. Sir Gardiner Wilkinson következőleg írja le e borzasztó tornyot: »Egy sziklán a klastrom fölött van egy lőrésekkel ellátott torony, de lövegek nélkül, melyen karókba tűzött 20 török fejet láttam, melyeket a montenegróiak győzelmi emlékül tűztek fel; a torony alatt a sziklán szintén heverték koponyák, melyeket időjárással a vihar onnan ledobott. Nem lehet kívánni, hogy az arczkifejezések ilyen állapotban annyi éven át épségben maradjanak, s annál kevésbbé fogja valaki ebben az állásban levő fejekről a török arczkifejezést tanulmányozni akarni; hanem mégis nagyon különös jelenség volt nekem egy ifjú ember feje. Az összehúzott felső ajak, mely alól egy fehér fogsor csillámlott, a borzalom jelét hordta

magán, mely elárulni látszott azt az iszonyú kínt és fájdalmat, mit az illető meggyilkoltatásakor szenvedett«. A klastrom templomában fekszik többek között I. Petrovics-Nyegos Péternek, a vladikónak teteme, ki a montenegróiak utolsó egyházi és világi fejedelme volt egy személyben. A feketehegyiek rendkívüli tiszteletben tartják, a »nagy vladiká«-nak és »szent«-nek nevezik őt. Ott nyugszik az ikonosztasz előtt a közép folyosónak jobb oldalán bíborbársonyba vont cserfa koporsóban, érseki fehér diszruhában.

Ugyancsak a klastrom templomában jobbra fekszik Daniló fejedelem, balra Petrovics-Nyegos Mirko, a mostani uralkodó atyja, ki 1866-ban kholerában halt meg. Itt e klastromban van az elemi tanítóképezde, hol évenként 20—30 növendék képezi magát a tanítói, papi és államtisztviselői pályára. Az elemi oktatástól kezdve a legmagasabb papi, tanítói és államhivatali kiképzetetésig három évi idő alatt nyerik az oktatást, a mi egy kevés olvasás és írás mellett leginkább az egyházi szolgálatban megkívántató szertartások gyakorlatából és más gyakorlati ismeretekből áll. Minden tanuló egyszersmind katona is, s a tanuláson kívül legtöbb időt a fegyvergyakorlatokra fordítanak. A tanítónak, papnak, hivatalnoknak a katonai fortélyokban is képeznie kell magát, mert a tanítók az elemi iskolákban olvasás és írás tanítás mellett legtöbb időt a törökök elleni gyűlölet szítására és a harcolás módjának betanítására fordítanak. Cettinje nevezetességeinek elősorolásában talán kelleténél hosszabban is időztem; de tettem azt azért, hogy e fejedelmi fővárosról megközelítőleg hű képet vázolhassak. Cettinje több oldalról kisebb fennsíkok által van körülzárva, melyek kellőleg megerősítik azt. A város különösen Cattaró ellen védhető legkönnyebben, míg ellenben a törökök a Zeta völgyön, Csevón és Miskén át igen könnyen betörhetnek és Cettinjéig semmi akadályra nem találhatnak. Azért a főváros már gyakrabban esett mártalékul a törökök támadásainak, így 1687-, 1714- és 1785-ben majdnem teljesen tönkre tették azt.

A cettinjei völgyben vannak még Dubovnik, Donyikraj és más jelentéktelen falvak.

Cettinjéből, mint a tartomány fővárosából és csomópontjából több ut ágazik el. A tengerparti hegyeken át a fővárosból a legnevezetesebb közlekedő utak: Cettinjéből Nyeguson át Cattaróba, Reznán át Risanóba, Klobukon át Trebinjébe, Cettinjéből Buduába, és S.-Nicolán át Buduába. Nem Cettinjéből, hanem Rjekából indul ki a Castel-Lastuába, és Vir-Bazarból ugyancsak Castel-Lastuába vezető út. Első és Montenegrónak főközle-

kedő útja Cettinjéből Nyeguson át Cattaróba vezet. Cettinjéből a nyegusi fennsíkig folytonosan emelkedik az út egészen egy szorosig, melyen át aztán több kanyarulatban Cattaróig ereszkedik. Cettinjéből Cattaróig hat óra alatt lehet az utat meghaladni. Az osztrák-magyar határszélig keskeny sziklás ösvényen vezető úton kell haladni; mert a hegyszakadékok és tátongó mélységek felett néhol alig 2—3 lábnyi széles az ösvény, mely felett megint óriás sziklafal mered az égnek rémletes csúcsaival. Az ösvényt az eső és záporok által legördített nagy szikladarabok borítják, melyek az öszvérek és szamarak lábai alatt ide-tova hömpölyögve, majd a tátongó mélységbe alá zuhanva rémletes dübörgéssel és koppanással ütődnek a kiálló sziklacsúcsokhoz és apró darabokba törve repülnek alá. Az osztrák-magyar határszéltől Cattaróig kellő karban tartott kigyózó csinált út vezet át a Krsztácson, melyhez a montenegrói ösvény csatlakozik. A feketehegyieknek bizonyára lesz okuk, hogy utakat nem építenek sziklás országukba. Sőt midőn Napoleon Marmont tábornak által azt az ajánlatot tette nekik, hogy Cattarón át Cettinjeig műutat építtet nekik, e danaida ajándékot megköszönve visszautasították. Egész védelmi rendszerük hegyeik hozzáférhetlenségében rejlik.

Nyegus az egyedüli európai módon épített és legnagyobb városa Crnagorának, tulajdonképen több faluból áll, melyek anynyira közel vannak építve egymáshoz, hogy egy községnek tartatnak.

Nyegus házai mind kőből vannak építve és cseréppel vagy zsindelelyel fedve, s kertekkel és szántófölddel környezve. Nyegushól származott az uralkodó fejedelmi család s e hely nevét fel is vette a fejedelmi címbe. Nyegus házai között legszebb a fejedelmi család nyárilaka, mely egy magaslaton, virágkerttől környezve fekszik. A család szülőháza valamivel magasabban jobbra fekszik, szilárd kőépület, melyben most Bojo Petrovics, tanácselnök, az uralkodó fejedelem egy unokatestvére lakik. Ebben született a jelenlegi uralkodó. Nyegus vidéken fekszenek a Feketehegy legterjedelmesebb és legjelentékenyebb hegységei. Nyegus és egyáltalán Crnagora minden hegységének házai külső tekintetükre és belső berendezésükre semmiben sem térnek el egymástól. A szegény és gazdag háza belül egyaránt van berendezve, s csak abban térnek el egymástól, hogy a gazdagabbnak falát drágább fegyverek ékítik s ruhatárában díszesebben kivarroott ruhák díszlenek; a nőknek nyak és fejéket pedig gazdagabb és dúsabb pénzcsemle ékíti mint a szegényét s ruhája tarkábban van kivarva arany-ezüst és tarka fejtőkkel.

A Nyegus és Cattaró között fekvő magaslatról gyönyörű, pompás kilátás nyílik a Rjecska és Csernicza kerületekre, melyek délen vonulnak el s innen át a Skodra tavának gyönyörű kékes tükre pompásan türik fel a távol láthatáron, melyet Albániának magas hegyei zárnak el. A nyegusi fennsíkrol Cattaróig folyton lejtve halad az út s mindenütt a legszebb tájképet tünteti fel szüntelen változatossággal. Balra a magas Lovcsen hóborította csúcsai, jobbra a Krsztács mesés alakjai, hegyszakadécai és phantasztikus tájképei, minőket a legbetegbebb képzeleten sem tud maga elé varázsolni.

Igy haladva nemsokára az osztrák-magyar területre és már kényelmesebb útra lép az utazó Tróitza erőd mellett. A Montenegró és Dalmácia közötti meredek sziklafalon számtalan kigyóvonalban vezet le a csinált út. Ujabban a montenegrói kormány is kezd gondoskodni az utak építéséről, mennyiben azok a közlekedésre elkerülhetlen szükségesek. A Krsztácson át Nyegusba s innen Cettinjébe már meg is kezdték az országút építését. A munkálattal Slade József mérnök van megbizva, ki egyelőre három út építéséhez fogott. A Krsztácson át építendő út ropant fáradságba és sok akadályba ütközött. Egészen a sziklafalba kell azt vágni, minek végrehajtásául a munkások kötelekre erősítve függték a mélység felett a sziklafalon, úgy furták ki a sziklákat, hogy dynamittal légbe röpítsék e borzasztó akadályokat. A hegyből leszakadó vizek felfogására, hogy az utat el ne rontsák, egy nagy víztartót készítettek, mely 100 méter hosszú. A krsztácsi utat 1873-ban kezdték építeni s talán ez évben átadják a közlekedésnek. Az építésben levő többi utak már nem adnak annyi nehézséget, a talaj nem annyira meredek és hozzáférhetetlen, mint a Krsztács. Utakat építenek Cettinjétől Beiczébe, Nyegusból Danilogradba és Cettinjéből Rjekába a Skodra tavához. Mindezen utak nem hosszabbak külön-külön 10—15 mértföldnél, leghosszabb Nyegusból Danilogradba építendő, ez 24 olasz mértföld hosszúságú. Hogy azonban mikor készülnek el ezek az utak, azt Montenegró pénzvizonyai egyelőre nem engedik meghatározni.

A Cettinjéből Reznán át Risanóba vezető út sokkal könnyebb s nem találkozik korántsem annyi akadálylyal mint az előbbeni. A tengerpart felé mindig alább szálló hegylejtőn Ledence nevű osztrák erőd mellett elhaladva ér Risanóba. Cettinjéből Rzanidón át egy második gyalogút vezet, mely az előbbivel találkozik. Ez az út érinti Miske, Zaljuće és Vojnics helységet, hol 1768-ban győzelmes ütközetet vívtak a montenegróiak a

törökök ellen. Nyegusból is vezet egy gyalogösvény északfelé Obodig, a Cettinje-risanoi úttal találkozik. E vidéken vezető utak mind egy nagyon szaggatott sziklás és laza köögörgeteggel borított hegyvidéken haladnak. Rákétákon kívül más löveget szállítani lehetetlen e vidéken. A Cettinjéből Klobukon át Trebinjébe vezető ut Grabig a cettinje-risanoival azonos, innen kezdve a Dobrogorából jövőhöz csatlakozik, Tresnyevón áthaladva a Grahovo völgyet metszi, Lizacz mellett a Trebinysticza völgyével találkozik, s Klobukat jobbra hagyva a Trebinysticza völgyben Trebinjébe (Herczegovinába) halad. Cettinjéből Buduába egy hegynyergen át Braicsba, osztrák-magyar határra lép az út s innen Sztanjevics Klastromon át Buduába megy. Ez az út nem nagyon nehéz és ágyú-ütegekre is használható volna. Rjekából a Csernojevics folyó által képezett szoroson át vezet egy út Podgorba, innen a tengerparti hegyen át Castel-Lastuába, dalmáciai területre megy át.

Egy másik út ugyancsak Castel-Lastuába vezet Vir-Bazárból a Csernicza-völgyön át a folyó balpartján, aztán jobbra tér, Szveti-Ilija klastrom mellett elhalad, a hegygerinczen átlép az osztrák-magyar területre Prezjeka erődnél, a hármashatáron, s innen számtalan kanyargóban a gerincz nyugati oldalán Castel-Lastuába vezet. Prezjeka erődnél egy gyalogút visz Spizzába az albán kikötőbe. Vir-Bazar a Csernicza kerület főhelye, a Nap országának nevének nahie (kerület) legnevezetesebb pontja, s egyszersmind egész Montenegrónak főkereskedő helye. Virnek századok óta nevezetes bazárja van s azért Vir-Bazar nevet is nyert. A Szutormánból eredő Csernicza folyónak a Skodra tavába való befolyásánál fekszik s nem áll egyébből mint kőből és fából épült s hosszú sorban elnyúló kereskedő csarnokokból, melyeket vásár idején nemcsak montenegróiak, hanem távol vidékből törökök, albánok és dalmáták is felkeresnek s élénk kereskedést folytatnak. Virnél egy a zöld völgyből kimagasló sziklatetőre egy vésztorony van építve és megerősítve, hogy a délfelől jövő megtámadások ellen a tartományt védelmezze, neve »Kula Vladiana«.

A Skodra tavának átellenes török területén fekszik egy török erőd, melynek neve Bezender s ma meglehetősen romlott állapotban van s legfőleg 100 ember által szokott megerősíttetni. Virtől minden irányban gyönyörű vidék terül el, mely az olasz égaljnak szépségével vetekedik. A regényes szép Skodra tava, a hegyekkel körülvett völgykatlannak pompás kertjei s a szőlőkkel s olajerdőkkel váltakozó füge és gránátfák, a mandola, citrom és narancslugasok legszebb képet varázsolják, melyhez háttérül a

magas hegyek, a Svajcznak hóval borított csucsai járulnak, hogy a képet annál varázslóbb és elragadó szépségűvé tegyék.

Virből az ut észak felé Rjekába vezet, Rjecska kerület székhelyére, mely jelentéktelen kis falu a Rjeka-Csernejovics bal partján. Vidéke termékeny és átmenetet képez az északi zord tartományból a déli éghajlattal bíró Csernicza völgyébe. Innen regényes vidéken, melyet bájosabbá varázsol a Skodra tava, vonul át egy út Zsabljakig, a hires albán erődig, mely egy időben montenegrói birtok volt. Erős és jelentékeny erősség ez a tó felett magasló mészkösziklára építve. Itt lakott Fekete Ivo, itt a vladikák első és tulajdonképeni bástyáján, mely ma is kulcsa a Skodra tava északi részének. E pont katonai fontossága kitűnik onnan is, hogy több ütközetben a montenegróiak és törökök között döntő befolyással volt. Az erőd török birtok volt hosszú időn át, midőn 1835-ben a podgoriczai törökök a kucsi törzs ellen harcot folytatva, a kucsiakkal szövetségben montenegróiak győzelmesen hatoltak előre s már Zsabljak is közel állt az elveszéshez. Ekkor II. Péter Vladika, az európai diplomácia hatásának engedve, Zsabljak alól eltiltotta a rabló kalandra ment kucsi törzset, halálbüntetést mért ki azokra, kik a szomszéd török területre becsapni merészkednek.

Bejártuk a Feketehegynek nyugati és déli vidékét, melyen Montenegrónak legnevezetesebb helyei fekszenek, habár ezek között csak is két város Cettinje és Nyegus található. A többi helység annyira igénytelen és kisszerű, hogy a mi fogalmaink szerint falvaknak is csekélyeknek kell tartanunk. Némelyik alig áll többől mint 15—20 házból, melyek szétszórva fekszenek egy-egy magaslaton, vagy a hegy aljában. A falvak, mint ez különösen a Csernicza kerületben tapasztalható, egy-egy külön törzsnek szolgálnak lakhelyül, s azért a falu minden lakója ugyanazt a nevet viseli. Nyolcz faluból és ugyanannyi törzsből áll a kerület. A törzs fejének kezében van a hatalom, ki békében törzsének bírása, harczban vezére. Valódi patriarchális életet élnek a plemenák magok között s nem igen szeretnek elszigetelt körükből kilépni.

Most tegyünk körutat az ország belsejében ugyancsak Cettinjéből kiindulva észak és északkelet felé.

Cettinjéből kiindulva a cettinjei völgyet keletről elzáró hegyvonalon áthaladva, Gradacz felé vezet az ut, honnan több irányban vannak elágazások; legfontosabb ezek közül az, mely a Szitnicza folyó mellett fekvő Kruson át Podgoriczába (Albániába) vezet. Ez az ut egy hegyszorosokkal bőven ellátott és sok szakadékkal megrakott és így nehéz közlekedésű vidéken megy át.

A Podgoriczától le Zsabljakig terjedő vonal irányában hatoltak a törökök mindig Montenegróba. Ez az az utvonal, mely rájuk nézve legkedvezőbb s a montenegróiak által legnehezebben védhető. Azért ezen az utvonalon már igen sok és véres harcot folytattak a szomszédok egymással. A Szitnicza mellett fekvő Krus vidékén a skodrai vezér 1796-ban nagy vereséget szenvedett. Egy másik ut Cettinjéből Spuzba vezet a Montenegró határába beékelt erdőhöz; ez is egyike a legszakadozottabb és nehezen megmászható hegyi utaknak.

A Cettinjéből kiinduló utakat és összekötő vonalakat áttekintve egy fontos és katonai szempontból legfontosabb és Montenegró sorsára döntő befolyással bíró utvonallal kell megismerkednünk. Podgoriczából Montenegró szívéen, déltől északig egy könnyű átjáró ut vezet a Herczegovinában fekvő Niksicsbe. Ez az út a Podgoricza feletti Vezir-Moszt nevű hidon átlépve a Zeta partján, eléri Spuz erődöt, mely a törököknek Montenegró legészelső határáig elölt erődje. Az ut itt a Zeta bal partjának mentében átlépi Montenegrónak erdőkkel borított Vizsocsicza nevű hegyét. Spuzból kiindulva a Zeta folyónak mindkét partján vezetnek utak, a bal parton levő ut czélszerűbb és előnyösebb. A bal parti ut Uzszicki-Moszt és Hacsin-Moszt falvaknál találkozik a jobb oldalival s Frutakon át Drenoszticza falu irányában folytatva meredeken emelkedik Osztrogig, s innen a Szlivje szoroson át Niksicsbe megy. A jobb parti uton fekszik Csurilác, hol a törökök 1792-ben, Kosicz és Jasztreb, hol 1839-ben, a bal parton Martinics, hol 1796-ban szenvedtek vereséget. Ennek az utnak vonalába esik Osztrog erőd, mely tulajdonképen egy megerősített klastrom s természetes fekvésénél és megerősített állásánál fogva hadászati szempontból felette fontos és Montenegró kulcsának tekinthető. Osztrog a Brdából nyugati Montenegróba vezető utnak közepén fekszik s így uralgja egyszersmind a Niksicsből Spuzba és Cettinjébe vezető utat. E hadászati nevezetes vonalat Omer pasa kellően méltányolván, 1853-ban Spuzból elindulva észak felé nyomult, hogy az északról dél felé Herczegovinából jövő Reisz pasával egyesülve Cettinjébe mehessen. A hadművelet pompásan sikerült s hogy ezt a sikert későbbre is biztosítsa a török fegyvernek, az 1862-iki szerződésben a török kormány kikötötte, hogy Spuzon át Podgoriczából Niksicsig Montenegróon át vezető hadászati utat építhessen s azt őrházakkal elláthassa. E szerződési pont végrehajtása által a török kormány könnyen biztosította volna magának Montenegró; de a török kormánynak ismert

lanyhasága az Omer-pasa által kivívott előnyt nem használta fel, s a hadászati ut és őrházak építése elmaradt. E kikötés is a mellett bizonyít, hogy Montenegró nem független állam, hanem a török kormánynak alárendelt fejedelemség. A niksics-spuzi utvonaltól, vagy a Zetától délre eső területet, a tulajdonképeni Montenegrót áttekintettük s azzal kellőleg megismerkedve, tekintsük át az északi részt, a Brdát is, mely sokkal jelentéktelenebb és vadabb, mint a déli rész. A Brda négy kerülete (nahie) következőleg fekszik: Északon Boszniával és nyugaton Herczegovinával határos a Moracska kerület, északon Boszniával, keleten Albániával határos a Kucska kerület, Kucska és Moracska között hosszában fekszik Piperi, legalul délen mintegy határvonalul Brda és Montenegró között fekszik Bjelopavlics. A Brdában sokkal kevesebb és jelentéktelenebb közlekedő utak a következők: Albániából a Moracska völgyön Taslidsába (Boszniába), Javorjéből Drobnjákba (Bosznia), Niksicsből Taslidsába, Drobnjából Kolasinba (Bosznia), Jaszenovóból Kolasinba, Jaszenovóból Blejopoljéba (Bosznia), Ricsániból Guzinjéba (Albánia). A Moracska és Zeta völgyeket a következő utak kötik össze: Jaszenovóból Frutakba, Jaszenovóból Niksicsbe, Javorjéből Niksicsbe. Az említett utak közül némelyek a folyók mentében haladva, nem találkoznak annyi akadálylyal mint azok, melyek ettől az iránytól eltérve hegyeken átlépve vonulnak a kitűzött irány felé. Az utak legtöbbszei a felső Moracsánál Jaszenovo és Javorje körül csoportosulnak, s legtöbbszeire Osztrog felé vonulnak Montenegróba. A főirány, hová mindezen utak törekednek kereskedelmi szempont levén, s ez leginkább Albániában, a Skodra taván összpontosulván; a közlekedő utak is végpontjukban leginkább Albánia felé vonulnak. A Zeta völgyben haladók Spuznál lépnek török területre. A Montenegróból jövő utak Albániának két pontjánál Spuz és Podgoriczánál egyesülnek; miért is a törökök e két pontot szilárdul megerősítették. Montenegró utjai még egyáltalán abban az állapotban vannak, melyet azoknak a természet és ezer éves használat adott. Šesták ezeknek az utaknak jellemzésül következőket mondja: »A Montenegrók számtalan irányban átszeldelő ösvényeken csupán a gyermekségétől fogva hegymászáshoz szokott hegylakó tud járni, az idegen ellenben a málhautakon is csak nagy megerőltetéssel tud tovább haladni. Ezek az utak sem járhatók szekerekkel, miért is csak ritkán láthatni Montenegróban szekeret és lovast. Lovaglásra leginkább összvéreket használnak, a szekeret pedig ökrök huzzák. A sovány szláv-tatár fajbeli lovak

különben mintegy a montenegrói közlekedésre vannak teremve s a lovast könnyen és teljes biztonsággal viszik tüskön bokron keresztül. Egy Montenegrót megtámadó hadtest, még ha könnyű csapatokból álland is, csak a málha utakat használhatná, feltéve, hogy az utászokat azok kiigazítására előre küldené. Könnyű lovasság és lövegek csak a Zeta folyó lapályosabb völgyében, az alsó Moracsa és a Skodra tava partszegélyénél alkalmazhatók.

A helységek jellegéről mondtuk, hogy azok szétszórva fekszenek s alig lehet megkülönböztetni egyik falut a másiktól, annyira összevissza vannak a házak építve. Némileg rendes falut csak a síkabb helyeken, a folyók völgyeiben lehet találni. A hegyi falvak sokszor még ha 30-40 házból állanak is, másfél órányi területet is elfoglalnak; mert a crnagoracz oda építi házát, hol egy talpalatnyi lapos vagy építésre alkalmas helyet talál. Szétszórva fekszenek a házak egymástól s házaknak alig mondhatók. Egypár durva nyers kő minden vályog vagy tapasz nélkül egymásra rakva, és egy rosz szalmafüdéllal födve, ez az egész viskó. A szalmafüdéltre rendszeren nagy kődarabokat raknak, hogy a vihar ellen megvédjék magukat. Kéményt még a rendes padlással bíró házakban sem ismernek, hanem a füst rendszeren a falon hagyott nyíláson keres magának utat a szabadba.

(Vége következik.)

A IX. nemzetközi statisztikai kongresszus.

A nemzetközi statisztikai kongresszus, mely e hóban Magyarország fővárosában, Budapesten ülésezett, először 1853-ban Bruxelesben jött össze, 1855-ben Párisban, 1857-ben Bécsben, 1860-ban Londonban, 1863-ban Berlinben, 1867-ben Florenczben, 1869-ben Hagában és a nyolczadik kongresszus Szent-Pétervárott tartott.

A nyolczadik nemzetközi statisztikai kongresszus elfogadván Magyarország meghívását, Budapestre jött s itt fejtette ki e hó 1-től 7-ikéig bezárólag nagyfontosságú működését.

A IX. nemzetközi statisztikai kongresszus szervező bizottsága a következő tagokból állott: Elnök: Simonyi Lajos báró, közmunka és iparügyi miniszterium, kit leköszönése után a kongresszus ülészaka alatt Tréfort Ágoston miniszter váltott fel e tiszteben. Alelnökök: Haynald Lajos, kalocsai érsek és Keleti Károly. Az egyes szakosztályok elnökei a következők voltak: Az első szakosztálynak, mely az elméletet és népességet foglalja magában, elnöke volt Hunfalvy János, a másodikban (igazságügy) elnökölt Kellemesi Melczér István, a harmadikban (közegészségügy) dr. Rupp János, a negyedikben (föld- és erdőművelés) Korizmicz László, az ötödikben (ipar, kereskedelem, közlekedés és pénzügy) Wahrmann Mór. A kongresszus állandó bizottságának tagjai augusztus 29-én érkeztek meg s 30. és 31-én ülést tartott az állandó bizottság. Az ünnepélyes közgyűlés megnyitása szeptember 1-én pénteken reggel 11 órakor volt a magy. tud. akadémia dísztermében, melynek falait az európai államok zászlói és címerei díszítették. Az emelvény fölötti mennyezeten a magyar címér és zászló díszlett. A díszterem karzatát nők foglalták el; a kongresszus hivatalos küldöttei az emelvényen foglaltak helyet, a tagok és a hallgatóság azon kívül helyezkedett el. József főherczeg ö fensége, a kongresszus tiszteletbeli elnöke tábornoki díszruhában pont 11 órakor lépett a díszterembe s hangos éljenzéssel fogadtatott. Vele voltak Trefort, Wenckheim, Perczel és Szende miniszterek, Hollán honvéd-tábornok, Haynald érsek és mások. József főherczeg elfoglalván székét, a következő francia beszéddel nyitotta meg a kongresszust:

Uraim!

Több, mint egy negyedszázat folyt le a nemzetközi statisztikai kongresszus első ülészaka óta. — A nehézségek, mely kezdettől fogva ezen intézmény elé gördültek, azóta legyőzettek. Nem kellvén többé ezekkel foglalkoznunk szerencsét kívánunk magunknak, hogy Magyarországnak megadatott, az önök becses munkái érdekes történetéhez egy lapot hozzátenni. És élénk megelégedéssel üdvözljük körünkben ezen nemzetközi kongresszus tisztelt tagjait.

Csak kevés ideje annak, uraim, hogy Magyarország azon buzgalommal adhatta magát oda a statisztika munkáinak, melyet ezek igényelnek; mert míg más népek már értékesíthették is az eredményeket, melyekre ezen új tudomány eljutott, országunk még alig kezdhetette el a napjainkra vonatkozó adatok gyűjtését. — De érezvén a modern tudományok ez ágának fontosságát, azonnal, mihelyt a körülmények megengedték, azon iparkodott, hogy az állást, melyre vágyódik, elfoglalja. És ha sikerült e vágyat részben megvalósítania, a mint merészül munkához fogott, úgy ez annak tulajdonítandó, hogy a követendő ut iránt fel volt világosítva; azon nagy előnyben részesült, hogy a modern tudomány által rendelkezése alá bocsátott roppant munkahalmazhoz folyamodhatott, azon tudományéhoz, melynek önök oly méltó képviselői.

Nemzetünk — a segély által, melyet önök neki felajánlottak, támogatva — csakhamar bizonyos eredmények birtokában látta magát; ez közvetlen eredménye az önök által végzett munkák nemzetközi jellegének, melyet constatálunk nemcsak a tudomány terén, hanem a társadalmi intézmények és tények nagy részében.

Az önök fáradozási célját képező munkák nemzetközi jellegének üdvös befolyása tán sehohsem nyilvánult oly szemmeláthatólag, tán sehohsem termelt oly szép gyümölcsöket, mint a statisztikai kongresszusban.

Ha a kongresszusok eleinte beérték azzal, hogy tagjaikat időszakonkénti összejövetelekre hívták egybe; ha a kutatások egyöntetűségét iparkodtak kieszközölni, hogy a nyert eredményeket össze lehessen hasonlítani; ha napjaikban a kongresszus folytonossága az állandó bizottság megalakításában jutott megvalósításra: most, úgy látszik, mindinkább arra törekeshnek, hogy a nemzetközi kutatások központi hivatalban foglaltassanak össze.

És valóban nem pusztán véletlen találkozás az, ha látjuk, hogy a különböző országokban az emberek — a nélkül, hogy előbb eszméket cseréltek volna — azon óhajt fejezik ki, melyről a kezeinkben levő program is eléggé tanuskodik, hogy az adatok, melyek a járványos betegségek jellege, a mezőgazdasági statisztika eredményei és a meteorológiai, a kereskedelmi statisztika tényeiről felvilágosítanak, nemzetközileg gyűjtessenek, összpontosítsanak.

És a mint a tudomány bámulatos lendületet adott a kereskedelmi mozgalomnak, midőn a gőzhöz és villanyossághoz, e két nagy felfedezéshez folyamodott, igénybe vette maga is e két tényező közreműködését az igényelt adatok gyűjtése, közzététele és értékesítésében.

A tudomány férfainak fontos munkálatait mindig kellő értékük szerint fogják becsülni; a társadalom, mely azok birtokát igényli, nem lehet el nélkülök. És valóban, hogy a munkáikban constatóált társadalmi tények fontosságát megítélhessük, elég, ha azon számos kiadványhoz folyamodunk, melyeket az önök buzgó kutatásának köszönhetünk, consultálnunk kell annak munkáit, ki e tudomány egyik nagymestere volt, Quetelet munkáit, kit a halál kiragadott körünkől és a kinek emlékét most meg fogjuk ünnepelni.

De uraim most már igényelhetjük azt, hogy az eredményt, mely felé a különféle nemzetek sokszoros tevékenysége törekszik, és melyet a hivatalos statisztika munkái velünk tudatnak, hogy ezen eredményt, a folytonos munka kifogásolhatlan tanuit, a társadalom és az inductiv rendszeren nyugvó tudományok érdekében a lehető legrövidebb idő alatt köztudomásra juttassák.

Innét van uraim, hogy annyi hang emelkedik, kívánva az önök adatainak gyors összpontosítását, azok sebes terjesztését egy közeg által, mely azokat egybegyűjti, az eredményeket közzétegye ugyanakkor, mikor a kiadványok, melyekből ez eredményeket kivonatolta, nyilvánosság elé kerülnek.

Vajjon el fogják-e érhetni a czélt, melyet maguk elé tűztek, vagy legalább megközelítik-e az eszközök észszerű megválogatása által? A viták, melyek megnyílnak és melyekben önök részt vedenek, megvilágítják majd e kérdést.

De a kik ismerik a haladás világát, nem engedik magukat hitükben megrendíttetni, vajjon — ha látják, mit dolgoznak önök együttesen a mult hű képének feltüntetése által a jövő érdekében — fognak-e abban kételkedhetni, hogy önök megérni látják

a magot, melyet most elvetnek és melyet e szavakkal lehet megnevezni: nemzetközi együttműködés a tudomány terén, a különféle országok által adott anyag nemzetközi értékesítése.

Egy új tendencia észlelhető, melyet itt constatálnunk kell, ez a kiválólag gyakorlati tendencia, mely napjainkban a statisztikát mind jobban jellemzi.

Gyakran a múlt is — bár öntudatlanul — hasznot húzott a statisztikából. Később több gonddal és lelkiismeretességgel tanulmányozták.

De mily korlátoltak, szűkek voltak határai! Mily távol állunk azon időtől, midőn egyszerűen csak az »államot illető nevezetes dolgok«-ról beszélnek, míg ma új nevet keresünk, új tudománynak tekintjük a népesedési tanulmányt, mely eddig csak egy specialis fejezete volt a statisztikának.

És minő problémákkal merünk foglalkozni kezünkben a fegyverrel, melyet e tudomány szolgáltat! mily roppant területek megmunkálásához fogunk azon eszközök segítségével, melyeket e tudomány rendelkezésünkre bocsát.

A tudományadta látcső és nagyítóüveggel kezében a mai statisztikus mind jobban közelíti meg a társadalmi tüneményeket, hogy kiragadja titkukat, küzdjön a társadalom ellenségeivel. Fegyverei csak számok, de ezek metsző fegyverek, és ezekkel sikra kél a csapások ellen, melyek az országokat megdizedelik. Megismeri a mezőgazdasági termelés számait, és bőségét készül vinni az országba, melyet a természet éhségre kárhoztatott. Türelme által megoldotta meteorologia rejtélyeit és nem látjuk-e, mint sikerül neki lassankint elhárítani a veszélyeket, melyek a termelést, a kereskedelmi mozgalmat fenyegetik? Midőn az erdészeti statisztika tanulmányozásának eredményeit teszi közzé, nem adja-e kezeinkbe az eszközöket, melyekkel vidékeink égalját javíthatjuk? Midőn a munkásosztályok érdekében teremtett intézményeket tanulmányozza, gondosan regisztrálja a munka áldozatainak számát: nem nagy mérvben járul-e a kevesebb kedvezményben részesülő osztály sorsának javításához, és ebből folyólag a termelés mennyiségének gyarapításához?

Hogy egy szóval mondjam uraim, minden kérdés, mely tanácskozásaik tárgyát fogja képezni, az önöket foglalkoztató tudomány egy-egy gyakorlati oldalát tünteti fel.

És ha egy ép oly különös, mint nevezetes anomalia folytán nem is fejezhetjük ki számokban, hogy a tanulmányozott tények mérhetőségével foglalkozó statisztika minő szolgáltatásokat tesz a

társadalomnak: mégis kellően tudjuk méltányolni a mérhetlen befolyást, melyet e tudomány az emberiség egész fejlődésére gyakorol.

Ha e szempontból tekintjük a statisztika munkálatainak eme kitűzött céljait, nem állhatjuk meg uraim, hogy valóságos csodálattal ne viseltessünk a tudomány iránt, mely előtt oly fényes jövő nyílik.

Ezt érezzük, uraim, midőn fogadjistent mondunk önöknek Magyarország fővárosában és midőn kivált azon óhajt fejezzük ki, melyet felséges uralkodónk ö felsége nyilvánítani kegyeskedett, hogy ugyanis fáradozásait siker koronázza! Ezzel megnyitottnak nyilvánítom a IX. nemzetközi statisztikai kongresszus ülészeit.

Ö felsége szavaira Szemenoff orosz képviselő, s az állandó bizottság elnöke meleg szavakkal s emelkedett hangon a következő beszéddel válaszolt:

Fenség!

»Rám hárult azon tisztelet, hogy tolmácsa legyek társaim egyértelmű érzelmeinek, kik e kongresszus ünnepélyes megnyitása előtt tegnap gyűltek utólszor össze. Hódolatteljesen fejezzük ki Fenséged előtt mélyen érzett köszönetünket azon kegyes pártfogásért, melyet Fenséged a kongresszus tiszteletbeli elnökségének elfogadásával irányunkban tanusítani kegyeskedett.

A nemzetközi statisztikai kongresszus mély köszönettel volt azon pártfogásért is, melyben a Habsburg-ház részéről a Duna-partján tartott első kongresszus alkalmával is részesült; a kongresszus éppoly boldognak érzi magát ma, midőn azon nemzet szép fővárosában gyűlt össze, mely Európa nagy államai közt néhány évvel ezelőtt foglalt helyet, s mely a civilizáció s a tudományok ösvényén tett haladása által megtudta a nemzetek rokonszenvét hódítani.

Európa minden országai, a statisztikai tudomány minden ága készséggel engedett Magyarországnak meghívásának. A jelen gyűlés tökéletes szervezete biztos reményt nyújt arra, hogy ezen, a magyar bizottság által kitűnő szorgalommal előkészített kongresszus a statisztikai tudomány, melynek tárgya az emberi társadalom tanulmányozása, új haladását fogja jelezni, s hogy azon kapcsolatokat, melyek Európa államai közt ezen nemzetközi találkozás által szövődtek, még hosszabbra fogja fűzni, mert ezen kapcsolatok napról-napra annál szilárdabbakká lesznek, minél több

alkalom nyílik, hogy a nemzetek egymást kölcsönösen megismerjék. — Kezdjünk tehát a munkához, — uraim! hogy azon varakozásnak, melyet fenséges elnökünk oly hizelgő alakban fejezet ki, eleget tehezzünk.»

Erre József főherczeg a közönség éljenzése mellett elhagyta a termet. Trefort miniszter felszólítja a kongresszust, válaszszen elnököt, és a gyűlés Farr ajánlatára Trefortot felkiáltással megválasztja elnökének.

A közgyűlés egyik nevezetes pontját képezte Engelenek emlékbeszéde, az elhunyt Quetelet felett s ezzel kapcsolatban indítványozta, tétessék le egy 50—100 ezer frankból álló Quetelet alapítvány, melyből statisztikai pályaművek jutalmazandók. Beszédét tetszéssel fogadták. Majd Farr (angol nyelven) emlékezett meg Queteletről, végül Szemenoff az elhunyt Dávid statisztikusról emlékezett meg. Az ülés, miután a tagok József főherczegnél tisztelegtek, két óra után bezáratott.

Az osztályok következőleg alakultak meg:

I. osztály: (Elmélet, népesedés, nagyvárosok.) Elnökök: Hunfalvy és Szemenoff, alelnök nincs; titkárok: Weisz Béla és Quack.

II. osztály: (igazságügy.) Elnök: Ivernés; alelnökök: Melczer, Faider és Outiné; titkárok: Takács, Hilde, Kaufmann.

III. osztály: (közegészségügy.) Elnök: Rupp; alelnökök: Herich, Farr és Janssens; titkárok: Gross L. és Balogh.

IV. osztály: (föld- és erdőművelés.) Elnökök: Levasseur, Korizmic, Keleti, Lorencz; alelnök nincs; titkárok: Máday, Hofman, Veszeloovszky és Falbenhausen.

V. osztály: (ipar.) Elnök: Buschen; alelnökök: Block, Mayr, Mansolas; titkárok: Salomon, Zoricic.

VI. osztály: (kereskedelem, átvitel.) Elnökök: Brachelli és Wahrmann; alelnökök: Versman, Bloch és Buschen; titkárok: Beöthy, Perl és Caignon.

Az így megalakult szakosztályok szeptember 2-án megkezdették munkásságukat és sok fontos tárgy felett vitatkozva, sok kérdésben hoztak nevezetes határozatot.

Fontos viták fejlődtek ki az első szakosztályban »A statisztika mint az elemi, közép és felsőbb oktatás tárgya« czímen felállított kérdés felett. A tárgyalás dr. Konek, Levasseur és Tausson Gyula kimerítő és nagybecsű emlékiratai alapján indult meg, hosszas tanulságos vita után elfogadtatott az albizottság véleménye alapján

dr. Ficker Adolf határozati javaslata, hogy az elemi iskola felsőbb és a középiskola alsóbb osztályaiban honismertetés alapján vonasék be a statisztika a közoktatásba. A tanítóképezdékben behatóbban kell előadni a statisztikát, hogy a tanítók érdeket tudjanak ébreszteni a statisztika iránt. A felsőbb tanintézetekben mily mennyiségben taníttassék a statisztika, erre vonatkozólag az albizottság a következő javaslatokat terjeszté elő:

A politikai és közigazgatási tudományok felsőbb tanintézeteiben a statisztikának külön tanszék állítandó. Az egyetemi előadásoknál az elmélet a gyakorlattal összeköttetésben legyen. A külön statisztikai könyvtáron kívül a statisztikai hivatalok ha lehet összeköttetésben legyenek ez intézetek tanáraival, egymástól azért teljesen független levén. Egyéb felső tanintézetekbe szintén be kell vinni a statisztikát.

Minden állam statisztikai hivatala közre fog működni a statisztikai kutatások földerítéséhez, úgy tekintvén a gyakorlati előadásokat, a melyek a közigazgatásnak fognak előnyére válni.

Az előterjesztéseket az osztály egyhangúlag elfogadta.

Az I. osztály albizottsága, mely a nagyvárosok statisztikája tárgyában küldetett ki, abban állapodott meg, hogy minden országban központi heti jelentést kellene kiadni, mely az ország összes községeiből közli a népességi számot, az élő és holt születetteket, halálzásokat, főbb halálokokat, öngyilkosságokat, emberöléseket, baleseteket, azon okokat, melyek nagyobb halálzásást idéznek elő; a halálzásokat hét korosztály szerint kell kimutatni, fel kell venni a climatologiai adatokat is. Az országos jelentések kölcsönösen kicseréltetnek. A heti jelentéseken kívül havi jelentések is adandók ki.

A II. szakosztályban (Ivernés elnöklete alatt) a recidivák kérdése felett határoztak, melyben az elnök jelentésének következtetéseit fogadták el. A II. és V. osztály közösen Buschen elnöklete alatt tartott ülésben Engelnek javaslata és táblázatai a közkereseti társulatok statisztikája tárgyában fogadtatott el csekély módosítással. Engel részletes táblázatokot készített, melyek alapján egyforma felvételek tétetnének a tőkeforgalomról. Részletes kimutatást kíván az aktiva és passiva iránt. Dr. Helse, Wirth, Neuwirth, Outiné, Schnierer és Herich vettek részt a vitában.

A III. szakosztály a ragályos betegségek, a kholera és a fűrdök és ásványvizek statisztikája felett határozott.

Az első kérdés ügyében Fodor József, budapesti egyetemi tanár előterjesztést tett a ragályos betegségek nemzetközi statisztikájáról.

tikájáról s indítványozza, hogy e betegségek statisztikája megállapíttassék.

A kérdés felett hosszas vita és eszmecsere folyt, melyben Fodor nézetét pártolták, többen azonban módosították. Az osztály végül elfogadta Fodor indítványát, melyet Korányival együtt állapítottak meg.

A fürdők és ásványvizek statisztikájáról Hunfalvy fejt ki Fodor nézetét s előadván a feltételeket, melyek szerint a fürdők és ásványvizek statisztikája vezetendő, az osztály e jelentést Schneller módosításával elfogadta.

A IV. szakosztály Keleti és Levasseur elnöklete alatt a földmivelési statisztika tárgyában határozott.

Az ülés hosszabb vita után Keleti indítványának első pontját oda módosította, hogy minden államban egyenlő szervezetű földmivelési statisztika létesítendő, mely a nemzetközi statisztika érdekeit szolgálja.

E statisztikai hivatalt a szakosztály a következőleg véli összeállítandónak: 1. legyen egy 10 évre kiküldött enquete; 2. a statisztikai hivatal közlései időközönként többször ismétlődjenek, s világosak és határozottak legyenek.

A hivatalok a következő adatokat tartoznak mindenkor közzé tenni: a) a földmivelési termények árait, vásári és börzei árfolyamok szerint és a tényleges járadékok számait. Ez adatokat havonként, b) az évi aratás eredményét, c) az árak maximumát, minimumát és a közép árakat.

A szakosztály határozott továbbá a Szemenoff által betervezett földművelési meteorológiáról.

Elfogadtattak egyhangulag a következő indítványok:

1. A kongresszus ajánlja a kormányoknak, hogy a földművelési meteorologia számára külön észleleteket tétessenek; ezek centralisálva, feldolgozva rendszeren közzé tétessenek.
2. A kormányok tétessenek maguknak jelentést havonként a vetések állásáról.
3. A kormányok mondják ki, hogy az észleletek annak megfigyelésére tételnek, hogy az erdőpusztítás, vagy befásítás mi befolyással van az éghajlatra.
4. A viharok, jég, fagy stb-eknek megfigyelése mindenütt eszközöltetvén, a nyert adatok összpontosítva, egymás mellé rendezve közzé teendőek.
5. A meteorológiai intézetek egymásközt távirdai összeköttetéssel birjanak, hogy kicserélhessék a földművelés vagy kereskedelemre nézve fontos időváltozásokat.
6. Az állandó bizottság megbizatik, hogy e javaslatokat terjeszsze be az 1877-iki, Rómában tartandó kongresszusnak,

s a két kongresszus állandó bizottságának egyetértése esetén terjesztessenek be azok a különböző országok kormányainak.

A VI. szakosztályban a be- és kivitel fogalmainak szabatosítása fölött vitatkoztak. Elfogadták végül Becker indítványát, mely szerint a kivitel csoportjába sorozandók azon áruk, melyek nyersen jönnek be és kikészítetten vitetnek el; de ezen árukat külön kellene ezentul kimutatni.

A szakosztályok pár napi tanácskozás után befejezván működésüket, szept. 6-án összes ülés tartatott, melyen az egyes szakosztályok jelentést tettek működésük eredményéről. Az ülésen Haynald Lajos, érsek elnökölt. Keleti emlékbeszédet tartott Fényes Elekéről, Faider, Visters belga statisztikusról. Az egyes osztályok jelentései mind elfogadtattak, s Mayr indítványára, a hozott határozatok mielőbb külön füzetben fognak kinyomatni.

Szept. 7-én tartotta a kongresszus zárulását az akadémia dísztermében Trefort miniszter elnöklete alatt. Becker előterjesztést tett a halálozási tabellákról, kiemelve ezek fontosságát s előadva a rendszereket, melyek alapján azokat eddig vezették. Az előadó előterjesztését a közgyűlés elfogadta. Ugyancsak e tárgyról Bodio is tett előterjesztést. Körösi a nagyvárosok statisztikájáról tett előterjesztést. Ugy az ő, mint Janssennek a nagy városok népesedéséről tett előterjesztéseit elfogadja a kongresszus. Levasseur a kartographiai felvételek jelentőségéről tartott előadást. A magyarországi munkálatok közül főleg a szőlőszeti térkép érdekességét mutatja ki. Utána Mayr a diagramum statisztikai rendszert ismerteté, mely a térképi felvételnél kevésbé fontos, de mégis nagyon tanulságos. E közben érkezett egy távirat Bécsből király ő Felségétől, melyet Trefort olvasott fel a közgyűlésnek és következőleg szól:

»Megengedem, hogy Trefort miniszter a statisztikai kongresszus zárulásában kifejezhesse, miszerint örvendek, hogy a nemzetközi statisztikai kongresszus a magyar fővárosban tartatott, s hogy működésétől nevezetes eredményeket várok. Bécs, 1876. szeptember 7.«

Erre Szemenoff a kongresszus nevében köszönetének ad kifejezést és kéri ezt ő Felségével táviratilag tudatni. (Helyeslés és taps). Az elnök végül következő beszéddel zárta be a kongresszus ülészakát:

»Az elégtételbe, melyet érzek, látva, hogy a IX. nemzetközi statisztikai kongresszus munkája be van végezve, élénk sajnálat is vegyül. Az önök munkája bevégeződván, elhagyni készülnek ben-

nünket, kik oly elégteltek voltunk önöket köztünk látva. De vizsgálásunk, hogy az önök munkái nagy eredményűek s a tudomány szerzeményei lesznek, míg az önök itt mulatásának emléke egyedül és kizárólag a miénk lesz.

Azon szép előadásokon kívül, miket önök tartottak, a tudománynak elhunyt hírneves képviselői fölött, kiket a két kongresszus közti idő alatt elvesztettünk, önök messzevágó határozatokat hoztak, melyek nem sokára közzé tételnek, más kérdéseket az állandó bizottsághoz utasítottak, — új intézmény, melynek hasznossága napról-napra kézzel foghatóbb.

Midőn önöktől bucsut véve, a legélénkebb hálát fejezem ki az önök tiszteletbeli elnöke József főherczeg ő fensége, továbbá a magyar kormány és honfitársaim nevében: teljesen fölösleges volna fejtegetni akarni az ily kongresszusok hasznosságát; e fölül a legkisebb kétség sem forog fenn, de mindazáltal egy óhajt kell még kifejeznünk, és ez az, hogy a nagy igazságok, miket a statisztikai tudományok és a statisztikai kongresszus vitái napvilágra hoztak, behassanak a társadalmi és politikai életbe, hogy a kormányok a társulatok és egyesek — mindenik saját hivatásuk és tevékenységük körében — alkalmazzák ez igazságokat. Mert csak így lesz a statisztikának valódi sikere, csak így lehet elmondani statisztikáról, mint a történelemtől, hogy ez »magistra vitae.«

Midőn önöknek jó utazást s a kongresszus azon tagjainak, kik országunk némely vidékeit meg akarják látogatni, kirándulásaikra szép napokat kívánok, a IX. nemzetközi statisztikai kongresszus üléseit ezennel befejezetteknek nyilvánítom.*

Ezután Szemenoff, Correnti (latinul), Becker németül, Farr angolul, Lévasseur francziául feleltek az elnöknek, megköszönve a magyaroknak a szíves vendéglátását; mire a kongresszus tapsokkal és éljenzéssel felelt s a kongresszus 2 órakor véget ért.

A kongresszuson 455 tag vett részt.

A kiállításról, melyet Déchy Mór rendezett, közelebbről hozunk értesítést.

FÖLDRAJZI TÁRSULATOK.

A magyarországi kárpát-egylet

folyó évi augusztus 6-án Tátra-Füreden tartott negyedik rendes közgyűlése. Az ez idén is számosan látogatott gyűlést elnök Berzeviczy Egyed a megjelent tagok szívélyes üdvözlése mellett megnyitván, jelentésében az egylet folytonos, örvendetes gyarapodását emelte ki; ugyanis az egylet 1873. évben 361, 1874-ben 765, 1875-ben 1037 taggal birt, jelenleg pedig a tagok száma 1400. Céljai előmozdítására az egylet alakulása óta 6864 frtot fordított. A mult 1875—76. évi működés eredménye anyagi tekintetben a fehér és zöld tó vidékén épült menedékház, a »Róza« és »József« menedékházak javítása és tökélyesbitése, a zöld és fekete tavat összekötő ut készítése, valamint a torpataki utjavítások folytatása; a szellemi működés eredménye pedig az ez idei évkönyv és a kárpáti térkép, melyet minden egyleti tag 60 kr. lefizetése mellett átvehet. A gyűlés nevezeteseb határozatai: hogy a választmány által beadott határozati indítvány, az ország és melléktartományaiban bárhol és határozatlan számu tagokból alakulandó, belszervezetükre és igazgatásukra nézve független egyleti osztályok (szekciók) alakíthatása tárgyában, elfogadtatott és határozattá emeltetett, mely osztályok azonban alapszabályaikat jóváhagyás végett a központi választmánynak betérjeszteni kötelesek lesznek, — hogy a felkai tónál a tátrafüredi vendégekkel és fürdőtulajdonossal együttes erővel felállítandó menházra az egylet maga részéről 500 frtot megszavazott; hogy egy Késmárkon kellő felügyelés alatt felállítandó kárpáti muzeumra, továbbá dr. Dezső Dénes által már tavaly megkezdett kárpáti tavak mérésére, továbbá a kolbachi és egyéb utjavítások folytatására, valamint a »Róza« és »József« menedékházaknál levő pinceszék építésére, utóbbiban vaskályha felállítására szükséges költségek megszavaztattak, stb. Jövöre a költségelőirányzat alapjául elfogadtatott a választmány indítványa, mely szerint az összes évi bevételek 40%-a művelődési célokra, 40% építkezésekre és 20% általános kiadásokra (General-Regie) fordíttassék. Az 1877-diki kiadások megközelítőleg 3000 forintban állapíttattak meg és pedig

évkönyvre 1000 frt, tómérésekre 100 frt, muzeumra 100 frt, egyéb művelődési czélokra 200 frt, építkezésekre és pedig utjavításokra 100 frt, pinczeépítésekre 100 frt, felkai tónál való menedékházra 500 frt, általános kiadásokra 600 frt; az 1877. évi bevétel ugyancsak 3000 frtra becsülhető. Indítványoztatott a Tátra-hegység geoplastikai térképének készíttetése is, és az eszme kedvező fogadtatásra is talált, de minthogy annak költségei az egylet erejét túlhaladnák, elébb a nagyméltóságú magyar kir. közoktatásügyminiszterium segélynyújtásra megkerestetni határoztatott, az eszme kivitele a nagyméltóságú miniszterium elhatározásától tétetvén függővé. Az egylet tisztviselői közül az érdemduz alelnök Payer Hugó, mind alelnöki mind szerkesztőségi minőségéről lemondván, helyére Doller Antal egyleti pénztárnok helyettes alelnöknek, a hivatalát szinte letett egyleti titkár Cserépy Nándor helyébe az egylet egyik jegyzője, Raisz Béla helyettes titkárnak megválasztott. A jövő évkönyv szerkesztősége Majláth Béla, Payer Hugó, Weber Samu, Cserépy Nándor, Roth Márton és Kövi Imre urakból alakult meg. A gyűlés vége felé a »Steyerische Gebirgs-Verein« czimű egylet üdvözlő távirata érkezett Gráczból, mely az ezáltal tanúsított részvét örvendetes tudomásulvétele mellett azonnal viszonztatott. A gyűlés után következett társas ebéd élénk társalgás és felköszöntések közt folyt le, kivált az »Österreichische Touristen Clubb« két tagból álló küldöttségének időközben megjelenése következtében. A délutáni kirándulás és a tánczvigalom fejezték be Tatra-Füred ezen legélénkebb napját. Másnap augusztus 7-én, a fehér és zöld tó vidékén felállított új menedékház Tatra-Füredről és Késmárkról kirándult számos egyleti tag és vendég jelenlétében, daczára a kissé kellemetlen időjárásnak, ünnepélyesen felavattatott és »Egyed«-menedékháznak kereszteltetett.

Uj földrajzi társulatok

alakultak Madrid és Lisabonnban.

A spanyol földrajzi társulatnak, mely »Sociedad geographica de Madrid« czím alatt megalakult, már is igen gazdag és érdekes anyag áll rendelkezésére, s ez a Bulletinnel együtt, melynek első száma nemsokára megjelenik, fog napvilágot látni. A társulatunkhoz érkezett hivatalos értesítésben tudatja Caballero, hogy a megjelenő első számot azonnal elküldi, s cserében kéri a magyar földrajzi társulat kiadványait.

A lisabonni földrajzi társulat, mint ezt Cordeiro Luciano, a társulat titkára velünk tudatá, egy időben alakult a portugali

állandó földrajzi bizottmány, mely a király rendeletéből alakított. A portugali földrajzi társulat a többi földrajzi társulatok mintájára és működési köre mellett alakult.

Az angol királyi földrajzi társulat.

April 11-én a James Hall-ban az edinburghi herceg elnöklése alatt tartott ülésen Cameron hadnagy tett jelentést közép-afrikai utjáról. Az edinburghi herceg következő szavakkal nyitotta meg a fényes közönség által zsufolásig látogatott ülést: Örülök, hogy ez alkalommal, az első alkalommal, midőn e társulat elnökévé lett megválasztatásom óta itt elnökölök, azon társulatnak, melyhez nekem is szerencsém van tartozhatni egy kiváló tagját van szerencsém bemutatni, egy urat, ki magát nagyon kitüntette azon rendkívüli útja által, melyet tengertől tengerig Afrika belsajén át tett. Érzem és tudom, hogy az ő bemutatása részéről csak kevés szót igényel. Érdekes utjának leírását ő maga fogja előadni, s azok a kevés szavak, melyeket én az utazásról mondhatnék, csak csökkentenék annak érdekességét, melynek előadására meg vagyok győződve önök nagy figyelemmel és érdeklődéssel várakoznak. Ez alkalommal üdvözlőnk kell az angol tengerészetet, hogy ilyen kitűnő tagot tud felmutatni, ki a minden angolt, de különösen a tengerészeti tiszték jellemvonását tevő bátorságnak ilyen kiváló jelét adta, s oly nagy tettet volt képes végrehajtani, mint a végtelen száraz földön való áthatolás, a mi két év és nyolcz hóba került, s melynek eredetileg nem volt más czélja, mint az általunk annyira fájlalt dr. Livingstonnak felkérésése, de aztán Cameron hadnagynak önálló kutatásává nőtte ki magát. Van szerencsém önöknek bemutatni Cameron hadnagy urat, s ezt teszem annak reményében, hogy mi mindnyájan a legmélyebb érdeklődéssel fogjuk hallgatni érdekes utazásának előadását.

Ezután Cameron felolvasta utazásáról szóló jelentését, melynek alapján társulatunk mult havi közlönyében bő és érdekes tanulmány jelent meg Sámi tagtársunk tollából. Cameron előadása után Sir Henry Rawlinson lelkes szavakkal emelte ki Cameron nagy érdemeit, rámutatván utazására, mely nemcsak földrajzi, hanem politikai, kereskedelmi és philantropiai szempontból is nagy vívmányokat tud felmutatni. E tekinteteket egyenkint kifejtvén, elmondja, hogy Cameron nem Livingstone s a többi kutatók versenytársaként tekintendő, hanem ő kibővítette az ő kutatásait. És most a nagy érdemnek csekély megjutalmazásául felhozza, hogy a megelőzőtt napon tartott tanácsülésben az ez évi nagy

arany érmet egyhangulag Cameronnak ítelték. Több kitünő tudósnak s az edinburghi herczegnek részéről Cameron iránt kifejezett köszönő és elismerő szöveg után, a rendkívüli érdekű ülés véget ért. *

A párisi földrajzi társulat

Ápril 4-én Malte-Brun elnöklete alatt tartott ülést. Felolvasatott egy jelentés a dánok telepéről Grönlandban, mely statisztikai adatokat közöl a halászatról, cryolit bányászatról Ivgotban, az égalji és egyéb természettani viszonyokról.

Brazza jelentése olvastatott fel, melyben előadja, hogy december 12-én az Ogové torkolatához közel fekvő Lambarenben szállott pontra s ott maradt január 12-ikéig. Kirándulásáról több érdekes adatot közöl a felolvasott jelentés.

Ezután felolvasatott egy érdekes tanulmány Cameron afrikai utazásáról, mit a jelen volt tagok nagy tetszéssel fogadtak.

Durand abbé egy Duparquet nevű katolikus hittérítőtől kapott levelet olvasott fel, ki közelebről a Congán Bomáig hajózott, mely utazását részletesen leírja.

Levasseur Európának statisztikai iskolai térképét állította ki, s annak fontosságát fejtegette, hogy az iskolai földrajzi oktatásban a statisztika bizonyos mérvben felkarolva legyen. *

Az orosz császári földrajzi társulat.

Ápril 8-án tartott ülésében Rikacséf bemutatta a meteorologiai bizottságnak a Weyprecht és Wilczek-féle földszarki észlelésekre vonatkozó jelentését. A bizottság két ponton javasolja az észlelők felállítását, a Lena torkolatánál és az uj-szibériai szigeten. A felállítási és fentartási költségek két évre 30,000 illetőleg 8000 rubelbe kerülnének, a tervezet törészét meteorologiai és magnetikai észlelések képeznek.

Ezután Zsilinszky őrnagy jelentést tett a pinszki mocsarak kiszáritásáról 1873—1875-ig. A mocsarak képződését esőviznek hajlandók inkább tulajdonítani, mint forrásoknak. A kiszáritást csatornák által eszközölték. Az eddigi költségek 150,000 rubelbe kerültek. A nyugati rész kiszáritása a közmunka és közlekedésügyi miniszterium elé fog terjesztetni jóváhagyás végett.

Vegyes közlemények.

Az első szab. cs. kir. Duna-gőzhajózási társaság, mely közel félszázad óta csekély és kicsiny kezdeményből jelentékeny állásra vergődött, ma Donauwörthtől és Passautól a Duna torkolatig, ugyszintén a Duna mellékfolyóin jelentékeny munkásságot fejt ki, oly nagy horderővel bir közlekedési és kereskedelmi ügyeinkben, hogy a társaság keletkezése, története és jelenlegi állapotáról közlendő adataink bizonyára nem kevésbbé érdeklik olvasóinkat. Ezeket az adatokat Walzel Kamilló kapitány művéből kölcsönözzük.

Andrews és Prichard nevű angolok 1828-ban szabadalmat nyertek az osztrák kormánytól, hogy egy gőzhajót építhessenek és azzal közlekedhessenek, s e szabadalmat egy év múlva eladták egy társaságnak. Ez eredetileg 100,000 forinttal megindított részvénytőkéjét 1838-ban két millióra szaporította s büszkén mutatott hét gőzösből álló flottájára. Ma 25 $\frac{1}{5}$ millió forintra rúg a részvénytőke s a vállalat hajóparkja áll 179 kerekés, 22 csavaros, 6 láncgőzösből (toueurs), 728 vontató, 303 vas- és faátrakódó és állóhajóból és 5 kotrógépből, mely járműveken és építményeken 186 kapitány, 230 gépész, 105 ellenőr és a kalauzoktól lefelé számító 3600 hajószemélyzetből. Ehez járul 7 felügyelőügynök, 148 ügynök és 360 ügynöki hivatalnok, kiket 215 állomáson 416 raktárnok, hordár s több más segédszemélyzet támogat. Minthogy a hivatalnokok (igazgatóság, könyvvezetők, hajógyárosok, vasuti, szénbányai stb. hivatalnokok) közül, 300 véglegesen, 130 mint napi-díjas van alkalmazva, a hajógyárakban pedig 2450 munkás, a szénbányákban pedig 2430 ember foglalkozik; e szerint — hozzá-számítva még a 190 vasuti hivatalnokot és a 113 szolgát — a cs. kir. Duna-gőzhajózási társaságnál alkalmazott személyzet összes száma: 10,888.

Mióta a társaság 1862-ben a bajor királyi Duna-gőzhajózási vállalatnak és 1874-ben az egyesült magyar gőzhajózási társaságnak összes hajóit megvásárolta, azóta az első cs. kir. szab. Duna-gőzhajózási társaság hajói a Dunán Donauwörthtől a Fekete ten-

gerig, ugyszinte annak minden hajózható mellékfolyóin — néhány magángözös kivételével — egyedül 587⁵/₁₀ német mértföld hosszában közlekednek.

Négy hajógyára, ugymint az ó-budai és a regensburgi, korneuburgi és turn-szeverini fiókhajógyarak, valamint az álló és uszó műhelyek jelentékeny száma a társaság közlekedési eszközeit jó karban tartja. Egy körülbelül 9 mértföld hosszú vasut, mely a társaság tulajdonát képező pécsi kőszénbányából évenként mintegy 5 millió mázsa kőszént szállít Mohácsra, valamint a hajóállomásokon levő megszámlálhatlan házak és raktárak egészítik ki a társaság vagyont. E számokban és működésében is jelentékeny vállalatnak főszékhelye Bécs. A vállalat élén állanak: elnök: b. Wodianer Mór; adminisztrátorok: b. Burg Ádám, b. dr. Seiller János, b. Kalchberg József, Wiener Ede, Welten lovag, gr. Wimpffen Viktor. A társaság üzleti igazgatója, kinek kezeiben az egész vállalat vezetése összpontosul, 1861 óta Cassian Márton; de 1868. óta a kiegyezés elvének szigorú keresztülvitele folytán Magyarország részére külön forgalmi igazgatóság szervezetet, melynek vezetésével Medgyaszay István kapitány bízott meg.

A külső forgalom 5 felügyelőségre van beosztva, melyek a Bécsben székelő központi hajófelügyelőség alatt állanak; központi hajófelügyelő Lazerich K. kapitány. A forgalom feltüntetésére szolgáljanak a következő adatok: 1873-ban 11.454,438 frt. brutto bevétele volt, 20.227,892 mázsa szállítmányt vett fel s 1.687,510 utast szállított; hajói 284,768 órai ut mellett 4.317,330 mázsa szénét égettek el. Az 1873-ik év pedig semmi esetre sem számítható azok közé az évek közé, melyekben a Duna-gőzhajózási társaságnak alkalma lett volna működési képességét a maga teljességében kifejezni. Jelenleg e tehetős társaságnak is kijutott a viszonyok kedvezőtleniségének küzdelmeiből; de ez remélhetőleg csak átmeneti rövid tartamu.

A Manche alagut. Francia részről már megkezdették a Manche alagut furását s a krétásrétegen keresztül már készen áll egy 100 méter vastagságu üreg s a kutató csarnokot már közelibbről megnyitják. A francia és angol társaság a napokban tartott ülést a tengeri alagut feltételei megállapítása ügyében. A megállapodás alapját következő pontok képezik:

Az alagut hosszában két egyenlő részre osztatik, s mindenik társaság a tenger alatti mélység szerint számítva felét bírja az alagutnak. Az illető alagut részlet költségeit mindenik tulajdonos társaság maga fedezi. A kutatást közösen végzik egyrésztől az

északi francia vaspályatársaság, más részről angol délkeleti és Chatau vaspályatársaság, melyek mindegyikének közvetlen útja van Londontól Doverig. Az angol és francia vaspályatársaságok minden anyag szállítmánya, hogy a költségeket, a késedelmet és átrakodást kikerüljék, ezen az úton fog történni. Francia- és Angolországban — mint tudjuk — a vaspályatársaságok kölcsönösen kölcsönzik egymásnak építési anyagukat, s a szállítmányok kocsiváltoztatás nélkül továbbíttatnak rendeltetésök helyére. A társaságok évi számadást vezetnek a kölcsönzött tárgyakról s az év leforgása után kiegyenlítik követeléseiket. Hasonló csere és kölcsönzési egyezség fog köttetni az angol és szárazföldi vaspályatársaságokkal, mihelyt az alagut elkészültével rendes vasúti összeköttetés jöhet létre.

Ezek képezik az egyezség alapját. Az alagut az alapítók tulajdonát képezendi, kik között a három társaság a Chatam, délkeleti, és francia északi foglalják el az első rangot. Harmincz év leforgása után a két állam bizonyos feltételek alatt kisajátíthatja az alagutat.

A Niagara vizesés fölött kifeszített kötelen Spelterini kisaszony a Blondin útját tette meg július 12-én. Ennek részleteiről a Niagara Falls egyik tudósítója igen érdekesen ír. Egy öreg szemtanu, ki Blondin minden mutatványát látta, azt állítja, hogy e nő sokkal több kellemmel tette meg e veszélyes utat, mint Blondin, mert ez utóbbinak gyakrabban kellett 45 fokban megállnia egyensúlyozó rudjával, míg ellenben Spelterini Mária az indulástól a megérkezésig egyszer sem mozdította ki egyensúlyozó rudját fekvő helyzetéből. Miután a kanadai oldalon egy negyed óráig kipihent, visszatért. Megérkezvén a kötél közepéig féltérdre ereszkedett s a nézőközönséget szívesen üdvözölte.

Midőn visszatért, nagyon ki volt fáradva, a mi onnan van, hogy kétszer haladt végig a kötelen jelmezben és hajadon fővel, egy kis napszurást kapott s bágyadság lepte meg, mi könnyen veszélyessé válhatott volna, ha rendkívüli erélye és erős izmai meg nem védik.

Daczára annak, hogy mintegy három ezer ember lehetett jelen a látványon, a nyaktörő mutatvány még sem fizette ki magát, mert a vidéki földmivesek leginkább az elkerített körön kívül foglaltak helyet s onnan nézték azt.

Montenegró.

(Vége.)

III.

Montenegró lakóinak számát, mint láttuk, nem lehet tüzetesen meghatározni, hanem körülbelől 150,000-re lehet tenni. A montenegróiak szerb eredetű uszkokok (szökevények), kik az 1389-ik évben a Rigómezőn Murát szultánnal szemben vívott ütközetet elvesztvén, a Feketehegy szikláinak közé menekültek s ott maguknak hazát alkottak. A montenegróiak mind görög nem egyesült vallásúak. Vannak azonkívül Montenegrónak folytonosan változó, átmenetben levő lakosai, kik a török tartományokból szoktak a Feketehegybe menekülni s mint uszkokok a nép vendégszeretete által szívesen fogadtatnak s rendesen zavarok, felkelések szítására alkalmaztatnak. Herczegovinai uszkokok, kik Montenegróban tápot nyertek, onnan visszatérve, éleszfették a felkelést Herczegovinában.

A montenegróiak magas, szép és erőteljes testalkattal bírnak. A férfiak rendesen elérik a hat láb magasságot, némelyek nem ritkán hét láb magasságra is felnőnek. Tekintetük vadságot és nyersséget árul el, melybe a bizalmatlanság is vegyül. E mellett azonban a montenegrói jóakarói és barátjai iránt szelid, nyájas is tud lenni. Testi erő, ravaszság, kitartás, ügyesség és bátorság tekintetében ritka nép vetekedhetik a montenegróival; erőteljes hangja még a legkésőbb vénségben sem hagyja el a montenegróit. Vitézsége, haza- és vendégszeretete, de kegyetlensége és vadsága is világhírű. A harcz életű eleme a montenegróinak s vitézségét a népdalok egész sora dicsőíti. A törökök elleni harcz sohasem szünetel, apró összetűzések, verekedések napirenden vannak; ezekben ifjak, öregek, még a bénák is részt vesznek: a sánták harczterre vitetik magukat, egy szikla megé fekszenek s onnan lönek az ellenségre. Hazájukat, a kopár, terméketlen, sziklás Feketehegyet rajongásig szeretik; mindenik sziklához a vitézségnek valami emléke van fűzve s ez teszi előttök oly kedvessé e sziklatlant.

Vendégszeretettel fogadják az idegent, ha mint barát érkezik hegyeik közé: megosztják vele füstös hajlékukat, a sovány kecsketurót, füstölt kecskehust (kasztradino), veres borukat és pálinkákat. A vendég elutazásakor a kapú előtt egy pisztolylövéssel szokott kifejezést adni megalégedésének, a mit a gazda nagyon jó néven vesz tőle. Ha ellenben nincs bizalmuk az idegen iránt, a mi rendesen megtörténik, ha nem a fejedelem által kirendelt kísérelével utazik; akkor kifosztják és élete is veszélyben forog. Az idegen utazók azért rendesen valamely fegyveres őr kíséretében látogatják meg a Feketehegyet. Vadságuk és kegyetlenségök messze vidéken rémület tárgyát képezi. A kegyetlenség különösen a háborúban fegyveresen elfogottak irányában tör ki nagy mértékben. Ezeket a leggaládabb módon kinozzák és végre megölik. A sebesülteket sem hagyják életben, hanem fejüket levágják s vállukra vetve, győzelem jeléül Cettinjébe viszik, hol a torony tetejére aggatják. Ujabb időben a fejeket megkimélik s megalégesznek az ellenség füleivel és orrával. A harczot nem tartják befejezettnek, míg ezeket le nem vágják s magukkal nem viszik. Sőt szemtanúk állítják,*) hogy a montenegrói sohasem kér s nem ad kegyelmet s ha valamely nehéz sebesültet nem sikerül az ellenség kezeiből kiszabadítani, hozzátartozóik maguk ütik le fejét s hazaviszik, hogy az ellenség kezébe ne kerüljön. Khlobuk ostrománál egy fiatal angol tiszt vitézül harczolván, sebében összerogyott; egy montenegrói kivont jatagánjával odarohant és így szólt hozzá: »Vitézül harczoltál, és megérdemled, hogy fejedet levágjam, mondj imát és vess keresztet.« Az ifjú angol e szörnyű beszédre összeszedte erejét, feltápáskodott s a montenegrói kíséretét kérve elvánszorgott visszanyomuló csapatához. A harcztéren elesni dicsőségnek és legszebb halálnak tartják. Legnagyobb gyalázatot és szitkot azzal mondanak a montenegróira, ha azt mondják, hogy minden elődje ágyban halt meg. A ki nem a harczmezőn hal meg, arról azt mondják, hogy »az öreg gyilkos« (isten) ölte meg.

A montenegrói férfiak viselete festői szépségű. Áll egy térdig érő bő nadrágból, azon alul az erős czombot fel a térdig fehér durva gyapot harisnya vagy körülcsavart vászon takarja, lábukra alacsony cipőt húznak vagy bocskort kötnek. Testök felső részén az ing majdnem egészen szabadon kilátszik a piros mellény alól, mely arany és ezüst szálakkal gazdagon van kivarva. A mellény

*) L. Siniavin admiral British and foreign Review.

fölé egy fehér, rövid, elől nyitott ujjast öltének, e fölé egy ujjatlan veres és aranyozott gombokkal és aranyhímzéssel megrakott rövid felöltőt vesznek. A nyak nyitva van, vagy ritkábban fehér vászon szalaggal van átkötve, vagy fehér gallér takarja. Derejuk széles veres övvel van átkötve, melynek ránczaiból arany- és ezüsttel díszített pisztolyok és a rendszeren gyöngyházzal és kövekkel kirakott széles, hosszú jatagán markolatja kandikál elő. Öltözetét kiegészíti a kerek köpeny (sztruca), melyet sötét gyapjuból szönek s a skótok plaidjéhez nagyon hasonlít. Ez az öltönydarab elmaradhatlan társa a montenegróinak. Ez köpenyege, ezt teríti maga alá, ha a sziklára ül, s párnául használja, ha alszik. Fején a fekete selyem szalaggal körített veres fezt hordja. A fezteteje vérpiros és egy arany csillaggal és szivárvánnyal van díszítve. Fegyver nélkül sohasem jár a montenegrói, az neki mindene, attól megválni nagy szégyen és megaláztatás volna a montenegróira és a legtöbb nem is megy be Cattaróba, hanem csak a határon kívül marad, mert nem akarja fegyverét lerakni addig sem, míg a városban van.

A montenegrói nő szépség és testalkat tekintetében jóval mögötte áll a férfinak. Ez pedig onnan van, hogy a férfiak minden munkát, még a teherhordást is a nők vállaira raknak. A megeröltető nehéz munka miatt a nők ideje korán elcsenevészednek, elvényülnek, s a 25—30 éves nő már teljesen elvesztette varázsát és női szépségét. A nő annyira alá van rendelve a férfinak, hogy mind untalan kezeit csókolva külső jelekben is kifejezi e viszonyt. A házon kívül nővel megindulni, vagy vele együtt nyilvános helyen megjelenni, méltóságán alólinak tartja a crnagorác, otthon pedig épen szolgálói, majdnem rabszolganői szerepre van kárhóztatva. Viselete nagyon egyszerű és egyenlő az egész tartományban; hosszú és bokáig érő, s mellén himzett inget visel, mely alul rojtokkal és szintén himzéssel van tarkítva, csipőjétől lefelé mindenféle színű szalagokkal szereti magát körülaggatni, lábán bocskort, fején az asszony fehér kendőt visel, a lány veres sapkát, s ez ismerteti meg egyiket a másiktól.

A montenegrói, mint majdnem minden délszláv, ellensége levén a mesterségeknek s a megeröltető munkát a nő vállára rakván, idejét haszontalan kóborlással, üres szószátyársággal szokta eltölteni. Cettinjében épúgy mint minden más montenegrói községben, a lakosok rendszeren csibukkal kezükben, a főtéren vagy az utcákon összegyülekezve tétlenséggel és a török ellen viselendő harci tervek és rablókalandók elmesélésével ölik a drága időt.

A crnogorácok a tartománynak már a természet által elkülönített helyein családonként (plemena) csoportosulva patriarchális életet élnek. Azért nem ritkán található, hogy egy faluban száznál több, sőt néha az egész falú is egy és ugyanazon nevet viseli. Itt laknak a Petrovicsok, amott a Radonicsok, Bagdanovicsok vagy Pavlovicsok, s hogy a sok egyenlő nevű egyént egymástól megkülönböztessék, rendszeren valami elő- vagy tulajdonságnevet szoktak rájuk ruházni. A törzsek és családok szoros patriarchális viszonyban élnek egymás között s a család legcsekélyebb tagját sem szabad megsérteni, különben ezért a család a vérbosszú (krvina) által vesz magának elégtételt. Ennek esett áldozatául 1860-ban maga Daniló fejedelem is Cattaróban. A czivódásokat és egyenetlenségeket a választott birák (kmet) egyenlítik ki.

A közművelődés Crnogorában szánandó lábon áll. Az intézetek, melyekkel már megismerkedtünk, nagyon kezdetleges állapotban vannak, s nem nagyon mozdítják elő a nép művelődését. Egy nyomda van az egész tartományban, mely igaz, már 1490-ben alapítottatott; de azóta egy lépéssel sem haladt előbbre. Nagy áldozattal tartanak fenn egy lapot, mely előbb »Crnogorác«, most »Glasz Crnogorszki« (Montenegrói hangok) címet visel. Ez is államköltségen és támogatás mellett lát napvilágot, a crnogorácok nem látják be szükségét az újságolvasásnak. E mellett néhány iskolakönyven s a Grlisza című évkönyven kívül egyéb sem lát napvilágot e nyomdából. Nikita, a jelenleg uralkodó fejedelem kezd némit lendíteni a közművelődésen az által, hogy főleg a nők szomorú helyzetének javítására a nőnevelés által kívánván hatni, a már említett nőnevelő-intézetet alapította.

Az igazságszolgáltatás terén újabb időben, különösen I. Péter vladika (1796.) óta történt némi javítás, de a nép még csak nagy nehezen tud régi kezdetleges, patriarchális szokásaitól megválni.

I. Daniló 1855. april 23-án adta ki büntetőtörvény könyvét, mely ma is érvényben van Montenegróban. E könyvnek némely pontját idézem, hogy a műveltségi viszony iránt is némi felvilágosítást nyerjünk. Legnagyobb szigorot szabott a tolvajlásra, minthogy e bűntény nagyon gyakran és nagy mértékben terjedt el a Feketehegyen. A tetten kapott tolvaj, ha fegyvert lopott 100, ha lovat 50 pácza ütéssel büntetetik, a borjú- vagy csikó-tolvaj szintén 50, a jüh-tolvaj 20 páczaütésre ítéltetik. A harmadszor rajtavesztett tolvajt agyonlövik. A ki mást tolvajlás mellett megöl, jutalmat nyer. A nőt, ki férjét meg-

lopja, ha a férj kívánja, elválasztják férjétől és többé férjhez nem mehet. A ki a templomot vagy a hadiszertárt meglopja, szintén halállal büntetik. A vérboszút és leányrablást (otnicza) szigorúan tiltják. A házasságtörést elkövetőket a férj megölheti. Ha a családban békételenség uralkodik, a házasság felbontható. A törvénykönyv továbbá a bírák pártossága- és igazságtalanságára is kiszabja a büntetéseket. Érdekesekek és a nép műveltségi viszonyaira nagy világot vetnek azon intézkedések, melyek az egymás között ellenségeskedő vagy egymást bántalmazó egyénekre szabotnak. A ki másnak kezét vagy lábát megcsonkítja 100 tallér büntetést fizet, a fej megsértése 60 tallér. A montenegróinak ütlegelését a leggyalázatosabbnak tartják, s azért a törvénykönyv is szigorúan bünteti azt. »Ha egyik montenegrói a másikat pipaszárral vagy pálczával megveri, vagy lábával megrugja, 50 darab arany büntetést fizet. Az ütlegezettnek jogában áll azt, ki őt megveri, meggyilkolni, ha azt a bántalmazás után rögtön végrehajtja.«

»Mindenkinek jogában áll, azt, ki őt fegyverrel fenyegeti, megsebezni vagy meggyilkolni, a nélkül, hogy ezért felelősségre vonatnék.«

»Háború idején köteles minden montenegrói és brdái, mihelyt hazáját az ellenség fenyegeti, fegyvert ragadni és háborúba menni. A ki otthon marad és nem megy az ellenség ellen, annak nem szabad többé fegyvert viselni, nincs többé becsülete, egy női kötenyt tartozik viselni, hadd lássa mindenki, hogy nincs férfi szíve. Ugyanez a büntetés ér egy egész falút vagy törzset, ha ezt a büntényt követi el.«

»Minden vajda, törzsfőnök vagy családfő, mihelyt hallja, hogy a hazát ellenség fenyegeti, fegyvert fogni köteles és törzsének vagy családjának élén köteles a fenyegetett helység felé indulni. Ha ezt nem teszi, mint hazaáruló halállal büntetetik.«

A jelenleg uralkodó fejedelem egy polgári törvénykönyv szerkesztéséről is gondoskodott, s Bogisits odesszai tanárt bízta meg azzal, ki e célból két esztendeig időzött Montenegroban. A munka legközelebb fog napvilágot látni.

A közművelődés mindig kérdéssé válik olyan népnél, melynek papjai és világi méltóságai sem bírnak a kezdetleges műveltség tényezőivel. Maguk a papok közül is alig tud egynehány s leginkább csak az ifjabb nemzedékből kikerültek, tudnak írni és olvasni; legtöbben az isteni tiszteletnél használt énekek és imák elmondása és eléneklésénél egyebet nem tudnak. A világiak műveltsége sem

terjed túl e határokon, sőt néha még kevesebbel is megelégesznek; mint az egyházi vezetők. A babona talán egy délszláv népnél sem kapott annyira lábra, mint Montenegróban és Herczegovinában. A vila (boszorkány) és vámpír igen nagy szerepet játszik a nép babonás hiedelmében. Majdnem minden mozdulata a crnogorácoknak babonához van kötve.

Montenegró politikailag Törökországtól függő fejedelemség, jöllehet, e viszony nincs teljesen rendezve, s a hegylakók valahányszor fegyvert fognak a török ellen, függetlenségök- és felszabadításukért harcolnak. E viszony rendezését és tisztázását napjainkban is sürgetve-sürgetik, s hogy e kérdésnek tisztázása mennyire kívánatos, onnan is kitűnik, hogy ma még a diplomatiához közel álló közlönyökben is a felett a kérdés felett folyt a vitakozás, vajjon Montenegró önálló független fejedelemség-e vagy nem? Hogy nem önálló és nem független, mutatja többek között az az egyezés, mely 1862-ben kötött, hogy Törökország Montenegrón át egy őrtornyokkal megrakott katonai útat tarthat fenn.

Montenegró alkotmánya I. Daniló koráig (1852.) theokratiai volt, a világi és egyházi hatalom egy személyben a vladikában volt központosítva, ki a hegyi tartománynak kormányzója, püspöke és katonai főparancsnoka volt. I. Daniló, ki Triesztben nevedése alatt megszerette Darinka Kvekiczovát, egy görög nagykereskedő leányát, nem volt hajlandó magát a papi méltósággal járó nőtlenségnek alávetni, s így az ő kívánságára a két méltóságot egymástól elválasztották. Elvette 1854-ben választott menyasszonyát, s a világi hatalmat elfogadta. Azóta az egyházi hatalom egy püspök kezére bízott. Montenegró jelenlegi püspöke Ragonovits Hilarion, 1863-ban szenteltetett püspökké Moszkvában, s évi ötezer frank jövedelemmel bír.

A fejedelem kevésbbé korlátolt hatalommal bír; a fontos államügyeket a szkupcsinában határozzák el, mely időről időre a cettinjei síkon ülészik, s az elnök, alelnök s tizenkét tanácsnokból álló tanács dolgozza ki e határozatokat törvényekké. A fejedelem a crnogorai nép és tanács nevében szolgáltatja ki e törvényeket, s egy 800 főből álló lovas csendőrséggel őrködik azok végrehajtásán. Különben a fejedelem korlátlanul uralkodik: személyesen érintkezik hivatalnokaival, kiket maga nevez ki és bocsát el, mikor és a mint kedve tartja. A fejedelem testőrsége áll 30 lovas perjaniciből (tolldíszviselők), kiket rendszerint az ország legelőkelőbb családaiából válogatnak. Montenegró uralkodójának címere a kétfejű sas. Háztartására kap a fejedelem évenként 30

ezer forintot. A tanácsot 1831-ben II. Péter szervezte, s a fejedelem nevezi ki tagjait, kik a fejedelemnek semmiben sem mernek ellent mondani. A költségvetés terheinek fedezésére Oroszország fizet Montenegrónak bizonyos évi járulékot. A közművelődési intézetek fenntartására évenként 60 ezer frankot fizet Oroszország.

Montenegrónak csak nemzeti serege van, állandó, begyakorlott, fizetett serege nincs, kivéve a fejedelem testőreit és a kevés számú rendőröket. Jóllehet általános védkötelezettség áll fenn, mégis a harczképes és háború esetén kivonulható hegylakók száma a 20 évestől 50 évesig körülbelül csak 25 ezer emberre tehető. A montenegrói katona fegyverét képezi a puska, egy pár pisztoly, a szurásra és vágásra alkalmas handzsár és egy tölténytartó. A tűzéség kevés számú hegyi ágyúval rendelkezik. 1871-ig a régi kovás puska volt használatban, azóta a katonaság egy része új fegyvereket kapott. A katonaság csak lőport kap az államtól, ellátás, ruha és fegyverzetéről maga tartozik gondoskodni.

Minden évben két hónapig fegyvergyakorlatra rendelik be a katonákat, kik saját kerületökben (nahie) a plemena főnöke alatt végzik e gyakorlatokat. Az egész hadsereg két hadosztályra van osztva tiz-tizezer emberrel; mindenik hadosztály áll két dandárból. A dandár áll 5 zászlóaljából. Katonai fővezér maga a fejedelem, főparancsnok a veliki vojvoda, jelenleg Bojo Petrovics, a fejedelem rokona; alatta áll két tábornok. Ezek mellett van 8 szerdár, a nahiek számának megfelelőleg és a plemenak száma szerint 40 kapitány.

A montenegróiak 1870-ben Obrenovics Mílánnal egyesülve fegyvergyárat építettek Cettinjében, hol kartácsokat is készítenek. Lőportornyaikat is szaporították azóta.

A montenegróiak harcmódját Sestak osztrák őrnagy és Bromievszki orosz tiszt igen érdekesen írják le. A montenegrói katonák fáradalmat és nélkülözést könnyen tűrnek, s a legkisebb kedvetlenség nélkül tesznek több napi útát a legzordabb hegyekben. A legnagyobb gyorsasággal mászszák meg szikláikat, s ott éhséget, szomjat hosszú időn át eltűrnek. Ha az ellenséget megverték s visszavonulásban van, a lovasságot pótló sebességgel üzik a hátráló ellenséget. Hegyekben lakván, melyekben minden lépten-nyomon hegyszorosok vannak, kevés számú vitéz fegyveres egy egész sereg elvonulását képes megakadályozni. Megrohanástól sem tartanak, mert folytonosan örködnek határaikon és egész haderejük 24 óra alatt a fenyegettet ponton összevonható. Ha az

ellenség túlhatalmas, felégetik falvaikat, elpusztítják mezeiket, a hegyekbe vonulnak, oda csalják elleneiket, s ott heves támadásban körülfogják őket. Ha sokan vannak, mélyedésekbe rejtőznek s csak néhány vadászt küldenek ki, ezek visszavonulással csalják az ellenséget hegyeikbe; ott aztán megrohanják és kezdődik az öldöklés nem löfegyverrel, hanem handsárral, melynek forгатásában rendkívül ügyesek. Ha kevesen vannak, kedvező állásokat foglalnak el a magas sziklákon, hol a legvadabb és leggaládabb szitkokkal és gunyolódásokkal ingerlik az ellenséget támadásra. Podgyászukban csak egy kenyeret, egy sajtot, fokhagymát, pálinkát, egy ócska ruhát és egy pár cserzetlen talpat visznek magukkal s úgy indulnak háborúba. Menetközben eső és hideg ellen nem védik magukat. Esős időben fejét a sztrukával takarja be, lefekszik a földre és jóízűen aluszik. Három-négy óra elég neki a pihenésre. A montenegrói katonát nem lehet tartalékban hagyni, az ellenség látásán elveszti nyugalmát. Támadásaikat rendszeren éjjel szokták intézni, mert leginkább a meglepő rohamot szeretik. Támadásukat megelőzőleg áltüzek és zaj keltésével vezetik tényleg elleneiket, nappal pedig veres sípkáikat messze eső sziklára rakosgatják sorjában, hogy fáz az ellenség e csalóka czéltáblákra pazarolja el lövéseit.

A montenegróiak ellen folytatott harcban nagy előnyére van a legyőzöttnek a montenegróiaknak az a szokása, hogy a csataterén elesettekre azonnal rárohannak, kifosztják és megcsontítják. Ezt az időt és körülményt a futó ellenség előnyére fordítja vagy új támadást intéz.

Montenegrónak történelméből csak néhány kiválóbb adat elmondására kell szorítkoznom. A szerb királyok idejében Montenegró a Zeta területéhez tartozott s a szerb királyi család tagjai kormánya alatt állott. Balcsa György, ki a 14-ik század második felében uralkodott a Zetában, Lázárnak, az utolsó független szerb királynak leányát birta nőül. A rigómezei ütközet után feloszlott szerb királyságnak e kis tartománya bízva természetes erősségeiben, az ütközetből menekült szerbeknek menedékhelye lett. A tulajdonképeni harcot a montenegróiak a törökökkel a Fekete Sztrazimir fiának, Istvánnak uralkodása alatt kezdték meg, ki Skanderbeg idejében élt s az ő szövetségese volt a török ellen. Istvánnak (Stjepán) három fia közül Iván, a legidősebb volt követője. Az ő uralkodása alatt a törökök elfoglalván Albániát és Hercegovinát, megtámadták Montenegrót is. A fejedelem látván, hogy a Feketehegy egymaga képtelen ellenállani a nagy erővel

előre nyomuló töröknek, Velenczétől kért segítséget, de a köz-társaság hidegen és biztatás nélkül bocsátá vissza követét. Önma-gukban bízva folytatták a montenegróiak a harczot a törökök ellen, de mind összébb kellett szorulniok, határaik mindig szorosabbak lettek, míg a fejedelmi háznak a Skodra tavánál fekvő ősi fészket is el kellett hagynia, hogy a tartománynak természetes bástyái között keressen oltalmat. Iván építette Obod erődöt és a cettinjei kolostort s minden intézkedést megtett a török hatalom terjeszkedése ellen. Az ő emléke nagy tiszteletben van Monte-negróban. Ivan fia, Crnojevics György volt Montenegró utolsó világi fejedelme, ki egy velenczei nőt, a Moncenigo családból vett nőül s minthogy gyermekei nem voltak, arra birta férjét, hogy Olaszországba kísérje őt, hol aztán meg is halt. Né-pének beleegyezésével 1516-ban átadta az ország kormányát Germán metropolitának s azóta egész Daniló uralkodásig egyházi uralom volt Montenegróban. A törökök most sikerrel intézték támadásaikat Montenegróba s egy egész századon át majdnem mindig előnyükre ütött ki a harcz. 1623-ban Szoliman, skodrai pasa nagy erővel támadta meg Montenegrót s az erélyes védelem daczára sikerült neki Cettinjéig előnyomulni, melynek kolostorát feldulta és a montenegróiakat megalázta. A 17-ik század vége felé Daniló Petrovics Nyegost választották meg vladikának; azóta a püspöki hatalom az ő családjában maradt s utódai voltak: Bazilio, Pietro, Szavo, I. Péter, »a nagy vladika«, és II. Péter, »az állam-férfi, költő és hős.«

A püspöki hatalommal felruházott herczegnek a törökökön kívül még a Montenegróban levő renegátokkal gyűlt meg a baja s azért elhatározta azok kiirtását. E véres tettet 1702-ik év karácsony éjjelén hajította végre oly módon, hogy a renegátokat megrohanták és vérfürdőt, egy második Sz.-Bertalanéjt készítettek számukra. A borzasztó vérengzés által sikerült a feketehegyi mohammedánokat kiirtaniok. A mi ezután történt, az nem más, mint a mohammedánok és keresztények, a törökök és szlávok kölcsönös kegyetlensége, melyben a montenegróiak rendesen jóval felülnaladták a törököket. A legkülönbözőbb kegyetlenségek és minden kigondolható galádságokkal igyekeztek a törökökön boszut állani. Így 1706-ban megtámadván a törökök a mon-tenegróiakat s ezek győzelmet nyervén rajtuk, foglyaikat — számra 157 embert — csak ugyanannyi sertésért voltak hajlandók vissza-adni a töröknek. 1711-ben a montenegróiak, az orosz czár ösz-tönzésére megtámadván Törökországot, Ahmed pasa, szeraszker

60 ezer emberrel tört be Montenegróba s maga Daniló is megsebesült a harczban. Még rettenetesebb volt Duman pasa támadása 120 ezer emberével, mely alkalommal a törökök Cettinjéig hatoltak előre és a Daniló által újra felépített kolostort is felégették és az országot tüzzel vassal pusztították. 1768-ban a velencei köztársaság ösztönzésére 180 ezer emberrel támadta meg a török Montenegrót s azt a legnagyobb veszélybe döntötte. Az osztrákok és oroszoknak az 1789 – 1791-ik évekig a törökök ellen folytatott háborújában a montenegróiak az osztrákokkal egyesülve támadást intéztek Albániába, ott pusztítottak és a törököket saját területükön tartották megkötve. 1796-ban a skodrai pasa vezetése alatt nagy török tábor tört Montenegróba, de a híres és gyászos eredményű krusszai csatában megverettek. A montenegróiak 6000 embere harczolt a Kara Mahmud pasa vezetése alatt álló 30 ezer török ellen. A pasa, 26 vezér és 3000 török fult a Mracsába, ezren kerültek fogságba. A vladika a vezir fejét levágatta, bebalzsamoztatta s ma is a cettinjei kolostorban őrzik. I. Péter vladika volt a törökök legrettenetesebb üldözője és a montenegróiak legvitézesebb hőse. A nép fekete ruhájáért »fekete barát« is nevezte. Ő neki sikerült a törököknek addig fizetett adót (harads) beszüntetni, azt felelőn a haradsért jövőknek, hogy jöjjön maga a vezér érette. Azóta a harads fizetése felfüggesztetett s a montenegróiak tényleg, adósaí Törökországnak. A montenegróiak nagy tiszteletben tartják emlékét. Meghalt 1830-ban 81 éves korában. Utána II. Péter, kit »államférfi, költő és hős« melléknévvel illettek honfiai, szelidebb és békésebb jellemű volt. Visszaadta az osztrákoknak az elfoglalt területet, s a montenegróiakat halálbüntetéssel tiltotta el a török területbe való becsapástól. Sok reformot és békés intézkedést léptetett életbe.

1851-ben bekövetkezett halálával I. Daniló követte őt a trónon; de ő a papi méltóságot nem akarta elvállalni, minthogy a Triesztben megismert Kvekiczova Darinkáért lángolt. A vladika méltóságot Ilárion püspökre ruhásván, s magát a szabad Montenegró és a Brda fejedelmének nevezvén, két részre osztotta a főhatalmat s megszüntette Montenegró theokratikus uralmát. A törökök ellen folytatott harcz, s a tartomány határának kijelölése, illetőleg megszorítása voltak az ő uralkodásának kiválóbb eseményei. A párisi békében Montenegró függetlensége el nem ismeretett, mi miatt a montenegróiak elégedetlenek voltak Daniló kormányával s 1860-ban egy montenegrói Raguzá sétányán orozva meggyilkolta őt.

Utána I. Miklós Petrovics Nyegus, a montenegróiak mostani fejedelme lépett a trónra, ki az oroszok pártfogása alatt és évi 1000 drb aranyat tevő segélye mellett viszi a Feketehegy kormányát.

DR. ERŐDI BÉLA.

A IX. nemzetközi statisztikai kongresszus kiállítása.

A Budapesten ülésezett statisztikai kongresszus tartama alatt a magyar tudományos akadémia II-ik emeletének termében kiállítást is rendezett a kongresszus grafikai és kartografiai művekből. A kiállítás az ülés napjától (szept. 1.) kezdve szept. 11-ig volt nyitva. A kiállítás, habár annak létrehozásával sok nehézség volt összekötve, sikerültnek mondható s a kezdeménynek nehezségeit tekintve a várakozást is kielégítette. A kiállított művekről társulatunk fáradhatlan és ügybuzgó tagja Déchy Mór készített egy tárgyjegyzéket, melyben a kiállított s 686 folyó számmal megjelölt tárgyak a beküldő államok szerint vannak rendezve. A sorrend következő: Nagy-Británia, Dánia, Oroszország, Finnország, Ausztria-Magyarország, Németország (Porosz-, Bajorország, Württemberg, Szászország, Hessen, Baden, Oldenburg, és Hamburg szab. város), Belgium, Franciaország, Portugália, Olaszország és Szerbia. A később érkezett művek a toldalékban vannak feltüntetve. A tárgyjegyzék előszavában elmondja Déchy M. a kiállítás keletkezéséről és szükségességéről. A Szent-Pétervárott 1872-ben tartott VIII. nemzetközi statisztikai kongresszus tekintve a grafikai statisztika tökéletesítésének szükségességét, annak az óhajnak adott kifejezést, hogy jövőre minden ülés alatt térképek és statisztikai táblázatok állíttassanak ki. Ennek az óhajnak megfelelőleg igyekezett a IX. nemzetközi statisztikai kongresszus szervező bizottsága a kongresszus sorrendjébe a statisztikára vonatkozó térképek és táblázatos munkák kiállítását is felvenni. Sajnálattal kell megvallani, írja D., hogy az államok statisztikai intézetei, valamint a különböző területek és egyes szakférfiak nem karolták fel a kiállítás ügyét annyi érdeklődéssel, de talán a philadelphiai és más kiállítások is elvontak jelentékeny anyagot, hogy a budapesti statisztikai kiállítás éppen nem tekinthető tökéletesnek.

A VIII. nemzetközi statisztikai kongresszus kimondotta volt, hogy a statisztikai kiállításnak magában kell foglalnia első sorban statisztikai táblázatokat és térképeket, s minthogy e kiállításnak a statisztikai grafának tökéletesítésére kell hatnia, kifejezést adott

annak az óhajának is, hogy a statisztikai táblázatokat és térképeket lássák el emlékiratokkal, melyek azok előállításának módjáról adnak felvilágosítást. A mondottakból az ilyen kiállítások fontosságára és leginkább gyakorlati czélszerűsége eléggé kiviláglik. A statisztikai tudomány tökéletesíteni kívánja azokat az eszközöket, melyek által munkálatai megkönnyítetnek és szemmel láthatóbbakká tételnek. E tárgyban hosszabb viták folytak már a III. kongresszus ülésén, mely ez ügyben való munkálat készítésre és jelentéstételre egy albizottságot küldött ki, mely egy tüzetes tervezetet dolgozott ki e tárgyban. A kérdés ezután szünetelt a hágai kongresszusig, melyen kimondatott, hogy tekintettel arra, miszerint a grafikai módszer nagyon alkalmas a statisztika tanítására és népszerűsítésére, kívánatos, hogy a hivatalos statisztikai okmányok térképekkel és diagrammokkal láttassanak el s hogy a jövő nemzetközi kongresszus szervező bizottsága készítsen egy emlékiratot a statisztikában használt különböző grafikai módszerekről és arról a módozatról, mely szerint a táblák egyenlőkké és egymással megegyezőkké tételhetnek.

Az 1873-iki bécsi közkiállításán egybegyűjtött nagybecsű anyag az általános átnézetre és tájékozásra alkalmat adván, e kérdésnek bírálati taglalását is maga után vonta. Ide tartoznak Ficker, Hunfalvi és Mayer nagybecsű emlékiratai.

A párisi nemzetközi földrajzi kiállítás alkalmával összegyűlt anyag szintén igen jeles műveket tudott felmutatni, melyeknek jótékony és tudományos befolyását eléggé kimutatta Levasseur az ő érdekes emlékiratában.

A budapesti statisztikai kiállításnak voltak mindenesetre hiányai, melyeket maguk a szakférfiak legjobban beláttak és kinyilvánítani el sem mulasztották. E hiányok azonban leginkább abban keresendők, hogy még ma sincs megállapítva egy közérvényű rendszer, mely szerint a statisztikai munkálatok megkönnyítésére és megvilágítására oly nagyon nélkülözhetlen táblák és térképek szerkesztendők, hogy a czélnak teljesen megfeleljenek és az eljárást egységes minta és módszer szerént vezethessék. A statisztikai tudománynak e téren csak a jövőtől várhatjuk irányadó és általános érvényű intézkedését. Mindazonáltal a kiállított munkák összege és minősége is hangosan tanuskodott arról, hogy a jövő teendője nagyon meg van könnyítve, mert a rendszeres és czélszerű munkák már majdnem minden államban és egyes testületek kebelében nagy számmal vannak és kezességet nyújtanak a jövő munkájának sikeréről.

A kiállított térképek és táblázatok nevezetesebbjeit és kiválóbb példányait itt felemlítve, azok részletes taglalásába részint helyszüke, részint azért sem bocsátkozhatunk, mert ezt csak tüzetesebb és mélyebb behatás és tanulmányozás után lehetne tennünk. Még sem mulaszthatjuk el azonban, hogy az egyes táblázatoknak, különösen a hazai kiállításból valóknak némi adatait itt fel ne soroljuk. Kezdjük a tárgymutató szerint Angolországban, honnan a londoni statisztikai hivatal több külön térképben és diagrammban 16 tárgyat küldött be. Fel vannak ezekben tüntetve 1600—1850-ig Anglia királyai és királynői; béke és háboru az európai államokkal, a bevétel, kivétel, a halálozás Londonban, fel van tüntetve a britt kereskedés haladása a norman hódítástól 1851-ig; az angol bank állapota stb. Az angol térképek száma nem nagy; de becs és érdekesség tekintetében alig állja ki azzal csak egy is a versenyt. Dánia 11 tárgygyal volt képviselve, bemutatván vasutjait, a talaj termékenységét, a kiskoruak halálozását stb.

Oroszország 17 darabot küldött, melyek a kereskedés és ipar, a népességi viszonyok és művelődés feltüntetésére vonatkoztak. Finnország részéről 8 darab volt kiállítva, melyek leginkább Helsingfors művelődésére és kereskedésére vetettek világot. Németország alatt a porosz, bajor, württembergi, szász, hesszeni, badeni, oldenburgi és hamburgi tárgyak voltak összesen 85 folyószámmal kiállítva. Belgiumból a királyi statisztikai hivatal 10 tárgyat, a parlament 6 darab táblázatot, Bruxelles városa 50 darab térképet és diagrammot állított ki. Franciaország 8 tárgygyal volt képviselve, melyek közül Levasauré volt három (Franciaország térképe, Franciaország telepítvényeivel, és Franciaország statisztikai térképe), Blocké kettő, Svajcz 25 táblát és térképet küldött, melyek leginkább vasutait, takarékpénztárait, kereskedelmét és iskoláit tüntették fel. Portugaliát 28 táblázattal és térképpel az összes miniszteriumok és a parlament képviselték. Olaszországból 32 darabot, Szerbiából egy számot küldöttek.

Ausztria kiállítása az egyik teremnek két falát és egy asztalt foglalt el s nagyon sok oldalú munkásságot felölelő tárgyak voltak ott kiállítva. 105 folyó szám alatt igen sok becses térkép és statisztikai táblázatot láttunk, melyek a művelődés, nemzetgazdaság, égjali és egészségügyi viszonyokra vonatkoznak. Több táblázaton láttuk feltüntetve a takarékpénztárait, másokon megint felette érdekes összeállításban az iskolaügyről láttunk tüzetes kimutatást. Be vannak mutatva az iskolába járó gyermekek kor, nem és

tehetség szerint; külön táblákon a siketnémák, elmebetegek és a hülyék; nyelv és nemzetiségi tekintetben szintén érdekes csoportban van feltüntetve a birodalom népessége. Érdekes táblákban van feltüntetve az égalj befolyása a terményekre, a marhatenyésztésre. A művelődést feltüntető táblákkal versenyeznek a nemzet gazdasági, ipar-, kereskedelmi és egészségügyi táblázatok, a kholerajárványról és egyéb halálozásokról felvett táblázatok. Szóval az osztrák kiállítás úgy gazdagság, mint érdekesség tekintetében egyike volt az elsőnek.

Az osztrák kiállításból egy lépés vezet a magyar kiállításba, mely gazdagság tekintetében első helyet foglal el, a mennyiben kiállításunk 226 számot foglalt el. A magy. kir. földmivelési, ipar és gazdasági miniszterium részéről ki voltak állítva a hazánkban fennálló gazdasági tanintézetek térképe és az állattenyésztést ábrázoló térkép. Megyék szerint és százalékban kifejezve láttuk állattenyésztésünket. Az országos statisztikai hivatal kiállításában a viszonylagos népesség van feltüntetve, mely szerint a szaporodás maximuma 4 százalék, az apadás pedig 6 százalék. E kedvezőtlen arány a kholerának rovandó fel, mely 1873-ban nagy mértékben pusztított; ezzel szemben 1874-ben kedvezőbb arányt birtunk, midőn 716 szaporodás van feltüntetve. Az 1866-iki és 1873-iki kholera két táblában van feltüntetve. Találunk táblázatokat továbbá a hőmérsékletről, Magyarország szőlőterületéről, borvidékeiről, a buza és rozstermelésről; 5 táblában vannak bemutatva a tüzesetek 1873, 74. és 75-ről. A belügyminiszterium a gyógyszer-tárak és az 1863—64-iki inségről állított ki egy-egy táblázatot. A közoktatásügyi miniszter a tanköteles gyermekekről és a hazai középtanodákról, tanító- és tanítónő-képezdekről állított ki három térképet. A közmunka és közlekedésügyi miniszterium a Duna átnézeti térképét és még több szintén a Dunát feltüntető térképet állított ki. Itt találtunk érdekes képeket és táblázatokat a Duna lejtmerésére vonatkozólag, ugyszintén a Dunaszabályozó felügye-lőség térképeit. A fiumei kikötő építése 11 táblázatban és térképben volt bemutatva. A pénzügyminiszterium a kataszteri felméréseket, az államnyomda termékeit és a bányászati ügyosztály érdekes munkáit állította ki.

Egy külön szobában volt kiállítva Budapest főváros, a közmunka tanács, a Tisza szabályozó társulat, a Ferencz-csatorna vállalat és az államnyomda gazdag és ritka becsü tárgyai. Halácsynak háromszögelési jegyzőkönyvei és táblái külön nagy gyűjteményt képeznek. Budapest átnézeti térképei, az utcámérő műszer

mind arról tanuskodnak, hogy a főváros e téren is nagy munkásságot fejtett ki. Az országos tébolyda, a kereskedelmi és iparkamra szintén szép és becses műveket állítottak ki. Méltó tetszést nyert Türr Istvánnak Ferencz-csatorna albuma és a Tisza album. Dr. Vesselovszky Károly Arva-váralja hőmérsékletét tüntette fel az 1850—75-iki évekből. Dr. Fodor Pest városának a járványokból származó halálozását két nagy táblában tüntette fel. Képviselve volt még a földtani intézet, kiállított Hátschek Ignác térképész is 6 táblát. Érdekes gyűjtemény volt az államnyomda könyvtárának tulajdonát képező 53 darab régi térkép, az országos stat. hivatal könyvtárának 7 darab régi térképe és a nemzeti muzeum 10 darab régi térképe, melyek között legrégebb Sambucus Ilyricuma (1572-ből), Sambucus J. Transylvania. Viennae 1566., Sambucus J. Hungariae loca praecipua, recent emendata atque edita 1579., Stier, Landkarten des Königreichs Ungarn. Viennae 1664. E futólagos felsorolásból is látható, hogy nálunk e téren szintén igen jelentékeny munkát végeztek már szakférjaink. Különösen Keleti és a statisztikai hivatal végzett nagy és gyors munkát az utóbbi időben, hogy a kiállítás több érdekes tárgygyal gazdagodhassék. Csak is ennek tulajdonítható, hogy a magyar kiállítás az idegenek között büszkén megállotta a versenyt. Különben a többiek mellett előnyünkre volt még az is, hogy itthon voltunk, és könnyebben állíthattuk ki tárgyainkat.

K ö n y v é s z e t .

A Magyarországi Kárpát-egylet Évkönyve. III. évfolyam. 1876.

(Dr. E. B.) Elöttünk fekszik a kárpát-egylet évkönyvének III. évfolyama, egy diszesen kiállított és becses közleményeket tartalmazó 23 ívre terjedő kötet. Ha kiállításán s az abban közlött munkálatokon végig tekintünk, s az eddig megjelent köteteket egymással egybevetjük, lehetetlen a haladást minden tekintetben észre nem vennünk. A derék egylet működésének eredménye az egylet körében uralkodó buzgóságra és munkakedvre enged következtetnünk, különben nem volna képes az egylet mindig nagyobb es meglepőbb eredménnyel lépni a világ elé. Az évkönyvnek mindkét része, úgy az egyleti élet köréből közlött jelentés, valamint a közlött dolgozatok állításunkat hangosan igazolják. A titkári jelentésben Cserépy Nándor a tagok folytonos szaporodását tudatja. Ő Felsége, a király magánpénztárából újabban is 200 frtnyi összeget adományozott az egyletnek. A tarpataki völgyben felállított menedékház augusztus 1-én ünnepélyesen felavattatott s »Róza« menedékháznak neveztetett el. A csorbai tó melletti menedékhez »József menedékház« nevet nyert. A közgyűlés megbízása folytán készített tátrai térkép nemsokára készen lesz; a kárpáti kalauz azonban elmaradt. A m. kir. közlekedésügyi miniszterium megengedte, hogy a közgyűlésre utazó tagok mérsékelt árakon utazhassanak a vasutakon. A csorbai és felkai tavak mélységét dr. Dezső Dénes tanár megmérte és meghatározta. A felkai völgyben építendő menedékház ügye elnapoltatott. A kárpáti muzeum ügyében közelebbről fog az egylet intézkedni. Az egyleti tagok száma 1020, az egyleti vagyon 2521 frt 57 kr. Az értekezések sora következő: Dr. Dezső Dénes A gerlachfalvi csúcs hatodik megmászása. Ugyancsak tőle A Magas Tátra tengerszemei. Geyer G. Állatphenologiai adatok. Ugyancsak tőle Meteorologiai észlelési adat-töredékek. Hradsky József A Magas Tátra tavain. Ugyancsak tőle Fuchs Frigyes Dávid, életrajzi vázlat. Kolbenhayer Károly Késmárk magassága a tenger színe felett. Majláth Béla Liptómegeye légtűneti és

égalji viszonyai. Ordódy István A Kárpát-hegység pomológiai tekintetben. Raisz Miksa A kárpáti homokkő elválási idomairól. Roth Samú A Magas Tátra gránitjai. Rowland Vilmos A hegységi erdők kezeléséről és följújtásáról, különös tekintettel a »Közép-Kárpátokra.« Weber Samu Szepes-Béláról Szczawnicáig. Lorenz Győző Egy éj a Tátrában. Déchy Mór Az alp-egyesületek történetéhez. Végül a két évfolyamon át megkezdett Bibliotheca Carpathica folytatása Payer Hugótól.

Buletinul Societatii Geografice Romane (A román földrajzi társulat közlönye.) A bukaresti román földrajzi társulat közlönyének 1—5 és 6-ik számát társulatunk közelebbről megkapván, e társulat működésének ismertetéseül bemutatjuk e számokat t. olvasóinknak. A társulat két nyelven, románul és francziául adja ki közlönyét. A folyó ügyek egy részét kizárólag román nyelven s a nagyobb közönségre számított felolvasásokat, értekezéseket francia nyelven is közli. A közlöny 1—5-ik számának tartalma áll következő közleményekből: A román földrajzi társulat alapszabályai és az azokat szentesítő fejedelmi rendelet; az 1875-iki jun. 27-én tartott ünnepélyes alakuló közgyűlésnek jegyzőkönyve. A tagok névsora. A társulat belügyeit érdeklő eme közlemények után következik egy nagyobb tanulmány Crezulescu tagtól: »Tanulmány Romániáról« cím alatt (román és francia nyelven).

E tanulmányból a szomszéd ország ismertetéseül közöljük a következő adatokat: Az egyesült Románia (Moldva és Oláhország) területe 121.204 □ kilometer, lakóinak száma 5 millió. Románia a különböző időkben egyrésztől Bajazid, Szoliman és más szultánok, másrésztől I. Mircsa, V. Vlád és más hercegekkel kötött egyezmény értelmében évi 920,000 frankot fizet a magas portának; a párisi szerződés értelmében Románia a hét nagy hatalom védelme alá van helyezve, s az 1858-iki egyezés a két fejedelemséget véglegesen egy közös kormányalpra fektette. I. János herceg lemondása után, a népszavazás 1866. év április 18-án I. Károlyt, a Sigmaringen-Hohenzollern nemzetségbeli herceget hívta meg a trónra.

A fejedelemség főbb helyei következő magasságban fekszenek a tenger felszine felett: Braila 15 méter, Bukarest 87 m., Baku 230 m. és Jasszi 318 méter. A fejedelemség folyói mind a Duna folyamterületéhez tartoznak s ezek az Olt, Szeret és Prut; tavakban gazdag. Az égalj változó, a tavasi közép légméréséklet $+11^{\circ} 7'$, a nyári $22^{\circ} 5'$, az őszi $+12,8'$, a téli $-2,5'$.

A népességet illetőleg a román faj szerző szerint 10 millióra megy, mely számból 4.300,000 lakja Romániát, Ausztria-Magyarországban van 3.031,800, Törökországban 1.600.000 és Oroszországban 1 millió. Az 1860-ban megejtett népszámlálás szerint 4,424,961 lakója volt Romániának, azóta e szám 5.073,000-re szaporodott. E számban 770,000 idegen foglaltatik, és pedig 400,000 zsidó, 85 ezer szláv, 39 ezer német, 29 ezer magyar, 2700 török stb. Egy □ kilométerre 41,1 lélek esik; a házak száma 803, 097. Foglalkozás szerint van 750,000 földmives család, 64000 iparos, 33 ezer kereskedő, 24,600 munkás, 23 ezer hivatalnok, 4000 tanító és 450 ügyvéd család stb., továbbá 9800 pap és 3970 szerzetes és apácza. A fejedelemség főbb helyeiben következőleg oszlik meg a lakosság: Bukarest 221,805, Jasszi 90,000, Galacz 80,000, Botosán 40,000, Plojest 33,000, Braila 281,000 stb.

A román kormányzat alkotmányos, a törvényhozó testület népképviselőten alapszik. Az alkotmány a legszabadelvűbb alapon nyugszik. Biztosítja a vallás és tanítási, sajtó és tanácskozási szabadságot. A népképviselőt áll a tanácsból és a képviselőházból. A tanács áll 68 tagból; a képviselőket 4, a tanácsnokokat 8 évre választják. A miniszteri tanács áll hét tagból; a fejedelem személye sérthetetlen. A fejedelemnek egy rendelete sem bír érvénnyel a miniszter aláírása nélkül, miért is ez utóbbi felelős a rendeletért. Romániának van joga szerződéseket kötni idegen hatalmakkal és magát udvaraikban képviseltetheti.

A fejedelemségnek hét udvarban vannak diplomatiai képviselői s a külhatalmaknak is vannak Romániában képviselői.

Az ország pénzügyét illetőleg a jövedelem rendes és rendkívüli adóból gyűl be. Hatféle rendes adónem van: fejadó, híd- és utadó, jövedelmi és földadó, átruházási adó, italmérési jog; a rendkívüli adónemekhez tartozik a vám, átvitel, ital, dohány, bélyeg stb. jövedék. A posta jövedelme évenként 1,300,000 frankra megy, a telegraf 1,200,000 frankot jövedelmez. Az 1876-iki budgetben 97,894,427 frank jövedelem szerepel. Adóssága van Romániának: 476,375,176 frank és 44 centimes.

A katonáskodás általánosan kötelező mindenkire a 21-ik évtől a 46-ikig. Románia hadereje áll az állandó hadseregből és annak tartalékából, a helyi hadseregből és tartalékából, a milicziából (honvédség) és a nemzetőrségből. Az állandó hadseregben a tetteges szolgálati idő 4 év és ugyanannyi a tartalék. A gyalogság legnagyobb része Peabody, a többi gyűtős fegyverrel van ellátva. A tüzérségnek Krupp ágyui vannak. Az egész hadsereg

számára most új fegyverek beszerzéséről gondoskodnak. A hadsereg áll 67,335 emberből és 15,510 lóból. E szám jelentékenyen növekszik, ha a honvédség és nemzetőrséget hozzávesszük.

A közmunka és közlekedésügy köréből megemlítjük, hogy az 1875-ik év végén 1991 kilométer hosszú makadamizált országútja volt Romániának, melyből egy kilométer 30 ezer, s így az egész utvonal 39,270 ezer frankba került; a kerületi, vicinális és községi utakat is ide számítva 1874. év végén 5340 kilométert tevő uthálózata volt Romániának. Évek előtt még mind fahidjai voltak a fejedelemségnek, ma azonban az országutakon 22 vashid van építve, melyeknek hossza 4457 métert tesz. A Ruscsukot a román parttal összekötő vashid, melynek terve már el van fogadva s 1 1/2 kilométer hosszúságú lesz, a román vasutat a törökkel fogja összekötni. A román vasut hossza 1233 kilométerre rug s egy fővonalból és négy mellékágból áll. A Duna 560 kilométer hosszúságban érintvén Románia partját, jelentékenyen emeli kereskedését; 17 jelentékeny kikötője van a fejedelemségnek. E kikötőkben 1874-ben 1692 hajó fordult meg 514,519 tonna szállítmánnyal; ebből 34 vitorlás és 109 gőzhajó 64,642 tonnával esik az osztrák-magyar birodalomra. Romániának van 238 postahivatala; 1874-ben 5,526.035 küldemény (ebből 4,030.178 levél) fordult meg e postahelyeken. A nemzetközi postaközlekedés 1,529.499 küldeményt (875,952 levelet) hozott forgalomba. A távirtda állomások száma 178; 1874-ben összesen 903,993 sürgöny vétetett fel és adatott ki; az állami távirtda vonal hossza 3872 kilométer, a huzalok hossza 6460 kilométer; a vasuti távirtdák vonalának hossza 1231 kilométer, a huzalok hossza 2462 kilométer. A postán és távirtdán összesen 1202 hivatalnok volt (1874.) alkalmazva.

Az 1866. július elsején kiadott alkotmány kimondja a vallás-zabadságot s minden felekezetet megtűr; a görög nemegyesült vallás uralkodó a román államban, híveinek száma 4,300.000 lélek (a népesség 85%), független idegen hatalomtól, csak dogma tekintetében áll közös alapon a keleti oekumenikus egyházzal. A romániai prelatus Bukarestben székel. Van Romániában 6550 templom, a papok száma 9702, van 172 klastom 3800 szerzetessel. Van a fejedelemségben továbbá 114,200 katolikus (64 templom és 2 püspök), 13,800 protestáns (12 imaházzal, 8000 örmény felekezetű (12 imaházzal), 6000 lipován (9 egyházzal), 400,000 izraelita (279 zsinagógával) és 2000 mohammedán (3 mecsett).

A közegészségügy az 1874-iki törvény intézkedése által nagy javulásnak indult. Ennek gondozása egy közegészségügyi tanácsra bízott; a kórházak egy részét kerületek és községek, másrészt magánosok vagy társulatok tartják fenn. A fegyintézetek ügyét szintén az 1874-iki törvény rendezte. A börtönökben emberiebb bánásmódban részesítik azóta a fegyenczeket s azok javítására a munkát léptették életbe. Van összesen 15 központi fegyház és dologház. Az 1871-ik évben a foglyok száma volt 2463 (2358 férfi és 105 nő). E számból 263 rabló, 522 gyilkos, 339 betörő tolvaj, 561 közönséges tolvaj, 306 marhatolvaj, 97 katona szökevény stb. 1874 ben a foglyok száma 3019-re szaporodott.

Van Romániában 2182 falusi elemi iskola, 2063 fiuk és 119 leányok számára; az iskolalátogató gyermekek száma 56,700; ebből 52,300 fiú, 4400 leány; minden 28 tanulóra esik egy tanító. Van továbbá 242 városi elemi iskola; 134 fiú és 108 leány iskola. A tanulók száma 26,571; egy tanítóra esik 45 tanuló. Van 224 magántanintézet. A középiskolák száma 25; és pedig van 18 négyosztályu gymnasium, 116 tanárral és 1708 tanulóval; van 6 hétosztályu gymnasium, 103 tanárral és 1733 tanulóval; a bolgrádi 7 osztályú központi iskolának van 12 tanára és 134 növendéke; van 8 szeminárium és három négyosztályú leány középiskola (Bukarest, Jassy és Brailában). Van két kereskedelmi és 4 ipariskola, van egy gazdasági tanintézet Feresztreuben Bukarest mellett stb. Egyetem van Jassyban (3 facultással) és Bukarestben (4 facultással). Az elsőben van 22 tanár és 146 tanítvány; a másodikban 39 tanár és 306 hallgató.

Románia gazdag ásványokban, különösen sok sója van, 1872-ben 51 millió kilót aknáztak, melynek értéke 5½ millió frankot képviselt. A petroléumot oly nagy mennyiségben találhatni, hogy a dombok lejtőin bőségesen szívárogo; a petroléumkútak 50—120 méter mélyek; 1872-ben 400 kút volt, s 57,000 hectolitert 5 millió frank értékben mertek ki.

A földművelés képezi a nép legnagyobb részének foglalatosságát. Románia területéből 5.949,503 hectár van művelés alatt; 5.802,116 műveletlen. A szarvasmarhatenyésztés játszsza a főszerepet. Ipar tekintetében Románia távol áll a többi nemzetektől; a külföldi iparcikkek még mindig kiszorítják a honi cikkeket, melyek semmi tekintetben sem tudnak azokkal versenyezni; az abapostógyártás foglalja el az első helyet; azután jön a festett gypotszövet. Az iparosok száma 83,061, kiknek legnagyobb része külföldiekből áll.

A kereskedés különösen az utóbbi években nagy lendületet vett, miben Romániának kedvező fekvése van nagy előnyére. 1868-ban 198 millióra rúgott a kivitel, azóta sülyedés állott be. A bevétel 1870-ben 90 millióra, 1872-ben 109 millióra ment; legtöbb bevételi cikk megy Ausztria-Magyarországból.

A Közlemények VI. füzetében (román nyelven) a társulatnak több üléséről felvett jegyzőkönyvek foglaltatnak.

Az V. füzethez Romániának egy Massaloup mérnök által szépen készített és díszszel kiállított nagy térképe van mellékelve.

E. B.

FÖLDRAJZI TÁRSULATOK.

Az angol királyi földrajzi társulat.

Máj. 8-án Sir Henry Rawlinson elnöklete alatt tartott ülésen két felolvasás volt napirenden. Stone Uj-Guinea és Port Moresby tartományról és annak benszüllöttjeiről értekezett. Uj Guineába kalauzok hiányában, csak 25 mértföldig hatolhatott be; sajnálja, hogy jelentésében nem adhat annyi érdekest, mint a mennyit ott láthatni és tapasztalni reménylett. leírja aztán a beutazott vidéket föld- és természetrajzi szempontból, ismerteti Uj-Guineának és Port Moresbynek földművelési viszonyait. A benlakók leginkább banánokat, yamot és tarót termesztenek. A hegyek közötti gyakori esőzések folytán a talaj nagyon könnyen és gazdagon terem; a banánok pompásan teremnek, a czukornád, yam, taró és édes burgonya roppant nagyságra nőnek. A lakók világosabb arcszínűek, mint a Légy folyó (Fly river) lakói. Kevésbé harciasak, de műveltebbek. A törzsek egyike sem hiszen istenben, hanem minden természeti jelenséget a természetfölötti erőnek tulajdonítanak. Stone érdekes előadását a letelepítésről szóló nézeteinek elmondásával fejezi be: európaiak részére e vidéket igen alkalmasnak találja.

Stone előadását követte D' Albertis értekezése a Légy folyó (Fly river) vidékéről; ezután dr. Mullens beszélt Uj-Guinea némely vidékein tett kirándulásairól. Sir Henry Rawlinson köszönetet mond az érdekes felolvasásokért, melyekkel Új-Guinea eddig ismeretlen vidékét a világgal megismertették s reményét fejezi ki, hogy Új-Guineának Cameronjául nemsokára Youngot fogják üdvözölhetni.

Máj. 22-én évforduló ülést tartott a társulat a Burlington Garden egyetemi színházában, Sir Henry Rawlinson elnöklete alatt. A lefolyt évben 226 rendes tagot választott a társulat. A lefolyt év tiszta jövedelme volt 7934 font sterling, a beruházáson kívül a kiadás 5683 font sterlingre rugott. Az érmek kiosztásáról tett jelentést a titkár. Ezután az elnök Cameron-hoz intézte szavát, örömét fejezván ki, hogy ő elnökölt abban az ülésben, midőn kiküldetett s kirándulását nyomról nyomra követte. Büszke, hogy Közép-Afrikán egy tengerész tiszt hatolt át. Kiemeli nagy fontosságú és nagy horderejű tettét s midőn a nagy arany érdem érmet neki átadja, mondja, hogy öt éven át elnökölt, az évi jutalmak kiosztása alkalmával, de sohasem nyújtotta az érmet olyanak, ki azt Cameronnál jobban megérdemelte. Cameron az érem átvétele alkalmával kifejezte, hogy ennek az éremnek elnyerése buzdította őt utazása alatt. Örül, hogy tettét elismerés követi, s hogy jó eredménnyel végződött. Az érmek kiosztása után az elnök az ülést befejezettnak nyilvánítja.

Junius 12-én Sir Rutherford Alcock elnöklete alatt tartott ülésen felolvastatt Young levele, melyet a Nyassza tótól 1876. február 19-én küldött. Elnök előadja, hogy Young tagja volt a Livingstone-féle expedíciónak s 1867-ben kiküldetett a Livingstone halálhíréről bizonyosságot szerezni. E tisztének lelkiismeretesen és nagy buzgalommal felelt meg s az egyesült skót missió bizottsága által tavaly a Nyassza tavához küldött missio vezetésével bizatott meg. Miután egy missio állomást szervezett, nem állhatott ellent annak a váagnak, hogy a tavat tüzetesebben ki ne kutassa, s így az eddig ismert vidéknél 100 mértfölddel beljebb hatolt. Levelében, melyet felolvastak, a tó vidékéről igen érdekes közleményeket ad. A tavat és környékét lerajzolta s e térképet is elküldötte a társulatnak. A tó vidéke ma nem oly népes, mint volt hajdan, mert lakóinak legnagyobb részét rabszolgáknak hajtották el.

A levél felolvasása után Waller Horace előadja, hogy Young expedíciója csupán emberbaráti czélokot tart szemé előtt. Young korán megismerkedett a rabszolgakereskedés borzalmával, s egész lélekkel és buzgalommal kezdett annak megszüntetésében fáradozni. Tavaly nesztét vevén annak, hogy Skóthonban Livingstoneknak könnél méltóbb emléket akarnak állítani, a meghívást elfogadta s a meetingeken Livingstone szándékáról és akarataról nagyon meggyőző és ékesen szóló módon szónokolt s előadta nekik, hogy ha Nyassza tavához küldhetnek egy kis gőzöst, nagy

jót tesznek Afrikával s Livingstone kedves eszméjét valósítják. Így jött létre a Young-féle expedíció, mely most philantropikus céljai mellett a tudománynak is nagy szolgálatot tett.

Ezután Bigg-Wither olvasta fel értekezését »A Tibadsi völgyről Braziliában,« alóadván, hogy a telepítés nem épen szerencsés némely vidékeken, minthogy a telepítést nem előzi meg az illető vidéknek földrajzi kikutatása. Áttér aztán a nevezett völgy leírására és megismertetésére. Edwards, ki járt e vidéken elismeréssel szól a felolvasó értesítéséről. Az elnök erre előadja, hogy kívánatos volna, miszerint minden telepítést előbb az illető vidéknek tanulmányozása előzné meg. Ha Bigg-Wither előbb vizsgálta volna meg a tájat, akkor a telepítés nem oda, hanem alkalmasabb vidékre történt volna. Wither felolvasásából kitűnik továbbá az is, hogy Déli-Braziliában a háromféle nép vegyülete nem szerencsés jelenség.

Az érdekes előadások felett váltott eszmecsere után az ülés feloszlott.

*

A párisi földrajzi társulat.

April 19-én De la Roncière le Noury báró elnöklése alatt tartott közgyűlésen az elnök kiemeli megnyitó beszédjében, hogy a társulat a párisi földrajzi kongresszus és kiállítás óta nagyon gyarapodott, úgy hogy kénytelen nagyobb helyiség után nézni. Huber titkár felolvassa az érmekkel kitüntetett tudósok neveit. A nagy arany érmet Nachtigal drnak ítelték Közép-Afrikában tett utazásaiért; arany érmet ítéltek Prejevalszki ezredesnek Mongoliában tett utazásáért és hasonlóképp arany éremmel ismerik el Mariette Beynek Egyiptomban tett régészeti kutatásait. Egyedül Nachtigal volt jelen a kitüntetett férfiak közül s megköszönvén e kitüntetést, azt nem a múltban szerzett érdemének jutalmazásául, hanem a jövőre való buzdításul veszi. Büszke arra, hogy Afrika térképének, melyet Cameron és mások annyira berajzoltak, egy kis helyét ő maga is betölthette. Afrika belsejében, a vad törzsek között magát többé nem németnek, hanem a művelt nemzetek képviselőjének érezte. Ebben az értelemben tartatott ő méltónak e nagy kitüntetésre. Őszinte kívánsága, hogy a nemzetiségi versenyzés engedjen a tudomány, művészet és gondolkodás uralmának.

Ezután Guérin Victor jelentést tett a Jordán völgyében tett utazásáról.

Május 5-én Malte-Brun elnökölt az ülésen. Több rövid

tárgy volt napirenden, melyek közül kiválóbb érdekű volt egy rövid vázlatban Cameron afrikai utazásának ismertetése. Wiener tudósnak Dél-Amerikában tett archaeologiai kutatásairól adott vázlatos értesítés. Dautrée előadta Nordenskiöld tanár jeni expedíciójának nevezetesebb mozzanatait.

Május 17-én Malte Brun elnöklete alatt szintén több rövid közlemény került szőnyegre. Roudaire kapitány Algirban tett lejtmeréseiről értesíti a társulatot. Dr. Harmand Kokhinkhinából tudatja, hogy e tartománynak térképét elkészítette és beküldi a társulatnak. Wiener írja a társulatnak Pacsakamakból, hogy az Andeszekben Chiliben jégnyékre (gletscher) talált, melyeknek létezését Agassiz és mások kétségbe vonták. Paquier az oroszoknak és angoloknak Ázsiában tett tudományos kutatásai előhaladásáról értekezett.

☺

Az orosz császári földrajzi társulat.

Április 14-én Szemenof alelnök ült az elnöki székben. Wilson titkár közli a társulattal, hogy két kirándulás megy Szent-Pétervárról közelebbre Ázsiába. Potamin a pénzügyminiszterium megbízásából és 3000 rubelnyi segélyösszeggel északnyugati Mongoliába megy, hogy annak a vidéknek kereskedelmét tanulmányozza s a földrajzi viszonyokra is kellő tekintettel legyen.

A második expedíció Prejevalszki ezredes vezetése alatt a Himalaja, Tian san, Khina és a turkesztáni sivatagok közötti vidéket fogja kikutatni. Kuldsából fog elindulni, Hamin át Lob-Norba megy, hol a telet tölti. Innen megy aztán a Brahmaputra alsó folyásának, a Himalaja, keleti Tibet, délnyugati Khina kikutatására s ha a körülmények engedik nyugati Tibetben és Kaszáron át tér vissza Oroszországba. Az expedíció földrajzi, természetrajzi, népismeai adatokat fog gyűjteni s fényképeket készíteni a beutazott vidékekről.

Prejevalszki nagy művének első kötete: »Utazás Mongoliában és a Tangut vidéken« cím alatt már majd minden európai nyelvre le van fordítva, s második kötete most van sajtó alatt.

Miklukho Maklayról az utolsó hírek Kheribonból, Javából érkeztek, nagy állat-, növénytan és népismeai gyűjteménnyel tér vissza Európába, hová 1877-ben fog megérkezni.

Bolschef ezredes jelentést tett a japáni tenger és a tatár öböl vidékén tett utazásáról.

☺

Az olasz földrajzi társulat

január 9-én Correnti elnöklete alatt tartott ülésben az elnök bejelenti, hogy Miniscalchi-Erizza gróf, a társulat alelnöke s egyik első alapítója meghalt. Nagy utazó volt, s nyelvismerete kiváló helyet jelölt ki számára. Hátrahagyott művei között van egy Akka nyelvtan és szótár, melyeket kiadni szándékozott.

Jelenti továbbá az elnök, hogy egy tanulmányt írt olasz földrajzi iskolakönyvekről és térképekről.

Camperio az Afrika belsejében legújabbán tett felfedezésekről beszélt, különösen méltatva Cameron utazását.

Malvano jelenti, hogy az olasz afrikai expedíció költsége felajánlott 4000 lírát már felvették, s az expedíció február hóban indul útra Orazio Antinori vezetése alatt. Godseb és a Shoa és Victoria Nyanza közt fekvő vidék kikutatását tűzték ki feladatukul. E tervvel mennek Ankobarba, Shoa fővárosába s onnan Kaffába. A további kutatásokat a körülményektől teszik függővé.

Henry de Gubernatis jelentést tett Epirusban hat éven át folytatott munkájáról. Majdnem 6000 négyszög kilométernyi utat tett Epirusban, s most egy térképet készít e tartományról 1.100,000 mérettel. Készít továbbá a népességi arányt feltüntetető térképet is. E térképekhez földrajzi tanulmányt is fog kapcsolni.

Febr. 12-én tartott ülésen Correnti elnökölt. Elnök jelenti, hogy az afrikai expedíció már útban van; Martini gróf már Adenben van, míg Antinori marquis és Chiavini tanár most szállnak hajóra Genuában. Az egyiptomi kormány részéről némi nehézségek gördültek útjukba, de ezek már le vannak küzdve. Az aláírások meghaladták várakozásukat. Magánszemélyek és közigazgatások nagy összegeket írtak alá. Sok magánszemély kíváncsított volna az expedícióhoz csatlakozni, hanem kívánságuk visszautasított. Úgyanekkor egy nyugati Afrikába szándékozó expedíció is alakult Milanóban Adamoli vezetése alatt, ki már Turkesztánban tett utazásáról tette magát híressé.

Az elnök Barth Keleti Afrika című munkájának fordítását teszi le a társulat asztalára, s jelenti, hogy Oberländer Nyugati Afrikája és Hellwald Közép-Ázsiája is sajtókészen áll, valamint Miani utazásának új kiadása.

Az elnök jelenti továbbá, hogy a társulatnak jelenleg 2068 tagja van. A társulat ethnographiai gyűjteményét egyesítették a

római őstörténeti és anthropologiai muzeummal. A társulatban egy kereskedelmi szakosztály alakítása ügyében már indítványt tettek.

Ezután Camperio folytatta a múlt havi ülésen megkezdett jelentését Cameron utazásáról; Narducci pedig a Tiber bibliographiájáról tartott értekezést.

Február 17-én szintén Correnti elnökölt. De Baumont, a genuai földrajzi társulat elnöke a délkörről tartott előadást. Az antverpi földrajzi kongresszus a délköri ügyet nyílt kérdésnek mondotta ki, s ajánlotta, hogy a délkör a Behring szoroson vonuljon át.

Ezután a titkár felolvasta d'Albertis levelét, ki 1875. június óta több kirándulást tett Uj-Guineában és különösen a Nikuva folyó vidékén. A telepítés ügyében az eddig általánosan használt angol mód helyett a német-alföldi rendszert ajánlja. Az utóbbi műveli a bennszülötteket, az előbbi leigázza őket, s habár a hollandi nem is jár oly nagy haszonnal, de az utóbbinál sokkal emberiebb. Az új-guineai nép értelmes, iparos és tanulékony nép, s művelődésre egyáltalán alkalmas. A kereskedés, mely nagyon hamar fogna náluk lábra kapni, előnyére volna úgy az európaiaknak, mint a papuáknak.

*

A bécsi földrajzi társulat.

Február 22-én Dr. von Hochstetter elnöklete alatt tartott ülésben a következő tudósok választattak meg tiszteletbeli és levelező tagokká: Correnti Cäsar, Romából, dr. Hayden és Burton Richard kapitány; Spitzer Párisból, Meinicke Dresdából, Selwyn Canadából, dr. Hector James, az új-zeelandi földtani kirándulás igazgatója; Stone ezredes, az egyiptomi vezérkar főnöke és Schomburgh Adelaideből.

Az elnök előadta az olasz afrikai expedítio tervét s kijelenté, hogy Csúzy, a vállalat egyik tagja, alkalmasint szintén részt veend az expeditióban.

Azután felolvasta Marno levelét, melyben értesíti a társulatot, hogy Iszmail pasa, Darfur kormányzója meghívta őt magához, el is ment Kairóba, hogy onnan Darfurba ránduljon, de az idő nem lévén kedvező visszatért gazdag gyűjteménnyel Khartumba.

Ezután dr. Stache olvasott fel egy értekezést Tuniszról és Call-Rosenberg báró előadta a Demavend megmászását.

A martius 28-án tartott ülésben Rudolf trónörökös ö fensége, a társulat védnöke is jelen volt. Felolvasta

tott O e s t e r r e i c h e r kapitány levele, melyben Borneo körülhajózásáról értesíti a társulatot. Wiener tanárnak Dél-Amerikában tett régészeti kutatásairól szóló levél felolvasása után, olvastatott Marno levele január 30-ikáról, melyben tudatja, hogy Kairóba utazott. Schweiger-Lerchenfeld báró felolvasást tartott a tervben levő szyr-mezopotamiai vasut mentén elterülő vidékek helyrajzáról; Muszinszki pedig a Duna torkolatában beállott változásokról értekezett.

April 25-én tartott ülésen dr. von Hochstetter elnök jelenti, hogy Allen Young kapitány felhívta Becker hadnagyot, hogy csatlakozzék hozzá a Pandorával teendő legközelebbi körútjához. A társulat egyik tagja iránt tanusított figyelem méltánylásaul ajánlja, válasszák meg Youngot a társulat levelező tagjának. Elfogadják.

Ezután Sch weiger-Lerchenfeld báró előadást tartott az új-kori Bagdadról.

Május 23-án tartott ülésen dr. van Hochstetter elnöklete alatt a folyó ügyeken kívül felolvasatott dr. Richard Drasche von Wartenberg levele, melyben tudatja, hogy folytatja földtani kutatásait a Filippineken. Már meglátogatta a bangueti kerületet, a mancyanai, cayani és bontoki rézbányákat. Innen átment a hirhedt »lefejezők« kerületébe Munit-, Szakaszkak- és Szadangába. Ott a karlsbadihoz hasonló bugyogó források vannak. Kutatásait még szakadatlanul folytatja egy ideig.

Gordon pasának a felső Nilus vidékén tett előhaladásáról egy Egyptomból vett értesülés alapján összeállított vázlat olvastatott fel, melynek adatai szerint sikerült neki Miruliba bevonulni s Maszindiban, Unyoro fővárosában állomást szervezett. A tartomány feje, Kabarega elfutott az ő megérkezésekor, s az ő társuralkodóját, Aulinát, ki Egyptom iránt barátságos indulattal van, tette királylyá. Katonai állomásokat szervezett továbbá Urongogan- és Magongóban, az Albert Nyanza mellett.

Marno, ki az Albert Nyanza vidékének kikutatására indult ki, visszaérkezvén Európába személyesen tesz jelentést utazásáról, melyben célját el nem érte. Csak Kordofán fővárosáig El-Obeidig hatolt, hol a további utazásra nem kapott engedélyt. Azalatt Kordofán egy jelentékeny részét bejárta s az egyptomi alkirálytól sem nyervén kedvező választ, visszatért Kkartumba és Európába — tervének végrehajtása nélkül.

Lorenz olvasott egy értekezést az osztrák-magyar birodalom ipar-kerületeiről.

A bukaresti román földrajzi társulat.

Cantacuzéne alelnök és Lahovari Gy. főtktár értesíti társulatunkat hivatalos átiratában, hogy »Societatea Geografica Romana din Bucuresti« czímen Károly romániai fejedelem elnöklete alatt 1875. évi június havában földrajzi társulat alakult Bukarestben, s egyszersmind megküldi társulatunknak eddigi kiadványait azzal a kifejezett óhajtással, hogy társulatunk vele csereviszonyba lépjen. A társulat szervezetéből kiemeljük, hogy három alosztálya van: 1) mennyiség-tani-földrajzi, 2) természettani-földrajzi és 3) népisme-i szakosztály. A társulat első sorban a honismeret terjesztésére s a földrajznak az iskolákban való czélszerűbb tanítására akar hatni. Közleményeit román és a nagyobb terjedés kedvéért franczia és német nyelven is kiadja. A külföldi földrajzi társulatokkal különösen abból a czélből akar összeköttetésben lenni, hogy Romániát az eddigénél jobban ismertesse. A társulatnak Jasszy és Krajovában egy-egy alosztálya működik, melyek a bukaresti központ alá tartoznak. A társulat évenként két közgyűlést tart: Január első és október második vasárnapján. Az alapító tagok 100, a rendes tagok 12 frankot fizetnek, a diploma ára 5 frank. A társulat az 1875-iki június 27-én alakult meg ünnepélyesen az uralkodó Károly fejedelem elnöklete alatt. A fejedelem üdvözlőlvén az egybegyűlt tagokat (számra 31), kifejtette a társulat nagyjelentőségű czélját és reményét fejezte ki, hogy igyekezni fog azt sikerrel elérni. A fejedelemnek Cantacuzéne Sándor herczeg válaszolt. A társulatnak van 41 alapító és 102 rendes, összesen 143 tagja. Alelnökök: Cantacuzéne Sándor herczeg, Bakaloglu E. tanár és Barozzi Constantin őrnagy; titkára Lahovári Gy., a posta és távirada főigazgatója. A választmány áll 9 tagból. A társulat eddigelé 5 ülést tartott; csereviszonyban áll 41 földrajzi és rokon tudományos társulattal, közöttük a londoni, berlini, párisi, szt.-pétervári, tifliszi, irkutski, new-yorki, római, madridi stb. társulatokkal.

✱

Vegyes közlemények.

Törökország népessége. A közfigyelem most Törökország felé irányulván, idő- és alkalmoszerűnek tartjuk a leghitelesebb és legújabb adatok alapján közölni európai Törökország népességére vonatkozó statisztikai adatokat:

Európai Törökország, ide nem számítva a hűbér-államokat és Konstantinápoly kerületét, mely önálló kormányhatóságot képvisel, hat vilajetre (főkormányzóságra) vagy tartományra oszlik, melyek következők:

1. Bosznia (Ejalet Boszna), magában foglal hét szandságot (kerületet), melyek között van Hercegovina. 2. A monasztiri vilajet (Ejalet Monasztir), mely magában foglalja sziklás Albániának egy jelentékeny részét s az adriai tengertől az Archipelágusig terjed; hat szandsákra oszlik. 3. A janinai vilajet (Ejalet Jania), magában foglalja a régi Thesszáliát és Epirust öt szandsákban. 4. A szaloniki vilajet (Ejalet Szelanik), megfelel a régi Maczedóniának és három szandsákra van osztva. 5. Az adrinápolyi vilajet (Ejalet Edirne), a régi Thrácia, öt kerületet foglal magába. 6. A dunai vilajet (Tuna vilajet), magába foglalja a Duna és a Balkán között elterülő egész vidéket egy részről, és terjed Szerbia határától a fekete tengerig más részről; hét szandsákra oszlik.

Konstantinápoly, mint mondottuk, egy külön kerületet képez, mely nem terjed túl a város határain, sem az európai, sem az ázsiai parton. Az európai parton a város 46 □ mértföld területtel bír s 680,000 lakost számlál; ez a kerület európai Törökország legnépesebb vidéke; ezt követi az adrinápolyi vilajet, hol 2168 lakó esik egy □ mértföld területre; Janina 2153; Szalonik 1227; Bosznia 1095; Monasztir 1015; a dunai tartomány 960 lakossal egy □ mértföldnyi területre, mely számok mindenike jóval alantabb esik az európai államok bármelyikének középszámánál, mely 1696 lakott tesz □ mértföldenkint. Spanyolországban 1804 és Svédországban 1600 lakost számítanak egy □ mértföldre. Csak Orosz- és Görögország áll alantabb Törökországnál; az elsőnél

732, a másodikkánál 421 lakos esik egy □ mértföldnyi területre. De ha az egyensúlyt helyre akarjuk állítani, tekintetbe kell vennünk Törökország talajának termékenységét, délköri és három tengerre terjedő fekvését.

Európai Törökország lakói következőleg vannak feltüntetve az egyes kerületekben, két csoportra, mohammedánokra és nem mohammedánokra osztva:

1. Bosznia vilajet:	moham.	309,522,	nem moham.	306,707.
2. Monasztiri vilajet:	"	485,993,	"	" 417,805.
3. Janinai vilajet:	"	250,749,	"	" 467,601.
4. Szaloniki vilajet:	"	124,828,	"	" 124,157.
5. Adrinápolyi vilajet:	"	235,587,	"	" 401,148.
6. Dunai tartomány:	"	455,768,	"	" 715.938.

E számítás szerint a tartományok férfi lakossága 4.295,803-ra rúg, mely összegből 1.862,447 mohammedán, 2.433,356 nem mohammedán. A mohammedán nép 11 szandsákban van túlsúlyban, 22-ben a nem mohammedánok vannak többségben. A keresztény nép a mohammedánokhoz úgy aránylik mint 57 : 43.

Törökország vasutai. Európai Törökországban 1872-ig csak a Ruscsuk-várnai és a Csernavoda kösztendsei vasut volt az egyedüli, mely közlekedési és kereskedelmi érdekeit szolgálta. Ezek is összesen csak 274 kilométerre terjedve, csupán a konstantinápolyi ut rövidebbé tételére látszottak szolgálni. E pályákon a forgalom elég élénknek mondható, habár minden mellék ág nélkül lévén, csak annak az egy vonalnak s vidékének voltak előnyére. A nagyobb vasuthálózat kiépítésére vonatkozó előmunkálatok 1869. augusztus havában vették kezdetüket, mikor Pressel a vasutépítő társaság igazgatója mérnökökkel és helyszinrajzolókkal együtt Konstantinápolyból elindulva, tanulmány tárgyává tette a tervbe vett utirányt s az előmunkálatokat, melyek leginkább felmérésekből és az utirány helyszinrajzolásából állottak, megkezdette. Az előmunkálatok az évi december hónap első napjáig tartottak. Az építési munkálatok 1870-ben vették kezdetüket s az első vonal Adrinápolytól Dedeághig 1872-ben augusztus 19-én adatott át a közforgalomnak. Ennek a vonalnak megnyitását egymásután több vonal átadása követte. A kiépített vonalak és azok hossza következők:

Konstantinápoly—Adrinápoly	319	kilométer.
Adrinápoly—Szarambej	243	"
Kuleli-Burgaz—Dedeagh	112	"
Tirnova—Jamboli	104	"

Szalonik—Mitrovicza	363 kilométer,
Banjaluka—osztrák-magyar határ .	102 „
Ruscuk—Várna	224 „
Csernavoda—Köszvendse	50 „

A különböző vonalaknak átadási ideje következő:

Dedeagh—Adrinápoly	133 kil.	1872. aug. 19.
Banjaluka—osztrák-magyar határ .	102 „	1872. decz. 10.
Adrinápoly—Szarambej	243 „	1873. jun. 6.
Konstantinápoly—Adrinápoly . . .	319 „	1873. jun. 23.
Szalonik—Üszküp	243 „	1873. aug. 1.
Üszküp—Mitrovicza	120 „	1874. decz. 4.
Tirnova—Jamboli	104 „	1874. decz. 23.

A többi irányú vonalak még csak most vannak építésben s ezek között fővonal a Szarambejből Szófiáig s onnan a szerb határig, Alexináczig vonuló, mely a következő pontokat fogja érinteni: Jenikőj (Vetren), itt a Traján kapuján át Ikhtimanba vonul, érinti Grubljan, Jeni-Khant, Szófiát, Sarköjt (Piot), Nist és Alexináczt, honnan Belgrádba vonul, hogy a magyar vasuthálózattal lépjen összeköttetésbe. Egyik ág Szófiánál Köszvendil felé fog elágazni, érinteni fogja Köszvendilt s Üszküpnél a szaloniki ághoz csatlakozik. A mitroviczai folytatni fogja útját Novi Bazár, Szienicza, Novi-Város és Visegrád érintésével Szerajevóig, s innen Banjalukán át a magyar határhoz csatlakozik. Mellékága lesz a Nisből a Morava völgyben elágazó, mely Leszkovácz, Vranja, Tirnováczt érintésével Üszküpnél csatlakozik a szaloniki-boszniai főághoz.

Ha ezek a vonalak mind kiépülnek, minek 10 év alatt okvetlenül meg kell történnie, akkor Törökország főbb és a kereskedésben nevezetesebb szerepet játszó pontjai össze lesznek kötve a vasut által és a kereskedésnek élénk lendületet fognak adhatni.

A vasutépítő társasággal 1872-ben kötött szerződés szerint a két fővonalnak ugymint a Konstantinápoly-Szófia-Szalonik és a szalonik-mitroviczainak már 1875. május 18-áig kellett volna az osztrák-magyar határig kiépíttetnie; de a török kormány az utolsó években közbejött pénzzavarai s a politikai viszontagságok az építést bizonytalan időre félbe szakították. Remélhető azonban, hogy ha a török birodalomnak jelenlegi háborúját béke követi, V. Murád, az uralkodó szultán, ki népeinek és birodalmának javát és felvirágoztatását szíven hordja; a vasut többi vonalainak kiépíttetését siettetni fogja, s ez által birodalmának kereskedelmét és anyagi jólétét is eszközölni fogja.

E—i.

Statisztikai adatok a magyar korona területén levő állami és vasúti távirdekről az 1875-iki évről. Az 1875-ik évben működésben volt 362 állami, 525 vasúti, összesen 887 távirda. Az államtávirdek közül az év folytán megnyitott 8, bezárított 1; a vasúti távirdek közül az év folytán megnyitott 31, bezárított 1. Az államtávirdek között volt tisztai állomás 100, mellékállomás 249 és fürdőállomás 13. Az állami és vasúti távirdek hivatali személyzete állott összesen 1170 férfiből és 165 nőből, összesen 1335 személyből. Általában kevesebb volt a személyzet, mint 1874-ben 53 egyénnel; a női személyzet fogyott 8-al, a férfi személyzet fogyott 45-el. A vasúti távirdek személyzete állott 104 egyénből. A gépek száma 1875-ben 1303 (709 állami és 594 vasúti), szaporodás az előbbi évhez képest 32. A táviró vonalak hossza együttvéve 14336⁴²⁸ kilométer, a huzalok száma 48169⁷⁴⁵ kilométer. A táviratforgalomra nézve feladatott az egész évben összesen 1.876,473 távirat; több 8365-tel, mint az előzőtt évben; érkezett összesen 1.954,736; a megérkezett táviratok száma több volt mint 1874-ben 26,694 darabbal. Valamennyi feldolgozott távirat összege: 5.425,032. Kelet-Indiába ment összesen 152 távirat, érkezett ugyanonnan 149 darab. A legerősebb forgalmi hónap volt július, a leggyengébb februárius. Több című távirat volt 2118 darab. Az állomások közül 1 millió táviraton felül dolgozott fel Budapest, utána legtöbbet dolgozott fel Temesvár, Zágráb, Eszék, Kassa, Nagy-Kanizsa, Kolozsvár, Zimony, Szeged, Debreczen (100—300 ezer), Brassó, Uj-Gradiska, Pozsony, Fiume, Arad, Győr, Székesfehérvár (50—100 ezer). Legkevesebbet dolgozott fel Budapest udvar (539) és Velejte (391). A vasúti távirdek összes forgalma volt: feladott távirat 159,718 darab, érkezett 157,551, összesen 317,269 darab. Az államtávirdek összes pénzforgalma volt: bevétel 1.052,299 frt 97 kr.; hitelezetett 44,094 frt 65 kr.; összes pénzforgalom: 1.096,394 frt 62 kr. A vasúti távirdek pénzforgalma volt: összes bevétel 97,312 frt 58 kr., összes kiadás 7352 frt 10 kr. Az állami és vasúti távirdek együttes pénzforgalma volt összesen 1.193,707 frt 20 kr.

Az osztrák-magyar Fridrich-korvette közelebről tért vissza hosszú útjából, melyet a föld körül tett. 1874. május 16-án indult el a polai kikötőből, két évi szabadságot nyerve, s ez alatt az idő alatt 48 ezer tengeri mértföldet futott be, s a legérdekesebb utazást tette. Polából elindulva a Szuézi csatornán át Adenbe hajózott, s július 5-én Ceylonba érkezett. Innen néhány napi pihenés után, mialatt alkalmas időre várt, hogy Japánba utazhas-

sék, Szingaporba irányozta útját, hol jul. 22-én horgonyt vetett. Hong-Kongig 13 napig kellett hajóznia. Szeptember 8-án Sangai-ban volt, érintvén útjában Amoyt. Szept. 28-án a korvette megint útra kelt, s a szél ellen irányzott 16 napi kínos utazás után Hiogot érintette és november 9-én Jokohamában vetett horgonyt. Megfigyelte a Venus átvonulását és pompás időt élvezett. Ez az észlelés már eleitől fogva tárgysorozatába volt foglalva, s hogy Jokohamában idejekorán felállíthassa készülékeit, nagyon gyorsítania kellett utazását. A korvette december 18-án szedte fel horgonyát a japáni kikötőből. Visszatért Hong-Kongba, hol az elmaradhatlan javításokat megtették a hajón. Schaffer, az osztrák-magyar kormány minisztere Közép-Ázsiában, a korvettere szállott azzal a szándékkal, hogy Sziámba utazzék s átadja Norodon királynak megbízó levelét. A korvette tehát a Manillákra hajózott, s febr. 18-án Bangkokba érkezett. Márczius 2-án innen elindult és 13-án megint Szingaporban volt.

A malaji szigettengerben nagyon nehéz útja volt, mert a térképek és földrajzi adatok e tájról nagyon megbízhatlanok. E tekintetben nagyon becses földrajzi adatokat szerzett. Ezután meglátogatta Bataviát és Szurabáját Jávában. Áthatolt a macaszszari szoroson a celebeszi tengeren és Borneo partjain. Midőn 1875. ápril 17-én elhagyta e kikötőt, június 6-ikáig mindenféle kellemetlenséggel találkozott. Csak nagyon lassan és óvatosan evezett előre azokban a vizekben, melyekről az angol térképek csak nagyon megbízhatlan vagy épen semminemű értesüléseket sem adnak. Számtalan zátonyon hatolt át, a nélkül, hogy megsérült volna. Midőn a kis Labuan szigetre ért Borneótól éjszakra, hol angolok vannak települve, a sziget kormányzója alig akarta elhinni, hogy e nagy hajó a partokhoz oly nagyon közel megke-rülhette Borneót. Szurabájából a korvette Borneo déli részére evezett, mely vidékről csak nagyon kevés tudomásunk van. Ápril 28-án csak pár mértföldnyire volt a hirhedt Bira-Birakan sziklától. Itt nagyon óvatosan kellett hajóznia, s a gőzös csolnakát mint valami kalauzt mindig jóval előbbre kellett küldeni. Így érte el a hajó a Passzir torkolatát. A folyó közepén czölöpökre van építve Badsie városa, melyet a budsik laknak. A helység a filippi szigetek helységeihez s az őstörténeti időkben Európában épült helységekhez hasonlított. Az idő rövidsége miatt nem tehetta a hajó parancsnoka, hogy a budsiknak Passzir nevű fővárosába ránduljon. Ápril 30-ától május 3-ikáig Randsong és a 7000 magas celebeszi hegy mellett hajózott el. A kapitány itt a Sziboku

folyóig hatolt előre, hogy e kevésbé ismert vidéket kikutassa. Vázlatokat vett fel vidékéről, s az öbölnek, mely a szelektől egészen ment, Fridrichshafen nevet adott. A csolnakot, melyet fagyűjtés végett küldött a partra, megtámadták a felfegyverzett bennlakók, s a matrózokkal heves összeütközést kezdettek; de a csolnak őrzésére hátrahagyott bennlakó az első lövésre leterített. A bennlakók, kik a Tawi-Tawi nevű malaji törzshöz tartoztak, miután több embert elvesztettek, visszavonultak. A malajok e támadását annak tulajdonítják, hogy a korvettet lobogója után tévesen spanyolnak tartották. A spanyolokat csakugyan nagyon gyűlölik e vidéken. A hajó május 11-én folytatta útját a celebeszi tengeren, Szandakanban horgonyt vetett. Május 17-én elindult Szandakanból és koráll zátonyokon át s a Malavallé szigetek mellett Malluduba érkezett. Május 23-dikán Victoriában a Labuán szigeten és június 10-én Szingaporban volt, miután Borneo nyugati partjai mellett Api fokig hatolt. 1400 mértföldnyi utat tett Borneo körül, s számtalan becses észlelést szerzett. A korvette július 6-án Szingaporban volt, 17-én Hong-Kongban, aug. 7-én Jokohámában. 37 napra volt szüksége, hogy a csendes tengert áthajózza. Október 4-én Szan-Franciskóban volt Kaliforniában. Négy heti ott időzés után útban volt Valparaiso felé, hová december 19-én megérkezett. Január 16-án felszedte a horgonyokat és február 7-én 6 napi út alatt átment a Magellan szoroson. Febr. 25-én Montevideóban vetett horgonyt, s azután Gibraltar felé tartott. Az ellenkező szelek késleltették a hajó haladását és 70 napi utazás után június 3-án Gibraltarba érkezett. Itt parancsot kapott, hogy gyorsan térjen vissza Polába. Június 7-én útra kelt, s csak Algirt és Palermot érintette, hol szenet vett be. Június 21-én visszaérkezett Polába. E hosszú út alatt a Fridrichskorvette semmi sérülést sem szenvedett. E—

Stanley utazása Közép-Afrikában a tavak vidékén. Stanley, a Livingstone felkeresése után folytatta kutatásait a közép-afrikai tavak vidékén. Majdnem egy éve múlt el annak, hogy hírt küldött magáról Európába, s azóta már aggodalomban voltak hol és hogyan felől, midőn pár héttel ezelőtt érkezett tőle újabb tudósítás, melynek tartalmáról a Geogr. Magazine után röviden a következőket közöljük: A Daily Telegraph augusztus 7., 10. és 14-én közölte Stanleynek f. évi ápril 24-én írott leveleit, melyeket Unyanyembébe való utazása alkalmával írt. M'tesa, Uganda tartománynak fejedelme, ki Stanleyt barátságosan fogadta, két bárkát adott rendelkezésére, melyekkel Kagehyibe, a Victoria

Nyanza (Ukerewe) déli partjára utazott. Midőn a Kitangule folyó torkolatához érkezett, kikötött az Uzongara kerület hosszában és a Kagya és Makongo nevű helyeken sátorozott. Innen a tónak délnyugati részében fekvő archipelagus Bambireh nevű legnagyobb szigetére tett kirándulást. E sziget egyik öblébe tért be, s ott a síma parton kikötött. Ennek közelében éppen több bennlakó tanyázott, kik a parton fenyegető mozdulatokkal szaladtak fel s alá. A főnök ruhát és nyakéket kért ekkor Stanleytől, hogy szabadon bocsássa, s az evezőket elszedette, hogy több ajándékot csikarhasson ki tőle. A főnök és emberei erre eltávoztak falvukba, Stanley pedig a vízbe huzatta járművét, s evezők helyett deszkákkal és üllőpadokkal eveztetett. A bennlakók közül többen most csolnakjaikkal a vízre szállottak, mire Stanley tüzelni kezdett rájuk, tizennégyet közülök agyonlőtt és megsebesített. Kedvező széllel tovább evezett, s két nap múlva Uzukumába érkezett, s kiszállott Kagehyiben, az ő tanyáján, honnan 57 napig távol volt. Ez alatt Barker Frigyes, az ő angol társa és hat bennszülött meghalt; csak egy angol, Pocock Fr. maradt életben. Megérkezése után felkereste Stanleyt, az uzinzai főnök hírnöke, tudtul adván neki, hogy nem engedi átvonulni tartományán. Most Pocockot elküldte Ukerewe főnökéhez, hogy kölcsönözzön neki negyven bárkát, melyekkel a tó nyugati partjának mentében Ugandába szándékozott kirándulni. A megkerített bárkákon Bambireh szigetre hajózott, s ott a partraszállást megakadályozni akaró lakókat heves puskatűzzel fogadta, s közülök 42 embert földre terített, száznál többen pedig sebesülve hagyták el a kikötőt. Az Ugandából érkezett fegyveres segélylyel sikerült Dumo Ugandában kikötnie és megtelepednie. M'tesa főnök Szambuzi nevű vezérrel 1000 lovast adott Stanley mellé, kiknek fedezete alatt elindult a Victoria és Albert Nyanza között fekvő Unyoro vidék kikutatására. Január 5-én érkezett Unyoroba, melynek népe az ő közeledésekor elszaladt előle, hátrahagyva sok élelmet, mit ő kísérete számára elfoglalt. Nyugati irányban haladva, 9-én a Stanley által Kabugának nevezett hegyhez értek. Keletről a Katonga folyik a Victoria tóba, nyugatról a Ruszongo rohan vízeseéseken át az Albert Nyanzába. A Kaboya (Kabuga) mellett egy a tenger felett 13,000—15,000 láb magas Gamboragaré nevű hegy emelkedik fel, melynek csúcsát örökös hó fedi. A hegylakóknak európai arcbőre és alkata van. A csúcs maga a közlött adatok alapján kiégett tűzhányónak tartható. Stanley erről különben csak hallozás után közli értesüléseit. A Ruszongo partján lefelé haladva

Unyoronak Kitaguenda nevü jól művelt és népes kerületébe érkeztek, 11-én 3 mértföldnyire voltak a tótól, 13-án elérték partját, s a nélkül, hogy rászállottak volna, visszatértek partjáról. Itt is heves harcza volt a bennlakókkal, s a Geogr. Magazine helyesen jegyzi meg, hogy a kalózok erőszaka nem a legjobb eljárás Afrika kikutatására.

E kirándulása által biztos adatokat szerzett St. a Katonga és Raszangó folyókról és azok vidékéről; de az Albert Nyanza partvidékére vonatkozólag is sok becses adatot gyűjtött. A tavat azon a helyen érte el, hol egy Uzongara nevü földnyelv mélyen nyulik belsejébe. A földnyelv által képzett öblöt Beatrice-gulf-nak nevezte. E vidéken Utumbi nevü szigetek is vannak. A hegyfokkal átellenben, a tónak nyugati partján fekszik, Ukonsu, hol állítólag emberevők laknak, melytől éjszakra terül el az Ulegga nevü nagy tartomány. A tó déli része Ruanda nevet visel. Stanley innen a Victoria Nyanzától nyugatra eső Karagueba utazott, s annak fővárosában a tartomány főnökével Speke és Grant utazók barátjával találkozott; tőle megtudta, hogy az Albert Nyanzától délre és nyugatra eső Ruanda és Mpororó tartományok lakói nagyon ellenséges érzelműek, s azért felhagyott azzal a kísérlettel, hogy a két tónak vidékét e tartományokon át megvizsgálja. Stanley kapott azonban segítséget, hogy Karague nyugati részét kikutassa. Kirándulását gazdag és becses tapasztalat jutalmazta; a Kitangule folyóra, valamint a Victoria nyugati partjára vonatkozó földrajzi adatok, igen becsesek. E kirándulásából visszatérve Stanley kíséretet kapott, hogy a gyógyerejéről híres Mlagata nevü meleg forrást meglátogassa. E forrás egy erdős vidéken, Rumanikától két órányira, a Morongo vízesés mellett fekszik, egy sziklás dombról szakad le, s 120° Fahr. hőmérsékü. Egy más kirándulást tett Stanley a Kitangule folyó forrásának kikutatására, melynek felső végén egy Akenyara nevü tóra akadott. A bennlakók ellenséges indulata miatt nem hatolhatott beljebb a tó vidékének kikutatására. Innen Stanley délfelé utazott Speke útján, s utolsó levele, 1876. ápril 24-én Ubagweből van keltezve. Szándéka volt Udsidsibe menni, a Tanganyika tó kikutatására, s hogy onnan éjszakra az Albert Nyanza felé hatoljon. A Stanley leveleiben foglalt adatok fontosak és becsesek, csak egyet sajnál a nevezett angol lap, hogy a bambirehi emberölés megtörtént. A tudomány drágán van megfizetve, ha hasonló természetü kalózkodás árán kell megszerezni.

E. B.

Francia expedíció Uj-Guineába. Raffray, a közoktatásügyi miniszter megbízásából a Szunda szigeteken és Uj-Guineában kutatásokat fog eszközölni, melyek különösen a természetrajzi térre fognak irányulni. Raffrayt Maindrow Mór, a muzeum entomológiai laboratóriumának segéde fogja kísérni e kirándulásában. Nevezett utazók már július hó végén szálltak hajóra Toulonban, s a tengerészeti miniszterium egyik hajóján ingyen fognak Szingaporbe szállíttatni. Innen Raffray Ternatba, onnan Vaigiú szigetre szándékozik, hol 1877-ik év tavaszáig marad. Majd Doreybe mennek s onnan Aropin tartomány partján szállnak ki, mely a Geelwinck öböl déli részén terül el, s melyet az olasz utazók, Beccari és Albertis nem látogattak meg. Raffray 2—3 évre tervezi e kirándulást, mennyire egészségi állapota ezt lehetővé teszi.

Stanley expedíciója. Egy évnél több idő telt el, — írja az Exp. — hogy Stanleyről semmi hírt sem nyertünk; a múlt évi márczius és április havában küldött leveleiben tudatta, hogy a Victoria-Nyanzához megérkezett; de azóta a Gordon ezredes és más afrikai utazók által hozott értesítések és tudósítások kétséget támasztottak az iránt, vajjon nem érte-e valami baj vagy veszély a bátor utazót ama tartományok átutaztatában, melyeknek lakói a fehérek iránt ellenséges indulattal viselgetnek. A londoni World nevű lap arról értesít, hogy Burnaby kapitány, ki Közép-Ázsiában tett utazásai által nagy hírnévre tett szert, már elutazott Afrikába, hogy Stanleyt és társait felkeresse.

Szibéria. Egyszerre két német expedíció indult Szibériának kikutatására; az egyiknek vezetője Finsch dr., ki nyugati Szibériának kikutatására indult el kíséretével; a másik expedíció Moszkvából indult el május hóban s a nyugati részt fogja kikutatni, s legkivált az Obi folyó torkolatát fogja szem előtt tartani. Ez az expedíció elérve Sunlentbe, találkozni fog a Barnaubból jövő másik expedícióval, s úgy fognak az Obin a tengerre utazni. Az egyesült két társaság együtt fog a tengeren át Németországba visszatérni — valószínűleg már ez év őszének derekán.

A nagy sóhegyek, melyek az Egyesült-Államok Nevada tartományában a Virginia folyó partjain elterülnek, a világnak legcsodásabb természeti jelenségét képezik. A só egész nagy tömegekben oly szilárd és fényes mint a márvány. Egész rendszeresen elvonuló ereket lehet abban találni, ép úgy, mint a márványbányákban. A sóhegyek a Virginia és Ferry folyók mentén mintegy 30 mértföldnyi hosszúságban terülnek el. Nagy aknákat vágtak e hegyekben, s a kiaknázott sötétszürke színű só 92% tiszta

sót tartalmazott, mely a közönséges szürke gránithoz feltűnően hasonlít. Ezek az aknák mind a Virginia folyó felőli részen, s attól egy negyed vagy fél mértföldnyi távolságban vannak. A nyugati részen egy nagyon tiszta kristály sóhegy vonja magára a figyelmet, melynek sója fehér mint a hó és áttetsző mint az üveg. A kivágott sódarabok a jéghez hasonlítanak. A darabok oly átlátszók, hogy egy hat hüvelyk vastagságú darabon át tisztán lehet olvasni. A sótelep, melyen a sóhegyek elvonulnak, vörhenyeges vagy narancsszinű. A sótelep alatt, sőt a sótelepben magában is egy sajátos gránitfaj található. A sóhegyek éjszaki végén egy mértföldnyire egy természetes sóforrás látható, mely 100 méter körülettel bír és a környező sótelep alatt 9 méternyi mélységben van. A víz nagyon sós, sokkal sósbab, mint az eddig ismert sós vizek; 50 méter mélységű. Kitűnő minőségű mint fürdő; a víz oly könnyen tartja felszinen a fürdőket, mint egy darab parafát a közönséges víz. A tudósok egyáltalán abban a véleményben vannak, hogy e sós forrás maradéka egy nagy sóstónak, melyet az idő eltemetett.

Papírhordókat készítenek Amerikában liszt, cukor és más száraz tárgyak elhelyezésére. Ezeket a hordókat vastag csomagoló papírból készítik több egymásra rakott ívből, melyeket cementtel ragasztanak össze és keményen összesajtolnak.

Ennek a papírnak alapanyaga szalmahulladék. A hordóknak alakja hengeridomú, a mi a csomagolásnál tényeréssel van egybekötve. A hordó súlya félannyi, mint a hasonteriméjű fahordóé, s így a holt súly jelentékenyen apad e hordókban történt szállításnál; e hordók négyszer oly nagy súlyt képesek befogadni, mint a közönségesek, s 20%-kal olcsóbbá kerülnek, mint a fahordók. Két gyár már hónapok óta gyártja ezeket a hordókat; Wisconsinban a wivonai és Jowában a deborahi gyár. Ez utóbbi gyárban naponként 1600 hordót készítenek 5 tonna papirosból. Légmentesen elzárhatók, s nagyon könnyen ellenállanak a nedvességnek.

A sz. gothardi vasut. Az egyesült vasut építőtársaság jelentése szerint ez évi márczius havában következő volt a vasut építés állapota:

A sz. gothardi nagy alagutban az igazgatósági csarnokkal Goeschenen felől 29,654 méternyire, Airolo felől 28,854 méternyire, tehát összesen 58,508 méternyire haladtak.

A Goeschenen felőli vízbeszivárgások jelentéktelenek, de folytonosak voltak, cseppek és eső alakjában jelentkeztek, az üre-

gekből szivárogva, s 2890—2930 méternyi térséget foglaltak el. A szivárgott víz mennyisége, a nyilástól 700 méternyre számítva, 34 literre ment, 5 liter másodperczenként. A víz hőmérséke 19° 54 volt. Márczius hóban csak öt sajtoló gép volt működésben, az ötödik javítás alatt volt.

Az airoloi oldalon új vízszivárgás állott be, másodperczenként mintegy 3 liter 2810 méternyi területen, s leginkább buzgás, eső és forrás alakjában, leginkább a csarnoknak nyugati oldalán; 2347 méternyre egy második vízforrás is mutatkozott, mely az elsőhöz hasonlított s abban perczben midőn az alaguttal 2837 méternyre hatoltak elő, április elsején 2385 liter buzogott elő másodperczenként.

A tessinoi völgyben a Lugano-Chiasso vidéken a hidak kettőnek kivételével, mind elkészültek, s a legnagyobb rész végleges javításnak van alávetve. A munkások száma naponként átlag 367-re megy, s a legmagasabb számítás szerint az 505-öt nem haladja meg.

Biasca-Bellinzone és Bellinzone-Locarno vidékén a legfontosabb hidak próbája már hivatalosan befejeztetett márczius 1-én.

E hóban az időjárás nagyon kedvezőtlen volt a szabad levegőn való munkára.

A tessinoi völgyben naponként alkalmazott munkások átlagos száma 474-re ment, a szent gothardi vonalon naponként 3560 munkás dolgozott, februárban 3728 volt elfoglalva.

Indiai babona. A szingapuri alsórendű nép között egy idő óta — írja a London és China Telegraf — sajtáságos babona kezdett lábra kapni. A város vízvezetékét közelebbről fogják befejezni s a lakosság abban a hitben él, hogy felavatási ünnepélyén a hatóság több száz frissen levágott fejet fog diszül a vízvezeték mentében kirakni. E végből azt mondják a rendőrközegek rendeletet kaptak, hogy mentől több fejet szerezzenek s hogy fáradozásukat megjutalmazzák és buzgalmukat növeljék minden behozandó fejért 40 dollárt (200 frankot) ígértek volna. Azóta, mihelyt alkonyodik, lehetetlen a szolgaszemélyzetet rábírni, hogy a házon kívül foglalkozzék; a hajósok és csolnakosok a naplemente után azonnal csolnakjaikba mennek s ott töltik az éjet. E balhiedelemnek forrása teljesen ismeretlen.

Halgvano. A halak mindenféle faja jelentékeny kereskedelmi cikket képez az Egyesült-Államokban; de nem mindenik fajta egyenlő értékű. Sőt némely fajta nagyon, sőt igen zsiros, vagy igen kemény, vagy kellemetlen ízű, hogy táplálékul szolgálhatna.

Uj-Jerseyben az atlanti óceán partján halászott halaknak egy nagy részét nagyon előnyösen használják hal-guano néven trágyának. Háromféle fajtáját különböztetik meg a szerint, a mint idegen anyag többé-kevésbé elegyül keverékébe.

Melyben 50—55% keverék van, tonnája 45—60 frank árú, melyben csak 20—40% van, 75—90 frankon két el tonnája; a tisztának nevezett guano, melyben csak 8—20% idegen keverék van, 200 frankon is elkel tonnánként. A guano készítésére a halakat vasabronccsal megerősített nagy fakádakba teszik, s több órán át felfőzik, azután kisajtolják négyszög hüvelyenként 115, sőt 160 font súlyú sajtóval. Az így elkészített guano 50—55% keverékkel bír. A tisztítás az által megy véghez, hogy szétörlik és újra felfőzik. A jól kiszáritott guano helyettesíti a perui guanot és a legjobb trágyát képezi. A legjobb guano, még a perui is, részben halállományának köszöni kitünő voltát. A guano készítésének legsikeresebb módja az, ha a száritott halat összetörlik és acidum sulfurikummal megkeverik. Az acidum phosphoricum így feloldódik, s a nitrogen sulfat ammoniakká egyesül. Az angol vállalkozók ezzel a móddal nagyban vegyítik a guanot. Az 1875-ben készített guanot 54 ezer tonnára becsülik. Angolország csupán egy hóban 5000 tonnát hozatott be, s azonfelül nagy mennyiséget rendelt meg. Az Egyesült-Államok nagy mennyiséget szállítanak déli Amerikába is.

Uj expedíció Közép-Ázsiába. Ujfalvi hazánkfia és társulatunk levelező tagja, mint ezt a francia földrajzi társulatnak jelenté, a francia közoktatásügyi minisztertől megbizást kapott, hogy népmiséi, nyelvészeti és történelmi tanulmányozás céljából Oroszországba és Közép-Ázsiába utazzék. Ujfalvi augusztus első napjaiban szándékozott elutazni Szent-Pétervárra, honnan Moszkvába, Nisni-Novgorodba, Kazánba, Orenburgba, Irkucskba, a Baikal tó mellé fog utazni. Egyszersmind tervebe vette a Volgán Nisni-Novgorodtól a Káspi Tengerig hajózni, s az orosz kormány engedelmével orosz Turkesztánba és a khokandi khánságba szándékozik. Később Kasgarba akar menni s onnan déli Szibérián át haza utazik. Hazánkfianak ezen utazásához sok szerencsét és sikert kívánunk.

E. B.

Jelentés a brüsszeli kongresszusról.

Id. gróf Zichy Edmundtól.

Tisztelt társulat! Azon nagy kitüntésben részesülék, hogy Ő Felsege a belgák királya által a Brüsszelben szeptember hó 12-én megkezdett földrajzi értekezletre meghivattam.

Azt hiszem, hogy a nagylelkű kezdeményezés, mely a művelődés, polgárosodás és emberiség érdekében a trón magasságáról indult ki, az egész művelt világ — legközelebb és kiválólag pedig a földrajzi társulat figyelmét magára vonandja.

Bátorságot veszek magamnak jelen sorok által kedves hazám földrajzi társulatát, az ott tartott értekezletek- és határozatokkal rövid vázlatban megismertetni, egyuttal egy javaslatot és kérelmet fűzni jelen tudósításomhoz, mely reményilem, Önöknél is viszhangra találand.

Ő felsége a belgák királya személyesen nyitá meg az értekezletet, az alább közlött beszéddel. Ebben a beszédében előadja azt a célt, mely őt az értekezlet egybehívására ösztönzé, és a következő kérdéseket, megvitatás tárgyául, a napirendbe vétette fel.

A cél »eszközöket és utat módot keresni és találni arra, hogy lehetne a polgárosodást Közép-Afrikában, földgömbünk azon egyetlen részén, a hová az mindeddig nem hatott, meghonosítani, világosságot terjeszteni a világ ezen részén is, és tudományos erkölcsi keresztjáratot indítani ezen országok setét míveletlensége ellen, hol a fetisimadásnak hódolnak, s ünnepélyek alkalmával még most is embereket áldoznak, és hol a főkereskedési cikket az »ember« képezi.«

Az idő — úgy mondá a nagy úr — kedvező ezen vállalatra nézve.

A fátyol, mely ezen óriási sphinxet még födi, már több oldalról fel van lebbentve, — bátor férfiak, kik életüket a tudománynak szentelék, széteszlatták azt, jelentékenyen kiterjesztvén a tudás határát. — Ily módon nem egy balnézet oszlattatott szét, nem egy kérdés lett határozottan megállapítva; és ezeket a férfiakat, a tudomány apostolait a király palotájába hívta össze, és mint vendégeit kitüntetésekkel halmazta el, a külön működé-

seket egyuttal egyesítvén, és uralkodó házának jeligéjét »l'union fait la force« megvalósítván.

A meghívottak névjegyzéke, az általam mondottak mellett tanuskodik.

A megvitásra kitűzött tárgyak a következők voltak:

1) A műveletek kiindulási pontjainak megállapítása a Zanzibár melletti keleti parton, a nyugoti parton a Congó folyó kiömlésénél (valószínűleg a Loanda portugalli megtelepedés) megállapodások a főnökökkel vagy kormányokkal, akár szerződések, akár vételek által.

2) Azon vonalok megjelölése, melyeket az ország belseje felé lassanként megnyitni óhajtanak és tudományos s békés természetű állomások felállítása az emberekkel való kereskedés, valamint a főnökök közötti harczok megszüntetése céljából az által, hogy részrehajlatlan békebírák adatnak részükre.

3) Nemzetközi központi bizottságok felállítása, és nemzeti bizottságok választása a végett, hogy azok a célok, melyeknek elérésére itt szóval, s írásban törekedni kell, minden ország nagy közönségével megismertessenek; s gyűjtések rendezése, hogy ezen nemes cél keresztül vitethessék.

A király itt ezen szavakkal élt »még az egyesek fillére is, a nagy tömeg által adva, nagybecsü leendő.«

Hogy ezek a nemes szavak a legemelőbb hatással voltak mindnyájunkra, alig szükséges felemlítenem.

Ezután kegyeskedett Ő Felsége a jelen volt afrikai utazókat felkérni, hogy utazásaikról jelentést tegyenek.

Egymás után szóltak: Dr. Nachtigal, Dr. Schweinfurth, Rohlf Gerhard, Lúx főhadnagy, Mr. Duvergue, Marquis de Compiègne, Cameron ezredes, Grant ezredes, Negri parancsnok a földrajzi társaság Nestora, az utolsó olasz expedíció sikertelenségéről tesz jelentést, mely Abissiniában szükség és nyomorral küzd.

Ezek után az Ő Felsége által felállított tételek vétettek tárgyalás alá. A jelenvoltak csoportokra s bizottságokra oszlottak, s a különféle indítványok érett megfontolása s egybevetése után megállapodás jött létre, melynek létesítésénél a főérdemet Hoffmann báró birodalmi pénzügyministerünk Ő Nagyméltósága vívta ki, a ki fáradhatlan tevékenységgel, körültekintéssel s békülékenységgel az egymástól gyakran látszólag eltérő nézeteket összeegyeztetni tudta annyira, hogy a következő határozatok egyhangúlag hozattak:

1) Egy állandó központi nemzetközi bizottság szervezendő, mely a legkiterjedtebb meghatalmazásokkal ellátva, az azonos munkálatok kikerülése céljából feladatául tekintse, a mennyire lehetséges, egyenesen a pontossággal meghatározandó célokra való tekintetből, mindazon törekvéseket központosítani, melyekkel a földrajzi társulatok, vagy egyes személyek a különböző országokban foglalkoznak. Másrészről pedig törekedjék minden oly vállalatból, mely a három nagy cél egyikének ugymint: a földrajzi felföldözéseknek, kereskedelmi fejlődéseknek, s a rabszolga kereskedés elnyomásának előmozdítására irányul, a legjobb hasznot huzni.

2) Külön nemzeti bizottságok alakítása, melyek tevékenységének, — a fentebb jelzett központi közzelegeli összeköttetésben, — a közös cél előmozdítására kell irányozva lennie.

A nemzeti bizottságoknak tehát különös kötelessége leend, az ő illető országaikban általában mindent közhírré tenni, a mi azoknak, a kik Közép-Afrika földrajzi felföldözése, civilisatiója s azon vidékeknek a kereskedelmi forgalom részére való megnyitása iránt érdeklődnek, tanulságul szolgál. E célra gyűjtéseket is fognak rendezni.

Az első központi bizottság Ő Felségének a belgák királyának elnöklete alatt áll a következő tagokból: Sir Barthel Frere az angol, M. Quatrefages a francia földrajzi társulat elnöke, Dr. Nachtigal afrikai utazó, és egy titkár, kit Ő Felsége nevez ki, s mely állásra Lambremont báró van állítólag kiszemelve.

A vita folyamában ismételten kimondatott, hogy minden politikától, valamint a vallási propagandától is el kell tekinteni, s ezeket az egyet tendenciáitól el kell választani.

Általános rövid körvonalokban ezek eme nevezetes értekezletnek eredményei.

Az indítvány, melyet szerencsém van Önnek előterjeszteni, a következő: »mondja ki a mi földrajzi társulatunk, hogy az értekezleten kimondott elvekhez csatlakozik, s a jegyzőkönyvek megvizsgálása után Magyarország részéről nevezzen ki egy bizottságot, mely ezen célokat támogatja, s magát a Brüsszelben székelő központi bizottsággal egyetértésbe teszi.

Egyuttal bátor vagyok azon kérésemet előterjeszteni, miszerint elhatározni ne terheltecsék: hogy Ő Felsége II. Leopold belgák királya a mi földrajzi társulatunk

tiszteletbeli tagjává kineveztetik, s neki a diszoklevél átküldetik.

A tudomány előmozdítójának a trónról adott magasztos példája kell, hogy gyújtólag, lelkesítőleg hasson mindnyájunkra. Ez a fejedelem, sokkal nagyobb disztényt fog a tudomány mezején nyert vívmányok által nevének szerezni, mint más egynémelyik, ki csak véres győzelmeket tud felmutatni, melyek azonban az első vesztett csata után ismét semmivé törpülnek.

Azt hiszem Uraim, hogy ezt a jelentésemet, valamint ebben foglalt indítványaimat is nem szerénytelen tolakodásnak, hanem a társaság hasznára törekvő akaratnak fogják tekinteni, mely társasághoz tartozni magam is különös szerencsémnek tartom.

Ostendén, 1876. szeptember végén.

LD. GRÓF ZICHY EDMUND.

A belga király megnyitó beszédje a Brüsszelben tartott kongresszuson.

»Uraim! engedjék meg, hogy köszönetet mondjak önöknek azért a szíves buzgalomért, melylyel meghívásom folytán itt megjelenni sziveskedtek. Azon megelekedésen kívül, melyet a minket érdeklő feladat megfejtésének tárgyalásán érzek, a legnagyobb öröm lelkesít látva itt együtt azokat a kiváló férfiakat, kiknek munkásságát és a műveltség érdekében tett hatályos lépéseit már évek óta figyelemmel kísérem.

Az a tárgy, mely minket ma ide egybegyűjtött egyike azoknak, melyek az emberiesség barátait, legelső sorban érdeklik. Megnyitni a művelődésnek a világtekének azt az egyedüli részét, hová az még nem hatott, eloszlatni azt a sötétséget, mely annak minden népét elborítja, ezt merem mondani, a mi haladó századunknak méltó kereszties hadjárata, s boldognak érzem magamat kijelenthetni, hogy a közvélemény kedvez végrehajtásának; a korszellem velünk van.

Uraim, azok közül, kik Afrikát tanulmányozták, sokan elismerték, hogy az elérendő közös cél iránti tekintetből nagyon előnyös lesz, ha egybegyűlve vitatjuk meg és szabályozzuk a követendő eljárást, összevetjük az erőket, kizsákmányoljuk a segédforrásokat és elkerüljük a szétforgácsoló eljárást.

Azt hittem, hogy Belgium, e központi és semleges állam, alkalmas terület lesz egy ilyen összejövételre s ez bátorított fel,

hogy önöket, mindnyájukat ide hívjam magamhoz erre a kis tanácskozásra, melyet ma megnyithatnom nagy meglepésemre szolgál. Szükséges-e mondanom, hogy önöket Brüsszelbe meghíván, nem lebegtek önző tekintetek szemem előtt? Nem, uraim, ha Belgium kicsiny is, de boldog és meglepődött sorsával; nincs más vágyam, minthogy hasznosan szolgáljam azt. De nem tagadom, hogy örömmre lekesítene hazánknak az a megtiszteltetés, hogy korunk előhaladásának egyik nagy kérdése Brüsszelben lett megoldva. Boldog lennék, ha Brüsszel válnék e műveltségi mozgalomnak főszékhelyévé.

Azzal a reménnyel kecsegtettem magamat, hogy szívesen jönnek ide megvitatni és meghatározni az önök bölcs belátása szerént, a követendő eljárást, az alkalmazandó eszközöket, hogy a művelődésnek zászlaját Közép-Afrika földjére véglegesen fel-tűzhessük; hogy mit kelljen tenni, miáltal a közvéleményben az önök nemes vállalata iránt érdeket lehetne ébreszteni, s rálehetne bírni, hogy e célra filléreivel áldozzon. Mert uraim, az ilyen természetű ügyekben a nagy tömeg hozzájárulása biztosítja a sikert; a nagy tömeg rokonszenvét kell keresni és megnyerni tudni.

Milyen segédforrással rendelkeznének, ha mindazok, kiknél semmi vagy kevés pénz egy frank, e kis összeget hajlandók volna abba a pénztárba adni, melynek rendeltetése a Közép-Afrikában folytatott üzelmeket megszüntetni.

Már nagy haladást tapasztalunk, az ismeretlen vidék már több oldalról lett kikutatva; s ha az itt jelenlevők közül azok, kik a tudományt már jelentékeny felfedezésekkel gazdagították, a főbb pontokat nekünk kijelölnék, az ő előterjesztésük mindnyájunknak hatalmas buzdításul szolgálna.

A megvizsgálendő kérdések között még a következőket idézzük:

1-ször. Pontosán kijelölendő a működési vonal többek közt Zanzibár és a Kongó torkolata között; akár a törzsfőnökökkel kötött egyezés, akár egyesektől eszközölt vásárlások alapján.

2-szor. Kijelölendő a központ felé vezető s fokenként megnyitandó utak, a tudományos emberbaráti és békitő állomások, melyek a végből szervezendők, hogy a rabszolgaság eltöröltessék, a főnökök között az egyetértés létrehozassék, hogy nekik igazságos és érdeknélküli békebírákat és tanácsadókat szerezzenek.

3-szor. Szervezendők egy nemzetközi központi bizottság és nemzeti bizottságok, hogy a végrehajtást mindenik a maga körében azonnal megkezdje, hogy a vállalat célja minden állam

népeinek tudtára adassék s felhivassék a kegyelet-érzet, melyre még egy igaz ügy sem hivatkozott siker nélkül.

Ezek, uraim a különböző pontok, melyek az önök figyelmét érdeklendik; ha vannak még mások is, ezek az önök vitatkozásai folytán napvilágra fognak jönni, s önök nem fognak késni azokat is megvilágítani.

Kivánságom az, hogy az önök kijelöléséhez képest szolgáljam e nagy eszmét, melyért önök már annyit tettek. E czélból az önök rendelkezésére bízom magamat s teljes szívemből üdvözlöm önöket körömben.

Az amerikai tengerközi csatorna terveiről.

(Felolvasatott a társulat okt. 19-iki ülésén.)

Az amerikai földszoros átvágása s az Atlanti és Csendes oczeánok összekapcsolása hajózható csatorna által a világforgalomra nézve igen nagy jelentőséggel bír. Ez kitetszik a következő adatokból, melyek megmutatják, mennyivel rövidülne meg a tengeri út a csatorna által, melynél fogva nem kellene egész Dél-Amerikát megkerülni.

Kikötők nevei:	az út mostani hossza licuben:	a csatorna által meg- rövidülne licuvel:
Uj-York—San-Francisco	5300	3600
Uj-York—Jedo	6600	3400
Uj-York - Kanton	6800	3200
Havre—Valparaiso	4400	1400
Havre—San-Francisco	6500	3300
Cadix—Manilla	6800	2000
London—San-Francisco	6800	3500
London—Jedo	7200	3000
London—Kanton	7800	2800
London—Sidney	6600	2200
Amszterdam—Jedo	7200	2400

Azért mind az európai, mind az amerikai hajós népek régóta keresnek tengeri átjárást Amerikán keresztül, s miután ezt nem találták, az amerikai földszoros átvágásán munkálkodnak. Különböző tervjavaslatok merültek fel, melyek a földszoros átvágására vonatkoznak.

1871-ben az első nemzetközi földrajzi kongresszuson Ant-

verpenben Heine tábornok fejtegeté a közép-amerikai csatorna kérdését s különösen Gogorza tervezetét ajánlá a kongresszus figyelmébe és pártfogásába.

Gogorza a madridi és sevilai levéltárakban néhány régi úti tudósítást és térképet talált, melyek szerint az Atlanti oceánba, nevezetesen az Uraba-öbölbe ömlő Atrato egyik nyugati mellékfolyója, t. i. a Cacarica folyó igen közel esik a Paya folyóhoz, mely a nyugatra tartó s a Csendes oceánba, San-Miguel-öbölbe ömlő Tuyra folyóval egyesül. 1866-ban Lacharme mérnököt küldé néhány kísérvél a Darieni földszoros azon vidékének kikutatására. Ezen expeditió kutatásainak eredménye szerint mind az Atrato mind a Tuyra folyók hajózhatók s egymással hajózható csatorna által összeköthetők, mert a két folyót csak egy legfeljebb 58 meter magas földhát választja el, mely agyagos homokköből áll. Azon vidéken a közép-amerikai Kordillerák hegyláncza s a dél-amerikai Andok között lapos és mocsáros terület van; ama hegyláncz délkeleti irányban csap s az Atrato völgye előtt megszakad, az Andok legéjszakibb ága pedig délkeletről éjszaknyugatra csap, s a Paya és Tuyra völgyeit bal felől szegélyezi, de tetemes távolságban. Ott tehát a közép-amerikai és délamerikai hegyrendszerek között egy széles hézag van, s kétségtelen, hogy ott még a harmadik geologiai korszakban a két oceán egy tengerszoros által volt összekapcsolva. Tehát azon vidéken legkönnyebben lehetne egy hajózható csatornát építeni, még pedig zsilipek és alagutak alkalmazása nélkül.

A Párisban tartott földrajzi kongresszuson Gogorza újra előadá, hogy a Darieni földszoroson az éjszaki szélesség 7°50' táján lehetne az óhajtott csatornát építeni. A kongresszus elismerte a csatorna nagy jelentőségét s kifejezé az óhajtását, hogy az azon nagy vállalatban érdekelt államok kormányai minél nagyobb buzgósággal folytattassák az arra vonatkozó tanulmányokat s fogadják el azon vonalt, mely a hajózásra nézve legnagyobb könnyűséget és kényelmet ígér.

Annak következtében a párisi földrajzi társulat kebelében megalakult bizottság, mely különösen a kereskedelmi földrajzzal foglalkozik, az amerikai csatorna ügyét felkarolván, Drouillet mérnököt bíz meg, hogy a csatornára vonatkozó kutatásokról s a különböző terj javaslatokról egy jelentést készítsen. Továbbá Lesseps elnökte alatt egy külön bizottságot választott s felhívást intézett a földrajzi társulathoz, hogy ezek is ily bizottságokat alakítsanak, melyek a párisi bizottsággal közlekedésbe

lépjenek s így a nemzetközi nagy vállalat létesítését a magok részéről is előmozdítani igyekezzenek. — Drouillet jelentése szerint az eddigi vizsgálódások még elégtelenek arra, hogy a csatorna vonalát már véglegesen lehetne megállapítani, s mindenek előtt szükségesnek tartja, hogy azon vidékek, hol aránylag legkisebb nehézségek látszanak a csatorna építése elé gördülni, részletesebben és szabatosabban vizsgálattassanak meg.

A párisi földrajzi társulat kereskedelmi bizottsága a mi társulatunkkal is közlé Drouillet dolgozatát, s mi azt, valamint a hozzánk intézett felhívást a közremunkálkodásra, Verebély hazánkfiának adtuk át, azon kérelemmel, sziveskedjék a kérdésről személyes tapasztalatai nyomán jelentést készíteni. Verebély úr jelentését e helyen közöljük:

Mielőtt értekezésem tulajdonképi tárgyára s különösen az egyik vagy másik csatorna-vonal megbíralására átmennék, legyen szabad néhány általános megjegyzést tennem a csatornatervek által érintett földterületek topographiai és hydrographiai viszonyairól.

Hogy az amerikai földszoros czélszerű természetes kikötőkben nemcsak nem bővelkedik, hanem ellenkezőleg e tekintetben nagyon mostohán van megáldva, azt alkalmasint minden hajós jól tudja, s azért ebbeli észrevételeimben csak arra szorítkozom, hogy megmutassam, vajjon általában a csatornaépítésre van-e némi kilátás.

Mint mondám, alig van Közép-Amerikában s a földszoroson csak egy előttem ismeretes kikötő, mely bármily szerény kívánalmaknak is megfelelne; sőt nagyítás nélkül állíthatom, hogy a nyílt parton való kikötés, sok esetben csak nagy nehézségekkel, sőt veszedelmekkel jár; ily helyek pl. a Csendes óceán partján Guatemalában: San Jose; Nikaraguában: San Juan del Sur; Costa Ricában a Nicoyai öbölben a Punta Arenas.

Az utóbb említett kikötőben mely laposan a parton fekszik, könnyebben lehet kiszállni, noha ott is a hajók körülbelől egy angol mföldnyi távolságban a parttól kénytelenek a horgonyra szállani, úgy hogy a partra való szállítás csónakok által eszközöltetik, mialatt a hajók szélvészkor gyakran kényszerülnek a horgonyt felhúzni vagy az öböl átellenben eső partja felé evezni, mely a környező hegységek miatt több ótalmat nyújt.

Ugyanaz áll az ott levő Caldera-s-ról is, mely hajdan kikötőül szolgált, de egészségtelen fekvése miatt, minél fogva epi-

demikus betegségeknek s kivált az esős évszak alatt a ragályos lázaknak valóságos fészke, kénytelenek voltak azt odahagyni s most csak tengeri sőt állítanak elő benne olykor.

A Nicoyai öböl bejárásánál van ugyan egy természetes kikötő, az ugynevezett Herradura, mely a jeles kikötő minden tulajdonságaival bír: meg van védve az uralkodó viharok ellen, a horgonyzásra alkalmas mély és biztos fenéke egészen a partig ér, s azonfelül jó ivóvízben is bővelkedik; ámde az országra nézve meg nem nyitható, mert számtalan összevisszakszált hegység által van környezve, melyeken át csak roppant költségekkel lehetne utakat készíteni. A kormány részéről ugyan több expeditió küldetett ki ezen ép oly nehéz mint fontos feladat megoldására, de azok életveszélyekkel folyvást küzködve a barátságatlan területen át el nem juthattak a kikötőig s minden eredmény nélkül kényszerültek visszatérni.

Kedvezőbb helyzete van kikötőre nézve a Golfo Dulce-nak is, mely a czethalászoknak rossz időjárás beálltával biztos menedékkül szolgál; egyik tervezet a csatornát is azon tengeröböl felé javasolta vezetni; de azon javaslat itt részletesebben elő nem adható okokból elejtetett.

Roszkikötőnek van elismerve a Panamai, mely a horgonyzó hajóknak a viharok ellen semmi ótalmit sem nyújt, miért is azok a partoktól 4—5 angol mérföldnyi távolságra eső Taboga szigetnél kénytelenek horgonyra szállni. Tettek ugyan javaslatot a kikötő megjavítására, még pedig azt javasolták, hogy a földség partjától egészen az említett szigetig töltések építtessenek, melyek az egész öblöt az északi oldalán megvédenék; de azon tervezet a nagy költség s a forgalom csökkenése miatt mai napiglan sem hajtatott végre.

Hasonló sőt némi tekintetben még mostohább viszonyokat mutat a jó kikötő kellékeire nézve a föld alakulata a déli oldalon, a mennyiben ott lagunákban bővelkedő mocsáros vidékre találunk, mely részben pusztaság, részben még ki nem kutatott terra incognita. Jóllehet e lagunás partvidéket különböző tengeri nemzetek letérképezték, mégis az ottani kikötőket részletesebben nem vizsgálták meg. Azért itt csak azokat, melyek viszonylag leghasználhatóbbak, említem meg röviden. Ide tartozik a San Miguel öble s ettől délre Truxillo; ezekre kissé jobb kikötők következnek, t. i. a Gujaquilli és Poitai stb. De ez utóbbiak környéke csatornaépítésre nem alkalmas.

Sokkal kedvezőbb viszonyokat mutatnak az Atlanti oczeán

partjain való kikötők. Ezek közül San-Juan del Norte-t kissé bővebben ismertetem, a többiekét csak megemlítem.

San Juan del Norte (Greytown) kikötője 20—30 év előtt oly jó és biztos volt, a mint a hajós csak kívánhatja. A legnagyobb és legmélyebben járó hajók kalauz nélkül mehettek be a kikötőbe s ott tökéletesen meg voltak ótalmazva az éjszakai viharok ellen, melyek azon partokon oly rettenetesen dühöngenek mint talán másutt seholsem; s a mellett a hajók a San Juan folyón felfelé menve bőven és könnyen láthatják el magukat jó ívó vízzel, melyben a folyó bővelkedik. Mindazáltal e kikötő körülbelül 20 esztendő óta oly hanyatlásnak indult, hogy mostanában már csak 25—30 mázsát elbíró csónakok s ezek is csak az esős évszakban, midőn a folyó megdagad, mehetnek nagy nehezen keresztül a kikötő torkolatán.

Mínthogy e kikötőnek nagy jelentősége van Nicaraguára nézve, azért 1868 augusztus havában egy vegyes bizottság küldetett ki, mely Nicaragua tábornoka, Don Isidro Urtecha elnöklése alatt működött s melyben alúlrít is részt vett mint Costa Rica kormányának küldöttje. E bizottság feladata volt, hogy kutassa ki a kikötő hanyatlásának okait s egyúttal tegyen javaslatot, mikép lehetne azt a teljes elpusztulástól megóvni. A küldött bizottság vizsgálódásainak eredménye röviden a következő volt:

A Rio San-Juan folyóból 20—24 angol mérfnyire a torkolatán felül már régóta ágazott ki egy kis folyócska, melyet Rio Colorado-nak neveztek; medrében kevés víz volt, csak annyi, hogy apró ladikok is alig birtak rajta átvergődni. Valameddig a San-Juan átellenben fekvő partja egynemű kőzetekből állt, úgy hogy az évszázadokon át működő elmosások egyenes irányban történtek, addig semmi baj sem volt; azonban idővel történt, hogy a Rio-Coloradón felül nem messze a San-Juan átellenben való partján egy szikla mosatott ki, mely évről évre mind jobban kiállott s a folyó vizét a Rio Colorado felé terelé, miáltal ez lassankint kiszélesedett; mígnem 1868-ban a San-Juan folyónak már $\frac{2}{3}$ -da a Rio-Colorado medrében folyt le. Ennek természetes következménye az volt, hogy a megfogyatkozott San-Juan folyó nem bírta többé hordalékait a nyílt tengerig szállítani, hanem alsó szakaszának medrében s a kikötőbe való torkolatánál rakta le, mely utóbbi helyen a tenger s a folyó sodrának csökkenése miatt homokzátonyokat képezett s ekként a kikötő romlását kétszeresen elősietteté, oly annyira, hogy 1868-ban a kikö-

tőnek fele része a hajózás céljaira már teljesen el volt veszve. Mig a »Nicaragua-Transit-Compagny« társulat forgalmi székhelye ott volt, az elzátanosodás elhárítására mégis csak történtek némi intézkedések, melyek azonban nem vezettek az óhajtott eredményre, mivel fájdalom, kivitelők nem szakértőkre bízottak vala.

Miután a baj keletkezésének okai az említett szakbizottság által fel voltak derítve, a következő javaslatok tétettek a baj elhárítására: a folyó utjában álló szikla romboltassék szét repeszés által, a Rio-Colorado zárassék el, s a kikötő kotortassék ki. Az összes munkálatok költségei az akkori kedvező körülmények között 300,000 frtra számítottak. De minthogy Nicaragua akkor csakis a pillanatnyi nyereséget tartotta szem előtt, s azonkívül állami viszonyainak bomlottsága miatt a kívánt költséget kölcsön útján nem bírta előteremteni, azért az egész javaslat abban maradt.

Az ezen kérdésnél érdekelt kormányok, t. i. Costa-Rica és Nicaragua kormányai, különben is azt vélték, hogy a Rio-Colorado torkolata a tengerbe szintén alkalmas kikötőül fog szolgálhatni, de abban csalatkoztak.

Mennyire haladt előre a szóban levő kikötő elzátanosodása a mai napig, azt nem tudom.

Egyébb kikötők: a Chiriqui-öbölé Costa-Ricában, mely hajózási célokra eléggé alkalmas, de az óhajtott csatorna tekintetében egészen hasznavethetlen; továbbá Colon (Aspinwall), melyről nem szükséges bővebben szólnom; mert az ott látható sok hajórom váltig bizonyítja alkalmatlan voltát.

Odább délre a kikötők minősége ismét javúl, s közülük a Puerto-Escondido del Sur, a Darieni öbölben, különös említést érdemel.

Immár jelentésem hydrographiai részére megyek át; csak röviden fogok nyilatkozni s a lényegesekre szorítkozom.

A hajózási csatornák építése Amerikában még a kezdetén van, jóllehet különböző vidékeken léteznek már tervezetek és javaslatok.

Legtöbb csatorna-tervezet vagy tisztán a zsiliprendszerből indul ki, vagy rokonságban van vele, miszerint a csatorna vagy magában a folyómederben fekszik vagy a folyó mellett vonul el s általa tápláltatik. Látni való, hogy oly csatornáknak, melyekben ezer meg ezer hajó fogna járni, táplálására roppant sok víz szükséges, s az a kérdés, vajjon azon rövid (keskeny) helyeken, melyeken épen azért, hogy minél rövidebb legyen, a csatornát épí-

teni óhajtanák, lehetséges-e a megkívántató vízmennyiséget előteremteni.

Mert ismeretes dolog, hogy valamely folyó vízbősége rendszeren az ő folyásának hosszától függ; minél hosszabb a folyó, annál nagyobb és bővebbvízű szokott lenni, a mint ezt kiki tudja és belátja. Továbbá a vízbőség a lejtés enyhevoltától, vagyis, a mi egyre megy, a folyó lassú folyásától is függ, s ezzel szoros kapcsolatban van a légköri csapadékok többé kevésbé egyenletes eloszlása, valamint a főfolyóba közvetetve vagy közvetetlenül ömlő források bősége is, stb. E mozzanatok természetesen még nagyobb jelentőségűek akkor, mikor arról van szó, hogy a csatorna a folyó felső vízkerényékén építtessék, hol a vízbőség az alsó vízkerényekhez képest, könnyen képzelhető okokból, csaknem kivétel nélkül kisebb. E tekintetben az amerikai földszoros viszonyairól könnyen képezhethünk magunknak világos fogalmat, ha a térképet kezünkbe vesszük s egyúttal az ottani égalji körülményekkel is némileg ismeretesek vagyunk.

Midőn Panamában azon gondolat kapott fel, hogy ott építtessék a csatorna, csakhamar azon kérdés támadt, honnan vegyék a szükséges vizet? Tudták ugyanis, hogy a Rio-Chagres 140 angol lábnyi magasságban a száraz évszak alatt nem képes a megkívánt vízmennyiséget szolgáltatni, jóllehet az a nedves évszak alatt gyakran a környező területet sok mfdkre elárazítja. Azért nagy gyűjtőtavakat terveztek, melyekbe a nedves évszak felesleges vize összegyűlne, hogy azután a száraz évszakban a csatorna táplálására szolgálna. Ez magában véve nem volna rossz gondolat; csak az a kérdés, vajjon gyakorlati kivitele nem fog-e legyőzhetlen akadályokba ütközni.

Az amerikai földszoros egész hosszában a keskenyebb részekben tudtomra csak két folyó van, melyek hajózási csatorna számára elegendő vizet minden bizonynyal szolgáltatathatnának. E két folyó közül egyik a Rio-San-Juan Nicaraguában, melyről már szóltam, s az Atrato Kolumbiában. A többi folyók mind a közös bajban szenvednek, hogy t. i. vagy folytonosan vagy időszakosan csekély vizők van. E bajtól még a nagyobb folyók se mentek, mint a Rio-Seco Mexikóban, mely több mint 150 angol mfd hosszú, a Rio-Matina, Rio-Grande, Rio-San-Carlo, Costa Ricában, stb. melyek a száraz évszakban majdnem egészen kiapadnak.

Drouillet Leo francia mérnök egy javaslatot készített, arra nézve, hogy az amerikai földszoros azon vidékei, melyek a

tengerközi hajózási csatorna építésére legalkalmasabbaknak látszanak, nemzetközi vállalat által részletesen megvizsgáltassanak. Szerinte a csatorna kérdését véglegesen nem lehet eldönteni mindaddig, míg az illető vidékek viszonyai tökéletesen nincsenek felderítve. Egybegyűjtötte mindazon adatokat és tervjavaslatokat, melyek eddigelé közzététettek, s vizsgálódásainak eredményeit a párisi földrajzi társulattal közlé, mely azokat külön füzetben közrebocsátá. Eddigelé 28 különböző tervjavaslat jelent meg a csatorna építésére, de egyik javaslat sem olyan, hogy kiviteléhez biztos reményt lehetne kapcsolni.

Három különböző javaslat a Tehuantepeki szoroson akarja a csatornát építeni, de mindhárom javaslat már végképen el van ejtve, mert bizonyos, hogy más helyen kedvezőbbek a viszonyok.

Egy javaslat a Hondurasban lévő Polochoe vagyis Cajabon folyóból indul ki, de ott nagy hegyeken kellene átvinni a csatornát s azért azon terv is kivihetetlen.

Tíz különböző javaslat a Nicaraguában levő San-Juan folyót veszi kiindulási pontul s a csatornát többnyire a Nicaragua tavon, némelyik a Managua tavon keresztül is akarja vinni a Csendes oceán különböző pontjaira Fonseca-öböltől kezdve a Nicoya-öbölig.

Egyik terv szerint a csatorna a Chiriqui-öbölből a földszoroson át egyenes vonalban a Dulce öbölbe vezettnék, de ott hosszú alagút kellene s egy folyó sincs, mely a csatornát táplálná.

Négy javaslat szerint a Panamai földszoroson át vezettnék a csatorna, de ott se az egyik, se a másik oldalon nincs alkalmas kikötő.

Végül a többi javaslat a Darieni földszorosra vonatkozik, hol a Tuyra, Napipi, Atrato s más folyókat lehetne a csatorna céljaira felhasználni.

A párisi földrajzi társulat által kiadott ezen jelentésből kitetszik, hogy az amerikai földszoros átmetszésére eddigelé készült csatornázási javaslatok nem látszanak elfogadhatóknak, részint azért, mivel a szükséges kikötők építése aránytalanul sok költségbe kerülne, részint pedig azért is, mivel az illető folyók nem szolgáltathatnák a kellő vízmennyiséget.

A mi a költséget illeti, úgy látszik még mindig azon kellemes reménnyel kecsegtetik magokat, hogy a nagy hajózási csatornát lehetséges lesz alagút és zsilipek alkalmazása nélkül, vagyis aránylag csekély költséggel építeni. E remény, az én szerény vé-

lekedésem szerint, a jámbor óhajtások országába való, a mint a következőkből is ki fog tetszeni.

Az éjszakamerikai Egyesült-Államok kormánya 1872-ben a Darieni földszoros kikutatására küldte ki egy expedíciót, miután azon földszoros viszonyairól nagyon különböző, sőt egymással teljesen ellenkező hírek terjedtek vala el. Különböző tervcsinálók és speculánsok, kik a csatornaépítésben igen kívánatos teret láttak külön érdekeik előmozdítására, természetesen úgy adták elő a dolgot, hogy azon vidék felette nagy mértékben alkalmas a kérdéses csatornaterv valószínűsítésére. Ámde az állam részéről kiküldött szakértők bizottsága beható vizsgálódások alapján épen az ellenkező eredményre jutott, t. i. arra, hogy az annyira magasztalt csatorna-vonal teljesen alkalmatlan. Így többi között egyike azon tervezőknek azt állította volt, hogy a Darieni földszoroson a vízválaszték magassága a tenger felett csak 45 angol láb, a kormánytól kiküldött szakértők pedig úgy találták, hogy annak magassága néhány 100 lábat tesz. Ezen s az ehhez hasonló körülmények természetesen nagyon is lehűtötték a terv mellett buzgalkodók lelkesedését s az egész tervet megbuktatták.

Véleményem szerint a Darieni földszoros területén egyáltalában nincsen a csatornaépítésre alkalmas vonal, mert ha ilyen volna, azt a földszoros csekély kiterjedése s területének szorgalmas átkutatása mellett bizonyosan már fölfedezték volna.

Erősen meg vagyok arról győződve, hogy az eddigi vizsgálódások eredményéből ítélve, az egész közép-amerikai földszoroson csak egy hely van, mely a tervezett csatorna építésére alkalmas, s ez azon vonal, mely eléggé ismeretes, s melyről én is már szóltam, t. i. a Nicaraguában való vonal.

Ugy tartom, hogy azon vidéken legcélszerűbb volna a csatornát azon irányban építeni, mely a párisi földrajzi társulat említett közleményében a 9. vagy 10. pont alatt van megérintve. A 9. pont alatt említett javaslat szerint a San-Juan folyó vízállása a Nicaragua tóból beléje bocsátott víz s néhány gátreesz segítségével annyira emeltetnék, hogy sellői megszűnnének s a zsilipek is kikerültetnének. A nyugati oldalon a csatorna a Lajas és Grande folyók völgyeiben vezettnék és szintén a Nicaragua tó vize által tápláltatnék. A csatorna ezen nyugati szakasza 20 kilométer hosszúságában egy sziklás hegytömegbe vájlatnék, melynek küszöbe körülbelül 14 meterrel magasabb mint a Nicaragua áradásai. A 10. pont alatt említett javaslat annyiban különbözik az előbbtől, hogy a Nicaragua tónak vízmedenczáját oly közel

akarja vinni az oceánokhoz, a mint csak lehet, még pedig az által, hogy a San-Juan és Grande folyók völgyei víz alá merítessenek. Ekkor csak egy nagy zsilip kellene.

E tervek szerint a nyugati part felé csak egy aránylag rövid átmetszés kellene, s ezt az óriási természetes víztartó, t. i. a Nicaragua tó elegendő vízzel táplálhatná, s így a mesterséges és nagyon költséges vízgyűjtő tavak mellőztethetők.

A keleti oldalon két bajosabb hely van, ezek t. i. a folyó három sellője vagyis rohanata, (rapides,) melyek Castillo San-Carlo közelében vannak, s a San-Juan elzátonyosodása a Rio-Colorado kiágazásától a San-Juan del Norte kikötőig. A sellők elhárításáról a javaslatban gondoskodva van, a folyó elzátonyosodását pedig, a mint láttuk, a Colorado elzárása s a San-Juan medrének kikotrása által lehetne elhárítani.

A vonal többi helyei s maga a tó semmi nehézséget sem nyujtanak, mert természetes állapotukban is hajózhatók.

A mi a kikötőket illeti, azok létrehozatala csakugyan tetemes költséggel járna, különösen a nyugati parton, minthogy ott a természet egyáltalában nem kínálkozik kedvező területi viszonyokkal. De a keleti oldalon való kikötőt kikotrás s a folyó egész vízének belévezetése által könnyen ismét helyre lehetne hozni. Kellene ugyan még azon kívül is bizonyos munkálatokat létesíteni, de azok nagy költséget nem igényelnének.

Előbbi években a csatornaterv kivitelére megkívántató összes költséget 100 millió dollárra tették. Ha e költség csak megközelítőleg is helyesen van számítva, s ha másfelől igaz, a mit a párisi földrajzi társulat közleményében olvasunk, hogy t. i. a csatorna létesítése által a mostani hajóforgalom költsége évenként 500 millió frankkal kevesbednék, akkor bizonyára alig képzelhető más vállalat, mely a beruházott tőkétől nagyobb nyereséget ígérne.

E csatorna létesítése által egyik leggazdagabb ország nyílnék meg a világforgalom számára; ott van a Rio-San-Juan rendkívül gazdag és termékeny völgye, melyhez a Rio-San-Carlo völgye csatlakozik. Ott van a Nicaragua tó, melynek mellékein a baromtenyésztés virágzik. Továbbá az ország bővelkedik aranyban, ezüstben s más kincsekben, melyek most a munkás kezek hiánya s a belső állami és társadalmi forrongások miatt ki nem aknáztathatnak.

Verebély E.

Verebély úr, mint jelentéséből látjuk, nem hiszi, hogy a Darieni földszoroson át lehetne zsilip és alagút nélküli csatornát építeni. Mindazáltal épen a Darieni földszorost tűzte ki magának a syndicatus, mely hazánkfia, Türr tábornok elnöklete alatt megalakult. Azon társulat a Kolumbiai államok kormányától f. é. május 28-kán engedélyt nyert a Darieni földszoroson át egy zsilip és alagút nélküli csatorna építésére. A kolumbiai köztársaság elnöke a kongresszus által 1876. máj. 26-kán hozott törvény erejénél fogva kirekesztő kiváltságot adott a syndicatusnak, még pedig 99 évre. A csatornára, a vasutakra és telegrafvonalokra szükséges telkeken kívül az engedélyesek még 250,000 hektor földet kapnak az állami birtokokból. A csatorna s a két végén építendő kikötők minden nemzetre nézve szabadok lesznek, s mindenkor semleges területnek tekintendők, még azon esetben is, ha Kolumbia ellen háború folya. A kolumbiai kormány ótalma alá veszi a munkálatot, s hogy a csatorna nemzetközi jelleme annál inkább kitűnjék, mind a vonal megállapítására, mind az építésre vonatkozó terveket és javaslatokat a különböző országokból való mérnökök és szakemberek fogják készíteni és megállapítani.

A syndicatus a Gogorza által szerzett adatok alapján alakult meg s külön füzetben közrebocsátá azokat. Az igazgatóság ideiglenes bizottsága Türr István tábornok, Cousin, Rampon és báró Reinach urakból áll; nemsokára Amerikára mennek a mérnökök, hogy a körülményeket a hely színén részletesen vizsgálják meg s a csatorna vonalát kitűzzék s az építési terveket elkészíték. Lesseps szintén pártolja a vállalatot s megígérte, hogy részt fog venni a végrehajtó társulat alakításában.

Türr elnök úr megígérte, hogy társulatunkat ezentúl is tudósítani fogja a vállalat előmeneteléről s az új vizsgálódások eredményeiről.

HUNFALVY JÁNOS.

A Darieni csatorna.

(Türr István tábornoktól.)

Az 1875-ben Párisban tartott nemzetközi földrajzi kongresszuson a Panamai és Darieni tengerszoros közti csatorna-tervek felett nagy vita folyt. Lessepsnek véleménye következő volt, hogy az eddig készült tervek közül egyik sem juthatott még a tanulmányozás azon fokára, hogy azok közül a legelőnyösebbet kilehessen választani. Az ő tetszése azóta a Darieni felé hajlik, mert elvileg csak az oly csatorna-tervezetet tartja helyesnek, mely zsilip nélkül készül és a mely a nagy hajózás minden igényeinek megfelel, de a mely képes megfelelni azon követelményeknek is, melyeket a jövő tengeri építészet igényel, mint a Suez csatorna. A csatornai átmenetelnek könnyűnek és biztosnak kell lennie. Egy zsilipekkel ellátott csatorna nem felel meg ezen lényeges feltételeknek és természetesen korlátozza a hajók nagyságát.

A vállalat tanulmányozásának célja, tüzetesen megállapítani a műszaki, kiviteli és pénzügyi feltételeket, melyekkel lehetséges lenne létrehozni, egy a szuezi csatornához hasonló zsilipek nélküli tengeri közlekedést, és a mely annak kiegészítő részét képezné, a San Migueli és Urabai öböl közt, a Csendes tenger és Atlanti oceán közt, felhasználván a mennyire lehetséges a Tuyra, Paya és Cacarica folyásait, ugyszintén Amerika egyik legnagyobb folyója, az Atratóé. Ezen tanulmányozás különböző tekintetek által van okadatolva, melyeket következőkbe lehet összevonni.

Egy tengeri csatorna létesítését legelőször Humboldt jelezte 1864-ben »Essai politique sur la nouvelle Espagne« című művében, melyben azt mondja: »Nagyon szükséges ismerni a talaj alakulását a San Migueli és Tibureni fokok közt, és különösen a Tuyra és Chucanaque forrásáig, hogy tüzetesen meglehessen határozni a helyet, a hol a hegyek emelkedni kezdenek, mely hegyeknek magassága ugy látszik nem több száz toisnál. Hasonlóan jelezte 1851-be Fitz Roy tengernagy »Consideration sur le grand isthme de l' Amerique central« című művében, melyben

következőleg nyilatkozik: »A Darieni és San-Migueli fokok közt lehetséges jó utat készíteni akár szárazon akár vizen, csak hogy ezen igen érdekes vidék, mely mély fekvésű, csaknem egészen átszelve vizek, több folyamok által két kitünő kikötő közt fekszik, még eddig nem volt kellőleg tanulmányozva. A Paya és Cacarica folyók itt egymást csaknem érintik annyira, hogy azon helyiségből a hol a Canai bányák feküsznek, szinte hallani lehet zugásukat. A Tuyra és Paya a San-Migueli öböl felé folyik; Tuculegua és Cacarica, s több apróbb vizek az Atratóba ömlenek. Szóval ezen helyek nagyon érdekesek és szerfelett megérdemlik, hogy ujjal tanulmányozzák.«

Több utazó, mint Hellert, Vincent, Jules Flachat, Lacharme de Puydt stb. törekedtek tanulmányozásaik és nagyban eszközölt lejtmeréseik által meghatározni a kivihetőség feltételeit, és daczára hogy a vonalban különböznek, abban mind megegyeznek, hogy a két hegyvonal választójának legalacsonyabb részét az egyenlítővel kissé keletre teszik, átszelve az indiai falut Payat, akár a Paya folyó egyik mellékfolyamának forrása, akár Pucro és Tanella közt. Ezen vonal érdekében több művet irtak, melyek közt leginkább említést érdemel Bionne Henrik hajókapitánynak 1864-ben megjelent műve, ugyszintén Gogorza Antalé, ki 1866 óta nem szünt meg foglalkozni ezzel, támaszkodva az okmányokra, melyeket erre vonatkozólag a spanyol levéltárakban talált, ugyszinte Lacharmenak 1866-ban az ő utasítása folytán tett vizsgálataira, melyeknek következtében 1871-ben az egyesült amerikai államok megbízása folytán Selfridge vezetése alatt lejtmeréseket és helyszintelveleket tettek. Ezen műveletek, melyek igen hosszadalmasak és fáradságosak voltak, nem oly természetűek, hogy kellőleg megvilágíthaták volna a Darini földszoros átmetszésének kérdését, minek oka több körülmény láncolatában keresendő, mely körülmények nem fügtek sem a művelet vezetője, sem annak végrehajtóinak akaratától. Bár mint legyen is a dolog, azok az okmányok, melyeket az egyesült amerikai államok közzétettek, s mely okmányok magokba foglalják a Tuyra tengeri részének részletes hydrographiai tervezetét: elég felvilágosítást nyújtanak az Atrató folyóra nézve. Az eredmény az, — és erről többé kétség nem foroghat fenn — hogy a tervezett tengeri közlekedés, két végpontjain két természetes, biztos és csaknem egészen bezárt kikötővel fog bírni, mely alacsony tengervíz állásnál 5 m. 50-től 25—30 meterig menő mélységgel bír, melynek feneké homok és agyag, 2200—26,270 hectárnyi térfogattal bír-

ván. Azon amerikai tiszteknek, kikből az amerikai expedíció állott, véleménye szerint, lehetetlen jobb kikötőt találni mint ezt, melyet az expedíció vezetője Selfridge Columbia kikötőnek nevezett el, de a mely tulajdonképen nem más, mint az Urabai öböl, kiindulva azon vonaltól, mely a Muertosi kis sziget és Turbo vagy Pisisi helységek egyesülési pontjánál kezdődik. A helyiség fekvésének következtében itt a tenger tökéletesen csendes, és — a mi igen fontos dolog — az Atratónak egyik ága, mely Uraba név alatt ismeretes, torkolatánál nincs kitéve a homok torlódásoknak, melyek a víz parti sebje által okoztatnak, és a melyek néhány év alatt a greytowni kikötőt betemették és a melyek nagy romboló hatást gyakorolnak azon folyamok torkolatára, melyek az Antillai tengerbe és Mexikói öbölbe ömlenek.

Ugyanezen okmányokból kitűnik, hogy az Atrato szélessége 1000 és 1500 méter közt váltakozik, és biztos és könnyű hajózásra képes 8—30 méter mélysége által alacsony vízállásnál egész Vijia Fuertéig, mely helyiség 183 kilomaternyire fekszik, a Cacarica befolyásánál, és hogy a Tuyra alkalmas a nagy tengeri hajózásra 48 kilomaternyire, és azzá tehető kimélyítési és töltési munkálatok által egész a Chucanaque befolyásáig.

Szóval az említett hydrographiai terv eléggé kimerítő és czáfolhatlanul bebizonyítja, hogy a Darieni földszoroson tervezett közlekedés kevés költséget igényel a San-Migueli öböl és Chucanaque közt és az Atrato folyamon egész az Uraba torkolatáig 62,500 és 700,000 méter hosszúságban.

A tulajdonképeni csatornának hossza a Chucanaque Cacarica és Atrato folyók közt Selfridge adatai szerint 101 méter.

Ha összehasonlíttjuk azon munkát, mely Gogorza felügyelete alatt Lacharme mérnök által történt a Selfridge vezetése alatt véghez vitt szép munkával, nem kerülheti el figyelmünket, hogy ezen utóbbi által vezetett művelet mindenütt megerősíti Lacharme számait. Egyetlen pont, melyet Selfridge nem vizsgált meg, azon rész, mely Paya és Cacarica közt van, és ez pedig a valódi válaszpont.

Annyi bizonyos, hogy ha egy oly kitűnő tiszt mint Selfridge, miután az átmenetelt tüzetesen vizsgálta, ha azt czélszerűtlennak találta volna, s annak elvetését indítványozta volna, szó se lehetne róla többé; de miután ezt nem teszi, mint ezt hivatalos jelentésében világosan mondja, hogy azt nem vizsgálta át és másrésről megerősíti a Lacharme által megjelölt mér-jegyeket (lätés) és számokat mindenütt, hol egy közös vonalon halad-

nak: ennek természetes eredménye az, hogy jogos reményünk lehet a felől, hogy a két Cordillera közt egy mélyedést találunk azon vidéken, mely Cacarica és Paya forrásai közt elnyulik. Ezen remény újabban meg van erősítve egy Bogataban közzé tett irat által, mely bebizonyítja, hogy Gonzales kikötő kapitány több éven át az Atrato torkolatánál több ízben — az indiánokkal való jó viszonya által, kiknek nyelvét beszélte — segítve egyik tengerből a másikba átment, kisebbszerű vízi járműveken, a nélkül, hogy átrakodásra lett volna szükség.

Egyébiránt ezen átmenetel lehetősége már régebben is tudva volt a spanyol levéltárakból. Ugyanis 1680-ban 400-nál több tengeri rabló 18 nagy járművön az indiánok által vezetve bement az Atrato torkolatába, keresztül ment nyugat felé, a víz által formált mocsáros mélyedésen haladtak, magok után vonva járműveiket és három napi út után elértek a Tuyra folyóba és azon a kívánt célhoz Real de Santa-Máriához, a mit megleptek és kipusztítottak.

A két óceán közti közlekedésnek régibb létezése tudományosan be van bizonyítva az amerikai expedícióban részt vett tudós geolog Makk által, a ki hivatalos jelentésében így nyilatkozik: Paleontológiai bizonyítványok léteznek a harmadik korszaki rétegében a Tuyra folyónak a csendes tengeri oldalon, melyek bizonyítják, hogy délről a San-Miguel vagy Darieni, és Urabai vagy éjszaki Darieni öböl között csatorna létezett egész az utolsó szakaszáig a harmadik korszaknak (tertiaire), a melyen keresztül a két óceán vize összegyűlt.

Végül Farrand V. D. ezredes, egyesült amerikai konzul szíves volt oly adatokkal szolgálni, melyek újra megerősítik a cacaricai völgy létezését, melyen át a két óceán közti csatornának megnyitását indítványozzuk.

Múlt június első napjaiban, Farrand ezredes bement kis gőzössel a Cacaricába és követte a víz folyását. Időnként fel lett tartóztatva magas füvek által, melyeken át a bennszülöttek csónakjaikkal (piroque) átcsúsztak és neki utat nyitottak.

Chelopoban az ezredes yachtját visszahagyta és egy csónakon ment Aputiig, honnét Paya felé vette útját. A cacaricai fölfeléhajózás két napot vett igénybe, beleszámítva az akadályok által való feltartóztatást is. Aputi-ból éjszaka felé gyalogolt, lassankint nyugat felé tartva. A földszin lejtősége ezen választó vonalon alig volt észrevehető. Itt-ott dombok látszottak, melyek közt át lehet hatni, a nélkül, hogy azokat megmászni kellene.

Két és fél órába került körülbelől Aputi-ból a Paya folyóig és innen egy fél órába a faluba, az egész négy órai gyenge gyakorlásba, mit egy indián felényi idő alatt könnyen megtesz.

Payaból, hol az indián főnök által barátságosan lett fogadva, visszament yachtjához és Carthaginába hajózott, honnan a legnagyobb lelkesedéssel írta meg barátainak az átkelést.

Farrand ezredes annyira meg volt elégedve azzal, a mit látott a Cacarica és Paya szorosból, hogy magát egészen ezen eszmének engedte át, sietett írni Gogorza úrnak, kijelentvén hozzájárulását a vállalathoz, felajánlván minden adatokat, melyeket megszerzett. Az ezredes Colombia gőzössel New-Yorkba megy és biztosít bennünket, hogy részben az ő terve: Washingtonba menni és a kormány élén állókat felvilágosítani, hogy azon terv, mely kezünkben van, oly közel áll a valószínűséghez, hogy az Egyesült-Állam kormányának kötelessége ezt azonnal elismerni és felbátorítani, ha nem akar hátra maradni azok mögött, kik hivatta vannak a két tenger közti csatornának megnyitását végrehajtani.

TÜRR ISTVÁN.

K ö n y v é s z e t .

A Fekete-Körös és Vidéke. Irta Márki Sándor. Nagyvárad, 1877. Hügel Ottó. E cím alatt jelent meg egy kis monográfia 145 lapon. Földrajzi monográfia-irodalmunk végtelen szegénységét minden lépten-nyomon fájdalmasan kell tapasztalnunk s azért örülnünk kell, ha bármi csekély munkássággal találkozunk is e téren. Különösen hazánkra vonatkozó földrajzi művekben vagyunk szegények s azért e téren kellene nagyobb munkásságot kifejtenünk. E kis művecske szerzője e hiányon akart segíteni munkájával s nagyon helyesen mondja munkájának bevezető sorában: »A Nilus forrásának fölfedezésére intézett kísérleteket feszült figyelemmel lessük, s a mellett nem vesszük tudomásul, hogy még csak egyik mindennap előttünk levő hazai folyócskának eredetivel sem vagyunk tisztában. Igaz, hogy amannak kutatása világ-tudományossági horderővel bír, melynek szerencsés befejezése talán kiszámíthatlan értékű leendő egy egész földség jövőjére nézve; de az meg nemzeti becsület kérdése, hogy saját honunknak legutolsó göröngyét is ismerjük, legalább törekedjünk ismerni.«

Szerző a Körös vidékének csak egy részét ismeri, teljes közvetlenséggel mindenütt nem szólhat; ügyekezett azonban, mint állítja oly forrásokra szert tenni, melyek e még ki nem merített tárgyat sok tekintetben felvilágosítani képesek s részben ismeretlenek. Nem szorítkozik szerző csupán csak vizirajz készítésre, hanem a Fekete-Köröst az ő hatásában és a szomszédos vidék keretében történelmi és egyéb viszonyaival együtt igyekszik feltüntetni. Leggyakrabban használt forrásai: Hunfalvi János, Magyarország természeti viszonyainak leírása, Haan, Békésmegye hajdan, Schmidl, Das Bihar-Gebirge. Magyar Hirmondó 1792-ből stb.

A Kukurbita hegy nyugati oldaláról — írja szerző — mintegy 1260 méternyi (4000') magasságban 4 csermelyből ered az Iszvoru-Bihéri, mely az alatta elterülő Pojána fás vidékén lép először emberek szeme elé s ugyanott egyesül a hozzá dél felől 1424 $\frac{1}{2}$ méternyi (4508') meredekről rohanó kis patakkal. E legkeletibb ágak jelzik a Fekete-Körös kezdetét, mely tehát Bihar-megye legdélekeletibb szögletében fakad s az újabb szabályozások folytán dnyi sarkában egyesül az Uj-Körössel, úgy hogy azt a csekély vonalat leszámítva, melyet Nagy-Zerénd és Fekete-Gyarmat, tehát Aradmegye határának egy részén keresztül fut meg, most már teljesen Bihar-megye folyójának tekinthetjük. E két patak később Kerpenyétnél az 1539 méter (4871') magas Zánogáról csörgedező csermelylyel fog kezdet, s együtt északnyugati irányban haladnak. E két vizet vetélytársnak lehet mondani, mert mindketten számot tartanak azon dicsőségre, hogy a bihari kis Nilus eredetét az ő forrásuknál keressük. A két patak utjában felveszi a Kalugyer, majd a Bohodol felől jövő csermelyt s az egyesült verzári és petrilényi patakkal egyesülve, együtt haladnak tovább. E három vizet szokták a Fekete-Körös főforráspatakául tekinteni; de méltó helyet foglal el ezek között a Petrosz is, mely Gurány és Petrosz mellett, más vonalban pedig Fericsinél bukkan fel legelőször a föld alól. Belényesnél az eddig elsorolt vizekhez még egy patak csatlakozik, mely a Jád forrástól nem messze esik.

Szerző nem döntheti el egy könnyen, hogy e négy forrás közül melyik a Körös igazi forrása. Az említett négy csermely Belényesnél kap egy közös nevet s ez értelemben itt kezdődik a Fekete-Körös. A felső folyás határát Solymosig lehet kiterjeszteni s csak itt kezdi magát higgadttabban viselni medrében. A Tenkéig egészen véve északnyugatra tartó folyó most egyszere

délnyugati irányt nyer s körülbelül Talpasnál átvevén határőri szerepét, azon túl Bihart Aradtól és Békéstől választja el. A Tenkétől fogva foganatba vett szabályozások folytán rakoncztlankodása szűkebb korlátok közé szorítottatott. Szerző bővebben és részletesen leírván a Fekete-Körös folyását, ismerteti a vidéket, melyen a folyó áthalad, leírja a víz nélkül maradt medrét, melyet dirib-darab forgácsok borítanak, s kövecsekhez hasonló külsejükkel csalódásba ejthetik az azokat messziről szemlélőket. Felhossa a vízmennyiség adatait a legnagyobb és legkisebb víz-állás között. Ismerteti a folyó szélességét, mely nagyon változó. A Fekete-Körösnek mely valamennyi Körös között legrövidebb, terjedelme 477 □ kilométerre tehető (659 □ mfd). A Fekete-Körös mentén létezett néhány vár vízmunkálatokat enged feltételezni. Ismerteti szerző a folyó szabályozási munkálatait és a folyóból húzható jövedelmet (fausztatás és halászat). Most a Körös vize majdnem holt töke, míg régebben nagy jövedelmi ágat képviselt. Hajdan aranymosást is űztek e folyóban, ma azonban csak egynehány cigány foglalkozik ezen alig figyelmet érdemlő munkával. Szerző ismertetvén a Köröst víztanilag, áttér a vidéknek ismertetésére. Regényes, de szegényes tájak azok, honnan a Fekete-Körös útjára indul. A Bihar hegységben fakadt víz a Momu-Kodra lábait locsolgatja. Leírja a hegyeket földtanilag és természeti tárgyaival, majd áttér a népismére. A folyamvidékek hegyes részét románok, lapályát magyarok lakják. Felsorolja az időjárás adatait 1858 tól 1872-ig. Majd áttér a 198 mezőváros és falu felsorolására. A vidék legnevezetesebb helységei Belényes, Bél, Nagy-Szalonta, Nagy-Zerind, Rézbánya, Sarkad, Tenke és Vaskóh.

Szerző művének harmadik részében áttér a vidék történet; ismertetésére. Közvetlenül a magyarok bejövetele előtt e vidéken is Marót bolgár és kozár fejedelem uralkodott s birtokának súlypontja épen a Fekete-Körös völgyére esett volna. Szerző ismerteti e vidéket a magyar történet egyes koraiban való szereplésében egész 18^{48/49}-ig tömör és érdekes adatokban.

A negyedik szakaszban ismerteti a vidéket közigazgatási szempontból. A jelenlegi 182,774 főnyi népességből 125,329 (tehát 68^{0/0}) román, 55,508 (30^{0/0}), 1937 (1^{0/0}) zsidó. Az ötödik fejezet a vallási ügyet tárgyalja, a hatodik fejezetben szól a művelődésről, részletes adatokat közöl a tanügy köréből s egyéb művelődési tényezőkből. A hetedik fejezet szól a közlekedésről ipar és kereskedésről, bányászatról, erdészetről stb.

A mű tartalmának vázlatos feltüntetése és rövid bemutatásából is meggyőződhetnek t. olvasóink, hogy a művecske kilencz ív szük keretén belül is sok érdekes és tanulságos adatot tartalmaz. Mindenesetre elismeréssel kell adóznunk a szerző buzgalmának és szorgalmának, melylyel e művet annyi szétszórt forrásból összegyűjtve és tapasztalataival és kutatásaival gazdagítva készítette. Vajha mentől többen akadnának, kik hasonló módon édes hazánk egy-egy vidékét feldolgoznák.

Dr. E. B.

Sketch of the Orange Free State of South-Africa. Liptay Pál úr Éjszak-Amerikából egy igen érdekes kis füzetkét küldött be társulatunknak, mely a dél-afrikai Orange szabad-államról ad rövid, de kimerítő adatokat. Az Orange Free State köztársaság a fok telep észak-keleti határán van; határai északon és észak-keleten Transvael köztársaság; nyugaton és észak-nyugaton Grigueland West és Betchuanaland; délen a British Basutoland; keleten Natal-telep. A köztársaság terjedelme körülbelül 70,000 □ mérföldre tehető. Az állam 14 kerületre oszlik, fővárosa Bloemfontein. Főfolyói a Vaal és Orange River. A folyók többnyire gyors és rohamos esésűek, s fűzzel és mimosával vannak szegélyezve. Az állam eléggé termékeny talajjal bír s különösen jó legelője van; s azért inkább marhatenyésztést mint földművelést űznek. Ásványok közül különösen drága kövekben és leginkább gyémántokban gazdag. A kőszén is jó minőségű. A geologiai kutatás talán még más ásványokat is hozhatna felszínre. A köztársaság felette gazdag állatokban, habár a műveltség és iparűzés terjedésével a nagyobb állatok, mint elefánt, orisszarvú, viziló és nyakorjány fogyóban vannak; oroszlánok bőven találatnak. Az antilopék nagy csoportokban fordulnak elő. A lovak, juhok és szarvasmarhák számát milliókra lehet tenni. Madarakban is nagy bőség van. A kivétel áll juh-bőrök, strucz toll gyémánt és más drága kövekből; a kereskedés nagy lendületnek indult, különösen az utóbbi években.

Az ég alj, minthogy az állam 5000 lábnyi magasságban fekszik a tenger felszine felett, igen egészséges, különösen Bloemfontein bír egészséges levegővel s ennek köszönheti, hogy különösen a tüdőbetegek nagy számban szokták felkeresni. Népeisége a folytonos bevándorlások folytán mindig növekvőben van s jelenleg 75,000 fehérre és 25,000 feketére tehető. A kormányforma köztársaság s az alkotmányra egy 52 tagból álló Volksraad ügyel fel, melynek tagjait a nép választja négy évre. A tanács fele minden két évben kisorsoltatik. A Volksraad évenként Bloem-

fonteinban ülészek. A végrehajtó hatalom az állam elnökének kezében van, kit a polgárok választanak öt évi időtartamra. Öt támogatja a végrehajtó tanács. Az állam polgárai három osztályba vannak sorozva. Az elsőbe tartoznak azok a fehérek, kik az államban születtek; a másodikat alkotják szintén fehérek, kik egy év óta laknak az államban s 150 fontnyi fekvő vagyont szereztek; a harmadikba tartoznak azok a fehérek, kik három év óta laknak az államban. Az igazságszolgáltatást a hollandi törvény szabályozza. Az Orange-Free-State állam vallása a reformált hollandi egyház. Az egyházközségeket a Kerkeraad igazgatja. Ezen egyház alatt jelenleg 18 egyházközség áll, melyek közül 15 államsegélyt élvez. Vannak azonkívül az anglikán egyháznak is hívei, kik a bloemfonteini püspök alatt állanak. Vannak végül methodisták, lutheránusok és katolikusok is, az utóbbiaknak egy papjuk Bloemfonteinban. A nevelés ügyre csak pár év óta fordítanak kiváló gondot, s ebben az évben 56,000 fontot fordított az állam e célra.

Az állam pénzügyeit a főpénztárnok és főellenőr kezeli, kik a Volksraadnak tartoznak kimutatást adni. Az államot jelentékeny adósság 130,000 font terheli a baszutó háború miatt. A jövedelem az utolsó években 112,040, a kiadás 102,141 fontra tehető. A háború 1858- és 1865—1869-ben folytatott; de azóta az adósság már jelentékenyen törleszeteett. Most teljes békét élvez az állam s több fontos ügyet karolt fel. Az állam történelméből kiemeljük a következő adatokat. A mostani Orange-Free-State helyén a század elején még vad kaffir, busmen és koranna törzsek barangoltak. Csak 1816-ban telepedett le oda az első griqua-gyarmat Kok Adam vezetésével s alapította Griquatownt; pár év múlva hollandi gyarmatosok lépték át az Orange (Narancs) folyót s telepedtek le. Az egyeseket majd egész telepek követték, s maguknak a hollandi kormány módjára törvényhatóságot, egy kis államot alkottak. 1845-ben azonban a szomszéd népekkel, különösen a boerekkel ellenségeskedés törvén ki, az angol kormány közbe lépett, leverte a boereket s az államnak egy angol regent adott. Ezt az állapotot a gyarmattelep nem viselhette sokáig s 1848-ban forradalom tört ki, mely az angolkat az Orange folyón át kergette; de Harry Smith új csapatokkal visszafoglaltá állását. Az Orange állam fenntartása azonban sok áldozatába kerülván az angol kormánynak, azt 1854-ben beszüntette és a kormányzóságot népgyüléssé változtatván, megvetette a köztársaság alapját, melynek Hoffmann volt első elnöke.

Az állam a határkérdést kezdte rendezni, minek folytán a baszútó törzsszel 1858-ban háborúba keveredett, mely a baszútók megvevésével végződött ugyan, de azért az ellenségeskedés még kétszer ütött ki e néptörzsszel, mely az angol kormány támogatását kérte és nyerte meg magának. 1869-ben végre megkötöttet a béke és azóta e nyugtalan törzs többé nem alkalmatlankodott. Még nagyobb kellemetlenséget támasztott Watesboer, ki a Vaal folyó mellett gyémánt telepre talált s ezt a területet az államtól függetlennek akará tekinteni, hogy azt kizsákmányolhassa. Hogy ezt elérhesse, a Jó-reményfok kormányához fordult segítségért s onnan kapott is támogatást; angol katonai erő foglalta el a Vaal-river vidéket, honnan az Orange államnak vissza kellett lépnie. E tárgyban még folytonos levelezés folyik az Orange állam és az angol kormány között, mely utóbbi közegeinek erőszakoskodó eljárását békével tűri. Ezekből látható, hogy az angol és holland nép nem a legjobb egyetértésben él ebben az államban. A köztársaság mostani elnöke Brand, titkára Hohne, főpénztárnoka Bloem, főpostamestere Canisius. A köztársaság sok és érdekes tárgyat küldött a philadelphiai kiállításra.

Dr. E. B.

FÖLDRAJZI TÁRSULATOK.

A magyar földrajzi társulat.

Okt. 19-én Vámbéry Armin elnöklete alatt tartott ülésen, melyen mintegy 150 tag és vendég, köztük igen díszes női közönség volt jelen, első sorban Berecz Antal, első titkár, jelentést tett a múlt választmányi ülésnek azon határozatáról, hogy a társulat a bucaresti román földrajzi társulat által felajánlott csereviszonyt elfogadja és az eddig megküldött közleményeinek viszonzásául saját kiadványainkat megküldi; bejelentett továbbá több új tagot, közöttük Türr István tábornokot, ki a társulat alapítói közé lépett. Ezután Hunfalvi János, a társulat elnöke, felolvasta id. gróf Zichy Edmundnak a közép-afrikai utazók érdekében Brüsszelben tartott kongresszusról szóló jelentését, melyet mai számunkban közlünk. A jelentésében foglalt indítvány fölött a társulat választmánya s egy közelebbről összehívandó rendkívüli közgyűlés fog érdemleges határozatot hozni.

Ezután ugyancsak Hunfalvi János felolvasta Verebély

E. szakértőnek az amerikai tengerközi csatorna terveiről adott jelentésének kapcsában írott értekezését. E felolvasásra, melyet közleményeink mai számában adunk t. olvasóinknak, Türr István tábornok, a társulat alapító tagja, ki a Darieni tengerközi csatorna vágására alakult társulatnak elnöke, azonnal előszóval is megtette észrevételeit, de egyuttal a szintén mai számunkban közlött értekezését olvasta fel a csatorna tervéről. A behatóan megvilágított felolvasással és előszóvali előadásával sikerült kimutatnia, hogy ez az egyedüli helyes irány, mely e munkában célhoz fog vezetni. A tábornok úr tervezetének kivihetősége mellett annyi fontos érvet hozott fel, hogy e nagyszerű vállalat sikerén több kétség fenn sem foroghat. Maga Lesseps, ki e kérdésben mindenesetre a legelső és legmértvadász tekintély, a következő levelet intézte Türr tábornokhoz: Kedves tábornok úr! Szerencsét kívánok Önnek előhaladásához; ez az a mód, melylyel siker lehet aratni. A földrajzi társulat bizottságának munkálata nagyon egyszerűsítve lesz az Ön kezdeményezése folytán; mert mielőtt az összehívatott, nem tudtuk még, hogy Ön megkapta az engedélyt; különben nem lehetett volna más javaslatot tennünk, mint bátorítani Önt azokban a tanulmányozásokban, melyeket most folytat. Mi csak elméletileg működhetünk, de mint-hogy Ön gyakorlatilag működik, Ön van a legjobb úton, ha visszatér a tudomány bizonyítékaival, mit én teljes szívemből óhajtok. Teljesen az Öné Lesseps. Egy másik levelében megbízza Lesseps Dausots urat, hogy közölje Türr tábornokkal és Cellier főmérnökkel mind azokat az okmányokat, melyek az Óceán-közi csatornákra vonatkoznak és a melyeket fennevezettek átvizsgálni akarnak. Türr tábornok azután kijelenté, hogy a csatorna tervezetének tanulmányozása és előmunkálatainak céljából egy 9 tagból és minden nemzetiségű mérnökökből álló társaság már november első napjaiban indul a helyszínére, s megígérni szíveskedett, hogy társulatunkat e tanulmányok és előmunkálatok haladásáról időről időre tudósítani fogja. A nemzetközi társaság, mely e csatorna építésére alakult, már megnyerte a colombiai kormánytól a szabadalmat, s bizottsága Türr tábornok elnöklete alatt Cousin Károly, az északi vaspálya társaság képviselője, Rampon Eugén, a colombiai egyesült-államok volt konsula Párisban, s Reinach báró, tagokból áll.

A társulat éljenzéssel fogadta a tábornok érdekes és nagy becsű értekezését, melyet a Lacharme mérnök által készített térképen tüzetesebben megmagyarázott.

A párisi kereskedelmi földrajzi társulatnak mártius 30-án tartott ülésében elhatározták, hogy egy bizottságot alakítanak, melynek feladata lesz az amerikai földszorost tanulmányozni. Hogy e feladatát megkönnyítse, minden földrajzi társulatot s így a miénket is felhívta, hogy őt e munkájában támogassák. Társulatunk részéről a Verebélyi E. úr jelentését már megküldtük, s közelebbről Türr István tábornok úr munkálatát is elküldjük a bizottságnak, melynek elnöke Lesseps Ferdinánd, tagjai: La Roncière le Noury, Meurand, Delesse, Malte-Brun, Levasseur, Daubrée, Foucher de Careil, Cotard, Bionne, Maunoir, Hertz és Drouillet. Örömkre szolgált, hogy társulatunkban lett bemutatva és ismertetve az a terv, melynek kivitelének élén egy nagynevű hazánkfia áll.

*

Az angol királyi földrajzi társulat.

Junius 26-án Sir Rutherford Alcock elnöklete alatt tartott ülésen az elnök felveti azt a kérdést, vajjon az Albert-Nyanza közvetlen összeköttetésben áll-e a Nilussal? Gordon ezredesnek s az ő embereinek lehet köszönni, kik a Sir Samuel Baker által évek előtt oda szállított hajókon az Albert-Nyanzát kikutatták s megoldották azt a kérdést, melyet sem egyiptomi, sem ptolemaei, sem későbbi nemzetek geografasainak nem sikerült megvilágítani. Ez alkalommal a Nilust egész az Albert-Nyanzáig követték és ez utóbbit körülhajózták. Stone tábornok levelében értesíti a társulatot a tő körülhajózásáról, mely eredményre büszke lehet a most uralkodó egyiptomi alkirály, hogy e nevezetes és nagy jelentőségű tett az ő uralkodása alatt vitetett véghez. Sir Samuel Baker örömét fejezi ki, hogy e kérdés megoldatott s megerősíti a Speke Grant és az ő nézeteit. Felolvastatott továbbá egy levele a külügyi miniszteriumnak, melyben értesítik a társulatot, hogy Gordon ezredes a Somerset folyó partjaira, a M'rooli kerületbe ért.

Az elnök e közlemények felolvasása után annak a reménynek ad kifejezést, hogy az eddigi kutatások után pár év alatt sikerülend Közép-Afrikát a Congótól Zambeziig átutazni, s a nagy tavak mindegyikének partjain állomások fognak felállíttatni, honnan a művelődés minden irányban ki fog sugározni.

Grant örömét fejezi ki az elért nagyszerű eredmény felett. Gordon ezredes fáradozásának sikerült Londont közvetlen vízi összeköttetésbe hozni az Albert- és Victoria-Nyanzával. Hozzá szólott ez értekezéshez még Cameron is, mire az ezen ügy feletti

eszmecsere befejeztetvén, Hay kapitány tartott felolvasást Akem tartományról nyugati Afrikában. Nevezett kapitány az ő csapatával az asantik ellen küldetvén Akem fővárosában, Kyebiben három hónapig táborozott, mely idő alatt bő alkalma volt megismerni a tartomány viszonyait és állapotát. A tartomány a 6. és 7.º ész. szélesség alatt fekszik. A város közepében van egy fetis-fa, melyben állítólag az istenek laknak, más két fát állítólag királyaiknak tartanak, s a főnökök alatta tartják tanácskozásaikat (palaver). Akem tartomány aranyban rendkívül gazdag, s némely helyen 12—20 lábnyi mélységben dús aranybányák vannak. Az erdőket eredeti állapotjukban hagyván, a földművelés nagyon elhanyagolt. A lakosság rendkívül renyhe életet él, s a föld mégis dúsán tenyészik. A pálmafák gondozás nélkül, a dohány művelés nélkül is búján tenyészik. A tartomány legéjszakibb részében Begoroban nagy mennyiségű gyantafa találtatik. Az éghajlat rendkívül nedves. Hay kapitány ott időzése alatt (november, december és január hóban) minden nap esőszakadás volt, pedig e három hónapot tartják ott száraz évszaknak.

Hay kapitány ismerteti a tartomány lakóit, szokásaikat, nyelveket és vallásukat. Legfőbb ételük a fu-fu, mely a zöldség bizonyos neme, és melyet pippé főzve fogyasztanak oly nagy mennyiségben, hogy egy evés után 24 óráig semmit sem esznek. Rendkívül renyhék és iszákosak a férfiak, minden munka a nő vállára nehezedik. Többnejűségben élnek és a nők száma mérvadó valakinek vagyoni állapota fölött. A nő nem hoz hozományt a férfi házába, hanem ellenkezőleg a férfi fizet a lány apjának 5—10 darab aranyat. A mostani akemi királynak 30 neje van, de némelyike nagyon idős, minthogy az a szokás uralkodik náluk, hogy a székre lépő uralkodó elődének nejei közül a legelőkelőbbeket átvenni tartozik. A fejedelmi ház leánya tetszése szerint választhat magának férjet, s azt, ki e választást el nem fogadja, halállal büntetik. Ha a fejedelmi leány parasztot választ férjül, az rögtön főúr lesz és több nőt vehet magának; de ha a hercegnőnek valamelyik ellen kifogása van, azt halálbüntetés alatt tartozik azonnal eltávolítani. Vallásuk fa és kődarabok imádságában áll. Egy uralkodó istenről fogalmuk sincs; de azért mégis hisznek egy teremtőben, ki az égben lakik, kit ők Amyankopong néven neveznek. Ő a légtelen szellemek közvetítése által érintkezik az emberekkel.

Ezután a másodtitkár felolvasta Shaw értekezését Keleti Turkesztánról, melyet Mirza Haidár a kasgari királyi család egyik

herczegének s Baber egyik kortársának adataira alapított. Miután leírta a Mogulisztán hegyeit, Fergana tartományt (Andidsan és Khokand), Bedaksan és Pamirt, egy tartomány leírására tér át, mely a Raszkam és Tagdumbas sziklás tartományokkal határos. Szól egyszermind a Khotan és India helységei között fekvő hegységekről. Mirza Haidar Jarkendből Badaksanba megy, majd Balort említi és Tibetet. E helyekből világos, hogy Balor Dardisztánnal azonos.

A nagyérdékű felolvasás fontosságát az elnök pár szóban kifejtvén, Lawrence lord előadja, hogy katonai szempontból az indiai angol kormánynak nincs mit félnie Ázsiának ezen részétől, minthogy roppant magas és messze terjedő hegyek képezik a határfalat. Ha valamikor találkozni fognak az angolok és oroszok India közelében, az leginkább a nyugati részen lesz Khoraszan és Meshed között. Ő azonban azt hiszi, hogy ez az idő még nagyon messze van. Elég nagy még Ázsia arra, hogy mindkét nép terjeszkedhessék és békés munkáját végezhesse, a nélkül, hogy egymással találkoznának. Ha ő nem angol, hanem orosz volna, azt a tanácsot adná honfiainak, elégedjenek meg azzal, a mit Közép-Ázsiában bírnak, s a mit aránylag drága áron szereztek, s ne zuzzák be fejüket az angoloknak indiai birtokáért.

Montgomery ezredes is néhány észrevételt tett a felolvasásra, különösen Marco Polo adataira térve át. Elismeri, hogy Lawrence lordnak teljesen igaza van. 400 mértföldnyire majdnem mindenütt 1500 láb magas hegyek merednek ég felé, s a modern katonaság nem képes e hegyeken áthatolni. Egy sereg ment át rajtok, de vissza sem jött többé. Mindenki kíváncsisággal nézi Indiában a hóval fedett hegyeket, melyeken túl elképzelni sem tudja, mi fekszik. India elfoglalása óta csak két helyen hatoltak át, és pedig egy helyen Hooker és mások Dardsiling közelében; a második helyen Johnson, Shaw, Hayward és az utóbbi ladaki missiók. Földrajzi tekintetben nagyon óhajtandó volna, hogy bővebb ismeretet nyernénk az 1500 lábnyi hegységről. Nagyon sok tartomány fekszik India és Khina között, melyekről még semmit sem tudunk.

Az elnök előadja, hogy e mai nappal a földrajzi tudományban jelentékeny lépést tettek előre.

*

A berlini földrajzi társulat.

Márczius 15-én dr. Hartmann elnöklete alatt tartott ülésen az elnök jelenti, hogy Dove tanár jubileuma alkalmával a

társulat üdvkivánatait, az elnökölő, dr. Neumayer és dr. Nachtigal tolmácsolták. Az elnök bemutatta Széchenyi Béla grófot, ki a Lop-Nor déli és a Kuen-Luen északi vidékét szándékozik meglátogatni. Dr. Kiepert Cameronnak közép-afrikai utazásáról értekezett. Végül dr. Rein Japanban Tokiotól Kiotóba tett utazásáról olvasta fel értekezését. April 8-án Richthofen báró foglalta el az elnöki széket. Az ülésen jelen voltak az afrikai társaság küldöttei. Az elnök jelenti, hogy a császár 1500 lirát ajánlott föl az afrikai társaságnak, a porosz közoktatásügyi miniszter pedig tudományos czélokra 75 lirát adott. Regely hadnagy egy heliotypikai térképet mutatott be, melyet Schmidt hold térképe után készített. A képet 25 lapon fogják kiadni Berlinben. Mohr Károly, kit az afrikai társaság Cameron és Lux munkájának folytatásával megbizott, jelentést tett utazása tervéről. Dr. Hartmann értekezett a nyugat-afrikai expeditió tagjainak állattani gyűjteményéről, mely nagyon gazdag és sok új fajt tartalmaz. Meyer, a Palesztinát kutató amerikai társaság mérnöke felolvasást tartott 1875-ben keleti Szyriában tett utazásáról. Augusztus 9-én Beirutban szállott partra az expeditió szept. 2-án mentek a tartomány belsejébe. Miután a Jordánnak keleti részét bejárták, Jerusalemen át tértek vissza a tengerpartra. A tulajdonképi kutatások ennek az évnek szeptember havában fognak történni. A kutatás Lave ezredes hozzávetése szerint három évet fog igénybe venni s évenként 25 ezer dollárba kerül.

Május 6-án Richthofen báró elnökölt s egyszersmind felolvasást tartott. »A Khinába vezető tengeri utakról az ó- és középkorban. Öt korszakot különböztetett meg. Az elsőben Kattigaráig terjeszkedtek, mely helyet Kian-csival azonosított. A második korszakban (350 Kr. u.) Pinang és Ceylonig, majd Hiráig terjeszkedtek; a harmadik korban az arab és persa hajózás Kantonig terjeszkedett; a legmesszebb ismert hely volt Szila vagyis Korea. A negyedik korban, a 13-ik században a khinai hajók Zaytunból Ceylon és Malabárig hatoltak; az 1517-ik évben kezdődött az európaiak hajózása Khinába. Kiepert a felolvasónak némely helyneveire tett megjegyzést, szerinte többek régi földrajzi helynevet hibásan azonosított újabbkoriakkal. Erre vonatkozólag Kiepertnek közelebb fog egy munkája napvilágot látni. Vele szemben megjegyzé Richthofen, hogy ő a helynevek azonosításában khinai geographusokra támaszkodott, kiknek munkáit tudósaink eddigelé nem méltatták kellőleg.

Az olasz földrajzi társulat.

Máj. 14-én Correnti elnöke alatt tartott ülésen Camperio felolvasott egy levelet, melyet Gordon ezredestől kapott, s a felső Nilusról érdekes adatokat tartalmazott. Pigorini tanár bemutatott néhány eredeti fegyvert, melyeket Marinucci küldött a társulatnak Ausztráliából. E fegyvereket átadják az anthropologiai múzeumnak, melyet a társulat alakított s már igen érdekes gyűjteményt tartalmaz. Camperionak felolvasása a felső Nilusról, élénk eszmecserére adott alkalmat, melyben Guido Cora és mások vettek részt. Guido Cora nem ért egyet Bakerrel, ki az Albert-Nyanzát a Nilus első nagy víztartójának mondja. Gordon és mások értesítése nem erősíti meg, hogy a Somers-et-Nilus vizét az Albert-Nyanzába önti. Camperio mondja, hogy Gordon és utitársai azt látszanak megerősíteni, hogy a Victoria-Nyanzából kiömlő folyó csakugyan az Albert-Nyanzába foly és nem attól keletre. Uzielli tanár előadja, hogy Cora véleménye nem különbözik a Schweinfurthétól, ki azt állítja, hogy a Nilus és Albert-Nyanza közötti összeköttetés még nincs határozottan bemutatva. Végül Corte dícsbeszédet tartott Pescetto, a Rivista maritime szerkesztője felett.

Az egyiptomi földrajzi társulat.

Február 18-án dr. Schweinfurth elnöke alatt tartott ülésen Dor Bey a Szomál országról érkezett Hagenmacher hátragyott iratai alapján, ki a szerencsétlenül járt Munzingerrel utazta be Anszát, s az ut fáradalmainak esett áldozatul. Az ő jegyzetei sok érdekes adatot foglalnak magokban, erről a tartományról és annak lakóiról.

Az elnök felolvassa Lesseps távsürgönyét, melyben egy ramszeszi nagyszerű sphinx felfedezéséről értesíti a társulatot. Az elnök ezután részletesen ismerteti Stanley utazását, melyet egy, e célra készített térképen mutatott be a társulatnak.

Márczius 24-én Stone tábornok (alelnök), elnökölt. (Dr. Schweinfurth, az elnök egy libyai kiránduláson volt.) M. de Compiegne titkár, a hivatalos bejelentések után jelentést tett a múlt hóban a világ minden részében tett földrajzi felfedezésekről és kutatásokról. Bonola tag értekezést tartott az olasz utazókról, kiknek a földrajzi tudományban legnagyobb érdemük van s kik különösen a középkorban tettek kutatásokat. Olaszország büszke lehet végzett munkájára s különösen Afrikában si-

keresen működött. Compiègne titkár különbözően az Explorateur-ben megjelent Bonnat közleménye alapján ismertette az Asanti királyságot.

Április 21-én Stone tábornok ül az elnöki székben Colston ezredes a szudani és kordofáni beduinokról értekezett. Ők nagyon különböznek a Nilus partjain lakóktól s az araboktól elütő nyelvet beszélnek. Tiszták, büszkék fegyvereikre és megvetéssel néznek a munkára. Régebben háború volt elemük, most azonban békésebb természetűek. A kababisok, kiket Kordofánban látott, szép fajú emberek, s nők szép arcvonással bírnak, fátyolt nem viselnek. Szabadon társalognak az expedíció katonáival s daczára nagy szabadságuknak, nagyon erényes életűek. Az ababde, bisarin és kababis törzsek nem viselnek fejtakarót, az első két törzs azonban olyan hajéket visel, mely teljesen megvédi őket a nap sugarai ellen. A kababisok ellenben borotválják fejüket. El Obeidben bazarákat is látott, kik ökörháton jöttek oda s hosszú lándsákkal voltak fegyverkezve. Ezek mint mondják — zsákmányolásból élnek.

A második tárgy volt Compiègne felolvasása »a közép-afrikai pigmeusokról.« A régi írók műveiben említés történik a közép-afrikai pigmeusokról, s azok létezését napjainkban Du Chaillu, Schweinfurth, Miani és mások is megerősítik. Mariette Bey mondja, hogy Egyiptomban vannak törpék, de nem mint külön faj egyénei. A törpék létezéséről, azoknak eredetéről és az egyiptomiak vallásában való szereplésekről érdekes adatokat közöl Mariette Bey. Compiègne titkár felolvasta Heuglin értekezését, mely a közelebbiről Egyiptomhoz kapcsolt Tadsura és Zeila tartományról szól. Végül felolvastatott Cameron levele, melyben e tudós utazó egy közép-afrikai s Zanzibárt a Kongóval összekötendő vasút tervezetét közli a társulattal. A költséges vállalatot a palma-olaj, elefántcsont, arany, ezüst, strucztoll s más czikkek gazdagon kifizetnék.

Vegyes közlemények.

Adatok folyóink vízrajzi ismeretéhez cím alatt a múlt hóban igen érdekes és nagybecsű felolvasást tartott Kenessey Albert szaktudósunk, ki már nyolcz év alatt (1868—75.) több hajózható folyónk különböző pontjain gyűjtött vízállási adatokat. Ezekből kimutatja, hogy folyóinkon a számba vett időközben milyen napi vízszín, emelkedések és apadások fordultak elő, melyek voltak a zajlás és jégállás idejének szélsőségei s a zajlások általános tartama.

Ezután bemutatja a havonkint előfordult absolut és átlagos legmagasabb, legkisebb és közép vízállásokat; s a táblázatokból azon következtetést vonja ki, hogy az absolut és átlagos vízszín változásaiából t. i. amazokéból ezekére egyenest nem következtethetni ugyan, de bizonyos okszerű összefüggés itt is látszik: az átlagos közép vízállások pedig minden folyókon majdnem egy időben érték el tetőpontjaikat.

Bemutatja továbbá az átlagos közép vízállásnak egy graphikai tábláját, mely azt mutatja, hogy folyóinknak évenkint két rendes áradási és apadási ideje van. Az egyik áradás márcziusban kezdődik s májusban éri el tetőpontját; míg a másik november—január hónapokra esik. Rá mutat az ezek, valamint a szeptember—októberi kis vizek által okozott hátrányokra, s itt megjegyzi, hogy a természeti viszonyok mostohaságával szemben a hajózás érdekeit folyóink gondozása és szabályozása által kell elősegíteni.

Az angol északsarki expeditió. Az angol északsarki expeditió egyik hajója, — írja a P. N. — az *Alert*, mely tizennyolcz hónappal ezelőtt hagyta el Angliát, hogy tudományos fölfedezésekre induljon a jeges észak sark-öveihez, okt. 28-én érkezett Valenciába, honnan a hajó kapitánya Nares azonnal táviratozott az admirálisnak. A nagyszerű utazásról egyelőre a következő részleteket közöljük: A két hajó (*Alert* és *Discovery*) 1875. július 29-én a Cap Sabin jégtorlaszai közé jutott. Rémitő erőfeszítéssel a lady Franklin-öböl északi partjáig hatol-

tak, hol a Discoveryt téli szállásra hátrahagyták. Az Alert a sarktenger utolsó elérhető partpontjáig nyomult, hol a jég vastagsága 150 lábnyira terjedt. 82—87 fok alatt teleltek. A nap 142 napig nem kelt fel. Az expedíció a hőmérsék legalsó fokát észlelte. 73 fok volt a hideg. A tavaszi munka pompásan folyt. Az expedíció egy része, mely észak felé vergődött, 70 napig volt távol s a 83^o20 fokot érte el. Grönland keleti oldalán sikerdús fölfedezéseket tettek. A személyzetből hatan haltak el; egy Petersen nevű megfagyott. Eszkimókkal nem találkoztak; 81 fokon túl nyomuk vész. Az Unio-fok körül jéghegyet nem láttak, de a hajótól elbolyongva, egy pár medve czammogott eléjük. A jég oly darabos volt, hogy a szánka csak egy mértföldet haladhatott naponként; roppant erőfeszítéssel még is a 83 fokig hatoltak, 400 mértföldre a polustól. A téli szállás alatt minden tekintetben nagy horderejű fölfedezéseket tettek. A Discovery körül például kitűnő minőségű szenet találtak s nagyszerű korall maradványokat, messze fönn északon. A higany egy éjjel 104 fokra szállott a fagypontra alul. Ennél borzasztóbb hideget nem tapasztaltak. Az Alert valamivel hamarabb érkezett Valenciába, mint a Discovery. A legénység egészsége jó. Egy pár szerencsétlenül járt; háromnak keze, lába elfagyott. A tisztek és a legénység egyaránt magasztalják Nares kapitányt, ki a vesztély napjaiban hiven megmaradt a fedélzeten s 30 napig alig aludt egy két órát. Éjjel-nappal lelkesítette legénységét s maga is úgy dolgozott, mint a legutolsó matróz. Valenciába érve, Nares kapitány azonnal intézkedéseket tett, hogy haladéktalanul Londonba utazhassék. Tömérdek érdekes tárgyat, photographiát, térképet visz magával. Az expedíció tagjai elhunyt társaik hamvai fölé kegyeletes emléket állítottak; az erről vett fénykép megindító hatású. A friss hus hiányt már nagyon érezte az expedíció; volt is öröm, mikor az első birkaczómbba beleharaphattak. Egy öreg czethalász, ki vagy 25-ször járt a sarkkörnél, határozottan állítja, hogy ennél eredményesebb expedíció, mely annyi mindent összehalmozott volna, még nem járt a pólus irányában. Föülmulta a legmerészebb várakozást. Az északi sark — melytől 400 mértföldnyire voltak — állítása szerint 200 láb vastag jéggel van körülvéve. Az expedíció véleménye az, hogy a pólust elérni vagy tovább hatolni az Alertnél és Discoverynél egyszerűen lehetetlen. — A két hajó 28-dikán indúlt Queenstownba.

A brüsszeli kongressuson, mely Közép-Afrikának kikutatása ügyében a belga király elnöklété alatt tartatott, jelen volt Né-

metországból: Richthofen báró, Nachtigal, Schweinfurth, Gerhard Rohlfs, Ausztria-Magyarországból: Hofmann báró, Zichy Edmund gróf, von Hochstetter, Lux hadnagy, Belgiumból: Lambertmont báró, Bauning, Borchgrave Emil, Couvreur, Goblen d' Alviella gróf, James, de Laveleye, Quarir, Saintelette, Smolderl, Van Biervliet, Leon Van den Bossche, Van Velxen. Franciaországából: De la Roncière-le Noury altengernagy, Maunoir, Duveyrier, Compiègne marquis. Angliából: Sir Bartle Frere, Sir Rutherford Alcock, Sir Leopold Heath tengernagy, Sir Henry Rawlinson tábornok, Grand ezredes, Cameron, Mackinson, Buxton Fowell John, Kennenvay, Sir Harry Vervej, Olaszországból: Negri, Oroszországból: de Semenof.

A kongresszeus tagjai a királynak voltak vendégei, Ő felsége vendégszeretete semmi kívánni valót sem hagyott. A vendégek a királyi palotában voltak szállva, a király kocsijai állottak rendelkezésükre, asztalánál étkeztek és estélyein mulattak. A tudomány férfainak illetén megtisztelése uralkodóhoz méltó fejedelmi tett volt.

A kongresszus által megindított nemes és tudományos vállalat iránti érdeklődés már is figyelemre méltó mérvet ölt, s reméljük, hogy az a kezdemény, melyet a király 100 ezer frankkal megindított, s Heine kisasszony, egy svajczi nő 20 ezer frankkal követett, nem sokára még több ügybuzgó adakozót von maga után, hogy a tudománynak és emberbaráti érzelemnek e nemes vállalatát sikerre vezesse.

E. B.

A hollandok expedíciója Szumatrába. A Szumatrán levő Dsambi folyónak kikutatására szervezett expedíció vezetését Schouw Santvoort hadnagyra, a hollandi királyi tengerészeti tisztjére bízák. Ezt az expedíciót egy kis gőzzel látják el, mely már készen áll és közelebbről fog kiküldetni. Schouw Santvoort hadnagy tüzetesen tanulmányozott minden okmányt, mely a szóban forgó kutatásra vonatkozik, többek között Barnesnek a Szumatra belsejében tett utazásáról szóló jelentését és az indiai kormánytól nyert térképet.

Éjszaki szibériai expedíció. Nordenskiöld tanár visszatért jenisszei kirándulásáról. A tengert jégtől szabadnak találta, s az utat oda és vissza öt hét alatt tette meg. Reményli, hogy az általa kikutatott út nagy fontosságú lesz a kereskedésre. A Nordenskiöld használta hajó az »Ymer« volt, egy 400 tonnájú és 45 lóerejű gőzös, melyen összesen 15 ember vett részt a kiránduláson. Az expedíciónak Dudinóig kellett a Jenisszei folyón felfelé

haladnia, hogy három svéd botanikust, kik Szent-Péterváron át mentek a kitűzött állomásig, felvegyen a hajóra. E három férfi dr. Theel, Tryborn és Arnell. A svédeken kívül egy Schvanebach nevű orosz hajós-kapitány is részt vett a kiránduláson, ki különösen kereskedelmi célokat tartott szeme előtt.

Ahlquist tanár Helsingforsból egy fiatal egyetemi tanuló kíséretében februárban Tobolszkba akar kirándulni, hogy az Obi vidékén népismei kutatásokat eszközöljön.

Az észak-szibériai német expedíció legújabb értesítései (jul. 14.) Obdorszkból vannak keelve és arról értesítenek, hogy dr. Finsch, Brehm és Waldburg-Zeil gróf az Ob folyó legéjszakai vidékén járnak. Tizenkét láda gyűjteményt küldöttek már Barnaulból Németországba.

Új-Guinea. D'Albertis, az olasz természettudós és utazó április 20-án hagyta el Sydneyt a Brisbane nevű hajón, azzal a szándékkal, hogy Új-Guineát egy ausztráliai társaság támogatása mellett kikutassa. Egy 25 láb hosszú kis gőzössel indult útra; kíséretét képezte egy mérnök, két matróz, egy inas és 10 bennszülött. A Fly Riveren (Légy-folyó) szándékozik felfelé hajózni, míg csak teheti, s onnan szárazon szándékozik Port Moresbybe. Válatát csak tisztán szenvedélyből teszi.

Miklucho Maklay harmadik látogatást tett Új-Guineában, hogy beváltsa a bennszülötteknek tett ígéretét, melyet 1871—2-ben tett, mikor ott járt, s hogy megkezdett kutatásait befejezze. Leveleiből kitűnik, hogy a bennszülöttek jogait a legnagyobb szenvedélyvel védi az idegenek erőszaka ellen.

A francziák — írja a Geographical Magazine — buzgólkodni kezdenek újra ismeretséget kötni a szigettel, melyet Dumont d'Urville óta teljesen elhanyagoltak. Mint múlt számunkban írtuk, Raffray szándékozik egy expedíciót szervezni Új-Guinea kutatására.

Swaan kapitány a Soerabayán a múlt év végén és ez évnek elején jelentékeny kutatást tett a Geelvink öböl vidékén és annak éjszakai részein s kelet felé a Humbold öböl vidékéig. Több irányú felfedezések között a Geelvink öbölnek a Beccari által feltüntetett módosulásait verifikálta. Beccari, ki a hollandiai kirándulásban részt vett, Új-Guineának lakóit, kik a német-alföldi Indiával kereskedést folytatnak, 102,000 re teszi. Az évi kivitel nem mehet többre 20 ezer liranál. A kiviteli cikkek leginkább paradicsom-madarak, gyöngyház és teknősbékahéj. Rabszolgákat visznek Új-Guineából Ternatba, Szeram-lant a rabszolgakereskedés

főhelye. Beccari szól a különféle raják hatalmáról, aztán ismerteti az égaljnak behatását a bennlakók egészségére. Azt mondja, hogy egy pár napi vagy egy hónapi időzés is a partokon nem tesz változást, de a hosszabb ott időzés lázakat okoz. De ha ettől eltekintünk, az éghajlat egészségesnek mondható.

Guido Cora Cosmosában igen érdekes és nagybecsű közleményeket ad Új-Guineáról, s azokhoz egy becses térképet is mellékel.

Oceánia különös terményei. A párisi növénykert narancsházában pár héttel ezelőtt nagyon különös tárgyak voltak közszemlére kiállítva, melyeket a Venus átvonulásának megfigyelésére kiküldött tudós expedíció tagjai hoztak magukkal az antipodákról, vagyis a Campbell szigetről s a párisi múzeumnak ajándékoztak. A közlendő tárgyakat Filhol és de l' Isle urak gyűjtötték s jelenleg a párisi múzeum erkélycsarnokában vannak elhelyezve.

Az első tárgy egy Fidsi szigetbeli öreg lakónak a csontváza; lábánál tizenöt koponya látható, melyeken az égés nyomai még tisztán kivehetők. E koponyák tizenöt Viti szigetbeli lakoséi, kiket az öreg fidsibeli evett meg. Még nem lehet bebizonyítani, vajjon ezek az emberevők megsütik-e előbb embertársaikat vagy nyersen eszik-e meg. A tudósok véleménye szerint ez utóbbi mód lehet érvényben, s valószínű, hogy miután a hust megették, a megkopasztott csontokat tűzbe dobják.

Ki volt állítva továbbá egy nagy madár, melynek testét finom, puha pehely fedi. Ez az albatrosz (dromeda) egyik faja; egy évig fészékben marad s csak nagy korában hagyja el azt. Az albatrosz nagyon sokáig él. Husa rossz és épenséggel hasznavehetlen. Patája azonban, melyből a bennlakók dohányzacskót készítenek, nagyon keresett és drága. Egy más gyűjteményben látható a *Ladocoa seychellarum*. Ez egy óriási fa, melynek azonban csak törzse van. Tünneményszerű gyümölcse van, melynek érésére tiz esztendő kívántatik s egy méter átmérőjű. Látható e gyümölcsnek három magva is, melyek nagyon különös alkatuak és egy jókora dinnye nagyságával bírnak. Filhol gyűjteményében van továbbá egy fidsi lakos csontváza, több sárga, zöld, veres és elragadó szépségű, Európában még ismeretlen galamb. Látható ott egy igen különös rovar is. Ez a levél-rovar, melynek szárnyai feltűnő módon hasonlítanak a zöld falevélhez, még a legapróbb erek is megvannak rajta. Van zöld levél-rovar és száraz levél-rovar. Mind e különös tárgyak a Fidsi szigetről valók.

Campbell szigetről Filhol egy tengeri oroszlánt hozott,

egy rettenetes állatot, mely mihelyt az embert megpillantja, azonnal reá dobja magát. Már csupán karmainak látása is borzadályt szül.

De l' Isle ur gyűjteménye, jóllehet csak a növénytanra szorítkozik, mégis igen érdekes és tanulságos. Vannak abban algák és meleg vizi mohok, melyek 43°-nyi vízben élnek. Amsterdami mohok és moszatok, melyek legpompásabb csipkékhez hasonlítanak; látható itt a Ladoicoa seychellarum nagyon undok külsejű gyömcse, a koko, míg a fa levelei a legszebb, legfinomabb legyezők, kosarak és dísz tárgyak készítésére alkalmasak, mely tárgyak a legelőkelőbb ház asztalán és díszálványán is helyet foglalhatnak. Van a gyűjteményben Bourbon szarvasgomba, melynek némely példánya óriás nagyságú; az ember szeretne beleharapni a mint megtudja, hogy nem mérges; azonban talán még sem ehetők, legalább egy fajtája nem. Ott van az illatos faham, melynek illata a tonka magvához (tonka bona) hasonlít; a Szent Pál sziget lakóinak izlését csak dicsérnünk lehet, hogy e növény leveleit theának használják. Egy sarokban vannak pompás halak és szent-páli nagy tengeri rákok, melyeket kézzel s egy perc alatt 20—30 darabot fognak.

E—i.

Az angol vasutak. Az egyesült angol királyságban (Anglia, Skoczia és Írország), a lefolyt 1875 ik évben működésben volt vasutak 16,658 mértföldnyi területet futottak be, mely vonalokon, ide nem számítva a bérleti jegyekkel utazókat, összesen 506 millió 975,234 személy közlekedett. A különböző vonalak összes bruttó bevételei 61.237,000 font sterlingre (7,348.44,000 frtra) rugtak, ebből az utazókra esik: 25.714,681 font (308,576,172 forint) és az árukra: 33.208,072 font (398,496.864 forint). Fizetés, bér stb. költség fejében kiadás: 2,254.247 font (27,050.964 frt.). Tiszta jövedelem 28,016.272 font sterling (33,619.626 forint).

A szent-gothárdi nagy alagút munkálatait ismertető közleményünkbe részint sajtóhibából egy pár téves adat csúszván be, azokat következőleg igazítjuk ki: Az iránytárna (galerie de direction) előrehaladása márczius végén Goeschenen felől nem 29,654, hanem 29654 méter volt; Airolo oldaláról pedig nem 28,854, hanem 28854 méternyire haladt elő; tehát összesen 58508 métert tesz, az 14,920 méterre kiszámított alagút hosszából. A compressor neve pedig helytelenül lett magyarítva a sajtoló gép kifejezéssel; légsűrítőnek kell állani helyesen; ezeknek feladata ama sűrített levegőt szolgáltatni, melyeknek fesz ereje a furó gépeket hozza mozgásba. Együttal közöljük a Lóczy Lajos helyreigazító társulati tag által augusztus végéről közölt adatokat, melyek

szerint a munkálatok az iránytárnában Göschenen felől 352,40, Airolo felől 3183₀; tehát összesen 6707₀ méternyire haladtak elő, mi az egész hosszának mintegy 45₀-át teszi.

A német birodalom népessége. A német statisztikai hivatal pár hét előtt tette közzé az 1875. december 1-én eszközölt népszámlálás eredményét, melyből kitűnik, hogy a német nép 1871. december elsejétől kezdve 4^o04₀-kal szaporodott s most 42.757,812 lelket számlál. Az előbbi négy évben (1867—71) a szaporodás csak 2^o32₀-ott tett, mely jelenséget egyedül a német-francia háborúnak lehet felróni. A négy év alatti szaporodás nagyon változó volt a birodalom különböző tartományjaiban, és kevés kerületben (Mecklenburg-Strelitz, Lauenburg és Waldeckben) fogyott a népesség. Legnagyobb volt a szaporodás a nagy városokban és az iparos kerületekben. Legelső helyen áll Brandenburg évi 2^o25₀ szaporodással; azután következik Wesszfália 1^o79₀-i a rajnai tartományok 1^o54; Szászország 1^o32; Branschweig 1^o26; Hessen-Nassau 1^o21₀ stb. Legkisebb volt a szaporodás déli Németországban, mely nem dicsekedhetik annyira kézműparral, mint az északi rész. Bajorországban a szaporodás csak 0^o82₀ és a württembergi szaporodás alig volt több. —i.

Az Albert Nyanza körülhajózása. Legujabban Gessi, a Gordon ezredes expedíciójának egyik tagja körülhajózta az Albert-Nyanzát s az ő méretei majdnem azonosok a Speke adataival, melyeket ő 1863-ban a benszülöttek közleményei nyomán adott a térképen a kis Luta-Nzige név alatt jelölt tóról. A tó 140 mértföld hosszú és 50 széles. Partjai sűrű erdőséggel vannak benöve, nyugati partja sziklás; a déli nagyon alacsony. Ezekből az értesülésekből valószínű annak lehetősége, hogy a Tanganyika és Albert-Nyanza összeköttetésben vannak, s a Nilus más forrásait is valószínűvé teszi. Gordon ezredes Maszindi és Magungóban állomásokat szervezett s reméli, hogy a tó környékét nemsokára alaposan kikutathatja.

Orosz kereskedés. Ebben az évben július 9-én az orosz vámházak jövedelme 23.468,351 rubelre rugott, tehát 2.895,940 rubellel kevesebb volt mint a múlt évnek ugyanazon napján és 282,433 rubellel több mint 1874-ben.

Az arany és ezüst bevitele 1.814,661 rubel volt, tehát 1.626,255 rubellel kevesebb mint 1875-ben és 4.799,638 rubellel több mint 1874-ben. A fémek és értékek kivetele tett 49.998,899 rubelt, 35.987,802 rubellel többre rugott, mint 1875- és 39.709,880 rubellel többet tett mint 1874-ben. —

Az európai törökországi cserkeszek.

(Felolvasatott a földrajzi társulat nov. 23-án tartott ülésén.)

A Balkán félsziget néprajzi tekintetben egyike a legérdekesebb és legtöbb figyelmet érdemlő földterületeknek. Talányszerű népek és nyelvészeti rejtélyek csoportosan fordulnak elő rajta. A nyelvész és ethnograf mindenesetre sok és tanulságos anyagot találhat e körülbelül 10.000 □ mértföldnyi területen. A még ma is félig-meddig rejtélyt képező albánok mellett ott találjuk a finn-ugor eredetű, de egészen elszlávosodott bolgárokat, mintegy intő példálú felállítva az ethnografoknak, hogy rokonsági elméleteikben nemcsak a nyelv, hanem a történelem, a politikai viszonyok is nevezetes tényezőkként szerepelnek. Ott találjuk az oláhokat, és azoknak vegyülékét a görög elemmel a cincárokban vagy kucó-vlákhokban. És hogy a kép még tarkább, még kirívóbb legyen, újabb időben a Balkán félsziget még két új népfajjal szaporodott: a Dobrudsában lakó tatárokkal és a cserkeszekkel. Az előbbiek eredetét és rokonsági kötelékét ismerjük: a töröknek egyik ágát képezik; de annál nagyobb homály fedi még a cserkeszek eredetét. Azért mindenesetre hasznos szolgáltatást tesz a népismének az, ki e homályos eredetű nép tanulmányozását tűzi ki feladatául, hogy így némileg fellebbentse a fátyolt, mely e népet minden kutatások daczára még mai nap is fedi.

Az orosz kormány, hogy politikai célzatait annál könnyebben előmozdítsa és tervét mihamarább végrehajtsa; már évtizedek óta folyton magához édesgette a bolgárokat, s őket kisebb nagyobb csoportokban saját birodalmába telepítette. A letelepítés azonban legnagyobb mérvet öltött a krimi hadjárat után. A termékeny Dunának partjairól, különösen annak a Fekete tenger melléki részéről ezereként vándoroltak ki a bolgárok az oroszok ígéret földére, a Krimbe. Hogy e kivándorló bolgároknak milyen dolguk volt az orosz kormány alatt, s mennyiben valósultak meg vérmes reményeik, annak fejtegetése nem tartozik mai feladatom körébe, s azért csak annyit említek meg, hogy

azoknak nagy része már pár év lefolyása után visszatért — a mint mondani szokás — a törökök járma alá. De régi földjeiket már más nép lakta. Mialatt ők a népboldogító orosz kormány földjére telepedtek, azalatt a török kormány a bolgárok által üresen hagyott helyekre, a Duna mellékeire saját hit- és fajrokonait, a krimi tatárokat telepítette le. Így népesült meg tatárokkal a Dobrudsza, mely a Duna és Fekete tenger között Várnáig lenyuló területet képezi. A tatárokból a török kormány igen derék, békés és munkás népet és jó alattvalókat kapott, kik mint bő alkalammal volt tapasztalhatni, békéstermészetűek s fuvarozással és földműveléssel is foglalkoznak.

A tatárok letelepítésénél sokkal fontosabb, és politikailag is jelentékenyebb a cserkeszek bevándorlása.

Ők nagyobb területet foglalnak el a Balkán félszigeten, mennyiben nem egy zömben mint a tatárok, hanem szórványosan és a szláv népek tömegébe beékelve vannak letelepítve. Hogy mi birta a cserkeszeket a kivándorlásra, hogy miért hagyták el a Kaukazusnak rengetegjeit, azokat a vadregényes bérczeteket, melyek mai napig is mint ábrándképek élnek emlékekben; arra igen egyszerű a felelet. Üssük fel a történelem lapjait, s azokban ráakadunk arra a hosszan tartó véres küzdelemre, melyet a cserkeszek, e vitéz és szabadságszerető hegyi nép, szabadságukért az oroszok ellen folytattak. A Kaukazusnak észak-nyugati és délfelé lenyuló területe, a vitézi tettek egész özönét képes felmutatni, melyek a világ előtt hősi babérral koszorúzzák a cserkeszek neveit. Általános rokonszenv és részvét kísérte e szabadságharcosok küzdelmét, melyet az őket nagy hullámokban előzőnlő orosz hatalommal szemben folytattak. Vezérek Samil a történet legnagyobb hősei között foglal helyet. De meg kellett törniök a túlnyomó erő ellen s igába hajtva fejöket, azt a kegyetlen parancsot kapták; hogy bérceik közül az orosz nép közé elegyülve a lapályra települjenek. Mihály nagyherceg 1864. ápril 14-én kiadta a parancsot, hogy minden cserkesz egy havi időköz alatt hagyja el a Kaukazus bérceit, különben hadi fogolynak fog tekintetni. Helyökre doni és azovi kozákokat telepítettek le. E parancsot, melynél rájuk nézve szégyenítőbbet nem is adhattak volna, egymásután és pedig rövid időközökben kellett volna, az egyes törzseken végrehajtani. De a cserkeszek e megaláztatást nem tűrték, s készebbek voltak kedves bérceik közül idegen földre kivándorolni.

A cserkeszek 1863-ban a török kormányhoz fordultak, ma-

gukat oltalmába ajánlották, s engedelmet kértek, hogy a török birodalomba telepedjenek. A fényes porta, késznek nyilatkozott őket alattvalóinak befogadni s így második hazát adott a hontalanoknak. A cserkesz származásu Nuszret bejt, ki török szolgálatban állott, bízta meg, hogy a betelepítést foganatba vegye. Utasításul kapta, hogy az érkező cserkeszeket a török birodalomban lehetőleg nagy területen helyezze el. A cserkeszek a nyert kedvező válasza megindultak a Kaukázus bérceiből. Az orosz kormány a kiköltözésre kitűzött egy hónapi határidő lejártával felgyújtatta házaikat, elvette marháikat s őket mint az állatokat könyört nem ismerő kozákok által a török határig szorította. Nem szándékom, de nem is volnék képes olyan élénk színekkel ecsetelni a kivándorlás jeleneteit, mint nekem azokat egy cserkesz barátom, Kerim Effendi gyakran elbeszélte. Egy ujkori népvándorlás volt az. Egy millió embernél nagyobb tömeg, nemcsak harcziás férfiak, hanem aggok, nők és gyermekek, betegek és tehetetlenek, küzködve éhséggel, fáradtsággal, ereszkedett le a Kaukázus bérceiből e Fekete tenger partjaira. Mindenütt nyomukban voltak a durva kozákok, kik még a betegeket és gyámoltalan nőket is folyton bántalmazták. Még bucsút sem igen vehettek imádott bérceiktől. Bucsú szavaikat elnyomta a vad kozákok ujjongása, és a ködös láthatár elzárta előlük a lassanként elmosódó kedves bérceket.

Ilyen érzettel váltak el hazájuktól, ilyen képet hagyott lelkükben az oroszok humanismusa. Török fregattok és gőzösek hónapokon át szállították a menekülteket a Fekete tengeren át Kis-Ázsia partjaira. A kiéhezett és fáradtságtól összeesett cserkeszek ezerekenként hullottak el utközben, úgy, hogy halottjaikat sem tudták eltemetni. Mihelyt török területre értek, a török kormány azonnal gondjai alá vette őket, élelmet osztott ki közöttük; de a pestist, mely közöttük kiütött, meg nem akadályozhatta zsákmányában. Pár hétig kellett pihenniök Anatóliában (Kis-Azsiában), míg felüdülhettek. Itt aztán hajókra szállva átjöttek a Fekete tengeren Európába s letelepítették a Balkán vidékére. Falvaik már készen várták őket. A hol önálló községeket alakítottak számukra, ott külön házat építettek és egyenlő területű kertet és szántóföldet kerítettek el mindenik család számára. A cserkeszfalvak, melyeket alkalmam volt látni, mind kéthárom száz egyenlő nagyságú házból állanak. A letelepítésre vonatkozólag irányadó volt a török kormány előtt, hogy az egy törzsből valók, lehetőleg egy vidéken helyeztessenek el. A cser-

keszek száma a kivándorlás alkalmával körülbelül egy millióra rugott, de a pestis oly nagy áldozatot ejtett közülök, hogy 1864-ben csak 240,000 lélek vándorlott be Európába. A Kis-Ázsiában maradtak száma alig megy 150,000-re. Későbbi években is jöttek még cserkeszek Oroszországból, de ezeket a török kormány, minthogy csekélyebb számuak voltak, a bolgár falvakban helyezte el. A letelepítés leginkább olyan helyekre történt, hol a szláv népség nagyobb zömöt képez. Legtöbb cserkeszfalut találtam a Balkán déli lejtőin, a Rilódág vidékén, az ikhtimani fennsíkon, s a tatár-bazárdsiki kazában; Rodosztó és Adrinápoly között Karakarliban láttam az első cserkesz telepet, Adrinápoly és Filippopol között van néhány telepük, Szamakov-Banja mellett van két falvuk, a Kapudsik-Balkán (Traján kapuja) éjszaki részében van öt falu, ugyanannyi Dubnica körül, a híres Rigómezőn és Pristina között van 42 ezer lélek. Cserkeszfalvak vannak a szófiai uton Jeni-khan mellett, Lovcsa és Szófia környékén, Bramárban Nis mellett és szétszórva a Duna mentén. A szerb határon majdnem Novibazárig vasgyűrű alakjában mintegy előrsököül vannak elhelyezve. De falvaikon kívül szétszórva is laknak a bolgárok között; így az ikhtimáni síkságon fekvő Kabajblu, Karalar, Havluköj, Adsemza, Hadsilar, Csamszasz és Krannar községekben 2000-re megy létszámuk.

A cserkeszek, kik Törökországba vándoroltak, több törzsből állanak s a töröktől tudó értelmesebb egyének állítása szerint az: Abadza, Abdzes, Kabarda, Sapszo, Bzedó és Kussó nevű hat törzs vándorolt ki hazájából; némelyek azonban azt mondák, hogy a Kussó törzsből csak igen kevesen költöztek ki, legtöbben közülök otthon maradtak. Különben e törzsről nem épen kedveszöleg nyilatkoznak a cserkeszek, gyáváknak és alattomosoknak mondják őket. Annyit vettem észre, hogy a törzsek egymás között nem a legjobb egyetértésben élnek, szeretik egymást gyalázní és becsmélíni, hogy annál több dicséröt mondhassanak saját törzsükről.

Midőn 1869-ben a Balkán félszigeten tett utazásom alkalmával mintegy hat hónapig tanyáztam a bolgárok között, bő állam volt a cserkeszekkel is érintkezni s őket tanulmányozhatni. Hat hétnél tovább laktunk a banjai határban letelepedett cserkeszek között, mialatt velök ismeretséget kötöttem s szokásaikat és jellemüket is kellőleg tanulmányozhattam. A banjai fennsíkon, a Marica mellett fekvő Naldöken és Bejlercsiftlik nevű két falu cserkeszei gyakran eljöttek körünkbe, s minthogy a cserkeszek

egyáltalán igen ujságkivánók, kíváncsian szemlélték a vasuti mérnökök munkálatait. Mikor legelőször közeledtünk falvukhoz, egy egy öreg cserkesz nagy zajt csapott s »ingiliz, ingiliz« kiabálással szaladt végig a falun. Pár percz alatt a kíváncsiak százával szaladtak ki az utszélre, bámulva angoloknak vélt kis csapatunkat. Később is hiában igyekeztem őket lebeszélni hiedelmükről, hogy angolok vagyunk; ők állhatatosan megmaradtak hitökben. Mint angoloktól folyvást löport kértek, mert — mint mondák — az angolok látták el őket szabadságharczukban is löporral, s mi alig győztük őket nyakunkról lerázni. Rendkívüli tisztelettel közeledtek hozzánk s folyton az ingilizek löporát dicsérgették.

Volt közöttük egy idősebb és tekintélyes külsejű férfi, ki majd mindennap felkeresett minket a mezőn, hol dolgoztunk s habár a török nyelvet nem épen folyékonyan beszélte, igen érdekes társalgásba elegyedtünk vele. Felkeresett engem egynehányszor Banjában is, minthogy szándékom volt tőle a cserkesz tanulmányozása céljából, leczkékét venni. Jegyzeteim egy részét, különösen a nyelvre és szokásaikra vonatkozólag, neki köszönhetem. Pár nap mulva azonban, midőn jegyezgetésem már javában folyt, cserkeszem hűtlen lett hozzám; felmondta a szolgálatot. Hasonlóan jártam még egy másik cserkeszszel is, ki jegyezgetéseimtől már mindjárt első nap elkedvetlenedett, attól tartva, hogy jegyzéseinkkel a cserkeszek megrontására törekszünk. Ebbeli aggodalmuknak többször adtak kifejezést. A bizalmatlanság irányunkban oly hamar lábra kapott a cserkeszek között, hogy minket bárminek, csak vasutervezőknek nem tartottak.

A törökök nem nagy rokonszenvvel viseltetnek irántuk. Különösen azt vetik szemökre, hogy nem vallásosak, a rendes mosakodást egyáltalán nem végezik el, s azért dsenabet milletnek, (tisztátalan népnek) nevezik. A vallással s az isteni tisztelettel keveset törődnek, mecsetbe csak nagyon kevesen és ritkán járnak. Némely török még azt is kétségbe vonta, hogy igazhívők volnának. Különben a török hatóságok magok sem nagyon rajongnak a cserkeszekért. A cserkesz nem az a csendes, békés és rendszerető nép, melyet a török közigazgatás szeret. A cserkesz önfejű, makacs, fegyelemhez nem szokott, sok kihágást tevő és a hatósággal daczoló nép. Egy cserkesz falu sokkal több bajt ad a török hatóságnak, mint 15—20 más nemzetségű község. A nép szabadságérzete féltelenséggé és korlátlan uralommá szeretné magát kinőni, ha kihágásaikat nyomban nem követné az igaz-

ságszolgáltatás keze. A törököknél még kevésbé szeretik őket a bolgárok, kiknek valóban rémei a cserkeszek. Annyi panaszt volt alkalmunk hallani a bolgároktól a cserkeszek ellen, hogy annak talán fele sem lehet igaz. Annyiban mindenesetre igazuk van, hogy a cserkeszek, ha arányilag csekély számban vannak is, uralkodnak az általuk lakott vidéken. Fegyveres és bátor fellépések a fegyvertelen és különben is gyáva bolgároknak félelmet gerjeszt. Aztán harczias és munkátlan nép levén, rendkívül szereti a kalandokat és harczias vállalatokat. A bolgárok gyakran panaszolták, hogy a cserkeszek erőszakkal hajtják el marháikat, különösen a lovakat, s távolabb fekvő vidékeken eladják fajroknak. A Balkán vidékét lakó bolgárok még fát sem mernek gyűjteni az erdőben, annyira félnek a cserkeszektől. Így mintegy egyedáruban bírják a faszállítást s a vidék helységeit ők látják el drága fával. Lopással is szeretik őket vádolni, sőt a minket és podgyászszekerünket több órán át, talán kíváncsiságból követő cserkeszek ellen óvtak is a bolgárok. Azonban, habár hónapokon át barangoltunk, gyakran éjnek idején is a cserkeszek lakta vidékeken, soha kárt nem vallottunk.

A cserkeszek testalkatukra leginkább sugár, deli természetűek; a Sapszó törzsbeliek jóval alacsonyabbak és a többiektől eltűtő jellegűek. Megjelenésük és magatartásuk tekintélyes és tiszteletet parancsoló. Arczuk hosszudag; nagy és tüzes szemeik bátorságot és erélyt mutatnak. Többnyire sasorr és barna arcszín képezi egyik általános jellegüket. Arczuknak egész kinyomata némi nyersség mellett büszke önértetet mutat. Csontos testalkatuk, széles mellök és egyáltalán daliás külsejük harczias jelleget kölcsönöz nekik. A nők rendkívüli szépségűek s erről nemcsak a török költők dalaiban, hanem nyugaton is jogos dicsőítésekkel találkozunk. Fazli török költőnek a Zenan-name című művében a cserkesznőket dicsőítő sorai, melyekben a világ összes szépei között kiváló helyet jelölt ki a cserkesznőknek, a valósághoz képest korántsem túlzottak. A férfiak ruházata nagyon festői és rajzokból eléggé ismeretes. Mégis általános vonásokban be kell mutatnom a cserkeszek tolettjét, melyben az egyes törzsek szerént némi kis eltérés is található. A felső testet fekete kabát fedi, felálló fekete gallérral, övig apró sűrű gombsorral s derekon keskeny bőrszíjjal átkötve; csizmába húzott szűk nadrág s felső köpeny egészítik ki ruházatukat. Jellemzők a mellükön a kabátnak két oldalán diszlő tölténytartók, melyek rendesen tele vannak töltényekkel. Fejükön fekete, némelyek fehér bárány, vgy

finom asztrakán bőr-kucsmát viselnek, melynek teteje színes bársonnyal vagy posztóval van megtoldva. Az előkelőbbek rendszeren színes, nem ritkán selyem kabátot viselnek. A cserkeszt fegyver nélkül képzelni sem lehet. Hosszú puskáját, (szkoncs) mely még régi szerkezetű kovás, bárány bőr vagy posztó borítékban hátán hordja; oldalán kétélű rövid kardot; helyesebben kést (kama) visel; övében a pár pisztoly elmaradhatlan. A cserkesz lóra született, úgy tud azzal bánni, mint az alföldi magyar csikós; leginkább szörin szereti megülni, s villámgyorsan ügetve is madárkönnyűséggel ugrál rajta. A cserkesz lovag festői viselete és dőlczeg magatartása által már jó messziről felkölti maga iránt a figyelmet. A nagyobb számban vásárookra járó cserkeszeket, kik viseletükben a feltűnést keresik, nem egyszer bámulva szemléltük Tatár-Bazárdsik és Filippopol utcáin.

A nők viselete nagyon egyszerű és a török nőkéthöz lényegesen elütő. A cserkesz nő egyszerű szabású fehér ruhát visel, melyet sárgaréz vagy ezüst övvel kapcsol testéhez. Fején magas, leginkább gyöngyökből és virágokból álló fejdísz visel, mely fölé egy a vállán lefüggő fehér fátyolt aggat. Arczát közönségesen nem takarja el, csak ha a férfiak figyelmesen nézegetik, vonja a fátyolt, inkább csak kaczerkodásból arcza elé. A cserkesz nők általában szép, sugár termetűek, barna arczszínűek és sűrű szemöldökkel vannak árnyalva a villogó nagy szemek. Járásuk nem olyan czammogó, mint a török nőké, hanem kecses és könnyű.

A cserkeszek foglalkozását illetőleg már előbb megjegyeztem, hogy a munkának nem igen nagy barátai. Falvaikban tétlen életet élnek. A férfiak leginkább vásárookra járnak, hol lovakkal kereskednek és csereberét űznek, különben kalandokra járnak és henyélnek; a munka jobbára a nők vállára nehezedik. A török kormány szántóföldet osztott ki közöttük, s mindenik családnak egy-egy pár ökröt és földművelő eszközöket is adott, hogy velök a földművelést megkedveltesse; de e célját el nem érte. Mindent inkább, mint földművelést fog a cserkesz folytatni. Szántóföldjeik parlagon hevernek, legfőlebb annyit túrnak fel abból, mennyi az élelmüket képező kukoriczát megtermi. A cserkesznek különben kevés igénye van.

Náldöken faluban egy jómódú cserkesz házában volt alkalmam látni annak egész berendezését. A lehető legegyszerűbb volt az, és a mi kezdetleges falusi berendezésünket távolról sem közelítette meg. Egy egyszerű török díván, juhbőrrel bevonva vonult el a fal mellett, mint a ház legelső és legfőbb bútora; ez

nappal ülő-, éjjel fekhelyül szolgál a családnak; a falban egy szekrényben az élelmi szerek; a falon egy fogason a ruhaneműek és fegyverek; ez volt a szoba összes bútorzata. A konyhául szolgáló másik szobában az egyszerű háztartás szerény készletét találtam; egy nagy kőmozsár tünt fel minden más konyhaedény között; melyben, mint értesültem, a törökbúzáat (kukoriczát) törrik apróra s a nemzeti eledelüket képező kacsamakot készítik belőle. A szeszes italokat nem szeretik, s józanságuk és mértéklétes életmódjuk egyáltalán nagy dicséretökre válik.

Shokásaik és társadalmi viszonyaik tekintetében sok különöset hoztak magukkal s azokat a török kormány határozott tilalma daczára sem vetették le mindekkorig. Hogy többet ne említsek, csak a rabszolgaságot és a nők eladását emelem ki, mi ellen a török kormány mindjárt a cserkeszek letelepedésekor kiadta tilalmát. A rabszolgaság a cserkeszeknél nagy mértékben divatozott, s midőn ezt a török kormány egy rendeletével eltörölte, az urak és a rabszolgák között nagy ellenségeskedés és verekedés tört ki, mit csak a török kormány közbelépése tudott lecsillapítani. A magukat felszabadultaknak tudó rabszolgákat a török kormány, hogy hasonló zavaroknak elejét vegye, mint szabad embereket más vidékre telepíté.

Ennek a bajnak vége volna vetve; de nem a nők eladásának, mi a cserkeszeknek évszázadokon át egyik jövedelmező keresetforrását képezte. A török kormány szigorú tilalmával nem sokat törődnek; az apák és fivérek, ha idegennel találkoznak, nem ritkán ajánlva-ajánlják leányaikat vagy nővéreiket megvételre. Nekünk is, hol közvetlenül, hol a nálunk szolgálatot tevő zap-tieh által kínáltak cserkesz leányokat. Régebben, mint mondják, még mielőtt a Kaukazusból kijöttek volna, 50—60,000 piaszter (5—6 ezer forint) volt egy cserkesz leány ára; most, a nagy szükség és nagyobb számuk miatt, értékök jelentékenyen csökkent, s 50—100 drb török aranyon (600—1200) forinton is alig akad vevőjük. A török kormány újabban több cserkeszt szigorúan büntetvén a nők árúba bocsátásáért, a kereskedést csak titokban és vigyázatosan üzik.

A foglalkozás hiánya vagy a munkakerülés miatt a cserkeszek között mindenütt igen nagy szegénységet, sőt néhol nagy inséget találtunk. Az utazót a cserkesz falvak közelében a kolduló gyermekek valódi ostrommal fogják körül. Oly százalmas és könyörgő hangon rimázkodnak: Bes paradsik, efendim (öt parácskát, uram), hogy a könyörület meg nem tagadhatja tőlük

az alamizsnát. Ha nem kapnak, félóráig is képesek az utast követni s a lovaglóval versenyt szaladni, míg alamizsnát kapnak. Ha munkánk után pihenve, vagy ebédünket elköltve, fák árnyában hevertünk, sokszor a sűrűből egy-egy agg cserkesz állott elénk és alamizsnát kéregetett.

Sokat hallottam volt beszélni egy különös vallási szokásukról, mely még a pogányságra emlékeztetne, míg egy szép októberi estén távolról magam is szemtanúja lettem annak, s így valóságáról magam meggyőződtem. A Kapudsik Balkán éjszaki végén, Ikhtimántól nem messzire Tevebardán nevű hegy területére. Midőn Ikhtimánba utaztunk, kis csapatunk már a Traján kapujában elesteledett s így jó hosszú útja levén Ikhtimánig, gyors vágtatással kezdett célja felé tartani. Ilyenkor rendesen egy-két órával is elmaradtam a csapattól. A nap már rég lehanyatlott a láthatárról s a hold szép ezüst fénynyel hintette be a valóban regényes vidéket. Az előttem elterülő gyönyörű látkép, melyet a Vitosnak tölem éjszakra fekvő hóval födött bércei, a nyugatra elterülő Riló kísérteties csúcsai, a keletre elnyúló Kodsza-Balkán láncolata s a hátam megett délen kimagasló sztanimákai hegyek a hold fényétől bevilágítva nyujtottak, oly elragadó volt, hogy lassu léptekben haladva, gyönyörködtem a teremtés e remekében. Elmerengésemből egy tompa morgásszerű zaj ébresztett fel, mely mindinkább növekedett, míg zajos kiabálássá fokozódott. A zaj egy félreeső halomra vonta figyelmemet, hol a bokrok és cserjékkel benőtt téren egy nagyobb terjedelmű irtásnak nyomai látszóttak. A mint a bokrok közül kivehettem magasan felcsapódó tüzlángok világították be a tért s a hold fényével elegyülve kísérteties színben tüntették fel a tűz körül mozgó alakokat. Mintegy 30 cserkesz lehetett körben a tűz körül, kik egymás kezeit megfogva lassú léptekkel kerengtek a lángok körül, mialatt folytonosan hol mormogva, hol megint hangosabb s rendes táncz ütemű dalfélét dudoltak. Az értelmetlen szövegből legtöbbször a »háj-tula-háj« ismétlését vehettem ki csupán. Ez bizonyosan a dalolt éneknek refrainje lehetett, mert mindig ugyanazon a siralmas panaszhangon, mintegy zokogásszerű hanghordozással dalolták. A jelenet, mely engem mintegy tíz perczig való figyelésre készítetett, tovább is tarthatott; hosszabb ideig azonban nem várakozhattam, mert még jó messze voltam Ikhtimántól, de különben sem akartam, hogy figyelésem megzavarja a mulatozókat, vagy ha úgy tetszik ájtatoskodókat. A törökök és bolgárok legalább azt mondogották, hogy ez a szokás, mit minden holdtól-

tekor gyakorolnak, vallásos szertartás, mely talán még a pogánykorra vezethető vissza. E jelenet többször gondolkodóba ejtett, s arra a feltevésre jutottam, hogy ez alkalmasint a tűzimádásban leli alapját és magyarázatát. Hogy ehhez hasonló szokás a Kaukaszus vidékein, sőt a mi őseinknél is divatozott, arra a történelemben elég bizonyítékot találunk.

Szokásaiknál nem kevésbé érdeklődtem nyelvük iránt, s némi jegyzeteket tettem is, melyek azonban sokkal csekélyebbek, hogysem azok alapján a cserkeszek rokonsági kérdésének megoldásához hozzá szólni bátorkodnám. Ismerem némely tudósnak a cserkeszek nyelve körüli vizsgálódását, s tudom, hogy majdnem bizonyossággal az indo-európai nyelvcsaládba sorozzák őket. Távol legyen tőlem, kétségbe vonni e tudós férfiak állításait. Tekintve azonban, hogy a kutatások leginkább csak a Kaukaszusnak észak-keleti és déli vidékein lakó népekre, s leginkább csak a lezgek és csecsenczek nyelvére vonatkoznak, a Kaukaszus északnyugati részeiben lakó cserkeszek nyelve pedig aligha vonatott be a kutatás keretébe: még sem merném határozottan elvetni a magyar népnek azon kedvenc hiedelmét, hogy a cserkeszek a magyar népnek rokonai. E szempontot tartva szemem előtt, kétszeres érdeklődéssel fogtam a cserkeszek nyelvének tanulmányozásához, s felette sajnálom, hogy a felmerült különféle akadályok nem engedték feltett szándékomat végrehajtani. Legelőször szavakat kezdettem gyűjteni, s hangtani tanulmányaim mindinkább arra a véleményre bírtak, hogy nyelvük inkább a georgiai és kurd nyelvhez hasonlít, mint az ural-altáji nyelvcsaládhoz. Feltűnően gazdag a cserkeszek nyelve mássalhangzóiban, melyek között fűvő, susogó és selypítő kiejtést is kellett megkülönböztetnem; nagyon gyakoriak a mássalhangzók csoportosulása a szavak elején, s különösen sokszor fordul elő a **tl**. A gyűjtött szavakból mutatványul álljanak itt a következők: ló = issó, puska = szkons, kő = müzzó, fű = mekho, kéz = áh, fej = napa, szakál = zsatya, fog = cece, fül = takum, láb = vatyonty, papucs = caka, orr = phe, száj = obsz, szem = na, ökör = cu, hegy = sze, én = pszut; számjaik egytől tízig: ze, tko, sso, ptlo, tfo, lso, bzo, je, bgo, pszo, husz = tkopszo (szóruul szóra = két tíz), harminc = sopszo (három tíz), talán a szapszó cserkesztörzs névfejtegetésére világot vethetne a harminczas szám. A közlött szavak alakjai még nem vették el kedvemet a tanulmányozástól, sőt később még több kedvet kaptam, midőn rámutattam két lóra s felkértem cserkesz nyelvmesteremet, hogy ezt

fejezze ki nekem nyelvén. Ő erre azt felelte: tko issó, a mi nem épen indo-európai nyelvsajátság, hogy a számnév után egyes számban marad a jelzett név. De nem fogom folytatni úgy is unalmassá válhatott nyelvészkedésemet, fenntartva ezt magamnak más alkalomra, midőn talán sikerülend kedvencz tárggyammal, a cserkeszek nyelvével bővebben és behatóbban foglalkoznom.

Politikai életöket illetöleg meg kell említenem, hogy a cserkeszek mostani hazájukban is bizonyos függésben vannak törzsfőnökeiktől, kiket bejeknek neveznek, s kik a török kormánytól bizonyos évdíjat élveznek. Az egyes törzsek ő alattuk állanak, és háború idején parancsnokságuk alá tartoznak. Letelepedésükkor a török kormány az állampénztárából és egyesek adakozásából begyűlt mintegy 9 millió forintból házakat építtetett a cserkeszeknek, s őket javakkal látta el, öt évre az adózás alól felmentette és különféle szabadalmakat biztosított számukra. Megérkezésük után a szultán azonnal egy önkénytes cserkesz lovasezredet alapított s testőrei közé jelentékeny számú cserkeszeket osztatott be. A cserkeszek rendkívüli ügyességük és különösen katonai képességük által nagy szolgálatot fognak majd tenni a török kormánynak. E vitéz hegylakók szükség idején azonnal fegyver alá szólíthatók, mert fegyvere van minden cserkesznek és egyenruhára sincs szükségök. Legfőlebb egyöntetű vezetés és harczolás tekintetében kell rövid gyakorlatot tartaniok. A tengerészeti és tüzérségi akadémiákba felvett cserkesz ifjak képességéről és ügyességéről sok dicséröt lehet hallani Sztambulban. A cserkeszeknek mostani vezére Abdi pasa, ki maga is cserkesz, annyira kedvelt s népszerű egyén a cserkeszek előtt, hogy az ő parancsára kész az egész fegyverfogható cserkesz nép talpra állani, minthogy különben is harcz és háború e népnek éltető eleme.

Legyen szabad e vázlatos felolvasásomat hat év előtt a cserkeszekről írott szavaimmal befejeznem:

»Oroszországnak, mely e legvitézebb népét — mint láttuk — oly kegyetlenül üzte ki hazájából s a »moszkov« nevet oly gyűlöltté tette a cserkeszek előtt, ha majdan hódító hadjáratot akar intézni a török ellen, másodszer fog találkozni elkeseredett ellenével a cserkeszekkel, most már a Balkán bérceiben, melyből ők egy második Kaukazust teremtettek magoknak. Ezt a Kaukazust nem egy könnyen, és nem egy hamar fogja bevehetni.«

DR. ERŐDI BÉLA.

Egy magyar hittérítő

úti élményei a múlt század derekán.

Az egyetemi könyvtár kéziratárában kutatgatván, a Kapri-nai-féle apróbb jegyzetek közt egy kis füzetre bukkantam, mely leveleket tartalmazott. A levelek dátuma, és az, hogy a latin szöveg között helyenként magyar is fordult elő, fölkelte figyelmemet. Lapozgatni kezdék tehát a füzetkében, s csakhamar rájöttem, hogy a benne foglalt levelek, melyek 1749 és 1756 között keltek, egy magyar jezsuita hittérítőtől, Zakarjás Jánostól származnak, ki ezeket tanártársaihoz vagy tanítványaihoz irogatta. Valamelyikük azután, vagy Zakarjás megbízásából, vagy a maga jószántából összegyűjtötte az időközönként érkezett leveleket, s így megőrizte az utókor számára. Akárki tette is, mindenesetre köszönettel tartozunk neki, mert a levelek mind koruknál, mind tárgyuknál fogva, de különösen azért, hogy magyar embertől származnak, nagy érdekléssel bírnak ránk nézve, s t. olvasóim sem veszik talán rossz néven, ha tartalmukkal megismertetem.

Mielőtt azonban ezt tenném, néhány életrajzi adatot akarok irónkról előrebocsátani. Zakarjás János nem volt nevezetes ember, s a korabeli életrajzgyűjtemények nem emlékeznek meg róla; leveleiből sem tudhattam meg egyebet, mint hogy jezsuita volt, és mint ilyen, hittérítőnek ment Amerikába. De épen azon adat, hogy jezsuita volt, adott kezembe fonalat, melynek segítségével tovább haladhattam. Átnéztem a jezsuita-rend jegyzőkönyveit, melyek szintén az egyetemi könyvtár kéziratai közt találhatók, remélvén, hogy találok bennük Zakarjáról egyet-mást; s várakozásomban nem is csalódtam. Igaz ugyan, hogy nevén kívül egyebet nem találtam följegyezve, de legalább megtudtam, hogy évről évre hol volt és mivel foglalkozott. Zakarjás a múlt század huszas éveiben született Nagyszombatban; 1740-ben belépett a jezsuita rendbe, s az ujoncz-éveket (1740—41) Trencsinben töltötte. 1742—44 Nagyszombatban végezte a logicát, physikát és a metaphysicát, azután ugyanott három évig tanított, még pedig 1745-ben a par-

vistákat, 1746. a grammatistákat és 1747-ben a syntaxistákat. A következő évben, 1748-ban áldozópappá szentelték, 1749-ben pedig többekkel együtt hittérítőnek küldötték Délamerikába, s ezen útjából írta a leveleket, melyeket ismertetni szándékozom.

Az első levélben, mely G é n u á b a n, 1749. április 2-án kelt, azt írja Zakariás, hogy G é n u á b a n körülbelül száz magyart talált, kik egy magyar pap megérkeztenek hire hallatára úgy siettek őt üdvözölni, »mintha az égből pottyant volna le közéjük.« Ő hivatásához képest három szakadárnak és négy kálvinistának törte meg »makacsságát,« s mint írja, reméli, hogy még többeket is megnyer az egyház számára. Egyéb említésre méltó nincs a rövid levélben, hacsak azt nem jegyzem meg meg, hogy akkor Magyarországból G é n u á b a k é t h é t i g m e n t a p o s t a .

A második levél, melyet Cadixből, ugyanazon évi június 9-dikén küldött el, az elsőnél hosszabb is, érdekesebb is. Az előbbit, úgylátszik, csak kevéssel G é n u á b a érkezte után sebtiben írta, s a címzettet csak a maga és társai megérkezéséről akarta abban tudósítani. A második részletesebb leírását tartalmazza utazásuknak, melynek kiinduló pontja B é c s volt. Télen keltek útra és G r á c z felé tartottak; G ö r i t z b e n a várban igen szíves fogadtatásban részesültek Kapornainál, ki Kaprinai Istvánnak, az ismeretes történetírónak rokona volt. Zakariás itt említést tesz egy magyar közkatonáról Holló Istvánról, kinek teste ötven sebhelyyel volt borítva. G ö r i t z b ö l V e l e n c z é b e m e n e k , melynek nagyszerűségét utazónk nem gyözi magasztalni. A fegyvertárban látott egy pánczélt és egy sisakot, mely némelyek szerint Attiláé, mások szerint Skanderbégé, és ismét mások szerint valamelyik goth királyé volt. Magasztalja a benczések könyvtárát, a törvényszéki épületek szobrait és képeit, de hozzáteszi, hogy a mennyi gyönyörűséget szereznek ezek a szemnek, annyi kellemetlenséget okoz a mindenfelé eláradó bűz az orrnak. Oly piszkos minden, még a legdiszesebb csarnok is, hogy az embernek vigyázva kell lépnie, hogy lábát be ne mocskolja. Azután leírja a törvénykezést, mely nyilvánosan foly: az ügyvéd a senatorok előtt elmondja mondanivalóját, a nélkül hogy valaki közbeszólna; a kinek azonban ellenvetése van, egy félóra leteltével fölszólalhat, s ekkor feszült figyelemmel hallgatják, de félóránál nem tovább. Úgy látszik, a velencziek elismerték az angol közmondás igazságát, hogy »az idő pénz.«

Velenczéből három-evezőjű hajókon távoztak, és »szinte harsogott a tenger, — mondja, — úgy megfújták a tárogató-sipon

a „Jaj, régi szép magyar nép, az ellenség téged mikép....“ nótáját.« Négy napig hajóztak, s utazásuk igen kellemetlen volt; Zakarjás szeméire az egész idő alatt alig jött álom, a mi különben szerencséjük volt, mert ha ő nincs ébren, talán valamennyien elvesznek. A víz ugyanis lassanként beszivárgott hajójukba s Zakarjás egyszerre azon vette magát észre, hogy lábai vízben vannak; fölkelte tehát társait és sürgette az evezősöket, hogy minden módon a partra iparkodjanak kijutni. Szerencsésen el is érték a partot, és a hátralevő utat Ferraráig gyalog tették meg. Itt ismét hajóra szálltak s ezúttal semmi baj sem érte őket, leszámítva azt, hogy egy lanatikus angol vadász-gerelyt hajított egyikük felé, de nem találta el; így érték Bolognába. Utazónk figyelmét itt különösen a csillagvizsgáló torony, s a régiség-tani és természetrajzi gyűjtemények ragadták meg. Rövid ideig tartózkodtak itt, azután kocsin mentek tovább Modenán, Reggión, Parmán, Borgo, S. Dominicón és Piacenzán keresztül Génúába. Útközben a kiáradt Trebbia sok bajt okozott nekik s kocsijuk egy nap alatt kétszer fordult föl, rájuk azonban nem esett. Génúában különösen szűz Mária tisztelete tünt föl utazónknak; nem talált házat, melyben Máriaszobor vagy kép ne lett volna, s nem hallott szót, melyet a Mária nevénel gyakrabban ejtettek volna ki. Tréfálózva mondogatták neki az olaszok, hogy a magyar is tiszteli szűz Máriát, de csak a — pénzekben. Mária fogantatásának napján s a rá következő két napon körmeneteket tartottak a városban, melyeken mintegy 1600 pap volt jelen; folytonosan szólt a zene, a város ki volt világítva, s a piacon nagy máglya égett, melyet a fiatalság átugrált. Hogy a génúaiak is épen úgy takarékoskodtak az idővel, mint a velenceiek, kitűnik abból, hogy a prédikációnak fél óránál tovább nem volt szabad tartania. Gondoskodtak arról is, hogy a szószékről olyasmint ne hirdessenek, a mi a doge vagy a tanás tekintélyét sértené, azért a prédikációt elmondatása előtt két tanácsosnak át kellett vizsgálnia.

Negyven napi tartózkodás után a térítők egy angol hajón elhagyták Génúát, s még elindulásuk napján részesültek a tengeri betegség keserveiben. Zakarjás arról is számot ad, hogy kit hányszor fogott elő a baj, de ezt, olvasóim engedelmével elhallgatom. A harmadik éjjel vihar támadt, mely reggelig tartott, s oly félelemmel töltötte el utasainkat, hogy meggyóntak egymásnak, szent Julius hamvait hintgették a tengerbe és elmondták a litániát több más imádsággal együtt. »Bezzeg megtanúl az em-

ber itt imádkozni, ha nem tudott azelőtt,« teszi hozzá a levél-író. Nem is szalasztották el azután egyetlen egyszer sem a litániát és imádságot, de az elövigyázat, úgy látszik, hiába volt, mert a vihar nemsokára újra kitört s a tengeri betegség ismét elkezdte őket gyötörni. Zakarjásnak azonban volt a baj ellen orvossága, melyet a génuai magyarok »kommendáltak« neki, t. i. fokhagyma és pipafüst, s ez — ha igaz — használt is. (Fides penes auctorem.) Alig menekültek meg kedvező szél által a hajótöréstől, új veszedelmet láttak maguk előtt, t. i. három igen nagy, harczias külsejű hajó közeledett feléjük. Félelmük azonban alaptalan volt, mert csak azt kérdezték tőlük, hogy kicsodák és honnan jönnek, azután »Viva el rey d'España!« kiáltással tovább vitorláztak. Éjjel a vihar újra és még nagyobb erővel tört ki; villámlás, dörgés egymást váltogatta, az éj koromsötét volt, s a hajó irányt veszítve hanykolódott. Reggelre azonban lecsöndesült a vihar, s hajójuk nyugodtan haladhatott tovább. Már közel voltak a cadixi kikötőhöz, midőn majdnem újra baj érte őket: a mint ugyanis be akartak evezni a kikötőbe, egy spanyol hajó kifeszített vitorlával jött onnan feléjük, s egyenesen hajójuk jobb oldalának tartott. Csak néhány lábnyira volt már tőlük, s a gondatlan spanyolok még akkor is egykedvűen szítták szivarukat, s hagyták a veszélyeztetett hajó népét kiabálni és a legnagyobb erőfeszítéssel dolgozni. Mindenki fáradozott, dolgozott a hajón, s csak így tudták a veszedelmet kikerülni. Másnap épen a partraszálláshoz készülődtek, midőn egy hatósági személy tudtukra adá, hogy nyolcz napig a hajón kell vesztegelniök, de ebből négyet lekönnyörögtek, s ezek leteltével partra szállottak. A cadixi életről így ír Zakarjás: »Sokkal jobban élünk ám itt, mint Olaszországban, mert itt megtölthetni a börsákokot, de amott majd csak mindennap üres gömböczzel keltünk fel az asztaltól. Itt a bor finom, színe, íze, tüze megvan. Minden áldott nap friss kenyérczipó az asztalon: a nagyszombatival is vetekedhetik. Szombaton is, valamint vasárnap, húst esznek az espanyolok, mi is velük együtt. Megengedte ezt a szentséges pápa, mondván: ha a paczalt, borjúlábat, szalonát megeszitek, a többit is egyétek meg. Kalánál ritkán, tányérral soha sem élünk. A kiből eszünk, iszunk, mind cserepedényből áll. Az ebédlő-házunk tele pókhálóval, legyekkel; csak egy üvegablak van benne, a többi éjjelnappal tárva-nyitva. Télben is csinosabb volt ennél az Adalbertisták kertjekben lévő ebédlő szoba. Első tál éték közönségesen aszalt baraczk, édes, eresztett lével. Második egy bögre jó fü-

szerszámos lé; ezt egy huzamba fölcsapná az ember, de mivel forró, csak úgy hörpöljük, mint hajdanában a kávét. Harmadik s utolsó bagóczával s hüvelyes friss babbal főtt berbécs hús: tején nyereg helyett hever jó darab szalonna. Nyalánkság helyett egynehány olajfa-gyümölcs, noha még egyet sem emészthetett meg a gyomrom. Azután kinek-kinek egy-két narancs vagy citrom-alma; ennek levével verem el a szalonnának a büzit, mikor néha igen avas. Minden asztal közepén áll egy tál, melybe csontokat és más efféle hulladékokat hánynak. Még eddig ez volt az ebédünk, noha egyszer főtt nyúlat is tálaltak, kétszer pedig mindnyájunknak egy-egy tyúkot adtak fel. Ezt az olasz addig koppasztja, míg meg nem döglik, azután metszi meg a torkát; a tengeren tapasztaltam.« Ezután leírja a szivarka készítése módját: »Dohány füstével élnék itt, — mondja — de nem igen pipával. Miként tehát? Postulatum primum: apríts hosszacsán dohánycsontjait, a mennyi varró-gyűszűbe térhet, azt kis újjad hosszúságára terjeszd ki, de keskenyen. Postulatum secundum: mess tiszta papirost, mint a tenyered szélessége és hosszúsága. Hajtsd be egynehányszor, úgy hogy a közepiben légyen a dohány, gyűjtsd meg, szopogasd. Dico: eundem effectum praestabit, quem pipa. De a füstöt egészen nyeld el, és egy miatyánk után ereszd ki megint a torkon. Négyszer is megelégszel azzal, a kit egyszer a pipába tömsz. Hogyha akarod, hogy egészen kiégjen, tölcseresen vagy orsónyél módjára gömbölyűen tekerd a papirost, s a szélesebb végibe rakd a dohánycsontot. Dico: többet is rakhatsz így bele, s szépen ki is fog égni egészen.«

Ezután egy egészen magyar levél következik, melynek címzettjét »Kedves Józsefem-« nek szólítja írónk. Ez a József pedig valószínűleg csak frater volt, mert Zakarjás ezt írja a levél utóiratában: »Páternek írlak a titulusba, hogy annál nagyobb tekintete lehessen a levélnek a postákon . . .« Tehát az a mai szép szokás, hogy mindenkit egy fokkal felebb címmezünk, már száz évvel ezelőtt sem volt ismeretlen. A levél Cordovában kelt és keserves panaszszal kezdődik. Azt mondja utazónk, hogy a kecskeméti, körsői és debreczeni pusztákon bújdosni könnyebb, mint Spanyolországban. A hőség oly nagy volt, hogy az úton fölvetett követ »fél miatyánk hosszig« sem lehetett kézben tartani. Alajos napján falút sem láttak; ég alatt föld hátán éhen-szomjan deleltek, noha pénzük elég volt. Végre egy silány kocsmára akadtak, és tudván, hogy itt gyomruk kívánságait igen-igen mérsékelniök kell, csak tejet kértek. Erre azonban a csapláros azt felelte,

hogy »nem mocskolja csunya pára tehene« az ő udvarát, s a valencziai hegyekre küldte papjainkat ott legélnék a tehenek, fej-jék meg, ha tetszik. Így értek Cordovába. A városról Zakarjás azt mondja, hogy szép, szép, de Nagyszombat mégis csak szebb, és falai erősebbek, mert Cordova falait »csak az imádság tartja.« Cordovától nem messze volt a Hierosolymitanusok kolostora, melyben Krisztus koronájának egy tövisét őrizték; ezen néhány vércsepp volt látható, melyek nagypénteken és nagyszombaton megfrissültek! (De ezt már pap léteére is csak úgy beszéli el, utazónk, hogy »mondják.«)

Zakarjás a legtöbb utazó szokása szerint dicséretre méltó lelkiismeretességgel ad mindig számot arról, hogy mit evett. Már Cadixból megírta, hogy ott mindennap megtöltheti a »bőrzsákot«, s azt is, hogy mivel; most ismét a cordovai menut találja élénk: »Itt kinn — mondja — ez a rendtartás: négyszer esznek napjában. Nyolcz óraker flöstökömre beülnek az asztalhoz. Kinek-kinek előtte egy tálacska, közönségesen sült disznópecsenyével és szalonnával meg van rakva, azután chokoláda, jeges víz, bor. Egy óraker az ebéd három tál étékből áll, csakhogy a berbécs mellett fél főtt tyúk is adatik. Két óraker nyugosznak mind emberek, mind ebek. Hat óraker a litániát elmondják a kápolnában, azután ki az erdőbe, ott a kolláció kenyérből, czukorból, vízből áll, noha utolsó nap egy főtt sódart is és egy bőrből való kulacs bort is hozatott a miniszter kedvünkért. Tizenegy óraker egy-két tál éték a vacsora; alig tart fél fertályig.« Ez a tarka étlap ártalmára volt Zakarjásunknak, mert kilelte a hideg; gyógyították ugyan pálinkával és pörkölt szalonnával »para confortar el estomago«, mint mondák, de úgy látszik, e drasztikus orvosságoknak nem volt foganatjuk, mert a baj két hétig nem múlt le róla.

Nagyon föltűnt neki, hogy a papok maguk söprik a templomot, és nem miséznek, sőt ki is nevették őt, midőn misézni akart. Cordovában időzése alatt csak egy énekes mise volt, és annak sem hallotta soha mását, mint mondja: »Tíz óraker superpelliciumban mindnyájan a templom közepire mentünk, két rendben faszékeken ültünk tizenegy óráig; egy fertálykor tizenegyre tizenkét augustinus barát bejött a templomba; kinek síp, kinek hegedű, hárfa, kinek lant és papiros kezében. Letelepdedvén a nagy oltár előtt, egyik közülünk . . . intonabat: »Deus in adiutorio . . .« etc.: nosza a barátok utána, ki énekelni, ki hegedülni, sípolni etc., mind így ment tizenegy óráig. Semmi mise

nem volt énekes, mégis ezt a muzsikát énekes misének mondják itt. Tizenegy órakor egyik közülünk . . . kapja magát, fel a prédikáló székbe, félóráig elbeszél. Semmitsem érne ahhoz képest, a mit ez nap nálatok estve vacsora felett a theologusoktól hallotok.«

Cordovából kétszer írt még 1749-ben; ekkor egy időre vagy megszakadt a levelezés, vagy csak a gyűjteményből hiányzik, mert a legközelebbi levél 1752. elejéről való. »Végre valahára Limában vagyok!« így kezdi sorait Zakarjás, ezzel vezetvén be viszontagságai leírását. 1750-diki október 12-dikén indultak el a cadixi kikötőből, s Teneriffa szigetéig igen kellemetlen utazásuk vált: a tenger háborgott, s a habok sokszor összezsaptak hajójuk fölött. Nem csodálhatjuk tehát, hogy volt »sírás, rívás és gónás,« mint a levélíró mondja. Teneriffánál megrakodtak eleséggel és tovább folytatták útjukat. Egyszer reggel egy hajót pillantottak meg, mely csodás sebességgel követte őket, s a mint látszott ellenséges szándékkal. A kapitány parancsszavára a hajót csakhamar védelmi állapotba helyezték, s kiki, a hogy tudott, felfegyverkezett. Az ellenséges hajó közelebb jött, hogy apróra megvizsgálhassa az üldözöttek erejét. Fél óra telt el a kölcsönös vizsgálatásban, s utasaik nem akarván tovább farkasszemet nézni, már-már ágyúzni akartak az ellenségre, midőn ez fölhúzta a francia lobogót, erre a spanyolok is fölhúzták a magukét, de öt percz múlva ismét eltűnt mind a két zászló. Egy negyedórai várakozás után spanyoljaink próbaképen rálőttek a francia hajóra, de a golyó a hajó orra előtt ment el; erre a francziák szintén golyóval feleltek, de ez sem talált. Végre mind a két fél fölhúzta saját nagy lobogóját, azután kölcsönösen üdvözölték egymást, s a francia hajó kifeszített vitorlakkal úgy elment előlük, »hogy még porába sem hághattak«, mint az író mondja. Carthagenában érvén, legelőször is a tengerpartra mentek sétálni. Itt egy bennszülöttet pillantottak meg, ki paradicsomi öltözetben sétálgatott föl s alá, de meglátván őket, kunyhójába futott felöltözni. Az öltözködés után sem volt rajta egyéb, mint cipő, nadrág, s a nyakában egy olvasó. Utasainkat sült és főtt hallal, kókusz és platánusz gyümölcsöccsel vendégelte meg, mint levélírónk lelkiismeretesen följegyezte. Carthagenából 1751. január 19-dikén indultak el, de mivel útközben ellenkező szél állott be, horgonyt kelle vetniök. Eleségük is elfogyott, és kénytelenségből mindenféle gyümölcsökkel táplálkoztak, míg végre öt napi veszteglés után kedvező széllel útnak indulhattak. Másnap elértek Puerto

Bellóba, melyet igen nyomorult állapotban találtak; a lakóházakat és középületeket a kevésel előbb lefolyt háborúban kirabolták és fölgújtották volt; a lakosság néhány spanyol és francia kivételével csak feketék- és mulattokból állt. Puerto Bellót elhagyva Chagresbe mentek, honnan sajkán folytatták tovább útjukat, folytonosan kínozza legyek által. A hol partra szálltak, eléjük szaladtak a bennszülöttek, könyörögvén, hogy ezt az egyiptomi csapást (t. i. a legyeket) exorcisálással üzzék el tőlök. Kérésüket teljesítették is, de a sikerről nem álltak jót.

Igy mentek Cruces-ig, honnan néhány napi időzés után öszvéreken folytatták útjukat Panama felé, melynek két főembere, aranyos selyemruhában, vert-ezüst nyergű öszvéren egy mértföldnyire jött eléjük. Fél mértföldnyire a várostól a panamai jezsuita-társház tagjai, s a város előkelői vártak rájuk kocsikkal. A harangokat mind meghúzták, az utczákon szólt a zene, s a nép üdvkiáltásokat hangoztatott; szóval, a fogadtatás rendkívül fényes volt.

Többet nem ír Panamáról. A következő névtelen levél, mely Lissabonban, tíz hónappal az előbbi után kelt és Genuából Lissabonba való utazást ír le, jogtalanul foglal helyet a gyűjteményben. Zakarjás ugyanis egy szóval sem említi, hogy Lissabonban lett volna, s azon időben nem is lehetett ott, — e levél tehát másnak kellett írnia, s a gyűjtemény írója kétségkívül tévedésből vette föl. Én tehát, mivel e levél úgy sem tartalmaz ismeretlen dolgot, elmellőzöm és fölveszem elbeszélésem fonálát.

A Limából küldött levél után hosszú szünet állott be, mert utazónk egy ideig betegen feküdt, azután Cuzcoba ment üdülés végett, mint azon soraiból tudjuk, melyeket 19 hónappal az előbbieket után a szélesség $18 + \frac{2}{3}$ és a hosszúság 304 foka s 25 p. alatt írt. Limában egy magyar emberrel, Rér Jánossal találkozott, ki a tiszántúli kerületben született, s ott is nevelkedett 12. évéig, midőn Csehországban a jezsuita-rendbe lépett. Peruba küldetvén, 16 évig mint hittérítő működött, azután Limában a mennyiség-tan tanára lett, mely állásában Zakarjás megérkeztekor már hét évig volt. Azt is megjegyzi levélírónk, hogy a limai könyvtárban meg van Bonfini története, Kéri Ferencz »Imperatores Ottomanici« című munkájának két első kötete, és meg akarják szeretni Istvánfi, Kazi, Tapolcsányi, Szentiványi, Fodor stb. munkáit is. Ír többi között azon eredményről is, melyet mint térítő elért; az indusok, kik felügyelete alatt állottak, szám szerint vagy 2000-en, az egész negyven napi böjt-idő alatt megtartóztatták

magukat chicha nevű részegítő italuktól, a minél nagyobb hőstettet az indus szerinte nem képes elkövetni.

Utazónkat részint a betegség, részint a folytonos utazgatás megakadályozta az írásban, úgy, hogy két évig semmi hírt sem adott magáról. Itthon talán már elveszettnek is hitték, mert 1754. június 2-dikán kelt levelében azt írta barátjának, hogy pestisben szenvedőkhöz megy, és elbúcsúzott tőle, gondolván, hogy ez utolsó levele is lehet. Azonban nem vészett el, s két évvel ezután, 1756-diki április 16-dikán Bartakovics Józsefet tudósította hol- és hogylétéről. E levelében egy különös orvosszert említ, melyet a vipera csípése, vagy általában mérgezés ellen használnak; ez nem egyéb, mint egy krokodilus fog, melyet vagy a sebzett részre kötnek, vagy nyakukba akasztanak. Hogy ez az ételben vagy italban bevett mérég ellen is használ-e, azt nem meri állítani, de ő maga is két éjen át szájában tartotta hasonló esetben. A levél különben semmi említésre méltót sem tartalmaz. Két nappal ezután Kéri Ferencznek írt, tudósítván őt a dél-amerikai népekről, melyek közül a murok és baurok a napot, a curisiánok és crisibocának pedig a tigrist imádták, legnagyobb részük azonban semmi istent sem ismert. A caynbabákat — mint írja — tudósoknak tartották, mert százig tudtak számlálni, míg mások csak 10-ig, legtöbbször pedig csak 3-ig. Említi, hogy egy néptörzsnél azt a szokást tapasztalta, hogy a haldoklók orrát és száját befogják, így akarván a lélek elszállását meggátolni. A halottakat ugyanazon földél alatt temetik el, mely alatt maguk laknak, azután ismét kiássák, szomorú sóhajtások közt bekenik olajjal, s mikor italukból, a chichából kelletlenül többet vettek be, a holtat is kínálgatni kezdik vele, s akár akarja, akár nem, szájába töltik.

E levél az utolsó a gyűjteményben. Először azt hittem, hogy Zakarjás halála szakasztotta végét a levelezésnek, a mit annál is valószínűnek tarték, hogy ő az utolsó években többször panaszkodott betegeskedéséről. A dolog azonban nem úgy volt: Zakarjás nem halt meg 1756-ban, mert a rend névkönyveiben egészen 1768-ig mint a perui missió tagja van említve. Ezen évben haza jött, s 1770-ben Komáromban találjuk mint hitszónokot, mely hivatalát halála napjáig, 1772. szept. 14-ig viselte.

Utazónk tehát 1768-ig tartózkodott Peruban, s így valószínű, hogy 1756. után is küldözgetett még leveleket. Nem neki, hanem a gyűjtemény írójának róható tehát föl, hogy a levelek sora épen a legérdekesebb ponton szakadt meg, a mit csak saj-

nálunk lehet. A gyűjtemény, mint már fölolvásom elején hangoztattam, érdeklél bír ránk nézve, mert nálunk ily útleírás azon időből — tudtommal — nincsen. Nem állítom, hogy kiváló tudományos becse van; nincs is azon a hangon írva, mintha szerzője a világ elé akarta volna bocsátani; de épen ezért érdekes. Magánlevelek ezek, s így szabadabbak, naivabbak az azokban foglalt megjegyzések; kérem tehát olvasóimat, hogy ha én sem maradtam meg mindig a komoly tudományosság határai között, azt ne csupán nekem, hanem részben tárgyamnak is róják föl.

IFJ. SZINNYEI JÓZSEF.

Kartografia.

Ethnographische Übersichtskarte des Europäischen Orients.
(Untere Donauländer, Türkei und Griechenland.) Zusammenge-
stellt von Heinrich Kiepert. Maasstab 1 : 3.000.000. Berlin, 1876.
Reimer D. Kiepert H. pár hónap előtt adta ki fenti című nép-
rajzi térképét Európai Törökországról. A térképhez rövid pár
lapra terjedő magyarázó szöveget is adott, melyben elmondja,
mennyire járatlan úton halad és mennyi nehézségre akad az, ki
Törökországról statisztikai művet akar összeállítani. Megbízható
és pontos adatokat vajmi gyéren talál. Minthogy pedig hivatalo-
san eszközölt összeírás, melyre támaszkodni lehetne, nincs, kény-
telen az író az utazók műveiben található szétszórt adatokra tá-
maszkodni. De tudjuk azt, hogy némely utazók nagyon különös
szempontokból ítélnék a beutazott vidékről, az elfogultság, rosz
akarat sokszor igen nagy szerepet játszik némely utazó ítéleté-
ben. De ehhez járul gyakran a tájékozatlanság is. Az ilyen szer-
zők művei alapján egy birodalomnak ethnografiai térképét össze-
állítani, nagyon czéltévesztett, és valljuk meg, hálátlan feladat.
Ezt kell sajnálattal elmondanom Kiepertnek előttünk fekvő átné-
zeti térképéről. Hogy melyik tényezőnek kell betudnunk nagy-
számú hibáit, azt nem akarom eldönteni; de hogy vannak hibái,
azt lesz szerencsém kimutatni.

Mielőtt ezt tennem, szükségesnek tartom felemlíteni, hogy
Kiepert átnézeti térképének összeállításánál részben Schafariknak,
Ami Bouának és Lejeannak hasonló művei nyomán halad.
Schafarik 1842-ben adta ki ethnografiai térképét, a szláv elemnek
hódítva majdnem az egész Balkán félszigetet. Ami Boué térképét

a szerző maga is tökéletlen vázlatnak nevezi, mely tele van hibákkal, mindenütt a török elem kárára. Legtöbb értékkel bír Lejean műve: Carte ethnographique de la Turquie d'Europe, melynek hibáit azonban a korán elhunyt szerző maga is belátta, s egy később kiadandó műben akarta kijavítani; de ebben bekövetkezett halála megakadályozta. Hátrahagyott nagybecsű jegyzetei még feldolgozóra várnak. Ez a három mű az, mit Kiepert előzőitől kapott, s így arra volt utalva, — mint írja — hogy a Lejean-féle hibás térkép alapján készítse művét, annak hibáit pedig az újabb utazók műveiben talált adatok szerint kijavítsa. Ezek az utazók, kikre támaszkodik és hivatkozik: Sax, ruscsuki főkonzulsági titkár (Bolgárország), Jirecsek, (a bolgárok története), Bradaschka, (Szerbia és Bolgária), Kanitz, (Bolgárország), Hahn, (Drin és Vardár vidéke), Jaksics (Szerbia) és Arabandinos (Epirus.)

Szerző maga is elismeri, hogy e hiányos adatok alapján készített munkájában vannak mindenesetre hibák, még pedig elég nagy számmal; de legalább előzőihez képest valószínűbb és jobb munkát vélt adhatni. A hibákat netalán egyes vidékek ismerői megtalálандják. Nem akarom e kisebb hibák miatt elítélni szerző művét, habár azokra is rá fogok mutatni, hanem a közönséget könnyen tévútra vezető kiindulási pontra, mint a mű alapjára, akarom megtenni észrevételeimet. Szerző a népességi viszonyok feltüntetésénél abból az alapból indult ki, hogy három csoportra osztotta fel a birodalom népeit: a föld törzslakóira, a szlávokra és a törökökre. A hol egy-egy csoport részei önállóan jelennek meg, ott egy szint alkalmaz; a vegyes lakosság feltüntetésére a párhuzamos színszalagokat használja, mely utóbbi módszer az arány megjelölésére egyáltalán alkalmatlan. Az uralkodó népesség meghatározására csupán csak a szoroson vett eredetileg török elemet veszi fel a keretbe, a mi valljuk meg őszintén, nagyon hibás alap oly birodalomban, mely mint a török is vallása által több népet teljesen assimilált. A nyelvet kizárta, mi által szintén nagy csorbát ejtett a török népesség számában; elismeri ugyan, hogy az albánok, a szlávok és más elemek egy némely vidéken inkább élnek a török nyelvvel, mint anyanyelvükkel, de azért ezt a fontos tényezőt teljesen számításon kívül hagyta. Tévedésen alapszik Kiepertnek az a véleménye, hogy a bosnyákok egyáltalán nem beszélik a török nyelvet. De még nagyobb hibát követett el az által, hogy a vallást nem vette be a népességi tényezők közé. Ő maga is elismeri, hogy a keleti népeknél a vallási felekezet igen nagy

jelentőségű a néptömegek politikai érzületére, s e tudatot mégis figyelmen kívül hagyja.

E nézet helytelenségének kimutatására csak pár érvet kívánok felhozni. Ám kérdeje meg valaki a mohammedán bosnyákok, vagy pomákat (mohammedán bolgárt), vagy az arnótot, vagy a kréait, hogy melyik néphez tartozik: semmi kétség benne, hogy a török nép mellé szegődik. Az megdönthetlen tény, hogy az iszlamra áttért eme népcsoportok saját nemzetük testéből örökre kiváltak. Kell-e ezt bizonyítani? Azt hiszem felesleges. Az iszlamnak e hívei magokat mindig az uralkodó hatalommal azonosítják, mindig a próféta zászlója alatt küzdöttek és küzdenek testvéreik ellen is. A vallás érzete keleten elnyomja a nemzetiség érzetét. E kétségbevonhatlan ténynyel az etnografnak be kell számolnia. Ez előtt szemet húnyni, annyi mint az igazságot megsérteni. Ha ezt a nézetet elfogadjuk, a mint hogy el kell fogadnunk, akkor egészen más színek lesznek uralkodók Törökország ethnografiai térképén. Csak három kiváló pontra akarok rámutatni: Kréta szigetére, hol kék helyett kék és vörös, Albániára, hol zöld helyett zöld és veres, és Boszniára és Herczegovinára, hol sárga helyett sárga és vörös fog szerepelni. E tekintetben utalnom kell a Petermann-féle Mittheilungenek 1866-ik évi folyamában megjelent Kréta sziget térképére, melyen a népességi viszonyok a valóságnak megfelelőleg vannak feltüntetve.

De eltekintve a kifogásolt kiindulási alaptól, Kiepert szempontjából is igen sok hiba csúszott a térképbe. Teljesen számításon kívül hagyta az 1864 óta bevándorolt cserkeszeket, kiknek száma legalább 250,000-re megy, s ez a török elem javára volna irandó. A Duna partjától Viddinnél kezdve a szerb határszélen Nisen át Jenibazárig, és innen délre a Rigómezőn át Albániáig egy széles veres szalag vonulna el, mely körülbelül egyfél milliónyi török elemet képviselne. Hol vannak továbbá a veres csikok Boszniából és Herczegovinából, melyek egy 309,522 mohammedán elemet képviselnének; hiányzik a monasztiri vilájet 485,999 lelket tevő mohammedán eleme; nincsenek megjelölve a janinai vilájet 250,749 lelket tevő ugyanazok elemei; a szaloniki vilájetnek 124,828 lelket tevő mohammedánjaiból alig találjuk felét megjelölve; leghívebben volna kifejezve a tunai vilájet egy része és az adrinápolyi. Egyes helységek színét is több helyütt nagyon hibásan találtam megjelölve, így a Szamakov melletti Banjának lakossága nagyobb részt török és nem bolgár, Tatárbazardsiktól éjszakra és délre, és Szofiától délre Jenikhanban szintén török-

kök laknak; ez utóbbinak neve is hibásan áll Novikhannal jelölve. De nem folytatom ez apróságok felsorolását, miből nagyon hosszú lajstromot lehetne összeállítani.

Végül nem tehetem, hogy a térképnek, mennyiben Magyarországnak egy részét is felölelte, e részekben is előforduló hibáira rá ne mutassak. Itt nem szükséges részletekbe bocsátkoznom, hanem csak megemlítem, hogy az Erdély részében levő magyar elemnek nagyon szűken jutott ki a rózsaszín, holott az oláhságnak zöld színét a valóságban itt-ott jelentékenyen megtartkítja. Például Toroczkó vidékét, Aranyos székét, Torda megyét és sok más vidéket teljesen az oláhságnak javára tulajdonította. Hogy Budapest és környéke teljesen a németiség kék színével lett megjelölve, ez szerzőnek szintén nem kisebb hibái közé tartozik. Szerzőnek e térképe mint vázlatos ismertetéssel kimutatni kívántam, nem tarthat igényt sikerre, sőt a mennyiben hibás alapon áll, és sok téves adatot karolt fel, ténútra vezetheti az ethnografia iránt érdeklődő közönséget.

DR. ERŐDI BÉLA.

K ö n y v é s z e t .

Keleti Életképek. Irta Vámbéry Armin. Budapest, 1876. Az Athenaeum r. társ. kiadása. Ára 2 frt 50 kr. Szerző a fenti című munkával jeles műveinek számát egygyel szaporította s az olvasó-közönségnek egy élvezetes és érdekes művet adott. A kelet mindinkább előtérbe nyomul s érdeklődésünk e világrész iránt mindinkább fokozódik, azért várva-várt és melegen felkarolt lehet e mű, mely hivatva van bemutatni a keletnek némely érdekes életképét. Szerző, — mint maga mondja előszavában — »ifjú és férfi korában több ideig lakván Ázsiában, s ott majd csaknem otthonosan érezte magát«, hivatva van amaz erkölcsök és szokások képét rajzolni, »melyek iránt ő egykor annyi érdekléssel volt, és melyeknek benyomása még egy egész évsoron át sem mosódott el az emlékezetéből.« Ifjúságának egész hevével csüngött Ázsián és életképeinek egyes vonásai még most is kimondhatatlan varázshatalmat gyakorolnak reá. Ilyen hatás alatt és ilyen tapasztalatok után fogva tollat kezébe szerző, életképei a legközvetlenebb jelleggel bírnak és hatnak az olvasóra is. A keleti életnek mély és alapos ismerője tükröződik vissza szerzőnek

minden sorából s az olvasó élénk érdeklődéssel olvassa át a szép nyelven és élénk színekben ecsetelt életképeket. Be van mutatva a keleti ház és háztartás, a családi élet, a nők, ruhák és ékszerek, étkezés, tivornyázás, dohány és bódító szerek, a fürdő, iskolák, műveltség, ünnepek, zarándokok és zarándokolások, dervisek, a fényes porta és oszlopai Konstantinápolyban, a karavánok, bazárok és bazárélet, keresztények és zsidók, moszlim néptypusok, a jelenkor moszlim fejedelmei; közöl egy »Sair evlenmeszi, a költő házassága« című török vígjátékot, oszmán, özbek, kazán-tatár és altáji mondatokat. A műnek szerzőjével szemben szerénytelenséget követnénk el, ha művét, mely maga magát ajánlja, bővebben ajánlgatni akarnók.

A Duna Budapesten. Jelentés csik-szent-királyi és kraszna-horkai gróf Andrássy Gyula ö nagyméltóságához, a felséges császári királyi ház s a külügyek miniszteréhez, az osztrák-magyar monarchia közösügyi miniszteriuma elnökéhez. Készítette Révy Gyula »a Société des ingénieurs civils de France« tagja. Angolból fordította Hunfalvy János, a magyar tudományos akadémia r. tagja. Budapest, 1876. június 30-án. — E cím alatt jelent meg pár nap előtt egy hat ívnyi füzet, magyar és angol nyelven. Ebben a jelentésben kifejti szerző, hogy a soroksári Dunaág elzárása által a folyó egyensúlya zavartatott meg. A víz-állási feljegyzések pontos vezetését hangsúlyozza, s azokat oly tiszteletben kell tartani, mint az ország törvényeit. E tekintetben szerző az első nehézségre akadt, mely úgy látszott, meg fogja hiúsítani törekvését, melynek célja volt a Duna előbbi és mostani vízjárását meghatározni, a mint azt a soroksári ág elzáratása előtt és azóta a megfigyelésekből ki lehet sütni.

Szerző meggyőződött, hogy több állomásról naponként közzé teszik a megfigyelt vízállási adatokat. Ámde arról is meggyőződött, hogy e feljegyzések nem vitetnek szabályos módon, s hogy épen az említett folyóigazítások által leginkább érdekelt vidékre vonatkozó vízállási feljegyzések néhol nagyon furcsa állapotban vannak. A Duna egyik hivatalos megfigyelőjének például 19 éven át egyáltalában vízmérczéje sem volt, s vízállási naplójába mindennap a dagadás vagy apadás különbségét írta be, a nélkül, hogy tudta volna, micsoda állása van tulajdonképen a Duna víztükrének valamely meghatározott pontra nézve. Szerző fejtegetései után azt mondja, nincs szava, melylyel hathatósan tudná leírni azt a siralmas állapotot, melybe az ország folyóvízi érdekei helyeztetve voltak.

Elmondja, hogy a történt »szabályozásnak« nincs párja a következmények nagyságára nézve, hogy e »szabályozás« Magyarország fővárosára állandó vész, mely azonfelül a folyó partján levő más városokat is veszélyezteti, nevezetesen Komáromot és Győrt. Kimondja, hogy a soroksári ágot okvetlenül meg kell nyitni, — minél előbb — különben a Duna maga meg fogja azt magának nyitni nem sok év alatt, még pedig az ország roppant költségére és veszteségére. Végül hivatkozik Révy a nagy folyók hydraulikai viszonyait tárgyazó nagy munkájára, hol ki van mutatva, mily nagy távolságokra hat a folyón felfelé valamely alsóbb állomáson mutatkozó jelentéktelen emelkedés. A munkához több táblázat van csatolva, melyek az átnézetet tüzetesebben feltűntetik, s a szerző fejtegetéseit megvilágítják. Összesen 12 diagramm ábrázolja a Duna víztükrének változásait. A munka, mely épen alkalomszerű az ez év tavaszán fenyegetőleg közelgett árvíz után, nagy föltűnést keltett és nagy körben fog elterjedést nyerni.

FÖLDRAJZI TÁRSULATOK.

A magyar földrajzi társulat

november 23-án d. u. 5 $\frac{1}{2}$ órakerendkívüli közgyűlést tartott dr. Hunfalvi János elnöklete alatt, melyen a társulat tagjai és vendégek is számosan voltak jelen. Elnök előadja, hogy a rendkívüli közgyűlésnek tárgyát képezi id. Zichy Edmund gróf úr indítványa, melyben II. Lipótnak a belgák királya ő felségének a magyar földrajzi társulat tiszteletbeli tagjává választását ajánlja a társulatnak. Az elnöknek előadott indítványát a közgyűlés egyhangú lelkes éljenzéssel elfogadta.

A közgyűlésnek egyéb tárgya nem lévén, elnök bezárja a közgyűlést, s megnyitja a felolvasó ülést, melynek tárgyát három felolvasás képezte. Dr. Erdődi Béla felolvasást tartott: »Az európai törökországi cserkeszekről«, kiket 1869-ben a Balkán félszigeten tett utazása alkalmával szerzett tapasztalatai és tanulmánya alapján ismertet. Felolvasását Közleményeink e havi füzetében találják t. olvasóink. Ugyancsak ő ismerteti dr. Kiepertnek pár hóval ezelőtt kiadott európai törökországi etnografiai térképét. Végül ifj. Szinnyei József felolvasást tartott kö-

vetkező czím alatt: »Egy magyar hittérítő úti élményei a múlt század derekán.« A felolvasó ülésnek egyéb tárgya nem lévén, az kevéssel hét óra után véget ért.

Magyarországi Kárpát-egylet.

A nov. 1-én tartott választmányi ülésen Berzeviczy Egyed elnök a megjelent választmányi tagokat szívélyes szavakban üdvözlö. Azután a következő jelentéseket terjeszti a választmányi gyűlés elé:

Raisz Béla az egylet eddigi titkára, ki a miniszterium által történt kinevezetése folytán a vidéket elhagyta, titkári hivataláról lemondott. Elnök ajánlatára határozottatott, hogy Raisz Béla volt titkárnak az egylet ügyében szerzett érdemeiért, s önzetlen titkári tevékenységéért jegyzőkönyvileg köszönet nyilváníttassék. Az üresedésbe jött titkári hivatal ideiglenes betöltésére elnök által Zvarinyi Sándor késmárki tanár kéretett fel, ki is a felszólításnak engedve, titkári hivatalát azonnal elfoglalta.

Felolvastatik gr. Crenneville táborszernagy és cs. kir. főkameras urnak Berzeviczy Egyed urhoz mint a K.-egylet elnökéhez intézett hivatalos irata, melyből kiténik, hogy a Magy. K. egylet 1876-ki évkönyvnek 3 példányát ő felségeik, ugyszintén Rudolf főherczeg koronaörökös ő fensége legkegyelmesebben elfogadni s az egylet elnökének az évkönyv felterjesztett 3 példányáért legfelsőbb köszönetüket kifejezni méltóztattak.

Továbbá jelenti elnök, hogy az évkönyv egy-egy példányát Károly főherczeg és Károly-Lajos főherczeg ő fenségeiknek is megküldötte; s a mint a titkári hivatal jelentéséből kiténik, Károly-Lajos ő fensége a Kárpát-egyleti czélok előmozdítására 40 frtot utalványozni méltóztatott. Ő fenségének ezen nagylelkű adományáért elnök ur ajánlatára a gyűlés jegyzőkönyvileg fejezi ki hálás közönetét.

Az építkezéseket illetőleg következő jelentések tettekk:

A csorbai tónál felállított Józsefmenház mellett egy pincze építettett, mely körülbelül 20 forintba került; azonkívül ez év nyarán még többféle javítások eszközöltettek.

A felkai tó mellett felállítandó menház ügyében jelentetik, hogy az egylet e célra 500 frtot szavazott meg. A menház építés foganatosítása kilátásba helyeztetik, ha a tátrafüredi fürdő tulajdonosa szintén 500 frttal fog hozzájárulni. Egyébiránt az egylet még az oda vezető utat is hajlandó megcsináltatni.

Elnök a mengusfalvi völgyben építendő menházra hívja fel a választmányi tagok figyelmét. Fölemlíti egyuttal azt is, hogy ez ügyben Máriássy Ferencz és Aladárral már értekezett is s hogy nevezett urak az építéshez szükséges fát, készséggel ajánlották fel az egyletnek. E nagyleikü ajánlatáért Máriássy Ferencz és Aladár uraknak jegyzőkönyvileg köszönet nyilvánítatik.

A Veidau menháznál szükséges tűzhely és kémény építésével Kostenszky és Cordinet urak bizattak meg. E célra 30 frt utalványoztatott.

Végre határozatott, hogy a Zöldtőhoz vezető uton a törpe fenyő kiirtása folytattassék.

Az évkönyvet szerkesztő bizottság elnöke Majláth Béla jelenti, hogy az évkönyv számára Weber, Geyer, Scherfel, Neubauer, Lindner Ernő, Róth Márton, dr. Róth Samu, Majláth és Kalchbrenner ismert írók ajánlottak fel értekezéseket. Örvedetes tudomásul vétetik s határoztatik, hogy 1800 példány nyomattassék.

Január hó lévén a tagsági díj lefizetésének határideje határoztatott, hogy a kik a tagsági díjat az évkönyv megjelenéséig (május) be nem küldik, azoknak az évi-jegy az évkönyvvel együtt póstai utánvét mellett küldessék meg.

A Táttra-térkép, melyre 500 frt lett előirányozva hihetőleg ujévig fog elkészülni.

Az egylet vagyona ról pénztárnok következőt jelent: Van az egyletnek 2696 frt 69 krnyi felhasználhatlan és 651 frt 43 krnyi felhasználható tőkéje. Az egylet összes vagyona tehát 3348 frt 12 krból áll; megjegyeztetvén, hogy az évkönyv kiadási költségei teljesen törlesztettek, s azonkívül a Táttra térképre is 500 frt lön előirányozva. Az egyleti tagok száma 21 alapító és 411 rendes tag belépésével növekedett. E jelentések örvedetes tudomásul vétetnek.

Egy geoplastikus térkép készitési költségeinek fedezése céljából az egylet a nagyméltóságú miniszteriumtól némi segélyezést kérelmezett. A folyamodványra azonban mai napig válasz még nem érkezett.

A magyar orvosok és természetvizsgálók egylete a Kárpát-egyletnek egy »Marmaros vármegyének egyetemes leírása» című monographiát, valamint egy, a Marmaros Szigeten tartott XIX. nagygyűlés alkalmára készült s Marmaros vármegye és Sziget város czimerét elötüntető bronzérmet küldött. Köszönettel tudomásul vétetik.

A mi a közgyűlésnek a kárpáti muzeum életbeléptése ügyében hozott határozatát illeti, Döller alelnök ur ajánlataira egy bizottmány neveztetett ki, mely Raisz Miksa elnöklete alatt, Genersich Károly és Serfel A. urak közreműködése mellett, mint »A magyarországi Kárpát-egylet muzeum-alkító bizottsága» az eszme valóstítására nézve meg fogja tenni a szükséges előkészületeket.

Jelentés tétetik arról is, hogy Gréfé Radó, kinek műcsarnoka Bécsben eléggé ismeretes, az »Album der deutschen Alpen» mintájára egy »Tátra-albumot» szándékozik kiadni (chromo-lithographiai uton). A Kárpát-egylet örömmel üdvözli ezen vállalatot, s egyuttal el is határozza, hogy Gréfé Radó úr vállalatát erkölcsileg támogatni fogja.

Az a l a p s z a b á l y o k a t illetőleg határoztatott, hogy azok mielőtt kinyomattatnának, revisió alá vétessenek. E célra egy, elnök úr vezetése alatt Gresch Ágost, Weber Samu, Wünschendorfer és Zvarinyi Sándor urakból álló bizottság neveztetett ki, mely bizottság a javaslatot elkészítvén, azt a következő választmányi gyűlés elé fogja terjeszteni.

A következő választmányi gyűlés jövő év január havában fog megtartatni.

Vegyes közlemények.

A Darieni tengerközi csatorna ügye, melyről mult számunkban Türr tábornok úrnak, mint az építésre vállalkozó nemzetközi társaság elnökének munkálatát közöltük, már folyamatban van. A megalakult társulat azonnal munkához látott, hogy e nagy horderejű, a kereskedelem és közlekedésben rendkívül fontos csatorna mielőbb elkészülhessen. Első teendője volt, hogy megalakította a nemzetközi tudományos bizottmányt, mely a Darien földszorosán át egy zsilip nélküli s az egyik nagy tengertől a másikig hajózható csatorna tárgyát tanulmányozza.

E bizottmány november hó 7-én St. Nazaireből postahajón indult ki, s következőleg van összeállítva:

Wyse Lucien N. B. tengerész főhadnagy, mint a kiküldetés parancsnoka.

Celler V. állam vezérmérnök (ingénieur en chefs des ponts et chaussée), mint a szintezések (nivellements) vezetője.

Brooks W. mérnök, angol geologus.

Gerster B. magyar mérnök.

Musso G. olasz mérnök.

Reclus A. tengerész tiszt.

Dr. Viguiet, természet buvár.

Bixio titkár.

Millat, Baudouin, Barbiez, magány mérnökök.

Merendol, Newyorkból; Giganti, Lenoff, stb.

Ezekhez csatlakozik majd Panamában 4 más amerikai tiszt és mérnök s más különféle segéd-személyzet. Wyse L. N. B. úr, a kiküldetés parancsnoka, egyszersmind teljhatalmú megbizottja az ezen nemes nemzetközi vállalatra egyesült igazgató bizottságnak, mely Türr tábornok úr elnöksége alatt működik.

Egy nagy díszbéd adatott szombaton, múlt hó 4-én Véfournál a fentt megnevezett búvároknak. Lesseps Ferdinánd úr s több más kitűnőség meg volt híva ez alkalomra, hogy ezen a

század legfontosabb műve körül kiküldött tudós és bátor utazóknak egészségét, sikert és gyors visszatérést kívánjanak.

Lesseps maga nem jelenhetett meg a díszében, mint ezt egy nov. 1-én Wysehoz intézett levelében tudatja. A levél, melyet a fentebbi sorokkal együtt Türr tábornok úr szívességéből közlünk következő:

»Kedves Barátom! Felette sajnálom, hogy nem mehetek el a Darieni expedíciónak e hó 4-én tartandó bucsú ünnepélyére. Csak 7-én vagy 8-án lehetek Párisban, s remélem, hogy e napok egyikén találkozni fogok Önnel. Közölje ezt kérem az Ön tisztelt alelnökével, kinek kedves sorait a napokban vettem. Köszönje meg ezt neki nevemben, s mondja meg a mi bátor vállalkozóinknak, hogy őszinte szívemből óhajtom céljuknak sikerét.

Ajánlom nekik, hogy különösen éjjel jól betakarózzanak, ezt gyakran el szokták mulasztani a meleg éghajlat alatt. Nagy józanságot ajánlok, s jól bedörzsöljék testüket pálinkával, de ne igyanak belőle. Nappal a lehető legkevesebbet igyanak, ha szomjasak, igyanak egy kevés kávé. 11—2-ig nyugodjanak, napfelkölte előtt útra ne menjenek. Egyébiránt nagy vidorság, egyetértés, munkásság és isten áldása; a nagyszerű célt soha se téveszszék szem elől. Lesseps.«

Türr tábornok úr becses ígéretét bírjuk, hogy az expedíció közléseit társulatunk közlönyének rendelkezésére fogja bocsátani.

E—i.

Hajókázható csatorna Bosnyákországon át a Duna és az Adria között. Türr tábornok úrnak egy a magyarországi kereskedelemre felette fontos és nagy horderejű eszméjét mutatjuk be az alább következő sorokban, melyekben a Dunát Bosnyákországon át az Adria tengerrel tervelte összekötni. Ha ez a terv, melyet a tábornok úr már 1868-ben hozott nyilvánosságra, létre hoztatott volna, most Bosznia anyagilag Magyarország kezében volna. A tervről a tábornok úr a következő sorokat közölte az említett évben.

»Elágazott foglalatossága és törekvései közepette, szerző a lefolyt 18 esztendő folyamában, ezen a Duna és az Adria között létesítendő csatornának eszméjével töltötte be sokszor szabad óráit. Legyen neki tehát megengedve ama meggyőződésének helyt adni, miszerint ez a mű, bárha foganatosítása nehéz is, épen nem kivihetlen. — Vizsgáljuk közelebbről a dolgot.

Vukovár városa és a Boszna ömlése irányában, azaz, egy a Duna és a Száva közötti víziut lehetőségének kimutatása e he-

lyütt talán szükségtelen. Szerzőnek biztos tudomása van arról, hogy a javaslatba hozott nagy műnek ezen része már is tárgyát képezi egy magántársulatnak, a mely társulat annak foganatosításával foglalkozik és azt kivinni képes is.

A Boszna folyónak a Szávába ömlésétől egész Wyssokáig való szabályozása és annak hajókázható állapotba tétele nagy nehézségekkel nem járand.

Wyssokától kezdve a Boszna forrásáig minden esetre emelni kellene a víz színét — zsilipek, töltések stb. által. Egyébiránt fölötte nagy bajokat ezen műtétel sem okozand. A mű nehézségeivel csak ezentúl a Boszna folyó eredetének a Narenta forrásaival való összeköttetésében találkozandunk, a miért is azt külön tárgyalás alá veendjük.

De midőn már a Bitownja Planina bércznek déli lejtőjén a Narenta folyónak forrásaira akadunk, akkor Opus váráig a Narenta torkolatánál — jóformán ugyanazon föltételekkel találkozunk, mint a melyeket a Boszna hajókázhatósága szabott.

Milyen legyen már most a vízváltáston át eszközözlendő összeköttetés? — Egy mintegy egy mértföldnyi hosszú alagút, mely az argentári Alpeseknek legnagyobb éjszaknyugati végtagján át készíttendő és egy hajókázható csatorna céljaira alkalmazandó, minden esetre óriási feladat. Mindazonáltal ennél nagyobb műveket is mutat már fel a művészet és a technikai tudomány, — s czélja és rendeltetése eme műnek oly nagy, hogy semmiféle áldozatot sem tekinthetni túlságosnak, melyet ily magas czélnak s ily magasztos rendeltetésnek hozni ne kellene.

Egyébiránt, hogy még ezen nagy nehézség se szolgáljon akadályúl a vállat létesítésére, és hogy ennek értékesítése megkezdethessék, még mielőtt az alagút elkészítettett legyen, szerző egy eljárási módot ajánl, mely más csatorna-építéseknel is, — a hol szintén nagy magaslati (niveau) különbségeket s vízváltókat kellett legyőzni, — különösen az amerikai Egyesült-Államokban, — már több helyütt sikeresen foganatosított. Ezen eljárási mód alatt szerző a bércznek mindkét lejtőjén oly siklókat ért, melyeken egész hajók terhestől, mindenestől s minden átrakodás nélkül az egyik felén fel-, a másikon lecsúsztatnak.

Egy nagy nemzetközi, és aránylag csekély áldozatokat igénylő mű a fejedelem kezdeményezése által hivattathatnék ekként életbe, s a mely műnek igen nagy jövője bizonyosan nem maradna jótékony befolyás nélkül az osztrák-magyar monarchiára.

Ez esetben a minden nagyobb vállalatnál előforduló tartálék-tökének, különös tekintettel a megépítendő alagútra nézve, aránylag valamivel nagyobb alapot kellene vetni a végből, hogy néhány évvel a siklókkal való közlekedés megnyitása után, az alagút, mint ezen műnek befejezése és mintegy megkoronázása, szintén foganatosításba vétethessék.

A mi azon körülményt illeti, hogy a mennyiben ezen összeköttetések leginkább török földön létesítendőek, úgy azoknak foganatosítása tárgyában, tulajdonképen a magas portánál kellene megtenni az első lépéseket, arra szerző követezőket bátorodik megjegyezni.

Személyes összeköttetései szerzőnek az oszmanli birodalomban, mindenestre biztos kilátásba helyezik azt, hogy a céljának megfelelő legelőnyösebb engedélyeket elnyerheti. De nem titok senki előtt az, hogy a török kormánynak sem hitele, sem pedig jóakarata és tényleges támogatása nem elégséges arra, hogy ez említett birodalomnak egyedül álló garantiája által oly művek, mint minők szerző javaslatában foglalvák, életbe léptettesenek.

Azonfelül itt nem Törökországnak különvált érdekei forognak kérdésben. Ellenkezőleg: nem szükséges itt annak bizonyításába különösen bocsátkozni, miszerint ezen összeköttetési vonalak leginkább és kiválólag az osztrák-magyar monarchiának leendnek megmérhetlen nagy hasznára és előnyére. Itt mindenekelőtt csak bizonysgot kell szerezni arról: át van-e hatva Magyarország kormánya a kérdésben forgó vállalatok fontosságáról — és hajlandó-e, és el van-e tehát határozva, azoknak kivitelére és életbeléptetésére, az ország érdekeihez mért eszközökkel közreműködni? A török kormánynál megteendő lépések csak ezek után fognának következni.

A tábornok úr, mint tudjuk, e tervről óra hosszat beszélt a király ő felségével, a kormány dicsérettel halmozta el érte; de azért a terv még ma is csak terv maradt.

A világkereskedelem tényezőiül csak akkor szerepelhet nemzetünk, ha jól felszerelt tengervidékkel birunk, melynek nagyszámú, kényelmes, biztos és fejlődésre képes kikötői vannak, s ezek területének minden részével a legmodernebb közlekedési eszközök által vannak összekötve. A tábornok úr e nézetből indulván ki, tervezte az összekötő csatornát, mely az ő gyakorlati tapasztalásai alapján létesítve, mindenestre Magyarország anyagi felvirágztatására vezetett volna.

E—i.

A baja-bezdáni csatorna. A csatorna építésre nálunk igen kevés gondot és figyelmet fordítanak, pedig ezek nagy és fontos szerepet játszanak nemcsak mező- és nemzetgazdaságunkban; hanem a földek öntözésére és hajózásra, sőt még az iparra is fel lehetne használni. A vasutak távolról sem felelnek meg annyira a mezőgazdaság igényeinek, mint a hajózható csatornák, melyeken a termények szállítása sokkal kevesebbe kerül. Hazánkban igen kevesen viselik igazán szívékony a csatornázás ügyét — írja igen helyesen a Hon, — de még kevesebben vannak, kik azoknak létesítéséhez tettel is hozzájárulnának. Azok között a kevesek között bizonyára Türr István tábornok úr az, a ki legtöbb tanújelét adta e téren is hazafiságának s a ki méltán nevezhető a magyarországi csatornázás legelső bajnokának. Azt el kell ismernie mindenkinek, hogy annyit nem tett, nem fáradt nálunk a csatornázás ügyében senki, mint ő. A Ferencz-csatorna, e kiváló fontosságú vízi utunk is neki köszönheti feltámadását. Az volt a Ferencz-csatorna hibája, hogy vize nem volt mindig elegendő a hajózásra. S ezen van hivatva segíteni a baja-bezdáni csatorna. Ez a csatorna Bajánál van kivezetve a Dunából s Bezdánnál szakad a Ferencz-csatornába. A Duna esése Bajától Bezdánig mintegy ötödfél méter, míg a csatornái csak 60 centiméter. Ennél fogva a baja-bezdáni csatorna az év minden szakában képes elég vízzel ellátni a Ferencz-csatornát s pedig úgy, hogy azon bármikor járhassanak a legnagyobb hajók is. A tápláló csatorna 46 kilométer lenne, s helyenként a baracskai Dunaág van medréül felhasználva; s célszerűnek találták úgy építeni, hogy hajózható legyen. A csatornát angolok építették s igen nagy összegbe került. Az idei vízár tetemesen megrongálta s már-már elment a kedve az illető társaságnak, hogy azt ismét jó karba állítsa, midőn Türr István tábornok úr, mint a társaság feje elrendelte és megkezdte a csatorna kijavítását. Az egész munka vezetésével Kauser J. István mérnök bizatott meg. A csatorna mélyítése, valamint a zsilip kiigazítása nemsokára be lesz fejezve s remélhető, hogy e nagyfontosságú építmény megfelelően a hozzá kötött reményeknek.

Országos vásárok Törökországban. Európai Törökországnak, különösen Bolgárországnak némely országos vásárai világhírűek. Erről e sorok írója is meggyőződhetett évekkal ezelőtt, midőn bolgárországi utazásában az uzundsovai híres vásárt volt alkalma láthatni. Uzundsova (helyesebben Uzundsa Ova = Hosszúmező), Filippopol és Adrinápoly között fekvő s a filippopoli szandsákhöz

tartozó város, mely fekvésénél fogva rendkívül alkalmas az országos vásárookra. Az országos vásár (panajir) előtt már 3—4 héttel feltűnő élénk közledést találhatni az oda vezető országúton. Azokat a szállítmányokat, melyek a szomszédos tartományokból, de még a külföldről, így Osztrák-Magyarországból, Hollandia, Francia- és Angolországból érkeznek, bivaly-szekerekre rakva, viszik a panajir helyére. A külföldi szállítók rendkívül jó üzletet csinálnak e vásárok alkalmával.

Van Bolgárországnak még egy ilyen nevezetes országos vásárt tartó városa, Eszki-Dsumaia, mely Danai Bolgárországnak majdnem központjában esik, s így alkalmas hely arra, hogy minden irányból meglátogassák a panajirt. Kanitz, a derék bolgárországi utazó az »Österreichische Monatsschrift für den Orient« című közlönyben legelőször hívta fel birodalmunk figyelmét az Eszki-Dsumájában május hóban tartandó országos vásárra. Idősb Zichy Edmund gróf e figyelmeztetést méltatva, elhatározta, hogy többek társaságában meglátogatja a nevezett vásárt, de a már majdnem szervezett expedíciónak némely tagja a Bolgárországban akkor kiűtött forrongás miatt elállott szándékától, s az ügybuzgó és vállalkozó gróf úr ő maga Hilberg Arnold kíséretében tette meg e tanulságos és sok haszonnal járó kirándulást. E kirándulásról Hilberg egy kis füzetben »Nach Eski-Djumaia« cím alatt tette közzé élményüket. »Ez a fontos és a keleti közlekedésben oly élénk hely — írja szerző — közel fekszik a mi határunkhoz; Ruscsukból tíz óra alatt el lehet érní Eszki-Dsumájába. Ha valamely európai állam hivatva van, hogy iparczikkeivel e vásáron irány- és mérvadó legyen, az mindenesetre Ausztria (szerzőnek helyesebben Ausztria-Magyarországot kell vala írnia.) De Ausztria ott alig van képviselve. A távol nyugatnak czikkei játszsák ott a főszerepet.«

Szerző az első fejezetben leírja éjjeli utazását Bolgárországban, s helylyel-közzel élénk leírásokat és jellemzéseket találunk, csak hogy néhol a törökök iránti ellenszenvének az igazság rovására igyekszik kifejezést adni. Különben ez már annyira divatba jött szokás nálunk, kik saját műveltségünkkel vagyunk eltelve, hogy a törökről és keleti műveltségéről, néha még jó tulajdonairól is csak egyetlen élczetet szoktak faragni. A taliga-kocsiban való kínos utazás — mit e sorok írója maga is gyötrelmesen tapasztalt — igen híven van leírva. A második fejezetben szerző a panajirt írja le; a harmadikban pedig az Abaza földön való utazását vázolja. Szerzőnek török kifejezései, melyeket itt-ott alkal-

mazott, egyáltalában hibásak. A törökök állítólag: »kos göleni« kifejezéssel fogadták, a mi helyesen mondva nem más, mint khos geldin, (isten hozott); Kacskerus helyett pedig kacs gurus, (hány garas, mi az ára?) van helyesen; masallah helyett pedig mazal-laht mondottak az undort kifejezni kívánó törökök.

A füzetben van közzé téve toldalékul id. gr. Zichy Edmund jelentése a panajirról, mely május 7-én tartatott. Az idei országos vásár — mint a gróf úr jelentésében írja — a politikai zavarok miatt nem volt olyan népes, mint rendesen lenni szokott; de ez részben jó volt arra, ki azt tanulmányozni akarta, mert könnyebben tájékozhatta magát, az árúczikkek pedig ép úgy képviselve voltak, mint máskor. Jelentésében 16 pontot állít fel a gróf úr, s ezek mindegyikére részletesen és behatóan megfelel. Elmondja, mely vidékek vannak ott mint fogyasztók képviselve, ilyenek keleti Bolgária, Várna és Ruscsuk. Melyek az ott megforduló termelő vidékek, ezek a fent említettekén kívül Konstantinápoly, Trapezunt, Brüssza és több európai törökországi hely. A vásárt körülbelől 5000 ember látogatta, többnyire bolgárok, törökök, görögök és spanyol zsidók, de voltak persák és kaukaszbeliek is. Idegen földről leginkább gyapot-kelmék, selyem, shalok, gyapjú-kelmék és kendők, lenárúk, czérna, tarlatán, üveg és üveg-tárgyak, czukor, gyarmatárúk, gyertyák, fűszerárúk és festőanyagok, szappan, rövidárúk stb. voltak képviselve. Hazánkból leginkább brassai czikkek: szíjgyártó-művek, durva kendők, színes ládák, kefekötő-czikkek és durva fémművek voltak láthatók. Voltak továbbá Hoffmann-cseppek nagy mennyiségben egy pesti gyárból, petroleum-lámpák Brünner testvérektől, tenta Pestről, ugyanonnan vegyési czikkek, papir, pakfong és khina-ezüst. Voltak idegen államokból czukor (Marseilleből), Apollo-gyertyák Hollandiából, utánzott felirattal. A jelentés összegezve következő: Ausztria-Magyarországból leginkább czukor, gyertya, durva üveg-neműek, posztó, gyufa, durva porcellán tarka szegélylyel és rövidárúk igen alkalmas beviteli czikkek lehetnének. Továbbá nyereséges üzletet lehetne folytatni vasedénnyel, vasbútorokkal, arany és ezüst fonállal, a női munkák számára; tentával, papírral, vegyési és gyógyszerészeti készülékekkel és szerekkel, khina-ezüst, pakfong, közönséges illatszer, sör és szeszes italokkal. Főszabályul lehet felállítani, hogy Konstantinápoly számára finom árút keresnek, a vidékiek azonban az olcsóságra tekintenek. Ha a nagykereskedő a kiskereskedőket állandó vevőkül akarja megnyerni, akkor a mértéken felül kell adni 10 centimetert. Ez lehet

irányadó. Szines, tarka csomagolás, a szövetárúknál csillámló jegyek és virágok a szövetbe szöve nagyon növelik a vevők számát. A jelentést tevő gróf úr 27 pontban sorolja elő ama cikkeket, melyeket a bécsi keleti muzeum számára a vásáron beszerzett.

A jelentésből kitűnik, hogy a bolgárországi vásárok egyáltalán jelentékenyen emelhetnék a mi kereskedelmünket, ha nem engednők, hogy idegen országok, melyek pedig sokkal messzebb fekszenek a hely színétől, el nem ragadnák előlünk a hasznot. Valóban majdnem megfoghatatlan, hogy a mi közvetlen közelünkben levő helyeken sokkal jelentékenyebben van képviselve Hollandia, Franciaország és más államok, holott minden tekintetben mi volnánk hivatva első szerepet játszani e helyen s nem engedni, hogy mások rövidítsék meg előnyeinket.

Dr. E. B.

Halotti szertartások a kis-oroszoknál. Kibalsics érdekes adatokat közöl az orosz földrajzi társulat népismei osztályának a kis oroszok halotti szertartásaira vonatkozólag. Minden temetésnél siránkozó nők láthatók, kik gyakran a halott rokonaihoz tartoznak. Ezüst pénzt és többféle apró tárgyat szoktak a koporsóba tenni, hogy a halottnak a más világra jutása biztosítva legyen. A babonák bőviben vannak. Kopogtatás a falon, a tyuk kodácsolása, a kakas kukorítása, a bagoly huhogása, egy fognak kihullása, a halálnak előjeleiként szerepelnek. Valakinek halála alkalmával, az ő csillaga leszalad az égről. A meghaltak ruháit átadják a koldusoknak s egy edényben vizet tesznek ki az ablakon, hogy a halott lelke mosakodjék meg, mielőtt a más világra költözik. Ez a víz egyszersmind a vízi utazást is jelenti, melyen egyedül juthatni át a más világra. A koporsó készítésénél hullatott gyalúforgácsot és a mesterembernek szerszámát is bezárják a koporsóba. Egy vénasszony buzát szór a temetésen jelenlevőkre valamint az utra, melyen a halottas menet elvonul. Ez a szokás azt jelenti, hogy e behintés által a jelenlevők egészségét megőrizzik s a halott, ki rendesen ellenséges indulattal viseltetik az élők iránt, nem viheti magával az élők egészségét.

Teheneket állítanak a koporsó körül, hogy a halottas házat ez által megtisztítsák. A halott lelkéről azt hiszik, hogy pillangóvá válik, s a haláletet után több napon át a házban lebeg. A tyukokat és macskákat kikergetik a házból, hogy azt el ne fogják. A halott több rosszat mint jót hoz az élőkre; mindazonáltal a meghalt anyák sokszor visszatérnek gyermekeikhez, ápolgatják,

öltöztetik és dajkálják. Ilyen esetekben a gyermekeknek meg kell a titkot őrizniök, s a legkisebb csacskság az anya boszuját zúdítaná reájok és az egész községre. A völegények visszatérnek, hogy menyasszonyukat vigasztalják; magokkal viszik a temetőbe s levonják a sírba. A halott eltakarítása után, a vendégek visszatérnek és lakomáznak. A halott számára is fenntartanak egy terítéket, ki a lakománál a főhelyet foglalja el. Férfiak és nők levágott körmeiket egész életen át meggyűjtik és megőrzik; a meghalt rokonai ezeket a koporsóba teszik; mert a halottnak, hogy a más világra eljuthasson nagy hegyeken kell fölkapaszkodnia.

A halottak temetését rendszeren nap lementé után eszközlik, hogy a csillagok égbe kalauzolják a meghalt lelkét. A husvéti piros tojások héjait a sírdombokra dobják, hogy ezáltal a halottat a feltámadás napjára emlékeztessék. A világ akkor fog véget érni, ha a kakasok többé nem kukorítanak. Geog. M.

Kutató expedíciók Grönlandban. 1875. nyarán Helland, norvég geologus Grönlandba utazott s ott biztos és pontos megfigyelések alapján becses tanulmányt tett a jég mozdulásáról. Méréseit a nagy Jacobshaon s az Itifdliarsuk jegesen, a Tossukuset fiord nyílásánál eszközölte, hol nagy jég hegyek usznak le a Waigaton.

1876. april havában Steenstrup, kitűnő geolog és Holm hadnagy, egy fiatal és vállalkozó dán hajóstiszt hajózott Grönlandba, hogy annak belsejébe hatoljon. Az első kísérlet a Tunnudliarbik fiord felől, Julianehaabhoz közel fog megtéetni, azzal a reménnyel, hogy elérik a távolból látszó hegyet, mely a jégtömegeből kiemelkedik s »Jomfruerne« vagy »Niviarsiaet« név alatt ismertes. Ez azonban csak előzetes kísérlet lesz s a bátor és buzgó vállalkozók 3—4 éven át szándékoznak folytatni kutatásukat, míg sikerül czélt érniök. A dán kormány e vállalat költségeinek fedezését biztosította.

Adrinápoly statisztikája. Egy Európai Törökországban legközelebb megejtett népszámlálás alkalmával az adrinápolyi vilájet (Vilájet Edirne) adatai következőkbe vonhatók össze: A vilájetben van összesen 3020 város, falu és tanya (csiftlik), 303,139 lakóház és 797,093 férfi lakos: a nőket mint tudjuk, nem szokták a népszámlálás keretébe foglalni. E számban van 278,846 mohammedán, 468,527 görög és bolgár, 8216 zsidó, 8077 örmény, 6072 katolikus és 27,326 cigány, 22,700 cigány a mohammedánok telekezetéhez tartozik. A mivel föld 22,448,417 dönümre terjed; az adók összesen 40,560,457 piaszterre rugnak évenként, ebből

földadó: 14,164,234 piaszter, a török alattvalók által fizetett egyéb adók 12,520,706 piaszterre rugnak; idegenek fizettek: 110,571 piasztert, a keresztények által fizetett katona váltságdíj tett: 13,764 946 piasztert.

A Szamoa-szigeteken zavargások ütöttek ki a király és alattvalói között. Okot szolgáltatott rá az az eset, hogy Steinberger éjszakamerikai ezredes, kit a sziget főnökei élethossziglan való főnöküknek és miniszterelnöknek választottak meg, vonakodott a király nővérét nőül venni. E miatt a király őt csalónak nevezte és az akkor épen ott állomásozó »Barracouta« nevű angol gőzös kapitányának Stevensnek szolgáltatta ki Steinbergert, mint foglyot. A kapitány eléggé meggondolatlanul cselekedett, hogy az ezredest foglyul ejtő. A főnökök, kik mindnyájan Steinbergernek voltak barátai, elkergették Malietoa királyt, mire Stevens kapitány visszahívását követelte.

Ötven fegyveres matróz kíséretében partra lépett s a felfegyverkezett csapatoknak megparancsolta, hogy rakják le fegyvereiket. Ezek nem engedelmeskedtek, hanem tüzelni kezdtek s 4 matrózt lelőttek, s 12 megsebesítettek. A kapitány visszavonult, de a következő éjjelen megszállotta Appiát s a britt konsulatust elsánczolta. Ebben az állásban maradt márczius 27-dikéig, miután a főnökökkel tudatta feltételeit. Stevens elhagyta a Szamoa szigeteket, Uj-Seelandba szándékozván, hova a fogoly Steinbergert akarta szállítani. Az ezredes yachtján levő 12 fontos ágyúkat és egyéb fegyvereket magával vitte, hogy az Aucklandban levő éjszakamerikai konsuloknak átadja, míg az ezredes által Appiában felállított két ágyút beszegeltette. Sir Arthur Gordon, a Levukában (Fidsi szigetek) levő kormányzó, midőn a Barracouta hajó oda megérkezett, értésére adta Stevens kapitánynak, hogy a nemzetközi jog ellen cselekedett, midőn az éjszakamerikai ezredest foglyul ejtő. Azért már Levukában szabaddá akarta őt tenni, de Steinberger vonakodván partra szállani, erővel vitette szárazra. Midőn Stevens Aucklandba megérkezett, Hoskins commodorétól, ki a Sidneyben állomásozó hajóraj főparancsnoka, nemcsak szigorú rendreutasítást, hanem parancsot is kapott, hogy induljon el rögtön Angliába, hol az admirális előtt fog számot adni tettéről.

Hoskins commodore erre a »Pearl« hajón a Szamoa szigetre ment, de vonakodott a postagözsszel Aucklandba érkezett Steinbergert a »Pearl« hajón visszaszállítani.

Ez az eset könnyen adhat okot egy nemzetközi összekoc-

czanasra, minthogy Steinberger, ki Grant elnöknek igen belső barátja, jogát a végletekig fenntartja. Gl.

Giles utazása Nyugat-Ausztráliában. Giles Ernő angol utazó, ki a Közép-Ausztráliában 1872-ben tett utazása és az Amadeustó fölfedezése által lett híressé, visszatért Déli Ausztráliába, miután Ausztráliának a Murchison folyó és az Overland Telegraph közti vidékét beutazta. Utazásának kéznél levő részleteiből a Geographical Mag. rövid kivonatban közli, hogy e fáradhatlan utazó a Murchison folyó völgyében haladott a Gould hegyig, innen északkeleti irányban az Ashburton folyó forrásáig hatolt előre; ott meghatározta a nyugati vizválasztót. Egy Ashburtonban rögtönzött állomásból több kirándulást tett. Kelet felé úgy találta, hogy nincsenek vízfolyások. A vizválasztótól a Rawlinson Rangeig (127°) az egész vidék fővényenel van borítva. A táviró vonala az O'Halloran hegy közelében vonulnak el, 60 mérföldnyire a Peake állomástól. A Gould hegyig és Petermann Rangeig bennlakókkal nem találkozott. A tél a napnak nagy részében rendkívül hideg volt.

Kiállítás Finnországban. Ipar és földművelési kiállítás volt Finnországban a nyáron, mely a Dagbladet szerint július 1 én nyitott meg és szeptember végén záratott be. A kiállításon az országnak kézműiparcsikkjei és nyers terményei voltak kiállítva. Az épületek mind fából készültek és 60,000 □ láb területet foglaltak el. A környező helyek sétatérnek, vendéglőnek, kávéházaknak és hangversenycsarnokoknak voltak fenntartva. Augusztus 30-tól szeptember 5-ikéig egy földművelési congresszus is ülésezett a kiállításon. A megnyitási ünnepeken Adlerberg gróf, a tartomány fő kormányzója és Born tanácsos, a bizottság elnöke tartottak beszédet. Ezután az énekkarok elkezdtek a Vart Landot énekelni, mit ágyúk dörgése és éljenzés váltott fel.

A négerekkel való bánásmód. Egy Rio de Janeiróban lakó clergyman értesítette Grant tábornokot, az Egyesült-Államok elnökét, hogy az Egyesült-Államok gőzösei rabszolgákat szállítanak egyik államból a másikba. A new-yorki vonal ágensei tagadták e tényt. Több mint húsz színes embert szállítottak a hajók, kikről azt állították, hogy az utasok cselédei. A clergyman állítá, hogy egy ízben körülbelől 106 rabszolgát szállított egy gőzös. Kérte Sir Thornton Edvardot, hogy ellenőrizze az angol társaságnak Nellie-Martin nevű hajóját, mely 11 rabszolgával érkezett Rio-Janeiróba. Grant tábornok és Sir Edvard megígérte, hogy eljárnak a dologban.